Jordi Piqué i Padró

LA CRISI DE LA REREGUARDA

REVOLUCIÓ I GUERRA CIVIL A TARRAGONA (1936-1939)

BIBLIOTECA ABAT OLIBA

PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT

LA CRISI DE LA REREGUARDA
Revolució i guerra civil
a Tarragona (1936-1939)

Biblioteca Abat Oliba, 193

Jordi Piqué i Padró

LA CRISI DE LA REREGUARDA
Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)

Pròleg d'Enric Olivé i Serret

Diputació de Tarragona
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
1998

Aquesta obra ha estat redactada amb la col·laboració del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

Primera edició, setembre de 1998
© Jordi Piqué i Padró, 1998
La propietat d'aquesta edició és de Publicacions de l'Abadia de Montserrat, S.A.
Ausiàs Marc, 92-98 - 08013 Barcelona
ISBN: 84-7826-937-1
Dipòsit legal: B. 18.789-1998
Imprès a Novagràfik, S.L. - Puigcerdà, 127 - 08019 Barcelona

Fotografia de la coberta: Desfilada de les Joventuts Antifeixistes al Balcó del Mediterrani 23 de març de 1937. *Foto Vallvé.*

A la Mercè

PRÒLEG

La consciència de l'home modern es troba presidida per una doble contradicció. Per una banda, l'evident avenç diguem-ne humanitzador ha permès que per primera vegada en la història de la humanitat les guerres s'hagin reduït considerablement i que els períodes de pau, més o menys estables, siguin cada cop més llargs. Als segles anteriors, entre finals del segle XV i les guerres napoleòniques, les etapes presidides per una no-conflictivitat a gran escala no passaven dels vuit o deu anys. És a dir, que no hi havia generació que no visqués en un estat de guerra constant. Per altra banda, l'escala tensional es desplaçarà a l'interior dels estats moderns, a les lluites entre grups de poder, entre classes socials enfrontades dins el marc del nou sistema liberalcapitalista. De manera que assistim, a l'empara dels canvis tecnològics de la revolució industrial, a un doble canvi en l'enfrontament i en l'escenari bèl·lic: del cos a cos a la destrucció massiva, i de la ignorància de l'enemic al coneixement més proper d'aquest. De manera que, a una reducció dels anys de guerra, assistim a un major poder de destrucció i a una personalització de la mort i l'odi. Tanmateix, d'aquella guerra «imposada» haurem passat a una guerra de «convicció», a la qual no són aliens els nous i poderosos mass media *i les ideologies de masses. La guerra i el conflicte armat o revolucionari són cada cop*

més sovintejats i cada cop són més presents en la consciència popular. A les guerres dels monarques absoluts, segueixen les guerres de defensa nacional i revolucionàries. La mort i l'odi, la destrucció i la construcció de noves estructures estatals, la defensa de la pau i la crida a un nou ordre, recorreran Europa com un fantasma a la recerca d'un nou equilibri.

El primer terç del segle XX és testimoni de la presència a Europa de totes aquestes tensions acumulades: de les restes de les lluites de les monarquies quasi absolutes a les revolucions més sagnants per a la recerca de la justícia social; de les guerres territorials a les guerres entre estats per al control del continent. Aquest és, a vol d'ocell, l'ambient que envolta el ciutadà europeu. Ha vist néixer ideologies com la marxista i l'anarquista, pacifistes majoritàriament, que es veuen abocades a la violència i a la mort. Ha vist emprendre per arreu d'Europa l'aventura d'una revolució industrial que promet ser font de benestar social, però assisteix a l'enviliment de la persona humana. De tot plegat, en sorgeix la doble convicció del bé universal, la pau i la necessitat inajornable de la justícia social com a font de progrés i d'una humanitat feliç.

El desig de felicitat, un concepte sens dubte provinent dels il·lustrats francesos, unit al tímid però constant augment d'alfabetització, comportà a l'Espanya de principis del segle XX una creixent tensió social, mal compresa per les jerarquies eclesiàstiques i rebutjada bel·licosament per les classes dirigents, que havia de desembocar en un larvat odi religiós i en la convicció que la societat podia ser dirigida per un sistema que no fos el capitalista. Tot emmirallat, és clar, en l'èxit de la revolució russa, però presidit pels mites i la presència inequívoca dels símbols de la revolució francesa.

I tot aquest cúmul de tensions i desitjos, d'esperances i odis acumulats, com es traduïa en el si d'una societat superficialment pacífica i desesperadament monòtona, poc industrialitzada i presidida per la presència aclaparadora de l'Església Catòlica? Quin procés tan complex i tan subterrani s'havia produït que, en la seva violència esfereïdora, havia agafat d'improvist quasi tothom? Tarragona, la ciutat del silenci, dels capellans i

buròcrates, pacífica i ancorada en la seva història bimil·lenària, despertà un 19 de juliol a la violència més pregona, punyent i sagnant. Fins aleshores el precari equilibri d'unes poques i paternalistes empreses familiars, el port, el ferrocarril i la fàbrica de tabacs com a únics exponents de la revolució industrial, i l'absència de conflicte social digne de menció, eren tot el que es podia dir de la ciutat de províncies per excel·lència. Pocs i pacífics militants d'esquerres, petits brots anticlericals però sense transcendència manifesta... Res no podia fer pensar que la ciutat també hauria de viure una voràgine de foc i sang, de despertat odi al patró, o simplement, al missaire o al capellà. Certament, estudiar aquest procés d'autodestrucció a l'empara de la felicitat i d'una justa reivindicació d'un major repartiment de la riquesa, no és fàcil ni per la càrrega emotiva que representa, ni pel que significa de procés de repensar moltes de les coordenades ideològiques del nostre temps, a les quals l'historiador no és pas absent. Lluny de pensar, com certs corrents historiogràfics francesos, que ens caldria prèviament psicoanalitzar per poder entendre millor la complexitat d'aquesta brutal i destructora aventura humana que és la guerra i la revolució, però sí que una rotunda obertura mental i un alt grau de compassió per la condició humana ens són una actitud absolutament necessària per endinsar-nos en el laberint de sentiments i passions que l'època revolucionària desperta en l'historiador.

Jo crec que aquest ha estat el gran repte de Jordi Piqué. Més que desenterranyinar els fets i els protagonistes, que ja seria prou, ha volgut entendre els sentiments de grandesa i de misèria que la Guerra Civil generà en aquella ciutat pacífica que més amunt descrivíem. I ho fa amb els mecanismes i els instruments que l'historiador té al seu abast: documentació inèdita i molt abundosa, bibliografia quantiosa i diversa, observació directa dels pocs protagonistes vius i, sobretot, una agudesa intel·lectual —fina i perspicaç— que li ha permès entrar en l'entramat més subtil d'una societat afrontada a la crisi més dura que la societat pot viure: l'assassinat, la violència, la crueltat, la fam..., però, també, la generositat, la solidaritat i la compassió, que certa-

ment és la base mateixa de tota ideologia alliberadora, traïda quasi sempre per l'estultícia i la corrupció dels valors.

Dels centenars de monografies que sobre la guerra civil espanyola s'han escrit, poques han centrat el seu interès en l'anàlisi de les condicions de vida a la rereguarda. De la reorganització municipal a la repressió i als assassinats; dels proveïments als ajuts per als qui eren al front; de l'acollida dels refugiats als bombardeigs... Però, per sobre de tot, Piqué analitza l'autèntic contingut del fet revolucionari. Del canvi o de la continuïtat de la vida prerevolucionària, més enllà dels símbols i dels hàbits quotidians, com la vestimenta o el tractament. L'autor s'ha enfrontat amb el més subtil del temes: la permeabilitat o la col·laboració de les classes populars a les transformacions revolucionàries. Per sobre d'anècdotes com la dels obrers revolucionaris, que en lloc de treballar es passaven el dia banyant-se a la platja de la Pineda, plana la qüestió de com afectava la vida quotidiana el projecte revolucionari. La realitat és d'una cruesa corprenedora. La revolució ha servit bàsicament per assassinar religiosos indefensos, resoldre alguna afronta laboral per la mateixa via, canviar superficialment els comportaments quotidians i normatius de la població i iniciar tímidament el canvi del sistema econòmic. Però, per sota, s'escolava una realitat que feia que els mateixos empleats de sempre es fessin càrrec de l'empresa, que l'absentisme laboral fes estralls i que els qui tenien algun diner, sense arribar a ser grans capitalistes, aguantessin l'estopada de la crisi amb una certa facilitat. Certament, no era fàcil per als revolucionaris canviar una població que el diumenge anterior al 19 de juliol omplia de gom a gom les esglésies de Tarragona, que saludava amb reverència l'amo i la seva senyora en creuar-se amb ells per la Rambla, o que portava, si podia, els fills a educar-se amb els Hermanos *de la Salle o amb les religioses de la Companyia de Maria. I tanmateix, la majoria de dirigents locals, sobrepassats pels purs pistolers o els vinguts de fora (de Barcelona, especialment), es veieren aviat incapaços de dur a terme aquell programa de reeducació revolucionària que feia dècades que somniaven, que ni pel temps de què dispo-*

saren ni pel poc entusiasme popular no pogueren dur a terme.

Però, certament, seríem miops i injustos si al costat de la crisi profunda dels valors humans que tingué lloc a indrets com Tarragona, hom no considerés la realitat de violacions en massa del dret a la vida que tenia lloc a l'Espanya conquerida pels facciosos. Ni, per descomptat, el paper clau d'unes forces socials i polítiques compromeses amb la rebel·lió militar que llençaren tot el país a una massacre sense límits. Darrere dels morts, la destrucció del patrimoni cultural, l'odi, la fam, la fugida... havia de quedar una psicologia col·lectiva de silenci i resignació, del callar com a norma suprema de supervivència. La crueltat de la guerra civil només va quedar superada per una llarga postguerra que arribà fins al 1975, amb la mort de Franco. Però aquest llarg període va servir per a dos fets que se'ns presenten com a bàsics per a entendre la història contemporània: la transformació del partit comunista en un element clau de reconciliació, amb la seva aposta per l'eurocomunisme, i una església catòlica allunyada dels seus compromisos socials de la preguerra.

El llibre de Jordi Piqué, és, doncs, una anàlisi del fracàs revolucionari, des de l'amargor del qui voldria trobar un resclim de fragància revolucionari, del mite i el desig del triomf de la solidaritat i de la justícia social. Però és, també, una lúcida anàlisi de la profunditat de la crueltat humana, de la venjança arrelada en els cors endurits dels homes i de les dones del nostre segle, després de dècades de prèdiques a favor de la llibertat i la tolerància. No és, doncs, un llibre d'història, ni un llibre purament erudit, tot i que l'erudició hi és present, sinó una reflexió sobre el fet revolucionari —amb tota la seva grandesa i amb totes les altes traïcions que sens dubte l'acompanyen— i la seva transcendència en una petita comunitat mediterrània, que fins aleshores havia viscut ignorant de tots aquests sentiments que hem esmentat i que el llibre tradueix i exposa fidelment i honestament.

Tarragona, octubre de 1997

ENRIC OLIVÉ I SERRET

INTRODUCCIÓ

Vaig néixer quan ja havien transcorregut vint anys des de l'acabament del conflicte bèl·lic. De nen, tinc present la imatge de les fortificacions de ciment construïdes sobre el roquissar, mirant al mar. També, alguna conversa de canalla en la qual es parlava d'una guerra entre «rojos» i nacionals. De fet, més enllà del color, durant un temps no vaig saber qui eren aquells «rojos». Només algú, més precoç que jo, aportava una mica de llum a la meva curiositat: els «rojos» eren els russos. Per tant, malgrat que l'atles escolar mostrava l'enorme distància que separava Rússia de Tarragona, per mi la lluita s'havia resolt entre uns estrangers vinguts de molt lluny i els homes d'aquí, els de la terra. Mentrestant, a casa, la meva tafaneria infantil restava insatisfeta davant el silenci o l'evasiva. Després, vaig descobrir que en el bàndol dels «rojos» lluitaren tots els homes de l'entorn familiar. Els avis, els oncles i el pare, és a dir, els meus eren els vençuts.

Durant l'adolescència i els primers anys de la joventut, l'interès i l'atracció per tot allò que era prohibit coincidia en el temps amb el moviment antifranquista. La senyera, la «vietnamita», els pamflets, les reunions... configuraven un entorn concret, estimulat per l'agonia del franquisme. En alguna d'aquestes xerrades, em sorprenia i m'interrogava la presència

d'un home de cabells blancs que vorejava la setantena i que, deien, ajudava amb la seva pensió de jubilat a finançar el lloguer del local. Era Josep M. Alomà. Un vell militant cenetista que, potser sense saber-ho ni voler-ho, esdevenia un pont en la història, un lligam que malgrat un parèntesi massa llarg enllaçava una mítica revolució amb la incertesa del futur.

A la Universitat, les lectures recomanades pels professors es barrejaran amb les editades a París per Ruedo Ibérico. A més a més, la participació en l'equip de treball que recollia les vivències orals sobre la república, la guerra civil i el franquisme esdevindrà un al·licient que reforçarà el meu interès pel període.

Per una part de la bibliografia, la revolució i la guerra civil, malgrat la derrota, havien representat el zenit de la lluita obrera. Tanmateix, les dosis d'idealisme que hi havia trobat res no tenien a veure amb les actituds dels homes i dones del meu entorn, la majoria testimonis de vivències força allunyades dels mites i els comportaments èpics. L'heroisme de la població en general s'havia manifestat en la voluntat de sobreviure enmig d'una successió d'esdeveniments dramàtics. Jo podia comprendre els efectes d'una victòria que durant dècades els vencedors s'encarregaren de recordar als vençuts, però, ¿com és que els de casa i moltes altres persones anònimes que havia entrevistat no manifestaven el seu orgull d'haver aturat l'avanç del feixisme durant trenta mesos?

Quan vaig seleccionar el tema del present treball em guiava el neguit de conèixer i comprendre el que havia passat cinquanta anys abans a Tarragona i al seu àmbit geogràfic més proper, el que és la comarca del Tarragonès. Fins i tot ara, passejant pels carrers de la ciutat, la presència evocadora dels edificis i de les persones, els homes i les dones que directament o indirectament foren protagonistes d'aquells trenta mesos de revolució i de guerra, ens fa copsar la proximitat històrica del període al qual ens referim. En aquesta curta distància rau l'origen —per vivència personal, ambient familiar o formació ideològica— d'un cert apassionament involun-

tari que pot distorsionar o inconscientment incidir en la interpretació històrica. Tanmateix, alhora, el repte d'afrontar aquesta subjectivitat indefugible proporciona un interès afegit a la recerca i a l'anàlisi.

En el mateix sentit, val a dir que la guerra, ara, seixanta anys després, continua essent un fet viu. La divisió entre vencedors i vençuts ha quedat ben palesa en la polèmica sorgida al voltant de la recent visita dels brigadistes internacionals. Més enllà de les controvertides actituds d'alguns dirigents del govern i dels articles de premsa a favor o en contra de l'oportunitat de rebre els vells combatents, és interessant contemplar la polseguera aixecada en la secció de «Cartes al director» de la premsa.

Altrament, la divergència d'opinions suscitada al voltant de la projecció de les pel·lícules *Tierra y libertad* i *Libertarias* reflecteix com la divisió del bloc antifeixista continua, d'una manera o altra, darrere de moltes discussions actuals.

Davant la inevitable aparició d'excepcions i matisos que podien impossibilitar una interpretació final, l'àmbit territorial del present treball s'emmarca en un microcosmos suficientment abastable: la comarca del Tarragonès, en la qual vivien 52.171 habitants repartits en 24 municipis. No obstant, a la ciutat de Tarragona —que acull el 60,2 % de la població—, s'ubiquen totes les seus de les diferents juntes i delegacions comarcals, així com dels comitès polítics i sindicals. També hem considerat alguns organismes i institucions localitzats a la ciutat —administració judicial, presons... —el marc competencial dels quals és d'abast provincial, així com la repercussió sobre la ciutat de successos esdevinguts més enllà de la comarca, com els fets de la Fatarella.

En el temps, l'estudi abasta el període que va des del 19 de juliol de 1936 fins al 15 de gener de 1939, òbviament, però, retrocedint constantment als anys de la República, referència obligada per a comprendre amb una visió global la seqüència històrica dels anys trenta.

Llevat de les valuoses aportacions de Josep M. Solé i Joan Villarroya, que sobre la repressió i els bombardeigs fan re-

ferència a l'àrea de la comarca, dels estudis més puntuals i locals de F. Gonzàlez-Huix sobre el port de Tarragona i els bombardeigs aeris sobre la ciutat, i del treball recentment publicat per Francesc Bonamusa sobre el comissari de la Generalitat, Lluís Mestres, el buit bibliogràfic continua essent determinant.

Tanmateix, en iniciar la meva tasca em proposava dur a terme un estudi ben diferent, una història total, del dia a dia, que amb el títol *Tarragona durant la revolució i la guerra civil* adoptés l'esquema de política, economia, societat i cultura. Finalment, però, no ha estat aquest l'objectiu ni el resultat. No obstant, la realitat és que a mesura que avançava la investigació, sense pretendre-ho, les informacions aportades per les fonts documentals consultades varen acaparar la meva atenció vers aspectes més concrets.

L'eix al voltant del qual girarà l'estudi se centra en l'anàlisi de les noves minories dirigents i de la seva base social, les classes populars.

Interessa identificar qui són les noves minories dirigents que es veuran catapultades, de manera imprevista i violenta, cap a la presa del poder. Saber quin poder real tenen i sobre qui l'exerceixen. Conèixer les causes i les conseqüències de les relacions conflictives que fraccionen i divideixen el bloc antifeixista. Veure com la ideologia, l'estratègia i la diversitat d'objectius de les diferents forces antifeixistes seran elements disgregadors en el bàndol republicà i com la lluita pel poder, en ocasions, amagarà la defensa d'uns interessos aliens als postulats ideològics.

Interessa, també, analitzar com aquestes minories dirigents, que s'assignen a si mateixes —amb matisos— la missió de representar, defensar els interessos i dirigir les classes populars, hauran de vertebrar —condicionades per la dinàmica de la revolució i de la guerra i, en ocasions, desviant-se dels seus principis ideològics— tot un seguit de mesures per assegurar l'acceptació, el suport i el control de la seva base social.

En darrer terme, interessa observar i estudiar quina fou la resposta de les classes populars al llarg del període i com variarà l'actitud dels homes i les dones de la comarca que conformen aquesta base social davant la incidència dels fenòmens polítics i bèl·lics en la vida quotidiana.

Per tant, un cop delimitat l'objecte del nostre estudi, resten fora del marc d'aquesta anàlisi, tot i que es tenen en compte puntualment i col·lateralment, aspectes relatius a les incidències de les classes benestants que van fugir, van ser represaliades, lluitaren en el bàndol contrari o romangueren a la rereguarda, al paper de l'Església al llarg del període, a l'actitud que adoptaren els homes de la Lliga...

Pel que fa a les fonts documentals, convé assenyalar la importància de la premsa local. El mes de gener de 1937, Tarragona comptava amb dos diaris —«Diari de Tarragona» i «Llibertat»— i dos setmanaris —«Acció» i «Endavant»— que funcionaren com a veritables òrgans de les diferents tendències antifeixistes. Sense menysvalorar la riquesa d'informació que aporta la premsa, la lectura crítica en permet l'estudi de la manipulació partidista d'algunes notícies, de l'explotació de les polèmiques sorgides entre els diferents òrgans de propaganda i, també, la detecció d'aquells fets que, com la repressió, no s'esmentaran en cap diari. Tanmateix, per al nostre treball, tindran una importància cabdal els editorials i els articles d'opinió d'homes de l'ERC com Recasens i Adell, de la CNT com Alomà i, especialment, els articles del periodista Lluís de Salvador.

La documentació generada o rebuda pels sindicats, partits polítics, associacions, administracions públiques i institucions governamentals també esdevé essencial. Les actes de les reunions i la correspondència, com la procedent de les Juntes Directives i Militants de la CNT o de la Federació Local de Sindicats de la UGT, serveixen per a endinsar-se, i clarificar-les, en les posicions, les impotències i les desviacions ideològiques d'uns sindicats que ostenten altes quotes de poder durant els primers mesos de la guerra. Així mateix, l'anàlisi de

les actes municipals permet aprofundir en les disputes i el joc d'aliances entre els representants de les diferents forces antifeixistes. En un altre sentit, la documentació de les administracions i institucions públiques —ajuntaments, Comissaria Delegada de la Generalitat, administració de Justícia, Preventori Judicial, Junta Comarcal de Proveïments...— possibilita l'estudi de tot l'entramat dels organismes públics.

Les memòries inèdites permeten recuperar el record de Josep Virgili Sanromà o de Josep Bru Sans. En el mateix sentit, cal remarcar l'extraordinària lucidesa de les notes de Lluís de Salvador, director del «Diari de Tarragona». Notes que tenen el valor d'haver estat redactades durant el període de la guerra estant, per tant, exemptes de la inevitable mediatització provocada pel pas del temps.

No hem emprat de manera exhaustiva el recurs de les fonts orals, tot i que s'han consultat unes 200 entrevistes. Tanmateix, hem utilitzat aquesta via per a recollir algunes experiències interessants per a l'estudi que difícilment podíem trobar en les fonts documentals escrites. En aquesta línia cal assenyalar els testimonis de Josep M. Alomà, Enric Olivé i Salvador Pàmies.

Finalment, de les fonts bibliogràfiques, publicades entre 1932 i 1952, en tot cas, a més a més de la informació que contenen, convé remarcar l'interès del rerefons ideològic que hi ha subjacent, la forma de l'expressió i el descobriment de la manipulació conscient o inconscient.

Altrament, atès que el tema de la guerra civil és un dels que més obres nacionals i internacionals ha generat, la ingent producció bibliogràfica es presenta gairebé inabastable. Segons el recull editat pel CSIC, només entre 1975 i 1995 es publicaran més de 1.840 treballs —monografies i actes de congressos— i uns 1.750 articles de revistes. Tanmateix, per evitar una probable sensació d'ofec, d'una banda he seleccionat les principals obres de síntesi i les monografies que esdevenen una referència obligada per a cada tema, amb especial incidència sobre l'àmplia producció bibliogràfica catalana; d'altra banda, he do-

nat preferència a l'accés i la consulta dels treballs d'àmbit més comarcal.

En una fase intermèdia de l'elaboració del present estudi, quan ja havia buidat una part considerable de les fonts documentals i després de dedicar moltes hores a la lectura de la bibliografia adient, vaig adonar-me que la rereguarda tarragonina continuava essent desconeguda. La suma de les dades acumulades donava com a resultat més dubtes que no pas certeses. Tenia bona part de les peces del trencaclosques però no podia imaginar-me la imatge que aquest representaria. Esperava respostes clares, en un sentit o en un altre, i, sovint, això no és possible. A poc a poc, el diàleg amb la documentació em permeté rebutjar algunes intuïcions, d'altres, en canvi, esdevingueren convenciment. De fet, cada vegada hi havia més matisos, excepcions i singularitats, i en moltes ocasions la resposta als meus interrogants em semblava vertadera en un sentit i alhora també en un altre.

L'anàlisi de les noves minories dirigents ha estat difícil per diferents factors. D'una banda, eren unes elits polítiques i sindicals que, en bona part, durant la Segona República no havien participat en les institucions republicanes i podríem dir que adoptaran una actitud marginal respecte de la política. L'absència de fonts i estudis que facin referència, en l'àmbit local, al moviment sindical i a l'obrerisme en general impossibilita la reconstrucció de les biografies de molts dels actors que després del 19 de juliol tindran un paper rellevant en la vida política i social de la ciutat i dels pobles de les comarques. D'altra banda, llevat del cas de Constantí, la inexistència d'actes, si és que se'n redactaven, de les reunions dels comitès antifeixistes representa un greu inconvenient per a investigar el funcionament dels primers organismes revolucionaris de base local.

En un altre sentit val a dir que en els arxius hem localitzat abundant documentació sindical i de les administracions públiques, però no ha succeït el mateix amb la documentació dels partits polítics. A hores d'ara, continuem sabent ben poca

cosa del funcionament intern del POUM, del PSUC o de l'ERC mateix. Difícil és també concretar el poder de cada força política i sindical. En línies generals, podem afirmar que la CNT serà la força hegemònica durant els primers mesos, mentre que el PSUC i la UGT guanyaran terreny després dels fets de Maig, o bé que la CNT controla l'àrea de proveïments mentre que el POUM dirigeix la gestió de la conselleria d'Incautacions, però desconeixem quin grau de poder real exercien els dirigents d'aquestes organitzacions sobre els diferents grups de milicians armats que patrullaven pels carrers. El poder, no només estava fragmentat entre les diferents forces del bloc antifeixista, sinó que, a més, es diluïa en el si mateix de les organitzacions.

Fins ara hem assenyalat alguns dels problemes metodològics apareguts en l'estudi de les noves minories dirigents. Cal apuntar també les dificultats que hem trobat a l'hora d'analitzar la base social en la qual les elits recolzen el seu poder: les classes populars.

La realitat socioeconòmica de Tarragona determina un moviment obrer —urbà i rural— incipient, dèbil i dispers en petites indústries i tallers, i dividit en diferents sindicats d'oficis i categories professionals. Compartint el mateix espai, trobem altres sectors socials no específicament obrers —petits industrials i comerciants, artesans, treballadors de l'hosteleria, dependents, oficinistes, funcionaris... És a dir, cal entendre aquestes classes populars com un conjunt social no cohesionat i plural en el qual conviuen diferents interessos.

És complex esbrinar quina part d'aquestes classes populars se sentia, conscientment o no, representada pels nous dirigents. Quina era la quantitat d'homes i dones que exercien com a catòlics? ¿Podem afirmar que la majoria d'aquesta població que practicava la religió catòlica rebutjarà silenciosament la persecució religiosa i, per tant, se situarà al marge del projecte revolucionari? ¿Com afectaran les transformacions revolucionàries aplicades a una petita empresa on abunden les relacions paternofilials entre patró i treballador? ¿Com

veurà el petit empresari la col·lectivització o la incorporació del seu negoci en un agrupament d'empreses?

Dissortadament, les fonts documentals consultades no permeten avaluar-ho i donar una resposta a alguns d'aquests interrogants, però en tot cas cal tenir-los en compte.

Aquells sectors de les classes populars que des dels primers moments no sentiren gaire simpatia pel procés revolucionari que s'iniciava, aquells altres que perderen progressivament l'entusiasme del començament o, simplement, aquells que es mantingueren escèptics, indiferents o neutres no estaven organitzats ni tenien interlocutors polítics, i, òbviament, no es reunien ni redactaven actes ni tampoc disposaven d'òrgans de premsa on reflectir les seves opinions.

Per tant, només podem avaluar el grau de recolzament, de rebuig o d'indiferència en les pròpies fonts documentals de les elits —partits, sindicats, ajuntaments, Generalitat— quan es refereixen a l'insuficient grau de consens social de què disposen. Així mateix, l'estudi de les mesures adoptades per les minories dirigents, analitzant els instruments que les vehiculaven i els efectes positius i negatius que tindran sobre la massa de la població, així com les valoracions i crítiques de les mateixes elits que les impulsaven, aporten la llum necessària per a la interpretació.

Cal continuar incidint, sense perdre de vista la importància dels factors externs que comporta la guerra, en l'anàlisi de la distància que, segons la variació de les circumstàncies polítiques i bèl·liques, separa els governants dels governats. Primer, durant el procés revolucionari, en una situació de fragmentació i dispersió del poder, després, a partir dels fets de Maig de 1937, en una etapa de centralització i reforçament de l'autoritat amb l'enduriment de la coerció i el control social.

Només em resta agrair l'ajut de M. Rosa Gutiérrez i de tots els companys, col·legues arxivers, amics i familiars que d'una manera o altra han fet possible aquest estudi. Especialment, la col·laboració i comprensió de la Mercè. També vull recordar l'enyorat amic F. Xavier Ricomà, el qual, tot passejant, em

facilitava informacions i em plantejava alguns interrogants amb la lucidesa que el caracteritzava. No puc deixar de fer referència als suggeriments del professor Francesc Bonamusa i, de manera especial, haig d'expressar el meu reconeixement al professor i amic Enric Olivé per les seves orientacions, la seva crítica i el seu suport constant.

Finalment, he de deixar constància, i al mateix temps agrair-l'hi, de l'ajut econòmic que em fou concedit pel Centre d'Estudis d'Història Contemporània, gràcies a la confiança que, ja fa uns quants anys, va dipositar en mi Josep Benet.

1. EL MOVIMENT SUBVERSIU

1.1. De l'avortada rebel·lió militar a la convulsió revolucionària

És prou conegut el fet que a Tarragona, durant els dies 18, 19 i 20 de juliol de 1936, les forces del Regiment Almansa número 15, de guarnició a la plaça, no declararan l'estat de guerra ni se sumaran a la rebel·lió militar. El regiment aquarterat a la ciutat serà una de les poques unitats militars catalanes que es mantindran fidels a la República i es col·locarà, amb gairebé la totalitat dels seus efectius, sota les ordres directes de la Generalitat.

L'absència d'enfrontaments i la resolució incruenta, sense ni un sol tret, de la tensa situació que regnava en aquells dies serà la base argumental que utilitza J. M. Fontana per a desmentir que la violència que es generarà a partir del 23 de juliol fos protagonitzada per unes masses enardides per la lluita contra els sediciosos les quals, empeses per l'afany de venjar els seus morts i ferits, desbordaran les autoritats de la Generalitat. Fontana atribuirà l'inici de la repressió a les instruccions que havia rebut a Barcelona el nou comissari de la Generalitat, Lluís Mestres (ERC), que «fueron sin duda la llave maestra que abrió la puerta a la bestia desatada, que llenó de

sangre toda la provincia».[1] L'exposició tendenciosa de Fontana, que pretén demostrar la responsabilitat de les matances a les ordres concretes i precises impartides directament pels homes d'ERC que ocupaven càrrecs de govern en les institucions republicanes, cau pel seu propi pes. D'una banda, interessadament obvia el context general en el qual es desenvoluparan els fets a Tarragona —informacions sobre els primers afusellaments en les zones ocupades pels sollevats, notícies dels enfrontaments en els carrers de Barcelona... Així mateix, oblida l'arribada a Tarragona, la tarda del dia 21 de juliol, d'uns camions amb milicians barcelonins, i aquests sí que encara estaven folls per la sang vessada en la lluita contra els sollevats de la ciutat comtal. Tampoc no tindrà en compte Fontana l'impacte de les notícies que informaven de diferents focus de resistència armada a les comarques tarragonines —a Vilalba dels Arcs el dia 22 i a Solivella el dia 23— o sobre el primer enfrontament que amb els guàrdies civils d'Alcanyís registraran les forces que sortiran immediatament de Tarragona en direcció a l'Aragó. Tot plegat, doncs, malgrat que no s'havia produït cap fet violent a la ciutat, configurarà una dinàmica general incerta i amb un perill encara latent que es veié molt més agreujada per la desconfiança que tenien els dirigents dels partits del Front Popular i de les organitzacions sindicals davant les últimes intencions dels militars, de la Guàrdia Civil i dels carrabiners.

Altrament, si les tropes aquarterades a Tarragona no varen sortir al carrer a declarar l'estat de guerra no fou pas per manca d'una trama conspirativa suficient, sinó per la indecisió última dels oficials favorables al sollevament i la derrota dels rebels a Barcelona. En la mateixa línia, si els civils militants de la Comunió Tradicionalista procedents d'arreu de les comarques tarragonines, concentrats a Tarragona entre

1. J. M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pp. 68-69. La mateixa opinió, amb diferents matisos, també és manifestada a: *Historia de la Cruzada Española*, vol. 5, tom 21, p. 294, A. MONTERO, *Historia de la persecución religiosa*, p. 244, i L. CLIMENT, *Rojos en la provincia de Tarragona*, p. 55.

el 19 i 20 de juliol, i els escamots de falangistes de la ciutat es mantindran inactius i expectants, no serà per la manca de preparació o per la quantitat dels efectius, que serà prou considerable, sinó per la desesperant passivitat del Regiment Almansa. No podem valorar correctament el procés repressiu que es registrarà a Tarragona entre finals de juliol i desembre de 1936 si no tenim en compte la força real i l'abast de les maniobres conspiratives. L'«efecte dòmino» no va fer caure les fitxes cap endavant sinò a la inversa, però les fitxes estaven col·locades.

En l'àmbit del carlisme, la Junta Provincial Tradicionalista de Tarragona gaudirà d'una presència considerable a l'Alt Camp i un vallenc, Tomàs Caylà Grau, serà nomenat cap regional del tradicionalisme català. També hi haurà agrupacions i cercles tradicionalistes que operaran a Reus, a Tortosa, a Tarragona —sota el comandament del sastre Vicenç Albareda— i en altres pobles d'arreu de les comarques tarragonines.[2]

> «Había en la província un gran fondo tradicionalista. Subsistía incólume, desde la época de las guerras carlistas, a pesar del tiempo y de la adversidad. Todavía quedaba en el aire el eco de las campañas del Priorato, y nada había podido apagar el rescoldo, ni los pocos, pero trastornadores, años de la república.»[3]

No és objecte del nostre estudi analitzar el lligam històric que unia les partides carlistes del segle XIX amb els tradicionalistes dels anys trenta. No obstant, homes com Fontana —que no era carlista sinó falangista—, mentre fugia la nit del 22 de juliol per les muntanyes de Prades, s'aturarà en un indret del camí vell a Montblanc i tindrà temps d'evocar com en aquell mateix lloc els carlins varen destrossar una columna de

2. Vegeu M. DUCH, *República, reforma i crisi al Camp de Tarragona (1931-1936)*, pp. 55-56, i les notes mecanografiades inèdites de J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, p. 187.
3. *Historia de la Cruzada Española*, vol. 5, tom 21, p. 280.

soldats liberals.[4] D'altra banda, l'organització paramilitar, el Requetè, enquadrava els militants en una estratègia bel·ligerant, combativa i ofensiva que havia d'encaixar bé amb les històries que passaven de pares a fills, històries que rememoraven les velles i llegendàries victòries carlines.

Com ho recull M. Blinkhorn, Fal Conde, el nou secretari general de la Comunió Tradicionalista, «se dedicó a la tarea de dar al carlismo una jerarquía de mando pensada para llevar a una causa minoritaria al poder político por el único camino que parecía posible: la guerra».[5] Durant l'any 1934, el cap regional del tradicionalisme català, Tomàs Caylà, promourà la creació d'un consell que s'encarregarà de l'organització del Requetè a Catalunya, el qual estaria integrat per un *tercio* per província i dos a les comarques barcelonines. La formació dels joves carlistes en la ideologia tradicionalista havia deixat pas a les pràctiques militars, «iniciándose las salidas, maniobras y ejercicios de tiro; algunos de estos se efectuaron en un "mas" propiedad de Caylà».[6]

L'any 1935, després de la revolució d'octubre de 1934, tota la parafernàlia, la simbologia i, especialment, les disciplinades formacions del Requetè, foren presents en els aplecs tradicionalistes de Poblet i Montserrat. Mítings de masses que cercaven un doble objectiu: cohesionar els partidaris d'una solució de força i intimidar els contraris amb la determinació de prosseguir les seves intencions.

Durant l'any 1936, la Falange, sota les ordres del cap provincial, Josep M. Fontana, era encara una força ultradretana minoritària, amb organitzacions establertes a Tarragona, Reus, Tortosa i alguns petits nuclis en altres poblacions de les comarques tarragonines.[7] Tanmateix, si els tradicionalistes aconseguiran la unitat d'acció amb els partidaris de Renova-

4. J. M. Fontana, *op. cit.*, p. 71.
5. M. Blinkhorn, *Carlismo y contrarrevolución en España 1931-1939*, p. 291.
6. P. Yaniz, *El 19 de julio de los carlistas catalanes*, p. 64.
7. L. Climent, *op. cit.*, p. 26.

ción Española, la radicalitat de la Falange havia d'atreure cap a les seves files alguns joves afiliats a la CEDA.

A l'estament militar, els procolpistes giraven entorn del nucli de la Unión Militar Española (UME), amb especial incidència a la Caixa de Reclutes, «donde prestava servicio burocrático cierto número de jefes y oficiales que siendo Azaña Ministro de Guerra, fueron descartados por el Gabinete Negro y, al cabo de una larga temporada de disponibilidad forzosa, habían conseguido colocación en aquel centro».[8] Eren el tinent coronel Ferran Morillo Farfán, el comandant Manuel García Rebollo i els capitans Ignasi Bach Ecija, Francesc Compte Anguera i Tomàs Ochando Alcañiz. Entre els caps i oficials del Regiment Almansa, els sediciosos només comptaven amb el comandant Adolf Giménez de la Orden, els capitans Josep González Arizmendi, Josep Sentís Simeón —que assegurava la connexió amb els tradicionalistes—, Enric Obregón Fernández —capità metge que impulsarà l'organització dels falangistes— i els tinents Tomàs García Rebull, Gaspar Forteza Forteza, Josep Gómez Descalzo, Frederic Iranzo Loygorri i Hermini Ródenas Giménez. Sense destinació específica i en situació de disponibilitat forçosa també hi havia alguns ferms partidaris del sollevament, com el coronel Juli Castro Vázquez i el capità Agustí Luque Molinello.

Per la seva banda, segons L. Climent, a la Guàrdia Civil hi havia alguns oficials predisposats a sumar-se a la rebel·lió, especialment les dotacions de Reus i Valls, amb 50 i 20 efectius respectivament, sempre que l'acció subversiva fos iniciada pel regiment.[9] Entre les forces del Cos de Carrabiners, val a dir que dels dos comandants només Santiago Cerezo Pancorvo havia manifestat la seva adhesió al moviment.[10]

Després de la victòria del Front d'Esquerres a les eleccions de febrer de 1936, els militars procolpistes de Tarragona in-

8. *Historia de la Cruzada Española*, vol. 5, tom 21, p. 290.
9. L. Climent, *op. cit.*, p. 38.
10. R. Salas Larrazábal, *Historia y vida*, 1978.

tensificaran els seus contactes amb els «patriotes» de la guarnició barcelonina, mitjançant contactes amb el capità Jesús Martínez Lage, i amb els sediciosos de la resta de l'Estat. La visita del capità Vilanova aportarà les últimes consignes a mitjan juny de 1936. Paral·lelament, la intervenció d'alguns militars i guàrdies civils permeté que una part de les armes recollides als membres del Sometent per ordre de la Generalitat fossin desviades cap als elements afectes del Requetè o de la Falange.[11]

Per la seva banda, Tomàs Caylà negociarà amb alguns militars de la UME de Barcelona l'entrega d'una càrrega de 6.000 fusells que, procedents de Mallorca, serien desembarcats clandestinament en una platja del litoral tarragoní.[12] El lloc del desembarcament i la intenció de Caylà de proporcionar armes als requetès de les comarques tarragonines que arribada l'hora confluirien sobre Barcelona dóna encara més força a la idea del poder efectiu amb el qual podien comptar els tradicionalistes tarragonins. No obstant, els recels dels militars només permetien la presentació dels carlins en els quarters el mateix dia de la rebel·lió, on serien armats i enquadrats pels oficials. Aquesta situació de subordinació comportarà que Caylà, enmig ja d'una situació confusa d'ordres i contraordres, decideixi que els tradicionalistes catalans no s'afegeixin al moviment. Malgrat tot, moltes agrupacions locals, com les de les comarques tarragonines, no rebran l'ordre de Caylà i acudiran als llocs de concentració.

Entre els falangistes, la confusió també serà notable en l'últim moment. Sorprenentment, mentre que el cap provincial, Josep M. Fontana, convençut que el cop es realitzaria durant el mes de setembre, marxarà cap a Reus i Prades disposat «a pasar un verano expectante»,[13] segons Climent, el diumenge 5 de juliol, l'enllaç general de la Falange barcelonina, Ferran

11. L. CLIMENT, *op. cit.*, pp. 30-31.
12. Vegeu P. YANIZ, *op. cit.*, p. 66.
13. J. M. FONTANA, *op. cit.*, pp. 49-51.

Otero, junt amb uns quants militants de Tarragona «recorrían los pueblos al objeto de verificar el recuento de fuerzas de acción con que se podía contar si se producían acontecimientos de importancia».[14]

El dia 16 de juliol, Joaquim Fort (ERC), alcalde de la ciutat i que ocupava interinament el càrrec de comissari de la Generalitat, fou informat per alguns oficials frontpopulistes que pertanyen al comitè de la Unión Militar Republicana Española (UMRA) «de com es minava la sedició dins la caserna».[15] A instàncies de Fort, el comandant militar de la plaça, coronel Àngel Martínez Peñalver, retindrà en el seu propi domicili, durant tota la nit, el capità Josep Sentís i el tinent Hermini Ródenas.

El dia 17, a l'església de Sant Francesc se celebraran els funerals pel dirigent de la CEDA Calvo Sotelo. La presidència de la celebració religiosa estava integrada per representants de Renovación Española, Falange, CEDA i Comunió Tradicionalista, és a dir, totes les forces polítiques ultradretanes que anhelaven l'esclat de la rebel·lió militar i estaven disposades a participar-hi activament. El mateix dia, atenent ordres de la Delegació d'Ordre Públic, són detinguts per la policia tres dirigents del Requetè de Tarragona que anaven en un cotxe repartint recordatoris del funeral.[16] Dins el vehicle, la policia va trobar una pistola «Star» amb el número esborrat i el corresponent carregador.

A les dues de la matinada del dissabte dia 18, un telegrama xifrat emès pel Ministeri de Guerra era rebut a la Comandància Militar de Tarragona. La missiva informava sobre la rebel·lió de les tropes d'Àfrica. Mentrestant, el telegrama que

14. L. CLIMENT, *op. cit.*, p. 32.

15. *Els homes d'ERC, Joaquim Fort. El 19 de juliol a Tarragona*, «Llibertat», 22-07-1937.

16. Els detinguts eren Recasens, Emili Cleofé Aquilaué i Guillem Ciutat Caballé. Vegeu «Diari de Tarragona», 18-07-1936. Segons Lluís Climent, l'arma fou col·locada dins el cotxe per «elementos izquierdistas bien amaestrados», vegeu L. CLIMENT, *op. cit.*, p.37.

amb la famosa consigna «*Trae perro de caza*» havia de donar el senyal als sediciosos de Tarragona ja no arribarà. Per cercar consignes del moviment subversiu, el capità Obregón enviarà el falangista Antoni Álvarez Icart a Barcelona per a entrevistar-se amb el capità Martínez Lage. Així mateix, Enric Mur i el capità Sentís es dirigiran a Benicàssim per rebre instruccions del diputat tradicionalista Joaquim Bau. Els emissaris retornaran cap a Tarragona aquell mateix matí sense haver localitzat Bau.

«Diari de Tarragona», aliè a tot el que succeïa, publicarà en les seves planes l'ordre del Regiment Almansa per a aquell dia: promesa de bandera dels últims reclutes i es declarava dia de gala —«hoy se vestirá de gala, izándose el Pabellón Nacional en los edificios de los cuarteles».[17] Per la seva banda, Josep P. Virgili escriurà que la vida a la ciutat es desenvolupava en completa normalitat, «només una mica més d'efervescència als centres polítics i un bellugar més accentuat als centres de dretes».[18]

No serà fins a últimes hores de la nit del dia 18 que, procedent de Barcelona, el capità de corbeta Antonio Aguilera Pardo de Donlebún —segon comandant de Marina de Tarragona— comunicarà als enllaços militars de Falange i de la Comunió Tradicionalista, capitans Sentís i Obregón, que el sollevament es registraria aquella matinada mateix a Barcelona i que la guarnició de Tarragona s'hi havia d'afegir dues hores més tard.[19]

Al llarg d'aquell desesperant dissabte de juliol, els compromesos amb la subversió copsaren la importància que havia de tenir l'actitud del comandant militar de la plaça. Dos mesos abans de la rebel·lió, el coronel Julio Ridera Atienza, que s'havia convertit «en fogoso enemigo del régimen republicano»,

17. «Diari de Tarragona», 18-07-1936.

18. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, p. 165. Notes mecanografiades inèdites.

19. Vegeu F. A. VILLARRUBIAS, *El Ejército del 19 de julio en Cataluña*, pp. 182-183.

havia estat substituït pel coronel Àngel Martínez Peñalver, el qual «por sus antecedentes monárquicos y religiosos y su actuación como juez de causas de la Cuarta Región, después de octubre rojo, se le podía tener por elemento afín y, llegado el momento, capaz de inhibirse y abandonar el mando en otras manos, ya que las suyas no destacaban por su decisión y energia».[20] Luis Oterino, aleshores caporal a la caserna, recorda que el nou comandant militar ocupava el seu lloc des de feia poc temps i «no estaba situado todavía, ni socialmente en la ciudad ni dentro del Regimiento, no era muy conocido».[21] Tanmateix, per resoldre l'actitud favorable del coronel Martínez Peñalver de mantenir, si més no de moment, l'ordre legal establert —qualificada per la *Historia de la Cruzada Española* com de manca de decisió i energia—, el capità Sentís proposarà a un grup de joves tradicionalistes que si eliminaven el comandant militar ell mateix es faria càrrec del regiment. L'oferta, segons el jove carlista Esteve Grasset, també fou realitzada per un tinent de la caserna.[22] D'altra banda, els falangistes germans Landa, que servien com a caporals, també intentaran trencar la passivitat dels caps i oficials del regiment mitjançant un acte terrorista consistent a eliminar el coronel o bé, des d'un cotxe, llançar una bomba a la porta de la caserna.[23]

Finalment cal remarcar que, aquella mateixa nit, el segon cap del regiment, tinent coronel Mariano Mena Burgos —seguint les ordres del general Llano de la Encomienda— deixarà el capità Sentís en situació de disponible forçós i amb la prohibició expressa de vestir l'uniforme i entrar a la caserna.

L'activitat del dia 19 de juliol s'iniciarà a les 6 de la matinada quan un oficial de l'Estat Major de Barcelona, «por orden de la superioridad», transmetrà telefònicament al coronel

20. *Historia de la Cruzada Española*, vol. 5, tom 21, p. 290.
21. Entrevista a Luis Oterino. Tarragona 1984, núm. 86. AHT.
22. Entrevista a Esteve Grasset Ferrando. Vila-seca 1985, núm. 156. AHT.
23. La informació facilitada per E. Olivé Martínez li fou transmesa pels mateixos Landa quan estaven empresonats al vaixell «Río Segre».

Martínez Peñalver que ha de proclamar l'estat de guerra a la ciutat. Atesa la gravetat de la situació, el comandant militar es negarà a complir l'ordre mentre aquesta no fos transmesa directament pel cap de l'Estat Major.

El «Diari de Tarragona» d'aquell diumenge de juliol publicarà en la cinquena pàgina, en l'espai destinat a informació nacional i estrangera, el missatge radiat pel govern de la República:

> «El Govern ha assabentat el poble espanyol d'haver esclatat un ampli moviment militar d'agressió a la República. El Govern domina la situació. Forces de terra, mar i aire es disposen a sofocar el moviment subversiu».[24]

Mentre les misses se celebraven normalment «amb assistència de força devots»,[25] els militars conjurats intentaven convèncer, infructuosament, Martínez Peñalver, el qual continuava mantenint una actitud dilatòria que consumia els nervis dels sediciosos. La seva agitació augmentarà encara més quan el capità González Arizmendi portarà notícies sobre la declaració de l'estat de guerra a Lleida. Finalment, optaran per demanar al coronel Julio Castro Vázquez, que es trobava a la plaça en situació de disponible forçós, que encapçali el sollevament a Tarragona.[26] Martínez Peñalver, per guanyar temps i no enfrontar-se directament als procolpistes, ordenarà l'aquarterament de la tropa. No obstant, després d'una violenta entrevista, Castro donarà al comandant militar un termini de dues hores per a sumar el regiment a la rebel·lió contra la República.[27]

Abans de les 19 hores, quan finalitzava el termini donat pel coronel Castro, la ràdio emetia el missatge derrotista del gene-

24. «Diari de Tarragona», 19-07-1936.

25. J. P. VIRGILI, *op. cit.*, p. 166.

26. El coronel Castro ocupava interinament la Comandància Militar de Tarragona durant els fets d'Octubre de 1934.

27. Vegeu *Historia de la Cruzada Española*, vol. 5, tom 21, p. 292, L. CLIMENT, *op. cit.*, pp. 40-50, i F. A. VILLARRUBIAS, *op. cit.*, pp. 183-184.

ral Goded, que era presoner de les forces addictes a la República. La repercussió de la notícia de l'esclafament dels rebels a Barcelona abortà definitivament tot intent de sollevament a Tarragona.

A banda de les indecisions, discussions, tensions i reunions conspiratives que entre l'estament militar es registraran aquell dia a les diferents dependències de la caserna, cal remarcar el que L. Climent qualificarà de «magnífica contribución del elemento civil». És difícil conèixer amb exactitud el nombre de civils que es mobilitzaran i es concentraran a Tarragona per sumar-se al sollevament dels militars. Mentre que Climent admet que passaven dels 300, la *Historia de la Cruzada Española* reconeix la xifra de 350 civils, bàsicament requetès i alguns falangistes. Segons els informes recollits a la Causa General, es constata el desplaçament immediat de requetès procedents de Valls, Pla de Cabra, Constantí, el Morell, Solivella, Tortosa i Tivissa —alguns d'ells armats—, que s'ajuntarien amb els ultradretans de Tarragona. En altres pobles, com a Vilallonga, els militants de la CEDA encapçalats per Jaume Torres Oliver esperaran les ordres per dirigir-se a Tarragona, però aquestes no arribaran mai.[28] Tot plegat demostra fins a quin punt existia una considerable i àmplia trama civil disposada a passar a l'acció. Uns homes que, d'haver triomfat el moviment i com en altres zones ocupades pels rebels, haurien integrat els escamots que havien de detenir i executar els dirigents republicans i els militants destacats de les organitzacions obreres de la ciutat. Uns militants i simpatitzants d'extrema dreta que, com recull «Diari de Tarragona», «fins passejaven pels carrers en un pla altiu, retador, com si volguessin donar a entendre que la victòria era ja seva i que ens perdonaven —de moment— la vida».[29] Malgrat que l'abortament de l'intent de rebel·lió militar es resoldrà de manera incruenta a Tarragona, cal considerar aquests factors a

28. Vegeu Causa General, NP 231, c. 1.447-1.449. AHN.
29. «Diari de Tarragona», 21-07-1936.

l'hora d'avaluar el fenomen repressiu que es desencadenarà posteriorment.

A partir del dia 20 de juliol es registrarà la desbandada d'alguns procolpistes. Els capitans Francesc Compte i Tomàs Ochando aconseguiran fugir amb una barca del Club Nàutic i refugiar-se en el vaixell alemany «Girgenti», que estava ancorat a l'entrada del port. El capità Josep Sentís s'ocultarà durant uns dies en el domicili d'un cunyat seu a Tarragona, després serà traslladat per un cosí amb automòbil cap a Barcelona, des d'on embarcarà cap a Itàlia en el vaixell-hospital «Tévere».[30] El tinent Frederic Iranzo també s'escapolirà.

A la caserna, aquell mateix matí, un grup de suboficials i soldats col·locaren un aparell de ràdio en el pati per tal que la tropa pogués escoltar els missatges i les consignes radiades pels governs de la República i de la Generalitat.[31]

Els caps de la Guàrdia Civil, per la seva banda, es manifestaran fidels a l'ordre legal establert i, seguint ordres del comissari de la Generalitat, concentraran tots els seus efectius dispersos per les comarques a la caserna de Tarragona. La qual cosa eliminava la presència tradicionalment intimidatòria dels guàrdies civils en les diferents poblacions on prestaven servei i, per tant, facilitaven la ràpida constitució dels comitès revolucionaris locals.

Tanmateix, els aparells de ràdio, segons les emissores, retransmetien tant les consignes governamentals com les notícies que informaven sobre el triomf del sollevament. La situació encara no s'havia resolt definitivament i el coronel Martínez Peñalver enviarà a Barcelona una comissió formada pel tinent Carles Ferràndiz —simpatitzant dels rebels— i el capità Santiago Rius —partidari de la República— per a recollir informació fiable de la situació. Quan retornaran a Tarra-

30. Vegeu J. R. CORTS i J. M. TODA, *Josep M. Sentís: un soldat per Déu i per la pàtria*.

31. Entrevista a Salvador Pàmies, que aleshores era caporal a la caserna. Saint Ponts (França), 1990.

gona ja portaran ordres directes del general Aranguren per al comandant militar de la plaça. Una prova més d'aquesta situació confusa que regnava a primeres hores de la tarda del dia 20 és el text del telegrama enviat a les 13,47 hores per Joaquim Fort al president de la Generalitat de Catalunya:

> «Es indispensable que el General de Divisió dongui ordres concretes al coronel de Tarragona per evitar pressions d'alguns elements perillosos i contraris al règim que hi ha entre l'oficialitat».

Tres minuts més tard, el comissari de la Generalitat enviava un altre telegrama en què manifestava que regnava la tranquil·litat absoluta a la ciutat, però afegia un insegur «per ara»:

> «Tarragona no s'ha alterat en el més mínim la tranquil·litat, estant en continues relacions amb autoritats militars que, per ara, continuen fidels al govern».[32]

Molts dels paisans partidaris del moviment subversiu que s'havien concentrat en el Camp de Mart iniciaran el retorn a les respectives poblacions d'origen cap a la matinada del dia 20. Tanmateix alguns d'ells romandran a la ciutat i seran detinguts per la policia. En un pis deshabitat de la plaça Prim són sorpresos onze tradicionalistes de Valls i en el Centre Tradicionalista de Tarragona són detinguts deu homes de militància carlina o falangista.[33] Tanmateix, encara no es procedirà a la detenció de cap militar.[34]

Cap a les 18 hores, un avió sobrevolarà la caserna tarragonina i deixarà anar fulls volants en els quals s'informa del fracàs dels sollevats a Barcelona, de la rendició del general Goded i de l'ordre de considerar-se llicenciats si era donada

32. *Expedients de Governació*, 20-07-1936. ADT.
33. «Diari de Tarragona», 21-07-1936.
34. L'ordre de detenció dels militars procolpistes estarà signada pel nou comissari de la Generalitat, amb data 24 de juliol. *Expedients de Governació*, 24-07-1936. ADT.

l'ordre de declarar l'estat de guerra. Com diu Climent, «los soldados las recogieron en profusión. Su lectura —recordemos el elevado número de izquierdistas que había— les entusiasmó e inicióse un verdadero motín, en el que abundaron los vivas a la República, al coronel Peñalver y a otras varias cosas».[35] Poc després, grups de paisans entraven a la caserna i començava la confraternització amb la tropa.[36]

Al llarg del dia 20, els partits polítics del Front Popular i les organitzacions sindicals faran una crida per ràdio per tal que els seus militants «es concentressin, armats com poguessin i al més aviat millor al palau municipal per rebre ordres». Segons J. P. Virgili n'hi acudiren uns centenars armats amb escopetes, revòlvers, baionetes, punyals i ganivets, «era una massa heterogènia i amb una sola resolució: vèncer el feixisme i salvar la República».[37] Per Lluís de Salvador, els únics que es tiraran al carrer provindran de la classe obrera tarragonina, mentre que els polítics republicans, «salvant algunes honrosíssimes excepcions de tots ben conegudes a la ciutat, havien preferit observar en els moments més crítics, una actitud expectant i sadollada de prudència».[38]

El dia 21 de juliol arribarà a Tarragona el nou comissari de la Generalitat, Lluís Mestres, amb ordres precises per a reconduir la situació. Aquell mateix dia encara es distribuirà el diari «La Cruz» i la premsa local publicarà la crònica religiosa: *Sants per avui, sants per demà, oració de quaranta hores, cultes per avui i cultes per a demà*. Fins aleshores, no s'havia disparat cap tret.

Per la tarda, l'arribada dels milicians barcelonins, l'incendi del convent de Santa Clara, l'alliberament dels presos comuns de la presó i el repartiment d'armes entre els militants antifeixistes i altres elements marginals que s'hi afegiren, desencadenarà l'inici de la convulsió revolucionària.

35. L. CLIMENT, *op. cit.*, p. 53.
36. J. P. VIRGILI, *op. cit.*, vol. I, p. 67, i «Diari de Tarragona», 21-07-1936.
37. J. P. VIRGILI, *op. cit.*, vol. I, pp. 69-70.
38. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, pp. 89-90. HMT.

Per què no serà declarat l'estat de guerra a Tarragona i el Regiment Almansa es mantindrà fidel a la República? A banda de l'actitud passiva i dubitativa del coronel Martínez Peñalver, en la qual devia influir la postura més decidida a favor de la República del tinent coronel Mariano Mena i dels comandants Amadeu Insa i Jesús Liberal,[39] cal tenir en compte el poc poder efectiu dels sediciosos. Si bé els partidaris del sollevament controlaven la Caixa de Reclutes, no disposaven de comandament directe sobre la tropa. Pel que fa als caps i oficials del regiment, només comptaven amb el compromís o la simpatia d'un comandant (20 % dels caps), dos capitans, deu tinents i dos alferes (32 % de l'oficialitat). D'altra banda, no podem conèixer amb exactitud la força dels oficials declaradament partidaris de la República, com els capitans Santiago Rius i Domènec Benages. Tanmateix, el que farà fracassar tot intent de rebel·lió militar a Tarragona no serà l'escassetat d'efectius civils disposats a recolzar-la, ni la intimidació d'unes masses populars decidides a resistir, sinó la manca d'audàcia i decisió dels conjurats que no aconseguirà arrossegar la major part de l'oficialitat, neutra o indiferent, que romandrà expectant observant cap a on derivarà la situació.

39. Entrevista a Luis Oterino, que servia de caporal a la caserna. Tarragona 1984, núm. 86. AHT.

2. EVOLUCIÓ POLÍTICA

2.1. Les transformacions polítiques i la fragmentació del poder

2.1.1. *Dels comitès locals antifeixistes a la constitució dels nous ajuntaments*

La rebel·lió militar del 19 de juliol tingué com a resposta l'esclat d'una revolució social de caire obrer que es fonamentava en el poder de fet que s'atorgava la massa popular armada que dominava els carrers de les ciutats, viles i pobles. El moviment subversiu declarat per una bona part de l'Exèrcit, els recels que despertaven molts militars que no s'havien manifestat públicament com a sediciosos i la neutralització de les forces d'Ordre Públic comportaren la paralització, impotència i en molts casos la descomposició de les institucions republicanes. Així doncs, la manca d'un aparell coercitiu evidenciarà, encara més, la incapacitat i feblesa de les autoritats republicanes —representades a la Generalitat i als ajuntaments— per a controlar uns esdeveniments que les sobrepassaven. En aquesta situació de col·lapse social i polític, els comitès locals antifeixistes, creats de manera espontània i gairebé simultània, esdevindran els veritables òrgans de po-

der real. Uns òrgans de representació de les bases, en els quals els nous dirigents expressaven directament les aspiracions i exigències dels obrers de la ciutat o del camp. Uns comitès que basaven la seva legitimitat en l'enfonsament d'un Estat que es manifestava impotent per a assegurar la pròpia supervivència i en l'organització immediata de les milícies antifeixistes. Tanmateix, si bé fins al mes d'octubre de 1936 aquests òrgans de poder representaren el fenomen revolucionari en l'àmbit local, la seva reconversió, absorció i participació per part dels nous ajuntaments possibilità la reconducció i la posterior neutralització del projecte revolucionari.[1]

Els nounats comitès antifeixistes, versió local del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Barcelona, davant el perill d'una guerra que s'estenia, a més d'assumir les atribucions prioritàries d'una administració municipal, es veieren empesos a improvisar tota una sèrie d'actuacions que ultrapassaven el marc competencial dels ajuntaments. En aquest sentit i malgrat algunes particularitats locals, un dels trets comuns d'aquests òrgans de poder serà, com assenyala P. Broué,[2] comptar amb una organització similar a la d'un govern, amb uns «ministeris» que tenen competències exclusives pel que fa a les funcions de defensa —organització de milícies per al front—, ordre públic —patrulles de control de rereguarda—, proveïments, incautació de la propietat rústica i urbana dels elements de dretes i control de la producció.

Cap a finals de juliol i durant el mes d'agost de 1936, a la comarca del Tarragonès, llevat dels petits municipis de Vespella de Gaià (121 habitants) i Renau (82 habitants), es constituiran comitès locals antifeixistes a cada població. D'altra banda, en el nucli de Salou, que estava agregat al municipi de Vila-seca, també es formarà un comitè antifeixista independent.[3]

1. Vegeu TASIS MARCA, *La revolució en els ajuntaments*, pp. 15-23.
2. Vegeu P. BROUÉ, *Los órganos de poder revolucionario: ensayo metodológico*, p. 36.
3. El Comitè Local Antifeixista de Salou estava integrat per Andreu Pàmies Dolcet (ERC) com a president i tenia com a vocals Josep Cherta Marsol, Anton

El Comitè del Front Antifeixista de Tarragona[4] es constituirà oficialment el 6 d'agost de 1936 i l'integraran onze representants de les forces polítiques amb el següent repartiment de funcions:

Membres	*Funció*	*Seu*
Emili Pruñonosa Aycart (CNT) —Ferroviari	Guerra	Comandància Militar
Joan Rodríguez Papasseit (ERC) —Operari del Port	Governació	Govern Civil
Josep Pascual (UGT)— Paleta	Treball	Apodaca, 22
Lluís Gatell Degà (PSUC) — Paleta	Agricultura	Cambra Agrícola; Prim, 7
Remigi Martorell (UGT)	Justícia	Unió, 43
Ramon Boronat Pontons (ERC) —Encarregat del Port	Finances	Casa Cobos; Rbla. 14 d'abril, 95
Salvador Rueda Contreras (CNT) —Empleat del Ferrocarril	Proveïments	Església de Sant Agustí
Josep Pechs Franch (POUM) —Paleta	Incautacions	Casa Macián; Comte de Rius,23
Josep Alomà Sanabras (FAI) —Paleta	Cultura	Casa Vives, Rbla. 14 d'abril, 28
Francesc Tejero Giménez (CNT) —Ferroviari	Comunicacions	Edifici de Correus
Inocenci Viñas Reynès (UGT) —Sastre	Assistència Social	Casa Sala; Rbla. 14 d'abril, 36

Alcover Pons, Natali Rival Barba (POUM) i Esteve Saltó Gesalí. Les diferents funcions es repartien respectivament en les àrees de Presidència i Finances, Governació i Justícia, Treball, Sanitat i Assistència Social, Proveïments i Secretaria. *Llibre d'Actes del Comitè Antifeixista de Salou*, 24-08-1936. AMV.

4. Vegeu PS-BARCELONA 487. AHNS; «Diari de Tarragona», 6-09-1936, i L. CLIMENT, *op. cit.*, p. 82.

La composició i el repartiment de les competències del comitè de Tarragona denota una clara hegemonia de les organitzacions obreres i, més concretament, de les tendències que defensen els postulats més revolucionaris, és a dir CNT-FAI i POUM. Més que per les seves quotes d'afiliació o el grau d'implantació, la representació i distribució de les funcions del comitè entre les diferents organitzacions obeeixen a l'audàcia d'un grup de militants i a la força que atorguen les milícies armades que patrullen pels carrers. En primer lloc, cal assenyalar el caire predominantment sindical del comitè, tres llocs per a la CNT i tres llocs per a la UGT, a més de tres representants polítics (FAI, PSUC i POUM) que també estan enquadrats sindicalment. En un segon nivell, podem observar la presència majoritària dels sectors professionals més combatius de la ciutat, els ferroviaris i els obrers de la construcció. En darrer terme, convé remarcar que la CNT ocupa les tres funcions més importants del comitè —Guerra, Proveïments i Comunicacions—, seguida en ordre d'importància pel POUM, que té la gestió de les incautacions. Contràriament, la UGT, el PSUC i l'ERC tindran a les seves mans la direcció i el control d'unes àrees —Governació, Treball, Agricultura, Justícia, Finances i Assistència Social— que en els primers mesos estaran mancades de contingut real.

El consell executiu del Comitè del Front Antifeixista de Tarragona no preveu la figura del president i, en aparença, adoptarà col·legiadament alguns acords com ara proveir de roba i calçat els milicians del front, destinar l'edifici de la presó —la torre de Pilats— com a museu o declarar festiva la tarda del dia 23 de setembre —diada de la festa major de la ciutat.[5] No obstant, seguint l'ideari propi de cada organització, les diferents àrees de poder del comitè treballaran autònomament.

Semblantment, en els pobles de la comarca, els comitès locals centraran les seves activitats en la incautació de les fin-

5. «Llibertat», 19-09-1936.

ques rústiques i urbanes que eren propietat d'aquells elements més destacats de dretes, detinguts, escàpols o que ja no residien al poble. Així mateix, el control de les collites i l'organització dels proveïments seran objecte d'una atenció preferent per part dels nous dirigents. L'aparell coercitiu del comitè en l'àmbit local es basarà en la formació de patrulles de control. En alguns pobles, a més, es procedirà a l'enquadrament dels milicians que marxen voluntàriament cap al front d'Aragó.[6]

Tanmateix, la composició dels comitès locals antifeixistes dels pobles del Tarragonès presenta unes característiques diferents a les observades en el Comitè del Front Antifeixista de la ciutat. Tot i que només coneixem la filiació política o sindical d'un 49 % dels 134 integrants dels nous òrgans de poder local, l'anàlisi és prou significativa. En el món rural, lluny d'aquella hegemonia sindical que s'observava en el comitè tarragoní, els dirigents sindicals només representen el 29 % —12 % CNT, 10 % Unió de Rabassaires i 7 % UGT. Per contra, els dirigents afiliats a un partit polític presenten un percentatge del 71 %, destacant els afiliats a l'ERC —26 %— i el PSUC —23 %—, seguits del POUM —10 %— i ACR —5 %. Fins i tot registrem l'existència de dos afiliats a Estat Català i un militant d'Izquierda Republicana.[7]

Malgrat l'heterogeneïtat de la composició dels comitès locals dels pobles de la comarca, que obligaria a un estudi particularitzat de cada població, podem esmentar les següents característiques generals que tenen com a rerefons la tradicional divisió en petita i mitjana propietat de la terra: predomini de pagesos que es troben en l'òrbita d'influència de l'ERC i de rabassaires que per les seves simpaties vers la Unió Socialista de Catalunya s'atansen al PSUC,[8] així com la presència d'un nombre de treballadors del camp més radica-

6. Marxaran milicians voluntaris de Constantí, el Catllar, el Morell, la Pobla de Mafumet, la Secuita, Torredembarra i Vilallonga. Vegeu Causa General, NP 231, C. 1.447-1.449. AHN.

7. Vegeu Causa General, NP 231, C. 1.447-1.449. AHN.

8. Vegeu A. BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya*, pp. 354-355.

litzats que formen en els rengles del POUM. Així doncs, si més no, cal posar en dubte l'arrelament de l'ideari revolucionari en molts dels comitès locals de la comarca. Sovint, com veurem més endavant, l'acció revolucionària s'aturava després de repartir en lots les finques incautades als propietaris de dretes. En tot cas, l'explotació de la terra en règim col·lectiu que defensa la ideologia anarquista tindrà una escassa implantació.

En la majoria de municipis els ajuntaments no foren eliminats, simplement foren ignorats i eclipsats per l'actuació dels nous comitès locals. A Torredembarra la primera sessió del Ple municipal és convocada per al dia 6 d'agost, però no podrà tenir lloc per falta d'assistència. La sessió del 8 d'agost comptarà amb la presència de l'alcalde i sis consellers i s'aprovaran diversos pagaments de tràmit. Posteriorment, malgrat les convocatòries oficials del 20 d'agost i del 3 i 17 de setembre, l'Ajuntament de Torredembarra no es tornarà a reunir.[9] A Vila-seca, la corporació municipal celebrarà les sessions reglamentàries dels dies 27 de juliol i 24 d'agost sense l'aprovació de cap mesura extraordinària i ja no es convocarà cap altra reunió.[10] Al Catllar, es reprendrà la vida municipal el dia 1 d'agost però només se celebraran reunions ordinàries per tractar els temes econòmics de tràmit habitual.[11] Un testimoni de Roda de Berà manifestarà que l'alcalde «tenia que hacer el tonto, no se podia oponer porque el Comité iba armado y no había ni Ejército ni Guardia Civil».[12] A la Secuita, la primera i última sessió de l'Ajuntament se celebrarà el dia 20 de juliol.[13] Un tret comú que s'observa en la lectura dels llibres d'actes d'aquests ajuntaments serà l'absència de qualsevol referència a les circumstàncies excepcionals dels moments que es vivien.

9. *Actes municipals de Torredembarra*, 8-08-1936 - 17-09-1936. AMTO.
10. *Actes municipals de Vila-seca*, 27-07-1936 - 24-08-1936. AMV.
11. Vegeu M. FUENTES, *Història del Catllar*.
12. Entrevista a Josep Martorell. Roda de Berà, 1985. AHT.
13. *Actes municipals de la Secuita*, 20-07-1936. AMS.

La Generalitat, per la seva banda, mitjançant la figura de l'exalcalde de Tarragona, Pere Lloret (ACR), aleshores director general d'Administració Local,[14] decretarà la substitució dels consellers municipals no pertanyents a les organitzacions del Front Popular pels suplents de la llista electoral i aprofitarà el mateix decret per a fer una apologia de la figura de l'alcalde.

> «Sempre és l'Alcalde el primer magistrat del poble i, com a tal, representant de la Generalitat de Catalunya i del Govern de la República. Ara, més que mai, però, s'ha de revestir de total i plena autoritat, perquè, en assumir la vida de la respectiva localitat, és responsable de qualsevol alteració de l'ordre revolucionari que l'escomesa dels facciosos ha fet establir.»[15]

Tanmateix, l'empenta i el protagonisme dels comitès locals antifeixistes, en la majoria de poblacions, limitaran l'efectivitat de les disposicions decretades per la Generalitat a les pàgines del «Butlletí Oficial». A Vilallonga, per exemple, el 10 de setembre, l'alcalde Josep Roig i els consellers Adolf Llorens i Joan Roig presentaran la seva dimissió per haver perdut la confiança de les seves respectives forces polítiques locals, la Joventut Republicana i la Unió de Rabassaires. Josep Sendra Siscart (POUM), com a conseller municipal i membre del comitè antifeixista, acceptarà la renúncia de la corporació i en nom del comitè constituirà i presidirà una nova junta municipal.[16]

El 3 d'agost, l'Ajuntament de Tarragona substituirà els consellers municipals de dretes pels suplents de la llista d'esquerres, però la defunció de dos suplents deixarà vacants dues places que seran ofertes a la lliure designació del Comitè del Front Antifeixista. Designació que, després de diverses sol·lici-

14. Vegeu TASIS MARCA, *La revolució en els ajuntaments*, p. 18.
15. Decret, 25-07-1936. BOGC, 26-07-1936.
16. *Expedients de Governació*, 12-09-1936. ADT. Vegeu també «Llibertat», 15-09-1936 i *Actes municipals de Vilallonga*, 10-09-1936. AMVI.

tuds per part de l'Ajuntament, serà rebutjada i ignorada pels homes del comitè.[17]

L'activitat oficial de l'Ajuntament de Tarragona, llevat d'aquestes substitucions, serà gairebé nul·la fins a mitjan setembre. De fet, l'edifici consistorial de la plaça de la Font havia estat «ocupat» des dels primers dies per grups de milicians armats, l'Ajuntament esdevingué una mena de base d'operacions davant la sobrevinguda situació revolucionària. Josep P. Virgili recorda amb una certa ironia l'ambient que es vivia a la casa gran:

> «Els concentrats a l'Ajuntament en els primers dies seien a terra, als escons dels diputats i dels regidors, damunt la taula de presidència, en bancs, esperant ordres, alguns amb fusell, escopeta de caça, d'altres sense cap mena d'arma. Els matalassos i roba de tota mena que els anaven transportant procedents dels pisos abandonats pels feixistes o dels convents, servien per dormir o descansar en aquelles nits d'alerta. Es dormia o es descansava fins als patis, a cel obert, en aquelles nits caluroses d'estiu. Era un espectacle fantàstic i quasi dantesc. Inclús maturranges de vida alegre hi feien acte de presència, passats els primers dies, i en qüestions de moral no era pas qüestió de mirar massa prim».[18]

L'ocupació espontània de l'Ajuntament tenia unes conseqüències que podem considerar en un doble sentit. D'una banda, els revolucionaris, físicament i simbòlicament, prenien possessió, d'una manera desordenada però real, de l'edifici. És molt probable que la majoria de dirigents i milicians obrers no haguessin entrat mai a la noble i solemne Sala de Plens. L'efecte visual dels milicians armats que feien guàrdia a l'entrada o el fet de poder-se asseure en els escons dels regi-

17. Seran nomenats consellers municipals: Francesc Cañagueral Segarra (Federal), Benet Sardà Vallespinosa (ERC), Ricard Forés Gasull (ERC), Pervindre Valls Bas (Federal), Lluís Coca Saperas (Partit Republicà Català), Antoni Oliver Gibert (ERC), Franquet i Santamaria.

18. Per ordre del Comitè del Front Antifeixista, el menjar era servit directament pels cambrers de l'Hotel París a tots els concentrats a l'Ajuntament. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. II, p.18.

dors havien de produir una imatge excepcional i confusa, no s'estava enmig de la convulsió inicial revolucionària sinó que la revolució ja s'havia assolit i era irreversible. D'altra banda, els republicans d'ERC, ACR o federals, representants d'altres sectors socials de la ciutat, no específicament obrers, i que se sentien legitimats per l'elecció del poble, restaven desbordats per un sentiment barrejat de por, incapacitat i impotència.

A poc a poc el trasbals inicial s'anirà normalitzant i amb la reconducció de la situació, a més de procedir a la neteja de l'Ajuntament, la presència de milicians armats serà substituïda per escamots de guàrdies d'assalt i policies. No obstant, quan el 14 de setembre se celebrarà el primer Ple de l'Ajuntament, Francesc Cañagueral, un dels suplents nomenat conseller, es queixarà del fet que la presa de possessió dels nous càrrecs estigui mancada de tota solemnitat i no se celebri en el Saló de Plens, sinó que sembla s'actuï d'amagat. Altres consellers es queixaran de la invasió d'atribucions municipals sobre el Mercat per part del comitè.[19]

En alguns pobles en els quals els dirigents d'ERC continuen revestits d'autoritat als ulls de les bases, el comitè esdevindrà un apèndix de l'Ajuntament mitjançant el qual l'alcalde i els consellers decidiran sobre aquelles funcions que sobrepassen les seves competències. A Constantí, el 24 de juliol de 1936 i sota la presidència de l'alcalde Joan Fortuny Magrinyà (ERC), es constituirà el Comitè Antifeixista i en serà nomenat president el representant de l'Ajuntament, Pau Gil Rivalt (ERC).[20] El 29 de juliol, a la Riera de Gaià, els partits del Front Popular nomenaran simultàniament un comitè revolucionari i un ajuntament revolucionari. Tots els acords adoptats seran

19. L'únic acord important que es prendrà en aquest Ple serà la incautació de la Cambra Frigorífica del Mercat Central. *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 14-09-1936. AMT.

20. Els primers acords del Comitè Antifeixista de Constantí seran la incautació de finques rústiques, que passaran a ser explotades pel mateix comitè, i la incautació de les finques urbanes. Les reunions es realitzaven a la casa rectoral. *Actes del Comitè Antifeixista de Constantí*, 24-07-1936 - 7-08-1936. AMCO.

signats conjuntament pel cap del comitè, Jordi Inglés Estivill (ACR), i l'alcalde, Josep Figueras Vidal (UGT).[21]

Malgrat la creació dels comitès comarcals antifeixistes, promoguts pel Comitè Central Antifeixista de Barcelona,[22] a la comarca del Tarragonès no tenim constància de l'existència de cap organisme supramunicipal, comarcal o provincial que coordinés tots aquests comitès locals. L'atomització del poder provocava l'existència de múltiples òrgans de govern autònom de base local i els problemes apareixien quan les ordres del comitè anaven més enllà dels límits del terme municipal. El 24 de setembre se celebrarà a Tarragona una reunió dels comitès antifeixistes de les comarques del Camp. El tema de la reunió era la reorganització de l'economia agrícola, però els comitès dels pobles reclamaran als comitès de Tarragona i Reus «que se'ls hi reconegui l'autoritat que tenen».[23]

El 29 de setembre de 1936, la constitució del nou Consell de la Generalitat amb la participació de totes les forces antifeixistes i la dissolució del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Barcelona significà el principi de la fi dels comitès locals. L'endemà, després d'una atzarosa visita a Lleida, el president del nou Consell de la Generalitat, Josep Tarradelles (ERC), acompanyat de cinc consellers més —Miquel Valdés (PSUC), Andreu Nin (POUM), Joan P. Fàbregas (CNT) i Josep J. Domènech (CNT)— visitarà Tarragona i es reunirà amb el comissari de la Generalitat, Lluís Mestres, i el Consell Executiu del Comitè del Front Antifeixista de la ciutat. L'objecte oficial de la reunió era tractar el tema de la valoració dels pro-

21. Els membres del primer ajuntament revolucionari són: Josep Figueras Vidal (UGT), Josep Salvat Fortuny (ERC), Josep Recasens Plana (PRFC), Domènec Esmel Recasens (ERC), Josep Mercadé Suñé (ERC), Joan Fortuny Inglés (ERC) i Manel Sanchis González (UGT). *Expedients de Governació*, 29-07-1936. ADT.

22. Vegeu P. PAGÈS, *La guerra civil espanyola a Catalunya 1936-1939*, pp. 42-43.

23. Hi ha representacions de Constantí, el Morell, Rourell, Pobla de Mafumet, Vilallonga, la Masó, Milà, Castellvell, la Canonja, Cambrils, Salou, els Garidells, Alforja, Vilaplana, la Selva del Camp, la Riera de Gaià i els Pallaresos. «Llibertat», 25-09-1936.

ductes agrícoles i ordenar el proveïment dels fronts de lluita.[24] Però el que realment cercava l'àmplia representació barcelonina era el reconeixement per part dels dirigents locals de l'autoritat i de l'acció de govern del nou Consell de la Generalitat i el compromís d'acatar les seves disposicions, és a dir, fer acabar d'una vegada la dispersió i l'atomització que suposava l'existència de múltiples òrgans de poder autònoms.

El 9 d'octubre el nou govern d'unió de la Generalitat promulgava el decret mitjançant el qual es regulava la constitució dels nous ajuntaments que haurien de comptar amb la representació de totes les organitzacions antifeixistes.[25] Complementàriament, el «Diari Oficial» ordenava la dissolució immediata de tots els comitès locals i advertia que «la resistència a dissoldre's serà considerada com un acte facciós i els seus autors lliurats als Tribunals de Justícia Popular».[26] Així doncs, seguint les disposicions decretades pel Govern de la Generalitat, entre el 15 i el 24 d'octubre es constituiran els nous ajuntaments i es dissoldran els comitès locals antifeixistes.[27]

L'Ajuntament de Tarragona es constituirà el 22 d'octubre amb la següent composició i distribució de càrrecs:[28]

24. «Llibertat», 1-10-1936.

25. Vegeu TASIS MARCA, *op. cit.*, pp. 20-23.

26. Decret, 9-10-1936, DOGC, 11-10-1936.

27. Els membres del Comitè del Front Antifeixista de Tarragona es reuniran per última vegada a la Delegació d'Ordre Públic de Tarragona el 24 d'octubre per liquidar els comptes i presentar la dimissió de llurs càrrecs. Vegeu «Llibertat», 24-10-1936.

28. La resta de consellers sense regidoria seran: per l'ERC, Jaume Marrasé Moixella, Josep Vives Terrades (fabricant de somiers), Antoni Olivé Gibert, Antoni Secall Cortés, Josep Recasens Jordà (mestre), Francesc Icart Salas (dependent); per la CNT, Francesc Tejero Giménez (ferroviari), Antoni Rovira Pallarès, Ferran Lazcoz Montserrat, Serafí Castelló Pena, Josep Caixal Llauradó, Florentí Pérez Escribano; pel PSUC, Josep Catalán Villaescusa (ferroviari), Josep Floresví Garreta (venedor de diaris), Innocenci Viñas Reynés (sastre), Sergi Puig Almirall; per l'ACR, Josep Arana Esteve (taller) i Leandre Santamaria Revoltós; pel POUM, Joan Fortuny Galofré (fuster), Pere Nieto Martínez (botiguer); per la UdR, Esteve Iborra Moix (pagès) i Francesc París Agràs (pagès). Vegeu PS-BARCELONA 487. AHNS.

Consellers	*Càrrecs*	*Filiació*
Joaquim Fort Gibert —Oficinista	Alcalde	ERC
Ramon Boronat Pontons —Encarregat del Port	Regidor de Finances	ERC
Josep Segalà Llagostera —Sastre	Regidor de Governació	ERC
Salvador Rueda Contreras —Empleat del ferrocarril	Regidor de Proveïments	CNT
Emili Pruñonosa Aycart —Ferroviari	Regidor de Defensa	CNT
Josep M. Alomà Sanabras —Paleta	Regidor de Cultura	CNT
David Valle Peña —Ferroviari	Regidor de Foment	PSUC
Lluís Gatell Degà —Paleta	Regidor de Serveis Públics i Assistència Social	PSUC
Daniel Recasens Comes —Metge	Regidor de Sanitat	ACR
Josep Pechs Franch —Paleta	Regidor d'Incautacions	POUM
Agustí Batalla Antich —Pagès	Regidor d'Agricultura	UdR

En relació amb l'extingit Comitè del Front Antifeixista hom observa una sèrie de semblances i de diferències. D'una banda, vuit dels membres del comitè es reconvertiran en consellers municipals, cinc dels quals —tres de la CNT, un de l'ERC i un del POUM— continuaran controlant les mateixes funcions que abans. D'altra banda, la nova composició de l'organisme municipal ha perdut aquell caire obrer que caracteritzava el comitè. En primer lloc, entre els consellers trobem empleats, pagesos, mestres, comerciants i altres oficis urbans,

i pel que fa als anteriors representants sindicals de la UGT actuen ara sota les sigles del PSUC. Així mateix, la nova correlació de forces presenta uns canvis considerables, i mentre que la CNT-FAI i la UGT-PSUC perden una part de representació, l'ERC es beneficiarà significativament i la UdR i l'ACR aconseguiran, respectivament, tres consellers municipals i una regidoria. Però el que és més important, si en el comitè cada organització actuava lliurement en la seva àrea de poder, situació que beneficiava clarament la CNT, a l'Ajuntament l'aritmètica dels vots afavorirà l'ERC. En l'elecció d'alcalde, Joaquim Fort obtindrà 18 vots (9 ERC, 3 ACR, 3 UdR i 3 POUM), mentre que els candidats de la CNT i del PSUC només comptaran amb els vots de les seves respectives minories.[29]

En els pobles de la comarca, només un 38 % dels membres de comitès locals s'integraran en els nous ajuntaments i, excepte a la Riera de Gaià, Tamarit i Vila-seca, els nous alcaldes havien format part dels extingits comitès. Pel que fa a la filiació política dels 24 alcaldes del Tarragonès, remarquem el predomini de l'ERC, la presència considerable del POUM i d'ACR, que se situa per sobre de la mitjana catalana, i la mínima representació cenetista, sobretot si es compara amb la de la resta de Catalunya.[30]

FILIACIÓ POLÍTICA DELS ALCALDES DEL TARRAGONÈS

Organització	*Tarragonès*	*Catalunya*
ERC	12 (50 %)	508 (49 %)
POUM	4 (16,6 %)	26 (2,5 %)
PSUC	3 (12,5 %)	150 (14,49 %)
ACR	2 (8,3 %)	7 (0,6 %)
UdR	2 (8,3 %)	65 (6,2 %)
CNT	1 (4,1 %)	257 (24,8 %)
UGT	—	22 (2,1 %)
	24	1.035

29. Vegeu «Diari de Tarragona», 23-10-1936.
30. Vegeu GEN. 306/8. AHNS.

La problemàtica que comportarà la constitució dels nous ajuntaments serà diversa però, bàsicament, se centrarà en la composició i la paritat o proporcionalitat de la representació de cada força antifeixista. El Decret de 9 d'octubre aplicava la mateixa proporció del govern de la Generalitat als ajuntaments i, en aquelles poblacions de menys de 5.000 habitants —23 municipis de la comarca del Tarragonès—, els onze consellers municipals es dividien en tres ERC, tres CNT, dos PSUC o UGT, un UdR, un ACR i un POUM. El decret, per tal d'evitar suplantacions, obligava a deixar vacants els llocs de consellers que corresponien a les organitzacions que no tinguessin una implantació pròpia reconeguda a la localitat.[31] Malgrat les precaucions manifestades en el decret, la distribució de llocs en el Consell de la Generalitat obeïa a la situació barcelonina i el seu trasllat mimètic als ajuntaments havia de distorsionar la particular realitat social i política de cada població.

En quinze ajuntaments de la comarca als quals corresponien en total 165 consellers municipals, l'aplicació del Decret de 9 d'octubre deixarà per cobrir 41 llocs, és a dir, un 25 %. L'escassa o nul·la implantació de determinades organitzacions en els pobles del Tarragonès impossibilitarà el nomenament dels seus representants. Les places de consellers que restaran vacants es distribueixen en onze d'ACR, nou de CNT, set del POUM, sis del PSUC, sis d'ERC i dues d'UdR.

En altres poblacions, l'acció proselitista d'alguns partits i sindicats de la ciutat o de les localitats properes, i l'oposició vers els dirigents dels primers comitès per interessos polítics i econòmics, promourà l'anòmala constitució d'organitzacions inexistents fins aleshores i la immediata designació dels corresponents consellers municipals.

El 22 d'octubre, dos dies després de constituir-se l'Ajuntament, l'alcalde de Bonastre, Josep Gibert Guixens (ERC), no donarà possessió dels càrrecs de consellers als representants designats per la UGT «per no tenir la seguretat que els desig-

31. Vegeu TASIS MARCA, *La revolució en els ajuntaments*, pp. 20-23.

nats pertanyin al Front Popular».[32] A Constantí, a mitjan desembre de 1936, després de constituir-se una secció de la CNT, tres dels seus representants ocuparan els llocs que restaven vacants.[33]

El repartiment de llocs vacants entre les forces polítiques presents al consistori, incomplint els preceptes del decret, serà una pràctica adoptada pels ajuntaments de Bonastre, el Morell i els Pallaresos.[34] D'altra banda, l'alcalde de la Pobla de Montornès, Pere Parera (PSUC), s'adreçarà al conseller de Seguretat Interior de la Generalitat per manifestar que el nombre de consellers assignats a la CNT és molt exagerat, atesa la seva escassa implantació, ja que només són deu o dotze afiliats, mentre que la Unió de Rabassaires, la força majoritària del poble, amb uns 350 afiliats, només gaudirà d'un conseller municipal.[35]

Ricard Garriga —ideòleg i propagandista del POUM tarragoní— criticarà el decret de constitució dels nous ajuntaments per no haver tingut en compte la composició dels extingits comitès locals antifeixistes i haver bandejat molts militants conscients de llocs de responsabilitat. Tanmateix, el POUM, amb només un conseller municipal a cada població, aconseguirà les alcaldies de Perafort, la Pobla de Mafumet, Vilallonga i Vila-seca.

> «Aquest Decret pot solucionar satisfactòriament la vida política de la ciutat comtal; però en la immensa majoria dels pobles el compliment d'aquest Decret ha valgut el ressorgiment de figures panxa-contentes; ha despertat l'oportunisme, i, el que és més de plànyer, ha foragitat els revolucionaris de cor sencer dels llocs de responsabilitat. (...) amb totes aquestes raons, però, els vertaders afavorits, són aquells que el 19 de juliol romangueren tranquils a casa, aquells que somreien burletes

32. Els representants de la UGT prendran possessió del càrrec el 10 de novembre de 1936. GEN. 304/1. AHNS.

33. Els tres consellers municipals de la CNT són Pere Novell Plana, Joan Tomàs Roig i Josep Garriga Sans. *Actes municipals*, 17-12-1936. AMCO.

34. GEN. 304/1, 304/2 i 313/1. AHNS.

35. Vegeu GEN. 304/2. AHNS.

quan passava el revolucionari amb l'arma al coll; aquells que no s'han declarat revolucionaris fins ara (...). Tots aquests són els que, ara, volen i exigeixen majoria consistorial.»[36]

Per la seva banda, la CNT de Tarragona patirà agres polèmiques entre la militància per la seva participació en el govern municipal. En l'assemblea de les Juntes Directives de Militants, alguns dirigents com Rueda i Alomà admetran una certa desorientació, però manifestaran que no és hora de prendre iniciatives sinó de recolzar els companys cenetistes que hi ha en el govern de la Generalitat. Zamora opinarà que, per haver deixat passar el moment oportú, ara ja no tenen més remei que participar en el poder tot i que s'entri en contradicció amb l'ideari anarquista.[37] Malgrat tot, militants com Castelló i Freixa defensaran la tesi d'avançar en el camí de la revolució mitjançant els consellers municipals de la CNT, els quals haurien d'actuar per fer complir els acords adoptats per les bases independentment del que decideixi la resta d'organitzacions polítiques. El 13 d'octubre, després de reunir-se amb la resta de forces per tractar la composició del nou consistori, quan els representants cenetistes exposaran les diferents propostes a les bases es registrarà una forta discussió. L'assemblea acordarà defensar una distribució de consellers en la següent proporció: onze CNT, onze partits marxistes i onze partits republicans. Finalment, la proposta cenetista no reeixirà i hauran d'acceptar l'assignació de consellers que estipula el Decret de 9 d'octubre. Era l'inici de la pèrdua d'influència de la CNT tarragonina i el seu progressiu desplaçament com a organització predominant a la ciutat.

Un altre aspecte interessant relacionat amb el poder local serà la segregació de nuclis de població del respectiu municipi; de tota manera, cal veure aquests moviments independen-

36. R. GARRIGA, *Aspectes revolucionaris*, «Acció», 7-11-1936. Vegeu també la crítica al decret a QUERALT, *El problema rural. Cal modificar dos decrets*, «Acció», 5-12-1936.

37. Vegeu *Actes de les Juntes Directives de Militants de la CNT*, 30-09-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

tistes més com la manifestació d'un sentiment de pertinença a una comunitat que com l'expressió d'uns interessos polítics determinats. El 15 d'agost de 1936 es constituirà el Comitè Antifeixista de Salou i el seu primer acord serà «proclamar la independència de Salou com a municipi i que aquest comitè assumeixi les funcions d'Ajuntament».[38] Encapçalat per Andreu Pàmies Dolcet (ERC) àlies «Bitxo», el comitè de Salou esdevindrà l'únic òrgan de poder local en el barri.

> «Tots aquells veins que no cumpleixin els acords del Comitè Municipal Antifeixista amb funcions d'Ajuntament, saboteixin, mal parlin, o interrompin de paraula o de obra al nou règim municipal assumit per aquest Comitè seran jutjats amb consell sumaríssim per considerar-los facciosos i contraris al nou ordre Revolucionari Antifeixista.»[39]

Les pressions de l'Ajuntament de Vila-seca sobre el comissari de la Generalitat aconseguiran la destitució d'Andreu Pàmies com a alcalde de Salou, i el 10 d'abril de 1937 el barri independitzat retornarà al seu municipi.[40]

D'altra banda, en el nucli de Puigdelfí, municipi de Perafort, se celebrarà un plebiscit entre tots els veïns per decidir la segregació. El 24 d'octubre de 1936, mitjançant una carta signada pels representants d'ERC, CNT i UGT de Puigdelfí, es comunicarà al comissari de la Generalitat la decisió:

> «(...) que vol ser independent en matèria municipal, quedant per tant deslligat del Municipi de Perafort on estava agregat, i ja que la situació actual és de vertadera LLIBERTAT de tots els pobles, hem proclamat al nostre poble en municipi independent».[41]

Pocs dies després, els membres del consistori de Perafort també s'adreçaran al comissari de la Generalitat per queixar-

38. *Actes del Comitè Antifeixista de Salou*, 15-08-1936. AMV.
39. *Actes del Comitè Antifeixista de Salou*, 24-08-1936. AMV.
40. *Actes de l'Ajuntament de Vila-seca*, 20-04-1937. AMV.
41. *Expedients de Governació*, 24-10-1936. ADT.

se «del poc respecte a l'Autoritat i insubordinació en que s'ha posat el barri de Puigdelfí en contra de l'Ajuntament». Els veïns de Puigdelfí Àngel Pons Gras (ERC) i Josep Rodón Pons (ERC) impediran a l'agutzil llegir els bans de l'alcalde de Perafort, Isidre Rosell Fàbregas (POUM).[42] Malgrat tot, la segregació de Puigdelfí no serà reconeguda oficialment.

Sense descartar el rerefons polític d'aquestes segregacions —ja que, en ambdós casos, els promotors són homes d'ERC, i els alcaldes, del POUM—, pensem que la convulsió i l'ambient revolucionari afavoriran el ressorgiment d'antigues reivindicacions d'autonomia per part d'alguns nuclis de població que no comptaven amb una administració municipal pròpia.

Fóra aventurat per part nostra donar una resposta clara a un dels interrogants que es plantegen en aquests dos primers mesos: per què es manté l'administració municipal tot i que la majoria de comitès locals antifeixistes de la comarca la ignoren i substitueixen les seves funcions? En tot cas, pel que fa a l'àmbit comarcal del Tarragonès, farem algunes observacions. En primer lloc, a Tarragona, la CNT com a força revolucionària predominant en els primers dies, més per la determinació dels seus militants armats que no pas per la implantació sindical, entra en contradicció. Els milicians ocupen l'Ajuntament però no prenen possessió de l'estructura del poder municipal. Malgrat que controlen el Comitè del Front Antifeixista, els dirigents cenetistes, per les pròpies limitacions ideològiques i organitzatives, es veuen impossibilitats a l'hora d'imposar una estratègia clara que aconsegueixi anorrear definitivament el poder establert. La seva hegemonia inicial només aconsegueix eclipsar i congelar transitòriament les institucions republicanes de la ciutat. A finals de setembre, les necessitats urgents que provoca l'allargament de la guerra comportaran que un militant cenetista reconegui l'angoixa de la situació i justifiqui que cal actuar políticament i participar en el poder polític per poder aconseguir les armes imprescin-

42. *Expedients de Governació*, 2-11-1936. ADT.

dibles de les altres nacions.[43] En els pobles de les comarques, amb escassa implantació dels anarcosindicalistes, els comitès locals apareixen dominats pels homes d'ERC, PSUC i, amb menys presència, ACR. Així doncs, cal replantejar si aquests òrgans de poder eren realment revolucionaris o es limitaven, que no és poc, a prendre les mesures necessàries i prioritàries que asseguraven el control de la situació en l'àmbit local. Unes mesures que ultrapassaven les competències dels ajuntaments i per tant justificaven la constitució d'uns nous òrgans. Era el perill de la guerra, barrejat amb la memòria històrica de la població —velles i noves humiliacions, greuges i rancúnies, així com les conseqüències dels fets d'Octubre de 1934 amb els desnonaments de rabassaires i 243 empresonats—, el que radicalitzava l'actitud dels dirigents del comitè i comportava la repressió dels elements de dretes. Malgrat les semblances que els comitès locals antifeixistes mantenen, com apunta P. Broué,[44] amb els «soviets» russos o les Räte alemanyes de 1917-1918, cal pensar també, com diu P. Vilar,[45] en l'antecedent de les Juntes de 1808 durant la guerra del Francès. En tot cas, l'esclat del conflicte polític, social i econòmic entre les esquerres i les dretes permetrà l'hegemonia d'uns comitès locals antifeixistes en els pobles de la comarca, els quals, majoritàriament, no tindran com a objectiu la transformació revolucionària de la societat.

2.1.2. *Influència sobre les classes populars: la propaganda*

La rebel·lió militar del 18 de juliol obre la porta a una guerra civil que comportarà una confrontació bèl·lica. En aquest context, la propaganda política esdevindrà essencial per a jus-

43. Vegeu *Actes de les Juntes Directives de Militants de la CNT*, 30-09-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

44. Vegeu P. Broué, *Los órganos del poder revolucionario: ensayo metodológico*, pp. 29-35.

45. Vegeu P. Vilar, *La guerra civil espanyola*, p. 96.

tificar la guerra, mantenir la moral del combatent i de la rereguarda propis i per a intentar desmoralitzar els soldats i la rereguarda contraris. Tanmateix, per a obtenir un resultat òptim i eficaç en aquesta guerra propagandística, era necessària la unificació dels serveis, de l'estratègia i dels missatges. La creació per part del govern de la República de l'Oficina de Propaganda i per part de la Generalitat de Catalunya del Comissariat de Propaganda anava en la direcció de concretar una praxi «oficial» o, si més no, de cercar la seva coordinació.[46] Impossibilitat per la divisió i la lluita política que es desenvolupava en el si del bloc antifeixista, aquest projecte no reeixirà.

Centrant-nos en l'àmbit geogràfic de Tarragona i de la seva comarca, ens interessa, aquí, analitzar la propaganda dels diferents partits polítics i sindicats, la qual, a més de dirigir-se contra l'enemic comú, cercava l'educació, conversió i, en definitiva, l'endegament de les actituds col·lectives de les classes populars. L'esforç i la intensitat de la propaganda política partidista desenvolupada principalment entre l'agost de 1936 i l'abril de 1937 permeten plantejar diferents aspectes: 1) la lluita proselitista realitzada per cada organització política i sindical per augmentar el seu recolzament social; 2) la utilització de la propaganda com a mitjà per a impartir directrius o coordinar esforços en uns moments d'atomització del poder centralitzat en petits nuclis autònoms de poder local; 3) la necessitat imperiosa dels nous dirigents, defensors o detractors de la revolució, d'educar i enquadrar políticament la massa d'indiferents o bé els simpatitzants que no acabaven d'assumir en tota la seva integritat els respectius continguts ideològics. Així doncs, fonamentarem l'estudi de la significació d'aquesta propaganda en la utilització per part dels partits i sindicats de cada un dels mitjans d'influència i comunicació: premsa, mítings i ràdio.

46. Vegeu C. FONTSERÈ, *Memòries d'un cartellista català (1931-1939)*, pp. 279-312.

Fins al 18 de juliol, el món de la premsa tarragonina estava configurat per tres diaris: «Diari de Tarragona», de tendència republicana i catalanista; «La Cruz», diari catòlic qualificat per Lluís de Salvador d'extrema dreta, i «Catalonia», influït i recolzat per homes de la Lliga Catalana.[47] El capgirament de la situació provocà la desaparició de «La Cruz», la incautació i reconversió de «Catalonia» i el manteniment del «Diari de Tarragona».

El primer partit que passarà a controlar obertament una part de la premsa tarragonina fou ERC. Aquesta organització política, afavorida per la formació i els coneixements d'alguns dels seus homes i aprofitant la incautació de «Catalonia», gaudirà del primer portaveu oficiós: el diari «Front Popular», amb el subtítol de «Portantveu del Front Popular d'Esquerres».[48] L'adopció d'aquesta capçalera significava un retorn a la terminologia emprada en les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936 per la candidatura d'esquerres.[49] Tanmateix en la situació de finals de juliol aquest títol excloïa altres forces que ocupaven bona part del poder local, és a dir la CNT-FAI i el POUM. Les pressions obligaran a canviar la capçalera i l'11 d'agost des del diari es reconeix que «l'òrgan dels lluitadors anti-feixistes surt amb un nom més adequat a la seva significació. Aquest canvi obeeix a la unificació del Front i està fet d'acord amb el Comitè Central de la lluita Anti-feixista».[50] Així doncs, el diari passarà a titular-se «Front Anti-feixista. Portantveu del Front Anti-feixista», amb una tirada de 1.000 exemplars. Paral·lelament aparegué, amb una edició similar i en castellà, «Frente Anti-fascista. Portavoz del Frente Anti-fascista», destinat als homes que estaven al front d'Aragó. Finalment, amb la reconversió última d'ambdós diaris, l'1 de setembre apareixerà «Llibertat», que, amb una tirada de 2.000

47. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, pp. 56-57. HMT.
48. El primer número es publicarà el 23-07-1936, fins al 9-08-1936.
49. Vegeu J. M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos en la provincia de Tarragona 1890-1936*. II, pp. 69-75.
50. «Front Anti-feixista», 11-08-1936.

exemplars, es publicarà fins al 26 de febrer de 1938, i després uns quants números més amb una periodicitat setmanal.[51] Després d'un parèntesi sense la publicació de premsa local aparegué el diari «19 de Juliol», que sortirà al carrer fins al 18 de desembre de 1938. Totes aquestes publicacions, des dels seus inicis, foren controlades o influïdes pels homes d'ERC que ocupaven càrrecs de poder a la Comissaria Delegada de la Generalitat, la Delegació d'Ordre Públic o l'Ajuntament de Tarragona. Aparentment, sembla que el control d'aquesta premsa, mitjançant persones de confiança, obeeix més a la decisió personal dels que ostenten quotes de poder real que no pas a la projecció d'una estratègia de partit organitzat.

Durant els primers dies, del 22 de juliol al 7 d'agost, i com a mesura d'urgència, és nomenat director de «Front Popular» Josep Bru Ferrés, un funcionari municipal de la confiança de l'alcalde Joaquim Fort. Serà substituït pel mestre i conseller municipal en representació d'ERC, Josep Recasens Jordà,[52] que dirigirà les noves capçaleres de «Front Anti-feixista» i «Llibertat» fins a la seva mobilització, l'1 d'abril de 1937. El seu lloc fou ocupat pel militant i dirigent d'ERC Ramon Sanahuja Soler, que posteriorment serà nomenat comissari de la Generalitat a Tarragona. A banda de la direcció, l'important càrrec de redactor en cap fou ocupat per un altre jove dirigent d'ERC, Francesc Adell Ferrer. Mentre exercia de periodista, Adell fou secretari particular del comissari de la Generalitat, Lluís Mestres, i president del Centre d'ERC «Francesc Pi i Margall»,[53] fins que serà mobilitzat l'11 de juliol de 1937.[54] El republicà federal Francesc Cañagueral, que ocuparà la direcció de «Frente Anti-fascista» i l'administració de «Llibertat», entre d'altres càrrecs serà vocal del Consell Directiu del Centre d'ERC de Tarragona. Quan el 6 de juliol de 1937 deixa l'admi-

51. Vegeu J. P. VIRGILI, *Tarragona i la seva premsa 1900-198*. II, pp. 7-16.
52. «Front Popular», 7-08-1936.
53. «Llibertat», 8-12-1936 i 1-05-1937.
54. A l'Exèrcit, serà nomenat comissari de la Cia. del Cos de Tren de la 30 Divisió del front de l'Est. Vegeu «Llibertat», 7-09-1937.

nistració de «Llibertat» serà substituït per Francesc Conde Mallol, que ja hi col·laborava com a redactor. Francesc Conde fou delegat de la Generalitat a la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Tarragona i conseller i alcalde de l'Ajuntament de Tarragona l'any 1938 en representació d'ERC. D'altra banda, la publicació del diari «19 de Juliol» comptarà amb el patrocini directe del delegat d'Ordre Públic Joan Rodríguez Papasseit, d'ERC, el qual nomenarà director Lluís de Salvador Andrés, que en aquells moments exercia de cronista oficial de l'Ajuntament i de la Comissaria Delegada de la Generalitat. Així, doncs, les relacions entre els llocs de poder que ERC manté a l'alcaldia, a la Comissaria Delegada i a la Delegació d'Ordre Públic de la Generalitat i el control de la premsa esmentada, són prou evidents.

La CNT no incautarà oficialment el «Diari de Tarragona» fins a l'1 d'abril de 1937, probablement per no disposar del personal capacitat suficient per a assumir-ne l'edició. No obstant, les col·laboracions de Josep M. Alomà Sanabres, dirigent de la CNT-FAI, paleta de professió i persona de formació autodidacta, foren constants a les pàgines del «Diari de Tarragona». Així mateix, el fet que la línia editorial de Lluís de Salvador, director del «Diari de Tarragona» des de 1925, no atemptava contra els postulats confederals i, a més, moltes vegades es complementava amb els articles d'Alomà, fa pensar en un cert control indirecte per part de la CNT abans de la incautació.[55] Malgrat que un dels redactors, Francesc Fortuny, passarà al nou equip de «Llibertat», Lluís de Salvador i Trifó Bas[56] continuaran treballant al «Diari de Tarragona». El director tenia cura de l'editorial i de les notícies d'àmbit local fins a les nou del vespre, mentre que les notícies de caire nacional o estatals eren literalment transcrites d'«El Noticiero Universal», de «L'Instant» i de les notes emeses per ràdio.[57] Després de la in-

55. Entrevistes a J. M. Alomà Sanabres, 1984 i 1985.
56. S'incorporà a l'Exèrcit com a sergent el 7-11-1936.
57. Entrevista amb J. P. Virgili, 1986.

cautació del «Diari de Tarragona» per la CNT,[58] Josep M. Alomà, conseller-regidor de Cultura a l'Ajuntament en representació de la CNT-FAI, ocuparà el càrrec de director i es farà assessorar per mossèn Pere Batlle Huguet.[59] Lluís de Salvador ocuparà el càrrec de sotsdirector i diàriament redactarà una columna paral·lela a l'editorial d'Alomà. Altres col·laboradors en seran el secretari de l'Escola Normal David Giménez Muñoz i el cenetista Lluís Monje. L'etapa d'Alomà com a director finalitzarà amb la seva incorporació com a comissari de l'Exèrcit a finals de setembre de 1937. Malgrat tot, el «Diari de Tarragona» es continuarà publicant fins al 13 de març de 1938 sota la direcció, un altre cop, de Lluís de Salvador. A diferència del control exercit per l'ERC sobre «Llibertat», la influència de la CNT en el «Diari de Tarragona» és monopolitzada pel propagandista per excel·lència dels rengles confederals Josep M. Alomà, que actuarà voltat de col·laboradors que no eren militants anarquistes, fins i tot un eclesiàstic. Val a dir que després de la incautació del diari, els seus treballadors continuaran afiliats a la UGT. Possiblement, des de l'octubre de 1937, l'absència d'Alomà obligarà els militants anarquistes a intensificar la demanda de premsa forana. En aquest sentit, a finals de desembre de 1937, el Comitè Comarcal de la FIJL-FAI reclamarà a Barcelona la tramesa de 40 exemplars de «Tierra y Libertad» i 25 exemplars de la revista juvenil «Faro, deseando hacer toda la propaganda posible».

Continuant amb el convenciment que tot partit o sindicat que es vulgui fer valer necessita comptar amb un òrgan d'expressió propi per a difondre la seva ideologia, l'1 d'octubre de 1936 apareix el setmanari «Acció», òrgan de la JCI-POUM de les comarques tarragonines. En el cas dels poumistes, el control de la propaganda escrita fou gairebé monopolitzat per

58. La capçalera del «Diari de Tarragona» no portarà l'afegit «Portantveu de la CNT» fins al 19-06-1937.

59. Mossèn Pere Batlle fou alliberat per Alomà de l'escamot que l'havia detingut a finals de juliol de 1936. Entrevistes amb J. M. Alomà, 1984 i 1985.

mestres, és a dir, homes amb una formació suficient per a assumir aquesta tasca. En destaca el director Ricard Garriga, mestre i inspector de primer ensenyament i un dels principals propagandistes del CENU. Quan Garriga fou mobilitzat per l'Exèrcit, el substituirà un altre mestre, Josep Vilar, que ja havia exercit com a redactor. Altres col·laboradors en foren Parreu, mestre, Josep Cabestany, músic, i Miquel Olivé, pintor.[60] Amb un disseny més modern, «Acció» va publicar en forma de fascicles col·leccionables l'obra del seu dirigent empresonat, Joaquim Maurín, *Hacia la segunda revolución*. El setmanari del POUM es deixarà de publicar com a conseqüència dels fets de Maig.

Per la seva banda, el PSUC tarragoní també copsarà la necessitat de disposar d'un òrgan d'expressió, al qual la Federació Local de la UGT, «com sigui que en l'actualitat la nostra capital no compte amb cap setmanari ni periòdic de tendència marxista acordarà prestar tot el nostre ajut moral per tal de que el més aviat possible sigui un fet la sortida del mateix».[61] El 21 de gener de 1937 es publicarà el primer número del setmanari «Endavant» amb el subtítol de «Portaveu del PSUC». Els homes d'«Endavant» seran el director Josep Blaya Pagan, mestre de professió, i el redactor en cap Lluís Gatell, paleta i regidor municipal pel PSUC. El setmanari comunista es continuarà publicant fins a finals de 1937.

Llevat de «Llibertat», que es publicava íntegrament en català, la resta de la premsa tarragonina adoptarà el bilingüisme. Des de l'òrgan oficiós d'ERC es redactarà un comunicat de comiat quan Alomà, del «Diari de Tarragona», marxa al front lamentant que «hagi deixat la direcció del confrare local per quan era un dels pocs que procurava, en tots moments, emprar el nostre idioma en els seus articles diaris».[62]

60. Entrevista a J. P. Virgili, 1985. Vegeu J. P. Virgili, *Tarragona i la seva premsa 1900-1980*, p. 17.

61. *Actes de la Federació Local de la UGT*, 20-12-1936. PS-BARCELONA 368. AHNS.

62. «Llibertat», 3-09-1937.

Els pilars econòmics d'un periòdic es fonamenten en la publicitat contractada i els subscriptors, molt més que no pas en les vendes. Per aquest motiu, tots els diaris i setmanaris seran un mitjà per a difondre la pròpia propaganda comercial. En aquest sentit, l'actitud més agressiva serà la de «Llibertat», que des dels primers moments comminarà públicament els antics subscriptors i anunciants dels desapareguts «La Cruz» i «Catalonia» a continuar fent la seva aportació econòmica:

> «Suposem que els antics suscriptors i anunciants dels dos diaris locals desapareguts col·laboraran a la nostra tasca. Si no ho fessin així, podríem considerar-los enemics de l'estat present».[63]

Valent-se de la indefinició inicial del «Diari de Tarragona», l'únic competidor en la premsa diària, «Llibertat» publicarà una crida unitària als «militants de la CNT, camarades de la UGT i PSUC, companys del POUM, amics d'ERC, antifeixistes tots», per contribuir a «propagar els ideals de justícia i llibertat».[64] L'objectiu era convertir-se en l'únic diari del bloc antifeixista, això sí, sota el control d'ERC. Després dels fets de Maig, aprofitant que la CNT es troba a la defensiva i que el portaveu del POUM ha estat clausurat, «Llibertat» torna a demanar més subscriptors:

> «Tarragonins! el periòdic del poble és LLIBERTAT! Suscriviu-vos a LLIBERTAT (...). A Tarragona tothom sap allò que ha de llegir. Ara bé, ningú té dret a emprar la coacció per a realitzar ara suscripcions obligatòries. Tarragonins! Llegiu allò que es mereix avui la vostra atenció i rebutjeu de pla allò que fereix la vostra dignitat».[65]

«Diari de Tarragona», molt més prudent, s'adreça exclusivament als afiliats confederals als quals recorda el deure de recol-

63. «Llibertat», 25-08-1936.
64. «Llibertat», 20-11-1936.
65. «Llibertat», 12-05-1937.

zar i propagar la premsa local de la CNT i manifesta que en comprar el diari contribueixen a l'enfortiment de l'organització.[66]

Les dificultats econòmiques i la manca de paper seran dos problemes constants que patiran els diaris tarragonins. El 13 d'agost de 1936, per ordre de la Comissaria de la Generalitat i atesa l'escassetat de paper, els diaris passen de les tradicionals sis pàgines a quatre. A finals d'abril de 1937, el «Diari de Tarragona» es veu obligat a reduir dues pàgines més, decisió que adoptarà «Llibertat» a mitjan octubre. El febrer de 1938, l'augment de les despeses provocades per la pujada del jornal del sector tipogràfic i l'agreujament de la manca de paper obliguen a plantejar la reconversió dels diaris en setmanaris o bé, seguint l'exemple de la Unió Soviètica, en diaris murals que es col·locarien en llocs cèntrics.[67] Finalment, «Llibertat» deixarà de publicar-se el 27 de febrer i reapareix com a setmanari el 30 d'agost. Per la seva banda, «Diari de Tarragona», que ja només comptava amb una pàgina, publicarà el seu últim número el 12 de març de 1938.

Així, doncs, des de mitjan març fins al 13 d'agost a Tarragona no es publicarà cap tipus de premsa. L'aparició, en aquesta última data, del diari «19 de Juliol» ja no obeeix a l'interès dels diferents partits i sindicats per disposar d'un òrgan d'expressió propi, sinó a la necessitat de les autoritats de tenir un mitjà per a difondre els seus comunicats oficials i alhora intentar aglutinar mitjançant la premsa una rereguarda cada cop més dispersa i desmoralitzada. Tot i amb el suport del comissari d'Ordre Públic, Joan Rodríguez Papasseit, d'ERC, per a aconseguir el paper nou necessari per a editar «19 de Juliol», calia abans lliurar un pes aproximat de paper vell, el qual era distribuït per l'Ajuntament i les organitzacions polítiques i sindicals.[68] El diari «19 de Juliol» desapareixerà definitivament el 18 de desembre de 1938.

66. «Diari de Tarragona», 30-09-1937.
67. «Diari de Tarragona», 19-02-1938.
68. *Actes de la Comissió de Govern de l'Ajuntament de Tarragona*, 30-07-1938. PS-BARCELONA 1.422. AHNS. Vegeu «19 de Juliol», 6-09-1938.

Sense pretendre treure importància a la reconeguda escassetat de paper, hi hagué altres factors que incidiren en la desaparició del «Diari de Tarragona» i de «Llibertat». Segons J. P. Virgili, impressor, el mes de març encara hi havia paper i capital suficient per a continuar, el que faltava eren lectors. La incorporació progressiva de nombroses lleves i la disseminació de la població pels voltants de la ciutat davant el perill dels bombardeigs feren disminuir considerablement els habitants de la ciutat. De la gent que encara romandrà a Tarragona, «ningú no està per llegir ni per esperar amb interès el que pugui dir la premsa local».[69] Abans de la desaparició dels dos diaris, una gran quantitat d'exemplars restaven sense distribuir en els magatzems per no tenir un subscriptor o lector com a destinatari.

A més de la premsa adreçada a la ciutadania en general, els comissaris de l'Exèrcit editaren periòdics i revistes pròpies com a mitjà de comunicació i d'influència sobre els soldats. Com diu M. Alpert, aquestes publicacions, generalment ben editades, foren una de les característiques peculiars de l'Exèrcit republicà.[70] A Tarragona, en aquest sentit, es publicaran durant l'any 1937 «El Luchador» i «El Guerrillero», ambdues editades pel 2n Regiment de la 3a Divisió aquarterada a la ciutat. L'any 1938, la 46 Divisió editarà la revista il·lustrada «El Campesino».[71]

Tenint en compte que l'any 1934 a la comarca del Tarragonès es registrava un percentatge del 25,1 % d'analfabets —34,3 % d'homes i 65,7 % de dones, amb xifres similars a la ciutat—,[72] el míting esdevindrà un altre mitjà de propaganda molt important. Molt més que la premsa, si pensem que tota

69. J. P. Virgili, *La guerra civil a Tarragona (I)*, p. 33.

70. El juny de 1937 hi havia més de 130 publicacions editades per brigades i divisions. Vegeu M. Alpert, *El ejército republicano en la guerra civil*, p. 194.

71. Vegeu J. P. Virgili, *Tarragona i la seva premsa 1900-1980*, pp. 19-20.

72. Aquestes xifres només corresponen als majors de 22 anys. Vegeu M. Duch, *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona (1931-1936)*.

aquesta població analfabeta forma part de les classes populars a les quals va dirigida bàsicament la propaganda. En els mítings, a més dels missatges transmesos pels oradors, l'adequada configuració de l'escenografia mitjançant cartells de personatges —màrtirs, herois o teòrics de la idea—, emblemes, consignes escrites, banderes i tota mena de simbologia, és imprescindible per a assegurar una predisposició positiva dels assistents. El lloc escollit per a la celebració del míting és també una decisió compromesa, la magnificència d'un espai com la Plaça de Braus de Tarragona, en la qual se celebraran dos mítings unitaris, pot provocar l'efecte negatiu de contemplar la seva capacitat mig buida. Generalment, a Tarragona, la majoria de mítings es celebraran al Teatre Tarragona, al Saló Modern i amb menor freqüència al Teatre Principal. En els pobles, la utilització de locals és molt més diversa, i a més de teatres, sales i casals també se celebraran mítings a les esglésies, com és el cas d'un míting del POUM a Poboleda el 29 de novembre de 1936.[73]

Si considerem que cal donar la màxima publicitat per tal que un míting assoleixi els seus objectius i un dels mitjans principals per a anunciar la seva celebració és la premsa, ens hem basat en la lectura dels diaris i setmanaris per a registrar els diferents actes en els quals es va emprar aquest mitjà de propaganda oral. Aquest recull ha de permetre valorar la intensitat de la celebració de mítings, els partits i sindicats organitzadors, la identificació dels oradors i l'àmbit geogràfic abastat pels propagandistes tarragonins.

Durant el període que va des del mes d'agost de 1936 al mes d'abril de 1937, els transmissors de l'ideari dels partits i sindicats antifeixistes de Tarragona celebren un total de 77 mítings.

73. «Acció», 5-12-1936.

FREQÜÈNCIA MENSUAL DE LA CELEBRACIÓ DE MÍTINGS. (AGOST 1936 - ABRIL 1937)

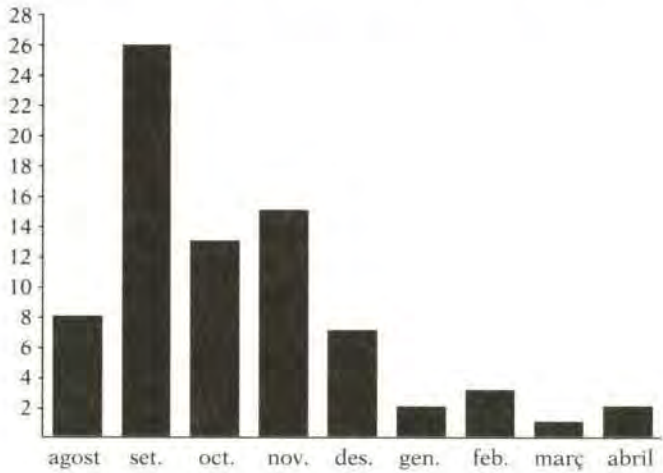

Passada la convulsió inicial del mes d'agost i un cop les milícies integrades pels militants més conscients del bloc antifeixista ja han marxat cap a l'Aragó, era necessari actuar sobre l'actitud col·lectiva de les classes populars de la rereguarda. En aquesta línia i darrere el propòsit d'encendre l'odi contra l'enemic comú, indispensable en qualsevol guerra, la propaganda política tenia un triple objectiu: la legitimació de la nova classe dominant, l'educació política de les classes populars que es mostren neutres o indiferents i la captació de nous adeptes per a cada un dels sectors enfrontats que es disputen l'hegemonia en el si del bloc antifeixista. En aquest marc, el mes de setembre registrarà el 33 % dels actes, seguit del novembre amb el 19 % i de l'octubre amb el 17 %. És a dir, que en aquests tres mesos es concentrarà el 70 % de l'esforç propagandístic, mitjançant mítings, de tot el període. A partir del mes de desembre, l'evidència que la guerra no estava tan guanyada, la necessitat de

prioritzar l'esforç en l'organització real de la rereguarda, i l'augment de la tensió de la lluita política entre els antifeixistes, obligaran a la desacceleració del ritme de celebració de mítings.

El recurs al míting com a eina de conversió no fou emprat amb la mateixa freqüència pels diferents partits i sindicats, fet que pot significar, des dels diferents graus d'organització interna i capacitat dels seus militants, fins a la paràlisi de l'aparell del partit, com és el cas d'ERC.[74]

CELEBRACIÓ DE MÍTINGS SEGONS ELS PARTITS I SINDICATS (AGOST 1936 - ABRIL 1937)

Organització	*Mítings*	*Percentatge*
Unitaris	3	3,8 %
UGT-PSUC	40	51,9 %
POUM	23	29,8 %
CNT	7	9 %
Estat Català	2	2,5 %
Unió de Rabassaires	1	1,2 %
ERC	1	1,2 %
Total	77	

Font: Premsa local. Elaboració pròpia.

El primer i últim míting veritablement unitari i que pretenia aplegar tot el ventall d'organitzacions antifeixistes se celebrà quinze dies després del fracàs del sollevament militar a Catalunya. El matí del diumenge 2 d'agost, a la plaça de Braus de Tarragona, se celebrarà l'acte de propaganda esmentat

74. L'ERC no organitzarà cap míting a Tarragona fins al 12 de gener de 1937.

amb la participació de la CNT, UGT, PSUC, POUM, ACR, ERC, Unió Republicana i del comissari de la Generalitat, Lluís Mestres. El missatge comú a tots els oradors vol transmetre seguretat i confiança en els moments incerts que s'estan vivint.[75] Després, ja no serà fins al mes de novembre que registrarem dos mítings parcialment unitaris, el del dia 8 a la plaça de Braus, organitzat per la UGT-PSUC i CNT-FAI,[76] i el del dia 29 al teatre Tarragona, plantejat per la JSUC i les JJ.LL. com un «gran acte juvenil d'afirmació unitària».[77] El caràcter efímer i esporàdic d'aquests grans mítings unitaris reforçarà encara més la significació dels actes realitzats particularment per cada organització per estendre el seu ideari en aquells àmbits geogràfics o socials en els quals tenen poca presència. Així mateix cada míting també servirà per a aglutinar els militants i simpatitzants de l'organització en una demostració de força davant els adversaris polítics.

Tractarem conjuntament la UGT i el PSUC, ja que els seus homes actuen plegats i en ocasions i simultàniament ocupen càrrecs en ambdues organitzacions. La UGT i el PSUC, amb 40 mítings celebrats —quasi un 52 % del total—, són les forces que, amb molta diferència, han utilitzat més aquest mitjà de propaganda oral. En el temps, els mesos de setembre i octubre concentraran un 75 % dels mítings realitzats. En l'espai, els homes del PSUC i de la UGT de Tarragona tindran un ampli radi d'acció que anirà des de Calafell i Llorenç del Penedès fins a Gandesa i Horta de Sant Joan, i des de Vinaixa a Vandellòs. D'altra banda, a més de la participació en els esmentats mítings unitaris, organitzaran vuit actes de propaganda a Tarragona, en els quals es comptarà amb la presència de dirigents del Comitè Central del PSUC com Pere Ardiaca, Hilari Arlandis i Àngel Estivill, de la Federació Regional de la UGT com Esteve Rovira o el conseller d'Obres

75. «Diari de Tarragona», 4-08-1936.
76. «Llibertat», 10-11-1936.
77. «Llibertat», 28-11-1936.

Públiques de la Generalitat, en representació del PSUC, Miquel Valdés. Tanmateix, el pes i el protagonisme d'aquesta extensa campanya de propaganda recauen en els dirigents i militants de Tarragona, bàsicament en tres homes. El ferroviari Josep Catalán Villaescusa —dirigent sindical del SFNF, secretari de la Federació Local de la UGT i conseller municipal en representació del PSUC— participarà com a orador en disset mítings. El mestre Antoni Sancho, afiliat a la FETE i a les JSUC, intervindrà activament en setze actes de propaganda. Seguidament un altre ferroviari, David Valle —conseller regidor de Foment i dirigent del PSUC—, col·laborarà en tretze concentracions. En alguns pobles, els oradors tarragonins seran presentats per un representant de la militància local. Fins al 4 de desembre, un destacat dirigent del POUM de Tarragona, el mestre Ricard Garriga, acompanyarà en deu ocasions els propagandistes de la UGT i el PSUC en la seva qualitat d'afiliat a la UGT difonent, bàsicament, el projecte del Consell de l'Escola Nova Unificada. Coincidint amb la intensificació de la campanya del POUM a primers d'octubre i l'augment de la tensió en les relacions amb el PSUC, Garriga deixarà d'intervenir. Un altre aspecte interessant d'aquest esforç per integrar i captar nous adeptes és la participació de la dona, representada principalment per Dolors Martí, de la Secció Femenina del PSUC. Aquesta militant, que arribarà a ser nomenada Delegada d'Economia de la III Regió, intervindrà en cinc mítings. Així mateix, tot i que amb menys freqüència, altres companyes seves col·laboraran en la tasca propagandística, com Teresa Ardévol, Carme Castells i Rosa Serra. Tot plegat demostra l'eficient organització i la capacitat dels dirigents i militants, si més no, per a organitzar una campanya de propaganda d'aquesta mena.

Per la seva banda, el POUM de Tarragona organitzarà 23 mítings entre el 3 de setembre i el 31 de gener de 1937, dels quals gairebé un 50 % se celebraran durant el mes de novembre. Llevat de la participació puntual d'Andreu Nin i de Wilebaldo Solano, secretari general de les JCI, l'activitat propa-

gandística del POUM anirà a càrrec de dos militants locals: els mestres Ricard Garriga i Josep Vilar. Del primer registrem la seva participació en catorze mítings, i el segon intervindrà en dotze concentracions. A diferència del que s'observa en el PSUC, aquests dos homes també tindran cura de la direcció i redacció del setmanari «Acció», portaveu del POUM. Més en segon terme, cal assenyalar la col·laboració del pintor Miquel Olivé i del paleta Josep Pechs, conseller-regidor d'Incautacions, en set mítings cada un. El POUM també haurà de recórrer a les seves militants, tot i que amb menys profusió que el PSUC, i es registren només dues presències femenines: Maria Muntané i Pilar Santiago. L'activitat propagandística del POUM palesa l'existència d'un partit reduït però molt disciplinat, en el qual quatre homes es multipliquen a ells mateixos per cobrir un espai que va des de Roda de Berà a Cabassers passant pel Pont d'Armentera. Així mateix, a Tarragona organitzaran dos mítings i dues conferències.

Durant tot el període estudiat, la CNT, a més de col·laborar en els tres mítings unitaris esmentats, només celebrarà set actes de propaganda oral, cinc dels quals es concentraran a la ciutat. La característica essencial de l'activitat propagandística dels anarquistes és la concentració de tota l'acció en un sol militant, Josep M. Alomà, el qual compartirà la tasca amb dos delegats enviats pel Comitè Regional de la CNT, Martínez Novella i Delfí Badia. La concentració de la propaganda escrita del «Diari de Tarragona» i de la propaganda oral (mítings i ràdio) en Alomà, el reforçament dels homes enviats per l'organització des de Barcelona i el reduït radi d'acció evidencien la manca de militants capacitats per a propagar l'ideari anarquista. No obstant, en el míting unitari del 8 de novembre de 1936 aconseguiran portar Joan J. Domènech, conseller de Proveïments de la Generalitat, i el secretari de la CNT de Catalunya, Mariano R. Vàzquez.[78] La necessitat de la participació de la dona és expressada per un delegat a la reunió de la

78. «Llibertat», 10-11-1936.

Federació Local de la CNT, tot i que el secretari dubta que es pugui aconseguir.[79] Malgrat tot, es constata la participació puntual de dues dones: Nati Mulet i Amèlia Lucas.

Estat Català, amb un esforç per superar la seva escassa implantació, celebrarà dos mítings comptant amb la presència del secretari general, Joan Torres, i la col·laboració femenina de Maria del Carme Nicolau. La Unió de Rabassaires, per la seva banda, celebrarà a Tarragona un sol míting en el qual intervenen Maydeu i Vilas.

Enmig de tot aquest desplegament propagandístic, l'absència absoluta d'ERC és paradoxal. Exceptuant la participació en el míting unitari del 2 d'agost, la inactivitat d'ERC no es correspon amb els càrrecs que ocupen els seus homes a l'Ajuntament de Tarragona, la Comissaria Delegada de la Generalitat i la Delegació d'Ordre Públic. A començament del mes de desembre de 1936, el diari «Llibertat», l'únic mitjà de propaganda utilitzat per l'ERC local, comenta una informació publicada per «La Humanitat» de Barcelona en la qual es manifesta que el partit entrarà en un període de gran activitat propagandística mitjançant cartells, actes públics i una potent emissora. Tot comentant aquesta notícia, l'articulista tarragoní afegeix que «només ens cal dir que celebraríem que tots aquests projectes fossin una immediata realitat: que prou convé!».[80] Un mes més tard, la Federació de Comarcals d'ERC de les comarques tarragonines acordarà iniciar una forta campanya en tota la comarca. J. Segalà, el president de la comarcal del Tarragonès d'ERC, reconeixerà la inactivitat propagandística del partit:

> «(...) la propaganda dels altres, seguida del silenci nostre, ha produït en molta gent una inquietud; és que l'ERC ja no existeix?, és que l'ERC ha desaparegut com a tal partit polític? Per això ERC després de llarg silenci, que no ha estat desaprofitat, es dirigirà diumenge al poble de Tarragona (...)».[81]

79. *Actes de la Federació Local de la CNT*, 30-09-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.
80. «Llibertat», 9-12-1936.
81. «Llibertat», 5-01-1937.

Segalà atribuirà, i la justificarà, l'absència d'ERC en una pretesa política de treballar silenciosament per endegar el sentit revolucionari i, a més, defensarà que no eren hores de discursos ni mítings. Francesc Adell, més autoexigent, reconeixerà que és la darrera oportunitat que té l'ERC per a poder orientar i impartir directrius als seus desorientats militants i simpatitzants. Així mateix, Adell considerarà imprescindible la modificació dels estatuts per a adaptar-los a les circumstàncies que s'estan vivint i la creació de plans de propaganda.[82] En aquesta tessitura, l'ERC celebrarà el seu primer i únic míting a Tarragona el diumenge 12 de gener de 1937, amb la presència de Josep Andreu, Pere Coromines i Carles Pi i Sunyer, és a dir sense cap protagonisme dels republicans locals.

És gairebé impossible quantificar l'assistència als mítings de les classes populars, objectiu principal dels propagandistes en la seva acció per a convèncer i guanyar nous adeptes. Malgrat tot, alguns comentaris publicats a la premsa poden possibilitar una certa valoració. Respecte al primer míting unitari del 2 d'agost de 1936 celebrat a la Plaça de Braus, «Diari de Tarragona» recull que «no hi va concórrer la quantitat de públic que era d'esperar, tenint en compte que la immensa majoria dels tarragonins està entusiàsticament al costat dels defensors de la República».[83] El mateix article intentarà justificar l'escassa assistència per la retransmissió de l'acte per ràdio i per tant molts ciutadans «especialment les dones» optaren per sentir els oradors des de llurs domicilis. En el mateix sentit, la minsa presència de públic en un acte organitzat el 6 de desembre de 1936 pel Socors Roig Internacional provocarà que tots els oradors es «lamentaren de la poca concurrència, falta d'esperit revolucionari i de suport a la lluita empresa (...)».[84] Hom pot trobar altres exemples d'aquesta manca de participació i de públic en diferents tipus d'actes, des de partits de futbol a be-

82. «Llibertat», 12-01-1937.
83. «Diari de Tarragona», 4-08-1936.
84. «Llibertat», 8-12-1936.

nefici de les milícies antifeixistes,[85] fins a mítings d'orientació sindical de la CNT.[86] La crítica més dura a aquest fenomen de desmobilització de la rereguarda provindrà del POUM:

> «La gent de Tarragona no acut als mítings, ens han dit mantes vegades. És cert. Prefereix més pelar-se de fred tombant pels carrers i avingudes. Ço ens posa en un dilema: que Tarragona està molt capacitada ideològicament, o que li importa "tres quartos" que guanyi Franco o el proletariat. ¡Quina vergonya que fos això darrer!»[87]

Tant la premsa com els mítings són dos mitjans de propaganda que requereixen una certa predisposició per part del receptor del missatge, bé en l'acció d'adquirir el diari o en l'assistència al local per a escoltar els oradors. La ràdio, però, és un mitjà que s'introdueix a la intimitat de totes les llars. En els primers dies del sollevament militar, la ràdio, que ja havia demostrat la seva eficàcia amb la retransmissió del missatge de rendició de Goded, esdevé el principal canal de difusió de les notícies del front, de les informacions oficials i de la propaganda de les diferents organitzacions antifeixistes. L'EAJ-33 Ràdio Tarragona, inaugurada oficialment l'octubre de 1933[88] i incorporada a Ràdio Associació de Catalunya l'agost de 1934, fou ràpidament incautada pel comissari de la Generalitat «a objecte que en tot moment aquest medi de difusió estigui degudament controlat i al servei directe d'aquesta comissaria».[89] Joan Llevadot Estradé fou nomenat delegat i s'establí una guàrdia formada per membres de les forces d'ordre i de les milícies antifeixistes. Sota aquest control s'emetran conferències, al·locucions i consignes dels diferents partits i sindicats, així com la retransmissió de mítings unitaris, però aviat això no serà suficient en el context de la lluita propagan-

85. «Llibertat», 15-09-1936.
86. «Llibertat», 9-02-1937.
87. «Acció», 12-12-1936.
88. *Acta de Constitució*. Fons de Ràdio Tarragona. AHT.
89. *Expedients de Governació*, 1936. ADT.

dística que es viurà en els primers mesos. A Tarragona no es crearan emissores d'ona curta afins a cada tendència política com succeí a Barcelona,[90] però la CNT, el POUM i la UGT connectaran i retransmetran mitjançant altaveus col·locats a la via pública. A finals de setembre la Federació Local de la CNT acorda instal·lar dos altaveus a la Rambla amb l'objecte que els vianants poguessin escoltar l'emissora d'ona curta de la CNT-FAI mentre «no se active la cuestión de obtener una emisora en Tarragona al servicio de la CNT».[91] El POUM també col·locarà un altaveu al mig de la Rambla connectat amb la seva emissora barcelonina d'ona curta i la UGT retransmetrà les emissions de la ràdio del PSUC. Tot plegat, com diu J. P. Virgili, provocava que a la Rambla hi hagués un constant «guirigall amb els altaveus que contínuament emetien propaganda».[92] Aquesta cacofonia per força havia de restar eficàcia als missatges i a les consignes polítiques, que moltes vegades es contradeien ells mateixos i provocaven més confusió entre els receptors de la propaganda. No obstant això, i malgrat la diversitat horària inicial que comportava una manca d'hàbit d'audiència —com apunta R. Franquet—,[93] l'expectació creixia al voltant de l'aparell de ràdio a les dues de la tarda i a les nou del vespre quan s'emetia la nota oficial amb les operacions bèl·liques de la jornada, una guerra que encara es percebia com a molt llunyana.

Junt amb la propaganda escrita, bàsicament la premsa, i la propaganda oral, mítings i ràdio, la utilització de la imatge mitjançant el cartellisme també fou un mitjà molt emprat. L'impacte visual dels cartells era especialment perceptible en les façanes de les cases cantoneres i en els locals públics, sobretot en els cafès, bars i barberies. Virgili recorda que els miralls d'aquests darrers establiments eren «materialment coberts per

90. Vegeu R. FRANQUET, *Història de la radiodifusió...*, pp. 192-194.
91. *Actes de la Federació Local de la CNT*, 30-09-1936. PS-BARCELONA. AHNS.
92. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona (I)*, p. 158.
93. Vegeu R. FRANQUET, *op. cit.*, p. 189.

fulls de paper amb propaganda de tota mena».[94] La profusió de cartells amb missatges partidistes, de vegades contradictoris, que inundaven el paisatge urbà havia de provocar la saturació del receptor, que inconscientment s'autoimmunitzava davant aquell excés de propaganda. El juny de 1937, l'Ajuntament de Tarragona ordenarà arrencar tota aquella imatgeria revolucionària que no estava col·locada en les cartelleres preceptives. En un article de Joan Perelló Prat, publicat al «Diari de Tarragona», es reconeix que tots els grups antifeixistes usaren, i n'abusaren, els cartells murals, i es felicita per l'acord municipal que decideix fer neteja, però al mateix temps denuncia que des de fa dies hi ha un cartell que, transgredint la normativa, està col·locat a la façana del teatre Principal. Un cartell que tot just anuncia que cal complir les disposicions de les autoritats.[95]

Altres exemples de manifestacions propagandístiques seran les commemoracions, com la celebració de la diada del 6 d'octubre[96] —en la qual no participarà la CNT—, o les concentracions partidistes com l'organitzada per les JCI-POUM en homenatge a Joaquim Maurín.[97] Tots aquests actes, que tenen com a objectiu enfortir la cohesió interna dels militants i simpatitzants de cada organització i al mateix temps demostrar el poder de convocatòria davant l'adversari polític, seran lúcidament qüestionats per Lluís de Salvador. Sota el pseudònim de Ludovicus, Lluís de Salvador publicarà a «Llibertat»:

> «Festes, commemoracions, exaltacions d'actes de valor d'abans, d'ara o de després d'esclatar el moviment feixista, gestes heroiques de determinats grups de combatents, etc., etc., tot això hauria de deixar-se per a més endavant, quan assolida ja la victòria, cada grup es reintegri a la seva vida ordinària i a la seva lluita proselitista».[98]

94. J. P. Virgili, *La guerra civil a Tarragona (I)*, pp. 238-239.
95. J. Perelló, *Cal predicar amb l'exemple*. «Diari de Tarragona», 22-06-1937.
96. «Llibertat», 6-10-1936.
97. «Acció», 7-11-1936.
98. Ludovicus, *Deures que ens imposa l'afany de victòria*, «Llibertat», 8-10-1936.

El mateix Lluís de Salvador, signant com a Ludovicus, també criticarà el costum de convertir cada enterrament dels milicians morts al front d'Aragó en una gran manifestació de totes les forces antifeixistes. Tot i que el 16 d'agost el comissari de la Generalitat, Lluís Mestres, ordenarà al cap de la columna expedicionària de Tarragona, tinent coronel Mena, que s'abstingui de traslladar a la ciutat els cadàvers dels soldats o milicians morts en campanya disposant el seu enterrament en els cementiris més propers al front, els primers enterraments esdevindran espectaculars, amb la participació de bandes de música i la creació d'un marc ple de simbologia antifeixista i revolucionària.[99] Cap al mes de novembre, l'augment dels caiguts al front d'Aragó desaconsellarà la sistematització d'aquests enterraments multitudinaris per la dificultat del trasllat dels cadàvers i l'efecte desmoralitzador que podia comportar.

> «(...) ens hem preguntat tantes vegades a nosaltres mateixos si és prudent i convé des del punt de vista dels moments que vivim, la sistematització d'aquests enterraments espectaculars de milicians a ciutat i si realment són indispensables per a la major glòria dels caiguts.
>
> Cal mantenir la moral de la rereguarda. Especialment la dels familiars dels lluitadors. I la dels possibles lluitadors de demà i de les seves famílies.»[100]

No aprofundirem en el contingut del missatge propagandístic, ja que serà tractat al llarg del present estudi en cada un dels apartats respectius. Malgrat tot, atès que un dels objectius de la propaganda serà cercar el recolzament i l'acceptació d'una àmplia base social respecte als postulats dels partits polítics i de les organitzacions sindicals, cal esmentar, ni que sigui breument, el missatge que la CNT-FAI adreçarà a la petita burgesia tarragonina. En un intent d'anar més enllà dels con-

99. Vegeu com a exemple l'enterrament del milicià de la Canonja Josep M. Salvador Capafons, afiliat a la JCI. «Llibertat», 3-12-1936, i «Acció», 5-12-1936.

100. LUDOVICUS, *Els honors deguts als herois*. «Llibertat», 20-10-1936.

tinguts del rígid missatge obrerista, la CNT-FAI apel·larà a les classes populars no estrictament obreres —petits comerciants i industrials, oficis urbans, funcionaris i oficinistes...—, enteses com el conjunt format per la comunitat de productors. Més que de guanyar la seva adhesió al projecte de revolució obrera, es tractava de neutralitzar el seu recel ja que podia esdevenir, com així succeí, declarada bel·ligerància. El 27 d'agost de 1936 el diari «Front Anti-feixista» publicava el *Manifest de la CNT i FAI a la petita burgesia*. Per la seva banda, l'editorial del diari portaveu d'ERC, titulat *Els obrers s'adrecen a la petita burgesia*, considerava l'esmentat manifest «ple de substància»:

> «És francament inexplicable aquesta temença que la petita i modesta burguesia té de nosaltres. (...) els burguesos modestos, els petits comerciants i industrials, haurien de donar-se compte que nosaltres no som enemics sinó dels qui, explotant l'esforç dels altres, han vingut acumulant riqueses que pertanyen als seus productors, als obrers.
>
> »La [*CNT i la FAI*], us inviten a que abandoneu les vostres temences. Que neixi en ells la confiança i que sàpiguen col·locar-se en el seu lloc: junt al proletariat. És el seu deure!».[101]

Molt més segmentari, el discurs del POUM, tot i que no considerarà enemiga la petita burgesia, manifestarà que l'avantguarda de la lluita correspon a la classe treballadora. Per tant, només es concedirà un paper subordinat als altres sectors no específicament obrers que conformen les classes populars, «sense desmereixer la valuosa ajuda que ens pot proporcionar la petita burguesia».[102]

Seguint la metodologia emprada per Gema Iglesias[103] hem

101. *Manifest de la CNT-FAI a la petita burguesia*, «Front Anti-feixista», 27-08-1936. En el mateix sentit s'expressarà l'article *Temors que cal esvair*, «Diari de Tarragona», 1-09-1936.

102. «Acció», 16-01-1937. Vegeu també J. Vilar, *Feixisme o socialisme*, «Acció», 28-11-1936.

103. Vegeu G. Iglesias, *La propaganda política, fuente para el estudio político-social de la España Republicana durante la guerra civil española*, pp. 45-70.

analitzat els elements fonamentals del procés propagandístic: els comunicants, els mitjans de comunicació i l'audiència. El PSUC-UGT i el POUM mantindran una clara hegemonia en la utilització del míting i crearan els seus propis setmanaris, que actuaran com a portaveus oficials, tot això comptant bàsicament amb la seva militància local. La CNT presentarà una campanya més moderada, amb menys mítings i la tardana incautació del «Diari de Tarragona», que cal atribuir principalment a l'esforç d'un sol home, Josep M. Alomà, i a l'ajut de delegats del Comitè Regional. L'ERC, per la seva banda, controlarà des dels primers moments una part de la premsa diària, però restarà gairebé inexistent en el mitjà de la propaganda oral.

Respecte als protagonistes de l'acció propagandística hom observa, en tots els grups antifeixistes, la importància cabdal dels mestres, els quals, prenent el relleu al paper interpretat pels tipògrafs en el moviment obrer del darrer terç del segle XIX, esdevenen el col·lectiu professional més preparat per a dur a terme la tasca propagandística, ja sigui escrita o oral.

La resposta de les classes populars, principal receptora d'aquesta campanya, apuntada en l'escassa assistència als actes públics i en les dificultats de supervivència de la premsa escrita, demostra l'existència real d'una part considerable de la població que es manté indiferent als missatges que se li adrecen i que intenten modificar la seva conducta. Joan Rodríguez Papasseit, delegat d'Ordre Públic i militant d'ERC, reconeix la presència d'una important massa neutra situada al marge dels dos bàndols en guerra.

> «Cap nació del món compta amb una "massa neutra" tant considerable com la nostra. Cap país, un xic civilitzat, té tanta carcassa insípida per a mantenir; cap Poble té una rèmora tan deficient com té el nostre país, on sempre la majoria d'habitants són indiferents, ineficaços o inútils.»[104]

104. J. RODRÍGUEZ, *Els indiferents*, «Llibertat», 6-10-1936.

Joan Rodríguez exigirà la desaparició d'aquests indiferents i la seva incorporació en les organitzacions sindicals i polítiques, defensant la necessària conversió d'aquests espectadors en actors tot dient «amb nosaltres o amb ells». La campanya propagandística tot just té com a objectiu educar políticament i guanyar per a la seva causa el grup social escèptic o indiferent, el recolzament del qual havia de reforçar la legitimació i acceptació de la nova classe dirigent. Malauradament, si l'esforç per mobilitzar la rereguarda ja era prou difícil en si mateix, la pugna política i la lluita proselitista en el si de les forces antifeixistes havia de restar eficàcia a la campanya propagandística.

2.2. De les milícies a l'Exèrcit Popular

2.2.1. *Les milícies tarragonines*

Un cop sufocada la rebel·lió militar a Catalunya i frustrat l'intent de sollevament de la guarnició que hi havia a Tarragona, la primera preocupació del nounat Comitè del Front Antifeixista de Tarragona fou la necessitat d'organitzar una força armada que hauria de combatre la insurrecció en els llocs més propers on havia triomfat, és a dir a l'Aragó.

Darrere d'aquesta preocupació prioritària i reconeguda públicament, s'amagava un altre interès no declarat: la necessitat d'enviar lluny de la ciutat l'Exèrcit i les forces d'ordre públic que, malgrat la seva declaració de lleialtat a la República i al govern de la Generalitat, continuaven despertant recels. Pels homes del Comitè Antifeixista de Tarragona i pel comissari de la Generalitat, l'acció mateix o omissió dels caps i oficials del Regiment Almansa número 15 generava moltes suspicàcies. Detinguts la majoria dels militars que havien intentat afegir-se al cop d'estat i deixant el nucli d'oficials i suboficials declaradament antifeixistes, restava un grup considerable que per la seva pròpia indefinició no podia gaudir de la confiança dels

nous dirigents polítics i sindicals. En el mateix sentit, la Guàrdia Civil, amb uns efectius de 152 homes útils per al servei, no deixava de despertar sospites. Altrament, els 64 carrabiners concentrats a Tarragona per ordre del comissari de la Generalitat s'afegien a tota aquesta força potencialment desestabilitzadora.[105]

Controlada la rebel·lió a Catalunya i amb l'armament de les milícies de la ciutat, era molt difícil que el contingent present a Tarragona —format per l'Exèrcit, la Guàrdia Civil i els carrabiners— pogués capgirar la situació. Si més no, però, el que quedava fora de dubtes era que, com a forces tradicionalment defensores de l'ordre establert, les seves simpaties vers el nou ordre revolucionari que s'albirava eren nul·les. Altrament, la seva funció repressora exercida durant els fets d'Octubre de 1934 encara era molt present a la memòria.[106] Calia fer-los marxar, això sí, acompanyats i vigilats per un estol de milicians armats.

El mateix dia 21 de juliol, la Generalitat decretava la creació de les Milícies Ciutadanes de Catalunya per defensar la República i per lluitar contra el feixisme. L'endemà, la força de la CNT imposarà la constitució del Comitè de Milícies Antifeixistes de Catalunya, el qual afegirà a la lluita contra el feixisme l'establiment d'un ordre revolucionari.[107]

Paral·lelament, a Tarragona, seguint la divisió dels diferents partits i sindicats s'obria la inscripció i enquadrament dels voluntaris per a formar part de les milícies antifeixistes. Com en el primer decret de la Generalitat, les primeres consignes apel·laran als «ciutadans» i al seu «sentiment patriòtic», fent al·lusió a termes de clares reminiscències en la Revolució Francesa, i enlloc no s'esmentarà la revolució:

105. Vegeu *Expedients de Governació. Defensa, 1936*. ADT.

106. Vegeu M. Duch, *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona (1931-1936)*, pp. 100-109.

107. Decret 21-07-1936. BOGC. Vegeu també V. Guarner, *L'aixecament militar i la guerra civil a Catalunya (1936-1939)*, pp. 120-125, J. Peirats, *La CNT en la revolución española*, I, pp. 158-150, i J. Garcia Oliver, *El eco de los pasos*, pp. 180-183.

«(...) el Comitè d'aquest Front Popular invita a tots aquells ciutadans que senten afany de justícia, a formar part de les esmentades milícies armades del Front Popular.

»Ciutadans! Cal que tots com un sol home us inscriviu a les milícies armades per a defensar les posicions del proletariat i les llibertats de la República».[108]

Sis dies després del sollevament militar al Marroc sortirà de Tarragona la primera columna, sota el comandament del coronel Martínez Peñalver, essent acomiadats pel comissari de la Generalitat, Lluís Mestres, que des del balcó principal de l'Ajuntament dirigí als expedicionaris «una breu però vibrant al·locució que fou molt ovacionada».[109] Tenint en compte que els soldats del Regiment Almansa no foren llicenciats com en la resta de guarnicions sollevades i atès el recel envers la Guàrdia Civil, la primera columna tindrà una composició eminentment militar. Estava integrada per un batalló del regiment amb uns 450 soldats, una companyia de la Guàrdia Civil amb 146 efectius, uns 50 carrabiners, i milícies comandades per Heribert Martí (CNT-FAI), Tomàs (ERC), Juncosa (POUM), Tarragó (PSUC) i Gay (Estat Català).

El 29 de juliol partirà una segona expedició de 350 homes, 250 soldats i 100 milicians, «per tal d'ajudar en la tasca d'abatre les darreres despulles del feixisme monàrquic».[110] El mateix dia, són traslladats a Tarragona els dos primers ferits. Posteriorment, el 9 d'agost, partirà un tercer contingent format per les forces de la Guàrdia Civil que encara restaven a la ciutat i milícies de CNT, POUM, UGT, ERC i Unió Republicana. Aquest comboi es veurà reforçat per altres milicians que pujaran al tren a les estacions de Salou, Tortosa, Ulldecona, Vinaròs i Benicarló, i, tots plegats, restaran sota les ordres del capità de carrabiners Fortuny.[111] Quatre dies més tard, s'hi afegirà una secció de motoristes dirigida pel guàrdia de camins

108. «Diari de Tarragona», 23-07-1936.
109. «Diari de Tarragona», 24-07-1936.
110. «Diari de Tarragona», 30-07-1936.
111. «Front Anti-feixista», 11-08-1936.

del departament d'Obres Públiques, Gabriel Sas.[112] Paral·lelament, sota les ordres del capità Emili López Ibars, sortirà en direcció a Barcelona, a disposició del general en cap de la Quarta Divisió, una companyia del Regiment Almansa núm. 15 integrada per dos oficials, quatre sergents i seixanta soldats. El 25 d'agost, l'alcalde de Tarragona mateix, Joaquim Fort, encapçalarà un nou estol de 60 milicians d'ERC i, dos dies després, aprofitant una expedició de 150 milicians de Figueres, marxen alguns oficials i suboficials i tots els soldats que restaven a la caserna, junt amb uns quants militants d'Estat Català. Després d'aquesta nova incorporació ja només es registrarà, a començaments de setembre, la partida d'uns quants carrabiners, un grup de milicians de la CNT i 25 milicians d'ERC. Amb aquest últim reforç, la Columna de Tarragona quedava formada per uns 750 soldats de l'Exèrcit, 200 efectius entre carrabiners i guàrdies civils i prop d'un miler de milicians procedents de la ciutat i les diferents comarques tarragonines.

Les forces expedicionàries de Tarragona es dirigiran des de l'inici de l'operació cap al sud de la província de Saragossa. Abans d'entrar sense problemes a Alcanyís tindran el primer combat amb un petit destacament de guàrdies civils a Calaceit.[113] Després de les ocupacions de Castellserós i Alcorisa, i sota el comandament centralitzat del dirigent anarquista Antonio Ortiz, ocuparan Lécera, Montalbán i assetjaran Belchite. En aquesta línia s'estabilitzarà el front fins a l'estiu del 1937. El Comitè de Control de les Milícies tarragonines s'instal·larà a Letux, «un poble agrícola d'uns dos mil habitants que en les darreres eleccions guanyaren les dretes per 70 vots».[114] Per la seva banda, el centre general d'avituallament i

112. Els altres motoristes són Antoni Hernández, Salvador Bové, Emili Serra i Guillem Prats. «Front Anti-feixista», 18-08-1936.

113. Entrevista a Salvador Pàmies, caporal del Regiment Almansa. Saint Ponts (França), 1988.

114. Vegeu «Front Anti-feixista», 19-07-1936, «Acció», 7-11-1936, «Llibertat», 10-11-1936.

distribució es localitzarà a Alcanyís, comunicat per carretera amb l'estació de ferrocarril de Casp.

A banda d'aquesta heterogènia columna que portava l'asèptic o consensuat nom de la ciutat i que operava en el Baix Aragó, hi hagué voluntaris que optaren per inscriure's en altres columnes que ja no obeïen a la procedència sinó a la tendència política o sindical i que operaven en sectors determinats del front d'Aragó. En aquest sentit, des de mitjan agost, els homes del POUM ja no s'integraran a la Columna Tarragona sinó que aniran cap a Barcelona. En aquesta ciutat, després d'estar tres dies aquarterats a la caserna Lenin, marxaran cap al front d'Osca en un contingent comandat i format majoritàriament per homes del POUM. Procedents de Tarragona i la seva comarca, 100 milicians d'aquest partit o de les seves joventuts, les JCI, formaran la centúria «Acció».[115] Nom que també serà utilitzat com a capçalera del portantveu del POUM que es publicava a la ciutat. El delegat de la centúria era Ferran Naval.[116]

> «La centúria Acció, la centúria jovenívola comunista, es troba a Siétamo, disposada a entrar en foc contra els capellans trabucaires, requetès i altra pesta reaccionària.»[117]

Altrament, de les joventuts dels PSUC, les JSU, marxaren 50 militants per incorporar-se a la caserna de Sarrià de Barcelona. Posteriorment, formaran part del batalló «Jaume Graells», que entrarà en combat en el front de Madrid.

115. «Llibertat», 1-09-1936.

116. Milicians de la centúria «Acció» de Tarragona: Porfiri Almendros, Amadeu Molluna, Carles Pujol, Esteve Bordell, Jaume Vidal, Manuel Odina, Joan Barrabeig, Joan Pié, Josep Novell i Joan Ollé. Micilians de Torredembarra: Magí Montserrat, Baptista Roig, Delfí Canyellas, Josep Recasens, Isidre Casals, Joan Plana, Joan Virgili, Nemesi Nadal i Antoni Badia. Micilians del Catllar: Josep Batalla, Joan Mateu i Josep Colet. Milicians de Constantí: Joan Fortuny, Antoni Magrinà, Ramon Salvadó, Josep Grau, Feliu Grau, Josep Gil, Simó Gil, Joan Sans, Josep Jové, Tomàs Sabaté, Pere Perés, Josep Pinyol, Pau Tomàs, Antoni Golarons, Joan Sendra, Lluís Golarons i Alexandre Bofarull.

117. «Acció», 21-11-1936.

Fins a finals de 1936, la Columna Tarragona, amb gairebé dos milers d'homes, depenia per al seu avituallament del cordó umbilical que la unia a la ciutat. Els comitès locals, especialment el Comitè Antifeixista de Tarragona, tenien cura de tots els serveis d'intendència i de sanitat i diàriament sortien camions de queviures per alimentar tot aquell contingent humà. Cal pensar que el subministrament de queviures funcionava amb eficàcia, ja que el primer telegrama del tinent coronel Mena adreçat al comissari de la Generalitat el 14 d'agost de 1936 només diu: «Manca absoluta de tabac. Enviar a Lécera».[118] Cinc dies més tard, a més de demanar tabac, llumins i paper de fumar, hi afegirà peix fresc, claus i ferratges. Des de les pàgines de la premsa es recollirà que els serveis de queviures són força bons i que només es troba en falta el cafè.[119] Per poder endegar tot aquest ajut, els comitès antifeixistes de les comarques tarragonines constituïren un comitè de Proveïments format per representants dels comitès de Tarragona, Reus i Tortosa, amb seu a l'església de Sant Agustí. L'esmentat Comitè de Proveïments continuarà proveint amb abundància els homes del front. Segons el corresponsal del «Diari de Tarragona», per cada grup de deu milicians es reparteix una ració diària que conté: 500 grs. d'arròs, 500 grs. de mongetes, 500 grs. de cigrons, 250 grs. de pasta de sopa, 750 grs. de cebes, 750 grs. de cansalada, 800 grs. de patates, 150 grs. de sucre, 150 grs. de cafè, 2,5 kgs. de carn, 7 kgs. de pa, 4 l. de vi, 3/4 l. d'oli, 1 pot de llet i 10 paquets de tabac. Quan els milicians participen en operacions porten dos o tres pots de llauna amb mortadel·la, mandonguilles i un ou amb salsa de tomàquet.[120] Així mateix, cal esmentar el menú excepcional del sopar de la vigília d'any nou a la caserna de Letux, que es compon de canelons i estofat.

Per atendre totes les despeses d'equip i d'avituallament, el 24 d'agost, el comissari Mestres demanarà al Conseller de Fi-

118. *Expedients de Governació, 1936*. ADT.
119. «Front Anti-feixista», 30-08-1936.
120. «Diari de Tarragona», 4-12-1936.

nances de la Generalitat que li siguin lliurades 95.000 pta. Dotze dies més tard ja en necessitarà 500.000.[121] A més de les donacions en espècies aportades pels diferents comitès locals, s'obriran subscripcions populars per mantenir la Columna Tarragona. El setembre ja s'havien recaptat 835.000 pta.

El ritme creixent de la despesa destinada a l'avituallament comença a ser insostenible i la distribució última dels queviures s'escapa del control dels comitès locals. Malgrat les excel·lències del menú manifestades per la premsa, a les assemblees de militants de la CNT de finals de novembre sorgeixen les primeres crítiques. Es denuncia que els milicians no tenen roba suficient per a afrontar el cru hivern aragonès i que els queviures procedents de Tarragona ja no arriben als seus milicians d'Híjar o Letux sinó que són requisats a Casp pel quarter general i posteriorment redistribuïts entre altres columnes. Així mateix, es reconeix que el Comitè de Proveïments té un dèficit de 200.000 pta. i que progressivament deixa de subministrar queviures al front. La indignació arriba al punt de demanar explicacions sobre «a on van a parar els diners que cada setmana donen els obrers per a proveir el front».[122]

Des d'una altra òptica política, el conseller de Proveïments de la Generalitat, Comorera (PSUC), es queixarà dels abusos que es cometen en les comandes per al front:

> «La Conselleria de Proveïments subministra queviures per a 70.000 homes, dels quals la meitat són al front. A Lleida, pel seu compte serveixen milers de racions i requisen queviures. Pot calcular-se que es sostenen 100.000 homes amb el pretexte de la guerra».[123]

Tot i tenir en compte l'interès polític de Comorera per reforçar el paper del PSUC criticant els defectes del POUM i de

121. *Expedients de Governació, 1936*. ADT.
122. *Actes de l'assemblea de militants de la CNT de Tarragona*, 26-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.
123. *Actes del Consell de la Generalitat*, 23-11-1936. Lligall 556. SHM.

la CNT, la disbauxa general en la distribució dels queviures i el descontrol de la despesa eren prou evidents.

A més dels aliments i davant les inclemències de l'hivern que s'acostava, cap a mitjan mes d'octubre, una de les preocupacions preferents del Comitè Antifeixista de Tarragona serà preveure les necessitats i encomanar als fabricants de les comarques que activin la confecció de calçat, roba interior i d'abric.[124] Cap al mes de novembre, les cartes dels milicians, que havien marxat al front amb la roba d'estiu, contenen sempre el mateix prec, la tramesa d'impermeables, guants, mitjons i sabates. Magí Montserrat i Batista Roig, milicians del POUM de Torredembarra que es troben al front d'Osca, adrecen la següent carta als seus companys de sindicat demanant uns mitjons de llana i uns guants de pell:

> «(...) degut a la crueltat del tems que ens ofereix aquet clima ens estem pelan de fret, per lo tan sol·licitem de la vostra ajuda per que el Sindicat que vos representeu i el cual nosaltres pertanyem ens ajudi a resguardarnos del fret ja que no ens pot ajudar a resguardarnos de la metralla i de les bales(...)» .[125]

De vegades, eren els comitès i ajuntaments mateix els que tenien cura d'equipar els milicians del poble, com és el cas de Torredembarra,[126] o de pagar directament als familiars dels voluntaris,[127] com ho reflecteix l'acord del comitè de Constantí. Així mateix, el Comitè Antifeixista de Tarragona, pel seu compte, intentarà trobar nous sistemes per al proveïment d'armes quan s'exhaureixen les dipositades a la caserna i encarregarà al taller de foneria Ramon Cañellas S.A. la producció de 5.000 bombes de mà.[128]

124. «Diari de Tarragona», 19-09-1936.

125. Carta, 4-11-1936. PS-BARCELONA 1.331. AHNS.

126. Vegeu *Actes de l'Ajuntament de Torredembarra*, 19-11-1936. AMTR.

127. El Comitè Antifeixista de Constantí acordarà pagar 50 pta. setmanals a cada família de milicià casat i 40 pta. a les famílies dels milicians solters. *Actes del Comitè Antifeixista de Constantí*, 10-08-1936. AMC.

128. Foren lliurades 2.524 bombes de mà, descarregades, al preu de 3'50 pta. la unitat. *Expedients de Governació*, 1936. ADT.

Les relacions entre la ciutat i les forces de la Columna Tarragona foren constants en els primers cinc mesos de guerra. El proveïment d'equips, materials, queviures i municions es completava amb l'enviament d'un tren sanitari,[129] un tanc d'aigua i una brigada de mecànics, a més d'exemplars de la premsa tarragonina i d'oferir sessions de cinema gratuïtes a les esglésies dels pobles del Baix Aragó.[130] D'altra banda, els dirigents polítics i sindicals de la ciutat visitaran repetidament els homes de la columna i, fins i tot, dirigiran alguna petita operació. Tot plegat semblava un gran pas enrere en la història, era com en el passat, quan segles abans els municipis medievals i moderns armaven i mantenien la seva pròpia força armada. L'enfonsament de les estructures estatals i la urgència del moment impossibilitaven altres tipus d'actuacions. Malgrat tots els desencerts, no podem menystenir l'enorme esforç organitzatiu dels homes dels comitès de rereguarda, que, sense cap mena de coneixement sobre el funcionament de la intendència militar, varen aconseguir mantenir durant sis mesos una columna de dos mil homes a més de 250 km de la seva base: la ciutat de Tarragona. L'allargament de la guerra, però, impossibilitava el manteniment d'aquest sistema d'organització.

Enmig d'aquesta situació, quina va ser l'actitud dels militars de carrera que formaren part de la columna? Resulta molt difícil generalitzar el comportament dels militars, atès que, com diu M. Alpert, cada un d'ells va actuar per motius individuals. Llevat dels militars que eren membres o simpatitzats dels partits polítics antifeixistes, la gran majoria dels que van prestar serveis a l'Exèrcit republicà —com també gran nombre dels que ho feren a l'Exèrcit nacional— eren «lleials geogràfics», és a dir, es mantingueren fidels al bàndol que dominava la zona on es trobaven.[131] La dilatada actitud dubitativa de l'oficialitat del Regiment Almansa entre el 19 i 20 de ju-

129. Dirigit pel Dr. Folch, que vetllava per la potabilització de l'aigua. Vegeu «Front Anti-feixista», 19-08-1936.

130. Vegeu «Llibertat», 15-11-1936.

131. Vegeu M. ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*, pp. 103-132.

liol pot demostrar l'existència d'una majoria de «lleials geogràfics» que restaven passius esperant la clarificació dels esdeveniments.

Els militars, per formació, estaven convençuts d'ésser els guardians de l'ordre públic i, per tant, no havien de tenir gaire simpatia per la revolució que capgirava l'ordre establert. Els seus esquemes mentals havien de xocar davant la presència fiscalitzadora dels diputats Manuel Galès i Ferreres i Duran, la desconfiança dels nous dirigents sindicals i polítics i la negativa dels milicians a complir les seves ordres. Dos dels pilars de l'esperit castrense, la jerarquia i la disciplina, s'havien esvaït. Així mateix, un altre aspecte a considerar fou que la paga dels oficials no va augmentar i la diferència entre els seus havers i els d'un milicià es va reduir considerablement. Mentre que un tinent de carrera cobrava 417 pta. al mes, un milicià percebia 300 pta. al mes, molt per sobre de les 15 pta. per mes que rebien els soldats abans de juliol del 1936.[132]

Altrament, el recel dels milicians respecte dels militars va comportar que en ocasions els obliguessin a ocupar posicions en primera línia de combat. Fet que provocà un elevat nombre de baixes entre els oficials, si més no durant els primers mesos. Veiem la relació cronològica de les baixes dels militars: comandant Amadeu Insa Arenal (4.08.1936), capità Salvador Retinó Garreta (7.08.1936), tinent Moreno (20.08.1936), capità Josep Marchiran Villanueva (9.12.1936), caporal de la Guàrdia Civil Joaquim Ortega Terrigo (9.12.1936). En el mateix període, les pàgines de la premsa només recullen la mort en combat de sis milicians.[133]

Les suspicàcies dels dirigents polítics i dels caps de les milícies envers els oficials de carrera són la causa d'una immediata sèrie de substitucions, amb què molts d'aquests oficials quedaren sense comandament efectiu. El coronel Àngel Mar-

132. M. ALPERT, *op. cit.*, p. 132.

133. Vegeu «Diari de Tarragona», «Front Anti-feixista», «Llibertat» i «Acció» entre agost i desembre de 1936.

tínez Peñalver, primer cap de la columna, en deixarà el comandament el 29 de juliol i cessarà com a governador militar de Tarragona el 25 d'agost. El seu substitut, el tinent coronel Mariano Mena Burgos, comandarà les forces tarragonines només entre el 29 de juliol i el 21 d'agost. Altres, com el capità Bonet, davant dels rumors sobre la seva deserció, visitarà el comissari de la Generalitat per desmentir oficialment aquestes acusacions i declarar que està al costat del poble i morirà si cal per abatre el feixisme.[134]

Cal esmentar que en una relació nominal, signada el 7 de setembre de 1936 pel coronel comandant militar en la qual es detalla la situació dels 64 caps i oficials que integraven la plantilla de Tarragona, entre els que han abandonat la seva destinació i els detinguts es registren divuit militars, això és un 28 % de l'estament castrense. En concret, estaven retinguts a disposició de les autoritats antifeixistes un coronel, un tinent coronel, un comandant, dos capitans, tres tinents i un alferes. D'altra banda, s'ignorava la situació —això és, que havien abandonat llurs destinacions— d'un comandant, quatre capitants i tres tinents. Com veiem, doncs, les sospites dels dirigents polítics i sindicals sobre la conducta dels militars tenien els seus fonaments.

Tanmateix, alguns oficials de carrera demostraran la seva eficàcia i es guanyaran la confiança dels milicians. Citem com a exemples el capità Lluís Jubert Salieti, que arribarà a comandar la Columna Tarragona i després, durant breu temps, la 25a. Divisió, i el tinent de la Guàrdia Civil Josep Ferrer Bonet, que es distingirà en els combats per la presa de Montalbán i posteriorment exercirà com a assessor militar a la columna «Ferrer-Carod».[135]

Més enllà de la postura interessadament detractora o de l'argumentació parcialment defensora, passem ara a dibuixar les grans línies de l'actitud dels milicians. Una de les primeres característiques era la seva conducta marcadament antimi-

134. «Llibertat», 27-11-1936.
135. «Front Popular», 6-08-1936.

litarista. Un sentiment, aquest, profundament arrelat en la percepció popular. L'obrer havia patit directament la repressió de l'Exèrcit quan lluitava per les seves reivindicacions o bé havia sofert els rigors de la disciplina militar quan era cridat a files; la sagnant guerra colonial del Marroc no era gaire llunyana. D'altra banda, d'ençà de la «Sanjurjada» de 1932 i l'acció repressora de l'Exèrcit a Astúries i a Catalunya durant els fets d'Octubre de 1934, l'opinió de totes les forces polítiques que integraven el Front Popular era manifestament antimilitarista. Amb aquests antecedents, el sollevament militar del 18 de juliol era la gota que feia vessar el got i atorgava tota la raó als contraris de l'exèrcit convencional. A Tarragona, la posició passiva de la guarnició, un cop detinguts els militars partidaris de la rebel·lió, possibilitava l'aprofitament de la força armada per a la urgent lluita a l'Aragó. Tanmateix, si més no, el gest antimilitarista se centrava contra la simbologia castrense: uniformes, galons, insígnies i emblemes. Lluís Oterino, soldat del regiment en aquells moments, recorda:

> «Es cuando deshicieron los últimos restos de uniformidad, porque nosotros, los que pertenecíamos al Regimiento, seguíamos vistiendo uniforme. Pero a partir de ese momento, la ropa caqui hubo que quitarla. Y nos dieron unos monos, y el que puso algún galoncito de cabo encima del mono, se lo mandaron quitar, también los emblemas de infantería... En fin, eso desapareció. Además, con mucho furor».[136]

En el mateix sentit, el 30 de juliol, passant per davant de la caserna de Sant Agustí, Josep P. Virgili va sentir una forta olor de cremat. Encuriosit, preguntà als milicians de la FAI que, asseguts a terra i amb el fusell entre les cames, vigilaven la porta. La resposta era clara, havien fet una foguerada per cremar tots els uniformes i atributs militars trobats al magatzem, s'hi havien afegit, a més, unes cistellades de tricornis de la Guàrdia Civil.[137]

136. Entrevista a Lluís Oterino. Tarragona, 1984. AHT.
137. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona* (I), p. 339.

A més de la simbologia, l'expressió d'aquest antimilitarisme també comportaria l'anorreament d'un dels fonaments de l'organització militar, la disciplina i, en conseqüència, tota la base en la qual se sosté, és a dir la jerarquia, els reglaments i les ordenances. La desaparició de la disciplina militar, però, no havia d'implicar l'absència de tot tipus de disciplina, si més no la necessària per a poder acomboiar contingents d'homes armats. Diferents dirigents anarquistes com Durruti, Peiró o Frederica Montseny defensaran ben aviat el respecte a una disciplina essencial per a guanyar la guerra.[138] La desfallença davant el combat podia ser castigada amb la mort, com ho recull el següent comunicat del cap de milícies d'ERC:

> «Columna de Ferro del Partit d'ERC Francesc Pi i Margall de Tarragona. D'acord amb les atribucions que m'estan conferides plau-me assabentar a tots els components d'aquesta columna, que un cop a la línia de foc, cada un deu complir el seu deure de seguir la batalla, fins a vessar la última gota de sang.
>
> »Per aquest motiu autoritzo al Comitè de guerra nomenat per mi, sigui passat per les armes el milicià que davant del foc retrocedeixi. Cap de Columna de Ferro. Antoni Álvarez i Franquet».[139]

Esvaïda la il·lusió d'alliberar Saragossa en deu dies[140] i iniciada una guerra de posicions davant d'un exèrcit de militars professionals, la situació es tornà ben diferent i, com diu l'anarquista reusenc Alfons Martorell, «en això, ni tan sols s'hi havia pensat. Els caps de les milícies mai no havien somiat d'ésser oficials d'un exèrcit. A partir d'ací, ja va començar el desgast dels revolucionaris que s'havien fet revolucionaris per la revolució, però que no pensaven que es podia convertir en una guerra».[141]

138. Vegeu B. BOLLOTEN, *La guerra civil española*, pp. 425-430.
139. «Front Anti-feixista», 29-08-1936.
140. Promesa de B. Durruti. Vegeu J. GARCIA OLIVER, *El eco de los pasos*, p. 265.
141. A. MARTORELL, *República, revolució i exili*, p. 101.

A mitjan agost, el ritme d'inscripció i sortida de nous voluntaris ja ha minvat considerablement. La necessitat de més milicians i les directrius impartides des de Barcelona obligaran els dirigents polítics i sindicals a projectar noves columnes. El 25 d'octubre, en una assemblea del PSUC i la UGT celebrada al teatre Tarragona, es tracta de l'organització d'una columna catalana de 10.000 homes, a la qual la província de Tarragona havia de concórrer amb 2.000 milicians, dels quals 600 voluntaris corresponien a Tarragona i comarca.[142] En un ple de sindicats de la UGT s'acordarà, però, que si no s'assoleix la quantitat de voluntaris assignada s'hauria de recórrer a un sorteig entre tots els homes útils. El sosteniment d'aquests milicians es finançaria amb el descompte mensual d'un dia d'haver per cada afiliat. En la mateixa assemblea, el militant Castillo manifestarà respecte a la inscripció de nous voluntaris que, en comparació amb els primers dies, «hoy parece que este entusiasmo se va apagando, se va enfriando poco a poco porque muchos han creido que despejada la situación en Cataluña se había vencido ya la lucha y no nos restaba ya nada que hacer».[143]

En els mateixos dies, l'assemblea de militants de la CNT acorda, després d'enviar un delegat a Barcelona a rebre instruccions sobre el tema de la columna, que no cal participar-hi atès que no té el reconeixement oficial de l'organització. Així mateix, a proposta d'Espectacles Públics i Telèfons, s'acorda que només vagin al front els militants que han d'ocupar vacants en el comandament de les centúries de milicians.[144]

D'altra banda, l'allargament de la guerra no havia sorprès només els milicians. Les famílies, dones i promeses vivien pendents de les notícies radiades i de les notes de guerra que publicava la premsa.[145] La inquietud de les persones sentimental-

142. «Llibertat», 24-10-1936.

143. *Actes de la Federació Local de la UGT*. PS-BARCELONA 501, 26-10-1936. AHNS.

144. *Actes de la Junta Directiva de militants de la CNT*. PS-BARCELONA 1444, 27-10-1936. AHNS.

145. Vegeu J. GARCIA OLIVER, *op. cit.*, p. 265.

ment properes als voluntaris, que com a molt havien viatjat fins a Barcelona, es tornava angoixa quan pensaven que tenien les persones estimades en un inhòspit front de combat a més de 250 km. Així, doncs, per atendre la creixent necessitat d'informar els familiars, el comissari Lluís Mestres organitzarà l'Oficina d'Informació i Propaganda, sota la direcció del capità Santiago del Cerro. L'oficina trametia notes i telegrames dels malalts i ferits en els Hospitals de Sang i servia de pont de comunicació entre els milicians i les seves famílies.[146]

A inicis d'octubre, molts milicians d'ERC abandonaran la Columna Tarragona —integrada en les forces que comandava l'anarquista barceloní Antoni Ortiz— i ingressaran a la quarta columna «Macià-Companys», sota les ordres del militar Pérez Salas.[147] Dos mesos més tard, totes les forces del front d'Aragó es converteixen en l'Exèrcit de Catalunya[148] i són enquadrades en tres divisions. A mitjan gener, amb l'excusa de traslladar els milicians a Barcelona a cobrar la paga de les darreres setmanes, la Columna Tarragona serà definitivament dissolta.[149] Mentre la CNT tarragonina farà una crida als milicians per tal que ingressin en un batalló confederal que s'està organitzant a Barcelona, 82 milicians del PSUC s'allistaran en els batallons de carrabiners de Castelló de la Plana. Ben aviat, d'entre els partidaris de l'exèrcit regular sorgiran les crítiques que qualificaran de «tribus» aquell estol de milicians armats i en destacaran la seva indisciplina i desorganització. No obstant això, sense menystenir la necessitat urgent de disposar d'unes tropes entrenades, convenientment equipades i ben dirigides que havien d'enfrontar-se amb la suficient garantia a un exèrcit professional, cal revalorar els valors que representa la figura del milicià voluntari. Encara que des d'una òptica actual si-

146. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona* (I), p. 243.
147. «Diari de Tarragona», 3-10-1936.
148. DOGC, 6-12-1936.
149. «Llibertat», 20-01-1937.

gui difícil de comprendre, hem de remarcar el component d'idealisme i d'il·lusió —fins i tot de romanticisme i d'ingenuïtat— que va empènyer prop d'un miler d'homes a marxar voluntàriament cap a l'Aragó. Més enllà de l'efectivitat militar —que d'altra banda no pot ser exclusivament atribuïda a la seva descoordinació—, el fenomen que cal assenyalar és la determinació d'uns milicians que, segons els casos, decidiran lluitar per estendre la revolució social o per defensar el règim de llibertats que representava la República.

El gener de 1937, l'heterogènia i improvisada columna expedicionària dels primers dies havia desaparegut davant la progressiva militarització i racionalització dels efectius per a fer front a una guerra que s'albirava molt més llarga del que inicialment es preveia.

2.2.2. *La formació de l'exèrcit popular*

Quan l'1 d'agost la Generalitat ordenà la incorporació de les lleves de 1933, 1934 i 1935, l'oposició a complir l'ordre s'estengué ràpidament. La disposició de la Generalitat anava en una direcció: el control de l'exèrcit milicià amb una disciplina militar. Aquesta postura, defensada per ERC i PSUC, xocava frontalment amb la negativa de CNT-FAI i POUM de reconstruir l'exèrcit convencional, la major part del qual s'havia sollevat el 18 de juliol. Per apaivagar la situació, cinc dies després el Comitè Central de Milícies Antifeixistes disposava el reintegrament de les quintes convocades a les respectives casernes. Unes casernes, però, gairebé sense oficialitat, en les quals els homes mobilitzats havien de posar-se a disposició dels respectius comitès de milícies constituïts, sota la jurisdicció del Comitè Central.[150]

A Tarragona, la incorporació de les lleves fou ràpidament sabotejada pels militants de la CNT i els reservistes foren retornats a llurs domicilis, «los devolvieron a casa, se quejaron de que ha-

150. Vegeu J. PEIRATS, *La CNT en la Revolución Española*, pp. 187-190.

via chinches en el cuartel».[151] El diari «Front Popular» controlat per ERC criticarà aquesta acció obstruccionista manifestant que l'únic objecte era ajudar a abatre els últims reductes rebels:

> «Aquesta és la veritat i pel que sembla elements pertorbadors han tractat de desvirtuar-la, parlant de concentracions militars a l'antic estil i sota les ordres absolutes d'una oficialitat monàrquica i feixista».[152]

La mobilització decretada esdevindrà un fracàs i, entre finals d'agost i mitjan octubre, la caserna restarà totalment abandonada pels militars i custodiada per un escamot de milicians de la CNT-FAI. Posteriors crides de les quintes ja només demanaven que els reservistes es mantinguessin localitzables en llurs domicilis per quan es procedís a la mobilització. D'altra banda, a primers d'octubre s'ordenarà la mobilització dels antics suboficials i dels que hagin servit a l'artilleria com a apuntadors i artificiers.[153] Així mateix, s'efectuarà el control de tots els homes compresos entre els 18 i els 40 anys, els quals s'hauran d'inscriure obligatòriament a l'Oficina de Reclutament de l'Ajuntament de Tarragona. La inscripció també comptarà amb una certa resistència i, com diu Virgili, «tots hi fan el ronsa».[154] L'Ajuntament es veurà obligat a prorrogar per tres vegades el termini, des del 24 d'octubre fins al 3 de novembre. A la finalització del primer termini es registraven 4.500 inscrits. Tres dies després, un comunicat comminatori de la Comissaria de la Generalitat adverteix que els seus agents aturaran pels carrers tots els ciutadans per exigir la tarja de mobilitzat. Quan s'acabà l'últim termini ja hi havia 5.250 inscrits.

A finals d'octubre, la premsa torna a publicar l'ordre d'incorporació de les quintes del 1934, 1935 i 1936, coincidint amb l'arribada a Tarragona del comandant Bartolomé Muntané. Aquest militar, nomenat cap del nou regiment, procedirà a reorganitzar

151. Entrevista amb Lluís Oterino, 1984. AHT. Vegeu L. CLIMENT, *Rojos en la provincia de Tarragona*, p. 80.
152. «Front Popular», 5-08-1936.
153. «Llibertat», 4-10-1936.
154. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, II, p. 16.

els homes que progressivament s'han anat presentant. Així mateix, en un exercici de recuperació de l'edifici, Muntané ordenarà pintar totes les instal·lacions, proporcionarà noves mantes i intentarà oferir un ranxo adequat. No obstant, per a assegurar el control de la caserna, que paradoxalment no pot deixar únicament en mans de la seva pròpia tropa, Muntané es veurà obligat a demanar un caporal i quatre membres de la Guàrdia Nacional Republicana al delegat d'Ordre Públic de la Generalitat.[155]

El 6 de desembre totes les forces del front d'Aragó s'integren a l'Exèrcit de Catalunya, format per tres noves divisions. La 3a Divisió tenia el seu quarter general a Tarragona, i dels tres regiments d'infanteria que la componien, el 2n aquarterarà la Plana Major i dos batallons a Tarragona i un batalló al Parc Samà.[156] Els homes que havien de nodrir les noves divisions eren les quintes de 1934 i 1935, tan repetidament i infructuosament cridades a la mobilització. Malgrat tot, mentre s'esperava la incorporació de les esmentades quintes, el comandant Muntané organitzarà el 2n Batalló, format bàsicament per voluntaris, alguns incorporats de les lleves del 34 i 35 i de la tropa que procedent d'Extremadura, havia arribat a la ciutat en un vaixell portuguès; aquests eren 135 carrabiners i 130 soldats. Tot plegat el Batalló Tarraco, amb 700 homes i sota les ordres del comandant Benages i del comissari polític Sancho, marxarà cap al front de Madrid a inicis de març de 1937.[157] A diferència de l'heterogeneïtat dels milicians que marxaren cap al front d'Aragó, el Batalló Tarraco esdevindrà un exemple d'uniformitat i marcialitat. El diari «Endavant», portaveu del PSUC, no amagava la seva satisfacció per la bona impressió que van donar aquests soldats quan van arribar a València:

> «Així mateix, el Ministre de la Guerra, es sorprenia que d'una ciutat com Tarragona haguessin sabut forjar un batalló amb tanta disciplina i rectitud».[158]

155. *Expedients de Governació*, 23-11-1936. ADT.

156. *Estat general de les Divisions de nova creació*. Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya, desembre de 1936. GEN. 335/1. AHNS.

157. «Diari de Tarragona», 7-03-1937.

158. «Endavant», 13-03-1937.

Malgrat l'organització d'aquest batalló, la incorporació de les tan pregonades lleves de 1934 i 1935, és a dir, dels joves que tenien 22 i 23 anys, no es registrava. A més de l'actitud negativa en contra de la mobilització forçosa argumentada per la CNT i el POUM i adoptada per molts joves, ja sigui conscientment o no, existien altres factors que també hi influïren. Tot i que no disposem de les dades de les ciutats de Tarragona i Reus, els motius adduïts per les alcaldies de la resta de poblacions de la província sobre els 668 joves de les quintes esmentades que no s'incorporen en els terminis establerts són prou il·lustratius. Gairebé un 50 % ja estava oferint el seu servei, 233 com a milicians i 99 com a soldats de l'Exèrcit. D'altra banda, el 19 de juliol, un 38 % estava fent el servei militar en les guarnicions en què va guanyar la rebel·lió militar, principalment a l'Àfrica, les capitals aragoneses i les casernes de Mallorca, i, per tant, cal suposar que lluitaran durant tota la guerra al costat de l'exèrcit nacional.

SITUACIÓ DELS JOVES DE LES LLEVES 1934 I 1935
QUE NO S'HAN INCORPORAT

Total de tots els pobles de la província de Tarragona, sense Tarragona ciutat i Reus. 29 de desembre de 1936

Milicians front d'Aragó	233	34 %
Soldats en zona republicana	99	14,8 %
Soldats en zona nacional	254	38 %
Civils mobilitzats	9	1,3 %
Cossos armats	14	2 %
Càrrecs polítics	1	0,1 %
Càrrecs sindicals	3	0,4 %
A l'estranger	5	0,7 %
Malalts o ferits	7	1 %
Morts	14	2 %
Es desconeix	29	4,3 %
Total	668	

Expedients Governació, 1936. ADT. Elaboració pròpia.

Les dades del quadre anterior només admeten que es desconeix la situació de 29 joves i que 5 més es troben a França, tot plegat un 5 % que no permet deduir una considerable resistència passiva a la incorporació. La percepció d'una rereguarda plena de joves que incompleixen les ordres de mobilització és provocada pel retorn de molts milicians que, un cop dissoltes les seves columnes, es neguen a ser militaritzats. El febrer de 1937, l'Ajuntament de Torredembarra comunica a la Conselleria de Defensa de la Generalitat que no pot trametre una relació dels milicians de la vila que lluiten al front, ja que «actualment són diversos els Milicians que's troben als seus respectius domicilis desconeixen hasta avui la seva determinació de quedar-se o bé incorporar-se novament als seus llocs».[159] D'altra banda, la presència de joves refugiats contribuirà encara més a aquesta sensació de saboteig a la incorporació de les lleves. Cada cop més, i en plena campanya en pro de l'exèrcit popular, l'actitud de les autoritats és més agressiva. Per acord del Ple de l'Ajuntament de Tarragona, s'enviarà un document demanant al govern de la Generalitat que siguin declarats «traïdors al poble, amb totes les conseqüències que aquesta declaració comporta en temps de guerra, tots els sabotejadors dels decrets de mobilització». L'esmentat acord també serà tramès a tots els alcaldes de Catalunya per tal que s'afegeixin a la petició.[160] Paral·lelament, el delegat d'Ordre Públic, Joan Rodríguez Papasseit, crearà unes patrulles integrades per policies i guàrdies nacionals «per a detenir a tots els refugiats joves aptes pel maneig de les armes, als indocumentats professionals de la vagància, als milicians que han abandonat el front sense permís dels seus caps, i als soldats que circulen fora de les hores lliures de servei».[161]

Finalment, durant l'última setmana del mes de març de 1937 s'incorporaran 1.131 homes de les quintes del 1934 i 1935. Així

159. *Actes de l'Ajuntament de Torredembarra*, 4-02-1937. AMTR.
160. «Diari de Tarragona», 25-02-1937.
161. «Llibertat», 26-02-1937.

mateix, «Llibertat» informarà que de la lleva de 1936 han ingressat 1.302 homes, gairebé un 90 % i «que això és un éxit».[162] Si la mobilització definitiva havia durat des de l'agost de 1936 fins a finals de març de 1937, quina havia estat l'actitud de les diferents forces polítiques i sindicals al llarg de tot aquest procés?

Els homes de la CNT passaran del bloqueig actiu a la incorporació de les lleves durant l'agost a reconèixer progressivament la necessitat d'un exèrcit disciplinat per a poder guanyar la guerra. A finals de novembre, en una assemblea de militants confederals, tots els consellers municipals que representen la CNT i altres afiliats destacats manifesten la necessitat de formar un exèrcit que estigui sota un comandament i responsabilitat únics, en el qual s'integrarien les milícies dissoltes i altres cossos armats. El fracàs de les ofensives contra les capitals aragoneses, l'estabilització del front i «los casos deplorables motivados por la indisciplina en los frentes» relatats a l'assemblea per Pruñonosa, configuraven una situació més que preocupant i evidenciaven la pressura d'organitzar un exèrcit disciplinat, potent i ben armat. No obstant això, tot i que coincidien en aquests aspectes amb les tesis d'ERC i el PSUC, constataven quin era el problema i la causa de les seves reticències: qui serien els oficials que comandarien aquest exèrcit i per tant gaudirien del seu control? Calia crear una escola militar per formar els milicians confederals que tornaven del front, «porque así lo hacen los de la UGT, la cual mañana será dueña de la situación si nosotros no hacemos lo mismo».[163] Així mateix i amb una argumentació clara de defensa de la classe obrera, consideraven que «debemos oponernos a que solo ingresen en dichas escuelas los aspirantes titulados, como son los bachilleres, abogados, etc., la mayoría burgueses, al objeto de que el ejercito nuevo esté integrado por proletarios».[164]

162. «Llibertat», 3-04-1937.

163. Junta de militants de la CNT de Tarragona, 30-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

164. Junta de militants de la CNT de Tarragona, 1-12-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

Amb l'objecte de formar políticament el 2n Regiment de la 3a Divisió que s'està organitzant a Tarragona i, al mateix temps, controlar els militars de la rereguarda, la CNT nomena uns caps polítics. Aquesta figura, successora del delegat polític de les primeres columnes i precedent del comissari de l'exèrcit popular, estaria en les mateixes condicions que els militars i tindria les graduacions equivalents a un coronel, dos comandants i sis capitans, a compartir amb els nomenats per la UGT. El perfil del candidat ha d'ésser un militant «con energia y moral con dotes de mando y conscientes, y al mismo tiempo un perfecto militante, (...) deben de actuar al unísono y alternar con los soldados para levantarle la moral y dar la sensación de que ellos son los que representen el mando».[165] Pocs dies després els militants nomenats caps polítics del regiment expressaren amb frustració el fracàs de la seva missió, la desmoralització i el desordre que regna entre la tropa. Els caps polítics i els oficials pactaren un mínim reglament i tot i ésser relativament còmode per als soldats no aconseguiren la seva aplicació. Manifesten «que no seria necesaria la disciplina impuesta por otros si todos los soldados fueran libertarios, pero que los hay indiferentes que no saben cumplir sus deberes si otro no les obliga y por lo tanto hay que tratar a cada cual según se merece».[166] La contradicció entre la ideologia i la realitat comportarà que un dels caps polítics de la CNT, Giménez, presenti la dimissió, ja que pensava que la seva missió consistia a fiscalitzar l'actuació dels oficials i no la d'imposar disciplina entre els soldats, cosa per a la qual reconeix no servir.[167] Fora de la caserna, el conseller de Defensa de l'Ajuntament de Tarragona, en representació de la CNT, ordenarà la formació d'unes patrulles de control per tal d'assegurar el

165. *Actes de la Federació Local de la CNT de Tarragona*, 20-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

166. Junta de militants de la CNT de Tarragona, 1-12-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

167. Junta de militants de la CNT de Tarragona, 1-12-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

compliment del deure militar per part dels soldats.[168] Més enllà de Tarragona, en el Consell de la Generalitat, el conseller de la CNT Isgleas plantejarà que l'armament i el personal preparats són del tot insuficients «per a enquadrar els mobilitzats, la situació a les casernes es fa insostenible si no s'utilitza la gent mobilitzada que ara està ociosa».[169] Tots aquells militants confederals que creien fermament que la disciplina és l'obediència a l'autoritat i que l'anarquisme no reconeix cap autoritat,[170] havien de trobar-se força desorientats davant l'actitud indisciplinada dels soldats. Aquesta desorientació serà palesa en el silenci observat pels anarquistes en les pàgines de la premsa local. En aquests mesos d'octubre a desembre de 1936, mentre es decidia com havia de ser el futur exèrcit, no es publicà cap article de tendència anarquista que opini sobre el tema.

Per la seva banda, el POUM, conscient d'estar en minoria respecte a les altres forces antifeixistes, cercarà la seva força en l'audàcia i l'enquadrament dels seus milicians. Per tant, s'oposarà activament a la dissolució i militarització de les seves milícies i a la incorporació forçosa d'una massa de joves que no poden controlar. A les pàgines d'«Acció», els poumistes reclamaran que el destí de la revolució només pot ser regit pels partits i sindicats que tenen militants lluitant al front.[171] Un dels exemples citats serà el cas de Constantí, població en la qual de 125 afiliats a ERC no n'hi ha cap al front i de 65 afiliats al PSUC només n'hi ha dos, mentre que dels 70 afiliats al POUM 36 són milicians al front d'Aragó.[172] Al llarg del procés de militarització, els poumistes defensaran la voluntarietat dels combatents tot dient que «no hi hauria d'anar ningú al

168. «Llibertat», 2-12-1936.

169. *Actes del Consell de la Generalitat de Catalunya*, 23-12-1936. Lligall 556. SHM.

170. Publicat a «La Revista Blanca» i citat per J. M. Aroca, *Las tribus*, p. 36.

171. M. Rión, *La reraguarda*, «*Acció*», 7-11-1936 i A. Cots, *Revolució sincera*, «Acció», 21-11-1936.

172. *Provocacions*, «Acció», 30-01-1937.

front per força. Tots haurien de ser voluntaris. Voluntaris de la idea».[173] Aquesta idea que ha de mobilitzar una nova allau de voluntaris és la pròpia revolució. Per la seva ideologia i a diferència de la CNT, el POUM no serà mai contrari a la imposició de la disciplina entre els combatents, però, per la pròpia supervivència, s'oposarà a una desideologització dels combatents que els convertiria altre cop en uns soldats que només obeeixen les ordres dels superiors i, per tant, susceptibles de ser manipulats. Per motivar la mobilització conscient, els poumistes oferiran conferències-mítings en diferents llocs de treball, com la de Bru, a la Fàbrica de Tabacs, el desembre de 1936:

> «El combatiente ha de saber claramente porque lucha y las ventajas concretas que han de llevar consigo a toda la sociedad productora. Cada miembro del ejercito ha de ser un idealista. El objetivo del combatiente ha de ser destruir el alma y la materia de la sociedad capitalista, fuente de todas las anomalías humanas y el de construir sobre sus ruinas un nuevo mundo. Guerra sí, pero también revolución».[174]

La postura d'ERC i PSUC es pot veure paral·lelament al desenvolupament de la campanya «pro-exèrcit popular», de la qual eren els principals promotors. En primer lloc, l'adjectiu «popular» que qualifica el tipus d'exèrcit que es reivindica, porta implícita una sèrie de consideracions. Per oposició, ja no es parla d'un exèrcit «obrer», «proletari», «revolucionari», el qual com a la resta de transformacions revolucionàries socioeconòmiques té com a directors i organitzadors els sindicats i com a protagonista la classe obrera. El qualificatiu «popular» recupera el discurs populista del republicanisme d'esquerres, comandat ara pels partits polítics ERC i PSUC i que engloba tot el poble antifeixista en general, és a dir professionals, mitjana i petita burgesia i classe obrera.[175] En aquest cas el nom sí que

173. «Acció», 21-11-1936.
174. «Acció», 12-12-1936.
175. Vegeu S. JULIÀ, *De revolución popular a revolución obrera*, a «Història Local», núm. 1, pp. 29-43.

fa la cosa, no serà l'exèrcit que defensarà la revolució social tot lluitant contra el feixisme, sinó l'exèrcit que combatrà per la república democràtica.

Tot i que els articles de premsa que preconitzen la necessitat de crear un exèrcit popular —disciplinat i amb comandament únic— comencen a aparèixer a mitjan novembre de 1936, la campanya esdevindrà molt més forta a partir de la caiguda de Màlaga, el 8 de febrer de 1937. Dos dies més tard, hi ha una manifestació de les joventuts antifeixistes, denominades així pel diari «Llibertat», integrades per les JSUC, JERC, les joventuts d'Estat Català i les joventuts de la Unió de Rabassaires. En són absents les Joventuts Llibertàries i les Joventuts Comunistes Ibèriques del POUM. Només porten tres pancartes unitàries: «Volem un sol Govern: el de la Generalitat», «Exigim mobilització general, servei obligatori i comandament únic» i «Comandament únic i disciplina».[176] Una comissió de l'esmentada manifestació serà rebuda pel comissari de la Generalitat, Joaquim Fort.

El 25 de febrer hi ha una altra manifestació d'aquestes joventuts antifeixistes; aquesta vegada, però, desfilen correctament formats i marxen marcialment al so de tabals. No porten tampoc cap ensenya partidista i les pancartes unitàries continuen en la mateixa direcció: «Exèrcit Popular», «Comandament únic» i «Servei militar obligatori».[177] Així expressava «Endavant», portaveu del PSUC, l'impacte que provocaven aquestes manifestacions organitzades:

> «Anochecer de una tarde de primavera; la Rambla pletórica de gente, parejitas que, en dulce coloquio, conjugan sin cesar el eterno verbo amar.... Anochecer tranquilo, suave, que invita al ensueño(...). De pronto un retumbar de tambores y un pelotón de muchachos que avanza en correcta formación militar obedeciendo a las voces, las voces de mando tajantes y breves. ¿Que pasa? Pues sencillamente, que un grupo de jóvenes llenos de vida (...) desfilan por la Rambla para decir a sus compañe-

176. «Llibertat», 11-02-1937.
177. «Llibertat», 26-02-1937.

ros que no es hora de soñar, de gozar de los placeres de la vida (...); hacerles ver que la guerra es una realidad, que no tenemos derecho a seguir viviendo pasivamente, sino que nuestro deber es mobilizarnos (...)».[178]

Els diferents articles que propaguen la necessitat de la mobilització obligatòria, publicats a «Endavant» o a «Llibertat», van elevant el to del seu discurs. Amb títols com *Màlaga ja no és nostra* o *De cara a la guerra no s'hi val fer el viu* s'estimularà la incorporació de les lleves i s'arribarà al punt d'exigir que es declari facciós tot aquell que no s'incorpori i sigui immediatament afusellat sense formació de causa.[179] Àngel Estivill, en nom del PSUC en el míting celebrat al teatre Tarragona el 2 de març, apel·larà a la col·laboració de la dona, no com a lluitadora o amb una funció supletòria a la rereguarda, sinó com a inductora compromesa i ferma partidària d'exigir als homes del seu voltant totes les responsabilitats que comportarà la situació de guerra:

«Dones belles, dones boniques, la vostra bellesa és per als guerrers, no volgueu que us acaronin les mans d'un emboscat que no vol anar a la guerra, rebutgeu-lo i dient-li que no sou germanes del vostre germà si no agafa el fusell per anar a la guerra. Renegueu del vostre pare, del vostre germà, del vostre promès. L'home que no sigui home en aquestes hores greus ni és català ni treballador(...)».[180]

El zenit de la campanya s'esdevé en la gran manifestació del diumenge 8 de març. La desfilada per la Rambla estava integrada en el següent ordre: secció motoritzada de la Conselleria de Serveis Públics, banda del 2n Regiment, secció armada de l'aviació de guerra, 2n Batalló del 2n Regiment, for-

178. «Endavant», 13-03-1937.
179. «Endavant», 27-02-1937.
180. Citat per J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona. II*, p. 3. Aquesta crida a la dona, en tant que mare, filla, germana o promesa de l'home, ja s'havia utilitzat en algunes campanyes electorals durant la República. Vegeu *El segle XX a Tarragona*, p. 89.

ces d'artilleria del Servei de Costes, carrabiners, Guàrdia Nacional Republicana —l'ex-Guàrdia Civil—, guàrdies d'assalt i policia, esquadró de cavalleria de guarnició a Reus, ambulàncies de guerra, guàrdia municipal nocturna i rural, cos de bombers, guàrdia urbana i zeladors, Creu Roja, infermeres, practicants, metges i tot el personal sanitari auxiliar. És a dir, tota la Rambla curulla d'uniformes i de marxes marcials, amb l'única bandera de la República, un gran escut de Catalunya i la bandera de l'Exèrcit Popular Català. Totes aquestes insígnies, sota la guàrdia d'honor d'un grup d'antics milicians, evidentment, uniformats. A la tribuna d'honor presidien la desfilada el conseller de Treball i Obres Públiques de la Generalitat, en representació del PSUC, Miquel Valdés, i el comissari de la Generalitat, Joaquim Fort, d'ERC. En el transcurs de la manifestació una esquadreta de trimotors de la base de Reus sobrevolà la Rambla escampant propaganda de l'acte.[181]

El capgirament de la imatge d'aquesta desfilada respecte de les concentracions de milicians que marxaren cap al front set mesos abans és total. A més dels soldats i dels cossos armats, sembla com si s'haguessin concentrat a la Rambla tots aquells grups professionals de la ciutat que porten uniforme, fins i tot els zeladors. L'escenografia, preparada des dels centres de poder controlats pels homes d'ERC i PSUC, esdevé una demostració de força amb un doble objectiu: d'una banda, el reforçament en l'opinió pública de l'exigència de crear un exèrcit potent, únic i disciplinat; de l'altra, intimidar els que es resisteixen o es mostren reticents a la militarització, és a dir la CNT i el POUM. El dia abans de la desfilada, a la Junta de militants de la CNT encara es discutia sobre la conveniència o no d'enviar delegats al Comitè Català Pro-Exèrcit Popular que s'havia creat feia una setmana. Mentre que uns eren contraris a la participació, altres defensaven que «si les dejamos a ellos controlar al Ejército Popular perderemos posiciones y nos ga-

181. «Diari de Tarragona», 9-03-1937.

narán la revolución».[182] Tot i que finalment s'acorda enviar-hi Pruñonosa de delegat, els esdeveniments i les pròpies contradiccions ideològiques aclaparen i desorienten aquests militants confederals. Són conscients del perill però es veuen impotents per a cercar solucions.

L'abril de 1937, quan George Orwell arribà a Barcelona, tingué la següent percepció:

> «A través d'aquella propaganda qualsevol hauria pogut pensar que era mal fet d'haver-se'n anat al front voluntàriament i que el que era digne d'elogi era esperar que et cridessin la lleva».[183]

La campanya forçosament havia de desmoralitzar tots aquells milicians que havien marxat cap a l'Aragó a finals de juliol per lluitar per la revolució obrera, una causa cada cop més relegada i progressivament perduda.

2.3. Ordre públic i repressió política a la rereguarda

2.3.1. *Forces d'Ordre Públic i milicians de rereguarda*

A començaments de l'estiu de 1936, les Forces d'Ordre Públic de les comarques tarragonines estaven sota les ordres de Joaquim Fort Gibert, alcalde de Tarragona, que ocupava interinament la Comissaria Delegada de la Generalitat i assumia transitòriament les funcions de delegat d'Ordre Públic.[184] El 2 de juliol era nomenat Francesc Detrell Lautrech, agent de segona del Cos d'Investigació i Vigilància, com a nou delegat d'Ordre Públic de Tarragona.[185] Sota les ordres directes de Detrell,

182. Junta de militants de la CNT de Tarragona, 7-03-1937. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

183. G. Orwell, *Homenatge a Catalunya*, pp. 117-118.

184. Vegeu BOGC, 19.06-1936.

185. Vegeu BOGC, 2-07-1936. Dimitirà l'11 d'octubre de 1936 i serà substituït per Joan Rodríguez Papasseit.

el 18 de juliol de 1936 s'agrupaven els diferents cossos armats i forces d'ordre públic que prestaven servei a la província. En primer lloc, per la seva importància numèrica, cal assenyalar la Comandància de Tarragona del Tercer Terç de la Guàrdia Civil que, sota les ordres del tinent coronel Arsenio Cabañas Fernández de Castro, comptava a la ciutat amb una força integrada per 9 brigades, 6 sergents, 14 caporals i 127 guàrdies.[186] A més a més, en la resta dels pobles de la comarca els efectius de la Guàrdia Civil es distribuïen de la següent manera: un caporal i cinc guàrdies al Morell, un caporal i sis guàrdies a Torredembarra i un caporal i sis guàrdies a Vila-seca. D'altra banda, aquarterat en diferents destacaments de les comarques tarragonines, el Cos de Carrabiners reunia uns noranta efectius. Altres forces i cossos armats que prestaven servei a Tarragona abans del sollevament militar estaven formats per la Comissaria d'Investigació i Vigilància, amb un inspector i 24 agents, i el Cos de Seguretat de Guàrdies d'Assalt, amb un tinent, tres sergents i 27 guàrdies. D'altra banda, dependents de l'Administració municipal es comptabilitzaven 24 guàrdies urbans, disset serenos i vuit guàrdies rurals. Com veurem tot seguit, aquest contingent armat en el qual es basava l'ordre públic disposat per les autoritats republicanes quedarà pràcticament neutralitzat dies després de la rebel·lió dels militars sediciosos.

El dia 20 de juliol mateix, un decret de Presidència nomenava Lluís Mestres Capdevila (ERC) comissari de la Generalitat en substitució de Joaquim Fort, que passarà a dedicar-se exclusivament a l'alcaldia de la ciutat. Procedent de Barcelona, l'arribada a la ciutat de Lluís Mestres el dia 21 —que segons A. Montero anava «escoltado por ocho coches adictos»—[187] i les

186. La relació de forces de la Guàrdia Civil que assenyalem es refereix a la situació dels guàrdies útils per al servei el dia 18 de juliol de 1936, ja que, prèviament, hem descomptat un capità, un tinent i setze guàrdies que estaven amb llicència per permís o malaltia. *Expedients de Governació. Defensa i Ordre Públic*. 1936. ADT.

187. Probablement Montero confon els vuit cotxes «adictos» amb els milicians barcelonins de CNT-FAI que arribaren aquella mateixa tarda. Com ja hem vist anteriorment, tant A. Montero com L. Climent i J. M. Fontana res-

seves primeres ordres havien de capgirar la situació. Uns moments qualificats per Lluís de Salvador «de gran confusió, de intensa nerviositat i de pregona exaltació antireaccionària».[188]

Les accions immediates de Mestres se centraran a disposar la concentració a Tarragona de les forces d'ordre públic repartides per les comarques i la incautació d'armes i posterior repartiment —pressionat per les peticions de les organitzacions obreres— entre les diferents organitzacions antifeixistes. El dia 21 de juliol, Mestres ordenava al tinent coronel de la Guàrdia Civil el reagrupament a Tarragona de tots els efectius a les seves ordres. L'endemà, la mateixa ordre era adreçada al comandant en cap del Cos de Carrabiners, el qual concentrarà a la ciutat un tinent, dos sergents, tres caporals i 58 carrabiners que posarà sota les ordres directes del comissari de la Generalitat. El dia 22, Mestres incautarà un carregament d'armament que es trobava a l'estació del ferrocarril preparat per a ser expedit, així com les armes que es localitzen a la caserna del Regiment Almansa.[189] El mateix dia el comissari repartia cent fusells màuser entre les diferents organitzacions antifeixistes de Tarragona. Segons Climent i continuant la seva argumentació tendent a culpabilitzar les forces polítiques republicanes, el repartiment d'armes havia de beneficiar els militants d'ERC, ACR i UGT, ja que a la CNT «no alcanzó en cantidad este reparto».[190] Més equànime, Alomà (CNT) manifestarà que la distribució fou equitativa i proporcional.[191] En el mateix sentit, Josep Bru (UGT) afirma que el repartiment d'armes a Tarragona fou controlat, ordenat i consensuat.[192] D'altra banda, Mestres lliurarà cent fusells màuser al tinent d'Intendència del Parc

---

ponsabilitzen, equivocadament, el nou comissari Mestres de tots els excessos que comportarà la repressió posterior. Vegeu A MONTERO, *Historia de la persecución religiosa*, p. 244. Vegeu també L. CLIMENT, *Rojos en la província de Tarragona*, p. 55, i J. M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pp. 68-69.

188. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 90. HMT.

189. *Expedients de Governació. Defensa i Ordre Públic*. 1936. ADT.

190. L. CLIMENT, *Rojos en la província de Tarragona*, p. 55.

191. Entrevista a J. M. Alomà, 1982.

192. J. BRU, *Maig del 37 a Tarragona*, p. 19. Text mecanografiat inèdit.

de Reus per a ser repartits entre les forces del Front Popular d'aquesta ciutat.

El dia 23, el comissari de la Generalitat incautarà una nova partida d'armament del Regiment Almansa —80 fusells màuser, 20 mosquetons, 6 pistoles «Astra», 300 cartutxos de pistola i 5.000 cartutxos de fusells— per equipar les milícies antifeixistes que s'estaven creant. Tres dies més tard, ordenarà que li siguin lliurades dues caixes requisades a Flix que contenen 30 rifles i 40 armes curtes. Finalment, el 5 d'agost, la Comandància de la Guàrdia Civil de Tarragona donarà a la Comissaria de la Generalitat el següent armament amb la corresponent munició: 2 fusells, 11 carrabines, 30 pistoles i 7 revòlvers.[193]

Amb anterioritat al repartiment «oficial» d'armes ordenat per Mestres, alguns militants de les organitzacions obreres s'apoderaren de bona part de les existències que hi havia en les dues armeries de la ciutat. Quatre mesos més tard, l'armeria Vda. de L. Garcia reclamarà al comissari de la Generalitat que li siguin abonades les armes retirades el dia 21 de juliol —2 carrabines, 2 rifles, 38 pistoles i 1 revòlver, amb la munició corresponent— ja que «les incautades el 6 d'octubre de 1934 després no van ser indemnitzades».[194]

A més a més de les armes, els vehicles per a transportar les patrulles de rereguarda i traslladar les forces expedicionàries cap al front d'Aragó també centraran l'atenció dels nous dirigents. Segons una relació de la Comissaria de la Generalitat, a la ciutat hi havia registrats 367 cotxes —de 103 dels quals el seu propietari era considerat de dretes—, 168 camions, 61 taxis i 66 motocicletes.[195] El 24 de juliol, el Front Popular de Tarragona comunicava a tots els propietaris de cotxes que els hi oferissin espontàniament «per tal d'evitar-los les molèsties consegüents».[196] L'endemà, amb l'objecte de controlar el parc mòbil de la ciutat, s'ordenarà, no només als particulars sinó també a

193. *Expedients de Governació. Defensa i Ordre Públic*. 1936. ADT.
194. *Expedients de Governació. Defensa i Ordre Públic*. 1936. ADT.
195. *Expedients de Governació*, juliol de 1936. ADT.
196. Ordre del Comitè del Front Popular, «Diari de Tarragona», 24-07-1936.

tots els xofers i militants antifeixistes, que comencen a requisar vehicles per compte propi, la concentració de tots els cotxes en el Camp de Mart.[197] Per la seva banda, el 6 d'agost, el comissari Mestres ordenarà la incautació de 24 cotxes «Skoda» desembarcats a Tarragona pels vapors «Màlaga» i «Girgenti». L'acció de Mestres comportarà una enèrgica protesta de la delegació txecoslovaca, que reclamarà 432.000 corones d'indemnització. No obstant això, el comissari de la Generalitat justificarà la incautació «per atendre a les necessitats d'utilitzar tots els vehicles per al servei de les Milicies i Columnes militaritzades».[198]

La confusió generada per la circulació dels vehicles requisats pels organismes oficials i les diferents organitzacions polítiques i sindicals comportava l'ús i l'abús de combustible que gairebé ningú no pagava o que, com a molt, es lliurava a canvi de múltiples «vales». El prejudici econòmic que el consum descontrolat de benzina provocava als obrers del ram determinarà que el control obrer de la factoria de la CAMPSA disposi la prohibició de subministrar combustible si no és abonat immediatament.[199] El desembre de 1936, la Delegació de Transports, controlada per la CNT, recomanarà la racionalització de l'expedició de carnets de conduir «per restringir al límit la disbauxa existent en la circulació de vehicles que no realitzen cap funció profitosa».[200] Un mes més tard es disposarà el racionament de combustible. La mesura adoptada per la Delegació de Transport serà ben acollida pel portaveu del POUM, el setmanari «Acció», el qual aprofitarà l'ocasió per a fer una crítica corrosiva:

> «Avui ja és difícil passajar-se en cotxe amunt i avall, solament a presumir el "tipo". S'han acabat aquells "senyors" del Comitè que anaven més en cotxe que a "pata".

197. Ordre del Comitè del Front Popular, «Diari de Tarragona», 25-07-1936.

198. Els cònsols de l'Argentina, Estats Units, Costa Rica, Cuba i Itàlia realitzaran reclamacions diplomàtiques per la incautació de pisos, restaurants, camions i ràdios que eren propietat dels seus súbdits residents a la ciutat. *Expedients de Governació*, agost-novembre de 1936. ADT.

199. «Front Anti-feixista», 16-08-1936.

200. «Llibertat», 18-12-1936.

»Esgarrifa, camarades, pensar en l'abús que s'ha fet de gasolina; per anar al cafè, al cinema, a la cantonada de casa, a ca la sogra... s'utilitzava el cotxe».[201]

El lliurament d'armes a les organitzacions polítiques i sindicals agrupades en el Comitè del Front Antifeixista transferia el poder real als escamots de milicians armats que dominaven els carrers i les entrades de la ciutat i dels pobles. Tanmateix, la concentració a Tarragona de 176 guàrdies civils i 64 carrabiners, una força amb suficient capacitat de dissuasió, provocava els recels i les suspicàcies dels nous dirigents. El record de l'actuació repressiva d'aquests cossos armats, especialment la Guàrdia Civil, feia que se'ls copsés com una perillosa amenaça, segons la memòria històrica dels militants de les organitzacions obreres, que calia allunyar ràpidament. Com ja hem assenyalat en tractar de la formació de les milícies, el dia 24 de juliol partiran en direcció a Alcanyís el 83 % dels efectius de la Guàrdia Civil i del Cos de Carrabiners. La resta de forces marxaran en successives expedicions durant el mes d'agost. Així, doncs, segons declaracions de Joan Rodríguez (ERC), que ocupava la Conselleria de Governació del Front Antifeixista de Tarragona, a principis de setembre a la ciutat només restaven una vintena de policies i un nombre similar de guàrdies d'assalt.[202]

Paral·lel a aquest allunyament de les forces d'ordre públic, les autoritats del Comitè del Front Antifeixista i els Consells d'Obrers i Soldats (CNT-UGT) iniciaran les investigacions que conduiran a la depuració dels elements sospitosos que formaven part dels cossos armats. El comandant de la Guàrdia Civil, tinent coronel Arsenio Cabañas Fernández de Castro, serà detingut, jutjat pel Tribunal Popular i condemnat a mort per adhesió a la rebel·lió militar, tot i que posteriorment la pena serà commutada. Així mateix, el 24 d'agost de 1936, un anomenat «Comité Antifascista de la Guardia Civil» comunicava

201. «Acció», 30-01-1937.
202. Vegeu «Diari de Tarragona», 12-09-1936.

al comissari de la Generalitat que el tinent de la Comandància de Tarragona Manuel Gargallo Meseguer —el qual disposava de llicència per malaltia i residia a Benicarló— havia de ser considerat feixista ja que tenia moltes «amistades clericales y enseñava a los frailes carmelitas la instrucción militar, el uso de fusil, de la carabina y de la pistola automática».[203] Una acusació, evidentment, exagerada i manipulada.

Pel que fa a l'oficialitat del Cos de Carrabiners, serà la mateixa actuació d'alguns dels seus membres la que confirmarà les sospites dels dirigents antifeixistes. Quan la columna expedicionària tarragonina arribà a Alcanyís, el tinent Luis Echagoyen Bernat i Vicente González Rubio, que comanaven respectivament dues seccions de carrabiners, demanaran la baixa per malaltia. Comunicat el fet a la Comandància Militar de Tarragona, seran nomenats immediatament oficials substituts per a cobrir les vacants un tinent i quatre alferes del mateix cos. Resulta simptomàtica la resistència de tots aquests oficials per anar al front de combat, ja que els nomenats substituts també sol·licitaran la baixa al·legant una suposada malaltia.[204]

D'altra banda, la investigació duta a terme pel Consell d'Obrers i Soldats CNT-UGT de Tarragona reflectirà en un informe datat el 12 de març de 1937 «la seguretat complerta per antifeixista i esquerrà» que es constata envers els 24 policies integrats en el Cos d'Investigació i Vigilància de Tarragona. Respecte al Cos de Seguretat i Assalt del destacament de la ciutat, els delegats del Consell d'Obrers i Soldats, l'agent Josep Filvà Domingo i el guàrdia Josep Barba Roca, només consideraran element facciós el caporal Antoni López Rojas.[205]

Altres cossos armats més minoritaris, com el de la Guar-

203. *Carta del Comité Antifascista de la Guardia Civil*, 24-08-1936. *Expedients de Governació. Defensa i Ordre Públic*, 1936. ADT.

204. Fiscalía Jurídico Militar de la 4a. División. Causa General NP 231 C. 1.447-1.449. AHN.

205. Informes polítics del Consell d'Obrers i Soldats CNT-UGT de Tarragona. PS-BARCELONA 7 i PS-BARCELONA 908. AHNS.

deria Forestal amb onze efectius a tota la província (3 Tarragona, 2 Roquetes, 2 el Perelló, 1 la Sénia, 2 Tortosa i 1 Horta de Sant Joan), el 3 d'octubre de 1936 demanaran al conseller de Guerra de Tarragona, E. Pruñonosa (CNT), que ordeni la seva concentració a la ciutat i que els posi sota el control de la Guàrdia Nacional Republicana, ja que no volen continuar sota les ordres directes dels comitès antifeixistes locals.[206]

Així doncs, des de mitjan agost, la desaparició de la Guàrdia Civil i dels carrabiners i la vigilància exercida sobre la conducta de policies i guàrdies d'assalt atorgava a les milícies armades el control absolut sobre l'ordre públic i el domini de la rereguarda.

> «A l'Ajuntament continua l'organització de les milícies republicanes al servei del Govern de la Generalitat.
>
> »Ahir a la tarda començaren a prestar servei pels carrers les milícies, les quals, segons manifestació del president del Front Popular, senyor Rodríguez, seran les úniques autoritats que controlaran els serveis d'ordre públic de la ciutat.»[207]

Ara bé, malgrat el missatge de cohesió que representa la notícia publicada a «Diari de Tarragona», ni bona part de les milícies —especialment les anarcosindicalistes i poumistes— no es consideraven republicanes, ni Joan Rodríguez, l'anomenat «president del Front Popular», no tenia cap comandament sobre aquells milicians armats. Lluny de configurar-se com un cos armat únic del poder antifeixista a Tarragona, les milícies es dividien en grups heterogenis, identificats pels colors i les sigles del seu respectiu partit o sindicat, que es miraven mútuament amb recel. Cada organització intentava crear la seva força armada, la qual havia d'assegurar la implantació pràctica del propi ideari o, si més no, assegurar la subsistència en aquells moments de convulsió. Com assenyala M. Cruells, enmig de la confusió d'aquells primers dies, només es podien mantenir aquelles organitzacions

206. Carta de Josep M. Grau Lapeira, capatàs del Cos de Guarderia Forestal Republicana, a Emili Pruñonosa, conseller municipal de Guerra de Tarragona, 3-10-1936. PS-MADRID 2.552. AHNS.

207. «Diari de Tarragona», 24-07-1936.

que tenien «mitjans poderosos de defensa armada pròpia. Hi havia molts ressentiments a liquidar, tant individuals com orgànics, tant si estaven justificats com si no ho estaven».[208]

Des de l'origen, a finals de juliol de 1936, les milícies esdevindran el braç armat de cada partit o sindicat i, en aquest sentit, es mantindran sempre separades i dividides. Segons Lluís de Salvador, a Tarragona les organitzacions sindicals UGT i CNT i els partits POUM, Estat Català, ERC, FAI, JSU-PSUC i el Centre Republicà Federal formaran les seves respectives milícies.[209] Si en el front d'Aragó la Columna Tarragona es componia de diferents grups de milicians enquadrats ideològicament en centúries que ocupaven posicions diferenciades en una mateixa línia de front, a la ciutat la divisió també era evident. En el port, tot i que nominalment els milicians que prestaven servei de vigilància actuaven sota les ordres del tinent Ángel Pérez Ripoll, cada organització assumia particularment els seus punts estratègics de guàrdia, llevat del control marítim, que realitzava tres torns repartits entre vuit milicians d'UGT i tres de CNT, amb un patró, un motorista i dos mariners per cada torn.[210]

MILICIANS DE GUÀRDIA EN EL PORT DE TARRAGONA. OCTUBRE DE 1936

Nombre de milicians	*Organització*	*Lloc*	*Armament*
4	CNT	Local dels pràctics	4 fusells
4	UGT	Bar Buenos Aires	4 fusells
4	POUM	Club Nàutic	4 fusells
4	ERC	Casetes	4 rifles
4	CNT	Pas a nivell	3 fusells i 1 escopeta
3	CNT	Patrulla volant	3 fusells

208. M. Cruells, *El separatisme català durant la guerra civil*, p. 81.
209. Vegeu L. de Salvador, *Notes inèdites*, pp. 93-94. HMT.
210. Vegeu *Expedients de Governació. Defensa i Ordre Públic*, 24-10-1936. ADT.

D'altra banda, segons la relació dels 62 fusells lliurats per la Comissaria de la Generalitat a la Conselleria de Guerra del Comitè del Front Antifeixista, sota el control d'Emili Pruñonosa (CNT), els fusells estaven distribuïts entre els milicians que feien guàrdia en diferents establiments i punts de la ciutat: vuit milicians de vigilància a la factoria de la CAMPSA, vuit a l'Hospital de Sang, vuit a la benzinera de la Plaça Prim, sis a la benzinera de la Plaça de Toros i dos fusells per cada grup de milicians que feien guàrdia en els respectius locals d'UGT, CNT, POUM i ERC.[211] A més d'aquests milicians que feien guàrdia estàtica, la Conselleria de Guerra disposava encara de 24 fusells més per a armar patrulles mòbils. D'altra banda, sota el control de Joan Rodríguez (ERC), que dirigia la Conselleria de Governació del Comitè del Front Antifeixista, hi havia altres escamots de milicians —integrats bàsicament per homes d'ERC i UGT— que junt amb els policies i els guàrdies d'assalt estaven adscrits a serveis d'ordre públic.[212]

Tanmateix, no tots els milicians armats estaven controlats, no ja per la Comissaria de la Generalitat, sinó ni tan sols per les seves pròpies organitzacions. El sector anarcosindicalista, amb un considerable estol d'homes equipats —possiblement pel fet de reunir més elements combatius i disposats a empunyar les armes—, tindrà dificultats per a conèixer el total d'efectius milicians amb què comptava; així es manifestava en la reunió de la Federació Local de la CNT del dia 30 de setembre de 1936.

> «El Secretario interino de esta Federación, pone de manifiesto la necesidad de tener un control exacto de los Milicianos que dependen de nuestra organización y que para tal efecto, además de los trabajos que la Federación Local llevará en este sentido, recomienda que todos los Sindicatos han de ayudar a esta obra, no tan solo en el aspecto local, sinó también de los que están en el frente».[213]

211. *Expedients de Governació. Defensa i Ordre Públic*, 1936. ADT.

212. Declaracions de Joan Rodríguez Papasseit. «Diari de Tarragona», 12-09-1936.

213. Actes de la Federació Local de la CNT, 30-09-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

El descontrol existent respecte d'una part de les armes que es repartiren o foren arrabassades en els primers dies s'agreujarà quan l'alarma creada pel bombardeig naval sobre Roses s'estendrà per la resta del litoral català. A Tarragona, la Conselleria de Guerra distribuirà fusells entre els milicians que havien de rebutjar un hipotètic desembarcament facciós. El 19 de novembre, el conseller de Guerra, E. Pruñonosa, comunicarà l'obligació de retornar les armes en el termini de 24 hores;[214] no obstant això, algunes ja no seran lliurades. A finals de novembre, Pruñonosa, en un intent de registrar definitivament les armes i els milicians que les posseeixen, ordenarà la presentació obligatòria en el Camp de Mart de tots els militants armats que presten servei de guàrdia i amenaçarà amb la baixa, és a dir la pèrdua de la paga, a tots els milicians que no acudeixin a la convocatòria.[215] Poc abans dels fets de maig de 1937, el Comitè de Defensa Confederal CNT-AIT-FAI de Tarragona enviava una circular a tots els sindicats cenetistes manifestant la necessitat de controlar totes les armes, llargues i curtes, que estaven en poder dels afiliats per tal de poder establir la força real amb què comptaven.[216] Així, doncs, és difícil esbrinar la quantitat de milicians armats que hi havia a la ciutat, nombre que, d'altra banda, es veia augmentat o disminuït segons les irregulars anades i vingudes de milicians que intercalaven estades esporàdiques al front amb serveis de patrulla a la rereguarda. Nogensmenys, en una reunió de la Federació Local de la CNT celebrada el 10 de novembre de 1936, poc després del bombardeig naval de Roses i a proposta de Pruñonosa, s'aprovarà la constitució de dues centúries de milicians per a la vigilància de la ciutat.[217]

Les motivacions personals que empenyien els afiliats i mi-

214. Vegeu Comunicat del Departament de Guerra, «Llibertat», 19-11-1936.
215. Vegeu Comunicat del Departament de Guerra, «Llibertat», 24-11-1936.
216. Vegeu Circular del Comitè de Defensa Confederal CNT-AIT-FAI de Tarragona. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.
217. Actes de la Federació Local de la CNT, 10-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

litants a integrar-se voluntàriament en els diferents grups de milicians armats són, òbviament, múltiples i diverses. Des de la formació política i l'esperit combatiu que menava a lluitar contra el feixisme i a defensar la revolució, fins a la delinqüència d'alguns alliberats recentment de la presó o provinents dels sectors més marginals de la societat que aprofitaven la confusió d'aquells primers mesos per a dur a terme la seva activitat «gangsteril». És a dir, un ventall d'actituds que anava des de l'idealisme més pur i abnegat fins a la criminalitat més deplorable. Enmig d'aquests dos extrems no s'ha de menysvalorar el factor econòmic, el jornal de 10 o 15 pessetes diàries que rebia cada milicià i el dret de poder dinar en els menjadors col·lectius.

El finançament dels salaris d'aquests milicians serà cobert generalment pels comitès antifeixistes locals, els quals, en algunes ocasions, aplicaven impostos extraordinaris o de guerra als elements benestants i de dretes del poble. A Salomó, durant nou setmanes, 29 famílies de dretes sufragaran les despeses dels milicians que patrullaven al poble o feien guàrdia a la barricada instal·lada a la carretera. A Contantí, s'imposaran multes a 12 famílies de dretes per un import global de 75.000 pta. i a Vilallonga les famílies dels detinguts considerats feixistes donaran 5.000 pta. cada una.[218] Per la seva banda, el POUM de Tarragona exigirà als patrons de tres afiliats de la Canonja enquadrats en les milícies antifeixistes de la ciutat que continuïn abonant els salaris. Els jornals dels milicians que prestaven servei de vigilància en determinats llocs concrets de la ciutat, com la factoria de la Campsa o el barri marítim del Serrallo, seran pagats directament pels sindicats que es consideraven directament beneficiats, és a dir, el Sindicat de Petrolis i el Sindicat de la Indústria Pesquera, ambdós de la CNT.[219]

218. Vegeu Causa General. NP 231. C.1.447-1.449. AHN.

219. Els milicians del POUM eren Josep Magriñà Balart, Josep Serra Miró i Francesc Jansà Cester. Correspondència del Comitè Antifeixista de la Canonja, agost de 1936. AMCA.

A mesura que els recursos econòmics disponibles per a sufragar les despeses d'aquest contingent armat disminuiran, començaran a aparèixer els primers problemes. Un mes després d'esclatar la rebel·lió militar, la Comissió de Milícies Comarcals recomanava la reducció dels elements que integraven les patrulles i el seu retorn al treball.

> «Com sigui que el sosteniment dels milicians en serveis actius va a càrrec o bé dels Comitès Antifeixistes o bé dels municipis i, en definitiva, dels mateixos treballadors de cada localitat, el Comitè de Milicies Comarcals creu necessari advertir la conveniència de reduir fins al mínim possible els grups en servei, perquè ultra la capacitat de resistència econòmica de cada poble, evitaria quelcom l'espectacle innecessari dels nombrosos grups armats, ensems que es reintegrarien al treball nombrosos milicians que des d'aquest camp d'acció contribuirien a la lluita revolucionària en la mateixa escala que hi contribueixen els que es troben al front.
>
> »Esperem que els Comitès locals de milícies antifeixistes recolliran en profit de la nostra lluita aquestes recomanacions.»[220]

Les queixes d'alguns sindicats cenetistes, com el de Petrolis o de la Indústria Pesquera, en el sentit de no voler assumir per més temps el cost dels milicians que prestaven servei de vigilància, seran resoltes durant el mes de novembre, quan es farà càrrec de les despeses la Conselleria de Guerra de l'Ajuntament de Tarragona.[221]

Alguns militants consideraran el fet de ser milicià com un mitjà per a guanyar-se la vida o com una feina que gairebé era ocupada en propietat. Aquest fenomen conduirà a l'aparició d'alguna situació anecdòtica i «esperpèntica» que cal assenyalar. El 20 d'octubre de 1936, la Federació Local de la CNT acordarà destituir Antoni Martínez, que exercia com a milicià de guàrdia a la porta del local, i nomenarà una co-

220. *Conveniència de reduir els grups de serveis als pobles forans*, «Diari de Tarragona», 18-08-1936.

221. Actes de Juntes Directives i de Militants, 6 i 10-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

missió per a procedir al seu desarmament i realitzar un escorcoll al seu domicili. El motiu de la destitució consistirà en el fet que el milicià havia sotsarrendat el seu lloc a un altre company a qui pagava directament després d'haver-ne descomptat una part.[222]

A mitjan octubre de 1936, quan la quota màxima de milicians que es podia mantenir —molt superior a la necessària— arriba al límit, i quan es comencen a mobilitzar les lleves del 1932, 1933, 1934, 1935 i 1936 —els homes compresos entre els 21 i 26 anys—, molts afiliats cenetistes, desobeint les consignes que, reflex de l'ideari anarcosindicalista, rebutjaven la militarització, sol·licitaran l'ingrés als cossos armats, especialment en els Carrabiners. El Sindicat d'Oficis Varis de Tarragona, amb molts afiliats a l'atur, proposarà que «debido a la gran aglomeración de compañeros que solicitan la credencial para pasarse a los cuerpos armados se acuerda no darla a nadie y hasta retirar el carnet de conformidad con la Federación Local».[223]

Durant la tardor de 1936, la desorganització i la confusió sobre el control de l'ordre públic esdevindran un problema que provocarà fricccions i conflictes entre les diferents organitzacions i, en ocasions, fins i tot, en el seu interior mateix. A les dificultats amb què ensopegava el sector anarcosindicalista de Tarragona —no ja per a dirigir les seves milícies de rereguarda sinó només per a poder coordinar i registrar quants homes eren i quantes armes tenien— cal afegir-hi, a mitjan octubre, la constitució del Comissariat de Defensa Marítima del litoral tarragoní. Joan Garcia Oliver, el dirigent cenetista reusenc que presidia el sotscomitè de la guerra del Comitè de Milícies Antifeixistes de Catalunya, tement un intent de desembarcament de l'exèrcit rebel entre Salou i Cambrils, encarregarà a Francesc Oliva, dirigent del POUM i antic amic de

222. Actes de la Federació Local de la CNT, 11-10-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

223. Actes de la Federació Local de la CNT, 11-10-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

Reus, la formació d'unes milícies per rebutjar qualsevol atac procedent del mar.[224] Junt amb Oliva, que actuava com a comissari polític, el nou organisme de defensa comptava amb un comissari militar, el capità Eduard Medrano Rivas,[225] i la intervenció del comissari de la Generalitat Lluís Mestres.[226] Interpretats com un atac a l'autonomia que en matèria de defensa i ordre públic s'autoarrogaven els dirigents anarcosindicalistes tarragonins, l'oposició als nous nomenaments registrarà tons de considerable acritud. D'una banda, tot i que amb disgust, la designació d'Oliva és vista, en un context més d'antagonisme localista que no pas ideològic, com «una cuestión particular y partidista de los compañeros de Reus que se han valido de su amistad con García Oliver». De l'altra, el nomenament del capità Medrano, qualificat pels anarquistes de «dictador» que es comporta com un «Napoleó» o un «Neró» mentre va acompanyat d'una nombrosa escorta armada, provocarà una gran irritació entre els cenetistes de Tarragona. Per aconseguir la destitució del controvertit militar es realitzaran gestions davant del Comitè Regional de Catalunya a Barcelona, especialment amb el dirigent Diego Abad de Santillán. Els resultats infructuosos de les gestions conduiran la CNT local a cercar un acord amb la UGT i l'ERC per exigir la destitució de Medrano en el termini de dotze hores, i fins i tot Pruñonosa proposarà com a mesura de pressió la convocatòria d'una vaga general.[227] No obstant això, la determinació d'alguns dirigents anarcosindicalistes de Barcelona per organitzar i coordinar els dispersos grups de milicians que depenien dels seus comitès antifeixistes locals comportarà la imposició del nomenament, i Medrano es mantindrà en el càrrec fins al 6 de març de 1937, quan cessarà per incorporar-se a la 33a

224. Vegeu J. GARCIA OLIVER, *El eco de los pasos*, p. 256.

225. Vegeu les breus referències biogràfiques que cita M. ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*, p. 378.

226. Vegeu «Llibertat», 15-10-1936.

227. Vegeu Actes de les Juntes Directives de militants de la CNT, 12-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

Divisió i serà substituït pel tinent coronel, de la Guàrdia Nacional Republicana, Enric Álvarez Samper.[228]

Tanmateix, l'eficàcia del comandament de Medrano sobre les milícies armades que havien d'assegurar la defensa del litoral és força discutible. A mitjan gener de 1937, la centúria «Gràcia» CNT-FAI de Terrassa denunciarà la seva situació al conseller de Defensa, el cenetista Francesc Isgleas. Arran del bombardeig de Roses, els milicians de Terrassa acudiren a la crida de Garcia Oliver, el qual els va destinar a Tarragona sota les ordres directes de Medrano. Instal·lats a Coma-ruga, passaran més de dos mesos inactius, armats amb un fusell i només deu cartutxos per cap, per la qual cosa demanaran municions i poder ser útils, ja que «des del dia que nos destinaron a esta solamente hemos sido un gasto muerto para la economia de guerra, porque nos han tenido sin elementos de defensa abandonados a cualquier eventualidad».[229]

Des de la constitució del nou govern d'unitat, el 26 de setembre de 1936, amb la integració de les forces antifeixistes catalanes al Consell de la Generalitat, s'adoptaran una sèrie de mesures encaminades a recuperar el control de l'ordre públic, l'estructura del qual s'havia esmicolat a finals de juliol. Les funcions del dissolt Comitè Central de Milícies Antifeixistes seran transferides a un nou organisme creat l'1 d'octubre, la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, sota la presidència del conseller de Seguretat Interior Artemi Aiguader (ERC) i amb Aureli Fernández (CNT) com a secretari general.[230]

Durant el mes d'octubre de 1936 el «Diari Oficial» publicarà diferents disposicions dirigides a normalitzar la situa-

228. Vegeu GEN. 336/12, 6-03-1937. AHNS.

229. GEN. 336/10, 10-01-1937. AHNS.

230. Continuant amb la mateixa proporcionalitat del Consell de la Generalitat, a més d'A. Aiguader (ERC) i A. Fernández (CNT), la Junta estava integrada per Dionís Eroles i Vicenç Gil per la CNT, Miquel Guinart i Joan Pons per ERC, Joaquim Olesa i Rafael Vidiella pel PSUC, Josep Coll pel POUM, Tomàs Fàbregas per ACR i Cristòfol Rebull per UdR. Vegeu Expedients de la Junta de Seguretat Interior. Fons de la Generalitat Republicana. Sig. 4.207 C. 90. ANC.

ció de l'ordre públic a la rereguarda: retirada de barricades i parapets a les carreteres (DOGC, 17.10.1936) i lliurament de les armes que es troben en mans dels milicians (DOGC, 27.10.1936). Vint dies més tard, les barricades situades a l'entrada de la ciutat encara eren presents, i el conseller Arana (ACR) en demanarà en el Ple municipal la retirada definitiva seguint les disposicions del Consell de la Generalitat.[231] D'altra banda, les armes que asseguraven la defensa i el poder efectiu de cada sector antifeixista no seran lliurades i les patrulles de milicians de les comarques continuaran funcionant autònomament.

Aquesta independència, molt més accentuada per la distància que allunyava els milicians de les comarques dels centres de direcció política i sindical de Barcelona, esdevindrà una de les principals preocupacions de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya. Per aquest motiu, els membres de la Junta centraran la seva estratègia en la creació d'una comissió específica que visiti les zones més conflictives de Catalunya amb la intenció de reglamentar l'organització de les patrulles de comarques. Tanmateix, les diferències sorgiran quan es discutirà l'aplicació pràctica d'aquests acords. Mentre que els membres d'ERC i PSUC defensaran la utilització de la força i de les mesures coercitives, els representants cenetistes consideraran que l'acció dels delegats de la Junta a les comarques ha de consistir en la informació, la persuasió i la negociació.[232] La discussió s'anirà eternitzant i el projecte d'organitzar les patrulles de comarques no reeixirà mai, ben al contrari, a finals de febrer de 1937 es decretarà la dissolució de tots els cossos armats i de la Junta de Seguretat Interior mateix.[233]

231. «Llibertat», 4-11-1936.

232. Vegeu *Actes de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya*, núm. 10 i 16, novembre de 1936. Fons de la Generalitat Republicana. Sig. 4.207, C. 90, ANC. Vegeu també *Actes del Consell de la Generalitat*, 23-12-1936. Mc.505. Lligall 556. SHM.

233. Vegeu *La importància dels Decrets d'Ordre Públic*, «Llibertat», 3-03-1937.

2.3.2. *Violència i repressió*

Cap a les tres de la tarda del dimarts 21 de juliol arribaven a Tarragona uns camions identificats amb les sigles CNT-FAI carregats amb milicians armats, encara folls per la sang vessada pels carrers de Barcelona en la lluita contra els militars rebels. Després d'alliberar tots els presos comuns reclosos a la presó —símbol de la repressió social exercida per l'ordre establert—, l'atenció dels milicians es dirigirà contra un altre símbol d'opressió, l'Església, físicament representada en l'espai urbà pels edificis religiosos: esglésies i convents. El convent de Santa Clara, situat a l'entrada de la carretera de Barcelona, serà el primer de ser saquejat i incendiat, després de ser evacuat per les monges. Mentre que Lluís Climent atribueix l'autoria dels fets a un «grupo nauseabundo, en el que se mezclaban los bárbaros llegados poco antes a nuestra ciudad, los presos dejados en libertad y al que se unieron después los mas deleznables elementos de Tarragona»,[234] Lluís de Salvador només reconeix la participació d'un petit grup de jovenalla, encapçalat per un jove venedor de diaris, molt popular i que patia «certes anormalitats en les seves facultats intel·lectives», el qual agafà llaunes de gasolina del sortidor proper per calar foc al convent.[235] En tot cas, no es pot parlar de la participació de masses populars sinó de l'acció de petits grups exaltats, acció a la qual alguns ciutadans assistiran expectants i encuriosits, amb uns sentiments que aniran des de la complaença i l'aprovació fins al rebuig no confessat i el terror. Poc després, la porta de l'església del convent dels Germans Carmelites, al carrer d'Assalt, era esbotzada i les flames començaren a incendiar l'interior del temple. Quan l'església i el convent de les Carmelites Descalces del carrer del Carme anava a patir la mateixa sort, els incendiaris foren aturats pels veïns, atès que la poca am-

234. L. CLIMENT, *Rojos en la província de Tarragona*, p. 86.
235. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 163. HMT. Vegeu també J. M. PRATS, *Memòries d'un tarragoní absent*, p. 25.

plada del carrer-podia facilitar l'extensió de les flames a altres vivendes.[236]

Ràpidament, però, i sense cap mena d'oposició, el servei de bombers iniciarà les tasques per sufocar les flames. Tot i que ja no es registrarà cap més incendi en edificis religiosos, la destrucció simbòlica del vell ordre continuarà amb el saqueig i crema de les imatges, els ornaments, els objectes de culte, els retaules i alguns passos de Setmana Santa que contenien bona part de les esglésies de la ciutat, amb algunes excepcions, com la Catedral, que serà respectada durant tot el període.[237]

El foc iconòmac també destruirà alguns exemplars del patrimoni bibliogràfic que hi havia dipositats en les biblioteques conventuals i en les esglésies. No obstant això, diferents testimonis manifesten la immediata intervenció d'alguns ciutadans decidits a salvaguardar els llibres que eren llençats a la crema. Lluís de Salvador relata que un grup de joves, després de penetrar en el convent dels Caputxins de la Rambla 14 d'Abril, abocaren al carrer els llibres de la biblioteca amb la determinació de cremar-los. Un ciutadà es dirigirà vers els saquejadors i els convencerà de desistir dels seus propòsits:

> «(...) els explicà en breus paraules la importància i la vàlua material i moral d'aquells antics llibres folrats en pergamí que llençaven a terra. I els advertí que, mirant pel bé de la mateixa cultura del poble, convenia que semblants llibres fossin recollits amb cura i posats en salvament. Tots els joves van entendre l'explicació i es posaren a recollir llibres antics. Únicament una dona, que parlava, per cert, amb marcat accent murcià, gosà fer sentir la seva protesta, al·legant que calia cremar-ho tot. Els altres, però, l'increparen durament, dient-li que no en-

236. Vegeu G. BELTRÁN, *Carmelitas Descalzas de Cataluña y Baleares. Documentación histórica: 1588-1988*, pp. 723-726.

237. Vegeu amb més detall la destrucció del patrimoni artístic de caire religiós a: MEMORIA DE LA REAL SOCIEDAD ARQUEOLÓGICA TARRACONENSE, *Los monumentos arqueológicos y tesoro artístico de Tarragona y su provincia durante los años 1936-1939: Historia de la cruzada*, vol. 5, tom 21, pp. 298-303, i L. CLIMENT, *op. cit.*, pp. 159-182.

tenia d'aquestes coses i que "aquell senyor" —textual— tenia tota la raó».[238]

En l'escrit inèdit de Josep Bru, també s'afirma la intervenció d'uns quants mestres que salvaren molts llibres de les fogueres «que alegrement encenien els revoluçionaris analfabets».[239] No tenim constància que els incendiaris s'enfrontessin als pocs ciutadans que intervingueren en la salvaguarda del patrimoni; per aquest motiu, Lluís de Salvador destacarà la inacció dels antifeixistes cultes de la ciutat que haurien pogut evitar aquella destrucció:

> «(...) els homes cultes i responsables del camp antifeixista (...), en lloc de restar temorencament al clos de les seves llars durant la comissió dels susdits excessos, tenien el deure de llançar-se al carrer, no armats de totes armes, ans amb la sola arma de la raó, i procurar que els exaltats desistissin de la seva obra destructora i inculta. Podrà negar algú que si un parell de dotzenes de ciutadans s'haguessin lliurat a la tasca (...) moltes o totes les pèrdues sensibles que avui lamentem haguessin pogut ésser evitades?»[240]

El 28 de juliol, seguint el decret publicat en el «Butlletí Oficial de la Generalitat» quatre dies abans, es constituirà a Tarragona el Comitè d'Incautacions d'Obres Culturals, presidit per l'alcalde Joaquim Fort i amb el conseller municipal de Cultura, Estanislau Salvador Fortuny, com a vicepresident. La febril activitat que serà desplegada per l'esmentat comitè recaurà principalment en els vocals, el pintor Ignasi Mallol Casanovas i l'escultor Joan Rebull Torroja, ambdós directors de l'Escola d'Art de Tarragona.[241] Cal remarcar que l'acció del Comitè no se cen-

238. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 165. HMT.
239. J. BRU, *Maig del 37 a Tarragona*, p. 20. Text mecanografiat inèdit.
240. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 166. HMT.
241. Altres membres del Comitè d'Incautacions d'Obres Culturals seran Bartomeu Darder, dtor. accidental de l'Institut, i Montserrat Bertran, dtor. de l'Escola Normal. Vegeu «Diari de Tarragona», 28-07-1936. Posteriorment hi haurà una decidida intervenció de Josep M. Alomà com a conseller de cultura municipal, recolzat per Mn. Pere Batlle.

trarà exclusivament en la salvaguarda del patrimoni cultural eclesiàstic, sinó que des dels primers dies vetllarà pels monuments romans, el patrimoni bibliogràfic i documental, i continuarà impulsant algunes excavacions arqueològiques.[242]

Des del dia 22 fins a finals de juliol, l'acció iconoclasta esdevinguda contra la simbologia pròpia de la religió catòlica s'estendrà per tota la comarca. Es registraran alguns incendis que afectaran parcialment les esglésies parroquials d'Altafulla, de la Secuita —a la qual cal afegir les esglésies dels nuclis de Vistabella i l'Argilaga—, de Vilallonga —a més de l'església del Roser— i de Vila-seca. Llevat d'aquests casos concrets esmentats, la destrucció es dirigirà generalment vers el saqueig i crema d'imatges, altars, ornaments i altres objectes litúrgics.

Segons les informacions recollides a la Causa General,[243] sovint s'acusarà de manera genèrica i imprecisa a tots els membres que integraven el comitè antifeixista de la població, com a autors directes o com a responsables últims, d'ésser els principals culpables dels fets. No obstant això, en algunes localitats els fets són atribuïts a milicians forasters que, en ocasions, comptaran amb l'ajut o el recolzament d'algun veí. A Altafulla, els incendiaris seran «turbas y patrullas» de fora del poble; a Bonastre, s'acusarà uns «desalmados» del Vendrell acompanyats per dos individus de Roda de Berà; a Renau, s'atribuiran els fets a milicians de Tarragona guiats per dos veïns de l'Argilaga; a Salomó, els incendiaris seran deu o dotze individus desconeguts que arribaren en dos cotxes i «daban gritos a Rusia y al comunismo»; a Vespella de Gaià, la destrucció dels objectes de culte fou obra d'uns milicians del Vendrell i de la Nou de Gaià que, bé perquè tenien por de les represàlies si el

242. Vegeu notícies sobre la salvaguarda del patrimoni durant els primers mesos a: «Diari de Tarragona», 4, 11, 23, 25-08-1936, 30-10-1936 i 5-11-1936; «Llibertat», 22-09-1936, 2-10-1936, 18-10-1936, 3-12-1936; DOGC, 17-10-1936. Vegeu també L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, pp. 77-78 i 81-82, GENERALITAT DE CATALUNYA, *Le sauvetage du patrimoine historique et artistique de la Catalogne*, Barcelona 1937, i M. JOSEPH MAYOL, *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*, pp. 82-89.

243. Causa General. NP 231. C. 1.447-1.449. AHN.

moviment revolucionari fracassava o bé perquè s'avergonyien de la seva acció, ocultaven els rostres amb mocadors, bigotis i barbes postisses; a Vila-seca, l'incendi de l'església parroquial serà atribuït a vint milicians desconeguts que anaven en un camió protegit per matalassos.

D'altra banda, observem actituds de signe ben diferent entre alguns alcaldes i dirigents dels comitès antifeixistes. Si a Creixell la crema de la imatgeria religiosa fou ordenada per un ban de l'alcalde el dia 7 d'agost, a Tamarit l'alcalde disposarà el trasllat dels objectes de culte de l'església a diferents cases. A la Pobla de Mafumet, la imatge de la Verge del Lledó del s. XIII fou salvada de la crema pel dirigent del Comitè Antifeixista, Pere Vallverdú Nin (POUM).[244] En el mateix sentit, a la Pobla de Montornès, quan seguint les ordres impartides per dirigents revolucionaris els veïns portaren els símbols religiosos a la plaça per procedir a la seva destrucció, alguns milicians «amb sentiments religiosos se'ls feren guardar en lloc segur».[245]

Després de la destrucció de la simbologia de l'Església catòlica, vindrà la persecució dels seus representants, seculars i regulars. A més de les nombroses detencions que es practicaran, durant els cinc mesos en els quals es desenvoluparà el cicle repressiu, 86 eclesiàstics (58 capellans i 28 religiosos) —és a dir, un 26,2 % de total de víctimes— seran abatuts a la comarca per l'acció dels escopeters.

Cal cercar les causes remotes d'aquest esclat d'ira popular contra l'Església en l'aparició i el desenvolupament al llarg dels dos primers terços del segle XIX d'un sentiment que sorgeix de la confluència entre l'anticlericalisme i l'anticatolicisme. Un sentiment que arrelarà entre una bona part de la burgesia liberal i de les classes populars urbanes, provocat per la presa de partit dels eclesiàstics a favor de l'absolutisme —vehiculada a través del carlisme— i pel desig de l'Església de voler im-

244. F. CORTIELLA, *Història de la Pobla de Mafumet*, p.183.
245. S. MENCHON, i J. MORANT, *La Pobla i el castell de Montornès*, p. 47.

posar, recolzada pel poder, un ordre social que segueix els postulats i els valors de la religió catòlica.[246] Així doncs, des dels enfrontaments registrats durant el trienni liberal, la crema de convents de l'any 1835, la presència del component religiós en les guerres carlines, fins a l'incendi d'esglésies i convents a Barcelona durant la setmana tràgica de l'any 1909, passant per la bomba llançada contra la processó del Corpus, al carrer dels Canvis Nous de Barcelona l'any 1896, s'anirà configurant una llarga tradició popular que consistirà, enmig de cada convulsió social, a atacar l'Església i els seus símbols com a expressió d'un anhel de transformació «revolucionària» de l'ordre establert. Un ordre que es basava en l'aliança de l'Església amb les classes benestants i que físicament era present a cada ciutat, vila, poble o llogaret a través de les esglésies, els convents i les ermites, amb els seus corresponents rectors, sacerdots, religiosos i monges.

Durant la Segona República, la legislació impulsada per la voluntat laïcista dels dirigents republicans (ensenyament, llei de confessions, dissolució de la Companyia de Jesús, celebració civil de naixements i matrimonis, secularització dels cementiris) provocarà un conflicte religiós que derivarà en un antagonisme social.[247] A la resistència de la jerarquia eclesiàstica i de la població catòlica d'acceptar el reemplaçament, per la via legislativa, dels tradicionals valors religiosos que impregnaven la vida col·lectiva i privada, es respondrà amb un rebrot de les manifestacions anticlericals i anticatòliques.[248]

246. Vegeu les causes socioeconòmiques de l'anticlericalisme a J. CONNELLY ULLMANN, *La Semana Trágica*, i la visió de C. MARTÍ a *Torras i Bages, el catalanismo como apologética*, «El País», 5-09-1996.

247. Vegeu M. DUCH, *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona (1931-1936)*, pp. 127-137.

248. El 6 d'octubre de 1934 és incendiada l'església parroquial del Morell. El gener de 1935 es registren protestes i aldarulls a Salomó per la visita del bisbe. A Torredembarra, el maig de 1936, l'oposició al tancament del parvulari de les Germanes de Sant Vicenç de Paul acabarà amb cinc sancionats pel comissari de la Generalitat. Vegeu-ne altres exemples a Causa General. NP 231. 1.447-1.449. AHN.

El mes de juliol de 1936, el conflicte religiós no només continuava irresolt sinó que s'havia radicalitzat molt més. La provocació de la rebel·lió militar, el buit de poder i la convulsió revolucionària conseqüent faran ressorgir amb més força els sentiments anticlericals i anticatòlics del republicanisme d'esquerres i de bona part de les classes populars. Val a dir, però, que enmig del desordre inicial no s'assaltaran els bancs ni hi haurà saqueigs de magatzems i botigues. La tradició «revolucionària» i l'hegemonia anarcosindicalista dirigiran l'afany destructor contra l'Església, com a símbol i fonament del vell ordre. Carles Fontserè, en les seves memòries, recorda com tot presenciant la destrucció d'imatges per part d'uns joves en una església barcelonina va sentir un sentiment solidari vers aquells desconeguts que el va empènyer a rebatre un voluminós missal contra la imatge d'un santcrist.

> «Amb aquell acte íntim de fe revolucionària em desprenia de la meva passivitat contemporitzadora i em consagrava a la lluita contra l'opressió i la injustícia.»[249]

La investigació exhaustiva de Josep M. Solé i Joan Villarroya facilita la quantificació i la identificació de les víctimes mortals de la repressió a la rereguarda de Catalunya.[250] Tenint en compte les dades que fan referència a les comarques tarragonines, amb petites esmenes i afegint algunes notícies complementàries, hem centrat l'anàlisi de la repressió revolucionària a la comarca del Tarragonès considerant dos factors: les persones occides en l'àmbit geogràfic de la comarca i la freqüència o la gradació de la violència.

En primer lloc, per determinar el nombre de víctimes hem seguit el criteri de comptabilitzar tots els abatuts —independentment de la seva residència habitual o de la població en el registre civil de la qual fou inscrita la seva defunció— per l'acció

249. C. FONTSERÈ, *Memòries d'un cartellista*, pp. 193-195.
250. J. M. SOLÉ i J. VILLARROYA, *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*, 2 vols.

directa o indirecta dels escopeters de la comarca, principalment els de Tarragona. Acció directa, perquè empunyaven les armes contra els detinguts escollits que residien a la ciutat i pobles dels voltants o bé constaven en les llistes trameses pels dirigents revolucionaris de les poblacions originàries dels detinguts. Acció indirecta, perquè es permetia la sortida dels empresonats en els vaixells presó ancorats en el port de Tarragona i, en algunes ocasions, acompanyaven els executors provinents de comarques més llunyanes on residien els que serien afusellats. Altrament, hem exclòs de la present anàlisi els milicians caiguts en enfrontaments entre antifeixistes,[251] els sindicalistes morts en estranyes circumstàncies,[252] els executats dins el marc judicial per sentències del Tribunal Popular de Tarragona[253] i aquells casos en els quals víctimes i executors residien fora de la comarca però la repressió sagnant fou aplicada en alguna partida del Tarragonès.[254] Malgrat que la llista de víctimes elaborada segons l'esmentat criteri selectiu pot induir a algun error, per inclusió o exclusió, pensem que és prou important per a valorar el significat de la repressió a Tarragona, on la presència dels vaixells presó, que funcionaran com a centres de reclusió d'abast provincial, comportarà la comptabilització d'un major nombre de represaliats.[255] Així doncs, prenent com a base la identifica-

251. Com l'assassinat del xofer Joan Riòn Batalla, afiliat a UGT i a ERC. Segons J. P. Virgili, fou abatut el 29 d'octubre per un milicià anarcosindicalista anomenat Heredia al qual, temps enrere, Rion havia denunciat com a autor de l'atracament de la Banca Escrivà d'Amposta. Vegeu «Llibertat», 01-11-1936, i J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, p. 128, vol. II. Tampoc no hem tingut en compte les morts de Gabriel Frasquet Cortada (JJ LL) i Salvador Carles Prous (UGT) registrades el 17 de desembre de 1936 en la batussa de la Casa de Francesc Ixart.

252. És el cas dels milicians anarcosindicalistes Tomàs Cabestany Porta (29-07-1936) i d'Àngelo Cignone Eduge (13-09-1936).

253. Sis militars i dos civils.

254. Assassinats de víctimes del Baix Penedès en el terme de Creixell o de Roda de Berà i vallencs occits en partides del terme del Catllar.

255. Sobre els vaixells presó i les condicions de vida dels presos vegeu: A. MONTERO, *Historia de la persecución religiosa en España. 1936-1939*, pp. 194-195 i 245-248, F. J. GONZÁLEZ, *El puerto y la mar de Tarragona durante la guerra civil 1936-1939*, pp. 45-52, i L. CLIMENT, *op. cit.*, pp. 122-136.

ció de les víctimes de la investigació de J. M. Solé i J. Villarroya, el resultat global del període repressiu que va des del 23 de juliol fins al 22 de desembre de 1936 és el següent:

VÍCTIMES DE LA REPRESSIÓ EN L'ÀMBIT DEL TARRAGONÈS 23-07-1936 - 22-12-1936

86	eclesiàstics (58 capellans i 28 religiosos)	(26,2 %)
14	militars i forces d'Ordre Públic	(4,2 %)
134	no residents a Tarragona i comarca	(40,9 %)
93	residents a Tarragona i comarca	(28,4 %)
327	total de víctimes	

En segon lloc, un cop s'ha concretat quants eren i qui eren els occits i amb l'objectiu de poder avaluar millor la gradació i les diferents oscil·lacions del cicle repressiu, hem dividit metodològicament els cinc mesos en els quals es registraran les 327 víctimes en quatre períodes que, com veurem tot seguit, presentaran unes característiques pròpies.

Primer període: del 23 de juliol al 4 d'agost de 1936. Cap a dos quarts de tres de la tarda del dijous 23 de juliol i a la porta del seu domicili de la plaça del Fòrum, queia abatut per dos trets a boca de canó Lluís Janer Riba, sagristà de la Catedral.[256] Aquesta primera víctima obria la tràgica llista de la follia repressora que durant tretze dies tindrà com a principal objectiu els representants de l'Església, capellans i religiosos. Mentre que en molts casos la persecució religiosa d'aquests primers dies es reduirà a la detenció i conducció dels eclesiàstics a les seus de les organitzacions revolucionàries, principalment la CNT i el POUM, o fins i tot a la Comissaria d'Ordre Públic, per a ser empresonats posteriorment en el vaixell pre-

256. Vegeu J. SERRA, *Víctimas sacerdotales del Arzobispado de Tarragona durante la persecución religiosa del 1936 al 1939*, pp. 157-158.

só «Río Segre», en altres ocasions les víctimes seran abatudes poc temps després de la seva detenció. Aquest fet sembla indicar que, segons el tarannà i la radicalitat dels membres que integraven les diferents patrulles, s'optava per l'empresonament del detingut o per l'assassinat fred, immediat i espontani, de vegades a la porta mateix del domicili de la víctima. També es registrarà la mort de dos capellans, Mn. Pau Gili i Mn.Francesc Vidal, els quals, davant la negativa del comandant del «Cabo Cullera» a admetre'ls a bord del vaixell presó, seran assassinats a la desembocadura del Francolí pels patrullers que els conduïen.[257]

A més a més de la ferotge persecució religiosa, pel que fa a l'estament militar i a les forces d'ordre públic cal esmentar la mort de l'alferes Joan Costa, que es negava a marxar al front d'Aragó. El 24 de juliol de 1936, en no voler lliurar les armes, serà abatut per una patrulla de milicians comandada pels «germans Barres».[258]

D'altra banda, comptabilitzem la mort de deu homes no residents a la comarca; algun d'ells, com el secretari de l'Ajuntament de Tivissa —tradicionalista—, fou detingut el 20 de juliol a Tarragona amb tres pistoles i diferent munició.[259] Bona part de les deu víctimes residents a Tarragona que constatem en aquests primers tretze dies obeiran a una repressió política selectiva —es coneix la filiació de dos monàrquics, un RE, un Tradicionalista, un Bloc de Dretes i un CEDA— barrejada en alguns casos amb revenges personals, com ara els de Josep M. Vives Sala, que exercia de metge a la presó; Manuel Casuso Martínez, director de la presó; Josep Prat Prats, comerciant del Serrallo i exalcalde monàrquic de la ciutat.[260] Així mateix, cal remarcar la mort del jornaler Andreu Martí Aymerich quan intentà oposar resistència a la detenció del seu germà capellà.

257. Vegeu J. SERRA, *Víctimas sacerdotales del Arzobispado de Tarragona durante la persecución religiosa del 1936 al 1939*, pp. 144-145.
258. Causa General. NP 231. C. 1.447-1.449. AHN.
259. Vegeu «Diari de Tarragona», 21-07-1936.
260. Causa General NP 231. C. 1.447-1.449. AHN.

VÍCTIMES DE LA REPRESSIÓ DEL PERÍODE
23-07-1936 - 04-08-1936

28	eclesiàstics (22 capellans i 6 religiosos)	(56 %)
2	militars i forces d'Ordre Públic	(4 %)
10	no residents a la comarca del Tarragonès	(20 %)
10	residents a Tarragona i comarca	(20 %)
50	total de víctimes	

Durant aquests primers dies, els dirigents polítics i sindicals, sota la cobertura del primer Comitè del Front Popular, publicaran i radiaran les primeres notes oficials en les quals es prohibeixen els escorcolls domiciliaris i les detencions realitzades «sense ordre ni concert, ni control».[261] Tanmateix, les primeres manifestacions oficials no es referiran expressament a les morts violentes. No serà fins al 29 de juliol que «Front Popular» publicarà l'article titulat *Els que han lluitat contra el feixisme, demanen...* que implícitament farà referència a les accions sagnants:

> «Tots els elements que han lluitat contra el feixisme demanen que es tingui cura a evitar venjances personals i els excessos i desgavells de tota mena. La reacció ciutadana ha d'ésser violenta i ràpida contra els desmans.
>
> »Així ho demana l'honor i la seguretat de la victòria».[262]

Si les notes signades pel Comitè del Front Popular podien induir al dubte sobre la postura del sindicalisme més revolucionari de la CNT-FAI, el 29 de juliol, «Diari de Tarragona» reproduirà de «Solidaridad Obrera» l'article *Una enèrgica nota de la FAI contra el pillatge*, en el qual s'advertia que els membres de la FAI «sense cap mena de vacil·lacions, donaran el

261. La primera nota signada pel Comitè del Front Popular el dia 22 de juliol serà publicada l'endemà. Vegeu «Front Popular», 23-07-1936. Les notes radiades seran publicades a «Diari de Tarragona», 25 i 26-07-1936.

262. *Els que han lluitat contra el feixisme, demanen...*, «Front Popular», 28-07-1936.

càstig que mereixen aquests actes de pillatge en període revolucionari per tal d'aconseguir que aquest sigui de gran exemplaritat».[263] Tres dies més tard, A. Rovira Virgili destacava la condemna unànime de totes les organitzacions antifeixistes davant els assassinats i els actes de pillatge:

> «Totes les organitzacions del Front Antifeixista han reiterat, aquests últims dies, llur protesta enèrgica contra els excessos d'alguns elements incontrolats. És una protesta unànime, una condenació indignada (...). I ens cal remarcar que la protesta de les organitzacions tingudes per més extremes, com les representades per "Solidaridad Obrera", és de la màxima energia i està redactada en un inconfundible i vibrant to de sinceritat».[264]

En aquells primers dies, entre els dirigents polítics i sindicals imperava el convenciment d'una immediata o propera victòria sobre les tropes dels militars rebels i la conseqüent finalització del conflicte bèl·lic; en conseqüència, l'actitud dels responsables antifeixistes s'adreçarà a intentar reconduir i normalitzar la convulsió revolucionària inicial. En aquest sentit, cal esmentar alguns casos en què foren executats milicians antifeixistes de la CNT. El 29 de juliol serà occit a l'Oliva el milicià cenetista Tomàs Cabestany Porta. La seva mort serà un misteri, però, segons J. P. Virgili, algunes fonts apunten al fet que fou abatut pels seus companys.[265] Molt més pública i exemplar serà l'execució a la caserna de les milícies de Reus dels cenetistes Joan Pons Sintes i Joan Solé Munté el dia 1 d'agost de 1936. Foren detinguts per milicians de la Federació Local de la CNT de Reus i condemnats a mort per un tribunal popular, acusats d'haver extorsionat un comerciant de vins i licors. Malgrat l'oposició d'alguns anarcosindicalistes, foren afusellats perquè «s'havia de donar un càstig exemplar perquè s'agafés consciència de

263. *Una enèrgica nota de la FAI contra el pillatge*, «Diari de Tarragona», 29-07-1936.

264. A. Rovira Virgili, *L'honor de tots*.

265. J. P. Virgili, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, p. 507.

bona conducta i disciplina entre tota la militància».[266] Com ho recull A. Martorell, Joan Solé, abans de morir, cridarà repetides vegades «Visca l'anarquia!». Lluís de Salvador també esmentarà el cas d'un milicià del POUM de Tarragona que fou desarmat i expulsat del partit per decisió dels seus dirigents per haver detingut un ciutadà en venjança d'una qüestió personal.[267]

Segon període: del 5 al 28 d'agost de 1936. Durant aquests 24 dies del mes d'agost es registrarà la xifra més elevada de víctimes, amb 163 morts que representaran un 50 % de tots els represaliats durant els cinc mesos posteriors al 19 de juliol. Si bé la persecució religiosa es manté amb força i continuarà fins a mitjan novembre, la característica principal del període és la repressió política exercida contra els tradicionalistes i alguns falangistes. Procedents d'arreu de les comarques tarragonines, s'aplegaren amb els de la ciutat per tal de sumar-se a la rebel·lió militar. Frustrat el sollevament, molts d'ells foren immediatament detinguts en algunes reunions que se celebraven en diferents indrets de Tarragona o quan intentaven retornar a les seves poblacions d'origen. En aquest sentit, seran abatuts uns 70 militants ultradretans (18 de Valls, 15 de Tarragona, 9 de Pla de Cabra, 8 de Tortosa, 6 de Solivella, 4 de Riudoms...), als quals cal afegir 12 afiliats a la Lliga Catalana (10 d'Alcover i 2 de Tarragona). Així mateix, és molt probable que entre els 26 abatuts de Tarragona i els 23 no residents a la comarca, dels quals no es coneix la filiació política —grups en què predominen els oficis manuals, jornalers, peons, vigilants...—, hi hagi més militants d'ultradreta, dreta o dels Sindicats Lliures que no es menciona en la inscripció de la defunció en el registre civil.

A diferència del primer període, caracteritzat per la successió desordenada de diversos assassinats en diferents in-

266. Vegeu A. MARTORELL, *República, revolució i exili*, pp. 88-89.

267. L. DE SALVADOR, *La missió de les classes intelectuals*, «Diari de Tarragona», 13-08-1936.

drets de la comarca immediatament després de la detenció, durant aquests dies del mes d'agost de 1936 els executors adoptaran un sistema més organitzat: les «saques». Al vespre o a la nit, els empresonats dels vaixells presó que constaven en una llista nominal prèviament elaborada eren desembarcats en grups, generalment el nucli de les víctimes procedien del mateix poble. Posteriorment, eran conduïts amb camions a llocs apartats concrets —pont dels Garidells, partida de les Torres del Catllar, terme de Vila-seca, l'Oliva i els cementiris de Roda de Berà, Torredembarra i Valls— on es procedia a l'execució col·lectiva. Tenim constància de set «saques» (dies 5, 9, 16, 21, 25, 26 i 28 d'agost) en les quals perderen la vida 104 persones, això és, el 64 % del total de víctimes del període.

Contra el pronòstic més generalitzat i optimista que preveia la immediata recuperació de Saragossa, Osca, Terol i la derrota dels sollevats en la resta de fronts, les tropes rebels havien aturat els milicians catalans a la línia del front d'Aragó, lluny encara dels seus objectius, i a Tarragona comencen a arribar els cadàvers de les primeres baixes, que seran enterrats enmig d'un ritual antifeixista i revolucionari. Així, doncs, a partir dels primers dies d'agost observem una relació entre l'organització de les execucions col·lectives i les notícies de la guerra. En aquest sentit contemplem com l'endemà de la mort al front del comandant Amadeu Insa Arenal, el dia 4 d'agost s'organitzarà la «saca» que tindrà com a víctimes set tradicionalistes de Tortosa, un militar retirat i un veí de Tarragona. L'arribada del cadàver del capità Salvador Retinó podria motivar l'execució col·lectiva de dotze homes de Tarragona el dia 9, i dos dies més tard l'afusellament de catorze persones més. Entre el 20 i el 28 d'agost, la mort al front del tinent Moreno i del milicià de la CNT anomenat «l'Asturià», caiguts en les operacions del turó del Lobo, l'enterrament del milicià ugetista Pere Arnau[268] i les notícies publicades sobre la repressió de l'exèrcit d'Àfrica a Ba-

268. Vegeu les notícies sobre les baixes de militars i milicians en el front d'Aragó a «Front Popular», 4, 7, 15, 20, 21 i 25-08-1936.

dajoz bé podien augmentar l'ira dels escopeters i provocar les execucions de grups d'empresonats en els vaixells presó els dies 21, 25, 26 i 28 d'agost, amb un tràgic balanç de 74 morts.

VÍCTIMES DE LA REPRESSIÓ DEL PERÍODE
05-08-1936 - 28-08-1936

31	eclesiàstics (27 capellans i 4 religiosos)	(19 %)
7	militars i forces d'Ordre Públic	(4 %)
82	no residents a la comarca del Tarragonès —59 amb filiació política dretana —23 amb filiació política desconeguda	(50 %)
43	residents a Tarragona i comarca —17 amb filiació política dretana —26 amb filiació política desconeguda	(26 %)
163	total víctimes	

Durant aquest període, la premsa local, principalment el diari controlat per ERC «Front Popular», que després canviarà la seva capçalera per «Front Anti-Feixista», publicarà diversos articles carregats amb un missatge ferotgement anticlerical en els quals s'informava de la participació activa de l'Església a favor dels rebels.

> «Hem vist temples convertits en barricada, convents artillats amb metralladores; capellans i religiosos amb l'arma al braç (...), bisbes que presideixen Comitès facciosos (...), les cartutxeres són el nou guarniment de moltes sotanes; l'hisop de beneir s'ha convertit en el rifle de matar (...).
>
> »Ara, finalment, l'església finança la guerra civil i enrola capellans i religiosos en la lluita armada contra el poble. Ni un sol sacerdot —ni un!— hem pogut veure lluitant al costat dels pobres, dels desheretats, dels únics que han viscut i han sofert con visqué i sofrí aquell Crist tan invocat avui, com a Déu de la guerra, per generals feixistes i trabucaires carlins.»[269]

269. *El feixisme de l'Església espanyola*, «Front Popular», 08-08-1936. Vegeu també «Front Anti-Feixista», 11, 22 i 30-08-1936.

En la mateixa línia, la notícia dels corresponsals de guerra que informaven sobre les operacions en el turó del Lobo a la zona de Belchite, després d'esmentar les baixes pròpies, manifestava que «entre els presoners hi havien tres capellans armats amb pistoles metralladores».[270]

D'altra banda, des de mitjan agost, la premsa comença a informar sobre la violenta repressió facciosa desencadenada a les zones controlades o ocupades pels militars sollevats: a La Palma, prop de Huelva, concentració d'elements republicans i obrers a la presó i posterior bombardeig de l'edifici;[271] a Baena, «han estat afusellats pels facciosos mil dos-cents obrers, entre ells moltes dones i nens»;[272] a Segovia, afusellament de militants d'esquerra; a Àvila, persecució i assassinat dels obrers que es neguen a treballar, persecució «en la qual s'han destacat diversos religiosos»; a Còrdova, execució de 185 empleats i obrers.[273]

Més enllà de la veracitat o falsedat d'aquestes informacions que cercaven la demonització de l'enemic, lògicament manipulades i interessadament deformades com pertoca a qualsevol propaganda de guerra, cal remarcar que, si bé no estimulaven directament les execucions i assassinats dels empresonats en les presons flotants del port de Tarragona, implícitament podien generar un ambient favorable a la justificació o admissió de l'acció dels executors. Per tant, malgrat que personalment molts dirigents polítics i sindicals no aprovessin les matances dutes a terme pels escopeters, l'atmosfera que es respirava no propiciava gaire l'adopció de mesures decidides per a aturar a aquell devesall de sang. A més a més, de moment, la repressió continuava encara bastant concentrada en l'estament eclesiàstic i els enemics polítics. Uns enemics identificats en els tradicionalistes i falangistes que pretenien sumar-se al sollevament militar i que, d'haver triomfat, haurien esdevingut botxins.

270. «Front Anti-Feixista», 22-08-1936.
271. «Front Anti-Feixista», 12-08-1936.
272. «Front Anti-Feixista», 14-08-1936.
273. «Front Anti-Feixista», 25-08-1936.

Tanmateix, la premsa d'aquells dies continuarà publicant articles com *Disciplina! Del President de Catalunya al darrer milicià*[274] o *Ordenem la revolució,*[275] en els quals es denunciaran pillatges, requises, actes delictius, venjances..., i es reclamarà la imposició de la disciplina, l'ordre i l'organització. El 26 d'agost, una nota de la CNT-FAI de Tarragona, després d'esmentar uns *«fets lamentables»* comesos a la ciutat, prohibeix terminantment tota classe d'escorcolls i detencions que no estiguin sota el control del Comitè Antifeixista i amenaça que *«caso de practicarse estos hechos sin control, los individuos que así obren, si son aprendidos, serán pasados por las armas»*.[276]

Tercer període: del 31 d'agost de 1936 al 30 de setembre de 1936. Durant aquest període es registrarà un clar alentiment del ferotge procés repressiu que havia caracteritzat el mes d'agost. No obstant, el goteig d'assassinats puntuals es mantindrà entre alguns parèntesis de tres o quatre dies en els quals no es comptabilitzarà cap mort. El nombre de víctimes de la persecució religiosa descendirà notablement, les matances col·lectives, fins al 27 de setembre, es reduiran a dues: la del 14 de setembre, amb sis víctimes de Constantí, detinguts a la mateixa vila i executats a la carretera de Reus —probablement relacionada amb la notícia de la mort al front d'Aragó del milicià constantinenc Joan Sans Solé—, i la del 19 de setembre, amb sis morts, entre els quals figuraven quatre germans de les Escoles Cristianes i dos veïns de Tarragona —probablement relacionada amb l'enterrament del milicià cenetista italià Àngelo Cignone.[277]

No obstant això, les execucions de tres industrials, els ger-

274. «Front Anti-Feixista», 12-08-1936.

275. «Front Anti-Feixista», 14-08-1936.

276. «Front Anti-Feixista», 26-08-1936. Una nova nota del Comitè del Front Antifeixista serà publicada a «Diari de Tarragona», 30-08-1936.

277. Mort per un tret involuntari de la seva pròpia arma. «Llibertat», 16-09-1936.

mans Soliano —dos el dia 31 d'agost a les costes del Garraf i un altre el dia 21 de setembre—, preludiaran la principal característica d'aquest període: la repressió classista. Una repressió que en el cas dels germans Soliano estarà directament relacionada amb les dures i humiliants condicions laborals que imposaven als seus treballadors de la fàbrica de gèneres de punt,[278] o bé contra industrials, comerciants i professionals liberals de la ciutat acusats de pertànyer a organitzacions polítiques de dretes.

Cap al vespre del dia 28 de setembre, poc després de fer-se pública la notícia de l'ocupació total de Toledo per l'exèrcit rebel que havia aconseguit alliberar els sitiats a El Alcázar després d'un aferrissat setge de les milícies i de l'exèrcit republicà, esclataven dues bombes a Tarragona, una al carrer Adrià i l'altra en el tram oest de la Rambla. Tot i que les explosions no provocaren cap víctima, es féu córrer el rumor que es tractava d'un acte terrorista comès pels feixistes ocults a la ciutat per celebrar la simbòlica ocupació de Toledo. Malgrat que no es pot precisar l'autoria de l'acció, alguns testimonis com els d'E. Olivé Martínez i J. M. Prats Biarnés apunten als milicians anarcosindicalistes mateixos.

Continuant amb el testimoni d'Olivé Martínez, poc després de les explosions se celebrarà una reunió entre els representants de totes les forces antifeixistes en la qual es decidirà, amb més o menys convicció, dur a terme aquella nit mateix una acció repressiva contundent per contrarestar l'entusiasme amagat dels sectors dretans de la ciutat davant les notícies que presagiaven l'imminent avenç de l'exèrcit d'Àfrica sobre Madrid. Una acció de força que mitjançant el terror havia de convèncer els contraris del bloc antifeixista i els neutres o escèptics que, si més no a Tarragona, el poder i el control de la situació continuava i continuaria en mans de les forces polítiques i sindicals representades en el Comitè Antifeixista de la ciutat.

278. Vegeu J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, p. 455.

L'actuació dels escopeters durant aquella nit de finals de setembre fou febril. La majoria d'aquestes persones foren detingudes en llurs domicilis i conduïdes posteriorment cap als llocs d'execució; se'n registren 29 víctimes. Es tractava, com hem assenyalat, d'una acció repressiva que afectava, en un 90 %, residents de Tarragona, persones conegudes a la ciutat. També tenia un important component de repressió classista, atès que entre les víctimes figuraven catorze elements de la burgesia i de la mitjana burgesia (industrials, propietaris, comerciants, enginyers, procuradors i advocats), als quals també cal afegir altres ciutadans de clara significació política dretana, com l'empleat Josep Tomàs Torrents, dirigent de Renovación Española, així com tres militars retirats.

VÍCTIMES DE LA REPRESSIÓ DEL PERÍODE
31-08-1936 - 30-09-1936

8	eclesiàstics (3 capellans i 3 religiosos)	(13,5 %)
5	militars	(8,4 %)
14	no residents a Tarragona	(23,7 %)
32	ciutadans de Tarragona	(54,2 %)
59	total víctimes	

Durant el mes de setembre, la premsa local continuarà insistint en la intervenció de l'Església al costat dels militars rebels. El dia 2, «Llibertat» publicarà que segons Pedro Loperena, militant de la Unió Republicana de Catalunya que actua sota les ordres del Comitè de Defensa i d'Edificis Incautats, en el convent dels Germans Carmelites del carrer August han estat localitzats quatre fusells Remington, un revòlver, una certa quantitat de municions, una col·lecció de llibres de tendència carlina, «quasi tots amb dedicatòria de l'autor al director del col·legi», gravats i postals amb els pretendents Carles i Jaume de Borbó.[279] D'altra banda, la premsa publicarà la incau-

279. «Llibertat», 02-09-1936.

tació del metàl·lic i dels valors que es trobaven en diferents establiments bancaris a nom de les institucions religioses. «Llibertat» denunciarà que la institució benèfica Obra Pia de Montserrat, adscrita a l'Arquebisbat de Tarragona, només oferia un plat de sopa diària a uns 25 pobres mentre disposava d'unes 24.000 pessetes ingressades en comptes corrents i més de 800.000 pessetes invertides en diferents títols, dipòsits i efectes públics, a més de finques rústiques i cases.[280] Així mateix, el portaveu d'ERC manifestarà que «continua inacabable la troballa de milions» en els escorcolls realitzats en els edificis eclesiàstics i que al Palau Arquebisbal de Tarragona s'han localitzat títols i efectes per valor de 12 milions de pessetes.[281] Semblantment, «Diari de Tarragona», segons informacions publicades a «Le Populaire» de París, manifestarà que, des de la presa de Sant Sebastià, el Vaticà ha ofert crèdits en or als rebels espanyols per a poder pagar les compres d'armament.[282]

Altrament, la violència i la repressió facciosa continuaran essent notícia: a la població aragonesa d'Aguilón, «entre els innombrables martiris comesos contra les dones indefenses figura el d'una dona que després de despullada fou untada de mel i exposada a les picades dels insectes»;[283] a Càceres, afusellament de 150 homes; a Río Tinto, execució de 67 miners; més de tres mil republicans passats per les armes a Valladolid;[284] a Baena, 500 cadàvers de treballadors afusellats i cremats; a El Carpio, una noia de 18 anys «violada i atropellada per dotze feixistes amb escapularis de detente bala»; a Albiñol, «entre els cossos de trenta obrers afusellats, el cadàver d'una mare jove embarassada de vuit mesos amb el ventre obert d'una ganivetada falangista»...[285]

280. «Llibertat», 17-09-1936.
281. «Llibertat», 20-09-1936.
282. «Diari de Tarragona», 25-09-1936.
283. «Llibertat», 09-09-1936.
284. «Llibertat», 11-09-1936.
285. LUDOVICUS, *No siguem egoistes amb el nostre horror*, «Llibertat», 30-09-1936.

Comitiva de l'enterrament del milicià anarcosindicalista Tomàs Cabestany Porta, al seu pas per la rambla 14 d'abril el dia 30 de juliol de 1936.
Fotos Chinchilla. Arxiu família Cabestany.

La mateixa comitiva en el tombant de la Rambla Pablo Iglesias i l'avinguda de Saavedra. *Foto Chinchilla. Arxiu família Cabestany.*

Una altra visió de l'enterrament del milicià anarcosindicalista al seu pas pel Camp de Mart camí del cementiri. *Fotos Chinchilla. Arxiu família Cabestany.*

Pescadors i obrers del Serrallo carregant el peix que s'envia cap a Madrid a primers de setembre de 1936. *Fotos Chinchilla, «Llibertat», 6.09.1936 (HMT).*

Desfilada de les milícies del POUM a la rambla 14 d'abril, el 23 de setembre de 1936. *Foto Vallvé*.

Visita a Tarragona del conseller primer de la Generalitat, Josep Tarradellas, acompanyat dels consellers Andreu Nin (POUM), Miquel Valdès (PSUC), Joan P. Fàbregas (CNY) i Josep J. Domènech (CNT), el dia 30 de setembre de 1936. *«Llibertat» 06.10.1936 (HMT).*

Míting del POUM celebrat al teatre Tarragona el dia 15 de novembre de 1936, amb la participació d'Andreu Nin i Wilebaldo Solano. *Foto Vallvé.*

Taller Col·lectiu de la Societat d'Obrers Sastres (UGT).
«Acció», 12.12.1936 (HMT).

Mitiing d'ERC celebrat al teatre Tarragona el dia 12 de gener de 1937.
«Llibertat», 13.01.1937 (HMT).

Bombarder Savoia S-79 de l'Aviació Legionària italiana sobrevolant el cap de Salou.
Arxiu fotogràfic de l'Ajuntament de Salou.

Joaquim Fort Gibert (ERC).
Alcalde de Tarragona l'any 1936
i comissari de la Generalitat de Catalunya
(AHNS).

Ramon Boronat Pontons (ERC).
Conseller de Finances
i alcalde de Tarragona l'any 1937
(AHNS).

Josep Segalà Llagostera (ERC).
Conseller de Governació
de l'Ajuntament de Tarragona
(AHNS).

Salvador Rueda Contreras (CNT).
Conseller de Proveïments
de l'Ajuntament de Tarragona
(AHNS).

Josep Alomà Sanabras (CNT).
Conseller de Cultura
de l'Ajuntament de Tarragona
i director del *Diari de Tarragona (AHNS)*.

David Valle Peña (PSUC).
Conseller de Foment
de l'Ajuntament de Tarragona
(AHNS).

Lluís Gatell Degà (PSUC).
Conseller de Serveis Públics
i Assistència Social
de l'Ajuntament de Tarragona *(AHNS)*.

Daniel Recasens Jordà (ACR).
Conseller de Sanitat
de l'Ajuntament de Tarragona
(AHNS).

Josep Pechs Franch (POUM).
Conseller d'Incautacions
de l'Ajuntament de Tarragona
(AHNS).

Agustí Batalla Antich (Unió de Rabassaires).
Conseller d'Agricultura
de l'Ajuntament de Tarragona
(AHNS).

Josep Recasens Jordà (ERC).
Conseller de l'Ajuntament de Tarragona
i director del diari *Llibertat (AHNS)*.

Ferran Lazcoz Montserrat (CNT).
Conseller de l'Ajuntament de Tarragona
i secretari de la Federació Local de la CNT
(AHNS).

Cal insistir que ultrapassa l'objectiu del present estudi l'anàlisi del grau de fiabilitat o de manipulació d'aquestes informacions publicades a l'inici de la guerra. Només ens interessa aquí reflectir les notícies que llegien i comentaven els antifeixistes tarragonins per traçar el marc en el qual es contextualitzen les matances col·lectives o els assassinats individuals registrats a la comarca durant aquells dies.

El dia 4 de setembre de 1936, després dels occiments dels darrers dies del mes d'agost, el Comitè d'Investigació i Vigilància del Comitè Antifeixista de Tarragona feia pública una nota en la qual s'advertia que tots aquells que incomplissin la prohibició de realitzar escorcolls i detencions no controlades serien executats immediatament:

> «ORDRES SEVERES ALS MILICIANS.
>
> »Tots aquells que realitzin algun escorcoll o detenció col·lectiva o individual, sense autorització d'aquest Comitè, seran passats per les armes, sense formació de causa.
>
> »El Comitè d'Investigació i Vigilància, té muntat un servei especial per atendre totes les denúncies que se li facin, per la realització de les quals té un grup de milicians especialitzats per a executar-les».[286]

La publicació de les inequívoques, tot i que tardanes, ordres del Comitè Antifeixista pot explicar la inexistència de matances col·lectives des del 29 d'agost fins al 18 de setembre. Així mateix, tant «Diari de Tarragona» com «Llibertat» continuaran difonent articles extrets de «La Humanitat» o «Treball» en els quals s'insistirà en la necessitat d'aturar les execucions incontrolades.[287] L'article de Lluís de Salvador *Cal odiar tot instint sanguinari* reflecteix la frustració davant l'exagerat i inútil devessall de sang provocat per la repressió dels dos primers mesos de la guerra. No obstant això, l'interès de l'article, més que en la denúncia dels fets, rau en la crida humanitària

286. «Diari de Tarragona», 04-09-1936.

287. Vegeu «Diari de Tarragona», 18-09-1936, 26-09-1936, i «Llibertat», 25-09-1936.

que Lluís de Salvador dirigirà als sectors antifeixistes de la població per tal de bandejar de la consciència col·lectiva, malgrat les informacions sobre la implicació de l'Església i sobre la violència facciosa, la justificació o la tolerància vers la sanguinària repressió.

> «La primera gran i funesta decepció que pogués produir entre nosaltres la nova vida en formació, és que no assolís desterrar en els ciutadans la tendència, la complaença o la tolerància del vessament de sang com a espectacle públic, com a esport o com a funció de justícia (...). No més vessament de sang a les arenes dels moderns circs. Ni en els stands de tir a les aus innocents.
>
> »Únicament en cas de legítima defensa pot ésser lícit, llavors no actua l'home en l'afany morbós de vessar sang d'un altre ésser, ans amb el lícit afany de salvar la pròpia sang contra l'instint de les feres sanguinàries. Es diguin tigres, lleons, llops... o feixistes.»[288]

Tres dies més tard de la publicació de l'esmentat article s'esdevenia la matadissa del dia 28 de setembre, que acabà la vida de 29 tarragonins.

Quart període: de l'1 d'octubre al 22 de desembre de 1936. Com a conseqüència de les protestes sorgides entre les diferents organitzacions polítiques i sindicals de la ciutat arran de la repressió exercida la nit del 28 de setembre, es registrarà un considerable reflux de l'acció repressiva, tant pel que fa a la periodicitat com a la quantitat dels executats. Aquest relatiu apaivagament s'interromprà amb dues matances que es duran a terme la nit del 10 d'octubre a la platja llarga i la nit de l'11 de novembre al cementiri de Torredembarra, amb 14 i 24 morts, respectivament. El tràgic resultat d'ambdues accions representarà el 70 % de les víctimes enregistrades durant aquests tres mesos.

288. L. DE SALVADOR, *Cal odiar tot instint sanguinari*, «Diari de Tarragona», 25-09-1936.

Si d'una banda les «saques» esmentades poden tenir com a motiu l'aplicació de represàlies per les notícies negatives que provenen dels fronts de combat o del bombardeig naval de Roses el dia 30 d'octubre, val a dir que les mesures tendents a una represa del poder per part del govern de la Generalitat dificultaven progressivament la impunitat en la qual havien actuat els sectors més radicalitzats, és a dir, els partidaris de continuar la repressió «incontrolada». La integració de totes les forces antifeixistes —i especialment les revolucionàries— en el govern de la Generalitat del dia 26 de setembre, la creació dels Tribunals Populars a Catalunya per Ordre de 23 d'octubre i la constitució del Tribunal Popular de Tarragona el 12 de novembre apuntaven cap a l'acabament del cicle repressiu esdevingut fora del marc judicial i la imposició d'un control —executiu i judicial— sobre les execucions. Tot això comportava que alguns nuclis més extremistes exercissin accions de resistència i de desafiament cap al nou ordre que es volia imposar. Tenint cura, però, de no tibar massa la corda. En aquest sentit veiem que tant en la matança del dia 10 d'octubre com en la de l'11 de novembre —comandada pel «Sec de la Matinada»—, no hi haurà cap ciutadà de Tarragona. Després de les morts del dia 28 de setembre era aconsellable evitar les protestes dels sectors antifeixistes de la ciutat contraris a la criminal repressió. Així, doncs, mentre que les víctimes del 10 d'octubre seran veïns de Constantí i d'Ulldecona, el grup d'occits de l'11 de novembre estarà integrat en un 71 % per eclesiàstics i en un 29 % per residents a Batea, Horta de Sant Joan i Riudoms.

L'execució col·lectiva de l'11 de novembre serà l'última. Després es registraran algunes morts aïllades com la de l'advocat monàrquic Francesc Ixart, que veurem més endavant, o l'afusellament de quatre veïns de Torredembarra, detinguts a la vila el mateix dia 22 de desembre, com a represàlia per la mort d'un milicià torrenc al front d'Aragó.

VÍCTIMES DE LA REPRESSIÓ DEL PERÍODE
01-10-1936 - 22-12-1936

19	eclesiàstics (6 capellans i 13 religiosos)	(34,5 %)
—	militars	—
28	no residents a Tarragona	(50,9 %)
8	ciutadans de Tarragona	(14,5 %)
55	total víctimes	

Durant aquest últim període, els articles de premsa que denuncien l'adhesió de l'Església a la causa rebel es continuaran publicant en els diaris tarragonins. En articles com *La guerra y el clericalismo* de Francesc Cañagueral (republicà federal) o *Hemos destruido el templo, ¿sabremos destruir la religión?*[289] d'Andreu Gondolbeu (PSUC), es considerarà la religió una de les causes principals de la guerra i l'Església com un dels pilars fonamentals del bàndol rebel i, per tant, es defensarà el combat a mort contra l'estament eclesiàstic:

> «El clericalismo es el principal factor de la guerra, es su financiador mas destacado; el clericalismo está con la guerra y da a la guerra todo cuanto tiene y dispone; hombres y dinero; Obispos y curas; los unos como miembros del Gobierno faccioso de Burgos; los otros en la dirección de combates; los demás con ametralladoras y fusil en las trincheras (...). Sin desmayos; sin vacilaciones; combatir esta Iglesia criminal y este clericalismo compuesto de una bandada de asesinos, es como se han de ganar las legítimas indulgencias».[290]

Tanmateix, la característica principal d'aquest període serà l'aparició a la premsa portaveu de les diferents forces antifeixistes de molts articles que denuncien la repressió exercida sense control i exigeixen mesures immediates per posar-hi fre.

289. A. GONDOLBEU, *Hemos destruido el templo, ¿sabremos destruir la religión?*, «Llibertat», 13-11-1936.

290. F. CAÑAGUERAL, *La guerra y el clericalismo*, «Acció», 07-11-1936. Vegeu també «Llibertat», 18-11-1936, i «Acció», 21-11-1936.

L'1 d'octubre, tres dies després de la matança de la nit del 28 de setembre, el Comitè Militar del PSUC i de la UGT publicarà una nota en la qual es condemnarà enèrgicament el terrorisme i declararan enemics de la revolució els autors d'accions irresponsables comeses per un afany de venjança personal.[291]

Des de primers d'octubre, el diari «Llibertat» també s'afegirà a la campanya amb la transcripció literal de diferents articles que Joan Peiró publicà al diari «Llibertat» de Mataró, el contingut de les seves editorials i els articles de F. Adell.

> «Basta ya de terror. Basta ya de crímenes estúpidos que pueden caer sobre nosotros mismos. Basta ya de trabajar en la sombra de la noche. Basta de dárselas de lince con detenciones arbitrarias. Basta de fanfarronear de revolucionarios al socaire de hechos delictivos.»[292]

A principis de novembre, les consignes recollides a «Llibertat» són prou eloqüents i inequívoques:

> «Prou! Acabem d'una vegada amb la pirateria i el tartarinisme que encara avui fa sentir la seva petjada desprestigiadora damunt del subsòl català. Caigui qui caigui, foragitem irremisiblement als traïdors de la revolució».[293]

En el mateix sentit, Ramon Herrera (JCI-POUM), a l'article titulat *¡¡Basta!! ¡¡Basta!!*, manifestarà l'absoluta necessitat d'acabar «con la ola de terrorismo» provocat per «unas pandillas móviles que siembran el terror a su paso», deixant un rastre d'odi, de crim i de pànic. En definitiva, un sentiment força negatiu entre molts sectors de la població que no ajuda precisament a la col·laboració en la lluita contra el feixisme.[294]

Després de valorar les característiques principals dels quatre períodes en què hem dividit metodològicament els cinc

291. Vegeu «Llibertat», 01-10-1936.
292. «Llibertat», 02-10-1936. Vegeu també «Llibertat», 14-10-1936.
293. «Llibertat», 04-11-1936. Vegeu també *Neutralitzar l'ona d'horror*, «Llibertat», 02-12-1936, i *Contra l'imperi del crim*, «Llibertat», 03-12-1936.
294. R. Herrera, *¡¡Basta!! ¡¡Basta!!*, «Acció», 07-11-1936.

mesos durant els quals es va desenvolupar la repressió exercida fora del marc judicial, hem de formular-nos dues preguntes: qui eren els executors?, i quina actitud varen adoptar els dirigents polítics i sindicals de les diferents forces representades en el Comitè Antifeixista de Tarragona?

Totes les fonts documentals consultades, escrites i orals,[295] apunten cap a l'existència a Tarragona de dos o tres escamots, formats per quatre o cinc milicians, generalment afiliats a les Joventuts Llibertàries i a la FAI. Es tracta d'un grup d'homes d'acció molt radicalitzat amb uns lligams socials molt febles, arran la marginalitat, en el qual predominen les professions de peó, jornaler i mariner. En alguns casos havien estat alliberats de la presó, enmig de l'eufòria revolucionària, on estaven reclosos per la comissió de delictes comuns. Durant els primers dies de convulsió s'afiliaran a les organitzacions més revolucionàries, seran armats i per la seva temible audàcia es convertiran en una mena de força de xoc. D'altra banda, el poder de les armes i la conjuntura de desordre revolucionari inicial possibilitaran, en ocasions, la combinació de missions encarregades pels seus dirigents i la perpetració de fets delictius —robatoris, extorsions, assassinats... És a dir, uns malfactors que actuaran sota la disfressa de milicià de rereguarda. Tanmateix, no podem excloure l'existència d'altres patrullers que actuaran sincerament convençuts de la necessitat d'una repressió depuradora per a assolir el triomf de la revolució, o bé d'escopeters ocasionals que amb els seus trets donaran compliment a una venjança o benefici personal. L'opinió de Lluís de Salvador sobre aquests milicians resta reflectida en els següents mots:

> «La Història diu que sempre que en la vida dels pobles s'han produït unes circumstàncies semblants, ha estat impossible dominar l'impuls instintiu de les mases exaltades, o la intro-

295. Informacions orals de les entrevistes realitzades a Josep M. Alomà Sanabres, Josep M. Prats Biarnés, Enric Olivé Martínez, Josep Bru Sans, Francesc Salas Puertos i Josep P. Virgili Sanromà.

missió dintre d'aquestes masses de certs elements que a pretext de mantenir viva l'obra revolucionària, el que han fet es convertir la revolució popular, sempre d'un fons generós i humà a disgrat de tot, en camp abonat per a les seves expansions delictives, liquidació de revenges, satisfacció de baixos afanys materialistes, etc.».[296]

D'entre aquests homes sense escrúpols que integraven les patrulles destaquen: Anton Ferré Pla, Ventura Ferré Pla, Josep Ferré Pla i Ramon Ferré Pla —àlies «germans Barres»—; Josep Recasens Oliva, peó, 23 anys —àlies «Sec de la Matinada»—; Manuel Garcia Cremades; Germà García Sancha —àlies «el Madriles»—; Gabriel Frasquet Cortada, jornaler, 23 anys —àlies «el Fresquet»—; Manuel Balabasquer Giménez, peó, 24 anys; Baltasar Vallejo Garcia, mariner, 41 anys —àlies «Rioja»—; Mario Berruti, jornaler —àlies «el Mario»—; Ramon Alujas Llagostera, 33 anys —àlies «Mon».

Ara bé, per què només tenim constància de la identificació d'uns homes que actuaven sota la cobertura del sector anarcosindicalista de la ciutat?, és que en la comissió d'actes violents no hi varen participar milicians d'altres sectors antifeixistes? Probablement trobarem la resposta al primer interrogant en els trets caracteriològics dels escopeters coneguts i identificats. Es tractava d'un conglomerat d'homes d'un nivell cultural molt baix que es trobaven entre la marginalitat i la delinqüència, però eren terriblement temeraris. No només no s'amagaven dels seus actes sanguinaris sinó que en ocasions en feien ostentació. Segons el testimoni de F. Salas, després d'alguna matança col·lectiva, al matí, el pare mateix dels «germans Barres» sortia al balcó del seu domicili del carrer de la Nao i a crits proclamava, a qui el volgués sentir, quantes víctimes havien occit els seus fills aquella nit. D'altra banda, el «Sec de la Matinada» —envoltat d'una aurèola terrorífica després d'haver cremat viu el metge de la presó Josep M. Vives—, acompanyat pels seus homes, passejava desa-

296. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 90. HMT.

fiant pels carrers de la ciutat exhibint el seu armament: un fusell màuser, una pistola-metralladora i un matxet. Així mateix, «el Madriles», segons el testimoni d'E. Olivé, l'endemà de la luctuosa nit del 28 de setembre fou vist amb les robes tacades de sang. Aquests exemples demostren com, a més del poder objectiu que els proporcionaven les armes i la cobertura de les sigles anarcosindicalistes, conscientment exercien un poder propi que provenia tot just del terror que provocava la seva presència, el pànic davant la impunitat en la qual es movien i l'expansió d'uns rumors que mitificaven l'horror de les seves accions.

Pel que fa al segon interrogant, referent a la participació en les execucions de milicians pertanyents a altres organitzacions antifeixistes, la resposta s'esvaeix en l'anonimat, la nocturnitat i la discreció. D'altra banda, la lògica inexistència de fonts documentals impossibilita la identificació dels executors. Tanmateix, algunes declaracions aplegades a la Causa General manifesten que alguns dels detinguts per escamots del POUM després aparegueren morts. En la mateixa línia, Joan Serra Vilaró recull en el martiriologi dels sacerdots de l'Arquebisbat de Tarragona la implicació de milicians del POUM, intervenció que també és apuntada sense gaires detalls per J. P. Virgili.

Altrament, F. Adell, a l'article *La revolució imposa serenitat i disciplina*, en relació amb els militants del PSUC i de la UGT, admet que «són molts els treballadors d'aquesta sindical que lluny de seguir les petjades dels representants seus, s'obstinen en tasques i conductes, no les més adients al moment actual».[297] Per la seva banda, el secretari general de la Federació Comarcal de la UGT, Josep Catalán, en l'informe presentat en el Ple Comarcal del 25 d'octubre de 1938, recorda «que en aquellas horas en que se atracaba impunemente a los ciudadanos en sus domicilios mismos escudándose bajo el nom-

297. F. Adell, *La revolució imposa serenitat i disciplina*, «Llibertat», 18-09-1936.

bre de la UGT, él junto con otros compañeros que le siguieron, hizo que cesaran aquellos hechos».[298]

Respecte a l'ERC, F. Adell (dirigent local d'ERC) afirma que «a molts pobles algú d'Esquerra s'entreté en venjances personals, no fent ni un acte favorable ni a la revolució ni als nostres combatents».[299] A tall d'exemple de les manifestacions d'Adell, podem observar com a Constantí, amb l'índex més elevat de víctimes de la repressió de tots els municipis de la comarca, tant el Comitè Antifeixista com posteriorment l'Ajuntament estaven dominats per homes d'ERC i de la UGT, mentre que la CNT no fou constituïda a la vila fins al 17 de desembre de 1936.

Fins a quin punt la violència provocada per aquests homes era incontrolada? Si pensem en un control sobre la repressió exercit per un poder executiu únic —revolucionari o no— que mitjançant les forces d'ordre públic —milicians o policia— inicia les investigacions, procedeix a la detenció dels sospitosos i sotmet el cas de cada individu acusat als organismes judicials corresponents que, amb un mínim de garanties processals, dictaran públicament la sentència i ordenaran la seva execució, cal admetre el qualificatiu «incontrolat» per definir les execucions que es registraran fora del marc judicial. Tanmateix, llevat de les morts comptabilitzades durant el primer període, quan s'abatia les víctimes poc després de la seva detenció, hem d'acceptar un cert control de la repressió, exercit de manera secreta, fosca i difosa, però control al cap i a la fi. Tant Lluís de Salvador com Josep P. Virgili opinen que els patrullers «actuaven, però, de mers executors a les ordres d'altres»,[300] o que «de sota mà, obraven impulsats per elements directius de la FAI que tenien el compromís d'acatar les ordres del Comitè Antifeixista».[301]

298. Informe de Catalán al Ple Comarcal, 25-10-1938. PS-BARCELONA 368. AHNS.

299. F. ADELL, *La revolució imposa serenitat i disciplina*, «Llibertat», 18-09-1936.

300. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 91. HMT.

301. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, pp. 250-251.

L'absència de fonts documentals que informin sobre el control de la repressió i els mecanismes que decidien la vida o la mort dels empresonats en els vaixells presó en dificulta la valoració. A Tarragona no tenin constància de l'existència d'un Tribunal Popular com el que el dia 18 d'agost creà a Lleida l'Assemblea General de Juntes Directives de tots els sindicats de la ciutat. Un organisme revolucionari que, com diu J. Barrull, havia de canalitzar i depurar l'acció repressiva de la revolució mateix.[302] A la nostra ciutat, abans de primers de setembre, quan comencen a celebrar-se els judicis contra els militars acusats de rebel·lió, les úniques notícies que tenim sobre l'actuació del Tribunal Popular es redueixen a l'ordre del 27 d'agost que acorda l'alliberament de dotze joves seminaristes menors d'edat, que seran posats «sota la tutela dels partits polítics» i que «es troben hostatjats a les seus de la UGT i del POUM»,[303] i a la decisió del 3 de setembre, quan el fiscal del Tribunal Popular, Josep M. Valbuena, ordena la llibertat de 27 seminaristes que havien estat detinguts a Lleida i empresonats al «Río Segre».[304] Per tant, a diferència de Lleida, el Tribunal Popular de Tarragona, fins a mitjan novembre, tindrà una incidència gairebé nul·la en l'endegament de l'acció repressiva. Nogensmenys, existirà un cert control sobre la repressió d'unes persones detingudes i posteriorment empresonades. Els testimonis del religiós de la Sagrada Família de Reus Joan Blasco[305] i del jove fejocista Enric Olivé[306] demostren l'existència d'uns «Comitès de Salut Pública» que, reunits

302. J. Barrull, *El primer Tribunal Popular de Lleida (agost-octubre 1936)*, pp. 67-79. Vegeu també, del mateix autor, *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*.

303. «Diari de Tarragona», 27-08-1936.

304. «Llibertat», 03-09-1936.

305. Fou alliberat com a conseqüència de gestions diplomàtiques del govern de Costa Rica. El seu relat és molt interessant pel que fa a les condicions de vida en el vaixell «Río Segre». J. Blasco, *Estampas de mi cautiverio*, Buenos Aires 1940.

306. E. Olivé, *¿Será hoy cuando me fusilan?*, Revista del «Diari de Tarragona», núm. 156, 1989.

a la cabina d'oficials del vaixell, jutjaven sumàriament els empresonats. Olivé apunta que l'esmentat tribunal estava integrat per representants d'UGT, FAI, POUM i JSUC, sis o set membres en total.

D'altra banda, la coincidència de l'origen o residència dels grups de víctimes que integraven les «saques» registrades entre els mesos d'agost i octubre assenyala que els executors actuaven generalment seguint les indicacions que provenien dels comitès antifeixistes dels pobles on els detinguts eren coneguts.

Si abans de registrar-se l'execució podem referir-nos a un cert control revolucionari, el cadàver de la víctima seguirà, en molts casos, els procediments habituals. Els cossos dels occits són recollits en els diferents indrets on han estat abatuts pel camió de l'empresa de transports Vda. de Cañelles, anomenat «Doña Juanita»,[307] i seran traslladats a l'Hospital Civil o al cementiri on es practicaran les preceptives autòpsies. Alguns dels cadàvers no identificats seran fotografiats i el jutge d'Instrucció accidental de Tarragona Manuel Miró Esplugas, donant compliment a l'article 109 de la Llei d'Enjudiciament Criminal, iniciarà els tràmits sumarials i publicarà en el «Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya» —entre els mesos de setembre i desembre de 1936— els edictes que cridaven a les persones properes a les víctimes per a la identificació de 97 cadàvers.[308]

L'espiral de violència, provocada per la rebel·lió militar contra la República, que es desencadenarà des de finals de juliol fins a mitjan novembre de 1936 s'ha de situar en la fractura social que dividirà la col·lectivitat enmig d'una dinàmica de guerra. De sobte, no només els militars sediciosos i els militants ultradretans partidaris del sollevament —tradicionalistes, falangistes, CEDA, RE...— sinó també els homes de la Lliga Catalana i en general de la dreta democràtica, així com tots els

307. J. P. Virgili, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, p. 291.
308. Vegeu-ne els edictes. DOGC 07-09-1936 - 25-12-1936.

representants de l'Església —capellans, religiosos...— i els catòlics pertanyents a diferents organitzacions de caire religiós —com els fejocistes—, seran considerats feixistes i, per tant, enemics. La repressió exercida sobre aquest sector de la població aviat generarà actituds ben diferents i oposades entre els dirigents i militants de les diverses organitzacions antifeixistes. Amb més o menys convenciment, manifestat a través de crítiques tèbies o contundents, en tots els partits i sindicats hi haurà elements contraris a la repressió sanguinària dels primers mesos. Ja des del principi detectem accions protagonitzades per homes de diferents sectors ideològics encaminades a salvaguardar la vida de possibles víctimes. Davant les amenaces rebudes, i enviat per alguna autoritat republicana, un cotxe requisat amb un policia sota les ordres de la Generalitat conduirà Antoni Elias Buxadé —procurador dels tribunals i home de confiança del cardenal Vidal i Barraquer— i la seva família a Santes Creus, on restaran sota la protecció del comitè antifeixista local.[309] El dirigent de la CNT-FAI Josep M. Alomà rescatarà Mn. Pere Batlle de la patrulla de milicians que l'havia detingut;[310] l'alcalde d'Altafulla, Lluís Punsoda (ERC), dormirà durant tres mesos a l'entrada del domicili de l'exalcalde del poble durant la Dictadura de Primo de Rivera per impedir la seva detenció a milicians de Vilafranca del Penedès;[311] el rector d'Altafulla mateix, a petició pròpia, serà conduït per membres del Comitè Antifeixista a casa d'un germà que residia a Barcelona per a poder salvar la vida;[312] a Vila-seca, amb 3.053 habitants i un comitè dominat pel POUM i la CNT, no es registrarà cap víctima entre els veïns de la vila.

Altrament, entre les forces representades en el Comitè Antifeixista de Tarragona —amb més o menys presència segons la radicalitat ideològica dels militants—, hi haurà individus clara-

309. Informació facilitada per M. Rosa Elias Arcalís. Tarragona 1996.
310. Entrevista a Josep M. Alomà. Tarragona 1988.
311. Entrevista. Anònim. Altafulla 1986. AHT.
312. Causa General, NP 231. 1.447-1.449. AHN.

ment partidaris de prendre mesures expeditives contra tots aquells considerats com a feixistes. La pugna desenvolupada en el si de les organitzacions antifeixistes, entre els que aprovaven les matances i els que les rebutjaven, anirà paral·lela, i hi estarà interrelacionada, a les característiques pròpies de cada un dels quatre períodes en els quals hem dividit el cicle repressiu. En els dos primers períodes —del 23 de juliol al 4 d'agost i del 5 al 28 d'agost—, que amb 213 víctimes representaran dos terços del total, la repressió es dirigirà especialment contra els eclesiàstics i els militants ultradretans. Comencen a arribar els cadàvers de militars i milicians caiguts al front d'Aragó, la premsa informa sobre la ferotge violència exercida pels feixistes en les zones que controlen i es publiquen les primeres notícies sobre l'avançament victoriós dels militars rebels. Si a aquest ambient crispat afegim la determinació d'alguns escamots de milicians i la decisió d'alguns dirigents a l'hora d'impartir consignes o indicacions, podem pensar que el moment no era gens apropiat per a denunciar i aturar la repressió. D'altra banda, cal tenir en compte una sèrie de consideracions ideologicoestratègiques que reduïen a la impotència aquells que desaprovaven les execucions. En primer lloc, la total desaparició de les forces d'Ordre Públic de la ciutat, les quals, junt amb els militars, foren traslladades cap al front durant els primers dies; per tant, s'esfumava l'instrument que hauria d'oposar-se al poder efectiu d'alguns milicians. En segon lloc, tot i que en les eleccions generals de febrer de 1936 el resultat fou favorable al Front d'Esquerres, gairebé un 39 % dels votants tarragonins es decantarà pel Front d'Ordre, el qual en el global de la comarca del Tarragonès arribarà al 41 % dels vots.[313] Dissipat el recel que provocaven els militars i les forces d'Ordre Públic, i amb la marxa d'una gran quantitat de militants conscienciats cap al front, el temor que desvetllava la repressió havia de garantir la tranquil·litat de la rereguarda mitjançant la immobilització

313. Vegeu M. VILANOVA, *Atles electoral de Catalunya durant la Segona República*, pp. 236, 375 i 376.

d'un considerable sector de la població que s'havia manifestat contrari al Front Popular. I en darrer terme, l'experiència personal de molts dels dirigents antifeixistes de Tarragona —com Lluís Mestres (ERC), comissari de la Generalitat; Joaquim Fort (ERC), alcalde; els consellers municipals d'ERC Josep Segalà i Antoni Secall; el secretari general de la UGT, Josep Catalán...— que havien estat empresonats en el vaixell «Manuel Arnús» per la repressió dels fets d'Octubre de 1934.[314] Òbviament, la memòria dels 243 represaliats de la comarca durant l'any 1934 més aviat desmotivava l'enfrontament fratricida entre antifeixistes per un motiu com aturar la repressió dels considerats feixistes.

No obstant això, després de la matança col·lectiva del 28 de setembre, justificada per l'atemptat terrorista i l'ocupació de Toledo, que hem qualificat de repressió classista selectiva dirigida contra ciutadans tarragonins d'ideologia dretana no considerats perillosos ni bel·ligerants, la balança es decantarà a favor dels que desaprovaven les execucions. D'altra banda, el redreçament de les institucions republicanes, la participació de les organitzacions revolucionàries en el govern de la Generalitat i en els nous ajuntaments, la dissolució dels comitès antifeixistes i la constitució dels tribunals populars, configuraran una conjuntura política que afavorirà el reflux de la repressió. Després de l'última «saca», dirigida pel «Sec de la Matinada» el dia 11 de novembre, el conseller de Justícia, Andreu Nin, explicarà el que havia succeït a Tarragona a la resta del Consell de la Generalitat. Nin manifestarà que «pogué constatar, no fa gaire, l'ambient popular contrari a actes d'aquesta naturalesa» entre la població tarragonina.[315]

L'actitud que sobre el fenomen repressiu adoptaran els dirigents i els militants antifeixistes oscil·larà entre l'estímul, l'aprovació i la connivència d'alguns i el rebuig, la denúncia i els intents d'aturar aquell devesall de sang d'altres, tot plegat en-

314. Vegeu T. VERDAL, *Los presos del Manuel Arnús*, pp. 289-317.
315. Actes del Consell de la Generalitat, 18-11-1936. Lligall 556. SHM.

mig d'un cúmul de contradiccions ideològiques, impotències i situacions extremes. Quan el principi d'autoritat comença a restablir-se, malgrat les baixes i les notícies negatives que arriben dels fronts, les execucions cessen.

Per a valorar l'impacte que la repressió tindrà sobre l'opinió pública que simpatitza amb la causa antifeixista, res millor que l'anàlisi de Lluís de Salvador:

> «De bon principi, quan van ser executats alguns dels elements més caracteritzats com a reaccionaris perillosos i com a més significats contra el culte a les llibertats i a Catalunya, l'opinió pública ho acceptava com una expressió inevitable de la justícia popular inherent a tota revolució que no eren pas els treballadors els primers a donar-li caràcter sagnant.
>
> »Quan la repressió no honorava la Revolució ni els seus cabdills, ni mereixia la seva aprovació, ans ben al contrari, el sentiment de repugnància es féu clarament ostensible i va tenir ressò potent en el si de les agrupacions sindicals. Potser obraren aquestes amb algun retard i és possible també que si els homes del Front Antifeixista haguessin adoptat abans les lloables determinacions que posaren en pràctica per tal d'acabar amb els que deshonraven la revolució amb la seva conducta incontrolada (...) s'haguessin pogut evitar mals majors (...) que causaren una pertorbació pregona, potser fins i tot radical en la marxa de la nostra lluita».[316]

Més enllà de les xifres de víctimes, sense caure en el maniqueisme, però amb voluntat comparativa, cal valorar el fenomen repressiu de la rereguarda catalana durant la guerra i la repressió exercida després de la victòria franquista. D'una banda, tenim uns «judicis» celebrats a la cabina dels oficials del «Río Segre», uns executors com els «germans Barres» o el «Sec de la Matinada», un cicle repressiu que es desenvoluparà durant cinc mesos en una dinàmica general de desordre, de convulsió revolucionària i amb la denúncia paral·lela d'alguns dirigents i militants.[317] De l'altra, trobem uns judicis sumarís-

316. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 92. HMT.
317. Vegeu A. REIG, *Violencia y terror*, p. 121.

sims realitzats amb tot el procediment, tràmits preceptius i ritual de la jurisdicció militar, uns afusellaments executats pel reglamentari i disciplinat escamot de soldats sota les ordres d'un oficial i la benedicció d'un sacerdot, un cicle repressiu que es perllongà durant cinc anys i que comptava amb la cobertura i el vistiplau d'un Estat que ja havia aconseguit la victòria i, naturalment, sense cap manifestació pública en contra. Podem avaluar amb un afany contemporitzador ambdues repressions? Evidentment, no. Certament, l'èxit de la revolució o la victòria de la República democràtica passava per aturar aquelles matances. En canvi, la repressió franquista, lluny de l'autocrítica, serà la base sobre la qual s'assentarà un nou règim dictatorial que perviurà durant 36 anys i acabarà amb la mort del general Franco.

Un altre dels aspectes del fenomen repressiu registrat a la rereguarda catalana serà la depuració del funcionariat i dels treballadors adscrits a les diferents administracions públiques i els organismes dependents. Després de l'esclat de la guerra, provocada per una rebel·lió militar contra el sistema republicà, era lògic que en els diferents nivells de l'Administració —estatal, autonòmica i municipal— fossin adoptades les mesures preventives i de defensa corresponents pel que fa al control del personal. En aquest sentit, la depuració esdevindrà una acció política que tindrà com a objectiu assegurar una certa homogeneïtat ideològica dels empleats públics mitjançant el bandejament o la sanció de tots aquells que manifestaven la seva antipatia vers el règim establert o bé eren sospitosos de combregar amb les idees del bàndol contrari. D'altra banda, la conjuntura de l'enfrontament bèl·lic obligava els dirigents polítics a prendre les mesures necessàries per garantir la fidelitat dels funcionaris i evitar possibles obstruccions a les ordres emeses per accions de boicot o sabotatge.

El dia 24 de juliol de 1936, entre les primeres disposicions d'urgència publicades al «Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya», es recull el Decret de Presidència signat el dia anterior pel president Companys en el qual, després de manifes-

tar que el govern necessita «comptar amb la seguretat que tot el personal a les seves ordres sigui absolutament lleial als ideals del poble», es promulga el cessament immediat de tots els treballadors públics que hagin participat en el moviment insurreccional o que siguin declaradament desafectes a la República.[318]

Atesa la situació excepcional del moment i la paralització momentània de la classe política que fins aleshores dirigia les diferents administracions, a Tarragona, el nounat Comitè Antifeixista —amb clara hegemonia del sindicalisme revolucionari— assumirà directament la tasca d'esporgar dels rengles del funcionariat tots aquells «que es consideraven desafectes al Règim actual».[319]

Durant el mes d'agost de 1936, com a primera mesura i independentment de la tramitació preceptiva de l'expedient sancionador, a proposta de la comissió d'investigació, el Comitè Antifeixista de Tarragona determinarà que tots els afectats per la depuració s'abstiguin d'acudir al seu lloc de treball, essent considerats cessats provisionalment.

Pel que fa als 45 funcionaris de la Comissaria Delegada de la Generalitat de Catalunya a Tarragona, registrem nou destitucions, així com deu cessaments del personal adscrit a la demarcació d'Obres Públiques.[320] Dependent de l'Estat, la Delegació d'Hisenda de Tarragona —amb 71 funcionaris— contemplarà la depuració de 16 empleats.[321] Per la seva banda, la Comissió

318. Decret de Presidència, 23-07-1936. DOGC, 24-07-1936.

319. Actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament, 28-09-1936. AMT.

320. Són depurats: Lluís Carbó Pareta, oficial major (destituït i jubilat); Joan Gualbert Nogués Virgili, cap de recaptació de contribucions (destituït); Francesc Torres, oficial de recaptacions (acomiadat); José de la Morena Trilla, cap de negociat; Joan Álvarez de Ossó, oficial 2a.; Alfonso Ferrer Rodríguez, oficial 2a.; Javier Bella, dipositari; Eduardo Herrera Bremon, cap de secció d'hisenda local, i Francesc Monravà, arquitecte. Adscrits a la demarcació d'Obres Públiques seran cessats els capatassos Pere Capdevila, Marià Ibáñez, Isidre Miró Gavarró i Marcel·lí Sabaté Sabaté; i els peons auxiliars Josep Aubí Arbós, Josep Rosell, Joaquim Miralles Salvadó, Josep Sabaté Álvarez, Alfons Beltran Bel i Baptista Fibla Bòria. Expedients de Personal. ADT.

321. Els depurats de la Delegació d'Hisenda són: Frederic Cia Irigoyen,

Permanent de l'Ajuntament de Tarragona, a proposta de la comissió de depuració del personal, acordarà el dia 28 de setembre de 1936 el resultat de 29 expedients incoats que afectaven, aproximadament, el 12 % del total de la plantilla amb les següents resolucions: 24 acomiadaments i 5 sancionats.[322] Així mateix, malgrat que la inexistència de fonts documentals no en permet la quantificació, hi haurà algunes depuracions entre els obrers i empleats de la Junta d'Obres del Port. Altrament, entre els professionals de l'ensenyament, la FETE (UGT) elaborarà una llista del personal docent de la província i sol·licitarà al Ministeri d'Instrucció Pública la destitució de 70 mestres i mestresses, la jubilació forçosa de 24 i el trasllat obligat de 4.[323]

Val a dir, però, que després de la dissolució del Comitè Antifeixista de Tarragona a finals d'octubre de 1936 i amb la progressiva normalització de les diferents administracions públi-

---

Joan Piniés Sorribas, Ferran Asquerino Montalban, Emili Tamarit Foncuberta, August Posalodo Moreno, Antoni Pérez Alcalá del Olmo, Enric Gómez Surrá, Rafael Pallero Sánchez, Orsini Sardà Balañà i Joan Tuset Carreras. PS-BARCELONA 230. AHNS. Del cessament publicat en el DOGC seran afectats: Julià Arenas Gargantiel, administrador de rendes; Josep Merelo, tresorer; Albert Díaz de Brito, advocat de l'Estat; Santiago Gramunt, advocat de l'Estat; Francesc Melià, oficial segona; Enric Parra, cos de comptabilitat. DOGC 4-09-1936.

322. Són acomiadats: Salvador Cañas Gómez, secretari; Salvador Farré Guasch, auxiliar oficial; Josep Andreu Figuerola, auxiliar oficial; Josep Pinet Gabriel, tenidor de llibres; Josep M. Pujol de Barberà, arquitecte; Alfons Aubaldo Cabrera, auxiliar delineant; Maria Dolors Fàbregas, infermera; Dolors Andreu Figuerola, mestressa auxiliar; Anna Delclós Balvey, mestressa auxiliar; Ramon Sentís Viñas, guàrdia urbà; Andreu Moran Anton, guàrdia urbà; Benjamín Miquel Martínez, guàrdia urbà; Josep Esteban Hernández, guàrdia urbà; Feliu Font Grau, peó sanitat; Josep Sentís Vidal, aprenent; Josep Targa Elias, zelador; Marià Fernández, zelador; Josep Fontanet Guasch, zelador; Ramon Sentís Vidal, paleta; Joan B. Gallart Vaqué, fuster; Santiago Vallvé Vilallonga, peó; Josep Abelló Ferré, peó; Enric Gavaldà Peris, llacer; Francesc Batista Radúa, peó. D'altra banda, és sancionat a examinar-se de nou Josep Salgado Caldera; amb la jubilació, Ramon Combalia Ferré; amb destinació a la brigada d'Obres, Enric Ciutat Benet; amb la degradació a peó, Pau Rovira Mercadé, i se li retira la jubilació a Francesc Torregrosa. Actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament, 28-09-1936. AMT.

323. Actes de la Secció de Tarragona de la FETE, 08-09-1936. PS-BARCELONA 844. AHNS. Vegeu-ho amb més detall a l'apartat 4.1.3.

ques, començaran a sorgir, primer tímidament i després amb més contundència, les crítiques a l'acció depuradora que l'organisme revolucionari havia dut a terme durant els tres primers mesos. En el Ple de l'Ajuntament del 3 de novembre s'admetrà que el cessament dels funcionaris depurats provoca dificultats en la marxa normal de l'administració municipal. Així mateix, després d'un llarg debat, s'acordarà que la comissió de personal revisi i resolgui els recursos interposats per diferents funcionaris recentment acomiadats.[324]

A finals de novembre de 1936, en la Junta General extraordinària de la Societat d'Obrers i Empleats de la Junta d'Obres del Port (UGT), alguns afiliats exigiran que es realitzin les gestions necessàries davant les autoritats per tal d'esmenar «els equívocs i les injustícies» comeses amb l'acomiadament d'uns quants treballadors suposadament considerats desafectes.[325] En el mateix sentit, el president de l'Associació de Funcionaris de la Generalitat de Catalunya (UGT), Josep Jorba Ventura, manifestarà en una assemblea general que el Comitè Antifeixista actuà unilateralment en la depuració del funcionariat i prescindí de les suggerències dels presidents dels diferents comitès de funcionaris.[326] No obstant això, no serà fins a finals de juliol de 1937 que la Junta Directiva, pressionada per les exigències de l'assemblea general, decidirà visitar el comissari de la Generalitat, Joaquim Fort, per sol·licitar la revisió dels expedients d'acomiadament. L'ambigüitat i la inconcreció de la resposta del comissari i del cap de personal comportaran que les gestions dels representants sindicals dels funcionaris esdevinguin infructuoses, i l'assemblea general criticarà la Junta Directiva per l'abandonament immerescut dels acomiadats injustament.[327]

324. «Llibertat», 04-11-1936.

325. Llibre d'Actes de la Societat d'Obrers i Empleats de la JOP (UGT), 28-11-1936. PS-BARCELONA 1.373. AHNS.

326. Actes de la Delegació de Tarragona de l'Associació de Funcionaris de la Generalitat de Catalunya (UGT), 05-10-1936. PS-BARCELONA 501. AHNS.

327. Actes de la Delegació de Tarragona de l'Associació de Funcionaris de la Generalitat de Catalunya (UGT), 13-09-1937. PS-BARCELONA 501. AHNS.

Com a conseqüència de la impotència sindical per a promoure la revisió dels acomiadats, Pere Medem Gozálvez, secretari de relacions sindicals de l'Associació de Funcionaris, publicarà l'article titulat *La revolució i els estaments oficials*, en el qual criticarà l'arbitrarietat i la parcialitat del procés depurador:

> «(...) els Comitès del Front Popular o Revolucionaris constituïts en els estaments oficials per la depuració del personal ni varen ésser autoritzats ni elegits per les organitzacions del Front Popular i els seus components en la majoria dels casos ni pertanyen a cap centre antifeixista i per tant en les seves funcions, de revolucionaris improvisats o d'ocasió, no tan sols no atenien les consignes o conveniències dels partits o sindicals, sinó que en forma antidemocràtica i dictatorial actuaven segons criteri personal i sempre en busca de les seves conveniències particulars (...) erigint-se des d'aquells llocs en veritables dictadors i opressors dels seus companys d'oficina, imposant la seva voluntat pel temor als demés funcionaris».[328]

La petició de rehabilitació d'alguns acomiadats per motius personals també serà evident en la comunicació del Sindicat Únic de l'Ensenyança i Professions Liberals (SUEPL-CNT) de Tarragona a la Federació Nacional de Sindicats de l'Ensenyança en relació amb la destitució d'Antoni F. Mateu Alonso, professor de francès de l'Escola Normal. L'informe reconeix la competència professional de Mateu, el qual havia ingressat a la CNT després del 19 de juliol de 1936 i estava afiliat a l'ERC.

> «El motivo de su destitución fue mas bien de odios personales por querellas con el director del Instituto de esta, Sr. Herrera, buena pieza que al solo nombre de CNT entiende boicot absoluto, como nos hizo con la Sección de Estudiantes.»[329]

Ben contrària a la defensa dels depurats que infructuosament adoptà l'Associació de Funcionaris de la Generalitat

328. P. MEDEM, *La revolució i els estaments oficials*. «Llibertat», 24-09-1937.
329. Comunicació de SUEPL-CNT de Tarragona, 04-10-1938. PS-BARCELONA 1.388. AHNS.

(UGT) serà l'actitud de l'Associació de Treballadors d'Hisenda (UGT). A finals de juny de 1937, deu dels funcionaris que havien estat depurats pel Comitè Antifeixista es reincorporaran en els respectius llocs de treball, per indicació del delegat d'Hisenda de Tarragona, enmig de la sorpresa dels seus companys. En els informes del Sindicat de Treballadors del Crèdit i de les Finances (UGT) de Tarragona, es manifesta que cinc funcionaris reingressats pertanyen al Partit Radical i un altre és tradicionalista. Però a més a més, s'assenyala que Frederic Cia Irigoyen, home de «temperamento extremadamente derechista» i pare del tinent Cia, jutjat en rebel·lia pel Tribunal Popular de la ciutat, ha estat rehabilitat i ocupa el càrrec de secretari del delegat d'Hisenda. Així mateix, es remarca que Joan Piniés Sorribas, «derechista por tradición y temperamento, y que con mas de veinte años de residencia en Catalunya no acepta de grado la concesión del régimen autonómico», ha estat reposat per les bones relacions que manté amb la família del delegat. Entre inicis de juliol i finals d'agost de 1937, la Federació Local de Sindicats de la UGT de Tarragona, atès que «la presencia de dichos funcionarios en esta Delegación ha producido muy mal efecto en la opinión afecta al Frente Popular, haciéndose a este respecto toda clase de comentarios por las personas que acuden a despachar asuntos a dicha oficina pública», reclamarà al ministre d'Hisenda la revisió dels expedients i l'aplicació de les sancions corresponents.[330] No obstant això, les gestions sindicals no reeixiran i els depurats l'agost de 1936 continuaran en els seus llocs de treball.

La depuració revolucionària, immediata, lògica —tenint en compte les greus circumstàncies—, i en algunes ocasions equivocada o injustificada, que va dur a terme el Comitè Antifeixista de Tarragona serà posteriorment qüestionada per alguns dirigents sindicals i discutida en les assemblees, com és el cas

330. Correspondència del Sindicat de Treballadors d'Hisenda (UGT) de Tarragona, 22-06-1937 - 28-08-1937. PS-BARCELONA 230. AHNS.

dels funcionaris de la Generalitat. Altrament, alguns càrrecs polítics de l'Administració del Govern de la República —com el delegat d'Hisenda o el director general de Primera Ensenyança—, malgrat els informes negatius dels sindicats, decidiran pel seu compte la rehabilitació de molts depurats.

És just aquesta controvèrsia suscitada al voltant del procés depurador una de les característiques que diferenciaran aquesta acció política de la rereguarda catalana de la inqüestionada i àmplia purga funcionarial desplegada per un Estat policíac després de la victòria franquista.[331] A la província de Tarragona, 189 funcionaris nomenats per la Generalitat de Catalunya entre 1932 i 1937 seran cessats immediatament.[332] D'altra banda, 222 empleats municipals seran depurats i les sancions afectaran a més del 63,5 %. Així mateix, l'esporgament del magisteri català, segons apunta J. M. Solé, afectarà el 80 % dels mestres.[333]

2.4. De la lluita pel poder a la política de resistència

2.4.1. *L'enrariment de les relacions entre els antifeixistes*

La dissolució del Comitè del Front Antifeixista de Tarragona i la constitució del nou Ajuntament el 22 d'octubre de 1936 marquen l'inici de la fi de l'hegemonia cenetista. La marxa cap al front d'Aragó de molts milicians armats, les subtils maniobres d'alguns polítics republicans que malgrat la feblesa dels seus partits s'han mantingut en la legalitat de les institucions —Comissaria de la Generalitat i ajuntaments— i el creixement meteòric de la UGT provocaran una nova correlació de

331. Vegeu J. M. Solé, *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*, pp. 247-258.

332. Respecte a la repressió dels mestres a Girona i la comarca de la Selva, vegeu S. Marquès, *La repressió franquista en el magisteri públic de la Selva*, pp. 135-152.

333. Expedients de personal, 1939-1940. ADT.

forces que ja no es correspondrà amb les agosarades i, de vegades, confuses aspiracions revolucionàries dels anarcosindicalistes, amb l'important control que exercien sobre els proveïments i amb la prepotència i la impunitat d'algun dels seus grups de milicians de rereguarda.

És obvi que el deteriorament de les relacions entre les heterogènies forces englobades amb la denominació genèrica d'«antifeixisme» que es registrarà a Barcelona havia de repercutir a la comarca del Tarragonès. Però la configuració de dos blocs antagònics —CNT-FAI i POUM, per una banda, i ERC, PSUC-UGT, ACR, UdR i EC, per l'altra— que finalment s'enfrontaran violentament durant els primers dies de maig, presentarà unes característiques pròpies en l'àmbit espaial d'aquest estudi. A la ciutat i més manifestament a la resta de la comarca, la implantació real de la CNT i els petits nuclis del POUM —actius i cohesionats a Tarragona, el Catllar, Perafort, Pobla de Mafumet, Vilallonga i Vila-seca—, tot i que respectable, partien amb un considerable desavantatge davant la lluita de poder que s'acostava.

Malgrat que la manca de documentació impossibilita l'establiment d'un balanç quantitatiu precís de cada un dels blocs en els quals es dividiran les forces antifeixistes, aportarem algunes notícies que, si més no, són indicatives. Pel que fa al bàndol que defensa la revolució obrera, l'abril de 1937, la CNT compta amb 3.930 afiliats —2.600 a la ciutat i 1.330 a la resta dels pobles. Les Joventuts Llibertàries, segons el secretari comarcal Antoni Jiménez, registren uns 1.300 afiliats —400 a Tarragona i 900 a la comarca.[334]

Respecte al POUM, resultat de la unificació realitzada el setembre de 1935 entre el Bloc Obrer i Camperol i l'Esquerra Comunista, no tenim dades sobre la seva afiliació; això no obstant, segons F. Bonamusa,[335] el BOC estava organitzat a Tar-

334. Cal tenir present que molts afiliats a les JJ LL estaven al mateix temps afiliats a la CNT. Vegeu PS-BARCELONA 514. AHNS.

335. Vegeu F. BONAMUSA, *El Bloc Obrer i Camperol*, pp. 175-176.

ragona (100 afiliats), la Canonja, Constantí, Vilallonga i Vilaseca. L'any 1934, a la província de Tarragona, comptava amb uns 600 militants concentrats principalment a Tarragona, Reus i el Vendrell. D'altra banda, a les eleccions municipals del gener de 1934, el BOC obtindrà a Tarragona 786 vots, és a dir el 7,24 %.[336] En els primers mesos de la guerra civil, l'activitat dels homes del POUM i de les JCI de Tarragona serà intensa. Amb una xifra considerable de mestres entre els seus dirigents, editaran el setmanari «Acció», desplegaran una intensa campanya propagandística i constituiran la Centúria Acció que lluitarà en el front d'Osca, formada per milicians voluntaris procedents principalment de la ciutat, de Torredembarra i de Constantí. Pel que fa a la vida municipal, a Tarragona, Josep Pechs dirigirà la important regidoria d'Incautacions, i a Perafort, la Pobla de Mafumet, Vilallonga i Vila-seca, els homes del POUM, malgrat només posseir un regidor, ocuparan l'alcaldia. Així mateix, al Catllar, el líder poumista Joan Llagostera, amb el càrrec d'alcalde segon, controlarà el govern municipal.

A l'altre bàndol, que anhela reestablir el poder institucional d'una república democràtica i populista, la UGT, en l'àmbit sindical, compta a mitjan 1937 amb uns 8.000 afiliats —4.685 a Tarragona i 3.370 a la resta de la comarca. Quant als partits polítics, l'any 1936, l'ERC té centres republicans en tots els pobles de la comarca, alguns d'ells adherits a la Unió de Rabassaires, amb uns 1.400 socis.[337] El PSUC, fruit de la unificació realitzada el 23 de juliol de 1936 entre la USC,[338] la Federació Catalana del PSOE, el PCC i el PCP, no deixava de ser una força minoritària amb només 6.000 afiliats a tot Catalunya. No obstant això, el seu control de la UGT, la

336. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, p. 64, i I. MOLAS, *El sistema de partidos políticos en Catalunya 1931-1936*, p. 111.

337. Vegeu *Notícies d'ERC a les comarques tarragonines*, pp. 225-226.

338. A la comarca, l'any 1936, la USC tenia seccions constituïdes a Tarragona, Torredembarra i el Morell. Vegeu R. ALCARAZ, *La Unió Socialista de Catalunya*, pp. 288-289.

seva política frontpopulista, la progressiva influència sobre la Unió de Rabassaires i la monopolització propagandística de l'imprescindible ajut de la Unió Soviètica li comporten un creixement espectacular, del qual resulten 60.000 afiliats a Catalunya el juny de 1937.[339] Respecte a les dades d'afiliació a la comarca només podem referir-nos a les joventuts adherides al PSUC. A finals de 1936, les JSUC tenen inscrits 290 afiliats a Tarragona, 42 al Morell, 37 a Salou, 28 a Torredembarra i 8 a la Riera de Gaià.[340]

Tot plegat, darrere de les ideologies, postulats i estratègies —a banda de les múltiples afinitats individuals, difícilment avaluables—,[341] hom observa la imatge reflectida pel mirall de la realitat socioeconòmica de la comarca: un centre urbà amb una reduïda implantació industrial i escassa concentració obrera, petits tallers que cobreixen la demanda local, magatzems i un sector comercial i de serveis que es vertebra al voltant del port. D'altra banda, la capitalitat administrativa de la ciutat comporta una presència notable d'empleats, funcionaris, oficinistes i professionals liberals. En el camp, predomina una propietat de la terra molt repartida en petites i mitjanes explotacions agrícoles. És aquesta estructura econòmica i social la que comportarà que en una comarca com el Tarragonès la balança de la implantació es decanti a favor de l'ERC, el PSUC i la UGT, tot i que la força de la CNT-FAI i del POUM sigui respectable.

Tanmateix, tot aquest ball de xifres i de quotes d'afiliació ens mostra les simpaties o les afinitats de les classes populars, però la lluita entre antifeixistes quedarà reduïda a les persones políticament conscients, és a dir dirigents i militants dels

339. Vegeu *Guerra y revolución en España. 1936-1939*, p. 16.

340. *Qüestionari Sindical Agrari. JSUC*, PS-BARCELONA 1.438. AHNS.

341. En l'àmbit sindical és freqüent trobar militants d'ERC i PSUC afiliats a la CNT. Així mateix, bona part dels militants del POUM estaran afiliats a la UGT, ja que els sindicats poumistes, la FOUS, s'integraran a la central ugetista, per indicació d'Andreu Nin, amb l'objectiu de radicalitzar la UGT. Vegeu F. BONAMUSA, *Andreu Nin i el comunismo en España 1930-1937*.

partits i els sindicats, mentre que, com diu G. Orwell, «per a la massa del poble, la carestia de queviures era el més important de tot».[342] Els afiliats sobrevinguts als sindicats per les circumstàncies del moment i la població en general gairebé no entendran què és allò que està en joc en aquella guerra fratricida dins el marc més general de la guerra civil. La imatge d'aquella dona que amb un cistell a cada mà passa esgarrifada i confusa entre les dues barricades enfrontades, que mostra la pel·lícula *Tierra y Libertad*, de Ken Loach, esdevé il·lustrativa d'aquesta situació incomprensible per a la majoria de la població.

No obstant, la lluita pel poder entre els antifeixistes esdevindrà un fenomen transcendent i les seves conseqüències capgiraran la situació de la rereguarda catalana. Darrere la discussió entre si primer calia fer la guerra i després la revolució —tesi del PSUC-UGT—, i de l'estratègia d'implantar i desenvolupar la revolució mentre es lluitava a la guerra —postura de la CNT-FAI i el POUM—, allò que estava en joc a Catalunya era qui hegemonitzava el poder en el present i qui sobreviuria com a organització l'endemà de la victòria sobre l'exèrcit de Franco. Les diferents i contraposades ideologies i pràctiques que durant molt de temps havien dividit alguns partits polítics d'esquerra —PSUC i POUM— i les organitzacions sindicals obreres —CNT i UGT— es reflectien ara en les diferents estratègies per a afrontar la guerra i la revolució. Un cop finalitzada la guerra, el triomf de la revolució proletària comportava el bandejament dels partits republicans d'esquerra i dels comunistes que seguien les directrius de la Comintern, dirigida des de Moscou. D'altra banda, el restabliment d'una república democràtica burgesa significava la neutralització, desarmament i, probablement, repressió dels anarcosindicalistes i dels poumistes.[343]

342. G. Orwell, *Homenatge a Catalunya*, p. 117.
343. Vegeu G. Esenwein, *El Frente Popular: la política republicana durante la guerra civil*, pp. 333-421.

El mes de novembre de 1936, un cop s'ha establert el govern d'unitat en el Consell de la Generalitat, s'han dissolt els comitès locals i s'han constituït els nous ajuntaments, l'acció política i propagandística de cada tendència portarà implícita la crítica a les organitzacions contràries. Davant una situació que sembla ignorar l'existència de la guerra, Lluís de Salvador apel·larà a la moderació i a la unió de tots els antifeixistes:

> «Quan són desfermades la lluita i l'acció d'armes, i corre la sang i són perdudes moltes vides, la lluita de programes i l'acció política dels partits, és un element de pertorbació. És un factor de derrota. Perquè la lluita política divideix en lloc d'unir. Crea recels en lloc de confiances mútues. Fa perdre en accions verbals i de rereguarda, energies i temps que són necessaris al front o a les necessitats del front.
>
> »(...) és montruós que els militants dels respectius grups s'ataquin mútuament des de la tribuna política i sembren llavors ben intencionades, però que fatalment han de produir la discòrdia».[344]

Les opinions moderades i lúcides de Lluís de Salvador, però, se les emportarà el vent, i la disputa entre les diferents organitzacions, que semblava una pugna proselitista per guanyar nous adeptes, acabarà convertint-se en una lluita aferrissada pel poder i la supervivència política.

El discurs polític d'ERC se centrarà al voltant de dos eixos bàsics: el restabliment de l'ordre públic i l'enfortiment del poder del govern de la Generalitat. Ambdós objectius conflueixen en un de sol: la restitució de la República democràtica en la qual la política populista i nacionalista d'ERC assoliria el protagonisme perdut. El diari «Llibertat», principalment mitjançant la ploma atrevida i agressiva del jove Francesc Adell —secretari particular del comissari de la Generalitat, Lluís Mestres—, des del mes de desembre, es dedicarà a l'atac sistemàtic dels defectes i aspectes negatius de la revolució, però,

344. L. DE SALVADOR, *Lleial apel·lació a tots els partits i grups antifeixistes*, «Diari de Tarragona», 18-11-1936.

si més no, formalment, sense rebutjar-la en el seu conjunt. L'article *L'anormalitat a la rereguarda lluny de desaparèixer s'intensifica* dibuixa els trets característics d'una rereguarda completament desorganitzada i desorientada:

> «El Decret sobre creació i funcionament d'Ajuntaments no es compleix. (...) en matèria d'incautacions tothom fa el que li dóna la gana. No es distingeix l'home feixista o facciós d'aquell que ha estat tota la seva vida republicà. En matèria de proveïments ningú no s'entén, uns mengen molt i altres no mengen res».[345]

La intencionalitat política de les crítiques d'Adell és evident. D'una banda ja havia transcorregut un mes des de la constitució dels nous ajuntaments de la comarca, sense problemes remarcables. De l'altra, l'article qüestiona l'eficàcia i la imparcialitat de dues regidories, Incautacions i Proveïments, tot just controlades respectivament pel POUM i la CNT. El 15 de desembre, Adell torna a la càrrega:

> «La llei no es compleix. La revolució s'ha pres per un divertiment, i que consti, que s'han divertit tots, absolutament tots. A ciutat viuen molts comitès que, l'única feina que tenen és la de procurar cobrar plusos de guerra, i veure a quin pis "burgués" romandran més ben instal·lats. Uns mengen molt, altres no direm que passin gana, però van escassament nodrits».[346]

Adell qualificarà la situació que es viu com «la festa major de la rereguarda»[347] i en l'editorial del 10 de gener de 1937 considerarà que molts dels actuals dirigents i militants enduts per la «dèria revolucionària» són «gossos del cacic», «delators dels fets d'octubre» i «amics de la reacció»[348] A mitjan febrer, en un editorial censurat titulat *Parlem mig clar*, «Llibertat»

345. F. ADELL, *L'anormalitat de rereguarda lluny de desaparèixer s'intensifica*, «Llibertat», 3-12-1936.
346. F. ADELL, *Un govern*, «Llibertat», 15-12-1936.
347. *La veu de l'Esquerra Republicana de Catalunya*, «Llibertat», 10-01-1937.
348. F. ADELL, *Sense autoritat anem per camins suicides*, «Llibertat», 9-02-1937.

manifestarà obertament que sense la revolució la situació de la rereguarda seria molt millor. Pocs dies abans Màlaga havia caigut en mans de l'exèrcit de Franco i dels soldats enviats per la Itàlia feixista. Segons l'article, la gran transformació social que s'ha intentat realitzar en unes setmanes i de manera precipitada només ha resolt la situació econòmica «de gran nombre de presidiaris sortits el 19 de juliol dels llocs on han de romandre els enemics per essència de la societat».[349] Dos dies després, «Llibertat» farà públic el seu objectiu:

> «Doncs quina ha d'ésser la nostra idea? La marxista, la anarquista, la nacionalista? No. La nostra idea ha d'ésser la d'una REPÚBLICA DEMOCRÀTICA I PARLAMENTÀRIA».[350]

El PSUC, seguint les pautes marcades per la Unió Soviètica, forjarà una política frontpopulista[351] que tenia com a objectiu prioritari, segons «la línia revolucionària justa» que publicarà «Endavant»,[352] guanyar la guerra al feixisme i restablir la república democràtica com a via per a accedir a una república socialista. L'estratègia del PSUC es basa en l'atracció de la petita i mitjana burgesia antifeixista, el control sobre la UGT i l'adhesió de la Unió de Rabassaires a la seva política.[353]Aquesta política «unitària» del PSUC serà exposada per Hilari Arlandis —membre del Comitè Central del PSUC— en el míting celebrat a Tarragona el 14 de febrer de 1937.

> «Defensem la República democràtica perquè si enarboléssim la bandera soviètica o comunista únicament combatrien al nostra costat els obrers que es sentissin identificats amb el socialisme o amb el comunisme. Però tots els altres obrers i la petita burguesia liberal es sentirien deslligats i ens trobaríem isolats; amb aquesta bandera [*la de la República*] anirem a la victòria.»[354]

349. *Parlem mig clar*, «Llibertat», 10-02-1937.
350. Vegeu «Llibertat», 13-02-1937.
351. Vegeu E. Ucelay da Cal, *op. cit.*, p. 299.
352. Vegeu «Endavant», 13-02-1937.
353. Vegeu A. Balcells, *El problema agrari a Catalunya*, pp. 382-383.
354. «Llibertat», 16-02-1937.

El programa polític del POUM propugnava la revolució democraticosocialista i considerava imprescindible la imposició d'un govern obrer.[355] Revolució i guerra al mateix temps, seguint l'exemple citat per l'editorial del setmanari «Acció»: mentre Lenin desplegava l'obra revolucionària, Trotski forjava, i hi lluitava, l'exèrcit roig, que havia de garantir la victòria del socialisme.[356]

Mentre que la CNT es troba immergida en les pròpies contradiccions ideològiques, les diferents postures dels seus dirigents i la impossibilitat de dirigir una organització descentralitzada i no jerarquitzada, el POUM presenta un discurs clar i lineal. Andreu Nin, en el míting celebrat en el Saló Modern el 15 de novembre de 1936, acusava els polítics republicans d'esquerra d'ésser els únics responsables de la guerra iniciada pels militars rebels. Així, doncs, si quan els republicans tenien el poder varen ser incapaços de solucionar els problemes, és arribada l'hora de la revolució democraticosocialista.[357]

En els mítings del POUM i en les pàgines d'«Acció» hom observa la constant utilització del sentit que té la guerra per als milicians poumistes que lluiten al front. El sacrifici dels voluntaris és per la revolució socialista i a la rereguarda cal treballar en el mateix sentit, evitant «enèrgicament i amb una política d'intransigència» el ressorgiment de la burgesia i de la seva república democràtica.[358]

A les crides a l'ordre llançades amb insistència per l'ERC i el PSUC, el president del Tribunal Popular de Tarragona, Andreu Massó López (POUM), contestarà que tota revolució comporta un desordre momentani, evolutiu i renovador, el qual anorrearà l'ordre burgès, és a dir l'ordre que assegura la pervivència del seu sistema de vida i dels seus privilegis.[359]

355. Vegeu P. PAGÈS, *op. cit.*, p. 45.
356. «Acció», 7-11-1936.
357. «Acció», 21-11-1936.
358. Vegeu *Conferència de Josep Vilar al Vendrell*, «Acció», 21-11-1936, *Míting de Josep Vilar a l'Aleixar*, «Acció», 28-11-1936, i JUNCOSA, *Un crit*, «Acció», 12-12-1936.
359. A MASSÓ, *¿Dónde está el orden?*, «Llibertat», 11-02-1937.

El POUM, pel seu antistalinisme i les seves crítiques a l'URSS, esdevindrà la víctima catalana de la línia internacional del Komintern. A finals de novembre s'iniciaran tot un seguit de maniobres polítiques per bandejar el POUM dels llocs de responsabilitat, que acabaran criminalitzant-lo com una organització agent del feixisme internacional. El 12 de desembre, el secretari general del PSUC, Joan Comorera, plantejava una crisi en el govern de la Generalitat que durarà fins al dia 17, data en la qual la constitució del nou govern exclou Andreu Nin.[360]

Un mes abans, Juli Pitarch, militant del POUM del Pont d'Armentera, adreçava una carta als camarades del PSUC i de les JSUC en la qual es queixava dels repetits insults que rebien, en què els qualificaven de contrarevolucionaris i feixistes, tenint en compte que alguns poumistes del poble havien marxat voluntàriament al front.[361] El 3 de desembre, F. Adell acusava el POUM de criticar l'URSS i, per tant, de fer el joc al feixisme.[362] Cinc dies més tard, W. Solano, secretari de la JCI, llançava els següents interrogants en un míting a Barcelona:

> «¿Es que nosotros no somos revolucionarios? ¿Es que nuestros milicianos no vierten su sangre por ahogar el fascismo? ¿No es nuestra consigna "por la unidad de acción de todos los trabajadores" y "ni un paso atrás en el camino de la Revolución?"».[363]

El 19 de desembre, el militant poumista de Valls P. Cusidó exposa la seva determinació de no acceptar més calúmnies per part dels afiliats al PSUC de la població, ja que ells, els del POUM, «tot i essent traïdors i feixistes, tenim al front quaranta-set milicians».[364] A Torredembarra, el corresponsal del poble del setmanari «Acció» rep anònimes amenaces de mort

360. Vegeu P. PAGÈS, *op. cit.*, p. 93 i E. UCELAY DA CAL, *op. cit.*, p. 261.
361. Vegeu «Acció», 28-11-1936.
362. F. ADELL, *L'anormalitat de reraguarda lluny de desaparèixer s'intensifica*, «Llibertat», 3-12-1936.
363. «Acció», 12-12-1936.
364. P. CUSIDÓ, *El PSUC de Valls*, «Acció», 19-12-1936.

per a obligar-lo a abandonar la seva col·laboració al portaveu del POUM.[365] A finals de gener, els militants del POUM de Constantí denuncien el fet que sistemàticament els seus cartells són arrencats i en el seu lloc es col·loquen els del PSUC. Així mateix, es remarca que mentre que el POUM amb 70 afiliats té desplaçats 36 milicians al front, el PSUC amb 65 afiliats només compta amb dos milicians.[366]

En la reunió de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya celebrada a Barcelona el 6 de febrer de 1937, el representant del POUM palesarà l'existència d'una campanya adversa. Dos nois havien estat detinguts per col·locar pels carrers de Barcelona diversos pasquins en els quals s'acusava el POUM de ser un agent del feixisme. Un cop interrogats, els xicots declararen que havien rebut ordres de les JSUC.[367] A Tarragona, els pasquins també apareixeran i el 22 de febrer, a petició del POUM, el Ple municipal celebrarà una sessió extraordinària en què totes les forces polítiques condemnaran la campanya.[368]

El seguiment de les consignes emeses pel comunisme soviètic, que considerava el POUM un partit contrarevolucionari i feixista, provocà en els pobles de la comarca, on tothom es coneixia, situacions veritablement «esperpèntiques». A Vilaseca, l'alcalde Josep Gómez Sarobé (POUM) demanarà a la resta de forces polítiques un vot de confiança respecte al seu partit. Mentre que la CNT i EC ratifiquen la seva confiança, Magí Guardiola d'ERC se n'abstindrà argumentant que és un problema que només afecta les minories que varen votar l'alcalde, i Xatruc d'UGT manifesta que abans d'emetre el seu vot l'ha de consultar a la sindical ugetista.[369] Per altra banda, Ramon Salvadó, conseller municipal del POUM de Constantí, preguntarà als companys dels altres partits si consideren que

365. Vegeu «Diari de Tarragona», 25-12-1936.
366. Vegeu JCI (POUM), *Provocacions*, «Acció», 30-01-1937.
367. *Actes de la Junta de Seguretat de Catalunya*, 6-02-1937. Sig. 4.207. ANC.
368. «Diari de Tarragona», 24-02-1937.
369. Xatruc (UGT) finalment ratificarà la seva confiança en la sessió del 24 de febrer de 1937. *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 8-02-1937. AMV.

els poumistes formen un partit feixista. Els representants de CNT respondran negativament, però els consellers d'ERC trobaran la pregunta improcedent i els de la UGT la contestaran amb evasives.[370]

En l'àmbit sindical, la política seguida pel PSUC per a desplaçar els homes del POUM dels llocs de responsabilitat de la UGT comença a ser notícia a mitjan desembre de 1936. El setmanari «Acció» denunciarà els atacs que els ferroviaris del POUM, especialment els que ocupen càrrecs directius, reben en les assemblees per part del PSUC.[371] Així mateix, els mestres poumistes afiliats a la FETE-UGT, després de veure relegat el seu militant Ricard Garriga, crearan els Grups d'Orientació Marxista per tal de mantenir-se com a tendència organitzada dins la FETE. Articles publicats a «Acció» com *Abaix els reformistes!*, *A tots els militants de la UGT*, *Alerta treballadors* i *Vida sindical* criticaran la manca de democràcia sindical de la UGT i les maniobres dels seus dirigents —controlats pel PSUC— per a escanyar la revolució.[372]

La campanya contra el POUM, premeditada i organitzada tal com ho proven la coincidència en el temps i l'aparició de conflictes en diferents llocs, excloïa i alhora radicalitzava cada cop més els poumistes, que, a finals de 1936, reconeixien comptar amb uns 30.000 afiliats a Catalunya i un bon nombre de milicians destacats al front d'Aragó. Lluís de Salvador apunta que cap a començaments de 1937 en els rengles del POUM tarragoní es va notar «un cert neguit, un nerviosisme i un afany de diferenciació amb els altres sectors antifeixistes».[373] La crispació augmentava per moments i els poumistes, després d'amenaçar primer anònimament i després directament el redactor de «Llibertat», Francesc Adell,[374] penetraran la nit del 22 de febrer a la impremta Sugrañes per evitar la re-

370. *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 25-03-1937. AMCO.
371. Vegeu «Acció», 12-12-1936.
372. Vegeu «Acció», 19-12-1936 i 16-01-1937.
373. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 122. HMT.
374. Vegeu *Els anònims i les incongruències*, «Llibertat», 19-02-1937.

producció en el portaveu d'ERC d'un article publicat en el diari barceloní «Treball», òrgan del PSUC.[375] De fet, la inquietud dels poumistes era prou comprensible; a finals de març el contingut dels pasquins ja era assumit, reconegut i defensat públicament pel PSUC.

La simpatia i l'afinitat que unien els poumistes i les Joventuts Llibertàries de Tarragona esdevindran motiu de preocupació per a les joventuts del PSUC. En la Conferència de Joventut de la III Vegueria organitzada per les JSUC a Tarragona els dies 20 i 21 de març de 1937, els dirigents alertaran «als nostres volguts camarades llibertaris perquè vigilin les activitats i la fraseologia del trotskisme».[376] Després de qualificar el POUM com un dels tres enemics del poble espanyol —junt amb el feixisme i els incontrolats—, declararan que «primer destroçarem les armes en contra els nostres pits que encarar-les contra els nostres germans llibertaris».[377]

Malauradament, la pugna entre els antifeixistes no se circumscriurà només al terreny de la paraula o de l'escrit. Des del mes de desembre es registraran diferents xocs armats o manifestacions violentes a les comarques tarragonines, que, si bé en molts casos no eren premeditats ni promoguts pels dirigents polítics i sindicals, enterbolien perillosament les relacions entre les diferents tendències. Les notícies d'aquests enfrontaments localitzats afavorien la sensació de deteriorament de l'ordre públic i, per tant, justificaven el restabliment dels cossos armats que, sota les ordres de la Generalitat, és a dir el poder «legal», havien d'actuar al costat d'ERC i el PSUC contra la CNT i el POUM.

En la reunió de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya del dia 2 de desembre, Cristòfol Rebull (UdR) denunciarà l'assassinat d'un regidor d'ERC d'Ascó i d'un altre de Ginestar.

375. L'article reproduït de «Treball» era *Una nova consigna de sabotatge*, «Llibertat», 23-02-1937. Vegeu també J. P. VIRGILI, *Tarragona i la seva premsa*, vol. II, p. 12.

376. «Endavant», 27-03-1937.

377. «Llibertat», 23-03-1937.

Rebull atribuirà els fets a un grup de la CNT de Móra la Nova que «disposa amb gran abundància d'armes i municions i que ha sembrat el terror en aquella comarca» i demanarà que la Confederació imposi una solució amb urgència. Tanmateix, Rafael Vidiella (PSUC) reconeixerà «que l'estat passional provocat per la revolució en realitat ha sofert un descens i que com a conseqüència d'aquest els sucessos d'aquesta mena es produeixen amb menys freqüència, però que degut precisament a aquesta circumstància són més remarcats i fan més mal efecte».[378]

El mateix dia queien abatuts per elements de la CNT-FAI tres veïns del poble de Garcia, militants d'ERC i afiliats a la UGT. El Delegat d'Ordre Públic de Tarragona posarà el fet en coneixement del secretari general de la UGT de la ciutat.

> «Per ésser els indicats afiliats a la UGT i tractar-se de un fet molt lamentable que es repeteix dissortadament amb freqüència, vos ho poso a la vostra consideració i coneixement per si creieu necessari fer sentir la protesta comú amb l'energia que l'esmentat cas requereix.»[379]

Tres dies més tard, a mitjanit, un grup de milicians armats del POUM procedents de Tarragona ocuparan violentament el local de la Caixa Rural de Crèdit de Constantí. Anaven acompanyats pels dirigents del poble Salvador Nolné Roig i Josep Aimamí Ferré i comandats pel mestre de Tarragona J. Pons Carceller. El local havia estat sol·licitat pel POUM de Constantí per establir-hi la seva seu social i davant la negativa de l'Ajuntament es procedirà a l'ocupació. La corporació municipal, llevat del conseller del POUM, demanarà al conseller de

378. *Actes de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya*, 2-12-1936. Fons Generalitat Republicana. Sig. 4.207 C. 90. ANC.

379. Els assassinats eren Gener Mani Aragonès, Francesc Gardiel Lluís i Evarist Lluís Freixes. Carta del Delegat d'O.P., 3-12-1936. PS-BARCELONA 1331. AHNS. Vegeu les reaccions d'ERC a *Nota del Centre d'ERC Francesc Pi i Margall de Tarragona*. «Llibertat», 5-12-1936, i F. ADELL, *Els incontrolats davant la passivitat de les organitzacions cometen tota classe d'assassinats*. «Llibertat», 4-12-1936.

Seguretat Interior de la Generalitat l'adopció d'enèrgiques mesures contra aquest acte de «matonisme violent».[380]

A Tarragona, el 16 de desembre dos membres de l'escamot descontrolat i gangsteril del «Sec de la Matinada», afiliats a les Joventuts Llibertàries, visitaran l'advocat Francesc Ixart de Moragas al seu domicili del carrer Cavallers per exigir-li una suma de diners. Ixart demanarà ajut al delegat d'Ordre Públic, Joan Rodríguez, que coneixia com a treballador de la Junta d'Obres del Port. El delegat destacarà en el domicili de l'advocat una patrulla de milicians armats de la seva confiança, afiliats a la UGT i treballadors també de la Junta d'Obres del Port, amb la missió de protegir Ixart. Tanmateix, l'endemà durant la segona visita dels extorsionadors hi haurà un tiroteig en el qual, a més de Francesc Ixart, cauran morts Salvador Carles Prous (UGT), Salvador Ruiz Lozano (milicià de la Columna Durruti) i Gabriel Fresquet Portada (peó, de 23 anys i afiliat a les Joventuts Llibertàries). El tràgic balanç de la batussa comportarà la celebració d'una reunió amb la participació dels dirigents locals de la CNT i la UGT, representants sindicals de la respectiva organització regional, el comissari general d'O.P. de Catalunya, Eusebi Rodríguez, i l'inspector general de la Comissaria d'O.P. de Catalunya, sota la presidència del delegat d'O.P. de Tarragona. En l'esmentada reunió s'acordarà que tot aquell que cometi un assassinat serà detingut per la seva pròpia organització sindical i no pels agents de policia, i, a més, es decidirà aturar les diligències judicials que havia iniciat d'ofici el Tribunal Popular de Tarragona.[381] La considerable força dels cenetistes impedirà qualsevol tipus d'acció contra els malfactors, però la seva incapacitat per a eliminar i bandejar dels seus rengles aquests petits nuclis de delinqüència hipotecarà la imatge de l'orga-

380. Vegeu *Actes municipals de Constantí*, 3-12-14936. AMCO i GEN. 313/1, 10-12-1936. AHNS.

381. Diligències del Tribunal Popular de Tarragona. Causa General. NP 299 C. 1457. AHN. Vegeu el comunicat conjunt publicat per la UGT i la CNT *A los trabajadores en general*, «Llibertat», 18-12-1936.

nització en la percepció col·lectiva dels sectors antifeixistes tarragonins.[382]

El 23 de desembre, en la reunió del Consell de la Generalitat, el titular de Treball Miquel Valdés (UGT-PSUC) informarà sobre els fets ocorreguts a casa d'Ixart i donarà per bona la versió oficial, és a dir, atribuirà la causa de l'incident a una confusió i descartarà que l'enfrontament fos conseqüència de la pugna intersindical.[383]

Cinc dies més tard, l'acabat de nomenar Comissari General d'Ordre Públic de Catalunya, Eusebi Rodríguez Salas (PSUC) —àlies «El Manco»—,[384] visitarà Tarragona. Després d'entrevistar-se amb tots els caps de les forces d'ordre públic, Rodríguez declararà la guerra als «gansters» que actuen sota la protecció d'un carnet sindical; això no obstant, reconeixerà que la situació de la rereguarda tarragonina es va normalitzant.

> «A Barcelona (...) existia una impressió pessimista de la situació en que es trobava Tarragona; avui, en retornar a la capital de Catalunya, després d'haver comprovat l'estat d'esperit en que es troben totes les forces, en veure com les centrals sindicals es responsabilitzen, acceptant com a principi bàsic que totes les actuacions deuen fer-les les forces d'Ordre Públic a tra-

382. Una altra versió dels fets ens l'ofereix Josep Bru Sans. Segons Bru, el secretari general de la UGT, Josep Catalán, va rebre per error l'avís telefònic de l'advocat Ixart en el qual li comunicava que ja tenia els diners que uns milicians de la UGT li havien exigit. Malgrat els temors d'Ixart, Josep Catalán, junt amb el milicià ugetista Salvador Carles Prous —treballador portuari—, anirà a l'hora assenyalada al domicili de l'advocat. Quan arribaren els extorsionadors, Gabriel Fresquet i Salvador Ruiz —ambdós afiliats a les JJ LL—, els ugetistes dispararen i occiren els llibertaris. Després de la batussa, Josep Catalán es dirigirà cap a la seu de la UGT i deixarà el seu home de confiança per protegir Francesc Ixart. Poc després, assabentat de l'afer, el «Sec de la Matinada» anirà a la casa del carrer Cavallers i assassinarà l'advocat i el portuari i desapareixerà tot seguit. J. Bru, *Maig del 37 a Tarragona*, pp. 11-12. Text mecanografiat inèdit.

383. *Actes del Consell de la Generalitat*, 23-12-1936. Mc. 505, lligall 556. SHM.

384. Segons J. P. Virgili, «el Manco» havia actuat a Tarragona com a activista de la CNT i entre 1919 i 1920 comandava un grup que va extorsionar un comerciant de Reus. Quan aquest es va negar a continuar pagant fou assassinat. J. P. Virgili, *La guerra civil a Tarragona*, vol. III, p. 11.

vés del Delegat de la Generalitat a Tarragona, company Joan Rodríguez, marxo plenament satisfet, tenint grans esperances per l'esdevenidor de la nostra terra (...).»[385]

El nomenament del psuquista Eusebi Rodríguez Salas com a Comissari General d'Ordre Públic de Catalunya serà àmpliament criticat des dels rengles anarcosindicalistes, dels quals era un vell conegut. Un document anònim titulat «Hombres dignos» i adreçat «a los camaradas que ostentan cargos de responsabilidad» desgranarà la curiosa biografia del personatge. Ferroviari de professió, va pertànyer a l'Agrupació Socialista de Tarragona, però «tuvo que darse de baja de la misma por desavenencias y acres disputas que siempre sostenia con sus compañeros». Poc després, va ingressar a la CNT tarragonina, organització en la qual ocuparà la secretaria del sindicat ferroviari. Segons l'informe, aprofitant-se del càrrec «exigía de los demás comités cantidades de dinero que luego gastaba sin justificante». També se l'acusarà de desfalc, d'estafa, de ser confident de la policia i d'haver organitzat un atemptat, que no reeixirà, contra dos militants cenetistes que reprovaven públicament la seva actitud. Finalment, aquell home que «actuaba en combinación con la policía monárquica de la época y que era pariente del arzobispo de Tarragona y de un guardia civil y se erigía en dictador de organismos sindicales» fou expulsat del sindicat confederal i, després de passar per diferents organitzacions, acabarà retornant al PSUC. Tant si les denúncies de les activitats delictives de Rodríguez Salas registrades durant els anys vint a Tarragona eren justificades com si no, aquesta era la visió que els cenetistes tenien del màxim responsable de l'Ordre Públic a Catalunya. El document acaba aconsellant al PSUC, «que tantas pruebas ha venido dando de honradez, dignidad y rectitud», la destitució immediata de Rodríguez Salas, «por imperativos de moral pública, por higiene social y por dignidad».[386]

385. «Llibertat», 29-12-1936.
386. Hombres dignos. PS-BARCELONA 438. AHNS.

Tanmateix, Rodríguez continuarà en el càrrec fins als fets de Maig.

El 30 de desembre, en una roda de premsa celebrada a Barcelona, Eusebi Rodríguez manifestarà que, a Tarragona, l'actuació de l'inspector general de Serveis Josep Solé Arumí (ERC) ha contribuït a «millorar extraordinàriament» l'ordre públic.[387] Tanmateix, més enllà de les declaracions efectuades a la premsa, en la reunió de la Junta de Seguretat Interior del dia 9 de gener, Solé Arumí reclamarà insistentment la formació de les patrulles comarcals a les terres tarragonines, formades per cent individus. El temor davant del deteriorament de la situació —especialment a les terres de l'Ebre—, expressat per Solé, trobarà la resposta dilatòria del conseller Artemi Aiguader (ERC) i de Dionís Eroles (CNT), els quals seran de l'opinió que la creació de la patrulles comarcals s'ha de fer per tot Catalunya i per tant «l'assumpte pot esperar uns quants dies la seva resolució».[388]

Entre el 25 i el 26 de gener de 1937 es registraran els luctuosos fets de la Fatarella, que posaran fi a la vida de trentaquatre persones. Dos mesos abans, la CNT de Tarragona havia delegat dos militants, Mola i Santamaria, per a organitzar els afiliats i constituir la col·lectivitat.[389] Desconeixedors de la realitat social i econòmica del poble, amenaçaran i pressionaran diferents parcers per integrar-los a la col·lectivitat agrícola, fet que contrariarà bona part de la població i conduirà a la signatura d'una acta en la qual sota les sigles UGT, ERC, PSUC, JSUC i UdR s'acorda una unitat d'acció «comprometent-se a imposar els acords que es prenguessin àdhuc contra la voluntat d'altres organitzacions».[390] Poc després del pacte

387. «Diari de Tarragona», 31-12-1936.

388. *Actes de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya*, 9-01-1937. Sig. 4207 c. 90. AHN.

389. Informe dels delegats de la Junta de Seguretat Interior (comarques) signat pel Climent (PSUC) i Oller (ERC). 25-01-1937. GEN. 283/9-4. AHNS.

390. Manifestacions d'Aureli Fernández (CNT), Secretari General de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya. *Actes de la Junta*, 29-01-1937. GEN. 283/9-3. AHNS.

signat el dia 22 de gener, una tumultuosa manifestació de veïns convocada a la plaça del poble assaltarà la col·lectivitat dels anarcosindicalistes i, després de desarmar a tots els col·lectivistes, Mola i Santamaria seran detinguts. Els rumors dels fets s'estendran ràpidament per la comarca i la petició d'ajut arribarà als membres de les patrulles de control de Barcelona. El rumor, però, intencionadament o no, es desvirtuarà fins a esdevenir la notícia d'un aixecament contrarevolucionari i, per tant, feixista, a la Fatarella. La matinada del dia 25, un estol de membres de les patrulles de control de Barcelona i milicians de Móra la Nova, Ascó, Gandesa, Pinell de Brai, Corbera d'Ebre i Móra d'Ebre, comandats per Gutiérrez i Bonet, de la Comissaria d'Ordre Públic de Tarragona, foren aturats a l'entrada del poble per un intens tiroteig que causà el primer ferit. Hores després arribaven a les rodalies del poble el delegat a la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, Tomàs Fàbregas (ACR) —acompanyat per dos cotxes amb agents d'investigació de Tarragona—, Aracil —home de confiança del cap de Serveis de la Comissaria General d'O.P., Dionís Eroles (CNT)—, els secretaris de la CNT i la UGT de Tarragona i l'alcalde de Móra la Nova. Segons Fàbregas, ell mateix, enarborant una senyera catalana i cridant que era un representant de la Junta de Seguretat Interior i «element d'Esquerra», intentarà infructuosament entrar en el poble per poder parlamentar amb el Consell municipal. Les descàrregues procedents dels veïns atrinxerats provocaren la segona baixa entre els membres de les patrulles que assetjaven el poble. En aquells moments, el nerviosisme i la por entre els fatarellencs armats a l'interior del poble devia ser comparable a l'ambient d'odi i a la determinació d'acabar violentament la revolta «facciosa» que regnava entre els assetjants.[391]

391. Segons Fàbregas, el secretari de la UGT de Tarragona, Josep Pascual, li manifestà «ràpida i enèrgicament que no eren qüestions sindicals de cap mena, ja que ell creia per les referències que tenia de dita població, que era assumpte completament facciós». Informe de Tomàs Fàbregas, 27-01-1937. GEN. 283/9. AHNS.

Com es manifesta a l'informe Fàbregas, després de retirar els milicians de les entrades del poble, es permeté l'evacuació d'unes 400 persones de l'interior de la vila, entre homes, dones i nens. Poc temps després, les patrulles de control ocupaven el cementiri i la capella adjacent, i ràpidament eren afusellats vuit pagesos i detinguts quaranta-vuit més. Fàbregas continuarà intentant comunicar-se amb els membres de l'Ajuntament, ara telefònicament. L'única resposta seran els trets i les bombes de mà llançades des del campanar i les cases dels voltants.

> «Això causà en el meu ànim una impressió dolorosíssima, en veure que eren una gent enganyada per elements completament reaccionaris dintre del poble, entre ells el capellà del mateix, junt amb dos frares que cohabitaven allí també.»[392]

L'arribada de dues camionetes amb guàrdies d'assalt anirà acompanyada per la del comissari d'O.P. de Tarragona, Joan Rodríguez, el cap de Serveis de Patrulles de Control, Asens, i el secretari general de Patrulles de Control, González Batlle. Un altre intent de parlamentar serà frustrat per les descàrregues i bombes que procedeixen de l'interior del poble. El desenllaç final ja era gairebé irreversible.

Cap a les quatre de la matinada del 26 de gener, forces combinades de guàrdies d'assalt i milicians de les patrulles de control ocuparan el centre del poble. Amb la visita del secretari general de la Junta de Seguretat Interior, Aureli Fernández (CNT), i del secretari de la Presidència, s'organitzaran els escorcolls domiciliaris mitjançant grups integrats per tres guàrdies d'assalt i tres membres de les patrulles de control. El balanç final dels fets de la Fatarella serà de 34 víctimes mortals i 47 detinguts, que seran traslladats a Barcelona, i la vigilància del poble serà encomanada a 50 homes —25 guàrdies d'assalt i 25 milicians de les patrulles.

El problema de fons serà la visió enfrontada que sobre la

392. Informe de Tomàs Fàbregas, 27-01-1937. GEN. 283/9. AHNS.

propietat de la terra tenien els partidaris de la col·lectivització, afiliats a CNT, i els que s'oposaven a ser integrats forçadament a la col·lectivitat. És a dir, parcers, rabassaires i pagesos que posseeixen una petita o mitjana propietat, militants convençuts d'ERC, PSUC o UdR o elements de dretes que s'han aixoplugat sota aquestes sigles després del 19 de juliol. Fins i tot, entre aquests últims, n'hi havia dos d'afiliats a la CNT. Ara bé, el 25 i 26 de gener, a les rodalies de la Fatarella eren presents les principals autoritats responsables de l'ordre públic a Catalunya, escortades per guàrdies d'assalt i policies, i a més de dirigents de la CNT hi havien representants d'ERC, ACR, PSUC i UGT. Així doncs, no és possible atribuir l'acció repressora a uns «incontrolats». La follia violenta desfermada a la Fatarella és conseqüència de la convicció per part dels assetjants d'enfrontar-se a un aixecament facciós o, si més no, promogut per elements reaccionaris. A l'interior del poble el pànic dels atrinxerats davant les actuacions anteriors de les patrulles a Garcia, Vinebre i Ginestar pot explicar la seva resistència numantina. Després, quan entre les víctimes es troben afiliats a ERC, PSUC i UdR, l'opinió d'aquests partits canviarà. En tot cas, el sagnant desenllaç no justifica la campanya promoguda per ERC i PSUC, que culpabilitzarà exclusivament la CNT dels fets ocorreguts, ni l'excusa emprada per la CNT i el POUM que atribueix tots els mals a l'acció de la cinquena columna.[393] El 30 de gener, el comitè d'enllaç CNT-UGT-FAI-PSUC anunciarà la creació d'una comissió per analitzar els fets i prohibirà qualsevol manifestació:

> «(...) la nostra premsa i els nostres afiliats s'abstinguin de fer manifestacions que no tendeixen en definitiva, sinó a enrarir l'ambient de cordialitat, que avui és més necessari que mai, per unir totes les forces davant del perill d'una immediata ofensiva feixista al front d'Aragó».[394]

393. Vegeu la versió d'ERC a *No, la qüestió no és anar tirant*, «Llibertat», 27-01-1937, i *La causa dels fets de la Fatarella*, «Llibertat», 28-01-1937. L'opinió del POUM queda reflectida a *Els fets de la Fatarella*, «Acció», 30-01-1937.

394. «Llibertat», 30-01-1937.

Pocs dies després la UGT tarragonina comunicava per carta a la Federació Local de la CNT que trencava amb ella totes les relacions a causa dels fets de la Fatarella.[395]

A Cambrils, el 18 de febrer s'organitzarà una manifestació que acabarà en un avalot que assaltarà el local de la CNT. El delegat d'Ordre Públic, acompanyat de forces de la Guàrdia Nacional Republicana i dels Guàrdies d'Assalt, es desplaçarà a la població i practicarà nombroses detencions. Finalment, convocada pel delegat d'O.P., se celebrarà una reunió en la qual seran presents els membres de l'Ajuntament de Cambrils i els representants polítics i sindicals del poble i de Tarragona. L'acord adoptat a l'esmentada reunió consistirà a posar a disposició del Tribunal Popular 15 detinguts, imposar una sanció de quinze dies de reclusió a 5 detinguts més i alliberar 15 veïns, 8 homes i 7 dones.[396]

Una setmana més tard, durant la matinada del dia 26, l'explosió d'uns petards destruirà el local social de la CNT a Blancafort. Una altra vegada, des de Tarragona, sortirà la comitiva integrada pel comissari d'Ordre Públic, agents d'investigació, representants de les organitzacions polítiques i sindicals i forces dels cossos armats. Segons informa «Diari de Tarragona», l'obligada reunió a l'Ajuntament resoldrà de moment el conflicte, que s'havia iniciat davant la decisió dels anarcosindicalistes de col·lectivitzar les terres.[397]

A Tivissa, la nit del 28 de febrer explosionaran uns petards a la porta de l'Ajuntament i es dispararan, sense conseqüències, set o vuit trets contra els milicians que feien la guàrdia nocturna. Els guàrdies d'assalt procedents de Tarragona, comandats per l'agent d'investigació Gutiérrez, practicaran la detenció de 25 ciutadans, que seran conduïts a Tarragona i posats a disposició del Tribunal Popular.[398]

395. *Actes de la Federació Local de la CNT*, 16-02-1937. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

396. Vegeu «Diari de Tarragona», 19-02-1937.

397. Vegeu «Diari de Tarragona», 27-02-1937.

398. Vegeu «Diari de Tarragona», 2-03-1937.

En el Consell de la Generalitat, el president Companys, davant l'empitjorament de l'ordre públic, realitzarà unes manifestacions que reflecteixen frustració i impotència, però també anuncien l'adopció de mesures de força:

> «Si el Govern no pot sancionar fets delictius i repugnants, això no té res a veure ni amb l'economia ni amb altres problemes. És que no hi ha govern i jo no vull continuar passant sense l'instrument coactiu que asseguri l'autoritat del Consell. Per sobre d'aquest interès un Govern no en pot tenir cap, ni la vida. És preferible perdre-ho tot a fer-se responsable de la derrota. Acaba dient que repeteix el mateix que fa vuit mesos i les organitzacions li van canviant els homes però li deixen els mateixos problemes per a resoldre sense donar-li els mitjans per solucionar-los. En el Consell es convencen als consellers, però aquests acudeixen a les assemblees i no poden convèncer als tres-cents o cinc-cents de bona o mala fe, que seran després els primers que ens voldran exigir la responsabilitat de no haver guanyat la guerra».[399]

Els enfrontaments i els actes de violència, amb víctimes o sense, que es registren entre començaments de desembre de 1936 i finals de febrer de 1937 a Móra la Nova, Ascó, Ginestar, Garcia, la Fatarella, Cambrils, Blancafort i Tivissa, presenten unes característiques comunes. D'una banda, la crispació que es viu en algunes zones del camp català quan entren en contradicció la determinació dels partidaris d'implantar i estendre la col·lectivització de la terra —freqüentment estimulats i organitzats per elements forans de la CNT— i els anhels d'uns parcers i mitgers que volen continuar treballant individualment la terra que conreen des de fa quinze o vint anys, recolzats i esperonats pels pagesos que tenen una petita o mitjana propietat i enquadrats majoritàriament, abans o després del 19 de juliol, a ERC, PSUC o UdR. Per altra banda, tot i que a Tarragona —llevat de l'afer de casa Ixart— i a la comarca no hi ha notícies sobre conflictes remarcables, és de la ciutat d'on surt la caravana formada per autoritats, dirigents polítics i

399. *Actes del Consell de la Generalitat*, 24-02-1937. Mc 505. Lligall 556. SHM.

sindicals i forces d'ordre públic amb la missió d'apaivagar la tensió. Així doncs, la repercussió d'aquests conflictes per força havia de contribuir també a enterbolir les relacions i despertar recels entre les diferents tendències antifeixistes de la ciutat. En darrer terme, la incapacitat o impossibilitat dels dirigents per a posar ordre obligarà a atribuir la causa de tots els mals, segons uns o altres, a la infiltració de la cinquena columna o a la delinqüència dels incontrolats. L'acceptació, de bona fe, d'aquests culpables per part de les militàncies respectives no feia més que augmentar la radicalitat i la desconfiança entre les diferents organitzacions. A finals de febrer de 1937, el conseller de Cultura de la Generalitat, Antoni M. Sbert (ERC), en una reunió del Consell exposava la crítica situació amb els següents mots:

> «(...) és necessari per a evitar la mútua desconfiança d'una i altra organització sindical, una actuació lleial i un joc net, puix el fer política de captació aprofitant els errors dels altres en aquests moments no és lícit. Però no es podrà procedir tal com jo desitjo mentre les organitzacions escoltin i emparin totes les queixes dels seus militants rebels o despistats i mentre aquestes organitzacions es posin més al costat dels pretesos revolucionaris, encara que no tinguin cap sentit de responsabilitat, que al costat del Conseller contra el qual reclamen. És un problema de confiança. Si entre els Consellers no n'hi ha prou cal dissoldre el Consell. Si les organitzacions confien més en qualsevol militant o en un dels seus agents, que en un Conseller avalat pels seus companys del Consell, entre els quals hi ha representants de la mateixa organització, és evident que el Govern de la Generalitat no tindrà mai l'autoritat que escau a la representació del poder públic».[400]

Aquesta relació viciada per les suspicàcies, recels i desconfiances que Antoni M. Sbert relata respecte al govern de la Generalitat és perfectament extrapolable a l'Ajuntament de Tarragona. En el consistori tarragoní, la delimitació dels dos blocs en pugna serà palesa en les votacions celebrades el 17 de gener

400. *Actes del Consell de la Generalitat*. 25-02-1937. Lligall 556. SHM.

de 1937 per a elegir el nou alcalde.[401] Si tres mesos abans els consellers del POUM havien votat l'alcaldable d'ERC, ara atorgaran els seus vots a Josep M. Alomà (CNT). No obstant, atès que el resultat no ha atorgat la majoria absoluta a cap dels candidats, Ramon Boronat Pontons (ERC) només serà nomenat alcalde interí. Una setmana més tard es repetirà la votació i Boronat obtindrà vint vots, que corresponen als consellers d'ERC, ACR, UdR i PSUC. En aquesta segona votació, el portaveu del PSUC justificarà el seu vot a Boronat no com a militant d'ERC sinó com a afiliat a la UGT. Per l'altra banda, Serafí Castelló (CNT) obtindrà els onze vots dels consellers assistents de la CNT i del POUM.[402]

El cavall de batalla entre el sector encapçalat per ERC i PSUC d'una banda i els cenetistes de l'altra —el POUM es mantindrà en una actitud ambigua— serà la política de proveïments. Com veurem més endavant,[403] la polèmica representarà la negativa municipal —amb els vots d'ERC, ACR, PSUC i UdR— a l'obertura de la Cooperativa Popular de la CNT. Cada cop més, l'aritmètica dels vots impossibilitaria les actuacions dels cenetistes i frustraria aquella llibertat d'acció de la qual havien gaudit en els primers mesos de guerra.[404] El 20 d'abril, l'editorial del «Diari de Tarragona» signat per J. M. Alomà manifestava la decepció regnant entre els anarcosindicalistes:

> «Han transcorregut diversos mesos, i en aquest sentit —i el que això escriu pot afirmar-ho perquè forma part del Consell Municipal— no s'ha fet res. No s'ha fet res, no perquè nosaltres no hàgim procurat aportar solucions, sinó perquè quan hem volgut plantejar problemes d'importància, sempre hem hagut de topar amb els interessos creats. Interessos que treuen a re-

401. La vacant ha estat motivada pel nomenament de Joaquim Fort com a nou comissari de la Generalitat. Vegeu «Diari de Tarragona», 18-01-1937.

402. Vegeu *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 18-01-1937 i 25-01-1937. AMT.

403. Vegeu l'apartat 3.3.1.

404. Vegeu J. M. ALOMÀ, *La contrarevolució en marxa*. «Diari de Tarragona», 6-04-1937, i *L'obra constructiva de la CNT*, «Diari de Tarragona», 7-04-1937.

lluir arguments com aquells que si la Llei Municipal no permet això o no permet allò altre. Sense tenir en compte que aquestes lleis foren promulgades amb anterioritat al 19 de juliol i que, per tant, responen a un esperit burgués, que mai no pot convenir i estar a to amb el moment que vivim, que és de transformació social».[405]

La competència de l'ordre públic a Catalunya estava teòricament sota la responsabilitat del conseller de Seguretat Interior de la Generalitat, Artemi Aiguader (ERC). Tanmateix, el nomenament d'Eusebi Rodríguez Salas com a comissari d'Ordre Públic de la Generalitat evidenciava la creixent influència del PSUC. El gener de 1937, com a contrapunt a les patrulles de milicians armats, el comissari d'O. P. Joan Rodríguez i l'inspector general, Josep Solé Arumí (ERC), distribuiran 292 efectius de la Guàrdia Nacional Republicana de la manera següent: Tarragona, 132; Tortosa, 60; Reus, 40; el Vendrell, 30; Valls, 20; Montblanc, 10.[406] El principal símbol del poder de l'Estat, la Guàrdia Civil —tot i que ara amb un altre nom—, torna a aparèixer a les comarques tarragonines.

El 9 de gener, el representant de la CNT a la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, Dionís Eroles, es queixarà de la distribució a les comarques de Tarragona de la Guàrdia Nacional Republicana, ja que «en lloc de pacificar els esperits han contribuit a exaltar-los més». El Conseller de Seguretat Interior, Artemi Aiguader, justificarà l'enviament d'aquestes forces per la necessitat de prevenir la possibilitat d'un intent de desembarcament per part dels facciosos, i afegirà que la distribució fou disposada pel comissari d'O. P. de Tarragona. Finalment, les pressions dels cenetistes forçaran la concentració de tots els efectius de la G.N.R. a la ciutat.[407]

Amb aquesta intensificació real de l'aparell coercitiu, Joan Rodríguez es permetrà suspendre un míting organitzat pel

405. J. M. Alomà, *Problemes municipals*, «Diari de Tarragona», 20-04-1937.
406. Vegeu «Llibertat», 1-01-1937.
407. *Actes de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya*, 9-01-1937. Sig. 4.207. C. 90. AHN.

POUM i la CNT-FAI, que comptava amb la presència d'Andreu Nin, convocat per a la nit del 22 de febrer.[408] Uns mesos abans, aquesta agosarada acció governativa hauria estat impensable.

A finals de febrer la conselleria de Seguretat Interior decretava la dissolució de les patrulles de control i de les conselleries de Defensa i de Seguretat Interior que tenien els ajuntaments. Entre el 6 i el 18 de març, els governs municipals de la comarca procediran a eliminar les esmentades conselleries. Per la seva banda, Joan Rodríguez, davant la necessitat d'«acabar amb els milicians honoraris», ordenarà el lliurament de totes les armes que no tinguin la corresponent llicència. «Llibertat» comentarà la disposició del comissari d'O.P. de Tarragona en un article que significativament es titula *Així s'actua!*[409] Lògicament, molt pocs donaran les armes, ja que en definitiva eren l'única garantia davant l'amenaçador desplegament d'unes forces d'ordre públic controlades per l'ERC i el PSUC.

El 3 d'abril, la detenció de Jaume Samper i Marcus Garcia, mecànics d'un taller de la carretera de Barcelona, per part d'unes patrulles de control barcelonines de la CNT, augmentarà uns graus més la tensió que es respirava.[410] El 29 i el 30 d'abril, el diari «Llibertat» publicava tot un seguit de consignes que presagiaven un enfrontament immediat: «A les entrades de Barcelona s'hi dona cita tot el bandidatge i gansterisme de Catalunya. Es roba, s'escorcolla, i es recullen les armes a tots aquells que no porten un determinat carnet a la butxaca. Catalans! S'imposa donar la batalla!» o «Que ningú es deixi desarmar».[411] El dos de maig «Llibertat» insistia en la gran inquietud que s'observava a la ciutat, però, premonitòriament, afirmava que «aquest estat de coses s'ha d'acabar sigui com si-

408. Rodríguez retindrà les claus del teatre Tarragona i Andreu Nin amenaçarà d'incendiar el teatre. Vegeu J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. III, p. 46, i *Disposició acertada*, «Llibertat», 24-02-1937.

409. *Així s'actua*, «Llibertat», 13-03-1937.

410. Vegeu J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. III, p. 122.

411. Vegeu «Llibertat», 29 i 30-04-1937.

gui i costi el que costi».[412] L'ambient ja contenia tot l'explosiu necessari, només calia l'espurna d'una provocació, premeditada o accidental, per a fer-lo esclatar.

2.4.2. *Els fets de Maig*

> «Este primero de Mayo —que el mundo va a celebrar en el nombre libre de España—, es de luto y de sangre. Es Primero de Mayo de gloria y prometedora muerte. Se acabó, en España y por España, la hilera de Primeros de Mayo "fiesta del Trabajo". Se interrumpe con este Primero de Mayo de 1937, ibérico, el calendario reformista de los primeros de Mayo agradables y no de desentono. La serie de los primeros de mayo de flores exangües.
>
> »El Primero de Mayo de 1937 es Revolución. Por obra de los españoles.»[413]

Els mots èpics continguts en l'opuscle publicat pel Sindicat d'Alimentació de Barcelona (CNT) semblen justificar que, enmig de la guerra i la revolució, la festa de l'1 de maig perd el seu sentit. La festa dels treballadors, jornada reivindicativa —reformista o revolucionària—, esdevé ara un dia més de la lluita contra el feixisme i d'aprofundiment de la realitat revolucionària. Tanmateix, la suspensió de mítings, desfilades i actes d'afirmació sindical té un origen i una explicació que rau en la tibantor existent entre les diferents organitzacions obreres. D'altra banda, a Catalunya, aquell primer de maig de 1937 fou el preludi d'un enfrontament violent entre partidaris de la revolució i contraris a la revolució en el si del bloc antifeixista, mentre a la resta d'Espanya, la lluita a mort contra el feixisme seguia el seu curs en els fronts de combat.

A Tarragona,[414] durant els tres primers dies de maig, s'ob-

412. «Llibertat», 2-05-1937.

413. D. RUIZ, *Primero de Mayo de Sangre*, Barcelona, 1937, p. 3.

414. Vegeu: J. PEIRATS, *La CNT en la Revolución Española*, vol. 2, pp. 157-161; C. SEMPRÚN-MAURA, *Revolución y contrarrevolución en Catalunya*, pp. 287-289, M. CRUELLS, *Els Fets de Maig a Barcelona 1937*, i J. C. BUÍGUES, *Aproximació als fets de maig a Tarragona, a través de la premsa local*, pp. 161-171.

servaren moviments que presagiaven l'esdevenidor immediat: una petita guerra de posicions localitzada a la Rambla 14 d'Abril, artèria principal de la ciutat que articulava la vida ciutadana i en la qual s'ubicaven les seus de les diferents organitzacions i les principals dependències oficials. Tots els bàndols es preparaven davant l'esclat imminent d'un conflicte armat. Les Joventuts Llibertàries que ocupen l'edifici situat en el número 91 de la Rambla, és a dir, al costat mateix del convent de les Teresines —seu de la Federació Local de Sindicats de la UGT—, protegiran totes les finestres i obertures amb sacs de terra, deixant les oportunes espitlleres per poder disparar. Dalt al terrat, els llibertaris instal·laran una metralladora tot obrint un forat a la paret per tal d'apuntar l'arma en direcció a l'entrada de la seu ugetista. Semblantment, les finestres i balcons de la casa Bofarull —número 31 de la Rambla—, seu de la Delegació de Transports de la Generalitat controlada per la CNT, també seran obstruïts i preparats per repel·lir un atac.[415] Per la seva banda, en el sòlid edifici que servia de Casa del Poble a la UGT, no es van notar mesures externes de fortificació; això no obstant, Lluís de Salvador manifesta que en el seu interior s'havia anat acumulant una considerable quantitat d'armes i de munició.[416] En el local de la CNT, el convent del carrer Méndez Núñez, els preparatius es limiten a situar el camió blindat que tenia l'organització confederal a la cruïlla del carrer Armanyà.

El dimarts dia 4, les notícies dels fets ocorreguts a Barcelona el dia anterior —assalt de les forces d'ordre públic a l'edifici de la Telefònica, formació de les primeres barricades i registre de les primeres víctimes— comencen a córrer com la pólvora entre les diferents militàncies.

415. El 12 de gener de 1937 fou nomenat delegat del Servei de Transports de la Regió III Josep Pena Llurba (CNT). DOGC, 12-01-1937.

416. El 7 d'octubre de 1937, el secretari general de la UGT, Josep Catalán, retornarà dotze fusells que havien estat lliurats per la Comissaria d'O. P. per a la defensa de la Casa del Poble. PS-BARCELONA 368. AHNS.

«En arribar el dia 4 de maig, la tensió sindical havia arribat al seu màxim. Tant al local de la UGT com al de la CNT imperava un gran nerviosisme, reflexe viu del que estava passant arreu de Catalunya.»[417]

Fruit d'aquest nerviosisme i de l'ambient crispat o potser amb intenció provocadora, cap al migdia i des del terrat, ocupat per les Joventuts Llibertàries, és descarregada una ràfega de metralladora contra la Casa del Poble de la UGT. En aquest moment, les diferents versions divergeixen. Mentre que el portaveu del PSUC, «Endavant», afirma que els vuit trets impactaran la porta del convent en el precís moment que passaven cinc militants ugetistes,[418] Lluís de Salvador afirma que la ràfega passarà a frec de l'entrada i s'encastarà en els vidres de la porta lateral de la Caixa de Pensions, per la banda del carrer d'Assalt. Virgili, a més, hi afegirà el llançament d'una bomba de mà per part dels llibertaris que no arribarà a esclatar. La curta distància que separava la metralladora de l'objectiu més aviat ens fa pensar que no passava ningú o bé que no hi havia cap intenció de ferir els ugetistes. A Barcelona, al final de la jornada es comptabilitzaven ja 80 morts.

El dia 5, dimecres, les forces d'Ordre Públic intervenen decididament seguint l'estratègia barcelonina del 3 de maig. Al voltant de les vuit del matí, policies i guàrdies d'assalt ocupen els locals de la Telefònica situats a la Rambla. A diferència de Barcelona, però, la intervenció dels cossos armats no provoca cap incident, atès que la majoria de treballadors estan afiliats a l'Organització Telefònica Obrera Espanyola (UGT). Si a Barcelona l'ocupació de la Telefònica és justificada pel comissari d'Ordre Públic de la Generalitat com una mesura per a impedir que el comitè obrer de control —dominat per la CNT— espiés les trucades de les autoritats, a Tarragona l'excusa no serveix. L'objectiu és clar, tallar les comunicacions telefòniques urbanes i interurbanes dels locals controlats pels anarcosindi-

417. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 101. HMT.
418. *El que no diu «Solidaridad Obrera»*, «Endavant», 22-05-1937.

calistes. Cap al migdia, un representant dels treballadors de la Telefònica visitarà la Comandància Militar per donar a conèixer els fets. Després d'una conversa telefònica amb Joan Rodríguez, delegat d'O.P., es convindrà que els policies abandonin les instal·lacions tècniques i que es concentrin a l'entrada de l'edifici.[419] Durant la jornada, alguns grups de militants es concentraran en els respectius locals i es proveiran d'armes. El portaveu d'ERC, «Llibertat», publicarà aquell mateix dia que els «incontrolats» aixecats a Barcelona són agents provocadors a sou del feixisme que s'han infiltrat en el «camp abonat» de la CNT-FAI i del POUM.[420] A la tarda, a Barcelona, Tarradellas (ERC), Vidiella (PSUC), Marianet, Pere Herrera i Frederica Montseny (CNT) demanaven tranquil·litat. Per la seva banda, des de València, el govern de la República informava que assumia el control de les forces d'Ordre Públic a Catalunya. No obstant això, 56 morts —entre els quals hi havia l'acabat de nomenar conseller Antoni Sesé (UGT) i el dirigent anarquista Domingo Ascaso— fou el balanç dels enfrontaments.

A Tarragona, la matinada del dia 6, el comissari d'O.P. Joan Rodríguez, «en antecedentes de todo lo que se tramaba», commina els anarcosindicalistes a abandonar tots els edificis «donde con armas de fuego y bombas de mano, se encontraban concentrados».[421] En aquest punt, cal recordar que l'únic incident havia ocorregut 48 hores abans i sense danys personals. Una hora més tard s'inicia un intens tiroteig a la Rambla, procedent de les diferents seus, i les forces d'Ordre Públic recolzades per militants d'ERC, PSUC i UGT assalten l'edifici on s'han atrinxerat les Joventuts Llibertàries. Aquest primer atac serà rebutjat. Cap a les onze del matí, una comissió formada per dirigents de la CNT-FAI intenta la celebració d'una reunió que, presidi-

419. Vegeu *Los sucesos de Barcelona*, Barcelona 1937, p. 49, i M. CRUELLS, *Mayo sangriento*, p. 87.

420. Vegeu «Llibertat», 5-05-1937.

421. Vegeu l'exposició dels fets signada per PSUC, ERC, ACR, IR, EC i UGT enviada al president de la Generalitat amb data 17 de maig de 1937. AH-71-6 PSOE-CE. FPI Publicat per «Llibertat», 20-05-1937.

da pel comissari de la Generalitat Joaquim Fort, i amb la participació de totes les forces antifeixistes, havia de cercar una solució al conflicte. Dissortadament, davant la negativa del PSUC i de la UGT la reunió no es pot dur a terme.[422] Lluís de Salvador, afiliat a la UGT, expressa així l'actitud que varen manifestar els dirigents anarquistes en aquells moments decisius:

> «(...) des dels primers moments els homes més responsables i caracteritzats de la CNT es posaren del costat del Govern. Algú ha volgut discutir-ho fins negar aquest fet. Nosaltres no el posem pas en dubte. Aquella sindical i fins la FAI no perderen contacte amb el poder públic i adhuc posaren al servei del Govern la seva emisora d'ona extracurta, mitjançant la qual i pels seus aparells de difusió a la Rambla, es van radiar durant els successos tots els parlaments dirigits a l'opinió del pais pels representants del poble al Govern de la Generalitat, contribuint d'aquesta manera a l'apaivagament de les passions i la vida ciutadana».

A mig matí, amb la represa dels combats, un operari italià de la casa de vins René Barbier, militant de la UGT,[423] llançarà bombes de mà des del terrat del convent de les Teresines i aconseguirà inutilitzar el niu de la metralladora de les Joventuts Llibertàries que amenaçava l'entrada de la Casa del Poble. A la part central de la Rambla, al terrat de la seu de l'ERC —Casa Feliu, en el número 38—, cauen morts quatre militants republicans que, amb les armes a la mà, vigilaven el pati i la part del darrere de la seu de la CNT del carrer Méndez Núñez. Els trets, segons les versions, procedien de la Delegació de Transport de la Generalitat —Casa Bofarull— o bé dels finestrals de la part del darrere de la més llunyana església de Sant Agustí, seu de la conselleria municipal de Proveïments controlada per la CNT.[424] El foc encreuat entre els edificis on es

422. Vegeu M. CRUELLS, *op. cit.*, p. 88, i *Los sucesos de Barcelona*, p. 50.

423. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. III, p. 209.

424. Els caiguts al terrat de Casa Feliu eren: Ricard Forés Gasull (impressor, 59 anys), Antoni Tutusaus Guinovart (industrial, 28 anys), Pere Sardà Margalef (paleta, 27 anys) i Blai Folch Franch (jornaler, 34 anys). Vegeu «Llibertat», 8-05-1937.

concentraven les diferents organitzacions, que es localitzava principalment al tram oest i a la zona central de la Rambla, prosseguirà durant la tarda. Cap a les 15,30 hores, un contingent de policies, guàrdies d'assalt i milicians armats d'ERC, PSUC i UGT van avançant per la Rambla, protegint-se darrere dels arbres, en direcció a l'edifici de les Joventuts Llibertàries. Després d'un atac violent amb bombes de mà i descàrregues de fusells, aconsegueixen ocupar definitivament la seu llibertària a les disset hores. En l'assalt serà abatut mortalment l'agent d'Investigació de la plantilla de Reus Josep Callao.[425] Seguidament, les dependències de la Delegació del Servei de Transports també seran ocupades i es comencen a registrar les primeres detencions. Entre baixes durant el combat i l'aplicació de la llei de fugues —com és el cas del temut assassí Josep Recasens Oliva àlies «Sec de la Matinada»—, els llibertaris registraran quatre morts.[426]

Mentrestant, a conseqüència de la decisió del govern de la República instal·lat a València, el comandant de les forces aèries de la República, Ignacio Hidalgo de Cisneros —adherit al PCE—,[427] aterrarà amb dos avions a la base aèria de Reus acompanyat de 40 soldats.[428] Cisneros enviarà a Tarragona una força formada per 80 soldats i un canó de petit calibre sota les ordres del capità d'aviació Alfons Barbeta. A l'entrada de Tarragona, davant la factoria de la CAMPSA, desarmaran

425. Vegeu «Llibertat», 8-05-1937.

426. Segons J. M. Prats Biarnès, Josep Recasens Oliva serà abatut pel guàrdia d'assalt Vela; vegeu *Memòries d'un tarragoní absent*, p. 34. Segons l'escrit inèdit de J. Bru Sans, quan el «Sec de la Matinada» va comprovar que estava acorralat per les forces que assaltaven la seu de les JJ LL es va desmaiar i, mentre era a terra inconscient, va rebre dos trets que li provocaren la mort. L'autor dels trets fou recriminat pels seus companys per haver «facilitat una mort tan dolça» al temut Recasens; vegeu *Maig del 37 a Tarragona*, p. 23. Altres llibertaris caiguts seran Jesús Giménez Guardiola i Antoni Martínez Laplana. El dia 7, morirà a conseqüència de les ferides l'afiliat a JJ LL Manuel Balabasquer Giménez.

427. Vegeu M. BENAVIDES, *Guerra y revolución en Cataluña*, pp. 394-395, i B. BOLLOTEN, *La guerra civil española*, p. 672.

428. Vegeu M. ALPERT, *op. cit.*, p. 374.

sense violències els homes de la CNT que controlaven una metralladora antiaèria. Quan Barbeta i els seus homes arriben al centre de la ciutat els edificis des dels quals s'havia disparat ja estaven ocupats; això no obstant, restava indemne el local de la CNT del carrer Méndez Núñez. Les forces d'aviació emplaçaran la seva peça d'artilleria a la plaça Corsini, des d'on dispararan diversos trets contra el camió blindat de la CNT-FAI fins que aconseguiran inutilitzar-lo. Amb aquesta acció provocaran ferides de consideració entre els seus ocupants.

Al vespre, després de repetides i infructuoses crides per part dels dirigents de la CNT-FAI, sota la presidència del capità Barbeta se celebrarà una reunió a l'Ajuntament en la qual participaran totes les forces antifeixistes i els representants de la Comissaria de la Generalitat. Barbeta, com a delegat del govern de València, manifestarà la seva determinació d'utilitzar totes les armes al seu abast, fins i tot l'aviació, si els anarcosindicalistes no reten les armes. Es registrarà una agra discussió, però la CNT-FAI no estava en situació de negociar i finalment haurà d'acceptar lliurar les armes amb les següents condicions: l'alliberament de tots els detinguts, la substitució de la força pública i els milicians de l'ERC i el PSUC pels soldats d'aviació i el respecte de les seus confederals.[429]

A la nit, després de la reunió entre totes les forces antifeixistes en la qual s'acorda la finalització del conflicte i el lliurament de les armes per part dels cenetistes, és a dir, quan ja s'han acabat els enfrontaments, el balanç tràgic de la jornada a Tarragona són vuit morts: quatre d'ERC, un agent d'Investigació i tres de les JJ.LL. L'endemà, a conseqüència de les ferides rebudes en els combats del dia anterior, morien un afiliat d'ERC i un de les JJ.LL. Tot plegat es comptabilitzaren onze víctimes mortals. A Barcelona, durant el dia 6 la situació es començà a normalitzar, tot i que encara es registraren enfrontaments aïllats que provocaren 45 morts.

429. Vegeu «Diari de Tarragona», 7-05-1937; «Solidaridad Obrera», 15-05-1937; *Los sucesos de Barcelona*, p. 50.

L'editorial del «Diari de Tarragona» del dia 7, redactat per Josep M. Alomà la nit abans, exposava la seva visió del fets:

> «(...) s'ha restablert un altre cop la normalitat a Tarragona, retornant tothom al treball per acord de la CNT i de la UGT. La CNT recollida al seu local social, es va mantenir a l'espectativa i sempre va estar en contacte amb les autoritats locals perquè les coses no passessin més endavant, evitant la lluita fratricida entre germans. A desgrat d'alguns fets aïllats, es va poder aconseguir. Més tard es va nomenar una comissió que es va entrevistar amb les altres organitzacions, les quals totes de comú acord, varen deposar les armes, amb la condició de que no es pendrien represàlies».[430]

Tanmateix l'arribada, a les tres de la matinada del dia 7, dels guàrdies d'assalt enviats pel govern de València —5.000 d'aquests guàrdies continuaran cap a Barcelona— capgirarà totalment la situació. Els acords adoptats en la reunió del dia 6 esdevenen paper mullat i es desferma la represàlia contra els anarquistes. Els locals de la conselleria municipal de Defensa controlada pels anarquistes i la seu de la CNT són ocupats violentament i poc després es practiquen algunes detencions i escorcolls domiciliaris. Com a resultat d'aquesta matinada, són trobats per les rodalies de la ciutat els cadàvers de dotze militants anarcosindicalistes, quatre dels quals integraven una missió oficial de la Conselleria d'Economia de la Generalitat i, procedents del front d'Aragó, foren aturats i abatuts en les proximitats de la ciutat.[431] D'altra banda,

430. J. M. ALOMÀ, *Cal retornar a la normalitat*, «Diari de Tarragona», 7-05-1937.

431. Els militants anarquistes represaliats foren: l'italià Mario Berrutti, Baltasar Vallejo àlies «Rioja» (Sindicat del Transport Marítim), Mateu Freixas Puig (Sindicat del Transport Terrestre), Josep Gallisà Figueres (Sindicat de la Distribució), Josep Castellví Llorens (Sindicat d'Oficis Varis), Francesc Molina àlies «Xato», Ramon Álvarez Iniestro (Guàrdia Nacional Republicana) i Julián Martínez Langa. La comitiva oficial que fou interceptada estava integrada pel delegat d'Economia Marcel·lí Silva Vilasuso, l'anarquista uruguaià Joan Rua, Benjamín Fraile Ortega i el xofer Francesc Segarra Llorens. Vegeu «Solidaridad Obrera», 15-05-1937; *Expedients de Governació*, 1937. ADT; J. M. SOLÉ i J. VILLARROYA, *La repressió a la reraguarda de Catalunya*, vol. II, p. 532 i *Edicte del Jutjat d'Instrucció de Tarragona*, DOGC, 5-10-1937.

Lluís de Salvador i Josep P. Virgili coincideixen a comptabilitzar una cinquantena de ferits i un nombre semblant de detinguts.

Durant el dia 7, els vencedors dels fets de Maig aprofitaran la nova correlació de forces per a resoldre «la guerra sorda que els botiguers de Tarragona, afiliats a la UGT»,[432] feien tant a la política de proveïments del conseller Salvador Rueda (CNT), com a l'experiència de la Cooperativa Popular instal·lada per la CNT a l'església de Sant Joan, la qual venia els productes a preus més baixos que la resta del comerç local. La intencionalitat de la detenció i posterior assassinat de Josep Gallisà Figueres, artífex del «pont de Marsella», era clara: eliminar el tècnic que gestionava i dirigia les importacions i exportacions de queviures de la conselleria municipal de Proveïments, controlada per la CNT.

En la mateixa línia cal entendre l'assalt a la Cooperativa Popular. Cap a les nou del matí, un escamot de 25 homes armats ocupen l'església de Sant Joan. Els assaltants anaven comandats per Ramon Sambró Casas —delegat comarcal de Proveïments de la Generalitat i secretari d'organització del PSUC a Tarragona—, Joan Gibert Cros, Josep Lluís Juni i Joan Calvet Abellà, tots tres afiliats a la UGT i professionals del comerç local. Després d'expulsar de l'edifici els catorze empleats i dependents, així com els sis clients que hi havia,[433] s'adreçaran al comptable Joan Buireu Balcells i amb amenaces li exigiran l'obertura de la caixa forta. Abans de tancar la cooperativa canviaran el pany de la porta. En aquells moments hi havia existències de queviures per valor de 250.548 pta. i 50.407 pta. en metàl·lic.[434] L'objectiu de l'acció era evident: acabar la competència «deslleial» dels preus de la coo-

432. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 106. HMT.

433. Molt probablement els cenetistes ja temien l'assalt, ja que entre els «clients» hi havia els dirigents anarquistes Ferran Lazcoz i Marià Moragas. Això no obstant, l'única arma trobada en l'escorcoll fou un fusell.

434. Vegeu *Jutjat d'Instrucció de Tarragona, 1937*. Causa General, NP. 299 C. 1.457. AHN.

perativa de consum confederal en uns moments en què l'encariment de les subsistències començava a ser greu.

En el Ple de l'Ajuntament celebrat deu dies més tard, Josep Caixal (CNT) preguntarà si l'assalt havia tingut el consentiment o l'autorització de l'alcaldia. Ramon Boronat Pontons (ERC), l'alcalde, respondrà que l'acció no havia estat oficialment autoritzada i opinava que havia estat obra d'un grup d'incontrolats.[435] Tanmateix, els assaltants, entre els quals hi havia el responsable comarcal de Proveïments de la Generalitat, havien lliurat el mateix dia a l'alcalde les noves claus de la Cooperativa Popular.

En els pobles de la comarca, només es registrarà la mort a Salomó del guàrdia d'assalt de la plantilla de Tarragona, Pere Moreno Pérez.[436] El dia 6, el comissari d'O. P., Joan Rodríguez, trametrà telegrames a diferents poblacions «ordenant que sigui assegurat l'ordre públic en aquesta localitat amb motiu de l'aixecament contra el Govern de la República i de la Generalitat». A la Canonja, la lectura del telegrama comportarà que el grup municipal de la CNT faci constar la seva adhesió al govern i l'alcalde demanarà que la sessió «sigui breu i s'eviti tota discusió ja que creu no són moments per això».[437] No obstant, el dia 8 de maig, es realitzaran alguns escorcolls en els domicilis d'alguns cenetistes canongins per part d'elements forasters amb la incautació d'escopetes de caça i unes quantes pistoles.[438]

Després de relacionar cronològicament els fets de Maig a Tarragona, en què perderen la vida 24 homes —dotze dels quals eren anarquistes abatuts en la repressió posterior—, cal assenyalar alguns aspectes que ajuden a comprendre el fenomen i les actituds dels seus protagonistes.

Els enfrontaments registrats a la Rambla de Tarragona du-

435. Vegeu «Diari de Tarragona», 18-05-1937.
436. Vegeu «Llibertat», 7-05-1937.
437. *Actes municipals de la Canonja*, 6-05-1937. AMCA.
438. *Actes municipals de la Canonja*, 20-05-1937. AMCA.

rant el dia 6 de maig i la repressió de la matinada del dia 7 són una conseqüència directa del conflicte armat que s'havia iniciat a Barcelona tres dies abans. L'atrinxerament en les seus de les organitzacions polítiques i sindicals, les concentracions de militants armats i els enfrontaments mateix s'han de contextualitzar i vincular a l'interès existent a Catalunya per part dels dirigents d'ERC i PSUC per fracturar definitivament l'hegemonia anarquista. De passada, les circumstàncies eren propícies per a poder bandejar el POUM, considerat pel PSUC i per la Unió Soviètica com una organització enemiga.

A finals d'abril de 1937, a Tarragona, el considerable pes polític de la CNT ja no es corresponia amb la seva força real. La implantació sindical cenetista, tot i respectable, era inferior a la de la UGT. Així mateix, la presència dissuasiva dels milicians armats anarquistes anava decreixent a mesura que les forces d'ordre públic es reestablien a la ciutat i recuperaven progressivament el control. Les desfilades de la campanya per la creació de l'Exèrcit Popular i els pals a la roda que des de l'Ajuntament es posaven a les iniciatives anarquistes demostren com l'ERC i especialment el PSUC —que aglutinarà cada cop més sectors populars no específicament obrers— anaven guanyant confiança en les seves pròpies forces.

D'altra banda en el camp anarquista, les Joventuts Llibertàries actuaven amb molta autonomia respecte a la sindical confederal. Sota les seves sigles s'havien arrenglerat joves marginats i delinqüents, d'entre 23 i 24 anys, com Gabriel Fresquet, Manuel Balabasquer o el tristament famós Josep Recasens Oliva, considerat «un analfabet total i absolut» per Josep M. Alomà.[439] El setembre de 1936 els dirigents cenetistes ja havien desestimat una petició de les Joventuts Llibertàries, que desitjaven tenir una representació pròpia dins la federació local de la CNT[440] i en moltes ocasions s'hagueren

439. Entrevista a Josep M. Alomà Sanabres (CNT-FAI), 1982.
440. Vegeu *Actes de la Federació Local de la CNT*, 8-09-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

d'enfrontrar per aturar els excessos dels joves llibertaris. L'opinió de Lluís de Salvador il·lustra el tipus de relació existent en el si de l'anarquisme tarragoní:

> «Els individus infiltrats a les Joventuts llibertàries havien actuat de bon principi pel seu exclusiu compte i en forma que de cap manera honorava els principis pregonament raonables i humans que constituïren les doctrines llibertàries. Aquests individus que en certes ocasions en plena assemblea del seu propi estament social havien pretès respondre als arguments dels seus companys amb la pistola, constituïen ara els més vivament interessats a que el plet sindical es resolgués, també pel mateix procediment coercitiu».[441]

Tot i que l'extremisme, la radicalitat i algun cop la criminalitat d'uns quants membres de les JJ.LL. no eren compartits ni acceptats per la majoria dels dirigents cenetistes, aquests no eren capaços de rebutjar-los, ja que en certa manera la seva audàcia i el seu arrauxament els convertia en la principal força dissuasiva dels anarquistes tarragonins davant les creixents pressions de la resta d'organitzacions antifeixistes. Per aquest motiu, l'acció gangsteril de la colla del «Sec de la Matinada» en l'afer Ixart serà encoberta i, en certa manera, acceptada com un acte de legítima defensa per l'organització confederal. Així mateix, tampoc no hem d'oblidar que uns quants d'aquests joves llibertaris havien protagonitzat, malgrat els excessos, la feina bruta de la repressió, actuant com a executors durant els primers mesos.

És aquesta relació en la qual conflueixen la necessitat i el rebuig la que determina la conducta de la CNT durant els fets de Maig. La situació de debilitat dels anarquistes queda en evidència en la seva actitud clarament defensiva. Només es preparen per repel·lir un atac ja que no tenen possibilitat d'emprendre cap acció ofensiva. D'altra banda, quan s'inicien els combats —especialment aferrissats davant la seu de les

441. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 100. HMT.

JJ.LL.—, els anarcosindicalistes no faran costat als joves llibertaris, sinó que els dirigents destacats de la CNT local intentaran repetidament reunir-se amb els representants de la resta de forces polítiques per tractar d'apaivagar la tensió i manifestaran, en diverses ocasions, la seva adhesió als governs de la República i de la Generalitat, en els quals l'organització confederal era present. D'altra banda, en el cas hipotètic que els anarcosindicalistes de Tarragona haguessin disposat d'una força suficient per a lliurar un combat en condicions de superioritat, o si més no d'igualtat, tampoc no podien guanyar. El secretari de Comitè Nacional de la CNT, Mariano R. Vázquez «Marianet», en el seu informe adreçat a la Regional del Centre ho expressava així:

> «En último extremo, aun suponiendo, que era mucho suponer, que la organización aplastara a todos en Cataluña, ¿que haríamos con la victoria? El desastre mayor esperaba a la lucha antifascista, los frentes se romperían. (...) por otra parte no había que olvidar que, perdida la guerra se había perdido la revolución y toda conquista proletaria».[442]

I el POUM tarragoní, quin paper va tenir en aquesta lluita fratricida entre antifeixistes? En totes les fonts documentals consultades no hi ha cap referència al POUM. Sembla, però, que els poumistes es limitaren a concentrar-se en els seus locals del carrer August i del carrer Comte de Rius tot esperant l'atac. Tanmateix, la seva reduïda presència a la ciutat i la seva escassa capacitat ofensiva determinaran les forces d'Ordre Públic i els militants d'ERC i del PSUC a deixar de banda el POUM i concentrar els seus esforços contra les Joventuts Llibertàries. Tanmateix, per acció o per omissió, el POUM ja estava condemnat. L'informe del 17 de maig adreçat al president de la Generalitat i signat per PSUC, ERC, ACR, IR, EC i UGT demanarà la dissolució immediata del POUM «por con-

442. M. R. VÁZQUEZ, *Informe sobre lo ocurrido en Cataluña*, 13-05-1937. PS-MADRID 1.168. AHNS.

siderarlo francamente fascista», i l'actitud d'aquest partit durant els fets de maig serà descrita en els següents termes:

> «Si grave es la responsabilidad de las organizaciones mencionadas, no lo es menos la del POUM que si bien no hizo armas por miedo insuperable, al registarse su local, se ha comprobado estaban extraordinariamente pertrechados y preparados».[443]

Les forces de l'Exèrcit Popular estacionades a la caserna observaran una conducta passiva i neutral. Josep Bru relata que a primers de maig, a l'edifici del Seminari, s'estava formant i preparant un nou batalló de l'exèrcit regular. Tanmateix, les úniques armes disponibles eren quatre metralladores «Màxims» i una dotzena de màusers que servien per a fer el servei de guàrdia a la porta de la caserna, tot plegat amb molt poques municions. D'altra banda, hi havia uns quants revòlvers i pistoles que tenien els oficials i alguns soldats que ostentaven càrrecs polítics i sindicals. Amb les primeres notícies que informaven dels enfrontaments registrats a Barcelona es constituirà un comitè en el qual estaven representades les diferents forces polítiques i organitzacions sindicals. Els representants anarcosindicalistes, que eren majoria en el comitè del batalló, exigiran custodiar les metralladores i la corresponent munició. No obstant això, ignoraven que, prèviament, l'oficial Josep M. Serra havia desembalat les armes procedents de la Unió Soviètica per desmuntar i ocultar els percussors. D'altra banda, el comitè de crisi del batalló acordarà deixar els màusers al cos de guàrdia de la porta i aquarterarà els soldats anul·lant tots els permisos.[444] Durant els primers dies de maig, l'ambient a la caserna es mantindrà tens però sense incidents, només cal destacar el recel existent entre els diferents grups d'afinitat ideològica que es formaran entre l'oficialitat i la tro-

443. Informe adreçat al president de la Generalitat, 17-05-1937. AH-71-6 PSOE-CE. FPI.

444. J. Bru Sans, *Maig del 37 a Tarragona*, pp. 21-22. Text mecanografiat inèdit.

pa del batalló. Aquest equilibri de forces neutralitzava qualsevol presa de partit per part d'uns oficials i soldats que per sobre de la disciplina i jerarquia militars encara restaven dividits segons les organitzacions en les quals restaven enquadrats. És per aquest motiu que l'única intervenció militar durant els fets de Maig a Tarragona serà la dels soldats del camp d'aviació de Reus, que en bona part procedien de València, els quals obeïen disciplinadament les ordres dels seus superiors.

El mateix dia 6 de maig, el setmanari «El Guerrillero», editat pel Regiment número 2 de la 3a. Divisió aquarterat a Tarragona, demanava seny a totes les organitzacions polítiques i sindicals enfrontades en l'editorial titulat *Cordura hermanos*:

> «Cordura camaradas, una y mil veces nos la hemos de recomendar todos, porque sería mucho más lamentable la sangre derramada de un camarada nuestro en la retaguardia que de diez combatientes en el frente, porque esta se derrama por un glorioso fin; cada gota, hace fecundar mil combatientes dignos dispuestos a vengarla (...) pero de la muerte del otro ¿que beneficios obtenemos? (...) Primero la pérdida irremisible, de quien tal vez pudiera rendir un excelente servicio para el triunfo de la clase trabajadora, y segundo distanciar aún más a los que perseguimos un mismo fin».[445]

Ja hem assenyalat que els enfrontaments dels fets de Maig afectaven, directament o indirectament, la militància de partits i sindicats. Homes que creien sincerament —encara que no fossin certes— les consignes i els postulats de les organitzacions a les quals pertanyien i que culpabilitzaven de tots els mals les organitzacions contràries. Tanmateix, però, bona part de la població, la que no tenia una consciència o formació política determinada, no només va restar al marge dels esdeveniments sinó que no comprenia què era allò que motivava la lluita entre els antifeixistes. L'imaginari popular respondrà als diferents interrogants amb múltiples i

445. *Cordura camaradas*, «El Guerrillero», 6-05-1937.

variades interpretacions. Fins i tot, hi haurà qui assenyalarà l'inici del conflicte en una baralla registrada a l'escala d'un hotel de la ciutat, motivada pels serveis d'una dona pública, entre un dirigent comunista i un militant anarquista.[446] Josep P. Virgili apuntarà que, abans dels primers trets, «la gent, de moment, s'ho prenia mig en broma» i anava a veure de prop el camió blindat de la CNT. Durant els xocs armats, la població romandrà astorada i atemorida a casa i, en tot cas, evitarà circular pel centre de la ciutat. Després, quan ja tot s'havia acabat, molts ciutadans encuriosits descendiran fins al dipòsit de l'Hospital per veure els cadàvers, especialment el cos del temut «Sec de la Matinada».[447] Per a molta gent, la comprovació que Josep Recasens havia estat definitivament abatut suposava l'esvaïment de la por i el retorn a la tranquil·litat.

2.4.3. *Repressió i depuració en els rengles antifeixistes*

El 17 de maig de 1937, els partits polítics PSUC, ERC, ACR, IR i EC, així com l'organització sindical UGT, signaran conjuntament una exposició dels fets ocorreguts a Tarragona adreçada al president de la Generalitat i reclamaran, entre d'altres peticions, la dissolució dels actuals ajuntaments i la constitució d'unes noves corporacions municipals amb l'exclusiva participació de les forces polítiques que han demostrat la seva lleialtat al govern de la Generalitat. Així mateix, es demanarà la dissolució immediata del POUM. Situats en una posició guanyadora, reforçaran les seves reivindicacions amb amenaçadora exigència:

> «De no ser atendidos en nuestras peticiones, pletóricas de deseos de paz y de justícia, las organizaciones representadas por los abajo firmantes, renunciarán a todo cargo representati-

446. Entrevista a Ramon Salas, 1985, núm. 159. AHT.
447. Vegeu J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. III, pp. 204-211.

vo, declarándose incompatibles con los que tienen el atraco por sistema y el asesinato por norma».[448]

Paral·lelament, els portaveus d'ERC i del PSUC —el diari «Llibertat» i el setmanari «Endavant», respectivament— iniciaran una aferrissada campanya propagandística per criminalitzar el POUM i culpabilitzar la CNT, amb l'objectiu de dissoldre l'organització poumista i bandejar de tots els llocs de comandament i de poder els cenetistes. El 12 de maig de 1937, «Llibertat» publicava un article en el qual atribuïa les causes dels fets de Maig a la intenció d'impedir una ofensiva de les forces antifeixistes que alleugeriria la pressió de l'exèrcit franquista sobre Euskadi. L'esmentada ofensiva no anava més enllà de la imaginació de l'articulista, però l'acusació de «feixistes emparats sota una demagògia revolucionària» sobre la CNT i el POUM ja estava formulada. Així doncs, tractant-se de «feixistes», la seva actuació —la de cenetistes i poumistes— no podia ésser oblidada ni perdonada i només «els havem d'escoltar, amb desconfiança, però, quan hagin deposat en absolut la seva actuació i estiguin reduïts a la impotència. Llavors, desarmats, podrem pactar, mentre lluitar fins a vèncer-los».[449] Quatre dies més tard, en l'article *Camarades! Aquí no ha passat res!*,[450] el to bel·licista de «Llibertat» prossegueix amb la mateixa contundència. Comparant el sollevament dels militars del 19 de juliol amb l'actitud de la CNT i el POUM durant els fets de Maig, demanarà l'aplicació de càstigs exemplars per fer acabar la sensació d'impunitat.

«Recollida d'armes? Comissions a les comarques? Que no facin riure més a la gent i que s'acabi d'una vegada aquesta comèdia perillosa que ens omple a tots de fàstig i de vergonya.

448. El document estava signat pels representants de cada organització de Tarragona i de Reus. Informe adreçat al president de la Generalitat, 17-05-1937. La nota està redactada en castellà, probablement perquè se'n van enviar còpies al Comitè Executiu de la UGT a València. AH-71-6 PSOE-CE. FPI.

449. M. P. *Les causes de la insurrecció*, «Llibertat», 12-05-1937.

450. *Camarades! Aquí no ha passat res*, «Llibertat», 16-05-1937.

Jugar-se hom la vida per acabar amb tanta ignomínia i "xorisseria" per veure més tard passejant-se pels carrers de la ciutat aquests mateixos elements que fa dos dies metrallaven els edificis de la força pública i del Govern, és massa, representa massa incompatibilitat amb la dignitat ciutadana perquè pugui comportar-se ni una hora més.»[451]

Per la seva banda el setmanari «Endavant», seguint els postulats del PSUC, defensarà la tesi dels elements de dretes infiltrats no només en les bases de la CNT sinó també en els seus llocs dirigents.

«Entraron en la CNT elementos aburguesados de mala voluntad, sin capacitación, pero con intereses particulares que defender. Y entraron en la CNT, también —y esto es lo peor— los agentes a sueldo del franquismo, elementos que por su capacidad de formación jesuítica poco trabajo les costó situarse en la dirección de nuestra hermana sindical obrera. Elementos castellanos, raros, avispados, que tanto podían proceder de les filas de Acción Popular como de las de Falange.»[452]

Des de les pàgines d'«Endavant» s'acusarà la CNT d'haverse sollevat contra el govern i els «irresponsables del POUM i els grups de desgraciats i de malvats que els han seguit» de desencadenar la lluita a la rereguarda. Per a tots ells, els redactors d'«Endavant» exigiran càstigs severs i alliçonadors i, a la resta dels afiliats, se'ls comminarà a abandonar aquestes organitzacions que han demostrat «una vegada més la seva manca de capacitat per a conduir masses, l'absència d'honradesa política i el seu desig de medrar per damunt de runes i cadàvers».[453] La dissolució del POUM com a organització que representa el «troskisme provocador i contrarrevolucionari» és plantejada per «Endavant» com una condició *sine qua non* per a assolir l'enfortiment de la rereguarda antifeixista. Fins i

451. «Llibertat», 26-05-1937.
452. J. Forné Farreres, *Hablemos con claridad ante los acontecimientos de Cataluña*, «Endavant», 15-05-1937.
453. R. Pons Rubio, *Hores decisives*, «Endavant», 15-05-1937.

tot davant l'aparició d'una pancarta a la Rambla que demana l'ajut pel Socors Roig del POUM, s'advertirà a la població que no es deixi sorprendre en la seva bona fe, ja que no es tracta d'una organització més de solidaritat antifeixista sinó d'una maniobra trotskista per a finançar les activitats subversives dels poumistes.[454]

Durant la segona quinzena del mes de maig, mentre continuava en funcions el govern provisional de la Generalitat nomenat el dia 5 —amb un conseller per ERC, PSUC, UdR i CNT—, en el govern de la República, la crisi plantejada pels ministres del PCE que exigien la dissolució del POUM acabarà amb la caiguda de Largo Caballero i la formació d'un nou govern encapçalat per Juan Negrín —socialista pròxim, per convicció o necessitat, als comunistes— sense cap ministre cenetista.[455] El 15 de juny de 1937, el nou govern Negrín decretava la dissolució del POUM i ordenava la detenció del seu Comitè Executiu.

El mateix dia 15 els locals del POUM a Tarragona són assaltats, sense previ avís, per un escamot de carrabiners que desallotjaran els militants. El conseller municipal del POUM, Josep Pechs, denunciarà els fets en la reunió de la Comissió Permanent de l'Ajuntament, la qual acordarà que l'alcalde faci patent al cap de les forces de carrabiners «el disgust de la Corporació per la forma incorrecta d'actuar en aquest assumpte».[456] Així mateix, des de «Llibertat», després d'admetre que són contraris al POUM i manifestar que continuaran combatent l'esmentat partit mentre continuï influït per les tendències trotskistes, desaprovaran el mètode utilitzat per a desallotjar-los:

> «Però, una cosa és la nostra actitud contrària al POUM, l'altra és una qüestió de procediment plantejada ahir a la nostra ciutat. I en aquest cas ens havem de col·locar al costat del

454. Vegeu «Endavant», 5-06-1937.

455. Per a més informació vegeu P. BROUÉ, E. TÉMIME, *La révolution et la guerre d'Espagne*, pp. 267-275, i B. BOLLOTEN, *La guerra civil española. Revolución y contrarrevolución*, pp. 705-730.

456. *Actes Comissió Permanent*, 15-06-1937. AMT.

POUM per quan estimem inadequat el procediment emprat per a desallotjar-los de la casa que ocupen a la Rambla».

L'actitud de l'ERC de Tarragona, respecte a l'inici i el desenvolupament del procés de criminalització i persecució del POUM, sovint es mostra ambigua i contradictòria. Tot i que, en el context polític de Catalunya, ERC i especialment el PSUC defensen i propaguen la tesi que qualifica el POUM de partit feixista, en l'àmbit local —en una ciutat com Tarragona en la qual tothom es coneix— això ja és més difícil. Malgrat que els missatges de les consignes oficials consideren el POUM un agent de Franco, les relacions personals i la convivència quotidiana amb els poumistes tarragonins no permeten posar en dubte el sentiment antifeixista d'homes com Josep Pechs, Ricard Garriga o Josep Vilar. Josep P. Virgili, que no amagava la seva antipatia pel POUM, per la seva feina a la impremta en la qual s'editava el setmanari «Acció», tenia relació amb els militants comunistes i opina que «obraven radicalment contra els simpatitzants dels facciosos però no descobriríem en ells la més minsa torbació en la lluita antifeixista».[457]

D'altra banda, segons es desprèn de la lectura de les actes dels diferents òrgans de govern municipal, els consellers d'ERC i els del POUM no mantindran en cap moment una relació beL·ligerant. Ben al contrari. El mes d'octubre de 1936, en l'elecció de l'alcalde, Joaquim Fort (ERC) comptà amb els tres vots del POUM, i en algunes ocasions —com és el cas de la votació per a decidir sobre l'obertura de la Cooperativa Popular de la CNT— els poumistes s'alinearan amb els republicans. Així mateix, segons Virgili, després dels fets de maig, diferents militants del POUM —entre els quals destacava el conseller d'Incautacions, Josep Pechs— visitaran el comissari d'Ordre Públic, Joan Rodríguez (ERC), i es posaran incondicionalment al seu costat.[458]

L'actitud i la història personal de molts poumistes tarrago-

457. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. III, p. 314.
458. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. III, p. 364.

nins fomentava encara més el convenciment de l'ERC local, i de bona part de la classe política de la ciutat, que si bé es podia censurar el POUM pel seu extremisme i reconeguda radicalitat, l'acusació de ser feixistes era una autèntica fal·làcia. Però, a més d'aquestes contradiccions que hom observa en ERC respecte a la seva postura davant del POUM, els republicans també veien amb recança com darrere dels insistents esforços del PSUC per eliminar els poumistes s'albiraba una creixent influència i una previsible hegemonia futura del partit de Comorera. És en aquest sentit que hem d'entendre el vot contrari d'ERC a un dictamen urgent presentat pel PSUC en el Ple del 28 de maig en el qual es proposava l'expulsió del POUM de tots els càrrecs municipals.[459] La postura de l'ERC permetrà el manteniment en els seus càrrecs dels tres consellers municipals poumistes, un d'ells —Josep Pechs— com a president de la Comissió Especial d'Administració de la Propietat Urbana, fins a mitjan octubre de 1937. Amb tot, però, per ordre governativa, el 28 de juny eren clausurats i incautats els edificis ocupats pel POUM, les JCI i la redacció del setmanari «Acció».[460]

En els pobles de la comarca, els alcaldes i consellers municipals del POUM dimitiran entre els mesos de juny i juliol de 1937. Els locals ocupats pel partit seran clausurats i passaran a disposició del municipi. A Constantí, el local assaltat violentament uns mesos abans pels poumistes retornarà a mans de l'Ajuntament malgrat la protesta del conseller del POUM, Ramon Salvador.[461] El 29 de juny, a Vila-seca, l'alcalde Josep Gómez Sarobé (POUM) dimitirà i serà reemplaçat per Jaume Xatruc Salvadó (PSUC). Gómez, abans d'incorporar-se a files, posarà a disposició del municipi la seu social i després de pagar els deutes oferirà l'existència en metàl·lic a la conselleria d'Assistència Social.[462]

459. *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 28-05-1937. AMT.
460. Vegeu «Llibertat», 29-06-1937.
461. *Actes municipals de Constantí*, 13-05-1937. AMCO.
462. *Actes municipals de Vila-seca*, 29-06-1937. AMV.

En l'àmbit sindical, en una reunió extraordinària del Comitè Regional de Catalunya de la UGT, celebrada el 6 de maig, s'acordarà l'expulsió de tots els dirigents del POUM, dels militants de base poumistes que hagin participat en el «moviment contrarrevolucionari» i de tots aquells que «es solidaritzin de paraula o fet amb el moviment criminal».[463] Una setmana més tard, el secretari general de la Federació Local de Tarragona de la UGT adreçava una circular a tots els sindicats adherits advertint sobre la probable petició de carnets per part d'«elements indesitjables que amparant-se amb el carnet de la Sindical no persegueixen altre finalitat que produir discòrdia i desunió entre el proletariat, treballant emboscadament en benefici del feixisme o bé d'aquells que sols amb mires a beneficis de tipus particular tenen interès en poseir carnet de les organitzacions obreres».[464]

Rodríguez Pelejero, un afiliat del POUM que és membre de la Junta Directiva de la Societat d'Obrers i Empleats de la Junta d'Obres del Port (UGT), serà requerit per la presidència per tal de justificar la seva actitud durant els fets de Maig. Serà acusat per altres companys del sindicat de reunir i intentar convèncer els peons del port per aconseguir la seva afiliació a la CNT. L'acusació es demostrarà falsa i Rodríguez Pelejero només reconeixerà que durant els fets de Maig va fer guàrdia en el local del POUM perquè li digueren que es notaven certs moviments subversius d'elements de dretes. Finalment, no s'imposarà cap sanció.[465]

Altres sindicats ugetistes que no tenen entre els seus rengles cap militant per a investigar o depurar, deixaran constància en les actes de la seva satisfacció «porque no existe ningún afiliado del POUM ni que simpatice con el pasado movimiento revolucionario».[466] L'octubre de 1937, els obrers

463. Vegeu «Llibertat», 8-05-1937.

464. Circular de la Federació Local de la UGT, 12-05-1937. PS-BARCELONA 895. AHNS.

465. *Actes de la Societat d'Obrers i Empleats de la Junta d'Obres del Port (UGT)*, 14-05-1937. PS-BARCELONA 1.373. AHNS.

466. *Actes de l'Organització Telefònica Obrera española (UGT)*, 10-05-1937. PS-BARCELONA 462. AHNS.

ugetistes de la Telefònica de Tarragona encara advertiran que cal extremar la vigilància sobre els elements clandestins del POUM per impedir que atemptin contra els governants. Així mateix, manifestaran que en el proper III Congrés de la UGT cal proposar el cessament de tots els afiliats del POUM que continuen ocupant llocs de responsabilitat, des dels quals propaguen el derrotisme. Davant les pors imaginàries dels afiliats, el president de l'Organització Telefònica Obrera Espanyola optarà per una resposta que il·lustra clarament l'assumpció íntegra de les tesis del PSUC per part de molts dirigents sindicals. Segons el president de l'OTOE, atès que els trotskistes són feixistes disfressats, el tema ja serà tractat en el punt del Congrés que fa referència als feixistes de la rereguarda.[467]

La campanya de depuracions no es limitarà als poumistes afiliats a la UGT sinó que també s'intentarà que s'estengui a aquells cenetistes que ocupen càrrecs públics. El delegat marítim de Tarragona, Àngel Pérez Ripoll, serà denunciat per Josep Francés López —president del Sindicat de Fogoners i Mariners «La Naval» (UGT)— de ser un espia feixista. La denúncia serà tramesa al Ministre de la Guerra i dos agents d'Investigació i Control Militar es desplaçaran des de València per comprovar l'acusació. Àngel Pérez adreçarà una carta a la Federació Local de la UGT i es defensarà tot al·legant que, a més d'estar afiliat a la CNT «perque representa el programa de Pi i Margall» i al Partit Democràtic Federal, va fundar, i n'és president, el Sindicat de Militars Retirats Antifeixistes, adherit a la UGT. Com és obvi, les acusacions calumnioses contra Pérez no reeixiran.[468]

El 26 de maig, el conseller de Serveis Públics, Economia i Assistència Social Valeri Mas (CNT) nomenarà delegat dels Serveis de Transports de la Regió III Marià Moragas Dolores,

467. *Actes de l'OTOE (UGT)*, 4-10-1937. PS-BARCELONA 462. AHNS.
468. Carta del delegat marítim a la Federació Local de la UGT, 14-05-1937. PS-BARCELONA 230. AHNS.

exsecretari de la Federació Local de la CNT.[469] El nomenament serà categòricament rebutjat per la Societat de Xofers «La Unió» (UGT), la qual enviarà un comunicat al conseller de la Generalitat, recolzat per ERC, PSUC, ACR i EC. En l'esmentat escrit, es manifestarà l'oposició «enèrgica a que elements pertorbadors del nou ordre revolucionari romanguin al front d'organismes del Govern de Catalunya» i es voldrà imposar el reconeixement de Francesc Virgili com a nou delegat.[470]

En la mateixa línia, tant el diari «Llibertat» com el setmanari «Endavant» criticaran durament que Josep Toral (CNT), un dels detinguts durant els fets de Maig, hagi estat reposat en el seu càrrec de delegat d'Indústries de Guerra a Tarragona. Sota el títol *Un cas vergonyós*, l'article d'«Endavant» desqualificarà Toral denunciant que en un escorcoll registrat en el seu domicili es trobaren —en el mateix nivell d'importància— 50 bombes de mà, 8 pernils, alguns quilos d'embotit i 2 caixes de llet condensada. L'escrit acaba amb la consigna «Abaix els traïdors: Justícia amb ells».[471]

El 10 d'agost, Guivernau, secretari de la Federació Comarcal de Sindicats de l'Ensenyament i Professions Liberals (CNT), enviarà una carta a Escorihuela, secretari regional del SEPL i representant cenetista en el Consell de l'Escola Nova Unificada, manifestant que mentre els mestres proposats per la CNT no són nomenats, els designats per la FETE (UGT) ja ocupen oficialment les seves places:

> «Passa el temps, i astorats veiem com surten al "Diari Oficial" nomenaments de gent proposada per la FETE amb poste-

469. El nomenament obeirà a la substitució de l'anterior delegat, Josep Pena Llurba, el qual fugirà després dels fets de Maig. Ordre de Serveis Públics, 26-05-1937. DOGC, 27-05-1937.

470. Carta al conseller de Serveis Públics de la Generalitat, 4-06-1937. PS-BARCELONA 1.567. AHNS. El nomenament de Marià Moragas es deixarà sense efecte el 15 de juliol de 1937 i se'n designarà com a substitut Joan Crespo i Pantoja. DOGC, 15-07-1937.

471. *Un cas vergonyós*, «Endavant», 5-06-1937 i «Llibertat», 17-06-1937.

rioritat a nosaltres, la qual cosa fa que la nostra Secció de Mestres hagi sofert algunes baixes que tots hem de lamentar».[472]

Paral·lelament a la depuració sindical i en els càrrecs oficials, es registrarà una repressió governativa i judicial molt més visible i contundent que comportarà nombroses detencions i condemnes d'empresonament. Ara, però, els represaliats seran militants de CNT-FAI, JJ LL i en menor quantitat del POUM.

Una de les conseqüències immediates dels fets de Maig fou la pèrdua de la competència exclusiva de la Generalitat en matèria d'ordre públic i d'organització de la defensa militar.[473] Posteriorment, les ordres del 15 de maig i del 4 de juny de 1937 eliminaven legalment el sistema de defensa confederal: la tinença d'armes llargues i la dissolució de les patrulles de control.[474]

En els primers escorcolls realitzats a Tarragona immediatament després dels fets de Maig, foren requisats en els diferents locals ocupats pels anarcosindicalistes —CNT, FAI i JJ.LL.—, segons el fiscal que instrueix la causa, uns 400 fusells, 2 metralladores, 3.000 bombes de mà i un camió blindat.[475] El 27 de maig, «Llibertat» anunciava que ja havien estat lliurades al comissari d'Ordre Públic les següents armes: 9 fusells màuser, 2 mosquetons, 2 carrabines, 17 rifles i 33 bombes de mà.[476] Uns dies més tard, les forces d'Ordre Públic localitzaran a la caseta on hi ha instal·lats els repartidors de telèfons de Valls dues metralladores més «que estaven al servei de determinada organització sindical».[477] El 7 de juny, eren reco-

472. Carta del secretari de la Federació Comarcal del Tarragonès del SEPL (CNT), 10-08-1937. PS-BARCELONA 1.388. AHNS.

473. Vegeu *Ordre de Presidència*, 7-05-1937. DOGC, 8-05-1937.

474. Vegeu *Ordre de Presidència*, 15-05-1937, DOGC 18-05-1937, i *Ordre de Governació*, 4-06-1937, DOGC, 5-06-1937.

475. Causa per rebel·lió dels fets de Maig. Causa General. NP 299 C. 1.457. AHN.

476. Vegeu «Llibertat», 27-05-1937.

477. Vegeu «Llibertat», 5-06-1937.

llits per la Comissaria d'Ordre Públic 3 fusells, 4 carrabines i 9 bombes de mà.[478] El 12 de juny, la premsa informava del resultat dels escorcolls realitzats a Móra i a Flix: 11 escopetes, 81 carrabines, 7 rifles, 61 revòlvers, 9 pistoles, 6.000 bales, 157 bombes de mà, 144 bombes de dinamita i 2 metralladores.[479] A finals de juny, en una casa abandonada de Reus es localitzaran 8 fusells, 8 mosquetons, 2 fusells antitancs i 4.500 bales.[480] Tot plegat, un arsenal considerable que, sens dubte, era molt necessari per a les deficientment equipades forces del front d'Aragó. Però, si tenim en compte que durant els primers mesos la seguretat i l'ordre públic de la rereguarda requeien exclusivament en les patrulles de control i que, d'altra banda, les armes eren el mitjà per a defensar o atacar, segons les organitzacions, les diferents transformacions revolucionàries, cal preguntar-nos si aquest armament requisat era tan exagerat com afirmava el setmanari del PSUC, «Endavant».[481]

Cal assenyalar que si bé l'Ordre de 18 de maig obligava totes les organitzacions i militants a lliurar les armes llargues en el termini de 48 hores, el secretari de la Federació Local de la UGT, Josep Catalán, no entregarà als carrabiners els dotze fusells rebuts pel comissari d'Ordre Públic de Tarragona durant els fets de Maig fins al mes de setembre de 1937.[482] Malgrat tots els pactes i acords, després dels fets de Maig, hi havia uns vencedors i uns vençuts.

En relació amb els anarcosindicalistes detinguts, el 15 de maig, el Comissari d'Ordre Públic, per desmentir unes afirmacions de «Solidaridad Obrera» que parlen de centenars de detinguts a les comarques tarragonines, declarava que a Tarragona s'havien practicat unes 50 detencions, d'entre les quals una trentena de persones ja havien estat alliberades. A

478. Vegeu PASTOR PETIT, *La cinquena columna*, p. 148.
479. Vegeu «Llibertat», 12-06-1937.
480. Vegeu «Endavant», 26-06-1937.
481. Vegeu editorial «Endavant», 22-05-1937.
482. Vegeu *Actes de la Federació Local de la UGT*, 7-09-1937. PS-BARCELONA 368. AHNS.

Tortosa, el comissari reconeixerà l'existència de 23 retinguts per ordre governativa.[483]

Ferran Lazcoz, secretari de la Federació Local de la CNT, al capdavant d'una comissió propresos, gestionarà l'alliberament de diferents detinguts, fins que a començaments del mes de juny ja només en resten sis, que queden a disposició del jutge. No obstant això, Lazcoz remarcarà que, el problema principal, el constitueixen els nombrosos retinguts de les comarques de l'Ebre, pels quals s'acordarà demanar ajut material a tots els sindicats cenetistes.[484]

El 2 de juliol de 1937, el Tribunal Popular de Tarragona, sota la presidència de Francesc Mur, actuant com a fiscals Jaume Balaguer i Joan Merelo i com a defensors els advocats Eduard Barriobero[485] i Josep Luna, dicta sentència contra 127 processats pels fets de Maig a Tortosa, dels quals n'hi havia 39 en rebel·lia i 88 en presó preventiva. El fiscal sol·licitarà 15 penes de mort. Finalment, el Tribunal imposarà la pena de mort al conseller de Defensa de l'Ajuntament de Tortosa, Manuel Carrozas Barballó, i als tinents d'infanteria Miquel Molina Torné, Ferran Badia Ticó i Francesc Ginestà Bassó. A més a més, seran imposades tres condemnes de 30 anys, vuit de 20 anys, trenta —els processats en rebel·lia— de 12 anys, dues de 6 anys i una de 6 mesos i un dia. La resta de processats seran absolts o se'ls retirarà l'acusació per no aparèixer proves que demostrin la seva culpabilitat.[486]

Dos mesos més tard, el 3 de setembre, el Tribunal Popular de Tarragona dictava sentència pels fets ocorreguts a Tarragona durant els primers dies de maig. Sota la presidència de Francesc Mur seran acusats del delicte de rebel·lió deu mili-

483. Vegeu «Llibertat», 15-05-1937.

484. Vegeu *Actes de Juntes Directives i Militants*, 5-06-1937. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

485. Cap de l'Oficina Jurídica de Barcelona entre setembre i novembre de 1936.

486. Vegeu Sentència del Tribunal Popular de Tarragona pels fets de Tortosa, 2-07-1937. Causa General. NP 231 C. 1.450-1.451. AHN. Hi ha un extracte de la sentència a «Llibertat», 3-07-1937.

tants anarcosindicalistes, cinc dels quals es trobaven en rebel·lia. Tot i que el fiscal, Jaume Balaguer, sol·licitarà la pena de mort pels cinc processats en rebel·lia, el Tribunal els condemnarà a la pena de 15 anys en un camp de treball i es retirarà l'acusació a la resta d'inculpats.[487]

La repressió desencadenada contra els anarcosindicalistes serà especialment dura a les comarques de l'Ebre. A banda dels processats i condemnats pels fets de la Fatarella i els fets de Maig a Tortosa, a mitjan novembre de 1937 encara hi havia 157 empresonats: 5 de Móra d'Ebre, 7 de Móra la Nova, 28 d'Amposta, 26 de la Sénia, 5 de l'Enveja, 8 de Molins d'Ebre, 1 de Roquetes, 1 d'Ulldecona, 2 de Tortosa, 6 de Paüls, 7 d'Ascó, 1 d'Arnes, 33 de la Fatarella, 14 de Gandesa, 2 de la Torre de l'Espanyol, 8 de Garcia i 3 de Porrera.[488]

El trencament de l'hegemonia anarcosindicalista a Catalunya serà evident i la manifestació de la seva feblesa quedarà palesa en l'actitud adoptada per l'organització confederal després dels fets de Maig. Garcia Oliver opinarà que, en aparença, la CNT conservava tota la seva força però en realitat era «como un saco hinchado y vacío».[489]

Poc després de la presa de possessió del govern Negrín, a finals de maig, el secretari de la Secció Nacional d'Estadística de la CNT elaborava un informe per mesurar la possibilitat de realitzar un «hecho de fuerza» per impedir l'acció contrarevolucionària governamental. L'estudi analitza les possibilitats de triomf i els mitjans amb els quals es compta a les diferents províncies, referint-se a la de Tarragona en els següents termes:

> «Tanto en esta ciudad como en la provincia, debido a la fuerte represión efectuada contra los compañeros, apenas si podríamos intentar alguna acción contra las fuerzas que guarnecen las

487. Vegeu Sentència del Tribunal Popular de Tarragona pels fets de Tarragona, 3-09-1937. Causa General NP 299. C.1.457. AHN. Hi ha un extracte de la sentència a «Llibertat», 5-09-1937.

488. Sol·licituds d'informes als presidents comarcals d'ERC, 12-11-1937. PS-BARCELONA 1.441. AHNS.

489. J. Garcia Oliver, *El eco de los pasos*, p. 443.

> posiciones de costa, por lo tanto, los compañeros de aquella provincia deberian concentrarse entre Tortosa y la provincia de Castellón, con objeto de efectuar diversas voladuras de los puentes de la carretera y el ferrocarril, teniendo como misión el cortar las comunicaciones de todas clases, entre las referidas provincias de Tarragona y Castellón, distrayendo a las fuerzas de dicho sector para que no pudieran trasladarse a Barcelona o Valencia».[490]

La visió més realista dels dirigents cenetistes desaconsellarà l'adopció de mesures de força i la CNT es veurà abocada a transigir i a actuar a la defensiva. El 20 de juny, «Diari de Tarragona» demanava que cap organització no aprofités la situació creada després de la lluita fratricida del mes de maig per a treure'n partit i amb un llenguatge contemporitzador reconeixia la culpa de tots els sectors antifeixistes:

> «Tots, per acció o per omissió, hem estat una mica culpables i a tots, per tant, ens toca poc o molt, rectificar i mantenir la nostra posició digna (...)».[491]

Com exposa el cenetista reusenc Alfons Martorell,[492] molts anarcosindicalistes se sentiren vençuts per l'acció contrarevolucionària que inexorablement anava ensorrant o neutralitzant bona part de les seves aspiracions revolucionàries. Per a alguns, la incorporació a la lluita en els fronts de combat esdevindrà la sortida més digna; per a altres, l'adopció d'una actitud possibilista i defensiva permetrà continuar representant la CNT en diferents càrrecs públics, especialment en l'administració municipal.

Cap a la tardor de 1937, les peticions d'amnistia i l'ajut als presos anarcosindicalistes esdevindran unes de les principals preocupacions de la CNT. Articles com *Hacer del perdón un culto* o *Amnistía justiciera*, publicats per «Diari de Tarragona», són un reflex d'aquesta inquietud:

490. PS-BARCELONA 14. AHNS. Citat a *Sucesos de Mayo (1937)*, pp. 52-53.
491. *A remarcar*, «Diari de Tarragona», 20-06-1937.
492. A. MARTORELL, *República, revolució i exili*, p. 103.

«Esos cientos de presuntos delincuentes que yacen inactivos en las prisiones y cuyos brazos reclama el campo por un lado, las necesidades de los frentes y el honor de justicia por otro, deben ser amnistiados porque las mentes de todos los hombres (...) saben sobradamente que el delito del que se les acusa no ha existido más que en el cerebro enfermo de ciertas personas atacadas de venganzas partidistas que no concuerdan ciertamente ni con la tan ansiada armonía ni con las prácticas democráticas que deben ser honradas y enaltecidas por todos los que dicen sustentarlas».[493]

A finals de l'any 1937, el Comitè Regional de la CNT de Catalunya reconeixerà el seu esbalaïment davant l'acció de la justícia republicana que instrueix sumaris per suposats delictes comesos durant la repressió revolucionària dels primers mesos, però només contra militants anarquistes. Segons l'informe, era com «si los representantes de las demás organizaciones y partidos hubiesen actuado de "hermanas de la caridad" o hubiesen presenciado los episodios de la lucha revolucionaria desde un balcón, a título de simples espectadores».[494] Segons fonts cenetistes, a les darreries de l'any 1937 hi havia uns 2.000 anarcosindicalistes detinguts a Catalunya a l'espera de la incoació dels sumaris i de l'inici dels judicis.[495] Davant l'ofensiva judicial i governativa dirigida als militants de la CNT, FAI o JJ.LL., la feblesa de la CNT és patent:

«Ante lo ocurrido no protestamos siquiera. ¿Para qué? Lejos de protestar fijamos nuestra atención adviertiendo que en lo sucesivo nuestros organismos responsables interrumpen sus relaciones con los órganos representativos de la Justicia, tanto de Cataluña como del Gobierno Central».[496]

493. *Hacer del perdón un culto*, «Diari de Tarragona», 19-10-1937. Vegeu també *Amnistía justiciera*, «Diari de Tarragona», 19-11-1937.

494. *El Comité Regional de la CNT fija su posición ante los problemas que plantea la justicia de la República*, 15-12-1937. AH-72-45/ PSOE-CE. FPI.

495. El director general de Serveis Correccionals de la Generalitat només reconeixerà 500 empresonats anarcosindicalistes a Catalunya. Vegeu TASIS MARCA, *Les presons dels altres*, p. 69.

496. *El Comité Regional de la CNT fija su posición ante los problemas que plantea la justicia de la República*, 15-12-1937. AH-72-45/PSOE-CE. FPI.

No obstant això, sense reconèixer-ho explícitament, la Federació Local de Sindicats Únics de Tarragona (CNT) depurarà alguns dels afiliats que destacaren en la repressió revolucionària del primers mesos. Si entre juliol de 1936 i maig de 1937, els dirigents cenetistes locals varen mostrar-se incapaços o impotents per a apartar dels seus rengles els «incontrolats» que empraven mètodes criminals i gangsterils, el desembre de 1937, massa tard, es decidirà l'expulsió de cinc afiliats. Entre els foragitats de l'organització hi havia Germà Garcia Sancha, àlies «Madriles», que formava part de l'escamot del «Sec de la Matinada». El motiu que justificava la depuració era «por no ajustarse su conducta moral a la de la CNT» i també, seguint la moda del moment, d'ésser agents feixistes que s'havien afiliat després del 19 de juliol de 1936.[497]

2.4.4. *Un nou marc de relacions*

La dissolució del POUM, la pèrdua definitiva de la supremacia anarcosindicalista i l'ascens hegemònic del PSUC a Catalunya i del PCE a l'Espanya republicana —tant per la seva política neopopulista com per la influència de la Unió Soviètica—, no seran les úniques conseqüències dels fets de Maig. La Generalitat de Catalunya, que des de finals de juliol de 1936 havia assolit les quotes més altes d'autogovern —tot i que a la pràctica estava mediatitzat i neutralitzat en molts aspectes per la dinàmica revolucionària—, a partir del mes de maig de 1937 patirà un buidat progressiu de competències per part del govern de Negrín. A la pèrdua immediata del control sobre l'ordre públic i l'organització militar —la creació de l'Exèrcit de Catalunya—, seguirà la creació de l'omnipresent i poderós Servicio de Información Militar, la intervenció del govern de

497. A més de Germà Garcia Sancha seran expulsats Josep Alfairan Delgado, Joan Abril Campins, Pau Abril Campins i Antoni Montañola, afiliats en el Sindicat del Transport Marítim i el Sindicat de Transport Terrestre. «Diari de Tarragona», 7-12-1937.

la República en l'àmbit de la Justícia mitjançant els Tribunals de Guàrdia i l'absorció per l'Administració central de les matèries relatives als proveïments i els transports. A partir del mes d'octubre de 1937, aquest procés de buidat ja no serà dirigit des de fora de Catalunya sinó des de Barcelona, ciutat en la qual Negrín decidirà instal·lar el seu govern, acompanyat, es clar, de tot l'aparell funcionarial i de les seves respectives famílies. Però, a més a més, seguint el govern de la República, es traslladaren a Barcelona els comitès centrals i els aparells dirigents de les diferents organitzacions polítiques i sindicals. Tot plegat, com diu Pelai Pagès, eren prop de 250.000 persones.[498] Una massa amb cultura i llengua castellanes, amb poder decisori i amb una idea jacobina i centralitzadora de l'Estat, és a dir, un contingent humà contrari a les aspiracions autonomistes dels catalans que, a més, sobresaturava una rereguarda que ja havia acollit mig milió de refugiats. Vegem la nova situació des de l'òptica de Joan Garcia Oliver, un anarcosindicalista sense gaire simpatia per l'autonomisme:

> «A su llegada, el gobierno Negrín desconoció y humilló al gobierno de la Generalitat. (...) Era obvio que en Barcelona no cabían dos gobiernos. Pero, a la trágala se plantaron en Barcelona. Y así en todo. Cinismo y groseria. El Partido Comunista se condujo con aires imperialistas en relación con el PSUC. El Comité Nacional de la CNT, con el cabeza vacía de Marianet y el apático e indeciso Horacio Prieto, y sus secretarías llenas de asturianos, se plantaron en Barcelona, quisieron desconocer al Comité Regional de Catalunya, emulando a la directiva de la UGT, que por ser unitaria y no federalista como la CNT, no tenía por qué andarse con remilgos en pasar por encima de la UGT de Cataluña».[499]

L'ERC, que a inicis de l'any 1937 ja havia començat a desempallegar-se de la seva paràlisi inicial, col·laborarà amb el PSUC per maniobrar contra la CNT amb l'objectiu de recupe-

498. P. PAGÈS, *La guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*, p. 121.
499. J. GARCIA OLIVER, *El eco de los pasos*, p. 500.

rar l'Ordre Públic i restablir la seva hegemonia de partit en les institucions republicanes. Tanmateix, però, els seus propòsits es veuran frustrats després de maig de 1937, ja que, a més de contemplar la creixent influència dels comunistes, el govern de la República iniciarà la progressiva absorció de les principals competències que atorgaven un poder real a la Generalitat.[500]

El PSUC culpabilitzarà la CNT de la irresponsabilitat i el desordre revolucionari de l'etapa anterior i es presentarà com la garantia del retorn a l'ordre i la responsabilitat política. Exercirà una notable influència sobre la petita i la mitjana burgesia catalana, base social del populisme nacionalista i republicà, mentre manté els seus vincles amb l'obrerisme mitjançant el control de la UGT.[501] Entre la pinça formada pel PSUC i el govern de Negrín, l'ERC només podia pressionar recuperant el seu discurs nacionalista, aquell que denunciava l'atac contra la llengua, la cultura i les institucions catalanes.

Abans dels fets de Maig, aquest discurs nacionalista ja havia estat emprat per ERC contra l'hegemonia anarcosindicalista i, a Tarragona, des del diari «Llibertat» —amb Francesc Adell com un dels màxims propagadors—, s'estructurava al voltant de dos eixos: la defensa de la llengua i la denúncia de la presència de gent forana, és a dir no catalana, en la direcció dels òrgans revolucionaris.

El 12 de desembre de 1936, Francesc Adell publicava un article a «Llibertat» en el qual proposava aprofitar la nova conjuntura per a expandir i normalitzar l'ús del català, i d'altra banda exigia la recuperació de la senyera, la qual des del 19 de juliol havia quedat eclipsada pels colors vermell i negre de la simbologia obrera revolucionària:

> «La bandera catalana ha d'anar en tots els cotxes oficials, i ha d'onejar als centres i dependències que depenen de la Generalitat de Catalunya. A les casernes i a les escoles de guerra —i ara amb la creació de l'exèrcit català això pot arranjar-se satis-

500. E. Ucelay da Cal, *La Catalunya populista*, pp. 294-295.
501. M. Cruells, *El separatisme català durant la guerra civil*, pp. 163-164.

factòriament, si encara existeix integritat política en els organismes responsables— el nostre idioma no ha de ser postergat i s'ha d'anar ràpidament a la confecció d'un formulari de veus catalanes (...). A Catalunya el qui no estimi el nostre idioma, hi sobra, i serà considerat com a element perillós. Visca la República! Visca Catalunya!»[502]

A primers de gener de 1937, s'observa el començament de la campanya propagandística de «Llibertat» en defensa de la llengua. Editorials com *En defensa de Catalunya i del nostre idioma*[503] o *La nostra parla*[504] i els articles de F. Adell amb títols com *Catalunya, sempre Catalunya,*[505] *Sempre el mateix, i callar es vendre Catalunya*[506] i *A Catalunya ho volem tot en català,*[507] contindran un missatge comú: denunciar un atac generalitzat i profund contra la llengua catalana des dels partits polítics i les organitzacions obreres revolucionàries, així com des de les conselleries de la Generalitat que ocupen aquests sectors antifeixistes. La campanya contra el català, que «Llibertat» atribueix a gent de parla castellana que resideix a Catalunya, és visible en els rètols dels automòbils oficials i particulars, en molts dels escrits, consignes i redaccions emeses per organismes de la Generalitat i en els manifestos polítics i sindicals.

«És que als Departaments on això passa, no hi ha ningú que escriguí en català? Es que algú està interessat en combatre la nostra parla a la nostra ciutat? Per què hi ha oficis i notes que porten segells en català i llur contingut és escrit en castellà?

»I les organitzacions sindicals? Per què no envien les seves notes fent ús de l'idioma de Catalunya?

»És que a la Unió General de Treballadors tothom es castellà? Tan pocs catalans té la Confederació Nacional del Tre-

502. «Llibertat», 10-12-1936.
503. *En defensa de Catalunya i del nostre idioma*, «Llibertat», 6-01-1937.
504. *La nostra parla*, «Llibertat», 30-01-1937.
505. F. ADELL, *Catalunya, sempre Catalunya*, «Llibertat», 17-01-1937.
506. F. ADELL, *Sempre el mateix, i callar es vendre Catalunya*, «Llibertat», 27-01-1937.
507. F. ADELL, *A Catalunya ho volem tot en català*, «Llibertat», 11-03-1937.

ball? És que no hi ha manera de tenir secretaris a les diverses Seccions que sàpiguen escriure en català?»[508]

Adell exigirà que el govern de la Generalitat imposi l'ús de la llengua catalana i manifestarà que ell, a més de revolucionari i antifeixista, és català, i, per tant, es refermarà en la creença que «si haguéssim de renegar de la nostra parla i de la nostra procedència hauria arribat l'hora de renegar també de la revolució i dels seus postulats».[509]

Coincidint amb aquesta campanya d'articles de premsa, el consell de redacció de «Llibertat» acordarà no publicar «cap línia» procedent d'organismes oficials que no vingui redactada en català.[510] A finals de gener de 1937, una nota de la redacció advertirà a la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya que és l'última vegada que tradueixen un dels seus comunicats redactats en castellà, ja que el seu deure, com a estudiants i com a catalans, és utilitzar el català en tots els seus escrits.[511] Amb tot, el 14 d'abril de 1937, els redactors de «Llibertat» continuaven manifestant que no estaven disposats per més temps a traduir les notes redactades en castellà que trametien els centres oficials. D'altra banda, a l'Ajuntament de Tarragona, el conseller Antoni Secall (ERC) pregarà al Ple que es compleixin les disposicions sobre la redacció en català de totes les notes i comunicats del consistori.[512]

Un altre dels arguments emprats en el discurs d'ERC se centra a criticar que tot el procés revolucionari és implantat, dirigit i controlat per gent forana, de parla castellana i arrels no catalanes.

«Hi ha uns "secretarios" que desconeixen el problema català pel fet no solament de no ésser catalans sinó també perquè molts d'ells fins l'hora present no havien trepitjat el nostre ter-

508. *La nostra parla*, «Llibertat», 30-01-1937.
509. F. Adell, *A Catalunya ho volem tot en català*, «Llibertat», 11-03-1937.
510. *Nota de la Redacció*, «Llibertat», 5-01-1937.
511. *Nota de la Redacció a la FNEC*, «Llibertat», 30-01-1937.
512. Vegeu *Actes del Ple*, 18-01-1937. AMT.

reny (...) Aquests "revolucionarios", un bon dia s'han presentat al poble, uns cercant treball, i altres amb la pretensió que eren enviats d'alguna sindical de ciutat per a endegar el problema municipal, i amb llur fraseologia de poeta fracassat han entabanat d'una faisó tal als camperols indefensos, que prompte s'han elevat a la categoria de petits dictadors (...).»[513]

Articles de F. Adell com *La vagància, perill de Catalunya* o *Catalunya*[514] acusaran les dues sindicals d'acceptar molts antifeixistes refugiats de les zones ocupades pels franquistes. Són aquests militants forans, segons Adell, els que han creat un corrent contrari a la llengua, la història i les llibertats de Catalunya. Poc després dels fets de Maig, «Llibertat» encara continuarà publicant alguns articles amb el mateix contingut i missatge, però amb un to més agressiu:

«Mireu arreu els Comitès i Controls que encara existeixen i veureu encara que els que "manegen les cireres" són aquesta "genteta". Per cada català que trobareu, deu castellans.

»La mobilització obligatòria serà la "clau" d'acabar amb aquests "xoricets" castellans que passejan tot el dia, no treballen, mengen d'arròs i encara protesten si no els hi donem pernil, carn, etc. (...) Catalans! Alerta! Si no ho fem així qualsevol dia potser trobarem a cada ciutat un cartell que dirà, "Es prohibeix parlar català"».[515]

Després del 19 de juliol, a Tarragona, els nous òrgans del poder estaven integrats per les organitzacions sindicals obreres, CNT i UGT, tradicionalment apartades i marginades de la vida política que s'articulava al voltant de les institucions republicanes. Aquestes organitzacions aplegaven tant obrers catalanoparlants com treballadors castellanoparlants, generalment no qualificats, que des d'altres regions espanyoles ha-

513. F. ADELL, *L'anormalitat no pot continuar a reraguarda*, «Llibertat», 17-11-1936.

514. Vegeu F. ADELL, *La vagància, perill de Catalunya*, «Llibertat», 26-02-1937, i *Catalunya*, «Llibertat», 17-04-1937.

515. *Catalans: fem-nos respectar*, «Llibertat», 13-06-1937. Vegeu també JATORRI, *Els catalans responsables, però...*, «Llibertat», 25-06-1937.

vien arribat a Catalunya en successius corrents migratoris. Molts dirigents obrers, en bona part procedents del sector ferroviari o de la construcció, tenien una nul·la formació en català i una escassa educació en castellà. En conseqüència, quan arribà el moment de començar a redactar els primers escrits o comunicats dels comitès antifeixistes, així com les actes de les juntes directives dels sindicats, utilitzaran, generalment, la llengua que per a ells presenta menys dificultats, el castellà. Quan aquests dirigents obrers ocupin les conselleries municipals, a mitjan octubre de 1936, aquest fet es repetirà. Tanmateix, la premsa que serveix com a portaveu de les diferents organitzacions obreres —«Acció» (POUM), «Endavant» (PSUC) o «Diari de Tarragona» (CNT)—, llevat d'alguns articles de col·laboració, adoptarà com a llengua habitual el català.

Fent referència al segon argument d'ERC, el predomini de forasters en els llocs dirigents, cal reconèixer, òbviament, una certa presència de dirigents obrers castellanoparlants que ja formaven part del moviment obrer de Catalunya des de feia anys. Això no obstant, sense tenir en compte els cognoms d'arrel castellana que tenien molts catalanoparlants, si observem les llistes dels dirigents dels comitès antifeixistes, dels sindicats, dels comitès de control o de les col·lectivitzacions, veurem com els cognoms d'arrel catalana representen una gran majoria.

Per tant, ni la llengua ni l'excessiva presència d'elements forans no justifica la campanya duta a terme per «Llibertat». Més aviat cal entendre aquest discurs nacionalista i populista d'ERC com una estratègia per a torpedinar l'hegemonia anarcosindicalista i presentar el procés revolucionari de la CNT com un fenomen aliè a Catalunya. No existia cap maniobra contra Catalunya, sinó que la dinàmica revolucionària mateix ignorava o bandejava alguns dels símbols catalanistes que servien de referent a ERC.

Després dels fets de Maig de 1937, ERC canviarà l'objectiu de la seva estratègia i del seu discurs i el dirigirà, d'una banda, contra el PSUC —cada cop amb més influència i en ple ascens vers l'hegemonia— i, per l'altra, contra les accions cada cop més jacobines del govern Negrín.

Respecte a l'oposició a la política centralitzadora del govern de la República, durant els primers dies de juliol de 1937 són publicats a «Llibertat» els primers articles de denúncia.

> «La maniobra i l'atac en contra de les essències nacionalistes de Catalunya perdura ara amb més cruesa que mai. (...) Arreu s'hi palesa un sabotatge a la nostra parla, als nostres sentiments i a la nostra pròpia història. Els "cuentos" sobre la unitat nacional, i la necessitat d'un centralisme més o menys disfressat vénen quotidianament a despertar recels i temences justificades entre la majoria sana de la Catalunya liberal i francament democràtica.»[516]

El dia 9 de juliol de 1937, l'article *Estampes de la nostra rereguarda* il·lustra la sensació de frustració que tenien els homes d'ERC. En passar d'estar dominats per uns «incontrolats» a una situació en la qual s'han imposat uns nous «controladors». En aquesta nova relació de forces, «si des de València ens han d'imposar normes i lleis absolutes com altres temps, nosaltres francament estarem millor a la presó que aspirant l'aire del carrer».[517]

D'altra banda, alguns organismes del govern central comencen a trametre ordres directes a diferents delegacions de l'Administració de la Generalitat. El juliol de 1937 l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats de Tarragona s'adreçarà a la de Barcelona, ja que davant les ordres rebudes sobre trasllat de refugiats impartides pel director general d'Assistència Social del govern de la República desitgen saber «si depenem de València o de la Generalitat».[518]

La defensa de la llengua catalana continuarà essent un dels temes utilitzats en el discurs de «Llibertat», però, ara, a més, es denunciaran les noves forces d'Ordre Públic enviades des de València. El 8 de juliol, una carta signada per «El Mago de Montblanc» es queixarà d'aquests policies que controlen

516. Cop, *Catalans, alerta!*, «Llibertat», 2-07-1937.
517. Cop, *Estampes de la nostra reraguarda*, «Llibertat», 9-07-1937.
518. Veure GEN. 279/5 45-48. AHNS.

les carreteres i no saben llegir els passaports, la majoria dels quals estan escrits en català. L'autor de la carta explica que els guàrdies el varen aturar i escorcollar, tot dient despectivament amb accent andalús, que ells no sabien «inglès».[519] Després de la «invasió» del govern Negrín, acompanyat de milers de funcionaris de l'Administració central, els articles de «Llibertat» desprenen decepció, fatalisme i impotència.

> «Entre la gent que circula pel nostre terrer n'hi trobem massa que parla de govern il·legítim i inclús de dialecte (...). Estem disgustats del pagament que es dóna al nostre sacrifici i més disgustats encara al desenfré que amb la rutilant llengua cervantina són tractades les coses més sentides de l'esperit català. No creiem que la nostra dolça parla, que la nostra vibrant actitud i que el nostre coratge patriòtic tinguin d'ésser pagats com algú els vol pagar.»[520]

D'altra banda, poc temps després dels fets de Maig, des del portaveu d'ERC —«Llibertat»—, es desplegarà una intensa campanya propagandística contra el nou partit hegemònic a Catalunya, el PSUC, el qual, cara a l'opinió pública, monopolitzava el fet d'haver aconseguit el retorn a l'ordre i la normalització de la rereguarda. El dia 1 de juny de 1937, l'article titulat *Intolerable* considerava molt negativa l'actuació del PSUC a Tortosa:

> «Ells havien vençut a la FAI! Ells eren els salvadors de Tortosa! Res, tartarinada pura (...) I destituïren l'Ajuntament i en crearen un nou de trinca fet a imatge i semblança seva (...). I el que passà amb l'Ajuntament ho feren en altres organismes. En fi, després de la "gran victòria" sobre la FAI, els psuquistes actuen com si fossin els vertaders amos i senyors i menyspreant els altres sectors antifeixistes. Valents de darrera hora, nous incontrolats d'avui. I a nosaltres tanta gràcia ens fan els incontrolats nous com els vells».[521]

519. El Mago de Montblanc, *Para el Jefe Superior de Policia. El Control de carreteras*, «Diari de Tarragona», 8-07-1937.
520. «Llibertat», 18-01-1938.
521. *Intolerable*, «Llibertat», 1-06-1937.

Des de «Llibertat», ERC, admetent també la seva part, intentarà descobrir davant l'opinió pública la maniobra dels «valents d'ocasió» —el PSUC— que pretenen capitalitzar els resultats del trencament del predomini anarcosindicalista i acusen els dirigents republicans del govern de la Generalitat d'haver mantingut una actitud indecisa i vacil·lant:

> «Obrim el cor catalans i confessem la veritat encara que ens causi a vegades vergonya a nosaltres mateixos la nostra pròpia confusió. Quina organització, quina entitat, quina col·lectivitat ha fet front amb valentia a aquests deu mesos de caos i descomposició? Ningú».[522]

Les crítiques d'ERC se centraran bàsicament en la creixent influència que el PSUC va assolint en les forces d'Ordre Públic, l'Exèrcit Popular i els ressorts de poder del govern central, amb l'objectiu d'imposar en el moment oportú una dictadura del proletariat «a caprici d'una minoria».[523] A mitjan juliol de 1937, «Llibertat» manifestarà el seu temor per l'absència de comissaris polítics d'ERC en els batallons darrerament formats a Tarragona.[524] Els republicans reivindicaran el seu dret a designar comissaris polítics en totes les divisions i brigades, tot i que es mostraran d'acord amb l'Ordre Circular del ministeri de Defensa Nacional, signada per Prieto, que prohibeix el proselitisme polític a les casernes.[525] Els homes d'ERC elogiaran la disposició de Prieto perquè «posa al descobert la campanya política que un determinat partit polític ha portat a terme dins l'exèrcit».[526]

522. *Compàs d'espera*, «Llibertat», 2-06-1937.

523. Vegeu COT, *La força nacional de Catalunya*, «Llibertat», 24-07-1937 i FOC, *Dictadura militar?*, «Llibertat», 1-08-1937.

524. Vegeu «Llibertat», 15-07-1937.

525. L'octubre de 1937, el 49 % dels comissaris eren membres del PCE o de les JSU. Vegeu M. ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*, pp. 182-189.

526. Centre d'ERC Francesc Pi i Margall, *Proselitisme a les casernes*, «Llibertat», 29-07-1937. Vegeu també *Sobre els comissaris polítics d'ERC*, «Llibertat», 2-08-1937, i *Els nous incontrolats?*, «Llibertat», 30-07-1937. La Secció de Defensa del Comitè Regional de Catalunya CNT-FAI també denunciarà les ma-

El gener de 1938, l'aparell propagandístic del PSUC s'atribuirà l'efímera ocupació de Terol i la plantejarà com una gran victòria dels comunistes. El fet traurà de polleguera els militants d'ERC, però la desfavorable conjuntura política catalana ja només permet la crítica aferrissada a les pàgines de la premsa:

> «Quan més tard hom faci la història de la nostra sagnant guerra hom es farà creus de la manca de visió, de l'excés d'irresponsabilitat i del grau d'idiotisme de què donaren mostres alguns sectors que pretengueren, sense altre mèrit que la seva egolatria, monopolitzar el sentiment del poble. I precisament en els moments en què aquest, per diverses circumstàncies, era més contrari a reconèixer altres mèrits que els reals i vertaders, i per tant no deguts a autobombos ni propagandes interessades».[527]

Altres aspectes de la campanya defensiva d'ERC es referiran al control excessiu del PSUC respecte a la UGT catalana. Malgrat que no tots els afiliats a la UGT eren marxistes ni socialistes, com diu «Llibertat»,[528] sí que ho eren la majoria dels dirigents de la central ugetista. Algunes propostes, com la de la constitució d'una sindical catalana, no feien més que evidenciar l'escassa influència d'ERC en els sectors obreristes.[529]

La lluita contra l'enemic comú, el PSUC, apropará en certa manera la CNT vers alguns punts del discurs nacionalista republicà. Josep M. Alomà, en l'article titulat *Federalisme*, recuperarà les antigues arrels de l'ideari anarquista català per «remarcar una vegada més, el nostre federalisme aimant de la llibertat i de la veritable democràcia». Tot advertint que els

---

niobres dels elements comunistes existents a l'Estat Major de l'Exèrcit, que, com és el cas del Regiment de Costes de Tarragona, procedeixen a la seva dissolució dispersant els seus comandaments entre diferents llocs dels fronts de combat. PS-BARCELONA 908, 21-07-1937. AHNS.

527. «Llibertat», 14-01-1938.

528. COP, *La posició de les Sindicals*, «Llibertat», 16-07-1937.

529. Vegeu: *La situació dels militants de la UGT*, «Llibertat», 3-08-1937, i A. MURIÀ, *La idea de la sindical catalana*, «Llibertat», 16-07-1937.

anarcosindicalistes no són partidaris de falsos nacionalismes, Alomà afirmarà que «tampoc no deixarem que s'ataqui l'autonomia i la llibertat d'un poble».[530] El setembre de 1938, el conseller municipal Batet (CNT) proposarà en nom de l'organització cenetista que l'Ajuntament de Tarragona manifesti «amb motiu de l'11 de setembre el mateix esperit de lluita en defensa de les llibertats de Catalunya i de la República enviant un telegrama al President Companys expressant la ferma decisió de la lluita fins a la victòria».[531]

Lògicament, el PSUC tarragoní replicarà l'actitud bel·ligerant de l'ERC, però la seva resposta, lluny de ser enèrgica i contundent, es caracteritza per la prepotència que atorgava als comunistes el fet de reconèixer la seva força i la seva influència en els principals ressorts de poder de l'Estat. En aquest sentit, les crítiques del setmanari «Endavant» a «Llibertat» adoptaran un to entre sarcàstic i burleta:

> «Endevinalla:
> —Veiam, Pepet. Un partit que no és comunista, ni anticomunista, ni socialista ni antisocialista, ni anarquista ni antianarquista, ni sindicalista ni antisindicalista...
> —Doncs, serà feixista...
> —No, tampoc.
> —Doncs, no res.
> —Molt bé, noi. Ara ho has encertat. Quan tinguis ocasió ho dius als senyors d'ER que escriuen "Llibertat"».[532]

«Endavant» traurà a relluir que bona part dels actuals subscriptors de «Llibertat» eren els antics abonats al diari catòlic «La Cruz» i apuntarà maliciosament que «les campanyes desmoralitzadores i disgregadores en nom d'un catalanisme intransigent serveixin només per a fregar les mans als antics suscriptors del periòdic reaccionari».[533] Amb un llenguatge irònicament paternalista, el portaveu del PSUC atribuirà les crítiques de certs «es-

530. J. M. ALOMÀ, *Federalisme*, «Diari de Tarragona», 4-08-1937.
531. «Endavant», 21-08-1937.
532. «Endavant», 21-08-1937.
533. «Endavant», 21-08-1937.

criptorets irresponsables» al fet que «és sols el despit del fracàs allò que els fa parlar».[534]

A més a més de les respostes tendenciosament benèvoles d'«Endavant», alguns sindicats de la UGT acordaran donar-se de baixa de «Llibertat» davant la nova orientació que prenia el portaveu d'ERC. És el cas de la FETE (UGT), que el 20 de juliol, atesa l'actitud contrària als interessos de «nuestro partido» —és a dir, el PSUC—, acorda recomanar a totes les comarcals, agrupacions obreres i seccions de la FETE la cancel·lació de la subscripció de «Llibertat».[535]

En l'àmbit de la vida municipal, a finals de maig de 1937, «Llibertat» citava com a exemple a seguir l'expulsió dels consellers municipals cenetistes dels ajuntaments de Sabadell, Lleida i Girona i, al mateix temps, reclamava un canvi en la relació de les forces antifeixistes que integraven els consistoris de Catalunya.[536] A Tarragona, durant el mes de juny, el PSUC va forjant la maniobra política que pretenia bandejar dels seus llocs de consellers els representants de la CNT i del POUM.

En el Ple de l'Ajuntament del dia 29, tot i que no s'havia tractat com era preceptiu en la Comissió Permanent, es discutirà el tema de la investigació sobre la gestió de la conselleria de Proveïments que controlava la CNT. Malgrat que el conseller de Proveïments, Salvador Rueda, presenta la dimissió i s'accepta trametre l'afer als tribunals competents per determinar i procedir a exigir responsabilitats, per al PSUC aquell era el moment oportú per a provocar una crisi municipal. Així, doncs, David Valle (PSUC-UGT), en nom de la seva organització, exposa la incompatibilitat que s'ha produït arran d'aquest fet amb tots els consellers cenetistes. Com a resultat els homes del PSUC dimiteixen però sense deixar llurs càrrecs. L'actitud

534. «Endavant», 28-08-1937.

535. Actes de la FETE (UGT), 20-07-1937. PS-BARCELONA 945. AHNS.

536. Cop, *Ajuntaments de Catalunya*, «Llibertat», 27-05-1937. Vegeu el pamflet que conté l'editorial censurat de «Solidaridad Obrera» titulat *Se quiere expulsar a la CNT de los Municipios y de la Generalitat de Cataluña*. Fons J. Mercadé, sig. 21. ANC.

del grup municipal psuquista esdevindrà encara més confusa en personalitzar la incompatibilitat amb els consellers cenetistes, però no amb la CNT com a organització sindical. Pel que fa al POUM, els representants del PSUC es manifestaran amb més claredat i l'acusaran d'espionatge, de servei al feixisme i de ser una amenaça per al proletariat. Recasens, en nom d'ACR, s'adherirà a la postura del PSUC.[537]

Enmig de la guerra, la crisi municipal provocada pel PSUC comportarà que durant quatre mesos nou consellers municipals —sis del PSUC i tres d'ACR— s'inhibeixin de l'acció del govern municipal de la ciutat. Josep M. Alomà (CNT) denunciarà el procedir del PSUC com una estratègia dirigida a forçar l'eliminació dels representants cenetistes.

> «La crisi municipal més que cap altra cosa respon a un afany improcedent de voler eliminar la CNT dels llocs de responsabilitat ja que d'aquesta manera el partit que vol tenir l'hegemonia de tot Catalunya podrà ocupar nous llocs a la rereguarda que li donguin la garantia d'una base que ni ahir, ni avui tingué ni té tampoc. Això, més que altra cosa demostra un desconeixement absolut del poble català i de la seva psicologia contrària a tot domini i a tot centralisme per ésser catalans eminentment federalistes.»[538]

El mateix dia del Ple municipal en el qual es declarava la crisi, s'anunciava el nou govern de la Generalitat amb l'exclusió de la CNT i del POUM i amb la participació de tres consellers d'ERC, tres del PSUC, un d'ACR i un d'UdR. La coincidència era evident. Tanmateix, la representació de les diferents forces antifeixistes en els ajuntaments continuava regulada pel decret de l'octubre de 1936, norma que encara es mantenia vigent. No obstant això, el declivi de la CNT era tan palès com l'ascens del PSUC.

537. *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 28-06-1937. AMT. Els extractes de la sessió es poden veure a «Diari de Tarragona», 29-06-1937, i «Llibertat», 30-06-1937.

538. J. M. Alomà, *La vida municipal*, «Diari de Tarragona», 10-07-1937. Vegeu també J. M. Alomà, *Crisi municipal*, «Diari de Tarragona», 30-06-1937.

Des de finals de juny fins a mitjan setembre de 1937, l'Ajuntament de Tarragona no celebrarà cap sessió plenària. En el Ple del 18 de setembre, els representants del PSUC anuncien la seva retirada del consistori ja que les causes que motivaren la crisi es mantenen i les solucions que s'albiren tendeixen a fer «que les coses quedin com si no hagués passat res». La minoria d'ACR manifestarà la seva determinació de no ocupar cap càrrec de responsabilitat ni de representació i proposarà com a solució la constitució d'un consistori interí exclusivament governat per partits republicans. L'acció boicotejadora del PSUC i ACR serà durament criticada per ERC, POUM i CNT.[539] Davant la persistència dels grups polítics dimitits i per trobar una sortida a la crisi que paralitzava el govern municipal, es decidirà un nou repartiment de funcions. Una de les característiques remarcables del nou consistori serà el relleu dels consellers municipals més destacats de la CNT, generalment dimitits per la seva incorporació a l'exèrcit.[540] Malgrat que aquest canvi era una de les principals exigències del PSUC a finals de juny, ara continuaran reafirmant-se amb la seva incompatibilitat.

El nou govern municipal, amb l'autoexclusió del PSUC i d'ACR, quedarà constituït per: Ramon Boronat Pontons (ERC) —Presidència i Finances—, Josep Sagalà Llagostera (ERC) —Governació—, Jaume Marrasé Muixella (ERC) —Foment—, Enric Batet Esteve (CNT) —Cultura—, Emili Pruñonosa Aycart (CNT) —Higiene, Sanitat i Aigües— i Agustí Batalla Antich (UdR) —Proveïments.[541]

539. *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 18-09-1937. AMT.

540. Els consellers de la CNT que dimiteixen seran: Josep Alomà, Francesc Tejero, Salvador Rueda, Ferran Lazcoz, Antoni Rovira i Alexandre Estrugas. Seran substituïts per David Giménez Muñoz, Josep Carlos Vila (ferroviari), Josep Arnau Plana (cambrer), Enric Batet Esteve (dependent), Josep Elias (transport) i Dídac Flores. El POUM substituirà Pere Nieto Fernández per Lluís García Fernández i ERC: Josep Vives Tarrades, Josep M. Solé Roca i Antoni Secall Cortés per Francesc Conde Mallol, Enric Viana Cañagueral i Pere Vicente Grant. Vegeu *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 18-09-1937.

541. *Actes de la Comissió de Govern*, 20-09-1937. AMT.

Tanmateix, el consistori sorgit de la crisi municipal, declarada feia més de quatre mesos, només exercirà durant uns vint dies. A mitjan octubre de 1937, la Generalitat decretava la nova composició dels ajuntaments de Catalunya i assignava les següents representacions: nou consellers d'ERC, nou del PSUC, nou de la CNT, tres d'ACR i tres d'UdR.[542] En poques paraules, el canvi significava que els tres llocs del POUM passaven a ser ocupats pel PSUC. D'altra banda, malgrat algunes indicacions recollides per «Llibertat», Estat Català continuava sense tenir representació.[543]

Cal assenyalar que el nou alcalde, Francesc Conde Mallol, serà elegit per 18 vots a favor i 11 vots en blanc. L'aritmètica de l'elecció de Conde il·lustra un nou marc de relacions entre les diferents forces polítiques: hi voten a favor ERC, UdR i CNT i voten en blanc PSUC i ACR. Les cinc àrees en què es divideix el consell municipal seran repartides equitativament entre cada una de les organitzacions, però mentre que el PSUC controlarà les importants àrees de Governació i Foment, la CNT només dirigirà Cultura.

Al llarg de tota aquesta crisi municipal els consellers d'ACR han estat al costat del PSUC. Més que a una consigna dels dirigents dels òrgans centrals del partit, pensem que l'actitud d'ACR obeeix a la conflictiva relació personal que el seu dirigent, Daniel Recasens, mantenia amb els representants cenetistes. En aquest sentit, a mitjan gener de 1938, ACR retirarà el seu representant de la Comissió de l'Estatge perquè, amb el recolzament d'ERC, n'ha estat nomenat president un conseller cenetista. Recasens considerarà un acte de traïció l'actitud d'ERC de proposar «l'enemic dels seus ideals, el representant d'un partit fracassat en el sentir del poble», el militant d'una organització que «tothom sap el lloc on han d'anar els seus representants, a casa».[544]

542. Vegeu «Llibertat», 13-10-1937.
543. Vegeu «Llibertat», 19-10-1937.
544. *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 10-01-1938. AMT.

A Tarragona, el perill que representava l'hegemonia del PSUC —recolzat conjuntament per una descol·locada ACR—, unirà tàcitament una ERC cada cop més a la defensiva i una CNT en declivi progressiu en els òrgans de poder, malgrat l'ascendent que continua mantenint sobre alguns sectors obrers.

Un altre dels aspectes que cal esmentar en la nova conjuntura política que sorgirà després dels fets de Maig serà l'acord del consell de ministres que autoritzarà l'exercici privat del culte catòlic. Les pressions del ministre Irujo (PNB), la recerca del prestigi perdut en l'àmbit internacional per la persecució religiosa i l'intent de recuperar l'adhesió per la causa republicana de molts catòlics que, en principi, no combregaven amb els rebels, motivaren aquesta decisió. A Tarragona, el propagandista de la CNT Josep M. Alomà, en l'article publicat el 9 de juliol de 1937 a «Diari de Tarragona» i titulat *Per què lluitem?*, criticarà «la gosadia de parlar de tornar a restablir ara la llibertat de cultes».[545] En la mateixa línia, Lluís de Salvador considerarà improcedent i inoportuna la demanda dels exiliats bascos a Catalunya d'obrir un temple on poder practicar el culte catòlic.[546]

Malgrat algunes crítiques, a partir del mes de juny de 1937 el Jurat d'Urgència absoldrà i alliberarà la majoria dels sacerdots i religiosos que estaven empresonats. Durant l'any 1938, els llibres sacramentals de la parròquia de la Catedral ja registraran 20 baptismes i 21 matrimonis. El 16 de novembre de 1938, el doctor Salvador Rial, nomenat vicari general pel cardenal Vidal i Barraquer, serà autoritzat pel director dels Serveis Correcionals de Catalunya per a oferir «auxilis espirituals» a tots els reclusos que ho sol·licitessin.[547] Si dos anys

545. J. M. ALOMÀ, *Per què lluitem?*, «Diari de Tarragona», 9-07-1937.

546. L. DE SALVADOR, *Una cosa que és impossible*, «Diari de Tarragona», 23-11-1937.

547. Fons Generalitat Republicana. Sig. 63/3-367. AHNS. Vegeu: A. MANENT i J. RAVENTÓS, *L'Església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*, pp. 50-105; S. RIAL, *Recuerdos amargos y edificantes*, i X. RICOMÀ i S. ROVIRA, *Aportació al coneixement de l'Església a la clandestinitat*, pp. 245-268.

abans 86 eclesiàstics havien estat abatuts en l'àmbit de la comarca, l'any 1938 la tolerància vers el culte catòlic com a pràctica privada era un fet.

2.4.5. *Moral de resistència oficial contra desmoralització popular general*

Durant l'estiu de 1937, les notícies sobre el fracàs de les ofensives republicanes en el front d'Aragó, les successives onades de refugiats, l'inici i la continuació dels bombardeigs aeris sobre els nuclis urbans i el considerable agreujament de la problemàtica dels proveïments, són elements que comencen a caracteritzar negativament el primer aniversari de la guerra. L'evolució adversa de les operacions bèl·liques, les contínues mobilitzacions de lleves, el pànic creat per les bombes enemigues, l'afluència de refugiats i el desabastament de la població, esdevindran constants que s'empitjoraran progressivament i amb una intensitat creixent fins a l'entrada de les tropes franquistes quinze mesos més tard. Cap a la tardor de l'any 1937, la desmoralització que regnava a la rereguarda ja era clarament perceptible. Tot i que en l'evidència d'aquest sentiment de cansament entre la població coincidien la majoria de les forces antifeixistes, l'anàlisi de les causes i l'estratègia a seguir, com veurem, variarà entre uns i altres sectors polítics i sindicals. Tanmateix, el gradual agreujament de la situació comportarà l'adhesió, més o menys entusiàstica, a la política de resistència del govern Negrín, dels dirigents i militants de les diferents organitzacions.

Un informe manuscrit anònim titulat «Situació a la rereguarda», datat el novembre de 1937 i localitzat entre la documentació de la Presidència de la Generalitat que es conserva actualment en el Servicio Histórico Militar de Madrid, reflecteix l'anàlisi de la situació dels dirigents polítics d'ERC.

> «La situació general de la rereguarda es complexa i difícil. Per actuar sobre la rereguarda no basta el látigo de l'Ordre Pú-

blic: és necessari inspirar fe, confiança, atreure la simpatia de la gent, estar en contacte amb l'opinió del carrer i tenir cura de no crear situacions desesperades, com la de proveïments. (...) Concretament, a Catalunya, l'opinió no s'enlaire parlant-li el llenguatge dels que no viuen ni coneixen Catalunya.

»Existeix en l'opinió pública una gran desorientació. El Govern és el que ha de dirigir la consciència del país. Per a fer-ho necessita tenir un pensament polític clar i traduir-lo en els contactes que continuament tingui amb el poble. Per a formar un estat d'opinió s'ha de marcar un camí plaent a la gran massa, en gran part indiferent cada dia més i contrariada per les inevitables privacions de la guerra. (...) El nostre poble té una gran sensibilitat i es dona compte de que manquen orientacions clares. Pateix cada dia més els efectes de la manca de queviures, de la mobilització i del desordre administratiu.»[548]

La lucidesa de l'informe és notable quan remarca la distància, que cada cop s'allarga més, que separa les classes populars dels seus dirigents, és a dir, els governats dels governants. En el mateix sentit, la necessitat d'establir una línia clara d'acció governamental també queda palesa en l'escrit esmentat com una prioritat bàsica per a endegar favorablement una opinió pública desorientada i fatigada. Més endavant, l'informe, fugint d'una ingènua o interessada uniformització política de la societat catalana, recorda els centenars de milers de vots obtinguts pels partits de dreta en les passades eleccions de febrer de 1936 i apunta com un greu perill la utilització partidista, per part d'aquest sector social, de les disbauxes revolucionàries com a argument per a atacar el govern de la Generalitat i de la República. En definitiva, afavorir el derrotisme i expandir la desmoralització.

Això no obstant, el govern de la Generalitat i els homes d'ERC, per impotència o per incapacitat, han perdut el seu moment. Si el juliol de 1936 es veieren sobrepassats per l'audàcia i l'empenta dels anarcosindicalistes, a la tardor de 1937 es troben eclipsats per l'ascens del PSUC, que adopta bona part del

548. *Situació a la reraguarda*, novembre de 1937. Lligall 556. SHM.

discurs populista, i per l'acció jacobina del govern de la República. Tal com manifesta l'informe al qual ens referíem més amunt, «sempre que es parla de coordinar es vol sacrificar, com solució, l'autonomia de Catalunya».[549]

Amb un caràcter més públic, els acords adoptats pel Ple de la Federació d'ERC de les comarques tarragonines, celebrat el 28 de novembre de 1937 en el local del Centre Nacionalista Republicà del Vendrell, incidiran en els aspectes més negatius del moment. Desconnexió, descoordinació i conflicte de competències entre els múltiples organismes creats per la Generalitat i el govern central, augment irracional d'una burocràcia paralitzadora i ineficaç, proselitisme i intromissió partidista a l'Exèrcit i a les forces d'Ordre Públic. També es proposarà el restabliment del lliure comerç acompanyat del càstig als especuladors com a solució al desabastament generalitzat.[550] Així mateix, es reclamarà una interpretació restrictiva del Decret de Col·lectivitzacions, atès que el procés col·lectivitzador ha esdevingut un element de desorganització i de desmoralització de la rereguarda: «els obrers responsables, que són la majoria, ja n'estan cansats d'aquestes coses que col·loquen al lloc dirigent de les empreses un altre patró cent vegades més obtús que l'anterior».[551]

No obstant això, totes aquestes propostes, acords i reclamacions del Ple es dirigeixen, bàsicament, al govern de la Generalitat, un govern amb una minsa capacitat de maniobra. En canvi, la inexistència de consignes o instruccions adreçades a la militància d'ERC evidencia l'escassa capacitat de mobilització de les bases del partit a finals de 1937, capacitat que, de fet, ja s'havia perdut el juliol de 1936.

El portaveu d'ERC de Tarragona, el diari «Llibertat», durant l'any 1938 i fins a la seva desaparició definitiva, combinarà el discurs nacionalista, que compara els soldats del front

549. *Ibidem*.
550. Vegeu «Llibertat», 1, 2 3-12-1937.
551. «Llibertat», 4-12-1937.

amb els catalans que varen lluitar contra Felip V o amb els almogàvers, amb l'expressió escrita de la decepció i la frustració que detecten en l'acció política desplegada des de l'inici de la guerra. L'article titulat *L'epidemia actual* és prou eloqüent:

> «La guerra comportà, inicialment, un afluixament dels ressorts de l'autoritat deixant el camí lliure a l'audacia i a l'arrivisme. I naturalment la política, en tots els aspectes, derivà cap a una cursa folla per la prebenda, pel càrrec i la sinecura. Hom predicava una determinada política, patrocinava una idea, per tal de poder presentar més tard una factura. Certs partits inexistents o gairebé desconeguts abans del 19 de juliol creixeren com les carabasseres. S'hagueren d'improvitzar, conseqüència d'aquest creixement inaudit, els quadres de direcció i lògicament no suraren pas sempre els millors, sinó els que aparentaven més fervor o tenien més facilitat de fingiment i sabien aprofitar el moment. (...) no hi ha hagut lluita d'ideologies, sinó de posicions. Per una posició, per un càrrec, es sacrificaven el que semblaven principis irrenunciables. Hom no sentia ni capia l'abast de la ideologia del partit on s'havia enquadrat, únicament s'afiliava al partit per creure'l més apte per a progressar particularment. (...) Tothom es creia amb dret d'ésser mantingut per organismes públics. Les activitats individuals decreixien en forma abrumant».[552]

En el sector anarcosindicalista, sensiblement debilitat després de l'estiu de 1937, s'evocaran amb frustració aquells primers mesos de les transformacions revolucionàries. El que «Llibertat» considerava com «una cursa folla per la prebenda», segons «Diari de Tarragona» era dinamisme, entusiasme i ànsies de superació.[553] Pels anarquistes, l'esmorteïment de la rereguarda era conseqüència directa del fet d'haver perdut l'objectiu pel qual es lluitava.

> «El pueblo que trabaja y que se sacrifica hoy más que nadie, puede hacer más aun. Y lo hará, indudablemente, cuando sepa clara y concretamente porqué lo hace.»[554]

552. *L'epidemia actual*, «Llibertat», 15-02-1938. Vegeu també *Aprofitem les lliçons*, «Llibertat», 25-02-1938.
553. *Donde está aquel dinamismo*, «Diari de Tarragona», 6-03-1938.
554. «Diari de Tarragona», 23-02-1938.

Garcia Oliver opinarà que enmig d'aquell lent i persistent decandiment de l'entusiasme popular dels primers mesos que conduïa inexorablement cap a la descomposició de la rereguarda, «lo que si interesaban eran las lentejas, que las lentejas fuesen de buena calidad, he ahí la cuestión tan importante en las filosofias de las colas que formaban las amas de casa».[555]

L'entrada en el segon govern Negrín, constituït el 5 d'abril de 1938, de Segundo Blanco com a ministre d'Educació i Sanitat en representació de la CNT,[556] comportarà l'adhesió d'una part dels dirigents del moviment llibertari, més fatalista que entusiàstica, a una acció de govern que, seguint l'estratègia del PCE, considerava la política de resistència com l'única que té alguna possibilitat realista d'èxit.[557] L'informe del Comité Ejecutivo CNT-FAI-JJLL, del mateix dia, recomanava que l'obra d'aquest nou govern havia de ser facilitada per tots els organismes antifeixistes responsables, «debe hacerse ambiente favorable a este Gobierno, que será combatido de mil maneras por los fascistas emboscados y recibido con frialdad por los elementos mas tibios del republicanismo». Més endavant, seguint l'informe, s'apuntaven les línies generals que havien de caracteritzar l'actitud del militant anarquista davant l'agreujament general de la situació:

> «Interesa mantener la actuación responsable. No aplicar penas capitales por cuenta propia. Denunciar a los fascistas y entregarlos a Orden Público; convencidos de que se hará justícia. No hacer ostentación de armas. Dar una sensación de orden, de disciplina y de energía. Propiciar el cierre de bailes, cabarets y espectáculos frívolos (...). Combatir todo bulo alarmista. Demostrar que la situación es delicada y grave, pero que quedan medios y recursos para luchar y obtener la victo-

555. J. Garcia Oliver, *El eco de los pasos*, pp. 476 i 500.

556. Vegeu B. Bolloten, *La guerra civil española. Revolución y contrarrevolución*, pp. 877-878.

557. Vegeu G. Esenwein, *El Frente Popular: la política republicana durante la guerra civil*, pp. 406-408.

ria. Sostener la necesidad de luchar hasta el fin. Mantener la serenidad y la energía».[558]

El conflicte intern que es registrà a la UGT, com a conseqüència de la crisi interna provocada per la caiguda del seu dirigent històric Largo Caballero, repercutirà forçosament en la Federació Local de Tarragona.[559] El dia 21 de novembre Largo Caballero visita Tarragona i manifesta a Josep Catalán, secretari de la Federació Local de la UGT, el desig de mantenir una reunió a l'Hotel Europa. Catalán obligarà Largo Caballero a anar al seu terreny, la Casa del Poble, i tot plegat quedarà reduït a una curta visita de cortesia. Tanmateix, tres dies més tard, en una reunió de la UGT tarragonina, alguns dirigents manifestaran que «amb dit element [*Largo Caballero*] no s'hi ha de tenir cap mena de concomitància seguint les consignes i el sentir màxim de la nostra Regional». Així doncs i «per evitar confusionismes s'acorda que des d'aquest moment desapareixin totes les efigies d'en Largo Caballero que apareixen distribuïdes per al nostre local».[560] No obstant, en la UGT tarragonina, malgrat la seva adhesió a l'executiva nacional presidida per González Peña, continuava existint un sector procaballerista.

Com a exemple de la confluència dels dirigents ugetistes amb la política de resistència del govern Negrín, veiem que, el 27 de març de 1938, el Ple de la Federació Comarcal de Societats Obreres UGT acordarà apadrinar el Batalló Miczkiewikcz de la XIII Brigada Dombrowski, un batalló de xoc integrat per brigadistes internacionals i espanyols. La petició d'una apor-

558. *Informe Comité Ejecutivo CNT-FAI-JJLL*, Barcelona, 5-04-1938. PS-MADRID 1.168. AHNS. Per a copsar la crisi interna que es desencadenarà en el si del moviment llibertari com a conseqüència de l'actitud del Comitè Nacional Confederal, vegeu J. PEIRATS, *La CNT en la revolución española*, vol. III, pp. 83-99.

559. Vegeu la crisi interna de la UGT a A. DEL ROSAL, *Historia de la UGT de España 1901-1939*, pp. 720-722.

560. *Actes Federació Comarcal de la UGT*, 24-11-1937 i 7-01-1938. PS-BARCELONA 368. AHNS.

tació econòmica dels sindicats tindrà com a principal objectiu crear un nexe d'unió entre el front i la rereguarda:

> «(...) Cal que els companys dels Sindicats comprenguin que aquestes aportacions tenen més valor moral que material i que els nostres apadrinats, si bé tenen necessitats materials aprecien més la solidaritat dels treballadors de la rereguarda i més que tot constatant que vivim la guerra i que estem animats per continuar-la fins la victòria final».[561]

Mesos abans, la constatació d'una creixent desmoralització de la societat en general i, en particular, de les classes populars —base social de les organitzacions antifeixistes— comportarà la constitució de comitès del Front Popular Antifeixista. A Tarragona, el 20 de setembre de 1937, les organitzacions juvenils —Joventut d'ERC, estudiants de la CNT, Joventuts d'Estat Català, JSUC, Bloc Escolar Nacionalista i Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya— assentaran un precedent amb la constitució del Front de la Joventut. El nou organisme unitari acordarà crear brigades d'ajut als camperols, promoure l'Aliança de la Dona Jove i impartir una instrucció premilitar.[562] Dos mesos més tard, el 18 de novembre de 1937, s'instituïa el Comitè del Front Popular Antifeixista de Tarragona, format per Jesús Asensio (UGT), Josep Ortuño (CNT), David Valle (PSUC), Lluís Marrugat (ACR) i Tomàs Pallach (EC). La missió de l'esmentat comitè, a més a més de vetllar per l'estricte compliment de les disposicions governamentals, era l'adopció d'una acció conjunta encaminada a «robustir la moral a la rereguarda i la cordialitat entre tots els partits i sindicals integrants».[563] Tanmateix, el nounat comitè sorgia amb una significativa absència, la d'ERC, i «Llibertat» titularà la notícia que comenta la gènesi del nou organisme com *Un comitè més*.[564]

561. *Actes Federació Comarcal de la UGT*, 27-03-1938. PS-BARCELONA 462. AHNS.
562. *Acta de la reunió del Front de la Joventut*, «Llibertat», 25-09-1937.
563. «Diari de Tarragona», 21-11-1937.
564. *Un comitè més*, «Llibertat», 21-11-1937.

Tot i la posterior incorporació d'ERC al Comitè del Front Popular Antifeixista de Tarragona, val a dir que la seva funcionalitat no fou gaire rellevant. El 25 d'octubre de 1938, Josep Catalán informava al Ple de la Federació Comarcal de la UGT que l'actuació ugetista en l'esmentat comitè era gairebé nul·la, «pues se entretienen sus hombres en un politiqueo menudo, muchas consignas y poca faena».[565]

Després de veure l'actitud de bona part dels partits polítics i organitzacions sindicals davant l'evident i progressiva desmoralització de la rereguarda, tot seguit tractarem la repercussió a Tarragona de l'enfortiment de l'acció del govern Negrín. Una acció governamental que seguirà la política de resistència propugnada pel PCE i que a la rereguarda es materialitzarà en el control de la població mitjançant la repressió policial i judicial i l'enduriment d'una censura que esdevindrà més eficaç.

Malgrat l'assumpció de l'Ordre Públic de Catalunya per part del govern de València, el delegat de Tarragona, Joan Rodríguez Papasseit (ERC), serà ratificat en el càrrec i continuarà exercint les seves funcions. Si després dels fets de Maig la seva autoritat ja era prou reconeguda, a finals del mes de juny de 1937 la força real amb què comptava es veurà notablement augmentada amb el trasllat a la ciutat dels guàrdies d'assalt que, procedents de València, estaven aquarterats a Tortosa.[566] Dos mesos més tard, Rodríguez prohibirà qualsevol celebració de mítings o assemblees de caràcter polític i només autoritzarà els actes sindicals estatutaris prèvia sol·licitud.[567]

Tot i que la premsa local no informa extensivament sobre la intensificació de la campanya policial, especialment nota-

565. *Actes Federació Comarcal de la UGT*, 25-10-1938. PS-BARCELONA 368. AHNS. Vegeu la visió de Garcia Oliver sobre la sortida del PSUC i de la UGT del Front Popular de Catalunya a *El eco de los pasos*, pp. 491-492.

566. «Llibertat», 27-06-1937.

567. *La política deu supeditar-se a la necessitat de vèncer als fronts*, «Diari de Tarragona», 14-08-1937.

ble després del fracàs de l'ocupació de Terol i la contraofensiva franquista de la primavera de 1938, el dia 8 de febrer «Llibertat» publica la notícia que els agents d'Investigació i Vigilància procedeixen a les comarques tarragonines, amb notable encert, a «la detenció d'emboscats, pròfugs, desertors, sabotejadors de fruits del camp, acaparadors i en general tots els aprofitadors dels trists moments que travessa el nostre país».[568]

El nombre creixent de detencions dutes a terme pels agents del SIM i de la policia augmentarà espectacularment a inicis d'estiu de 1938, coincidint amb la preparació de l'ofensiva republicana que havia de travessar l'Ebre. Segons R. Tasis, «les detencions es feien molt sovint a la babalà» i els agents del SIM se significaren per una acció envoltada del misteri i per la impunitat que encobria la pràctica de la tortura en els interrogatoris i la brutalitat que exercien sobre els presoners.[569] Com apunta A. Reig, cal situar l'objecte d'aquesta repressió policial en tots aquells que actuaven contra la política de resistència del govern —des dels espies fins als que manifestaven públicament el seu derrotisme, passant pels partidaris de cercar un pacte amb l'enemic. La duresa de la repressió és la lògica resposta d'un Estat que ja només pot lluitar aferrissadament per endarrerir al màxim el dia de la derrota.[570] En aquest sentit, per P. Pagès, l'acció del SIM, sovint indiscriminada o exagerada, provocarà una profunda sensació d'inseguretat i terror en molts ciutadans.[571]

Els dirigents d'ERC del govern de la Generalitat, a la tardor de 1937, ja havien percebut el perill que comportava l'absorció de les competències de l'Ordre Públic a la rereguarda catalana per part de les forces de seguretat que depenien del govern de la República. Els republicans eren conscients de la

568. «Llibertat», 8-02-1938.
569. R. Tasis, *Les presons dels altres*, pp. 146-147.
570. Vegeu A. Reig, *Violencia y terror*, pp. 122-123.
571. Vegeu P. Pagès, *La administración de la justicia*, pp. 61-62.

influència dels comunistes entre els rengles de la policia i, per tant, la consideraven «partidista i sectària». Així doncs, «si aquest és l'instrument que ha de manejar el látigo, és clar que en les seves mans és més perillós».[572]

Ben aviat l'acció prepotent dels guàrdies d'assalt que depenien del govern central provocarà les queixes de les autoritats municipals tarragonines. El 13 d'agost de 1937, la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona acordarà formular una protesta davant el delegat d'Ordre Públic per denunciar «la forma poc correcte en que actuen els guardies d'assalt».[573] L'endemà, «Diari de Tarragona» comentava el «lío padre» que organitzaven els guàrdies dels controls ja que no entenien els documents redactats en català. A més, en molts casos, es negaven a reconèixer la validesa dels esmentats documents.[574]

El juny de 1938, paral·lelament a la crítica de la pèrdua d'autoritat i moral del Cos de la Guàrdia Urbana exposada pel conseller Recasens (ACR),[575] la Comissió de Govern acorda enviar un escrit de protesta al delegat d'Ordre Públic «per a que talli immediatament l'actitut que venen observant els agents d'Ordre Públic amb la població, els agents municipals i les autoritats municipals, detallant els casos més importants d'extralimitació de funcions i comminant, en el cas de que no cessi immediatament aquest estat de coses amb el propòsit de dirigir-se a les Autoritats superiors i de Govern». Per donar més relleu a la protesta es decideix que l'escrit sigui lliurat en mà per tots els membres de la Comissió de Govern.[576]

El control i la censura dels mitjans de comunicació de Catalunya, bàsicament la premsa i la ràdio, centraran a partir del maig del 1937 l'atenció del govern de la República. Fins ales-

572. Informe manuscrit i anònim titulat *Situació a la reraguarda*, novembre de 1937. Lligall 556. SHM.

573. *Actes Comissió Permanent*, 13-08-1937. AMT.

574. *Es diu que...*, «Diari de Tarragona», 14-08-1937.

575. L'any 1938 la Guàrdia Urbana estava integrada per 1 cap, 2 caporals i 30 guàrdies. Vegeu *Actes del Ple*, 13-06-1938. AMT.

576. *Actes Comissió de Govern*, 24-06-1938. AMT.

hores la política de censura en mans de la Generalitat havia estat més aviat laxa i ineficaç. Dos mesos després de l'inici de la guerra, el comissari general de Premsa de Catalunya demanava al comissari de la Generalitat a Tarragona una relació de tota la premsa publicada a les comarques tarragonines. El 3 d'octubre de 1936 són enviades les primeres pautes de control, molt generals i ambigües, en les quals es prohibeix la publicació de notícies «que puguin originar tensió diplomàtica, que puguin originar baixa de la moneda, que es refereixin a dissensions entre grups del Front Popular, les de caràcter tendenciós favorable a l'enemic, que puguin portar indisciplina al front; les que es refereixin a fabricació, transport i distribució d'armament i material de guerra; les que senyalin situació de tropes i fortificacions; les que puguin desmoralitzar la vida ciutadana o l'entusiasme de les milícies».[577] No obstant això, el control que s'exercirà esdevindrà poc rigorós i, com manifesta D. Pastor, la premsa catalana serà una font d'informació secreta per a l'enemic. Citant un article de Lluís de Salvador titulat *La qüestió de l'espionatge ens pot fer perdre la guerra* publicat el 10 d'abril de 1937, D. Pastor recull l'interrogant formulat per l'articulista, el qual es pregunta «¿qui informa amb tanta rapidesa a Queipo, que aquest parla de la inauguració de certa cooperativa tarragonina l'endemà mateix de ser oberta?».[578]

El 8 de maig de 1937, a instàncies del cap superior d'Ordre Públic, es crea el Gabinet de Censura de la Comissaria General d'Ordre Públic de Catalunya, integrat per representants de l'Estat a Catalunya i dirigit per Josep Ricart Sala. El 22 de juny el control i la censura de la premsa de les comarques tarragonines són assumits directament per la Delegació d'Ordre Públic que depèn del govern de la República, i cessa en aquestes funcions la Comissaria de la Generalitat.[579]

577. *Expedients de Governació*, 24-09-1936 i 3-10-1936. ADT.

578. Vegeu D. Pastor Petit, *La cinquena columna a Catalunya (1936-1939)*, pp. 81-82 i 96-97.

579. Vegeu «*Llibertat*», 23-06-1937.

Els criteris observats pel Gabinet de Censura consistiran a reduir a la mínima expressió les informacions de corresponsals particulars i «especials» sobre les notícies de guerra i eliminar totes aquelles notícies que deixen entreveure l'existència de problemes —ordre públic, proveïments, articles de primera necessitat...[580] D'altra banda, per ordre del ministre de Governació, el Gabinet de Censura emetrà a inicis de setembre de 1937 unes directrius clares de tots aquells temes que no eren publicables. Com a mostra de la nova política informativa del govern central, reproduïm els punts 4 i 5 de les esmentades instruccions:

> «4art. Es prohibeix terminantment parlar del Govern de València. Aquest Govern no existeix, sino que es tracta del *Govern de la República*. Per tant, deuen suprimir-se totes les frases que es refereixin al titulat Govern de València.
>
> »5è. Les polèmiques entre els partits polítics i les centrals sindicals, es suprimiran si són de caràcter violent i únicament s'autoritzaran en el cas que es refereixin a punts doctrinals. El censor té de vetllar per tal que, el Front Antifeixista no s'afebleixi a causa de campanyes tendencioses dels diferents partits polítics i les centrals sindicals, i, d'acord amb aquest criteri, no autoritzarà cap informació que es refereixi amb aquesta qüestió».[581]

El mecanisme seguit per a aconseguir un control efectiu de la premsa comarcal passava per l'establiment d'una delegació de censura a cada població en què es publicava qualsevol tipus de premsa. Cada dia, el Gabinet de Censura ubicat a Barcelona rebia totes les publicacions comarcals i quan es detectava un article que s'hauria d'haver censurat, segons les instruccions esmentades, s'enviava un ofici d'advertència al delegat local.

Tanmateix, com a conseqüència de la nova correlació de

580. Memòria del cap del Gabinet de Censura de la Comissaria General d'O.P. de Catalunya, 1-11-1937. Lligall 556. SHM.

581. Instruccions del Gabinet de Censura de la Delegació d'Ordre Públic de Catalunya, 6-09-1937. Lligall 556. SHM.

forces resultants dels fets de Maig, la censura no era ni podia ser imparcial. La seva dependència directa de la Delegació d'Ordre Públic comportarà que el «Diari de Tarragona», portaveu de la CNT, sigui molt més censurat que no pas «Llibertat», portaveu d'ERC. A finals de juny de 1937, una edició dominical del «Diari de Tarragona» no serà publicada per tal de complir una sanció imposada per la delegació de censura.[582] El 10 d'agost un article de Josep M. Alomà que es publicà amb un paràgraf sencer censurat denunciava el partidisme i la parcialitat de la censura:

> «La censura que tan benèvola és per a segons qui, per més que insulti i manqui a la veritat, en canvi no ho és, al contrari, amb qui tot exercint un dret natural es defensa i surt al pas de totes les falses falòrnies que els enemics de l'Aliança Obrera llencen a tort i a dret. Per què aqueixa diferència de tracte? Tenim o no tenim tots els mateixos drets i els mateixos deures?».[583]

En relació amb la ràdio, durant els primers mesos de la guerra, el govern de la Generalitat no exercirà cap control sobre els continguts difosos per les emissores comarcals. R. Franquet afirma que «aquesta manca de control era fatal per a qualsevol intent de donar una imatge externa coherent i, naturalment, aquestes informacions, transmeses sense cap criteri ni control, són oportunament utilitzades per l'enemic en la seva propaganda».[584] El 9 de gener de 1937 es crearà la Direcció General de Radiodifusió de Catalunya. Això no obstant, el control efectiu de les diferents emissores es farà realitat després dels fets de Maig, quan el govern de la República suprimirà les estacions radiofòniques de partits i sindicats i posarà totes les emissores comarcals sota la jurisdicció de la DGRC.

Segons la memòria del cap del Gabinet de Censura es dic-

582. «Diari de Tarragona», 26-06-1937.
583. J. M. ALOMÀ, *Atenció*, «Diari de Tarragona», 10-08-1937.
584. R. FRANQUET, *Història de la radiodifusió a Catalunya*, p. 170.

taran normes per tal de valorar prèviament totes les informacions que havien de ser radiades a la censura. El criteri seguit serà «molt més rigurós que el que s'observa en la premsa, per la major importància i difusió que té la ràdio. Moltes de les notícies que poden publicar-se en els periòdics, en canvi, no és prudent que siguin radiades, per la matèria que tracten, car podria donar lloc a falses interpretacions i que es produïssin alarmes injustificades».[585]

Durant l'any 1938, la pervivència de Ràdio Tarragona esdevé ja la d'un servei públic necessari davant l'agreujament de la situació general, i el seu manteniment és a càrrec de la Comissaria de la Generalitat. A primers d'octubre de 1938, el director de la DGRC comunicarà al comissari de la Generalitat que, de manera excepcional, s'havia concedit un crèdit de 3.000 ptes. per «socórrer» l'emissora de Ràdio Tarragona,[586] només les nòmines mensuals dels treballadors pujaven a 1.755 ptes.

En relació amb el món de la radiodifusió i especialment pels seus efectes desmoralitzadors, cal esmentar la freqüent audició de les emissores del bàndol rebel, d'entre les quals destacarà Ràdio Sevilla amb les xerrades amenaçadores de Queipo de Llano. Així mateix, segons J. P. Virgili, alguns tarragonins escoltaven les freqüències que provenien de Roma mitjançant Radio Verdad, la qual també tenia un espai en català anomenat Ràdio Veritat que transmetia els diumenges cap a mitjanit.[587]

El problema provocat per l'audició de la propaganda emesa per les emissores del bàndol contrari era real. No només deprimia o reconfortava els radioоients, segons quines fossin

585. Informe del cap del Gabinet de Censura de la Delegació d'O.P. de Catalunya, 1-11-1937. Lligall 556. SHM.

586. Durant l'any 1938, la plantilla de Ràdio Tarragona estava integrada per Salvador Nieto Martínez, director-administrador; Josep M. Tarrassa Alvira, locutor-tècnic; Montserrat Parès Salesa, locutora-mecanògrafa, i Pere Casas Casas, ajudant general. *Expedients de Governació*, 1-10-1938. ADT.

587. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, p. 209.

les seves simpaties, sinó que després podia ser comentat i, sobredimensionat, crear una mena de xarxa de complicitats al voltant de la convicció d'una pròxima derrota del bàndol republicà. El 24 de juny de 1937, arran de la caiguda de Bilbao, «Llibertat» publicava una nota del delegat d'Ordre Públic en la qual es prohibia l'audició de «les ràdio faccioses, doncs seran retirats els aparells i castigats severament els alarmistes i radio-escoltes» i reclamava la col·laboració ciutadana per a denunciar «tots aquells ciutadans que infundeixen malestar amb notícies tendencioses (...)».[588]

La campanya contra el derrotisme s'iniciarà amb força cap a finals de novembre de 1937 i s'endurirà progressivament a mesura que augmenten les derrotes republicanes i l'avançada franquista esdevé més evident. Articles com *Ja era hora*, *El rumor és l'arma dels feixistes emboscats!* o *El derrotisme s'ha d'eliminar* donaran suport a l'acció governamental.[589] Tanmateix, malgrat la repressió policial i judicial que perseguia i condemnava el derrotisme, en la intimitat, la percepció col·lectiva de la derrota s'estenia ràpidament. Mentre que els fets s'encarregaven de demostrar la veracitat de les informacions de les emisores del bàndol rebel, creixia el dubte i la incertesa sobre les «retirades estratègiques» anunciades per les ràdios oficials republicanes.

D'altra banda, mentre que la vigilància sobre el contingut del correu anava a cura de l'exèrcit i la policia, el control de les conferències telefòniques també era una de les funcions del Gabinet de Censura. A les comarques tarragonines, el gabinet tenia destacat un funcionari en el nucli de comunicacions de la central telefònica de Valls, des de la qual es podien intervenir les conferències telefòniques amb Barcelona, el front d'Aragó, tota la zona de l'Espanya republicana i l'estranger.[590]

588. «Llibertat», 24-06-1937.
589. Vegeu «Llibertat», 25-11-1937, 26-11-1937 i 12-12-1937.
590. Informe del cap del Gabinet de Censura de la Delegació General d'Ordre Públic de Catalunya, 1-11-1937. Lligall 556. SHM.

La ruptura de la línia del front d'Aragó com a conseqüència de l'ofensiva de l'exèrcit franquista esdevinguda la primavera de 1938 s'aturarà després de l'ocupació de les centrals hidroelèctriques pirinenques,[591] i dels nuclis de Lleida (3.04.1938) i Vinaròs (15.04.1938). Catalunya quedava aïllada de la resta de territoris controlats per la República i es convertia en una zona de guerra. En aquesta situació adversa, la lògica priorització de les necessitats imposades per les operacions bèl·liques atorgava a les autoritats militars una preeminència per sobre de les autoritats civils i dels dirigents sindicals.

Des de principis de l'any 1938, cada sotssecretaria del ministeri de Defensa, Aire, Mar i Terra intervindrà pel seu compte, i amb una certa descoordinació, tallers, empreses i matèries primeres. Així mateix, segons l'informe *Situació a la rereguarda*, els diferents òrgans d'intendència militar interferiran en el normal funcionament dels organismes civils de proveïment.[592] L'estiu de 1938, el conseller municipal David Valle (PSUC) es manifestarà clarament contra la prepotència de les autoritats militars pel que fa a l'acaparament de proveïments i el conseqüent desabastament de la població:

> «Valle es manifesta en contra de la forma de procedir de determinades autoritats militars com són les d'Intendència que sense aquella delicadesa i atenció degudes a l'Autoritat Municipal, actuen sense cap mena de respecte i usen d'unes atribucions que potser podrien discutir-se. Creu arribada l'hora de demanar o exigir a les mateixes que en la nostra esfera d'activitat civil, no podem consentir sigui arrollada sense mirament l'Autoritat municipal».[593]

591. Un informe elaborat pel conseller de Governació de l'Ajuntament de Tarragona, amb data 23 de maig de 1938, assenyalava els efectes de la manca de fluid elèctric: paralització de les obres subterrànies dels refugis per manca de llum, dels motors de la Col·lectivitat del Pa, dels aparells i estufes de les clíniques i dispensaris, inutilització de les cambres frigorífiques i fàbriques de gel, serreries mecàniques... AMT.

592. Informe *Situació a la reraguarda*, novembre 1937. Lligall 556. SHM.

593. *Actes del Ple*, 11-07-1938. AMT.

L'alcalde i els consellers municipals admeten «*moltes topades*» amb els caps militars, «havent arribat a situacions de veritable tivantor per voler mantenir la posició que corresponia a l'autoritat de l'Ajuntament». La freqüència i la intensitat d'aquestes friccions no només es mantindran sinó que augmentaran, davant la manca gairebé absoluta de queviures per al subministre de la població,[594] fins a l'entrada de les tropes franquistes.

Semblantment, en els pobles de la comarca es registraran fets similars. El 6 de juliol de 1938, l'alcalde de Vilallonga demanarà per carta al comissari de la Generalitat que reclami al comandant militar de Tarragona la devolució d'una vaca lletera requisada per l'Hospital Base de l'Exèrcit de l'Ebre, la llet de la qual era dedicada als biberons dels infants i els malalts del poble.[595] El novembre de 1938, l'Ajuntament del Morell redactarà un informe en el qual es relacionarà l'espoliació de béns municipals per part dels militars: sostracció d'una pistola, quatre màquines d'escriure i el projector de cine, i les ocupacions de deu cases i locals, així com del Grup Escolar. Tot plegat, però, cal entendre aquests fets com a conseqüència de l'actitud d'un nombrós exèrcit en retirada i camí de la derrota final.

D'altra banda, durant l'any 1938, l'economia municipal de Tarragona i dels pobles de la comarca entra en una fase crítica. Des de finals de juliol de 1936, les transformacions revolucionàries i les necessitats de la guerra comportaran un desajustament del pressupost municipal, que esdevindrà crònic fins al final del període. L'augment de les despeses —manteniment de milícies, obres públiques per a donar solució a l'atur forçós, creació i manteniment d'hospitals de sang, refugiats, improvisació de nous sistemes de producció o distribució...— i la restricció dels ingressos, atès el trastocament del sistema tributari municipal, provocaran la crisi de la hisenda munici-

594. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 16-09-1938 i 7-10-1938. AMT.
595. Vegeu *Expedients de Governació*, 1938. ADT.

pal.[596] Articles publicats a «Llibertat» com *Els municipis i la guerra* i *Política municipal* reflectiran el progressiu empobriment dels ajuntaments.[597]

El 6 de maig de 1938, el conseller de Finances exposa que fins a finals de mes la caixa municipal disposa de 272.800 ptes., mentre que les despeses previstes s'eleven a 360.000 ptes. Durant el mes d'agost el volum creixent de les despeses i el descens meteòric dels ingressos[598] obliguen a elevar al conseller de Finances de la Generalitat la necessitat d'obtenir per via extraordinària 150.000 ptes. mensuals només per a poder afrontar les despeses normals del municipi.[599]

A les dificultats econòmiques que paralitzen la vida municipal, cal afegir com a elements desmoralitzadors i pertorbadors la inassistència dels consellers a les sessions de l'Ajuntament i el canvi constant d'aquests amb motiu de la seva incorporació a l'exèrcit. En el Ple de l'11 d'abril de 1938, a proposta del conseller Recasens (ACR), s'acordarà que els representants de cada minoria «expressin el disgust de la corporació als seus companys que deixen d'assistir a les sessions amb aquella assiduitat i interès a que els obliga el càrrec que ostenten».[600]

Així mateix, la substitució dels consellers municipals que

596. El pressupost municipal de Tarragona de l'any 1936 era de 1.750.017 ptes. L'any 1937 el pressupost s'elevarà a 2.603.217 ptes. Tanmateix la realització d'obres i altres depeses sense consignació pressupostària, el descens dels ingressos i la dificultat d'obtenir ingressos de caràcter extraordinari desequilibraran definitivament les finances municipals. Vegeu *La nova vida municipal*, «Diari de Tarragona», 3-01-1937; *Actes Comissió Permanent*, 29-01-1937 i 19-05-1937; *Actes Comissió de Govern*, 3-12-1937, *Actes del Ple*, 9-12-1937. Vegeu, també, GENERALITAT DE CATALUNYA, *Els pressupostos municipals de Catalunya. Regió 3a*. Barcelona 1937, pp. 47-54, i R. TASIS, *La revolució en els ajuntaments*, Barcelona 1937.

597. Vegeu *Els municipis i la guerra*, «Llibertat», 17-02-1938, i *Política municipal*, «Llibertat», 18-02-1938.

598. Només per arbitris de carn i drets de l'escorxador, si comparem el període gener-maig de 1937 amb gener-maig de 1938, s'han deixat d'ingressar 72.943 ptes.

599. *Actes Comissió de Govern*, 8-08-1938. AMT.

600. *Actes del Ple*, 11-04-1938. AMT.

seran mobilitzats distorsionarà el normal funcionament de les diferents àrees de gestió de l'Ajuntament amb l'entrada de nous representants desconeixedors de la matèria. Només des del mes de maig de 1938 i fins a l'ocupació de Tarragona deixaran el seu càrrec i seran substituïts dos consellers d'ERC, tres de CNT i nou del PSUC. A finals de 1938, gairebé ja no resta ningú d'aquells que integraven l'Ajuntament constituït l'octubre de 1936.

La situació adversa creada en el bàndol republicà com a conseqüència de l'èxit de les operacions bèl·liques de l'exèrcit franquista esdevingué especialment crítica després de la pèrdua de Lleida el 3 d'abril de 1938. Manuel Azaña, en una carta enviada a Ángel Ossorio, descrivia aquells moments amb els següents mots:

> «Cataluña era, militarmente, una plaza asediada, que no podía reponer el desgaste diario de hombres y material, de municiones, de víveres, etc... Su artillería era diez veces más numerosa que la nuestra y su aviación cinco o seis veces más. Nosotros no teníamos cuadros de mando, el ejército era una masa sin esqueleto, propicia al pánico y a la desbandada».[601]

Per Manuel Cruells, després del fracàs de l'última ofensiva republicana a la batalla de l'Ebre, l'exhausta població de la rereguarda ja donava la guerra per perduda.

> «La població catalana estava cansada d'aquella guerra, molts la veien ja perduda per part dels republicans i preveien una situació catastròfica en particular respecte a Catalunya. Els catalans, en general, passaven gana, anaven mal dormits pels bombardejaments continus, estaven extenuats i sentien que els sacrificis que se'ls volien encara exigir o imposar eren estèrils (...). La veritat és, i que ningú no vingui amb triomfalismes nostàlgics, que a les darreries d'aquella tardor i a principis d'aquell hivern del 1938, la majoria de la població catalana ho hauria acceptat tot menys la continuïtat d'aquella guerra.»[602]

601. M. Azaña, *Memorias políticas y de guerra*, vol. II, pp. 427-429.
602. M. Cruells, *El separatisme català durant la guerra civil*, p. 177.

En els primers dies de gener del 1939, quan l'exèrcit franquista ja controlava la comarca del Priorat, el comissari de la Generalitat, Ramon Sanahuja Solé, l'alcalde de Tarragona, Jaume Castelló Pena, i el comandant militar de la plaça, coronel Fernando del Rosal Rico, comencen a preparar, respectivament, l'evacuació de la ciutat. El dia 14 de gener són inutilitzats alguns serveis estratègics com Ràdio Tarragona, a més de les instal·lacions de telèfons i telègrafs, i a les vuit del matí un ban municipal ordena l'evacuació de la població. Després d'algunes escaramusses, detalladament descrites per L. Mezquida,[603] a les tres de la tarda del dia 15, els soldats de la 1a. Bandera de FET de Navarra hissaven l'ensenya victoriosa al balcó de l'Ajuntament mentre entonaven el «Cara al sol». Quatre dies més tard, l'última resistència republicana a la comarca, establerta al llarg de la línia del riu Gaià, serà definitivament superada per l'exèrcit de Franco.

2.5. Justícia i presons

2.5.1. *La nova administració de Justícia: el Tribunal Popular Especial i el Tribunal Popular de Tarragona*

La convulsió revolucionària desencadenada després del 19 de juliol de 1936 farà trontollar l'estructura de les institucions republicanes en general, i de retruc, en particular, repercutirà en el poder judicial de l'Estat, és a dir, en l'organització de l'administració de Justícia.[604] El 17 d'agost, el «Butlletí Oficial

603. Vegeu: L. Mezquida, *La batalla del Ebro*, pp. 165-194; J. P. Virgili, *Tarragona i la seva premsa 1900-1980*, p. 22; J. M. Solé i J. Villarroya, *Catalunya sota les bombes*, p. 149; J. M. Martínez Bande, *La campaña de Cataluña*, pp. 111-125; F. González-Huix, *Enero 1939. Un proyecto de desembarco en la zona Tamarit-Berà*, pp. 141-153, i C. Torre Enciso i D. Muro Zegri, *La marcha sobre Barcelona*, pp. 78-83.

604. Per aprofundir en el tema de l'administració de Justícia durant el període de la guerra civil, vegeu: M. Rubió Tudurí, *La justícia a Catalunya*, Barcelona 1937; J. Brademas, *Anarcosindicalismo y revolución en Es-*

de la Generalitat de Catalunya» mateix admetia una nova conjuntura política i social en la qual «ens trobem amb una normació jurídica que no respon al sentiment jurídic del poble, que desitja incorporar el seu esperit a l'administració de justícia; i amb una legalitat nova que neix al compàs de les exigències del moment».[605]

Desaparegut, transitòriament, el poder polític que legitimava el sistema judicial, l'actuació de les organitzacions obreres revolucionàries imposava, de fet, unes transformacions importants en l'organització i l'acció dels òrgans de justícia. Sense arribar a l'anihilació total del sistema judicial, darrere les realitzacions d'una massa popular armada que dominava els carrers, la subordinada activitat del govern de la Generalitat reconeixia la nova situació i, al mateix temps, intentava normativitzar i endegar, això és, limitar les transformacions revolucionàries en l'àmbit de l'administració de Justícia. El Decret de Presidència mitjançant el qual es creaven a Catalunya els jurats populars per a la repressió del feixisme exposava en el seu preàmbul que «les circumstàncies actuals obliguen el Govern de la Generalitat, tot i acceptant la seva responsabilitat davant la Història, a procedir a establir una ordenació penal que permeti la repressió del feixisme, de conformitat amb el sentiment jurídic del nostre poble».

Així doncs, el govern de la Generalitat maldava per legalitzar l'acció de la justícia, respecte als nous delictes sorgits com a conseqüència de l'esclat de la guerra civil, mitjançant els jurats populars i la imposició de les penes previstes en el Codi de Justícia Militar. A més a més, la iniciativa governamental s'esforçarà, i ho aconseguirà, a mantenir bona part de

---

paña 1930-1937, pp. 179-181; F. BONAMUSA, *L'administració de justícia a Catalunya. Setembre-desembre 1936*; P. PAGÈS, *La administración de la Justícia en Catalunya durante la guerra civil española (1936-1939)*; G. SÁNCHEZ RECIO, *Justicia ordinaria y justicia popular durante la guerra civil*; J. BARULL, *Violència popular i justícia revolucionària*; J. RODRÍGUEZ OLAZÁBAL, *La administración de justícia en la guerra civil*.

605. Decret de Justícia, 17-08-1937. BOGC, 20-08-1937.

l'estructura jurídica existent a Catalunya. Com apunta F. Bonamusa, malgrat algunes reformes en el procediment, el Tribunal de Cassació, l'Audiència Territorial, les Audiències Provincials, els Jutjats de Primera Instància i Instrucció i els Tribunals Industrials continuaran funcionant sense registrar transformacions en la seva estructura.[606]

A Tarragona, entre agost i octubre de 1936, el conseller de Justícia signarà els següents nomenaments: Manuel Miró i Esplugas com a jutge de Primera Instància i Instrucció, Benjamí Jané Jané com a magistrat de l'Audiència de Tarragona,[607] Jaume Simó Bofarull com a president de l'Audiència de Tarragona i Ramon Aguiló Gil com a magistrat del mateix òrgan de justícia.[608] Les designacions d'aquests lletrats evidencien l'afany de la Conselleria de Justícia per mantenir actius els antics tribunals i, posteriorment, com veurem, seran aquests jutges i magistrats els que en un principi exerciran en els primers tribunals populars.

Pel que fa als nous òrgans d'administració de justícia imposats per les circumstàncies del moment, el govern de la Generalitat reconvertirà el Comitè Superior de Justícia de Catalunya —constituït per Àngel Samblancat i un grup de militants anarcosindicalistes després d'ocupar el Palau de Justícia a Barcelona— en una Oficina Jurídica que, segons el «Butlletí Oficial», només estava facultada per a assessorar, i procedir-hi, la revisió de tots els processos de caràcter social seguits a Catalunya.[609] Tanmateix, sota la direcció d'Eduard Barriobero, que substituirà Samblancat el 31 d'agost, l'Oficina Jurídica de Barcelona esdevindrà una mena d'òrgan judicial amb poder executiu.[610] L'Ordre de Justícia de 8 de setembre de 1936 creava a Tarragona una Oficina Jurídica amb les mateixes funcions que la pre-

606. F. Bonamusa, *op. cit.*, p. 191, i M. Rubió, *op. cit.*, pp. 17-18.
607. DOGC, 19-09-1936.
608. DOGC, 20-10-1936.
609. Vegeu P. Pagès, *op. cit.*, pp. 49-50, i Decret de Justícia, 17-08-1936. DOGC, 20-08-1936.
610. Vegeu M. Rubió, *op. cit.*, pp. 12-13.

cedent de Barcelona, essent nomenat advocat en cap el lletrat Josep Manuel Rueda Nel·lo. El nomenament de Rueda serà criticat pocs dies després de la seva publicació en el «Diari Oficial» pel portaveu d'ERC, el diari «Llibertat», el qual denuncia que l'advocat havia estat afiliat a la CEDA.

> «Els organismes oficials tenen el deure d'evitar les immoralitats que es cometen en el nomenament de funcionaris. Els que hagin pertenescut a organitzacions feixistes no poden ésser els funcionaris que el moment actual necessita. D'altra manera podrien considerar els organismes de referència com a facciosos.»[611]

L'endemà es publicarà una carta de l'advocat Nel·lo on justificava que l'únic contacte que havia mantingut amb la CEDA tarragonina fou per a crear una secció d'escacs. D'altra banda, la Federació de la CNT recolzarà el nou cap de l'Oficina Jurídica de Tarragona, atès que durant el Bienni Negre va actuar com a defensor d'alguns cenetistes.[612]

La manca de fonts documentals impossibilita l'anàlisi de l'actuació de l'Oficina Jurídica de Tarragona; amb tot, la inexistència de cap mena de referència a la premsa sobre la seva activitat fa pensar en una minsa o poc significativa influència fins a la seva dissolució el dia 18 de novembre de 1936.

Altrament, l'odi popular contra els consells de guerra —especialment actius arran dels fets d'Octubre de 1934—, la desconfiança vers molts dels caps i oficials que es mantingueren lleials a la República i la pressió de les organitzacions obreres revolucionàries, desaconsellaven que els militars implicats en el sollevament del 19 de juliol fossin jutjats pel corresponent tribunal de la jurisdicció militar. Així doncs, amb l'objecte de represaliar la conspiració, es crearan els jurats populars integrats per un president i dos magistrats adjunts, amb caràcter

611. «Llibertat», 11-09-1936.
612. «Llibertat», 12-09-1936.

de Tribunal de Dret, i dotze Jurats, nomenats per sorteig entre els afiliats de les organitzacions polítiques i sindicals, que ostentaran la representació popular.[613]

Seguint les disposicions contingudes en el Decret de 24 d'agost, quatre dies més tard, a Tarragona, seran designats els membres del Tribunal de Dret: el president de l'Audiència Provincial, Dionís Terrer Fernández, com a president, i els magistrats Ramon Nogués Biset i Jaume Simó Bofarull, com a adjunts. El lletrat Josep M. Valbuena Creu serà nomenat pel conseller de Justícia com a fiscal del nou Tribunal, el qual el 31 d'agost quedara constituït amb l'acceptació del càrrec dels 12 jurats populars.[614] Malgrat que el procediment seguit sembla en aparença que s'ajusta a la normativa del Decret, si identifiquem els membres del jurat popular comprovarem que molts d'ells són dirigents i militants destacats dels partits i els sindicats. La qual cosa fa suposar que, deixant de banda el sorteig preceptiu, les organitzacions es decantaran per imposar directament els seus representants d'entre el nucli d'afiliats de confiança. El judici contra els militars sediciosos era un tema massa important com per a deixar-lo en mans de l'atzar. Així, doncs, dirigents com Ferran Lazcoz (CNT), Antoni Secall (ERC) o Josep Catalán (UGT) assumiran ells mateixos la representació de les seves organitzacions.

613. Decret de Justícia, 24-08-1936. DOGC, 26-08-1936.
614. Causa General, NP 231. C. 1.450. AHN.

MEMBRES DEL JURAT POPULAR [615]

Organització	*Propietaris*	*Suplents*
Unió Republicana	Àngel Alcoverro Berenguer	Ramon Arnau Bosqué
Centre Federal	Josep Sangenís Ciuró	Salvador Maideu Cavallé
POUM	Alfred García Fernández	Magí Gibert Vilar
CNT	Ferran Lazcoz Montserrat	Joan Ballesta Martínez
	Esteve Escudero Gorriz	Dídac Flores Céspedes
ERC	Antoni Secall Cortés	Miquel Torregrosa Sanromà
	Josep Segalà Llagostera	Sebastià Icart Vall
Centre Catalanista Republicà	Pere Gibert Vidal	Joan Rion Duch
FAI	Damià Rodríguez Rodríguez	Francisco Tejero Jiménez
UGT	Josep Catalán Villaescusa	Rafael González Fernández
Partit Socialista	Victorí Castro de la Concepción	Policarpi Pérez González
Partit Comunista de Catalunya	Josep Barrot Llorach	Josep Amate Ramon

Com es pot observar en la relació de l'activitat del Tribunal Popular Especial de Tarragona, el 12 de setembre de 1936 se celebrarà el primer judici pel delicte de rebel·lió militar a l'edifici de l'Institut Martí d'Ardenya. A més dels membres del

615. Causa General. NP 231 C. 1.450. AHN.

Jurat de Dret i del Jurat Popular, exercirà com a defensor l'advocat Ignasi Batlle de Balle.[616] Dels quatre militars que seuen al banc dels acusats, només el coronel Julio Castro Vázquez serà condemnat a mort, mentre que el tinent coronel Fernando Morillo Farfan i el capità Enrique Obregón Fernández seran sentenciats a una pena de 17 anys i 4 mesos de reclusió. D'altra banda, el capità José González Arizmendi serà absolt. Quatre dies abans del judici, el Tribunal Popular Especial havia sobreseït provisionalment les causes contra l'alferes Francisco Roca Llopis i el tinent José Gómez Descalzo.

La imposició de penes relativament lleus, ateses les circumstàncies de guerra civil i la gravetat del delicte, bé havia de tenir conseqüències en l'organització del Tribunal. El 12 de setembre, el mateix dia que s'havia de dictar la sentència contra els militars inculpats, un article publicat a «Llibertat» amb el títol *Cal fer justícia* i signat per A.C.R. demanava la pena de mort en els següents termes:

> «Els militars que avui es jutgen, cas d'haver triomfat el criminal intent, haurien comès tota classe de crims i d'assassinats, i el poble de Tarragona, els homes d'esquerra i dels partits obrers haurien caigut baix el vil foc dels seus fusells i metralladores.
>
> »Per tant, cal que el Tribunal Popular faci justícia, de no fer-ho, el poble de Tarragona els sabrà donar la merescuda resposta. (...) Nosaltres creiem que només se'ls pot aplicar una pena. PENA DE MORT».[617]

Malgrat que l'endemà de la publicació de l'esmentat article una nota de la redacció de «Llibertat» atribuirà l'escrit a l'obra d'un «inconscient» que es permet amenaçar i aconsellar el Tribunal,[618] el seu contingut no feia més que reflectir l'opinió de bona part dels militants de les organitzacions obreres i dels partits d'esquerra.

616. Vegeu «Llibertat», 12 i 13-09-1936.
617. A.C.R., *Cal fer justícia*, «Llibertat», 12-09-1936.
618. *Nota de la Redacció*, «Llibertat», 13-09-1936.

El dia 15 de setembre, «Llibertat» publicava un altre article en el qual s'atribuïa la suavitat de les penes imposades als militars inculpats a la manca de previsió, d'experiència i, en definitiva, a la negligència en l'acció de recollir el major nombre de proves documentals i testificals que avalessin la condemna contra els acusats. Davant la ineficàcia dels escorcolls realitzats pels milicians, l'articulista reclamarà la reorganització del servei de vigilància i investigació policial.[619]

Tanmateix, la tebiesa de les penes imposades, justificada o no per la manca de proves condemnatòries, entrava en clara contradicció amb l'ambient que es respirava al carrer, i les amenaces de l'articulista de «Llibertat» que demanava la pena de mort no foren en va. Poc després de ser alliberat per la sentència absolutòria, el capità José González Arizmendi serà detingut i obligat a baixar del tren a l'estació de Torredembarra per un grup de militars i el seu cadàver apareixerà prop de Creixell de Mar. Així mateix, l'advocat de tendència monàrquica Ignasi Batlle de Balle, que havia defensat els quatre militars en el judici del 12 de setembre, serà assassinat quinze dies més tard.

El nomenament d'Andreu Nin (POUM) com a nou conseller de Justícia de la Generalitat el 26 de setembre de 1936 tindrà conseqüències immediates en el controvertit Tribunal Popular de Tarragona. El president del Tribunal, Dionís Terrer, serà cessat i substituït pel nou president de l'Audiència Provincial, el lletrat Jaume Simó Bofarull. Així mateix, la dimissió del magistrat adjunt Ramon Nogués serà coberta amb la designació del lletrat Ramon Aguiló Gil.[620]

Amb aquests nous nomenaments, el 2 de novembre de 1936 el Tribunal Popular celebrarà el segon judici contra els tinents Gaspar Forteza i Herminio Ródenas i els caporals Carles Landa, Cristià Landa i Antoni Córdoba, tots ells acusats

619. *Insistim: cal auxiliar la funció judicial*, «Llibertat», 13-09-1936.
620. Decret de Justícia, 15-10-1936, DOGC, 20-10-1936 i Ordre de Justícia, 29-10-1936, DOGC, 30-10-1936.

d'adhesió a la rebel·lió. Els cinc inculpats seran condemnats a mort i la matinada del dia 6 seran executats a l'Oliva.[621] L'endemà de l'execució, el setmanari «Acció», portaveu del POUM, considerarà de justícia l'aplicació de la pena capital.

> «El Tribunal Popular ha fet justícia. Els assassins, els encobridors, els enemics de la classe treballadora, no mereixen existir. La mort és massa dolça. Qui renega dels obrers, qui vol fer esclaus dels qui es guanyen el pa amb la suor del seu front, la mort és ben poca cosa. El Tribunal Popular ha fet justícia. El poble està satisfet.»[622]

El Tribunal Popular Especial ja no tornarà a funcionar fins al 24 de març de 1937 i la seva activitat finalitzarà definitivament vint dies més tard. Durant vuit mesos seran processats 25 militars —1 coronel, 2 tinents coronels, 7 capitans, 9 tinents, 1 alferes i 5 caporals—, sobre els quals recauran vuit penes de mort —sis d'executades, una de commutada per reclusió perpètua i una d'un processat en rebel·lia—, dues penes de 17 anys i 4 mesos, i tres penes de treballs de fortificació mentre duri la guerra. D'altra banda, es dictaran 4 absolucions, 3 sobreseïments de la causa i l'arxiu provisional de 5 sumaris atès que els inculpats es trobaven en situació de rebel·lia.

Les dades referents a l'actuació del Tribunal Popular Especial poden induir a pensar en una mesurada repressió dels militars acusats de rebel·lió, la qual podria tenir com a explicació que a Tarragona la guarnició del Regiment Almansa es mantingué en una actitud passiva durant els dies 19 i 20 de juliol. Tanmateix, per a valorar l'acció repressiva contra els caps i oficials, cal tenir en compte que abans de la celebració del primer judici, el 12 de setembre, ja havien caigut víctimes de la repressió revolucionària 2 comandants, 2 capitans i 1 alferes. D'altra banda, entre els mesos d'agost i setembre, 9 militars retirats que residien a Tarragona seran occits. Així,

621. Vegeu *El Tribunal del poble actua*, «Llibertat», 3-11-1936.
622. *Cinc penes de mort*, «Acció», 7-11-1937.

TRIBUNAL POPULAR ESPECIAL DE TARRAGONA
(8-09-1936 - 7-04-1937)
DELICTES DE REBEL·LIÓ COMESOS PER MILITARS

Data judici	*Processats*	*Delicte*	*Sentència*	*Commutació*
08-09-1936	Alferes Francesc Roca Llopis	activitats feixistes	sobreseïment	
	Tinent José Gómez Descalzo	activitats feixistes	sobreseïment	
12-09-1936	Coronel Julio Castro Vázquez	adhesió a la rebel·lió	pena de mort	
	Tn. Col. Fernando Morillo Farfan	adhesió a la rebel·lió	17 anys i 4 mesos	
	Capità Enrique Obregón Fernández	adhesió a la rebel·lió	17 anys i 4 mesos	
	Capità José González Arizmendi	adhesió a la rebel·lió	absolt	
2-11-1936	Tinent Gaspar Forteza Forteza	adhesió a la rebel·lió	pena de mort	
	Tinent Herminio Ródenas Giménez	adhesió a la rebel·lió	pena de mort	
	Caporal Carlos Landa Porta	adhesió a la rebel·lió	pena de mort	
	Caporal Cristian Landa Porta	adhesió a la rebel·lió	pena de mort	
	Caporal Antonio Córdoba Gomis	adhesió a la rebel·lió	pena de mort	
13-03-1937	Capità Agustín Luque Molinello	adhesió a la rebel·lió	absolt	
24-03-1937	Tinent Emilio Baldoví Morales	conspiració rebel·lió	treballs de fortificació	
	Tinent Higinio Moreno Núñez	conspiració rebel·lió	treballs de fortificació	
	Caporal Carlos Boy Vergés	conspiració rebel·lió	absolt	
	Caporal Ángel Ribas Larios	conspiració rebel·lió	treballs de fortificació	
6-04-1937	Tinent Jesus Cia Cia (en rebel·lia)	desobediència	pena de mort	
	Tinent Carlos Ferrándiz Arjonilla	excitació a la rebel·lió	absolt	

Data judici	*Processats*	*Delicte*	*Sentència*	*Commutació*
7-04-1937	Tn. Col. G. C. Arsenio Cabañas Fernández de Castro	adhesió a la rebel·lió	pena de mort	commutada
—	Tinent Federico Iranzo Loygorri (en rebel·lia)	abandonament servei	arxiu provisional	
—	Capità Josep Sentís Simeon (en rebel·lia)	adhesió a la rebel·lió	arxiu provisional	
—	Capità Fulgencio González Gómez	activitats feixistes	sobreseïment	
—	Tinent José Castellanos Sánchez (en rebel·lia)	activitats feixistes	arxiu provisional	
—	Capità Francisco Compte Anguera (en rebel·lia)	abandonament servei	arxiu provisional	
—	Capità Tomàs Ochando Alcañiz (en rebel·lia)	abandonament servei	arxiu provisional	

Font:Causa General. NP 231, C. 1.450. AHN.

doncs, queda palès que l'acció repressiva contra l'estament castrense esdevindrà molt més dura fora del marc judicial —6 víctimes mortals entre caps i oficials, si comptem el capità absolt José González Arizmendi, i 9 morts entre els militars retirats del servei actiu—[623] i, per tant, podem afirmar que l'actuació del Tribunal Popular Especial, malgrat les sis penes capitals executades, esdevindrà com una mena de filtre i salvarà la vida de 14 processats, alguns d'ells, com el tinent coronel Morillo o el capità Obregón, clarament involucrats en la preparació de la rebel·lió.

El marc competencial del Jurat Popular, creat pel Decret de 24 d'agost, posteriorment anomenat a Tarragona Tribunal Popular Especial, era forçosament limitat ja que la seva intervenció es reduïa exclusivament a judicar els delictes de rebel·lió comesos pels militars. Amb l'objectiu de cobrir el buit legal existent respecte al judici de tots els civils acusats d'activitats feixistes —coadjuvar a la rebel·lió— o contrarevolucionaries —espionatge, sabotatge, terrorisme, derrotisme—, el conseller de Justícia, Andreu Nin, signarà el dia 13 d'octubre de 1936 el decret de creació dels Tribunals Populars. Seguint la tendència encaminada a normalitzar l'administració de Justícia, com apunta F. Bonamusa, aquesta mesura serà la més important de les adoptades pel Departament de Justícia en el període que va de setembre a desembre.[624]

Segons el Decret de 13 d'octubre, els nous Tribunals Populars ja no preveuran les figures dels dos lletrats que actuaven com a magistrats adjunts en els anteriors Jurats Populars. A més del president, el qual havia d'ésser llicenciat en Dret i seria nomenat directament pel conseller de Justícia, el jurat estava integrat per vuit membres pertanyents —com a mínim,

623. Els militars abatuts eren el comandant Adolfo Giménez de la Orden, el comandant de carrabiners Santiago Cerezo Pancorva, els capitans Ignasi Bach Ecija i Àngel Chacón Sanllorente i l'alferes Joan Costa Fornés. Vegeu J. M. SOLÉ, J. VILLARROYA, *La repressió a la reraguarda de Catalunya*, v. II, pp. 279-292.

624. Vegeu F. BONAMUSA, *op. cit.*, p. 191.

des de feia dos anys— als partits polítics i sindicals (PSUC, FAI, POUM, ERC, CNT, UGT, ACR i UdR), corresponent un membre a cada organització. Altrament, el fiscal nomenat pel conseller de Justícia ja no caldrà que sigui lletrat. D'altra banda, el defensor, que tampoc haurà de ser necessàriament advocat, podrà comunicar-se sempre que ho consideri convenient amb el denunciat.[625]

Aquest nou organisme judicial, que segons el preàmbul del decret era creat per «l'afany de justícia del poble» i havia d'interpretar els seus sentiments i garantir «les conquestes revolucionàries», permetia, com manifesta P. Pagès,[626] l'exercici d'una repressió controlada per l'executiu mitjançant l'establiment, atesa la situació de guerra civil, d'un mínim de garanties processals.

Mentre que els presidents i fiscals dels Tribunals Populars de Barcelona, Lleida i Girona eren nomenats per Ordre del conseller de Justícia de 23 d'octubre, les designacions oficials del tribunal de Tarragona no seran publicades en el «Diari Oficial» fins quinze dies més tard, concretament el dia 12 de novembre, amb la següent composició: Andreu Massó López, president; Salvador Grau Fernández, president suplent; Miquel Olivé Domènech, fiscal; Lluís García Fernández, fiscal suplent.[627]

L'explicació d'aquest significatiu endarreriment en els nomenaments del conseller Andreu Nin, cal cercar-la en l'oposició frontal del sector anarcosindicalista de Tarragona. En l'assemblea de Juntes Directives i de Militants de la CNT, el ferroviari Esteve Escudero Górriz exposarà que la proposta de l'organització confederal el proposava a ell mateix com a fiscal i al lletrat Josep M. Valbuena Creu —que havia actuat com a fiscal en el Jurat Popular— com a president. Tot i la conformi-

625. Vegeu l'organització i el procediment del Tribunal Popular a Decret de Justícia, 13-10-1936. DOGC, 15-10-1936.

626. Vegeu P. PAGÈS, *op. cit.*, p. 55.

627. Vegeu F. BONAMUSA, *op. cit.*, p. 205 i Ordre de Justícia, 11-11-1936. DOGC, 12-11-1936.

tat de la majoria de partits i sindicats, segons Escudero, els homes del POUM s'adreçaran a Nin i aconseguiran que militants d'aquest partit siguin designats president, fiscal i suplents. Les crítiques d'Escudero seran especialment dures contra el tot just nomenat fiscal suplent Lluís García Fernández, a qui acusarà de no gaudir de la confiança popular ja que «fue expulsado de la CNT y del POUM por estafador y que el POUM le ha vuelto ha admitir valiendole la antiguedad. Abunda el concepto de que se trata de un sinverguenza redomado y que los presos que tengan dinero se salvarán y saldrán de la cárcel, los que no tengan irán a la cárcel o morirán». En defensa del president Andreu Massó, un altre dirigent cenetista, Ferran Lazcoz, exposarà que «no es un abogado de los del 19 de julio hacia aquí sino que es un militante activo de la CNT».[628]

D'altra banda, ignorant tot el que estipulava el decret respecte a l'elecció dels membres del jurat entre una llista de 16 noms proposats per l'organització —com ja havia succeït amb el Jurat Popular—, la CNT designarà directament el seu jurat propietari i el corresponent suplent. Amb tot, després d'una llarga discussió sobre la conveniència o no de participar en el nou tribunal, l'assemblea acorda que els jurats cenetistes no exerciran les seves funcions mentre els fiscals del POUM es mantinguin en els seus càrrecs.[629]

Si Nin volia recuperar la iniciativa del Departament de Justícia, havia d'imposar-se al poder hegemònic de la CNT mitjançant la dissolució de les Oficines Jurídiques i el nomenament de presidents i fiscals de la seva confiança. L'endemà de la constitució del Tribunal Popular de Tarragona, tant «Llibertat» com el «Diari de Tarragona» reconeixien la militància poumista dels fiscals:

> «Els fiscals nomenats pel conseller de Justícia són destacats elements del POUM de la nostra ciutat, molt coneguts dins el

628. *Actes de les Juntes Directives i Militants de la CNT*, 26-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

629. *Ibidem*.

front antifeixista per la seva actuació digna i responsable en la lluita acarnissada que sosté el poble contra els enemics de les seves llibertats».[630]

L'oposició boicotejadora de la CNT local impossibilitarà la funció dels fiscals nomenats per Andreu Nin, que havien pres possessió dels càrrecs davant el president de l'Audiència Provincial, Jaume Simó, el dia 25 de novembre. En les actes del Tribunal Popular de Tarragona del dia 16 de desembre ja apareixerà com a fiscal el cenetista Esteve Escudero.[631] Així mateix, a Barcelona, l'exclusió d'Andreu Nin i del POUM del nou govern de la Generalitat que es constituirà el 17 de desembre i l'entrada del nou titular del Departament de Justícia, Rafael Vidiella (UGT-PSUC), repercutirà immediatament en l'organigrama judicial del Tribunal Popular de Tarragona. Dos dies després de la seva presa de possessió, Vidiella signarà l'ordre que nomenava Ramon Vaquer Ciurana (PSUC) com a fiscal i Esteve Escudero (CNT) com a fiscal suplent.[632]

Dels nomenaments realitzats per Nin, a mitjan desembre ja només restava en actiu el president del tribunal, Andreu Massó. Tot i la seva proximitat al POUM, la seva condició d'afiliat a la CNT li atorgarà la protecció de l'organització confederal davant les pressions exercides des del PSUC per aconseguir la seva dimissió. El 15 de gener de 1937, el secretari de la Federació Local de la CNT, Marià Moragas, advertirà que s'havia detectat una maniobra per a demanar la destitució de Massó. Davant d'aquest fet, la CNT local acordarà manifestar la ratificació del president del tribunal en el seu càrrec.[633] Uns dies més tard, el conseller Vidiella nomenarà com a nou president del Tribunal Popular el lletrat Honori Pérez Caballero.

630. «Llibertat», 27-11-1936, i «Diari de Tarragona», 27-11-1936.

631. Actes del Tribunal Popular de Tarragona. Causa General, NP 231 C. 1.450. AHN.

632. Ordre de Justícia, 19-12-1936. DOGC, 23-12-1936, i Ordre de Justícia 9-01-1937, DOGC, 10-01-1937.

633. *Actes de la Federació Local de la CNT*, 15-01-1937.

Amb tot, el recolzament de les organitzacions obreres revolucionàries del qual gaudia Massó desaconsellarà la seva destitució i només serà rebaixat a la categoria de president suplent.[634] En la reunió del Consell de la Generalitat del dia 20 de febrer, Vidiella demanarà la destitució de Massó al·legant que havia escrit diferents articles de premsa en els quals es manifestava contra les commutacions acordades pel govern. El conseller de Cultura, Antoni M. Sbert (ERC), s'afegirà a la proposta de Vidiella informant sobre un expedient tramitat al Departament de Cultura sobre certes incorreccions comeses per Massó a Andorra. Sorprenentment, el conseller Diego Abad de Santillán (CNT) no posarà cap impediment a la destitució.[635] Malgrat les protestes de les organitzacions locals de CNT, FAI i POUM, la caiguda de Massó tirarà endavant[636] i el dia 24 de febrer el «Diari Oficial» publicarà que la suplència es deixa sense efecte.[637]

Pel que fa a la fiscalia, el lletrat Josep M. Valbuena, fiscal del Tribunal Popular Especial, presentarà la renúncia i reingressarà a l'Exèrcit com a oficial. Aquest fet comportarà que els dos fiscals no lletrats, Ramon Vaquer i Esteve Escudero, assumeixin, per torns, l'acusació en els judicis celebrats tant pel Tribunal Popular Especial com pel Tribunal Popular.[638]

La lluita pel poder en el si del sector antifeixista tindrà els seus efectes en l'organització interna del Tribunal Popular i incidirà negativament en el seu funcionament normal. Com a conseqüència d'aquesta situació es donarà la paradoxa que mentre que els vaixells presó ancorats al port estaven plens de gom a gom de presos que calia jutjar, la crisi del Tribunal Po-

634. Ordre de Justícia, 10-02-1937, DOGC, 12-02-1937.

635. *Actes del Consell de la Generalitat*, 20-02-1937. Lligall 556. SHM.

636. Vegeu «Llibertat», 16-02-1937.

637. Ordre de Justícia, 20-02-1937. DOGC, 24-02-1937. Finalment, el 19 de març de 1937, Andreu Massó serà nomenat Jutge del jutjat Popular Local núm. 8 de Barcelona.

638. Vegeu «Llibertat», 17-01-1937. Ordre de Justícia, 22-01-1937, DOGC, 26-01-1937.

pular conduirà a una paralització de la seva actuació. Durant dos mesos, del 15 de febrer al 13 d'abril, no se celebrarà cap judici. A finals de març, una altra ordre del conseller de Justícia renovava els càrrecs de president i president suplent del tribunal nomenant, respectivament, els lletrats Francesc Mur Castán i Pere Espuche Martínez.[639] El ministeri fiscal, per la seva banda, tornarà a recaure en mans d'un lletrat, amb el nomenament de Jaume Balaguer Tort com a fiscal de l'Audiència Provincial.

Ubicat a l'edifici del Seminari, les primeres reunions del Tribunal Popular de Tarragona serviran per a decidir el sobreseïment de diverses causes i el conseqüent alliberament de vuit processats. Des del dia 21 de desembre de 1936 fins al 30 d'abril de 1937, es tractaran els expedients de les causes contra 117 inculpats. Tanmateix, per a poder valorar millor l'activitat d'aquest òrgan judicial, cal separar l'actuació del tribunal durant la presidència d'Andreu Massó i els últims judicis celebrats durant la segona quinzena d'abril després de dos mesos d'inactivitat.

És obvi que les circumstàncies del moment provocaven una pressió psicològica constant que influïa sobre el president, el fiscal, l'advocat i els vuit membres del jurat del Tribunal Popular. En el primer judici celebrat a l'edifici del Seminari, el 21 de desembre de 1936, contra el veí de Riudoms Isidre Ferraté Munté, pel delicte d'activitats feixistes, el tribunal només imposarà la pena «d'un any d'exili en un radi superior a 4 km del poble». La premsa recull que l'acusat, segons l'article 18 del Decret de 13 d'octubre, serà defensat «per un obrer espontani nomenat Ferran Lazcoz».[640] Tanmateix, allò que «Llibertat» no esmenta de l'improvisat defensor era la seva condició de destacat dirigent cenetista, conseller municipal i futur secretari de la Federació Local de la CNT. Quin millor defensor podia tenir qualsevol acusat en aquells moments?

639. Ordre de Justícia, 20-03-1937. DOGC, 21-03-1937.
640. Vegeu «Llibertat», 22-12-1936.

ACTUACIÓ DEL TRIBUNAL POPULAR DE TARRAGONA (21-12-1936 - 15-02-1937)

President: Andreu Massó López

Total de processats: 102

Sentències condemnatòries		*Sobreseïments o absolucions*	
penes de mort:	29	sobreseïments de causa:	26
— 26 commutades per reclusió perpètua — 1 en rebel·lia — 2 executades		absolucions:	6
reclusió perpètua:	6		
30 anys de treballs:	3		
20 anys de treballs:	6		
15 anys de treballs:	2		
10 anys de treballs:	13		
8 anys de treballs:	1		
5 anys de treballs:	3		
1 any de treballs:	1		
6 mesos i 1 dia:	1		
desterrament:	4		
sanció econòmica:	1		

Font: «Diari de Tarragona», «Llibertat», DOGC i Causa General NP 231. C. 1.450. AHN
Elaboració pròpia.

ACTUACIÓ DEL TRIBUNAL POPULAR DE TARRAGONA (13-04-1937 - 30-04-1937)

President: Francesc Mur Castán

Total processats: 20

Sentències condemnatòries	*Sentències absolutòries*	
—	absolucions:	20

Font: «Diari de Tarragona», «Llibertat», DOGC i Causa General NP 231. C. 1.450. AHN
Elaboració pròpia.

En el tercer judici celebrat el 24 de desembre contra cinc veïns de Segarra de Gaià —Santa Coloma de Queralt—, després d'escoltar onze testimonis de càrrec i dotze testimonis de la defensa, el tribunal dictarà la pena capital contra tots els acusats. L'endemà, se celebrarà el judici contra onze veïns de Batea en el qual no es presentarà cap testimoni de la defensa i per part del fiscal testificaran set persones. El fet significatiu que es registrarà en aquest judici serà que mentre el fiscal sol·licitarà una pena de mort, vuit de reclusió perpètua, una de deu anys de treballs i una absolució, el tribunal, ultrapassant la petició formulada per l'acusació, imposarà deu penes de mort i una de reclusió perpètua.[641]

En bona part, cal atribuir les oscil·lacions de les penes, que anaven de la indulgència a la severitat més extrema, al capteniment dels jutges designats pels partits polítics i les organitzacions sindicals. Homes que decidien sobre la vida i la mort dels acusats i que fàcilment podien rebre pressions, amenaces o suborns. Lluís de Salvador, a les seves notes, manifestarà una opinió molt crítica respecte a la imparcialitat i l'esperit de justícia d'alguns d'aquests jurats:

> «En els Tribunals hi entraven (...) subjectes desaprensius o veritables delinqüents, emparats en la confiança massa fàcil que en ells fou dipositada pels que els designaren, sense estudiar a fons llurs antecedents i historial privat, s'aprofitaren criminalment de la situació i cotitzaren llur pròpia consciència. Això resulta sempre digne de la major reprobació, però més encara en aquells que aspiren a depurar la corrupció imperant a totes les esferes dels règims dits burguesos».[642]

Les sospites de l'existència de prevaricació i suborn esclataran el 29 de desembre de 1936, quan el Tribunal Popular instruirà la causa per delicte d'activitats feixistes contra el secretari de jutjat i militant de la CEDA José Macián Pérez —fu-

641. Vegeu «Llibertat», 26-12-1936.
642. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 92. HMT.

tur primer alcalde de Tarragona del règim franquista.[643] Sota la presidència d'Andreu Massó, actuant com a fiscal Ramon Vaquer i reunits els vuit membres del tribunal,[644] l'acusat decidirà exercir ell mateix la seva defensa. Mentre que el fiscal renunciarà a presentar cap prova de càrrec, Macián Pérez aportarà documents, un testimoni que relatarà la intervenció de l'acusat com a advocat d'un processat pels fets d'Octubre de 1934 i un telegrama exculpatori signat, entre d'altres, pel diputat socialista Amós Ruiz de Lecina. A les conclusions definitives el fiscal sol·licitarà la pena de mort; això no obstant, després de deliberar, el jurat popular decidirà condemnar el processat a una multa de 5.000 ptes.

En els cinc judicis anteriors el Tribunal Popular havia dictat, entre altres condemnes inferiors, 15 penes de mort i 3 de reclusió perpètua. Tenint en compte aquesta dinàmica condemnatòria, la sanció econòmica imposada a Macián esdevenia manifestament ridícula. L'endemà mateix, amb caràcter extraordinari i d'urgència, es reunien els representants de les federacions locals de la CNT i de la UGT per analitzar l'afer:

> «(...) un compañero del partido socialista dice y se comprueba que los jurados haciendo caso omiso a los informes de sus organizaciones sindicales, han sentenciado a un individuo cuya conducta ha sido nefasta contra el régimen republicano».[645]

En la reunió mantinguda entre els dirigents locals de la UGT i de la CNT, els fiscals Vaquer i Escudero, que actuaven

643. Vegeu E. OLIVÉ, *Regidors i alcaldes de Tarragona en l'etapa franquista (1939-1979)*, pp. 53-62.

644. Eren membres del jurat popular: Policarpi Pérez, Lluís Claravalls, Francesc Montaña, Alfred Garcia, Constantí Diez, Francesc Cortés, Lluís Marrugat i Damià Rodríguez. Acta del Judici. Causa General. NP 231. C. 1.450. AHN. Vegeu també «Llibertat», 30-12-1936.

645. Reunió extraordinària CNT-UGT, 30-12-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

respectivament en representació de les dues organitzacions sindicals, s'excusaran de la sorprenent sentència argumentant que es va celebrar el judici quan les diligències del sumari encara no havien finalitzat. Així mateix, manifestaran que un dels jurats estava en deute amb l'acusat, ja que li devia certs favors. Finalment, els assistents a la reunió adoptaran una sèrie d'acords per intentar corregir tot allò que havia succeït i evitar nous escàndols: 1) els jurats d'UGT i CNT es posaran d'acord en la sentència que cal emetre en cada judici, acord que es farà públic; 2) un cop es localitzi i es torni a detenir l'acusat, les organitzacions sindicals explicaran a la premsa els motius de la destitució dels jurats; 3) s'examinarà la conducta dels jurats i si és necessari es procedirà a la seva expulsió.[646] Tanmateix, Macián s'escapolirà i ja no podrà ser detingut. Com a conseqüència, l'acord d'explicar públicament la censurable conducta dels jurats ja no es portarà a terme. Així doncs, malgrat la ràpida reacció dels dirigents sindicals per a redreçar el tema, val a dir que en l'opinió pública les sospites de suborn, prevaricació i parcialitat planejaran sobre tot l'organisme judicial.

Durant el mes de gener de 1937 les actes del Tribunal Popular de Tarragona reflectiran la crisi que es registra en el sistema del jurat popular. D'una banda, s'acordarà reclamar a la UGT la designació d'un nou jurat atès que el seu representant, Vidal de Blas, és considerat «una individualidad anti-revolucionaria».[647] Per l'altra, es trametrà un ofici a ACR per recordar que si el seu representant, Josep Mas Ventura, ha de continuar exercint com a jurat, té la inexcusable obligació d'assistir a les reunions.

Després de l'afer «Macián» i fins a mitjan mes de febrer de 1937, el Tribunal Popular dictarà 13 sentències de mort, de les

646. Reunió extraordinària CNT-UGT, 30-12-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

647. Actes del Tribunal Popular de Tarragona. Causa General. NP 231. C. 1.450. AHN.

quals 10 seran commutades per la reclusió perpètua, en un cas l'acusat es trobarà en situació de rebel·lia i dues seran executades.

La intervenció del controvertit president del tribunal, Andreu Massó, esdevindrà decisiva en algunes ocasions per a decantar la sentència cap a la pena capital. En el judici celebrat el 14 de gener contra el veí de Móra d'Ebre, Joan Pujol Falcó, els membres del jurat es dividiran en quatre vots partidaris de la pena de mort i quatre vots que demanaran la pena de 20 anys de reclusió. Massó, com a president, exercirà el seu vot i decidirà la pena capital. Això no obstant, l'oportuna comunicació del president del Tribunal de Cassació obligarà a la revisió de la condemna.[648] Uns dies més tard, Massó manifestarà en un article de premsa la seva postura clarament partidària d'una major intervenció del president del tribunal davant les irregularitats dels processos:

> «Pruebas improcedentes, preguntas capciosas, testigos amañados y preparados, declaraciones falsas, todo eso debe ser contrarrestado con la inteligencia y energía por los presidentes de los Tribunales Populares, como verdaderos responsables de toda negligencia o deficiencia técnica de los mismos».[649]

Com ho recull A. Reig,[650] el clima que es respirava al carrer i que repercutia en l'atmosfera de la sala del tribunal havia d'exercir una notable influència sobre els membres del jurat. A primers de març de 1937, el president de l'Audiència s'adreçarà al comissari d'Ordre Públic per demanar un servei de vigilància de la Guàrdia Nacional Republicana amb l'objecte d'impedir la participació del públic, que aclamava o protestava segons el veredicte dictat.[651]

D'altra banda, les contradiccions entre les denúncies que

648. *Ibidem*.
649. A. Massó, *Justícia popular*, «Llibertat», 27-01-1937.
650. «Llibertat», 1-01-1937.
651. A. Reig, *Violencia y terror*, p. 115.

motivaran la detenció de l'acusat i l'inici del sumari, i els testimonis de càrrec en el moment de celebrar el judici, provocaran la lògica desorientació del tribunal. El 31 de desembre de 1936, en el judici contra el secretari de l'Ajuntament de Montbrió, Balbí Vallverdú Torrell, es comprovarà que inicialment l'informe del Consell Municipal titllava l'acusat de «faccioso y elemento de extremo peligro para el régimen naciente». Poc temps després, el mateix Consell Municipal de Montbrió manifestava que l'exsecretari municipal no era considerat «ni faccioso ni peligroso». Clarament enutjat, el tribunal optarà per condemnar l'acusat a deu anys de desterrament a 60 km del poble i a una multa de 1.000 ptes.; així mateix, acordarà obrir una investigació per tal d'exigir responsabilitats als dirigents municipals de Montbrió per la contradicció dels seus informes.[652]

Tanmateix, malgrat totes les irregularitats o, en alguns casos, la deficiència de les garanties processals —prou considerables si atenem les circumstàncies del moment—, la constitució i actuació del tribunal significarà un veritable fre a la repressió revolucionària indiscriminada que, al marge del marc judicial, s'exercia des de finals de juliol de 1936. Contràriament a l'opinió de L. Climent quan afirma que «la actuación de los Tribunales no significó un encauzamiento total de los asesinatos» i que «los rojos actuaban y mataban exactamente igual a cuantos les estorbaban»,[653] cal exposar les següents puntualitzacions. El conseller de Justícia, Andreu Nin, en un míting celebrat al Saló Modern de Tarragona el 15 de novembre de 1936, manifestava contundentment la seva inequívoca actitud:

> «Els Tribunals Populars de Catalunya són formats per gent del poble, per la qual cosa totes les execucions que es facin sense el consentiment dels Tribunals Populars, són obra antirevolucionària.

652. Expedients de Governació, 1-03-1937. ADT.
653. L. CLIMENT, *Rojos en la provincia de Tarragona*, p. 107.

»Com a Conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya no permetré que es facin execucions sense aquest consentiment».[654]

De les dades aportades per la investigació de J. M. Solé i J. Villarroya[655] podem extreure que, des de finals de juliol fins al mes de novembre de 1936, per les cunetes, cementiris i platges de Tarragona i els pobles del voltant, varen caure assassinades víctimes de la repressió revolucionària 323 persones procedents de les diferents comarques tarragonines. Després de la celebració del primer judici, el 21 de desembre de 1936, només es registraran tres execucions extrajudicials. L'esforç de Nin, del govern de la Generalitat i, especialment, dels dirigents polítics i sindicals de Tarragona per combatre i aturar el terror revolucionari és evident.

La repressió «legal» exercida per Tribunal Especial Popular —sis militars executats— i el Tribunal Popular —dos executats— no tindrà res a veure amb la brutal repressió exercida a Tarragona després de l'ocupació per l'exèrcit franquista. Lluny de qualsevol intent de justificació de les penes imposades pels Tribunals Populars, però amb un propòsit contextualitzador, cal recordar que un cop finalitzada la guerra i amb bona part dels implicats en delictes de sang morts al front o exiliats, entre 1939 i 1944 la justícia militar franquista, invocant a Déu i a la pàtria, executarà «legalment» a Tarragona 655 persones.[656]

654. *Paraules de Nin al Saló Modern*, «Acció», 15-11-1936.

655. J. M. Solé i J. Villarroya, *La repressió a la reraguarda de Catalunya*, vol. II, pp. 249-355.

656. J. M. Solé, *La repressió franquista a Catalunya*, p. 531.

TRIBUNAL POPULAR DE TARRAGONA
(21-12-1936 - 30-04-1937)

Data judici	*Processats*	*Població*	*Delicte*	*Sentència*	*Commutació o revisió*
21-12-1936	Isidre Ferraté Munté	Riudoms	activitats feixistes	1 any d'exili a 4 km de Riudoms	—
22-12-1936	Josep Camí Carreras	Reus	activitats feixistes	10 anys	—
	Jordi Izabal Gracia	Reus	activitats feixistes	absolució	—
	Josep López Alcover	Reus	activitats feixistes	absolució	—
	Joaquim Llorens Asensio	Reus	activitats feixistes	10 anys i incautació dels béns	absolució (08-12-1937)
24-12-1936	Eduard Brufau Estalella	Segarra de Gaià	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (05-01-1937)
	Joaquim Brufau Ferrer	Segarra de Gaià	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (05-01-1937)
	Josep Carreras Pont	Segarra de Gaià	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (12-01-1937)
	Salvador Palau Costa	Segarra de Gaià	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (12-01-1937)
	Daniel Vallbona Sanan	Segarra de Gaià	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (12-01-1937)
25-12-1936	Josep Llop Gasull	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (15-01-1937)
	Dídac Navarro Martínez	Batea	activitats feixistes	reclusió perpètua	
	Josep Llop Peris	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (15-01-1937)
	Josep M. Suñé Vaqué	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (15-01-1937)

TRIBUNAL POPULAR DE TARRAGONA (continuació)
(21-12-1936 - 30-04-1937)

Data judici	*Processats*	*Població*	*Delicte*	*Sentència*	*Commutació o revisió*
	Josep Roca Sanjuan	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (15-01-1937)
	Joaquim Suñé Paladella	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (15-01-1937)
	Tomàs Martí Monlleó	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (05-01-1937)
	Josep M. Sanjuan	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua
	Bautista Suñé	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua
	Manel Roca	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua
	Josep Roca Oriol	Batea	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (15-01-1937)
28-12-1936	Magí Iborra Vilalta	Montblanc	activitats feixistes	reclusió perpètua	1 any i 6 mesos (10-09-1937)
	Josep Recasens Contijoch	Montblanc	activitats feixistes	reclusió perpètua	1 any i 6 mesos (10-09-1937)
	Pau Cartañà Cartañà	Montblanc	activitats feixistes	10 anys reclusió	1 any i 6 mesos (10-09-1937)
	Agustí Borrell Sabater	Montblanc	activitats feixistes	reclusió perpètua	1 any i 6 mesos (10-09-1937)
	Jaume Vinyes Boyó	Montblanc	activitats feixistes	10 anys reclusió	1 any i 6 mesos (10-09-1937)
	Joan Baldrich Llort	Montblanc	activitats feixistes	10 anys reclusió	1 any i 6 mesos (10-09-1937)
29-12-1936	Josep Macian Pérez	Tarragona	activitats feixistes	5.000 ptes. de multa	

31-12-1936	Balbí Vallverdú Torell	Montbrió del Camp	activitats feixistes	10 anys de desterrament a 60 km de Montbrió i 1.000 ptes. de multa	
04-01-1937	Josep Torrents Grau	Constantí	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (27-01-1937)
	Lluís Solé Grau	Constantí	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (27-01-1937)
	Agustí Solé Grau	Constantí	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (27-01-1937)
	Sebastià Roig Bové	Constantí	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (27-01-1937)
05-01-1937	Eduard Bargalló Peirats	Móra la Nova	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (27-01-1937)
	Josep Sastre Solé	Móra la Nova	activitats feixistes	20 anys treballs forçats	2 anys i 2 mesos (21-12-1937)
	Josep Nogués Alcoverro	Móra la Nova	activitats feixistes	30 anys treballs forçats	2 anys i 2 mesos (21-12-1937)
	Àngel Nogués Alcoverro	Móra la Nova	activitats feixistes	30 anys treballs forçats	2 anys i 2 mesos (21-12-1937)
	Lluís Nogués Alcoverro	Móra la Nova	activitats feixistes	30 anys treballs forçats	2 anys i 2 mesos (21-12-1937)
08-01-1937	Joan Mercadé Mercadé	Roda de Berà	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (27-01-1937)
	Joep Martí Navarro	Roda de Berà	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (27-01-1937)
13-01-1937	Josep Bes Serrat	Batea	activitats feixistes	1 any de treballs forçats	1 any de desterrament a 40 km de Batea i 1.000 ptes. de multa

TRIBUNAL POPULAR DE TARRAGONA (continuació)
(21-12-1936 - 30-04-1937)

Data judici	*Processats*	*Població*	*Delicte*	*Sentència*	*Commutació o revisió*
14-01-1937	Joan Pujol Falcó	Móra d'Ebre	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (19-01-1937)
15-01-1937	Manel Barbal Cosan (*)	Cambrils	activitats feixistes	pena de mort 18-01-1937	
15-01-1937	Francesc Camps Carner	La Selva del Camp	activitats feixistes	reclusió perpètua	
19-01-1937	Antoni Gea Navarro	Els Pallaresos	activitats feixistes	sobreseïment i llibertat	
19-01-1937	Jaume Amenós Felip (*)	L'Espluga Calba	activitats feixistes	absolució	
21-01-1937	Josep Querol Anguès	Alcanar	activitats feixistes	pena de mort 22-01-1937	
22-01-1937	Isabel Segura Adell	Roquetes	activitats feixistes	pena de mort	reclusió en camps de treball (26-01-1937)
23-01-1937	Claudi Roig Vila (*)	Cornudella de Montsant	activitats feixistes	20 anys de treballs	
	Francesc Vidiella Balañà (*)	Cornudella de Montsant	activitats feixistes	10 anys de treballs	
26-01-1937	Pere Delgado Juncosa (*)	Horta de Terra Alta	activitats feixistes	pena de mort	acord de revisió (05-02-1937)

	Elies Bel Grau	H. de Terra Alta	activitats feixistes	20 anys de treballs	
	Joan Ferràs Ferré	—	activitats feixistes	10 anys de treballs	
	Batista Subirats Català	—	activitats feixistes	10 anys de treballs	
	Joaquim Cots Serena	—	activitats feixistes	reclusió perpètua	
	Joaquim Membrado Vives	—	activitats feixistes	20 anys de treballs	
	Ramon Centelles Crivillé	—	activitats feixistes	20 anys de treballs	
	Antoni Gil Socada	—	activitats feixistes	absolució	
	Enric Gavaldà Taull	—	activitats feixistes	5 anys de desterrament	
	Manel Prada Català	—	activitats feixistes	absolució	
	Juli Prada Català	—	activitats feixistes	absolució	
	Batista Berenguer Miralles	—	activitats feixistes	15 anys de treballs	
	Josep Carbó Fortuño	—	activitats feixistes	10 anys de treballs	
	Josep Rel Serrano	—	activitats feixistes	5 anys de desterrament	
	Vicenç Loscos Pardo (en rebel·lia)	—	activitats feixistes	pena de mort	
29-01-1937	Martí Salvador Serra (*)	Cambrils	activitats feixistes	10 anys de treballs i 2.000 ptes. de multa	
01-02-1937	Marcel·lí Bartolín Porté (*)	La Selva del Camp	activitats feixistes	10 anys de treballs i 2.000 ptes. de multa	
02-02-1937	Josep Prat Ferrando	Tarragona	activitats feixistes	10 anys de treballs	absolució (19-11-1937) i 50.000 ptes.
	Antoni Prat Ferrando	Tarragona	activitats feixistes	8 anys de treballs i 50.000 ptes.	
03-02-1937	Santiago Codina Sordé (*)	La Selva del Camp	activitats feixistes	5 anys de treballs i 2.000 ptes.	
05-02-1937	Pere Merelo Gómez (*)	—	activitats feixistes	15 anys de treballs i 2.000 ptes.	

TRIBUNAL POPULAR DE TARRAGONA (continuació)
(21-12-1936 - 30-04-1937)

Data judici	*Processats*	*Població*	*Delicte*	*Sentència*	*Commutació o revisió*
06-02-1937	Jaume Queralt Mirada (*)	—	activitats feixistes	5 anys de treballs i 2.000 ptes.	absolució (14-12-1937)
08-02-1937	Joan Claret Morer (*)	—	activitats feixistes	20 anys de treballs i 2.000 ptes.	
09-02-1937	Joan Armengol Torrens (*)	Tarragona	tinença il·lícita d'arma curta	6 mesos i 1 dia de presó	
13-02-1937	Josep Riera Güell	Sarral	activitats feixistes	10 anys en camps de treball	
15-02-1937	Enric Rosanes Sanfeliu (*)	Pira	activitats feixistes	pena de mort	reclusió perpètua (26-03-1937)
13-04-1937	Amadeu Busquets	Montbrió del Camp		absolució	
	Josep Busquets	—		absolució	
16-04-1937	Francesc Barriach Sanromà	Tarragona	activitats feixistes	absolució	
23-04-1937	Andreu Garcia Fornós	L'Ametlla de Mar (1)		absolució	
	Francesc Consernau Bardi	—		absolució	
	Josep Bayarri Lleó	—		absolució	
	Joan Solé Brull	—		absolució	

	Pere Primer Lleó	L'Ametlla de Mar		absolució
	Rurí Barrufet Martí	—		absolució
	Francesc Lamarca Marsó	—		absolució
	Ramon Cid Lapuerta	—		absolució
	Jacint Llambrich Miralles	—		absolució
	Miquel Vifal Bru	—		absolució
	Ricard Nolla Fuster	—		absolució
	Lluís Estrada Pastor	—		absolució
	Francesc Estrada Casanovas	—		absolució
	Didac Estrada Casanovas	—		absolució
	Antoni Vendrell Vila	—		absolució
29-04-1937	Manel Gómez Bernal	Tarragona		absolució
30-04-1937	Josep Torrents Ivern	—	activitats feixistes	absolució

(*) Eclesiàstics.
(1) Afiliats de la UGT i de la CNT detinguts pel capità Eduard Medrano per constar en un fitxer com a militants d'Acció Ciutadana. Vegeu «Llibertat», 2.02.1937.

Fonts: «Diari de Tarragona», «Llibertat», DOGC, i Causa General NP 231, C. 1450-1451.
Elaboració pròpia.

2.5.2. *Els òrgans judicials i el control de la rereguarda*

El 30 de maig de 1937, el «Diari Oficial» publicava les noves disposicions del govern de la República relatives a l'organització de l'administració de Justícia. D'acord amb el Decret de 7 de maig de 1937 signat pel president de la República, Manuel Azaña, i el ministre de Justícia, Joan Garcia Oliver, la justícia penal popular seria exercida a cada Audiència Territorial pels Tribunals Populars i els Jurats d'Urgència, de Guàrdia i de Seguretat.

Els nous Tribunals Populars estaven integrats per una Secció de Dret, amb tres funcionaris judicials designats pel ministre de Justícia, i vuit jurats de representació popular nomenats pels comitès provincials de cada partit o organització sindical. Aquests tribunals havien de conèixer i sancionar els delictes comuns, d'espionatge, contra la seguretat de l'Estat i de rebel·lió.[657]

El 10 de juny de 1937, sota la presidència de Francesc Mur Castán i actuant com a fiscal Joan Merelo Barberà i com a defensor Jaume Forasté, el Tribunal Popular de Tarragona iniciarà la seva activitat amb la causa per homicidi contra el veí de Rasquera Artur Benages.[658] Des d'aquest primer judici fins al 26 de juny de 1938, és a dir, durant un any, el Tribunal Popular processarà 321 inculpats, sobre els quals es dictaran 176 sentències absolutòries —54,8 %— i 108 sentències condemnatòries —33,6 %.

Com diu Albert Balcells,[659] el nomenament per part del Govern de la República del nacionalista basc Manuel Irujo com a ministre de Justícia i, a Catalunya, la designació pel president Companys del rector de la Universitat Autònoma de Barcelona, Pere Bosch Gimpera, com a conseller de Justí-

657. Vegeu Ordre de Presidència, 24-05-1937. DOGC 30-05-1937.
658. Vegeu «Llibertat», 11-06-1937.
659. A. BALCELLS, *Justícia i presons, després de maig de 1937, a Catalunya*, pp. 7-8.

cia, demostraven una clara determinació de normalitzar l'administració de Justícia. Una normalització que havia d'assegurar les garanties dels processats i la independència del poder judicial. En aquest sentit, la manca de proves acusatòries o la incertesa i la inconcreció de les declaracions dels testimonis de càrrec impossibilitaran del dictar un veredicte de culpabilitat. Així, doncs, el compliment de tot el procediment judicial comportarà que es dictin moltes més sentències absolutòries que no pas de condemna per haver demostrat la culpabilitat.

Tanmateix, com hom pot observar en la relació de les causes incoades pel Tribunal Popular de Tarragona entre el 10 de juny de 1937 i el 8 de gener de 1938, la novetat en l'actuació d'aquest òrgan de justícia es centrarà en els processos seguits contra molts militants del sector anarcosindicalista —CNT, FAI, JJ.LL.—, especialment de les terres de l'Ebre. La instrucció de les causes obeirà a l'acusació pel delicte de rebel·lió o auxili a la rebel·lió, segons les accions i actes comesos durant els fets de Maig o bé per actes delictius realitzats durant els primers mesos de convulsió revolucionària. Com apunta A. Balcells,[660] la repressió policíaca i judicial contra els anarcosindicalistes de Catalunya no pot ser considerada una persecució sistemàtica com la que patí el POUM i semblava més adreçada cap a aquells indesitjables i delinqüents que s'havien aixoplugat sota les sigles del moviment anarcosindicalista. Amb tot, els fets evidenciaven la pèrdua de l'hegemonia cenetista. Malgrat que la CNT conservarà una considerable presència en l'àmbit del poder econòmic (Consell d'Economia i comitès de control), en l'administració local i en l'Exèrcit, l'organització confederal ja no podrà evitar l'empresonament de molts dels seus afiliats.

660. Vegeu A. BALCELLS, *op. cit.*, pp. 24-25.

ACTUACIÓ DEL TRIBUNAL POPULAR DE TARRAGONA
(10-06-1937 - 8-01-1938)

Total processats: 231

Sentències condemnatòries		*Sentències absolutòries*	
Pena de mort	4	Absolucions	151
Reclusió perpètua	1		
30 anys internament camp de treball	3		
25 anys internament camp de treball	1		
20 anys internament camp de treball	8		
15 anys internament camp de treball	5		
12 anys internament camp de treball	30		
10 anys internament camp de treball	1		
6 anys internament camp de treball	13		
3 anys internament camp de treball	4		
2 anys internament camp de treball	2		
1,5 anys internament camp de treball	2		
1 any internament camp de treball	2		
menys d'un any d'internament	4		
Total condemnes	80		

Fonts: «Llibertat», «Diari de Tarragona», Causa general. NP 231. C. 1.450-1.451. AHN. Elaboració pròpia.

Com ja hem esmentat, el 2 de juliol de 1937 el Tribunal Popular de Tarragona dictarà sentència contra 127 anarcosindicalistes processats pels fets de Maig a Tortosa. Tot i que es dictaran 82 sentències absolutòries, quatre processats seran condemnats a mort, tres a la pena de 30 anys d'internament i vuit a la de 20 anys. Durant el mes de setembre se celebraran els judicis contra deu llibertaris processats pels fets de Maig a Tarragona i 39 anarquistes pel delicte de desordre públic durant els successos de primers de maig a la Ribera d'Ebre. Ambdós judicis finalitzaran amb 41 absolucions, tres penes menors de 6 mesos i la imposició de 15 anys d'internament en camps de treball a cinc processats que es trobaven en rebel·lia. A començaments del mes de gener de 1938, setze anarcosindicalistes de la Terra Alta també seran processats pel delicte de rebel·lió. Un veí d'Arnes, Victorià Marquina, serà condemnat a reclusió perpètua mentre que la resta d'inculpats seran absolts.

D'altra banda, el conflicte general pel desacord entre el veredicte de culpabilitat emès pel jurat de representació popular i la pena imposada pels funcionaris judicials que integraven la Secció de Dret palesarà la crisi del sistema de jurat polític. El 25 de setembre de 1937 se celebrarà el judici contra Timoteu Zanuy Lanao, implicat en la trama civil procolpista de Tarragona, pel delicte d'incitació a la rebel·lió. Després del veredicte de culpable emès pel jurat, el tribunal de Dret —format pel president del tribunal, Francesc Mur, i els magistrats Jané i Aguiló— condemnarà el processat a la pena d'un any i sis mesos d'internament en un camp de treball.[661] Els membres del jurat es negaran a signar l'acta, ja que la pena no reflectia «lo que ells en consciència havien fallat».[662] El comitè d'enllaç CNT-UGT decidirà adreçar una carta al conseller de Justícia de la Generalitat «argumentant en termes enèrgics per tal que posi cura a la crisi de justícia que d'un temps ençà ve patint el

661. Vegeu «Llibertat», 26-09-1937.

662. Actes de la Federació Comarcal de Sindicats UGT, 28-09-1937. PS-BARCELONA 368. AHNS.

Tribunal Popular de Tarragona».[663] Uns dies més tard, com a mesura de pressió i de protesta, els membres del jurat es retiraran en bloc i reclamaran la intervenció d'un inspector. Les actes de la Federació Comarcal de Sindicats de la UGT recolliran el descontentament existent amb el Tribunal de Dret:

> «Asensio informa respecte la tasca portada a cap pel Comitè d'Enllaç dels partits anti-feixistes i demés organitzacions sindicals en contra de la deficient actuació del Tribunal Popular en diverses causes seguides contra elements de marcada tendència dretana i que han resultat absolts per l'esmentat Tribunal fent mal ús de les atribucions que al constituir-se en Tribunal de Dret tenen sobre els jurats nomenats per partits i sindicals quins veredictes fets amb tota consciència resultaren anulats amb virtud de la supremacia de dit Tribunal. Havent-se retirat en bloc tots els Jurats (...) per haver-se vist defraudats de la gestió que se'ls havia encomenada».[664]

Amb el temps, la crisi del sistema de jurat polític s'agreujarà i el desencís sobre la seva limitada capacitat davant les competències del Tribunal de Dret comportarà que molts jurats deixin d'assistir als judicis. En els 48 judicis assenyalats en el període comprès entre el 14 de març i el 26 de juny de 1938, deu processos hauran d'ésser suspesos per l'absència de membres del jurat popular.

Per la seva banda, el Jurat d'Urgència estarà integrat per un jutge de dret, designat d'entre els jutges o magistrats pel ministeri de Justícia, i dos jutges de fet nomenats pels partits i sindicats. Aquest òrgan d'administració de justícia havia de sancionar els delictes d'hostilitat i desafecció al règim i la pena màxima era l'internament en un camp de treball per un temps superior a un any i inferior a cinc anys.[665]

663. Actes de la Federació Comarcal de Sindicats. UGT, 28-09-1937. PS-BARCELONA 368. AHNS.

664. Actes de la Federació Comarcal de Sindicats. UGT, 3-10-1937. PS-BARCELONA 368. AHNS.

665. Vegeu Ordre de Presidència, 24-05-1937. DOGC, 30-05-1937. Posteriorment, el decret del ministeri de Justícia del 6 d'agost de 1937 rebaixarà el temps mínim d'internament a 4 mesos. Vegeu DOGC, 22-08-1937.

JUDICIS ASSENYALATS PEL TRIBUNAL POPULAR
DE TARRAGONA 14-03-1938 - 26-06-1938

Setmana	*Judici*	*Processats*	*Judicis suspesos*		*Sentències*	
			Absències Jurats	*Absències Inculpats*	*Condemnes*	*Absolucions*
14 a 19-03-1938	9	15	1	3	2	9
21 a 27-03-1938	7	11	3	1	2	1
29 a 03-04-1938	7	11	2	3	2	—
11 a 16-04-1938	2	6	—	—	5	1
18 a 23-04-1938	4	7	2	1	—	1
25 a 30-04-1938	5	8	—	1	4	3
02 a 07-05-1938	4	5	—	1	2	2
16 a 21-05-1938	1	1	—	1	—	—
06 a 11-06-1938	3	8	—	1	1	2
13 a 18-06-1938	1	5	—	—	—	5
20 a 26-06-1938	5	13	2	—	10	1
Total	48	90	10	12	28	25

Font: Causa general. NP. 231 C. 1.450-1.451. AHN. Elaboració pròpia.

TRIBUNAL POPULAR DE TARRAGONA (10-06-1937 - 8-01-1938)

Data Judici	*Processats*	*Població*	*Delicte*	*Sentència*
10-06-1937	Artur Benages	Rasquera	homicidi	absolució
18-06-1937	Pere Garrofé Expósito	Vilalba i els Arcs	rebel·lió	10 anys
18-06-1937	Manel Segarra Domènech	El Perelló	fraticidi	6 anys, 4 mesos i 10.000 ptes.
19-06-1937	Josep Estradé Parladé	—	desafecte al règim	1 any camp de treball
19-06-1937	Jaume Guasch Mulet	—	saboteig d'economia	absolució
19-06-1937	Domènec Malet Serra	—	desafecte al règim	absolució
19-06-1937	Manel Murgades Torres	Espluga de Francolí	—	absolució
19-06-1937	Antoni Quintana Sedó	Tivissa	—	absolució
22-06-1937	Andreu Foix Vilanova	—	desafecció al règim	es retira l'acusació
	Santiago Muñoz Moreno	—	desafecció al règim	es retira l'acusació
	Cristòfor Picons Bernans	—	desafecció al règim	es retira l'acusació
	Pere Redorat Colet	—	desafecció al règim	es retira l'acusació
	Geroni Sorribas Gracia	—	desafecció al règim	es retira l'acusació
23-06-1937	Rafael Garcia Moreno	—	activitats feixistes	25 anys
24-06-1937	Baldomer Fonts Muntané	Reus	abusos deshonestos	3 anys
	Antoni Ollé Gironés	Reus	rapte	absolució

02-07-1937	Joan Andreu Fontcuberta	Tortosa (1)	rebel·lió militar	20 anys camps de treball
	Ramon Álvarez Iniesto	Tortosa	rebel·lió militar	30 anys d'internament
	Ferran Badia Ticó	Tortosa	rebel·lió militar	pena de mort
	Francesc Caballé	Tortosa	rebel·lió militar	20 anys camps de treball
	Manel Carrozas Barballó	Tortosa	rebel·lió militar	pena de mort
	Ramon Coll Lahuerta	Tortosa	rebel·lió militar	20 anys camps de treball
	Rafael Fabre Montagut	Tortosa	rebel·lió militar	30 anys d'internament
	Frederic Ferrer Bel	Tortosa	rebel·lió militar	20 anys camps de treball
	Félix Garcia Ferrer	Tortosa	rebel·lió militar	30 anys d'internament
	Francesc Ginestà Bassó	Tortosa	rebel·lió militar	pena de mort
	Miquel Molina Torné	Tortosa	rebel·lió militar	pena de mort
	Domènec Pla Querol	Tortosa	rebel·lió militar	20 anys camps de treball
	Pere Saez Gamir	Tortosa	rebel·lió militar	20 anys camps de treball
	Josep Tarín Valldepérez	Tortosa	rebel·lió militar	20 anys camps de treball
	Rogeli Tena Villarroya	Tortosa	rebel·lió militar	12 anys
	82 processats més	Tortosa	rebel·lió militar	absolució
08-07-1937	Antoni Palau Duran	Bràfim	desobediència	absolució
14-08-1937	Joan Fortuny Gener	—	proposició a la rebel·lió	1 any i 6 mesos
	Marià Magriñà Morell	—	proposició a la rebel·lió	1 any
	Pere Martorell Montserrat	—	proposició a la rebel·lió	2 anys i 4 mesos

TRIBUNAL POPULAR DE TARRAGONA (10-06-1937 - 8-01-1938) (Continuació)

Data Judici	*Processats*	*Població*	*Delicte*	*Sentència*
	Bonaventura Riera Aguadé	—	proposició a la rebel·lió	absolució
	Josep Roig Gavaldà	—	proposició a la rebel·lió	2 anys i 4 mesos
28-08-1937	Josep Borrull	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Joan Cases	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Joan Cunillera	Ulldemolins	activitats feixistes	2 anys i 6 mesos
	Jaume Figueres	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Pere Monllaó Arbós	Ulldemolins	activitats feixistes	2 anys i 6 mesos
	Josep Monllaó	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Leonci Monllaó	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Silvino Monllaó	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Jaume Moragues	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Joan Nogués	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Joan Llurba	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Rafael Llurba	Ulldemolins	activitats fexistes	6 anys
	Ramon Llurba	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
	Joan Toldrà	Ulldemolins	activitats feixistes	6 anys
03-09-1937	Salvador Basora Parelles	Tarragona (2)	rebel·lió militar	15 anys camp de treball
	Bartomeu Carlos Boltrons	Tarragona	auxili rebel·lió	absolució
	Esteve Escudero Gorris	Tarragona	rebel·lió militar	15 anys camp de treball
	Antoni Jiménez Guardiola	Tarragona	rebel·lió militar	15 anys camp de treball
	Emili Martí Segalà	Tarragona	auxili rebel.lió	absolució
	Manel Pampliega González	Tarragona	rebel·lió militar	15 anys camp de treball

	Josep Lluís Pando Vàzquez	Tarragona	auxili rebel·lió	absolució
	Josep Pena Llurba	Tarragona	rebel·lió militar	15 anys camp de treball
	Antoni Rioné Jové	Tarragona	auxili rebel·lió	absolució
	Nicolau Santamaria Minguez	Tarragona	auxili rebel·lió	absolució
18-09-1937	Joaquim Arbós	Móra d'Ebre (3)	desordre públic	6 mesos
	Jaume Martí	Móra la Nova	desordre públic	6 mesos
	Domènec Miralles	Móra d'Ebre	desordre públic	6 mesos
	36 processats més	Móra d'Ebre	desordre públic	absolució
25-09-1937	Timoteu Zanuy Lanao	Tarragona	incitació a la rebel·lió	1 any i 6 mesos camp de treball
05-11-1937	Josep Barberà Ascaso	—	robatori	2 anys i 7 mesos
25-12-1937	Volkham Guillaume	—	robatori	2 mesos
08-01-1938	Victorià Marquina Abellan	Arnes (4)	rebel·lió	reclusió perpètua
	15 processats més	Gandesa	rebel·lió	absolució

Fonts: «Diari de Tarragona», «Llibertat» i Causa general NP. 231 C. 1.450-1.451. AHN. Elaboració pròpia.

(1) Causa: Fets de Maig a Tortosa.
(2) Causa: Fets de Maig a Tarragona.
(3) Causa: Fets de Maig a Móra d'Ebre.
(4) Causa: Fets de Maig a Gandesa.

Des del 16 de juny de 1937, data en la qual se celebrarà el primer judici sota la presidència del magistrat Benjamí Jané,[666] fins al 10 de febrer de 1938, seran processats pel Jurat d'Urgència de Tarragona 116 inculpats, sobre els quals recauran 73 sentències absolutòries —63 %— i 43 sentències condemnatòries —37 %.

ACTUACIÓ DEL JURAT D'URGÈNCIA DE TARRAGONA
(16-06-1937 - 10-02-1938)

Total processats: 116.

Sentències condemnatòries		*Sentències absolutòries*	
3 anys internament en camp de treball	2	absolucions	73
2 anys internament en camp de treball	12		
1,5 any internament en camp de treball	8		
1 any internament en camp de treball	10		
6 mesos internament en camp de treball	2		
4 mesos internament en camp de treball	9		
Total	43		

Fonts: «Llibertat», «Diari de Tarragona», Causa general. NP 231. C. 1.450-1.451. AHN. Elaboració pròpia.

Els aspectes més remarcables de l'acció del Jurat d'Urgència seran la tramitació ràpida del sumari i del judici, en el termini màxim de cinc dies,[667] i l'allau de sentències absolutòries, generalment dictades com a conseqüència de ser retirada l'acusació per part del fiscal davant l'absència de proves. Durant l'estiu de 1937, el Jurat d'Urgència de Tarragona alliberarà un bon nombre dels retinguts en el vaixell presó «Isla de Menorca», eclesiàstics empresonats pel fet de ser-ho i elements dretans detin-

666. Vegeu «Llibertat», 17-06-1937.
667. Vegeu Ordre de Presidència, 24-01-1937. DOGC, 30-05-1937, i Ordre de Presidència, 10-05-1937, DOGC, 22-08-1937.

JURAT D'URGÈNCIA DE TARRAGONA (16-06-1937 - 10-02-1938)

Data judici	*Processats*	*Població*	*Professió*	*Delicte*	*Sentència*
16-06-1937	Paladí Colomé Duer	—	—	activitats feixistes	absolució
	Josep Ferrer Calvet	Valls	—	activitats feixistes	absolució
	Joaquim Rial Lloberas	Tarragona	sacerdot	activitats feixistes	absolució
	Salvador Rial Lloberas	Tarragona	sacerdot	activitats feixistes	absolució
	Pere Sanuy	—	—	activitats feixistes	absolució
19-06-1937	Josep Constantí Mestres	Vimbodí	pagès	activitats feixistes	absolució
	Francesc Recasens Ros	Vimbodí	pagès	activitats feixistes	absolució
	Josep Recasens Constantí	Vimbodí	pagès	activitats feixistes	absolució
	Jaume Vidal Romans	Vimbodí	barber	activitats feixistes	absolució
	Ramon Vila Guasch	Vimbodí	ferrer	activitats feixistes	absolució
22-06-1937	Tomasa Elvira Manchado	Tarragona	servei	activitats feixistes	3 anys
22-06-1937	Sebastià Anguera Llauradó	Riudoms	pagès	activitats feixistes	absolució
	Pere Fargas Salvadó	Riudoms	fuster	activitats feixistes	absolució
	Lluís Gavalda Lurba	Riudoms	paleta	activitats feixistes	absolució
	Antoni Llorens Figuerola	Riudoms	lampista	activitats feixistes	absolució
	Joan Pujol Casas	Riudoms	fuster	activitats feixistes	absolució
25-06-1937	Guillem Barceló Ferré	Capçanes	estudiant	activitats feixistes	absolució
	Ricard Barceló Sancho	Bellmunt	jornaler	activitats feixistes	absolució
	Josep Pellejà Vidal	Pratdip	cafeter	activitats feixistes	absolució
06-07-1937	Francesc Roca Vidal	Valls	comerç	activitats feixistes	absolució
	Josep Rovira Colom	Valls	escrivent	activitats feixistes	absolució
06-07-1937	Francesc Iglésias Casamitjana	Solivella	pagès	activitats feixistes	absolució

JURAT D'URGÈNCIA DE TARRAGONA (16-06-1937 - 10-02-1938) (Continuació)

Data judici	*Processats*	*Població*	*Professió*	*Delicte*	*Sentència*
07-07-1937	Josep M. Borja Pi	Falset	pagès	activitats feixistes	absolució
	Hermenegild Montlleó Bové	Falset	comerç	Activitats feixistes	absolució
	Josep Pascó Jardí	Falset	pagès	activitats feixistes	absolució
	Josep Soldevila Pellicé	Falset	pagès	activitats feixistes	absolució
09-07-1937	Joaquim Álvarez Domènech	Tarragona	funcionari	desafecció al règim	absolució
09-07-1937	Abdó Aguadé Ferrer	Vilallonga	pagès	desafecció al règim	1,5 any camp de treball
	Josep Barberà Rodríguez	Vilallonga	pagès	desafecció al règim	1 any camp de treball
	Leandre Ibar Rosiñol	Vilallonga	militar retirat	desafecció al règim	absolució
	Joan Riera Pellicer	Vilallonga	pagès	desafecció al règim	1,5 any camp de treball
	Salvador Padrell Navarro	Vilallonga	pagès	desafecció al règim	1 any camp de treball
	Josep Serra Gibert	Vilallonga	propietari	desafecció al règim	absolució
13-07-1937	Josep Fortuny Gené	Vilallonga	pagès	desafecció al règim	absolució
13-07-1937	Josep Calaf Balsells	Vendrell	escrivent	desafecció al règim	6 mesos camp de treball
	Josep Cullaré Rosell	Vendrell	comerç	desafecció al règim	1 any camp de treball
	Benet Mascaró Ferré	Vendrell	empleat	desafecció al règim	2 anys camp de treball
14-07-1937	Francesc Brell Vaqué	Tarragona	serraller	desafecció al règim	1 any i 6 mesos camp de treball

04-08-1937	Antoni Berengué Bonet	Belltall	pagès	desafecció al règim	absolució
04-08-1937	Antoni Carreras Avià	Vistabella	sacerdot	desafecció al règim	absolució
04-08-1937	Salvador Sans Escoda	Benissanet	pagès	desafecció al règim	absolució
04-08-1937	Joaquim Sebastià Calvet	Cabacès	militar retirat	desafecció al règim	absolució
06-08-1937	Josep Armengol Boronat	Salomó	boter	activitats feixistes	absolució
	Cosme Boronat Canals	Salomó	pagès	activitats feixistes	absolució
	Joan Boronat Ferrando	Salomó	pagès	activitats feixistes	absolució
	Joan Calvet Reverter	Salomó	pagès	activitats feixistes	absolució
	Josep Dalmau Pons	Salomó	secretari ajuntament	activitats feixistes	absolució
	Josep Galofré Boronat	Salomó	pagès	activitats feixistes	absolució
	Josep Roig Güell	Salomó	fuster	activitats feixistes	absolució
	Ignasi Ribé Canals	Salomó	—	activitats feixistes	absolució
10-08-1937	Toribi Vallès Badia	L'Arboç	recader	activitats feixistes	absolució
10-08-1937	Josep Adern Salvadó	Selva del Camp	sacerdot	activitats feixistes	absolució
	Pau Aguadé Massoni	Selva del Camp	sacerdot	activitats feixistes	absolució
	Llorens Font Bofill	Selva del Camp	sacerdot	activitats feixistes	absolució
	Ferran Carrera Badia	Selva del Camp	sacerdot	activitats feixistes	absolució
	Josep Rosell Borrell	Selva del Camp	sacerdot	activitats feixistes	absolució
14-08-1937	Josep Griñó Vidal	Vinyols	secretari ajuntament	activitats feixistes	absolució
17-08-1937	Ramon Alemany Fornós	Tortosa	—	activitats feixistes	absolució
17-08-1937	Josep Mayor Mengual	Tarragona	cambrer	activitats feixistes	absolució

JURAT D'URGÈNCIA DE TARRAGONA (16-06-1937 - 10-02-1938) (Continuació)

Data judici	*Processats*	*Població*	*Professió*	*Delicte*	*Sentència*
18-08-1937	Joan Cabré Cabré	Tarragona	comerç	activitats feixistes	absolució
20-08-1937	Josep Cogul Prats	Selva del Camp	pagès	activitats feixistes	1 any i 1 mes
20-08-1937	Pau Vidal Salvat	Tarragona	comerç	activitats feixistes	absolució
20-08-1937	Joan Queral Solé	La Secuita	sacerdot	activitats feixistes	1 any i 4 mesos
04-09-1937	Josep Andreu Bosch	Constantí	sacerdot	activitats feixistes	4 mesos camp de treball i 2 anys de desterrament de Constantí
24-08-1937	Josep Roca Baldrich	Almoster	sacerdot	activitats feixistes	1 any camp de treball
24-08-1937	Basili Rofes Rofes	Colldejou	pagès	activitats feixistes	3 anys camp de treball
01-09-1937	Jaume Alabart Fàbregas	Lloà	mestre	activitats feixistes	absolució
07-09-1937	Josep Giró Balañà	Figuerola	—	activitats feixistes	4 mesos camp de treball
10-09-1937	Francesc Albareda Llop	Segarra de Gaià	comerç	activitats feixistes	4 mesos camp de treball
	Ramon Segura Puig	Segarra de Gaià	pintor	activitats feixistes	4 mesos camp de treball

22-09-1937	Pere Ripoll Ladressa	Tarragona	—	activitats feixistes	1 any camp de treball
	Jaume Cleofé Aquilaué	Tarragona	empleat	activitats feixistes	2 anys camp de treball
	Emili Cleofé del Rosario	Tarragona	empleat	activitats feixistes	1 any reclusió
	Isidre Montenegro Garcia	Tarragona	militar retirat	activitats feixistes	absolució
	Leocadi Villasevil Gutiérrez	Tarragona	mecànic dentista	activitats feixistes	2 anys camp de treball
22-09-1937	Zózimo de la Monja Peláez	Perelló	electricista	activitats feixistes	4 mesos camp de treball
21-10-1937	Joan Coca Dalmau	Reus	avicultor	activitats feixistes	1 any camp de treball
28-10-1937	Rafael Casals Guinovart	Torredembarra	—	desafecció al règim	4 mesos camp de treball
29-10-1937	Miquel Moix Gassol	Forès	pagès	desafecció al règim	4 mesos camp de treball
05-11-1937	Josep M. Batlle Boada	Montblanc	pagès	desafecció al règim	absolució
18-11-1937	Lluís Rovirosa Solé	Calafell	obrer	desafecció al règim	absolució
23-11-1937	Maria Artells Castán	Reus	comerç	desafecció al règim	absolució
23-11-1937	Tirso Benito Barrera	L'Arboç	advocat	desafecció al règim	absolució
24-11-1937	Josep Morgades Domingo	Flix	flequer	sabotatge a l'economia	absolució
25-11-1937	Josep Mañé Font	Benissanet	barber	hostilitat a les ordres del govern	absolució

JURAT D'URGÈNCIA DE TARRAGONA (16-06-1937 - 10-02-1938) (Continuació)

Data judici	*Processats*	*Població*	*Professió*	*Delicte*	*Sentència*
30-11-1937	Josep Roda Simó Alfred Roda Villalbí	Godall Godall	pagès pagès	sabotatge a l'economia sabotatge a l'economia	absolució absolució
30-11-1937	Ernestina Codorniu Basset	Roquetes	—	desafecció al règim	inhibició
01-12-1937	Bautista Viña Domènech	Prat del Comte	pagès	desafecció al règim	4 mesos de reclusió
02-12-1937	Antoni del Rio Navarro	Tarragona	—	desafecció al règim	sobreseïment
14-12-1937	Rafael Papasseit Figueras	Benissanet	advocat	activitats contra el règim	6 mesos camp de treball
28-12-1937	Joan Rosell Vallvé	Alcover	pagès	sabotatge a l'economia	absolució
29-12-1937	Josep Magrané Castelló	Reus	industrial	sabotatge a l'economia	absolució
29-12-1937	Francesc Domènech Bladé	Vilalba dels Arcs	comerç	activitats feixistes	absolució
05-01-1938	Cristòfor Robusté Torrell	Vilaverd	—	desafecció al règim	absolució
05-01-1938	Joaquim Vallès Papió	Planes del Montsià	—	desafecció al règim	absolució
06-01-1938	Melcior Reverter Queralt	Alcanar	—	desafecció al règim	absolució
13-01-1938	Cristòfor Gallart Sentís	—	—	desafecció al règim	4 mesos camp de treball

13-01-1938	Rosa Vives Pujol	Reus	—	acaparament de moneda	absolució
20-01-1938	Ramon Riera Tomàs	Savallà	—	desafecció al règim	absolució
04-02-1938	Jaume Bernades	Segarra de Gaià	—	desafecció al règim	absolució
04-02-1938	Vicenç Cardona	Gandesa	—	sabotatge a l'economia	absolució
04-02-1938	Rosa Llarc	Gandesa	—	desafecció al règim	absolució
04-02-1938	Joaquim Vidal	Gandesa	—	desafecció al règim	absolució
10-02-1938	Josep Arbós Vallés	Montmell	—	desafecció al règim	absolució
10-02-1938	Joan Pascual Andreu	Montmell	—	desafecció al règim	absolució

Fonts: «Diari de Tarragona», «Llibertat» i Causa General NP. 231 C. 1450-1451. AHN.
Elaboració pròpia.

guts pels comitès locals antifeixistes en els primers mesos de la guerra. La nova conjuntura creada després dels fets de Maig provocarà una situació paradoxal: mentre que molts dels detinguts durant els primers mesos de la guerra eran alliberats pel Jurat d'Urgència, alguns dels milicians que els varen detenir seran processats i condemnats pel Tribunal Popular.

La tendència iniciada a començament d'estiu de 1937 pel ministre de Justícia, Irujo, i pel conseller de Justícia, Bosch Gimpera, que pretenia normalitzar l'administració de justícia en la zona republicana, es veurà aturada per la decisió de Negrín de crear una jurisdicció especial. L'objectiu n'era la repressió i el control d'una rereguarda cada cop més militaritzada i mobilitzada per la guerra. El dia 1 de desembre de 1937, la «Gaceta» publicava el decret de creació dels tribunals especials de guàrdia, els quals havien d'actuar contra els delictes flagrants d'espionatge, alta traïció i derrotisme. La determinació de Negrín de crear uns tribunals, que ell mateix considerava com a «máquinas de guerra»,[668] i que segons Irujo no garantien la independència de l'organisme judicial, comportarà la dimissió del ministre basc.

L'ordre de Justícia del dia 6 de maig de 1938 creava a Tarragona un Tribunal Especial de Guàrdia sota la presidència del magistrat Benjamí Jané Jané, amb el socialista David Valle Peña com a vocal representant del ministeri de Governació i Gonzalo García Navarrete com a vocal nomenat pel ministeri de Defensa Nacional.[669] Aquests nous òrgans judicials escaparan al control del departament de Justícia de la Generalitat. De fet, el Tribunal Especial de Guàrdia de Tarragona es constituirà el 25 d'abril, és a dir, dotze dies abans de la publicació de l'ordre en el «Diari Oficial».

El procediment excepcional d'urgència —celebració del judici a les 48 hores que el fiscal hagués lliurat el cas al tribunal— i la pressió i la influència del Servicio de Inteligencia Militar (SIM) sobre els dos vocals de Governació i Defensa va-

668. A BALCELLS, *op. cit.*, pp. 52-57.
669. Ordre de Justícia, 6-05-1937. DOGC, 7-05-1937.

ren comportar, com ho recull Tasis, que es cometessin «moltes barrabassades».[670]

TRIBUNAL ESPECIAL DE GUÀRDIA DE TARRAGONA
(MAIG-DESEMBRE 1938)

Nombre de persones encartades		
Condemnats	339	54,6 %
Absolts	142	23 %
Sobreseïments	94	15 %
Inhibits	7	1,15 %
Rebels	3	0,50 %
Pendents	36	5,75 %
Total	621	

Penes capitals imposades	
Confirmades i pendents del vistiplau del govern	4
Commutades per 30 anys	3
Anul·lades pel Tribunal Especial d'Alta Traïció	4
Total	11

Multes imposades	
Ingressades Caixa d'Estalvis de la Generalitat	780.446,25
Ingressades Delegació d'Hisenda	206.772,55
Quantitats pendents de cobrament	87.344,60
Total	1.074.563,40

Font: Causa General, NP 231. c. 1.450-1.451. AHN.
Elaboració pròpia.

670. R. TASIS, *op. cit.*, p. 144.

TRIBUNAL ESPECIAL DE GUÀRDIA DE TARRAGONA (MAIG - DESEMBRE 1938)

Expedients tramitats, classificats per delictes i situació.

Subsistències	*Condemnats*	*Absolts*	*Sobreseïment*	*Inhibició*	*En poder del fiscal o instructor*	*Arxivats*	*Pendents*	*Total*
Preus abusius	107	23	11	—	—	4	6	151
Adulteració de llet	4	—	—	—	—	—	—	4
Manca de pes	1	1					2	—
Acaparament	14	11	3	1	—	1	—	30
Ocultació	22	8	9	—	—	2	3	44
Circulació il·legal	10	—	—	—	—	—	—	10
Intercanvi	14	8	4	—	—	—	1	27
Atresorament	—	—	1	1	—	—	—	2
Falsificació	—	—	—	1	—	—	—	1
Infracció normes	5	3	2	—	—	—	—	10
Alta traïció i derrotisme								
Alta traïció	21	14	9	1	—	1	7	53
Derrotisme	10	9	5	—	3	—	2	29
Totals	208	77	44	4	3	8	19	363

Font: Causa General, c. 1.450-1.451. AHN.
Elaboració pròpia.

EXPEDIENTS PER DELICTE D'ALTA TRAÏCIÓ, DERROTISME I SUBSISTÈNCIES QUE CORRESPONEN ALS POBLES DEL TARRAGONÈS

	Alta traïció - Derrotisme	*Subsistències*
ALTAFULLA		3
BONASTRE		1
CREIXELL DE MAR		1
LA CANONJA		1
EL MORELL	1	1
PERAFORT		1
POBLA DE MAFUMET		2
POBLA DE MONTORNÈS		1
LA RIERA DE GAIÀ		1
SALOMÓ	1	1
LA SECUITA		3
SALOU	1	
TARRAGONA	16	61
TORREDEMBARRA	1	3
VILALLONGA DEL CAMP		1
VILA-SECA		3
Totals	20	84

Font: Causa General, c. 1.450-1.451. AHN.
Elaboració pròpia.

Si durant set mesos el Tribunal Popular de Tarragona i el Jurat d'Urgència havien processat 347 persones de les quals 224 foren absoltes, és a dir, un 64,5 %, l'actuació del Tribunal Especial de Guàrdia capgirarà la dinàmica judicial. En vuit mesos, de maig a desembre de 1938, la nova jurisdicció especial processarà 621 inculpats, dels quals 142 seran absolts i 94 veuran el seu cas sobreseguit —això és, tot plegat, un 38 %—,

mentre que 339 encausats seran condemnats a penes molt més severes d'internament en camps de treball i seran imposades onze penes de mort. Com a exemple de l'enduriment de les penes, vegem com el setembre de 1938, en el Preventori Judicial de Tarragona, hi ha nou reclusos sobre els quals ja s'ha dictat sentència condemnatòria per part del Tribunal Especial de Guàrdia: Antonio García Guerra (derrotisme —20 anys d'internament), Raimon Costa Lasheras (derrotisme —6 anys i un dia d'internament), Genar Bartolí Queralt (derrotisme —6 anys i un dia d'internament), Ignasi Lacruz Abió (derrotisme —6 anys i un dia d'internament), Francesc Goñi Sansó (derrotisme —3 anys d'internament), Margalida Ortiz Serra (desafecció —6 anys i un dia d'internament), Pilar Cubells Català (alta traïció —30 anys d'internament), Carme Català Botanch (alta traïció —6 anys i un dia d'internament), Joan Forcades Bages (alta traïció —30 anys d'internament).[671]

D'altra banda, si l'aplicació de sancions econòmiques per part del Tribunal Popular i el Jurat d'Urgència de Tarragona representa un import global de 80.000 ptes., les multes imposades pel nou Tribunal Especial de Guàrdia s'elevaran a la suma total d'1.074.563 ptes. De les sancions imposades pel Tribunal Popular i el Jurat d'Urgència només seran cobrades 6.500 ptes., un 8 %, mentre que més de 980.000 ptes de multes, un 92 %, seran liquidades al Tribunal Especial de Guàrdia.

L'agreujament de la problemàtica dels proveïments, el desabastament generalitzat de la ciutat i l'escàs racionament oficial obligaran la població a realitzar operacions al marge de la legalitat només per poder sobreviure. La repressió del Tribunal Especial de Guàrdia esdevindrà molt fèrria i comportarà la tramitació de més de 280 expedients per delictes relacionats amb les subsistències. L'enduriment de les penes dictades pel Tribunal Especial de Guàrdia i, en definitiva, la repressió exercida contra els delictes de traïció i derrotisme —en una conjuntura bèl·lica negativa en la qual s'estava desenvolupant la contrao-

671. GEN. 63/3, 301-302, 27-09-1938. AHNS.

fensiva franquista a l'Ebre— i contra els delictes relacionats amb les subsistències —en els moments més àlgids de desabastament de la població—, esdevindran un factor més de desmoralització sobre una rereguarda gairebé exhausta.

Relacionat amb la manca dels queviures mínims per a la supervivència, el Tribunal Tutelar de Menors passarà d'incoar 72 expedients l'any 1936 a 169 durant l'any 1938, principalment per delictes relacionats amb petits robatoris. Molts dels menors detinguts per la Delegació d'Ordre Públic per haver comès algun tipus de furt procedeixen de les zones evacuades. En aquest sentit, durant l'any 1936, només un 31 % dels nois expedientats pel Tribunal Tutelar de Menors provenien de més enllà de les comarques tarragonines. L'any 1938, aquest percentatge de menors refugiats expedientats s'elevarà al 88 %.[672]

2.5.3. *El Preventori Judicial de Tarragona*

Ubicat en el Pretori Romà —conegut popularment per «Pilats»—, localitzat a la plaça del Rei, la presó, anomenada Preventori Judicial de Tarragona, esdevenia el principal centre de reclusió de la província. La seva funció consistia a concentrar tots els processats per l'Administració de Justícia d'àmbit provincial, la qual tenia la seva seu a la ciutat. Així doncs, a més dels inculpats del partit judicial de Tarragona, la presó de Pilats, en el moment del judici, recloïa els processats procedents dels preventoris de Reus, Tortosa i el Vendrell, així com els dels dipòsits municipals de Montblanc i Gandesa. Un cop dictada sentència, els presos havien de ser traslladats per complir la condemna als correccionals de Barcelona, Figueres, Mataró, Cerdanyola i Vic. D'altra banda, a disposició del delegat d'Ordre Públic de Tarragona, també seran reclosos els presos governatius, és a dir, aquells que com a màxim podien estar 30 dies sense ser processats.[673]

672. Vegeu J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, pp. 401-403.
673. Per aprofundir en el tema del sistema penitenciari de Catalunya du-

Tanmateix, aquest marc de funcions i atribucions de la presó de Tarragona es veurà alterat al llarg del període de la guerra civil pels diferents esdeveniments, els quals forçosament havien de repercutir en la seva dinàmica interna. El 22 de juliol de 1936, militants anarcosindicalistes tarragonins, esperonats per milicians armats procedents de Barcelona, obrien les portes de la presó i alliberaven tots els presos sense distincions. Aquesta acció revolucionària és definida en els següents mots per Rafael Tasis:

> «Una Revolució es caracteritzava, singularment, als ulls dels anarquistes, per un gest que la consagrava davant dels seus seguidors: l'esbatanament violent de les portes de les presons».[674]

Això no obstant, en el transcurs de dos dies, la presó de Pilats torna a omplir-se amb nous estadants com a conseqüència de les primeres detencions. El 24 de juliol de 1936, el director interí, Miquel Morey Cabrer, comunica al delegat d'Ordre Públic que hi ha 125 empresonats si bé la capacitat màxima de la presó és de 60 reclusos, «con lo que resulta materialmente atestado, y como en absoluto carece de higiene, pues muchos de sus departamentos no tienen agua, ni retretes, ni ventilación suficiente y demás condiciones imprescindibles en una aglomeración, ello puede dar origen a epidemias».[675]

Seguint la pràctica iniciada en tancar els empresonats dels fets d'Octubre de 1934, per ordre del Comitè Antifeixista de

---

rant la guerra civil, vegeu: R. TASIS MARCA, *Les presons dels altres. Records d'un escarceller d'ocasió*; A. BALCELLS, GONZÀLEZ, *Justícia i presons, després de maig de 1937 a Catalunya*, i P. PAGÈS BLANCH, *La presó model de Barcelona: aproximació a la història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939. La mobilitat dels reclusos*. Per la importància dels fons documentals dels centres penitenciaris vegeu: R. COLLADO QUEMADA, *Valor documental de los archivos de las instituciones penitenciarias. El Penal del Dueso*. Sobre el Centre Penitenciari de Tarragona, només hi ha les obres que es refereixen als primers anys de la postguerra de J. SUBIRATS PIÑANA, *Pilatos 1939-1941. Prisión de Tarragona*, i J. VENTURA SOLÉ, *Presó de Pilats. Tarragona, 1939-1941*.

674. R. TASIS, *op. cit.*, p. 23.

675. Expedients de Governació. Defensa i Ordre Públic, 24-07-1936. ADT.

Tarragona, seran immediatament habilitats els vaixells presó amb l'objecte que hi siguin traslladats els retinguts a Pilats i per tal de concentrar-hi un creixent nombre de detinguts d'arreu de les comarques tarragonines. Una de les primeres disposicions del comitè serà reconvertir l'edifici del Pretori Romà en seu d'un futur museu arqueològic. No obstant, de manera residual, la presó continuarà exercint les seves funcions, i arribarà a registrar un mínim d'onze presos —set homes i quatre dones— el 15 d'octubre de 1936.[676]

Mitjançant el Decret de 12 d'agost de 1936 les competències sobre les presons de Catalunya seran assumides per la Generalitat, tanmateix, a la pràctica, estaran dirigides per un comitè de serveis correccionals, integrat per representants de les organitzacions polítiques i sindicals, reconegut pel Departament de Justícia.[677] Quatre dies més tard, el director de la presó de Tarragona acusava rebuda de la incautació del servei de presons per part de la Generalitat:

> «A l'ensems us comunico que resto assabentat de l'obligació d'adquirir la bandera catalana i d'entendre'm en el successiu directament amb aquest Comitè de tots quants assumptes depenien abans de la Direcció General de Presons».[678]

Eren vuit els funcionaris que tenien cura dels serveis de la presó, i la repressió revolucionària i l'odi que havien desvetllat els escarcellers tindrà conseqüències mortals per al seu director, Manuel Casuso Martínez, i per al guàrdia de presons August Castelo Garcia.[679]

676. GEN. 77/1. AHNS.

677. Vegeu Fons Bosch Gimpera, sig. 7.1-10, 8-01-1938. ANC. Citat a A. BALCELLS, *Justícia i presons...*, p. 63.

678. GEN. 63/1. AHNS.

679. Manuel Casuso Martínez serà abatut el 30 de juliol a l'Oliva; vegeu J. M. SOLÉ SABATÉ i J. VILLARROYA FONT, *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*, vol. II, p. 236. El nou director del Preventori Judicial comunicarà als seus superiors que August Castelo fou trobat mort en el terme del Catllar el 17 d'octubre de 1936. GEN. 63/1-11. AHNS.

En la nova situació creada després del 19 de juliol, el propòsit de millorar la formació del personal i humanitzar les condicions de vida en les presons quedarà consignat, si més no, en la terminologia emprada per a definir els funcionaris i els centres. El cos de guàrdies de seguretat interior serà suprimit i substituït pel cos d'auxiliars-reformadors,[680] així com el cos de presons, reemplaçat pel cos de serveis correccionals.[681] D'altra banda, la presó provincial de Tarragona s'anomenarà establiment correccional i, posteriorment, preventori judicial.

Miquel Morey Cabrer, director interí que substituirà el represaliat Manuel Casuso, exercirà les seves funcions fins a finals de novembre, quan en passar a dirigir una secció administrativa del Comitè de Serveis Correccionals de Catalunya serà reemplaçat per Pere Llampallas i Camarasa, llicenciat en Dret i pèrit mercantil.[682] La resta del personal estarà format per set funcionaris de l'antic cos de presons estatal i dos funcionaris acabats de nomenar pel comitè. La situació dels homes que integraven la plantilla del centre de reclusió no era gens falaguera. Per Tasis Marca eren insuficients per a cobrir les necessitats del servei i, «desarmats i mal retribuïts com estaven, eren realment dignes de llàstima». Primer, per part dels reclusos considerats feixistes, rebran «una sàvia barreja d'advertiments, prometences i amenaces, acompanyats de petites corrupcions per rebre paquets extres o tenir facilitats de comunicació amb l'exterior». Posteriorment, després dels fets de Maig de 1937, els empresonats antifeixistes «amenaçaven amb totes les revenges per al dia que sortissin d'allà».[683] A la pressió que rebien dels reclusos, feixistes o antifeixistes, s'afegia la progressiva saturació del centre. Si el juliol de 1936 hi

680. Vegeu DOGC, 9-09-1936.

681. Vegeu DOGC, 24-09-1936.

682. Ordre de Justícia, 25-11-1936. DOGC, 3-12-1936. Pere Llampallas serà substituït interinament el 24 de setembre de 1938 pel director del Preventori Judicial de Reus, Joan Enric Llovera Martí. Posteriorment, el 12 d'octubre de 1938, en serà nomenat director Tomàs Pallejà Marco, que exercirà les seves funcions fins al final de la guerra.

683. R. TASIS, *op. cit.*, p. 93.

havia un funcionari per cada 8 interns, el juny de 1938 per cada funcionari hi havia 27 empresonats. D'altra banda, segons un informe del director Pere Llampallas, els funcionaris presentaven una escassa o deficient formació cultural.[684]

MOVIMENT D'INTERNS DEL PREVENTORI JUDICIAL DE TARRAGONA. (OCTUBRE 1936 - MAIG 1937)

Data	*Governatius*		*Detinguts*	*Processats*		*Penats*		*Total Parcial*		*Total*
	H	*D*		*H*	*D*	*H*	*D*	*H*	*D*	
01-10-1936	11	6		18	—			29	6	35
15-10-1936	2	4		5	—			7	4	11
30-10-1936	2	5		7	—			9	5	14
03-11-1936	26	7		7	—	5	—	38	7	45
15-11-1936	10	6		7	—			17	6	23
28-11-1936	33	6		10	—			43	6	49
01-12-1936	14	6		8	—			22	6	28
26-12-1936	9	7		15	—	15	—	39	7	46
05-01-1937	4	4		15	—	19	—	38	4	42
16-01-1937	5	3		17	—	26	—	48	3	51
29-01-1937	4	3		15	—	50	1	69	4	73
04-02-1937	3	4		17	—	3	—	23	4	27
19-02-1937	10	11		17	—	8	—	35	11	46
01-03-1937	14	4		19	—			33	4	37
15-03-1937	4	3		18	—			22	3	25
01-04-1937	3	2		14	2	1	—	18	4	22
15-04-1937	3	—		12	1	1	—	16	1	17
30-04-1937	1	—		15	1			17	1	18
08-05-1937	23	—		15	1	1	—	39	1	40
09-05-1937	48	—		15	1	1	—	64	1	65
22-05-1937	7	—		18	1	1	—	26	1	27

Font: GEN. 77/1 ANHS. Elaboració pròpia.

684. GEN. 31/1-18. AHNS.

MOVIMENT D'INTERNS DEL PREVENTORI JUDICIAL DE TARRAGONA (JUNY 1937 - GENER 1939)

Data	*Governatius*		*Detinguts*		*Processats*		*Penats*		*Total Parcial*		*Total*
	H	*D*	*H*	*D*	*H*	*D*	*H*	*D*	*H*	*D*	
01-06-1937	7	—			18	1	1	—	26	1	27
15-06-1937	6	—	1	—	64	1	1	—	72	1	73
30-06-1937	6	—			69	1	1	—	76	1	77
15-07-1937	8	—			75	1	1	—	84	1	85
31-07-1937	8	—			77	1	1	—	86	1	87
15-08-1937	5	—			98	—	1	1	104	1	105
31-08-1937	3	—	1	—	101	—	1	—	106	—	106
15-09-1937	1	—			99	—	2	—	102	—	102
30-09-1937	5	—			76	—	2	—	83	—	83
31-10-1937	1	—			68	—	2	—	71	—	71
15-11-1937	5	—			68	1	4	1	77	2	79
15-12-1937	1	—			87	1	9	—	97	1	98
31-12-1937	5	—			92	1	9	—	106	1	107
01-02-1938	9	1	1	—	112	—	8	—	130	1	131
28-02-1938	4	1	1	—	99	—	9	—	113	1	114
01-04-1938	2	—			108	3	8	—	121	5	126
01-05-1938	10	13			89	10	8	—	107	23	130
15-05-1938	13	6	—	1	154	34			168	41	209
31-05-1938	20	3	20	2	237	56			277	61	338
15-06-1938	4	1	10	1	373	77			387	79	466
26-06-1938	7	1	10	5	378	84	4	—	399	90	489
31-07-1938	4	2			290	102			294	104	398
31-08-1938	6	1	1	1	137	14			144	16	160
30-09-1938	2	1	1	—	135	12	1	—	139	13	152
31-10-1938	3	9			125	12	3	—	131	21	152
30-11-1938	2	7			112	10	5	—	119	17	136
12-01-1939	13	4			130	24	10	6	153	34	187

Font: GEN. 77/1 i 86/2. AHNS. Elaboració pròpia.

Fent referència al moviment dels interns, que hem exposat en dos quadres separats, cal relacionar l'evolució de les baixes i les altes dels reclusos amb la conjuntura política de cada moment i amb la dinàmica de l'acció judicial. El primer quadre comprèn el període que va des del mes d'octubre de 1936 fins al mes de maig de 1937. Les característiques principals de la presó de Pilats durant aquests vuit mesos foren: les funcions com a centre auxiliar en el qual resten empresonats els processats que provenen dels vaixells presó, l'internament de dones —amb onze dones el 19 de febrer de 1937—, la utilització de la presó com a lloc segur per a la protecció d'alguns detinguts davant les accions dels escopeters incontrolats[685] i, després dels fets de Maig, el confinament dels detinguts anarcosindicalistes.

Entre octubre de 1936 i gener de 1937, les oscil·lacions en el nombre d'interns a la presó de Pilats seran conseqüència de l'inici i el desenvolupament de l'acció judicial del Tribunal Popular i del Tribunal Popular Especial. El 29 de gener de 1937, s'acumulaven a la presó 51 penats —cinquanta homes i una dona— sobre els quals ja s'havia dictat sentència i, per tant, segons l'organització del sistema penitenciari de Catalunya havien de ser traslladats als corresponents correccionals. D'aquests penats, 23 condemnats a mort havien rebut la commutació de la pena capital per la de reclusió perpètua. El director de la presó, davant l'amenaça que representaven els milicians disconformes amb les commutacions, demanarà al president del Comitè de Serveis Correccionals l'urgent trasllat d'aquests presos a un establiment correccional «per tal d'evitar un conflicte desagradable, que si bé no és segur, dada l'actual situació podria esdevenir».[686] Així, doncs, a primers de febrer més de 40 penats seran traslladats al Preventori Cel·lular de Barcelona.

685. El dirigent anarcosindicalista Josep M. Alomà portarà a la presó l'eclesiàstic Pere Batlle per tal de protegir-ne la vida. Entrevista a Josep M. Alomà, 1982.

686. GEN. 63/ 2-13, 19-01-1937. AHNS.

El flux habitual d'entrada de processats i sortida de penats es matindrà fins al 30 d'abril i el nombre d'interns oscil·larà entre 18 i 40 empresonats. El 8 de maig, com a conseqüència dels fets ocorreguts, ingressaran a disposició de la Comissaria d'Ordre Públic, és a dir, en qualitat de governatius, 20 anarcosindicalistes. L'endemà, seran empresonats 25 militants més de la CNT-FAI i de les Joventuts Llibertàries. Això no obstant, entre el 12 i el 19 de maig seran alliberats 39 dels detinguts i només 6 romandran a la presó a l'espera d'ésser processats. Per primera vegada després del 19 de juliol de 1936 es procedirà al tancament de militants antifeixistes.

El segon quadre relaciona el moviment dels interns del Preventori Judicial de Tarragona del mes de juny de 1937 fins a l'ocupació de la ciutat per l'exèrcit franquista. Les característiques principals d'aquest període, en relació amb l'evolució del nombre de reclusos, seran la conversió de la presó de Pilats en l'únic centre penitenciari de la ciutat —després d'abandonar el sistema del vaixell presó— i la progressiva sobresaturació de la població empresonada.

Des de l'inici del mes de juny i fins a mitjan agost de 1937, com a conseqüència de l'ingrés de 80 processats procedents del vaixell «Isla de Menorca», el nombre d'interns en el Preventori Judicial de Tarragona passarà de 27 a 105 empresonats. D'altra banda, del vaixell presó seran traslladats 40 presos al Preventori del Vendrell, 28 presos al Preventori de Barcelona, 24 presos al Preventori de Tortosa, 6 presos al Correccional Provisional de Mataró i 6 presos seran posats en llibertat.[687] Així, doncs, en qualitat d'aquestes informacions podem pressuposar que a l'estiu de 1937 encara hi havia uns 190 empresonats en el vaixell «Isla de Menorca».

Entre finals d'agost i mitjan novembre de 1937 la xifra total d'interns baixarà considerablement a conseqüència d'un seguit de sentències absolutòries dictades pel Jurat d'Urgència de Tarragona. No obstant, això, les tres evasions registra-

687. GEN. 89/1, 1-11-20-24-08-1937. AHNS.

des en el Preventori de Reus obligaran a descongestionar-lo, amb el trasllat a Pilats de 19 presos, i 30 reclusos més seran repartits entre els centres de Tortosa i el Vendrell.[688]

El 14 de novembre de 1937, el director de la presó de Tarragona comunicarà al director general de Serveis Correccionals que el nivell d'ocupació del centre està en 75 reclusos i que aquesta és la capacitat normal de l'establiment; tanmateix, «en casos de necessitat pot arribar-se a cent ocupant-se sales de males condicions higièniques, per tan hauria d'ésser transitòriament».[689]

Malgrat els advertiments del director, a partir del 31 de desembre de 1937 la xifra d'interns se situarà ja sempre per sobre dels cent empresonats i iniciarà una línia ascendent que no s'aturarà fins a l'entrada de les tropes franquistes. Des de començaments de l'any 1938 es registraran successives entrades de reclusos provinents del centre de Tortosa, en el qual ja només restaven 23 interns.[690]

Durant la primera quinzena d'abril, l'ofensiva franquista desencadenada després de la batalla de Terol aconseguia que els italians del Corpo Truppe Volontarie se situessin en les proximitats de Tortosa i que el Cos de Galícia arribés a la Mediterrània amb l'ocupació de Vinaròs.[691] El director general de Serveis Correccionals demanarà al delegat d'Ordre Públic de Tarragona el desplaçament ràpid de dos camions per tal d'evacuar cap a Barcelona els presos, la documentació i el material del Preventori de Tortosa. El 16 d'abril de 1938, el director del centre tortosí enviava el següent telegrama al seu superior jeràrquic:

> «Delegat d'O.P. de Tarragona me comunica que per trasllat no da camions. Funcionaris llevan des del dia 5 de guardia permanent esperant trasllat, sols hay un reclos a disposició jutjat

688. GEN. 63/2 i 104/1. 23-11-1937 i 2-12-1937. AHNS.
689. GEN. 63/2, 245. 14-11-1937. AHNS.
690. Vegeu Fons Bosch Gimpera, sig. 7.1-14., 11-01-1938. ANC.
691. Vegeu L. MEZQUIDA, *La batalla del Ebro*.

nº 12 de Barcelona. Situació insostenible per falta queviures y fondos. Espero ordres».[692]

Finalment, el director i dos o tres funcionaris, junt amb l'intern que custodiaven, iniciaren, a peu, l'evacuació cap a Tarragona, amb la documentació i l'escàs material que encara es conservava.[693] El personal de Tortosa s'incorporarà a la plantilla de la presó de Pilats el dia 26 d'abril.

Les circumstàncies adverses del desenvolupament de la guerra per al bàndol republicà havien d'afectar també el sistema penitenciari. En primer lloc, el 24 d'abril de 1938 és ordenat pel director general de Serveis Correccionals el trasllat a Barcelona de 23 reclusos del Preventori Judicial de Tarragona, 12 del Preventori del Vendrell i 5 de l'establiment de Reus per a ser destinats a treballs en fortificacions de guerra.[694] En segon lloc, dos dies més tard, el director general enviarà una circular a tots els establiments penitenciaris de Catalunya en la qual estableix que, malgrat s'hagi complert la condemna, no es posarà en llibertat cap reclús comprès en les lleves mobilitzades —lleves del 1937 al 1941— sense abans notificar-ho al centre de reclutament (CRIM) per tal que aquest organisme es faci càrrec de l'alliberat.[695]

D'altra banda, com a conseqüència de l'actuació policial del totpoderós Servicio de Inteligencia Militar (SIM) i de l'inici de l'acció judicial del Tribunal Especial de Guàrdia de Tarragona, amb l'objectiu de reprimir i controlar una població cada cop més exhausta i desmoralitzada pels efectes de la guerra, el nombre de reclusos augmentarà meteòricament. En aquest sentit, vegem com es passarà dels 130 interns registrats el dia 1 de maig als 338 empresonats a finals del mateix mes, fins a la xifra màxima de 489 reclusos el dia 26 de juny. La insuficiència d'espai en el castell de Pilats es resoldrà mit-

692. GEN. 104/1, 95-96. 16-04-1938. AHNS.
693. Vegeu R. TASIS MARCA, *op. cit.*, p. 176.
694. GEN. 89/5, 35, 36 i 67. 24-04-1938. AHNS.
695. GEN. 89/5, 72. 26-04-1938. AHNS.

jançant l'habilitació com a presó de l'església de la Trinitat, situada a la plaça del Rei, davant mateix del Preventori Judicial. Així doncs, la constatació d'una àmplia repressió sobre una rereguarda cada cop més militaritzada, que en el seu moment àlgid concentra 462 processats —378 homes i 84 dones—, és prou evident.[696]

A finals d'agost de 1938, la incorporació a l'exèrcit de reclusos, segons el decret del govern de la República del dia 16 del mateix mes,[697] les absolucions o les sancions econòmiques dictades pels tribunals especials i la sortida de més de 50 empresonats destinats al Batalló Disciplinari de Treball número 5 de Solsona, tornaran a situar la població interna en 144 homes i 16 dones a principis del mes de setembre. L'església de la Trinitat serà abandonada i els empresonats seran concentrats de nou a Pilats.[698]

Com a mostra de l'acció repressora dels nous tribunals especials, militars i civils, veiem que el 24 d'octubre de 1938, del total de 156 reclusos, 87 —un 57 %— estan a disposició de les diferents administracions judicials, 64 del Tribunal Especial de Guàrdia, 21 del Tribunal Militar Permanent de Catalunya i 2 del Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya.[699]

El 12 de gener de 1939 encara restaven en el Preventori de Tarragona 187 empresonats —153 homes i 34 dones. Dos dies més tard, el director general de Serveis Correccionals ordena al director de la presó que procedeixi a l'evacuació cap a Barcelona de tot el material que pugui traslladar amb una camioneta. Els reclusos, per la seva banda, continuaran al castell de Pilats fins a l'arribada de l'exèrcit de Franco.

Les condicions de vida dels reclusos al llarg del període, tot i que molt millors que a les bodegues dels vaixells presó, eren especialment dures atesa la insalubritat de l'edifici del

696. GEN. 86/2. AHNS.
697. GEN. 63/2, 260. AHNS.
698. «Gaceta de Madrid», 18-08-1938.
699. GEN. 90/4, 34. 24-10-1938. AHNS.

Preventori Judicial de Tarragona. Així ho relata el director de Serveis Correccionals, Rafael Tasis:

> «Mai no he vist (...) un amuntegament més sòrdid i més vergonyós en unes quadres mal ventilades i en les quals les voltes romanes i les alteracions de l'Edat Mitjana eren desfigurades sota vils emblanquinaments i bàrbares reixes. No era únicament la dignitat de les pedres que sofria d'aquella destinació que els era reservada: era la dignitat humana que no podia admetre aquells calabossos sense llum ni ventilació, dintre els quals l'atmosfera es feia espessa amb totes les emanacions del cos humà, amb les múltiples olors del menjar que s'hi cuinava en petits fogons, i àdhuc amb la pudor de les defecacions».[700]

La descripció de les pèssimes condicions de vida que hi havia en el castell de Pilats es refereix a l'estiu de 1937 quan la població penal era al voltant del centenar de reclusos, és a dir, lleugerament per sobre del límit de la seva capacitat. Un any més tard, tot i amb la utilització de l'església de la Trinitat com a instal·lació auxiliar, quan el total de presos sobrepassa les 450 persones, la situació dels interns per força havia d'empitjorar greument.

Segons la correspondència oficial del director de la presó, el 10 de maig de 1938 s'esdevindrà el suïcidi d'un pres que patia greus atacs febrosos. Cinc mesos més tard, el metge de la presó, Daniel Recasens Comes, aconsellarà el trasllat d'un reclús malalt de febre tifoidea «per les detestables condicions higièniques d'aquest edifici»,[701] uns dies més tard es registrava la seva mort. A principis de desembre un altre intern caurà víctima de tuberculosi pulmonar.

Tanmateix, recollint de nou les evocacions de Tasis, les deficients condicions de l'edifici «es veien compensades per una mena de llibertat que tenien els reclusos: la de fer-se ells mateixos la cuina, jeure tant com els venia de gust i rebre visites sense limitacions».[702] Segons el reglament, els presos podien

700. R. Tasis Marca, *Les presons dels altres*, p. 119.
701. GEN. 63/3, 141 i 323. 10-05-1938, 4-10-1938 i 8-12-1938. AHNS.
702. R. Tasis, *op. cit.*, p. 119.

rebre visites el dijous i el diumenge de 9 a 12 del matí i durant mitja hora podien comunicar-se en el locutori amb els seus familiars. Això no obstant, discrecionalment, es concedien visites en altres dies i hores que les fixades reglamentàriament, especialment quan els familiars no residien a la ciutat.[703] El 13 d'agost de 1937, el director concedirà un permís de quatre dies a un pres per a poder assistir a l'enterrament de la seva esposa.[704] La convivència diària i el convenciment dels escarcellers de no tenir sota la seva custòdia delinqüents perillosos havia de facilitar la relació entre els vigilants i els empresonats i, per tant, la relaxació de la dura disciplina penitenciària. A finals de desembre de 1937, el director comunicava al seu superior jeràrquic que, atès que no s'havia produït cap intent d'evasió, a diferència d'altres establiments de Catalunya, l'aplicació de les mesures disciplinàries recomanades era del tot innecessària.[705]

Pel que fa a l'alimentació, l'empitjorament de la problemàtica dels queviures i el progressiu desabastament de la ciutat a partir de l'estiu de 1937 tindran conseqüències directes a la presó. En els primers dies del mes de novembre de 1937 els serveis d'Intendència Militar deixaran de subministrar pa al Preventori Judicial de Tarragona. Si la manca gairebé absoluta d'altres aliments era atenuada per la provisió de queviures per part dels familiars dels interns, la fretura de pa provocarà les queixes dels empresonats. El director s'adreçarà en els següents termes al comissari de la Generalitat:

> «Degut a la carencia de pa per que actualment s'atravessa, s'ha iniciat entre la població reclosa en aquest Establiment un moviment de protesta, que si bé fins al moment no ha perdut un cert caràcter pacífic, cal evitar prengui virulència».[706]

703. GEN. 63/2, 69. 7-05-1937. AHNS.
704. GEN. 63/2, 203. 13-10-1937. AHNS.
705. La vigilància exterior de la presó anava a càrrec d'un escamot format per sis guàrdies i un caporal o sargent. GEN. 63/2, 302. 11-01-1938. AHNS.
706. *Expedients de Governació*, 4-11-1937. ADT.

Les protestes dels presos quedaran reduïdes a una mena d'aturada de dues hores, però l'11 de novembre el director torna a manifestar a les autoritats locals i al director de Serveis Correccionals que ja no disposa de cap mena de queviures per a distribuir entre la població reclosa. A mitjan febrer de 1938, el president de l'Audiència comunicarà al director de Serveis Correccionals que l'absència d'aliments per als presos pot provocar «una alteració greu dins el preventori».[707] El subministrament intermitent d'algunes quantitats de comestibles apaivagarà una mica la situació, que, no obstant, s'agreujarà progressivament tal com succeirà fora dels murs de la presó.

Com es pot observar en el quadre de les despeses del Preventori Judicial de Tarragona que relacionem a continuació, si durant el mes d'octubre de 1936 es destinaven 180 pta. mensuals a l'alimentació de cada reclús, en el mateix mes de 1938 —sense tenir en compte l'enorme elevació del preu dels queviures— només es disposarà de 28 pta. mensuals per cada pres.

No podem cloure aquest apartat dedicat a la presó de Tarragona sense referir-nos als esforços de les autoritats locals i de la Generalitat de Catalunya per eximir el castell de Pilats de la ignominiosa funció que desenvolupava des de feia segles, i, alhora, cercar un nou edifici que permetés la humanització de les condicions de vida dels empresonats. El setembre de 1936 —com ja hem assenyalat—, el Comitè Antifeixista de Tarragona havia acordat reconvertir el Palau d'August en un museu arqueològic. L'estiu de 1937, quinze dies després del seu nomenament, el conseller de Justícia, Pere Bosch Gimpera (ACR), acompanyat pel director general de Serveis Correccionals, visitarà la presó de Tarragona. Segons Tasis, l'objectiu de traslladar els presos del castell de Pilats «era el primer i potser l'únic desig del conseller en relació amb els serveis correccionals».[708] El 19 de juliol de 1937, dos dies després del viatge,

707. GEN. 95/5, 28, 18-02-1938. AHNS.
708. R. TASIS, *op. cit.*, p. 120.

DESPESES DEL PREVENTORI JUDICIAL DE TARRAGONA

	Alimentació dels interns	*Obligacions permanents trimestrals*[1]	*Sous*	*Funcionaris*
Any 1936				
Setembre	1.400	—	3.250	8
Octubre	2.532	—	3.250	8
Novembre	2.424	—	3.250	8
Desembre	2.847	—	3.250	8
Any 1937				
Gener	—	—	3.218	8
Febrer	—	—	4.144	10
Març	2.759	1.342	4.186	10
Abril	1.426	—	4.186	10
Maig	3.931	—	4.182	10
Juny	4.761	1.885	4.591	11
Juliol	—	—	5.173	12
Agost	4.219	—	5.280	12
Setembre	6.554	2.297	5.273	12
Octubre	5.733	—	5.280	12
Novembre	—	—	3.914	9
Desembre	9.620	1.837	4.685	9
Any 1938				
Gener	3.326	—	5.909	10
Febrer	7.759	—	—	—
Març	9.299	2.707	—	—
Abril	5.404	—	—	—
Maig	17.798	—	—	—
Juny	24.062	2.507	—	—
Juliol	27.122	—	—	—
Agost	22.210	—	—	—
Setembre	4.342	2.860	7.376	15
Octubre	4.152	—	—	—
Novembre	6.060	—	—	—

1. Les obligacions permanents corresponen a les despeses de medicaments, higiene, oficines, llum, utensilis, transport, vestit, instrucció, calefacció i telèfon.
Font: GEN. 63/1, 2, 3. AHNS. Elaboració pròpia.

Bosch Gimpera signava una ordre disposant el trasllat urgent dels presos al convent dels frares carmelites.[709] Per tal d'activar les gestions, el conseller de Justícia tornarà a Tarragona el 7 d'octubre i el 12 de novembre; tanmateix, la Col·lectivitat de Paletes i Manobres de Tarragona, que en aquell moment ocupava el convent de «la Punxa», es manifestava reticent a desallotjar l'edifici i argumentava sobre les despeses esmerçades pels col·lectivistes en diferents arranjaments. Finalment, la Col·lectivitat acceptarà abandonar el convent a canvi d'una indemnització i de realitzar, segons el seu pressupost, les obres d'habilitació.[710] El 26 de novembre «Llibertat» anunciava que ja s'havien iniciat els treballs d'arranjament en l'edifici del futur preventori i, quatre dies més tard, un decret de Finances aprovava un crèdit extraordinari de 349.200 ptes. a disposició del Departament de Justícia per a la realització de les obres.[711]

Malgrat l'esforç i la determinació del conseller Bosch Gimpera, les necessitats econòmiques de la guerra, les progressives mobilitzacions i els efectes dels bombardeigs comportaran la lentitud dels treballs. El 13 de juny de 1938, quan la població reclusa s'acostava perillosament a la xifra de 500 empresonats, els consellers municipals es referiran a la urgent necessitat de treure els presos de Pilats, ja sigui pensant en l'habilitació d'un nou espai o en la creació d'un camp de concentració. Així mateix es queixaran de la lentitud amb la qual es desenvolupen les obres en el convent de «la Punxa».[712] Tres mesos més tard els treballs d'habilitació del nou preventori es paralitzaran completament per manca de cabals.[713]

Quan començaren les obres del convent dels carmelites, el novembre de 1937, alguns coneguts tarragonins manifestaren a Rafael Tasis la necessitat de bastir ràpidament la nova presó «perquè si guanyen els feixistes i ens hi han de tancar val

709. Ordre de Justícia, 19-07-1937. DOGC, 20-07-1937.
710. GEN. 63/2, 250, 22-11-1937.
711. Vegeu «Llibertat», 26-11-1937 i DOGC, 8-12-1937.
712. Actes del Ple de l'Ajuntament, 13-06-1938. AMT.
713. Actes del Ple de l'Ajuntament, 5-09-1938. AMT.

més que no sigui a Pilats».[714] La temença d'aquells homes es compliria en part. Després de l'ocupació de la ciutat per l'exèrcit franquista, la ingent quantitat de represaliats serà repartida entre el vell Palau d'August, que continuarà en funcionament fins a mitjan dècada dels cinquanta, i la presó de «la Punxa», que finalment serà aprofitada pel bàndol victoriós.

714. R. Tasis, *op. cit.*, p. 120.

3. DE L'ASSAIG REVOLUCIONARI A LA PARALITZACIÓ ECONÒMICA

3.1. Les transformacions revolucionàries

3.1.1. *Control obrer, incautacions, col·lectivitzacions i agrupaments d'empreses*

Abans d'iniciar l'anàlisi de les transformacions econòmiques que comportaran el control obrer o el canvi en les relacions de propietat en la indústria i els serveis,[1] és necessari

1. De l'abundant bibliografia publicada sobre les transformacions econòmiques revolucionàries n'assenyalem algunes que en donen una visió anarquista: G. Leval, *Colectividades libertarias en España*, 1937, pp. 267-320; G. Leval, A. Souchy i B. Cano, *La obra constructiva de la revolución española*, pp. 177-182; CNT-FAI, *Colectivizaciones*, 1937; J. Peirats, *La CNT en la revolución española*, pp. 163-170. Per la importància de ser el testimoni d'un membre de la ponència que redactà el Decret de Col·lectivitzacions, vegeu A. Pérez Barò, *30 meses de colectivismo en Catalunya*. Des d'una òptica poumista vegeu: V. Alba, *Història del POUM*, vol. II, pp. 9-164, i I. Iglesias, *Trotsky y la revolución española*, pp. 59-69. Una postura anticol·lectivista és la del militant d'ARC C. Ametlla, *Catalunya paradís perdut*, pp. 139-187. D'autors i historiadors estrangers assenyalem: W. L. Bernecker, *Colectividades y revolución social*, pp. 265-381; B. Bolloten, *La guerra civil española*, pp. 109-135; P. Broué i E. Témime, *La revolución y la guerra española*, pp. 133-138; F. Mintz, *La autogestión en la España revolucionaria*, pp.78-86. Dins l'apartat de les històries locals vegeu: M. Térmens, *Revolució i guerra civil a Igualada (1936-1939)*, pp. 157-173;

emmarcar l'estructura econòmica de la ciutat i la seva comarca. Com ho reconeix la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Tarragona, «no es ciertamente la industria el sector más destacado de la economía de Tarragona».[2] L'estructura de la població activa de Tarragona de l'any 1934 registrava un 36,8 % de treballadors en el sector secundari, molt per sota de la mitjana de Reus, que se situava en el 47,4 % o de la mitjana catalana, que gairebé representava el 50 %. Però, a més, llevat d'un reduït nombre d'empreses mitjanes, el sector secundari tarragoní era constituït bàsicament per una petita empresa procedent, en bona part, dels antics oficis urbans.

L'any 1936, les dues principals empreses eren de titularitat pública: la Fàbrica de Tabacs, amb 102 treballadors, i la refineria de petroli de la CAMPSA, amb prop d'un centenar de treballadors. La indústria tèxtil de la ciutat està bàsicament representada per Suc. de J. J. Soliano, que ocupa uns 100 obrers. A la comarca, la producció de teixits, lones i tendals se centra en les fàbriques següents: Llorenç Recasens Cases de la Pobla de Montornès (96 obrers), Lluís Sedó de la Riera de Gaià (30 obrers), Joan Creus Cañellas de Salomó (57 obrers), i a Torredembarra, Antonio Fité (25 obrers) i Herman Cortasa (28 obrers). La indústria de la fusta es redueix a onze serradores que cobreixen la demanda local, la fàbrica de persianes de Niceforo Franquès de Constantí i els tallers de boteria, que es troben en una fase de decadència. D'altra banda, la indústria metal·lúrgica compta amb tres tallers de foneria que apleguen uns 40 obrers i la Sociedad de Placas y Polvos para Soldar, així com petits tallers de lampisteria, serralleria, ferreria i deu tallers de reparació d'automòbils. En la producció d'aglomerats de carbó destinada al consum de les companyies ferroviàries destaca la fàbrica Contrataciones e Industrias,

---

F. X. Puig, *Vilanova (1936-1939)*, pp. 121-124, i F. Casas, *Valls: la guerra civil 1936-1939*, pp. 101-120.

2. Vegeu Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Tarragona, *Vida econòmica de Tarragona 1933-1934*, p. 87.

que ocupa 50 obrers a Tarragona, i quant a la producció de cables per a la conducció elèctrica, Conductores Eléctricos Mercadé S.A. de Torredembarra, amb 74 obrers. En darrer terme, en el sector de la indústria agroalimentària, destaquen 14 destil·leries d'alcohol que agrupen més d'un centenar de treballadors, la fàbrica de farina Tarragona Industrial, amb 50 obrers, i la fàbrica de xocolata Ortí Piera y Brugueras S.A. amb 46 treballadors.[3]

Aquesta dèbil implantació industrial contrasta amb un potent sector comercial que gira al voltant de l'eix del port, amb el tràfic marítim d'exportació (vi, fruita seca i oli) i d'importació (carbó, combustible, fosfat, adobs, nitrat...). Durant l'any 1935, en el port de Tarragona es manipularen més de mig milió de tones de mercaderies. Estretament relacionada amb aquest sector comercial, existia una xarxa laboral configurada per treballadors portuaris, consignataris, agències marítimes, transportistes, agències d'exportació o d'importació, duanes, drassanes, etc. Tot plegat, com ho apunta F. González-Huix, el port tarragoní esdevindrà un element aglutinador de bona part de la vida comercial i administrativa de la ciutat.[4]

El sector terciari, l'any 1934, englobarà un 30,7 % de la població activa de Tarragona, molt per sobre del 22 % de la mitjana de Catalunya, reflex d'una estructura econòmica subdesenvolupada o preindustrial. Però, a més, cal tenir en compte que la capitalitat administrativa, eclesiàstica i militar de Tarragona comportarà que un 60 % de la població activa enquadrada en el sector terciari estigui constituïda per funcionaris, professionals, militars, forces d'ordre públic i religiosos.[5]

Així doncs, les transformacions econòmiques revolucionà-

3. Per a la implantació industrial a Tarragona i comarca vegeu: CÁMARA DE COMERCIO, INDUSTRIA Y NAVEGACIÓN DE TARRAGONA, *op. cit.*, pp. 87-100; P. HERAS i C. MAS, *Els primers cent anys de la Cambra*, pp. 160-170; M. DUCH, *República, reforma i crisi. El camp de Tarragona (1931-1936)*, pp. 23-24, i Sección Provincial de Estadística de Tarragona, 1939. AHT.

4. Vegeu F. J. GONZÁLEZ-HUIX, *El puerto y la mar de Tarragona durante la guerra civil 1936-1939*, pp. 15-19.

5. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, p. 17.

ries que s'aplicaran a Tarragona després del 19 de juliol tindran com a escenari una realitat econòmica configurada per l'escassa presència del teixit industrial, la importància d'un sector comercial relacionat amb el port i un sector de serveis dedicat a cobrir la demanda local. Els procediments utilitzats per a l'establiment del nou règim econòmic consistiran en la incautació, intervenció, col·lectivització i socialització.

La desaparició d'alguns patrons —per fugida, detenció o mort— en els primers moments de la convulsió revolucionària i l'ideari revolucionari, que amb les respectives diferències era assumit per alguns socialistes, la CNT i el POUM, afavorirà la incautació d'algunes unitats de producció. És a dir, com ho defineix J. M. Bricall: l'apropiació definitiva de l'empresa[6] amb l'objectiu d'assegurar el treball i mantenir la producció. En primer lloc, de les 22 actes d'incautació de les quals tenim constància, cal assenyalar que entre el 10 i el 31 d'agost del 1936 se signen 19 actes d'incautació, és a dir el 86 %. Destaquen el Sindicat d'Obrers Pescadors «Defensa Marítima» (UGT) amb nou incautacions[7] i la Societat de Peons de Magatzem (UGT) amb tres actes d'incautació.[8] Per la seva banda, la Secció de Xofers «Taxis Col·lectius» (UGT) incautarà 21 taxis i un garatge, mentre que la Societat de Treballadors de la Terra (UGT) signarà tres actes d'incautació.[9] Cal remarcar l'absolut protagonisme dels sindicats de la UGT, llevat de la incautació del teatre Tarragona per part del Sindicat d'Espectacles Públics de la CNT. Cal tenir en compte, així mateix, que en la majoria dels casos els amos o patrons eren absents.[10]

6. Vegeu J. M. Bricall, *Política econòmica de la Generalitat*, p. 183.

7. Les incautacions engloben 11 embarcacions, el Pòsit Marítim del Serrallo, 2 llotges de venda de peix, 4 vivers, 2 varadors, 2 assortidors de gasoli, 1 fàbrica de gel i el local de la societat Liga Marítima Española.

8. Una destil·leria d'alcohol, una empresa d'exportació de vins i un magatzem de ferros.

9. Dos magatzems, dues premses de raïm, maquinària per a trencar avellanes i un cotxe.

10. Com a exemple d'una excepció, esmentem que els propietaris de l'agència de transports «Fills de Vídua de Comes», Sebastià i Ramon Ayxalà, conti-

Posteriorment, amb la consolidació del procés col·lectivitzador, d'aquestes 22 actes d'incautació es formalitzarà la col·lectivització de quatre empreses[11] i la constitució de dos agrupaments.[12]

Un altre dels procediments utilitzats fou la intervenció de l'empresa per part d'un comitè de control obrer, escollit per l'assemblea de tots els treballadors, que fiscalitzava la marxa de la fàbrica, taller o comerç, generalment amb l'acord del patró que la continuava dirigint, o si més no amb la seva presència. La realitat econòmica tarragonina mateix, basada en la petita i mitjana empresa, condicionarà que el procediment de la intervenció sigui el més emprat per a establir el nou règim econòmic en el sector privat.

La recerca en les fonts documentals ens ha permès comptabilitzar l'existència a Tarragona de 159 empreses intervingudes, de les quals, en 94 casos, podem conèixer la data de la intervenció i el sindicat que l'ha promoguda. La relació, tot i que no pretén ésser exhaustiva, aplega la majoria d'empreses privades de la ciutat de Tarragona i representa una mostra suficient per a valorar el procés d'intervenció. En primer lloc, cal assenyalar que entre el 18 d'agost i el 30 de setembre es formalitzaran totes les actes d'intervenció. La iniciativa, llevat de tres casos en què prové de l'assemblea general de tots els treballadors de l'empresa, es deu a la intervenció sindical. La datació i la seqüència permet comprovar com alguns sindicats realitzaven en un sol dia[13] totes les actes d'intervenció del seu sector, o bé seguien un itinerari previst per anar d'una assemblea a l'altra. Aquest fet planteja el dubte sobre l'espontaneïtat dels treballadors en l'aplicació del control obrer, ja que en la petita empresa tarragonina sembla clara la participació

---

nuaran a l'empresa com a obrers. Vegeu Acta d'Incautació, 19-08-1936. PS-MADRID 2.007, AHNS.

11. Seran les empreses «Hijos de J. Vilà Granada», «Enrique Ventosa Mitjans», «Santiago Vallvé Morera» i «Hijos de Viuda Comas».

12. L'Agrupament del Taxi i l'Agrupament dels Picapedrers.

13. La Societat Tipogràfica (UGT) o la Societat de Boters (UGT).

i direcció dels dirigents sindicals locals en els primers mesos.

Exceptuant cinc actes d'intervenció signades conjuntament per la UGT i la CNT,[14] la intervenció inicial de fàbriques, tallers i comerços tindrà un protagonisme marcadament ugetista. D'entre els diferents sindicats de la UGT i condicionades per la pròpia realitat econòmica de la ciutat, destaquen 32 actes signades conjuntament per la Societat de Peons de Magatzem (UGT) i el CADCI, 22 a iniciativa exclusiva del CADCI i 20 de promogudes pel Sindicat de Metal·lúrgics de la UGT —sis conjuntament amb el CADCI i cinc amb col·laboració de la CNT. Així mateix, cal assenyalar 42 actes d'intervenció de camions i autocars realitzades per la Secció de Xofers «La Unió» de la UGT, que en el 38 % dels casos deixaran com a interventors el mateix propietari del vehicle o un familiar proper. A finals de setembre de 1936, la implantació del control obrer fiscalitzava bona part de les empreses de la ciutat. Nogensmenys, l'aplicació del procés d'intervenció esdevindrà prou heterogènia i la intensitat del control obrer variarà, segons cada empresa o sector, des de formes molt acusades que s'acosten a la col·lectivització[15] fins a la constitució de comitès per iniciativa del propietari o amb el seu vistiplau per tal d'adaptar l'empresa a les noves circumstàncies. En aquest sentit, i com a exemple, veiem que el llibre d'actes del comitè de la ferreteria Vda. de Daniel Socias —amb 18 treballadors— comença dient que es reuneix l'assemblea «per iniciativa de Octavio Socias, apoderado de la Vda. de Daniel Socias».[16]

Durant els mesos d'agost i setembre de 1936, mentre s'apliquen les incautacions i intervencions revolucionàries, és a dir, l'estructuració d'un nou règim econòmic sense precedents abans del 19 de juliol, l'actitud del govern de la Generalitat

14. Cinc actes d'intervenció signades pel Sindicat de Metal·lúrgics UGT-CNT.

15. Nou empreses amb intervenció del Comitè de Control es constituiran posteriorment en empreses col·lectivitzades, generalment per desaparició del propietari.

16. Llibre d'Actes de la Casa Vda. de Daniel Socias. Arxiu particular.

passa de la postura inicial d'acceptar els fets, esperar i veure, a endegar legalment les accions obreres. Tot i que el procés de legalització s'iniciarà l'agost de 1936, les empreses intervingudes de Tarragona no veuran reconeguda la seva situació en el DOGC fins al mes de març de 1937. El mes d'agost de 1937 ja s'havien legalitzat 84 intervencions d'empreses, malgrat que a finals de desembre de 1938 encara restava per reconèixer, segons la normativa vigent, la situació d'un 30 % dels centres de treball. En els pobles de la comarca, les set empreses intervingudes —una del Catllar, dues del Morell, dues de la Riera de Gaià i tres de Torredembarra— seran legalitzades entre l'abril de 1937 i l'abril 1938.

Altrament, en el sector de l'empresa pública l'acció del govern de la Generalitat esdevindrà molt més immediata. Amb l'objectiu d'assegurar la producció i el normal funcionament dels serveis estratègics, així com per intentar fiscalitzar les activitats dels nounats comitès de control obrer, la Generalitat intervindrà directament en el sector públic mitjançant el nomenament d'homes de confiança del comissari Lluís Mestres com a delegats-interventors.[17] En la mateixa línia, Lluís Mestres ocuparà la presidència de la Junta d'Obrers del Port el 19 d'agost de 1936.

Vuit dies després de la rebel·lió militar, el comissari Mestres nomenarà a cada banc privat un interventor de la Generalitat i un de la Federació de Treballadors de Banca, Borsa i Estalvi (UGT). D'altra banda, per Decret de 27 d'agost de 1936, el Banc d'Espanya es converteix en Banc de la Tresoreria de la Generalitat, essent nomenat delegat de la sucursal de Tarragona Joan Llevadot Estradé, militant d'ERC.[18]

17. Són nomenats pel comissari de la Generalitat Lluís Mestres: Benet Sardà Vallespinosa, delegat a la CAMPSA (29-07-1936); Joan Llevadot Estradé, delegat a la Central Telefònica (30-07-1936); Francesc Montagut Buscàs, delegat a la fàbrica d'impermeables d'Adelaida Ribé (31-07-1936); Josep Sagalà Llagostera, delegat a la Fàbrica de Tabacs (8-08-1936); Francesc Conde Mallol, delegat a la Cambra del Comerç, Indústria i Navegació de Tarragona (15-09-1936), i Jaume Gil Vernet, delegat en el Sindicat de Criadors i Exportadors de Vins de Tarragona (25-12-1936).

18. Per afrontar a les despeses de guerra, la Generalitat constituí un estoc d'or. Procedent de la sucursal del Banc d'Espanya a Tarragona, foren rebudes

Amb la intervenció, amb més o menys intensitat, del sector públic —que registra les principals concentracions d'obrers—, d'algunes empreses amb una producció destinada a la guerra —com la fàbrica d'impermeables «Adelaida Ribé»— i el control del sistema financer, el govern de la Generalitat de Catalunya se situava en un bon punt de partida per a assentar, canalitzar i legalitzar el nou règim econòmic a finals d'octubre de 1936.

Després de tenses negociacions entre les forces polítiques antifeixistes representades en el Consell d'Economia —principalment motivades per la situació i indemnització del petit propietari—, el 28 d'octubre el DOGC publicava el Decret de Col·lectivitzacions.[19] En el seu preàmbul, el decret reconeixia l'esforç de la classe treballadora en la lluita per aixafar el feixisme i manifestava la voluntat d'organitzar la producció en el sentit que l'únic beneficiari en fos la col·lectivitat, el treballador. Tanmateix, l'articulat afirmava el poder i l'autoritat de la Generalitat, representada per la figura preceptiva del seu delegat interventor, i modificava i reglamentava des de dalt l'organització de les empreses que fins aleshores havien estat lliurement gestionades pels seus obrers.[20] El Decret de Col·lec-

1.547.908,33 pta. Per a l'organització general del sector bancari tradicional, vegeu J. M. BRICALL, *op. cit.*, vol. II, pp. 80-88.

19. Per a l'elaboració del Decret de Col·lectivitzacions i les seves conseqüències, vegeu J. M. BRICALL, *op. cit.*, pp. 193-196, i A. CASTELLS, *Les col·lectivitzacions a Barcelona 1936-1939*, pp. 43-49. Decret de Col·lectivitzacions. DOGC, 28-10-1936.

20. Empreses col·lectivitzades a Tarragona: Enric Ventosa i Mitjans; Fill de J. Sanromà; Ramon Sanromà i Orivio; Santiago Vallvé Pàmies; Josep Balsell Ballbona; Joan Solé Munné; Fill de Josep Vilar i Tomàs; Fills de Joan Vilà i Granada; Successor de J. J. Soliano; Josep Roca i Fortuny; Fàbriques de Gel; Fills de Domènech Batet; Manel Pedrol Solé; Transports Cañellas; Vaqueria La Pineda de Josep Balcells Vallbona; Manel Sanromà Gabriel; Societat Exportadora Tarraconense; Rafael Panasachs; Miquel Malé; Recasens Ventosa; August Roselló i Cort; Vicenç Brell; Julià Puigpey i Surós; Xocolates Ortí Piera i Bruguera S.A.; Santiago Vallvé i Morera; Indústries Blandinieres; Transports Col·lectivitzats; Indústria Gastronòmica Col·lectivitzada; Joan Roca Veciana; Antoni Castells; Acadèmia Cots; Sebastià Prat Ferrando; Emmanuel Marsol i Albareda; Fills de Vídua Comas; Manuel Vilar Orovio; Secció col·lectivitzada

tivitzacions i la promulgació de posteriors disposicions legals normativitzaran l'estructuració productiva en tres tipus d'empreses:

a) Empreses privades dirigides pel propietari o gerent sota la fiscalització i la col·laboració del Comitè Obrer de Control.

b) Empreses col·lectivitzades (que complien les condicions requerides a l'article segon del Decret de Col·lectivitzacions) dirigides autogestionàriament pels treballadors.

c) Els agrupaments que concentraven un conjunt d'empreses d'un mateix sector englobades en un règim comú d'empresa col·lectivitzada.

Ja hem esmentat l'existència de 166 empreses privades inicialment intervingudes i amb comitè de control obrer a la comarca del Tarragonès; d'aquestes, 92 seran legalitzades en qualitat del supòsit *a*), la resta passaran a ser col·lectivitzades o concentrades en agrupaments i algunes no veuran reconeguda la seva situació legal durant tot el període.

Pel que fa a les col·lectivitzacions, al Tarragonès es registraran 45 empreses que estaran sota la responsabilitat directa dels treballadors i que de fet seran conseqüència d'una confiscació o incautació inicial. A la ciutat constatem l'existència de 36 empreses col·lectivitzades i 9 a la resta de la comarca (una al Morell, una a la Pobla de Montornès, una a la Riera de Gaià, una a Roda de Berà, una a Salomó i quatre a Torredembarra). Quant als diferents sectors de l'economia i en clara relació amb la realitat socioeconòmica de la comarca, les 45 empreses col·lectivitzades es distribueixen en: 32 % del Comerç, 27 % de les Indústries de l'Alimentació, 16 % dels Serveis de

---

de Guixaires. Empreses col·lectivitzades en els pobles de la comarca: al Morell, Josep Valldosera; a la Pobla de Montornès, Llorenç Recasens Casas; a la Riera de Gaià, Lluís Sedó i Boronat; a Roda de Berà, Antoni Martí i Navarro; a Salomó, Joan Creus i Cañellas; a Torredembarra, Succesora d'Esteve Huguet; Josep Fortuny Biscamps; Josep Brullas Jansà; Josep Virgili.

Transport, 13,5 % de les Indústries Tèxtils i 11 % de la Indústria de la Construcció. Dels diferents supòsits que recull l'article segon del Decret de Col·lectivitzacions i atesa la inexistència a la comarca d'empreses amb més de 100 treballadors, el cas més freqüent de col·lectivització, un 69 %, serà motivat per l'abandonament del patró o pel fet que aquest hagi estat declarat facciós per un tribunal popular. A diferència del protagonisme dels sindicats adherits a la UGT en la constitució dels comitès de control a les empreses privades intervingudes, en el cas de les col·lectivitzacions la iniciativa és compartida amb la CNT, tot i que amb més presència ugetista.

Els agrupaments són definits per J. M. Bricall com a concentracions d'empreses d'un ram i d'una àrea espacial determinades en una unitat superior que les englobava per subjectar-les a un règim comú d'empresa col·lectivitzada i, per tant, dirigida i gestionada pels seus treballadors.[21] Les fàbriques, tallers o comerços que s'integraven en una agrupació perdien la seva entitat jurídica pròpia i tant el passiu com l'actiu i els treballadors passaven a formar part de la nova concentració d'empreses del mateix ram. Al Tarragonès es comptabilitzaran 21 agrupacions, quinze a la ciutat i set a la resta de la comarca: una a la Canonja, una a Constantí, dues al Morell, dues a Torredembarra i una a Vila-seca. Per sectors de l'economia al Tarragonès es distribueixen en: 62 % de la Indústria de la Construcció, 19 % dels Serveis de Transport, 14 % de la Indústria de l'Alimentació i un 9,5 % de difícil classificació.[22]

21. Vegeu J. M. BRICALL, *op. cit.*, pp. 219-232, i A. CASTELLS, *op. cit.*, pp. 65-78.

22. Tarragona: Agrupament del Ram del Transport Tracció de Sang; Agrupament de la Indústria Flequera; Agrupament del Comerç d'Ous i Aviram; Agrupament de la Indústria del Mosaic i de la Pedra Artificial; Agrupament del Ram de la Construcció. Paletes i Manobres; Agrupació de la Indústria de recaders entre Barcelona, Tarragona i estacions intermèdies; Agrupació de la Indústria d'Aigües Carbòniques; Barberies col·lectivitzades; Empreses de la Indústria del Moble; Agrupament del Ram de la Pintura; Empreses d'Obrers Picapedrers i Marmolistes; Empresa Única del Ram del Transport Tracció Mecànica; Empresa Única del Ram del Transport Secció Taxis; Agrupament del Ram de la Fusta; Tallers col·lectius d'Obrers Sastres. La Canonja: Empresa Única de Paletes i Manobres. Constantí: Ram de Paletes i Manobres. El Mo-

El procediment legal per a constituir-los havia de sortir dels consells d'empresa, d'una sindical o del Consell General d'Indústria. Rebudes les propostes i els informes preceptius, el Consell d'Economia donava un termini de quinze dies a fi que les empreses i els organismes sindicals que es poguessin veure afectats per l'agrupació al·leguessin les seves observacions. Entre el 15 de febrer de 1937 i el 18 d'abril de 1938 es presentaran vint projectes de constitució d'agrupaments a la comarca, dels quals el Consell de la Generalitat només n'aprovarà sis entre els mesos d'abril i juny de 1937. La manca de reconeixement legal del 71,5 % de les agrupacions de la comarca pot obeir a l'allargament del tràmit burocràtic o bé a la denúncia de petits industrials i comerciants que consideraven que el projecte podia lesionar els seus interessos, sobretot quan es pretenien concentrar petits tallers, fleques, sastreries o barberies. D'altra banda, hom observa que la iniciativa sindical per a la constitució d'agrupaments és compartida per la UGT i la CNT, i que en alguns casos, com l'Empresa Única del Ram del Transport Secció Taxis —que agruparà 21 taxis—, serà exclusivament ugetista.

Seguidament tractarem amb més detall la problemàtica general i algunes de les dificultats que incidien en la implantació d'aquest nou règim econòmic revolucionari. En primer lloc, la intervenció o incautació inicial de les empreses presentarà una certa confusió terminològica. De vegades els dos mots se sobreposaven en una mateixa empresa, com es el cas del teatre Tarragona, intervingut per l'Associació d'Espectacles Públics (UGT) el 28 d'agost de 1936 i incautat pel Sindicat d'Espectacles Públics (CNT) tres mesos més tard. Així mateix, les actes de constitució del comitè de control podien utilitzar indistintament els dos termes per a definir un mateix significat. Segons J. Brademas, la confusió més aviat respon a la convulsió revolucionària inicial:

---

rell: Ram de la Construcció. Secció de Paletes i Manobres. Empresa Única de Rajolers. Torredembarra: Ram de la Construcció. Paletes i Manobres; Fusters i Ebenistes. Vila-seca: Empresa Única de Paletes i Manobres.

«Las empresas sujetas a esta clase de controles solían calificar de "intervenidas". Mas no es de creer que la uniformidad de las designaciones ha de ayudarnos mucho en reconstituir el rompecabezas de la revolución económica; en realidad, los apelativos comunes cubren métodos de control heterogéneos. Los obreros ocupados en apoderarse de las industrias catalanas no estaban aquejados de exageradas preocupaciones por la elegancia jurídica».[23]

D'altra banda, les competències i funcions dels comitès de control —regulades en el Decret de 28 de gener de 1937— esdevindran una font de conflictes. Els obrers de la Fàbrica de Tabacs comuniquen que han incautat la direcció i explotació de la factoria de Tarragona, i n'han nomenat com a representant Magí Gual.[24] Un mes més tard, el delegat de la Generalitat Josep Sagalà Llagostera (ERC) i el nou director nomenat pel Govern de la República, Joan Pérez Doldan (Izquierda Republicana), s'encarregaran de limitar les accions del comitè segons la legislació vigent. A la CAMPSA, el Comitè de Control, majoritàriament de la CNT, presentarà la dimissió irrevocable quan es retalla considerablement el seu poder fiscalitzador.[25] La Junta d'Obres del Port, en compliment de l'ordre del ministeri d'Obres Públiques del 6 de maig de 1937, dissoldrà el comitè de control obrer i disposarà que «no es permeti en cap de les dependències, control o intervenció de cap mena pels que no tinguin atribucions legals i que els funcionaris es neguin a obeir ordres que no siguin dels seus caps o autoritat legítimes per a dictar-les».[26] Aquests exemples palesen, a partir de l'octubre de 1936, la recuperació del poder en les empreses públiques intervingudes pels governs de la Generalitat i de la República.

La resistència d'alguns petits fabricants o comerciants

23. J. BRADEMAS, *Anarco-sindicalismo y revolución en España 1930-1937*, p. 191.

24. Vegeu «Front Anti-feixista», 21-08-1936.

25. Correspondència del Sindicato Petrolero de la CNT, 20-02-1937. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

26. Actes Comissió Permanent de la J.O.P., 21-05-1937. AHPT.

també dificultarà la implantació del nou règim econòmic a l'empresa privada. En aquest sentit, veiem com el Comitè d'Intervenció i Controlació de la Societat de Xofers «La Unió» (UGT) dimitirà en ple el 19 de setembre de 1936 davant la impossibilitat de portar a terme la seva comesa.[27] Un altre dels aspectes que cal remarcar és la lògica desorientació d'algunes empreses davant el nou règim jurídic. El tot just constituït comitè de control de la ferreteria Vda. de D. Socias recull en el seu llibre d'actes que tot i que el president del CADCI, Washington Valls, havia manifestat que impartiria indicacions i orientacions sindicals, no ho ha fet:[28]

> «por cierto que ni él ni la sindical UGT en nuestra primera actuación no ha dicho ni una sola palabra para orientarnos y seguir una línea de conducta (...), guiándonos solamente el principio social, velando para el estricto cumplimiento de las bases de trabajo que estan en vigor y sobre todo para controlar en todo lo posible todo aquello que pudiera perjudicar o más bien causar un trastorno en el negocio, que repercutiria automáticamente a todos los asalariados de la casa».[29]

En aquest sentit, davant la novetat i el desconeixement del nou règim econòmic, el Sindicat d'Advocats de la UGT de Tarragona establirà una assessoria jurídica atès que «la nova ordenació, la legislació revolucionària, esdevé quelcom cada vegada més complex i la seva interpretació i aplicació a la pràctica requereix en molts casos un acurat estudi i una preparació especial».[30]

Tenint en compte la intensitat de l'acció dels comitès de control en les empreses intervingudes, com apunta A. Castells,[31] po-

27. Correspondència de la Societat de Xofers «La Unió» (UGT), PS-BARCELONA 803. AHNS.

28. Les eleccions per a elegir el comitè de control s'hauran de celebrar tres vegades, sempre amb el mateix resultat, per culpa d'un mosso que tenia bones relacions amb la directiva del CADCI i boicotejà el procés en benefici propi. Actes de la ferreteria Vda. de D. Socias, octubre de 1936 - febrer de 1937.

29. Actes de la ferreteria Vda. de Socias, octubre de 1936.

30. 21-2-1937, PS-BARCELONA 231. AHNS.

31. Vegeu A. CASTELLS, *op. cit.*, pp. 27-28.

dem fer la següent classificació: *a*) el comitè obrer actua assumint la direcció com si fos una empresa col·lectivitzada, com la fàbrica de gasoses Blandinieres; *b*) el propietari o gerent dirigeix l'empresa sota la fiscalització del comitè, com la fàbrica de xocolata Ortí Piera y Brugueras S.A.; *c*) el propietari dirigeix l'empresa sense cap limitació i amb un comitè format per elements de la seva confiança, com bona part del petit comerç.

Això no obstant, el procés d'intervenció no s'aplicà a tots els centres de treball al mateix temps. El 13 de març de 1937, després de la petició d'algunes pròrrogues per part del CADCI-UGT,[32] el delegat d'Economia de la III Regió, Joan Arnau Plana (CNT), advertirà que a partir del 15 de març, en totes les empreses que no tinguin el comitè de control legalitzat o en tràmit de legalització, els siguin suspeses totalment les operacions bancàries i comercials, així com intervingudes les entrades i sortides de mercaderies.[33]

La col·lectivització de les empreses o la seva concentració en un agrupament també toparà amb la resistència dels propietaris. El 15 de desembre, un grup d'afiliats al ram del transport del CADCI (UGT) es queixa al president de la Federació Local de la UGT per la negativa de l'assemblea dels treballadors a col·lectivitzar el ram de duanes, comissionistes de trànsit i consignataris de vaixells. Segons aquests partidaris de la col·lectivització, la majoria hi va votar en contra per la influència dels «elements aburguesats que fins el 19 de juliol havien portat la direcció de les Càmaras Patronals d'aquesta ciutat i continuen portant-la i que per rahó del seu forçat ingrés a una sindical, han ingressat al CADCI». Així mateix, demanen una acció enèrgica i ràpida «encar que sia a desgrat d'una majoria equívoca i entossedissa en no voler amotllar-se al nou ritme social».[34] Altres propietaris exerciran la via legal, com Pau Olivé Sanromà, patró d'Indústria Blandinieres, que presentarà

32. Delegació d'Economia de Tarragona. GEN. 257/3 AHNS.
33. «Llibertat», 13-03-1937.
34. Correspondència Federació Local de la UGT, 15-12-1936. PS-BARCELONA 483. AHNS.

un recurs al delegat d'Economia de la III Regió demanant que no es reconegui la col·lectivització de la seva empresa.[35] La resistència d'alguns antics patrons, un cop ja s'ha constituït l'agrupació, serà denunciada pels dirigents de l'Agrupament de la Indústria Flequera de Tarragona.[36] Altres propietaris continuaran boicotejant la marxa de l'empresa des de l'estranger, com és el cas del desaparegut gerent de la Sociedad Exportadora Tarraconense, Xavier de Muller, que valent-se de la seva amistat amb els clients intentarà congelar el pagament de diferents partides de vi exportades des de Tarragona a Montreal, Londres i Brussel·les.[37] Això no obstant, sobretot en el ram de la construcció, la decisió de concentrar totes les petites empreses serà adoptada per unanimitat,[38] amb l'objectiu de combatre «l'atur forçòs que es trobaven molts dels nostres companys, i la misèria que d'ell es desprèn, la inseguretat del demà pels que treballaven, l'explotació de les dones que tenien que buscar la manera de portar un bocí de pa que no podia portar l'home, el germà o el fill».[39]

Tot i que la implantació de la col·lectivització, en una em-

35. Segons el recurs del propietari, hi havia menys de 50 treballadors i es va faltar a l'obligació de col·locar-lo a ell mateix. El delegat d'Economia resoldrà negativament, ja que considerarà Indústria Blandinieres com a filial de l'Empresa Col·lectivitzada Cervezas DAMM de Barcelona. Delegació d'Economia de la III Regió, febrer-març de 1937. GEN. 257/3 22. AHNS.

36. Agrupava 36 fleques. La fàbrica de farines Tarragona Industrial, S.A., davant la publicació en el DOGC del projecte d'Agrupament, reclama els deutes pendents d'alguns flequers que pugen a 86.472 pta. Així mateix, hi ha dos forns cedits a la Tarragona Industrial S.A. en concepte de deutes dels flequers. El Consell d'Empresa de l'Agrupament contestarà al Comitè de Control Obrer de la farinera que no pensen cedir cap forn ni pagar els deutes, ja que els expatrons no van aportar a l'agrupació el passiu i l'actiu. Vegeu Delegació d'Economia de Tarragona, març-abril, 1937. GEN. 257/3 33 i 39. AHNS.

37. Vegeu Llibre d'Actes del Comitè de Control Obrer de la Sociedad Exportadora Tarraconense S.A., setembre-octubre de 1937. Fons De Muller, AHT.

38. «Llibertat», 10-09-1936.

39. Memòria de la Col·lectivitat de Paletes i Manobres UGT-CNT, s.d. GEN. 257/2. L'agrupament concentrava 28 petites empreses. Els patrons aportaven les eines i les societats obreres, 80.389 pta. de la Caixa de Previsió Social. Es començarà a treballar col·lectivament el 21-09-1936.

presa o conjunt d'empreses, té un clar referent en l'ideari del militant anarquista, no tenim constància de l'hegemonia de la CNT tarragonina en el procés de reestructuració del règim econòmic. Més aviat s'hi observa una certa preponderància dels homes de la UGT. L'Agrupament del Ram de la Pintura de Tarragona, que agrupa 21 petites empreses i 106 treballadors, registra 80 afiliats a la UGT i 26 a la CNT. En el consell d'empresa de l'Agrupament de Picapedrers i Marmolistes de Tarragona hi ha tres membres de la UGT per dos de la CNT.[40] Malgrat tot, a partir de mitjan any 1937 les tesis anticol·lectivistes de Joan Comorera, conseller d'Economia, i el seu partit, el PSUC, influiran en la postura oficial de la UGT, que adoptarà una actitud contrària a la col·lectivització i favorable a la nacionalització. El novembre de 1937, el president de la Federació Comarcal de la UGT, Josep Catalán, s'oposarà activament a la constitució d'una federació de Col·lectivitats de Tarragona al·legant que per a defensar els interessos de les empreses col·lectivitzades ja hi havia la Conselleria d'Economia de la Generalitat.[41]

Fins al mes de juny de 1937, hom pot llegir a la premsa local diferents articles que elogien la tasca desenvolupada pels treballadors de diferents col·lectivitats de la ciutat. Es qualificarà d'«exemple formidable de voluntat i organització» la tasca dels tallers col·lectius de la Societat d'Obrers Sastres de la UGT,[42] es remarcarà el treball «intens i sense donar mostres de cansament» de la fàbrica d'impermeables[43] i es valorarà «com a exemplar» l'obra feta pel Sindicat d'Espectacles de la CNT al Teatre Tarragona.[44] Evidentment, però, les pàgines de

40. Delegació d'Economia de Tarragona. GEN. 252/9. AHNS.

41. Actes de la Federació Comarcal de la UGT. 24-11-1937. PS-BARCELONA 368. AHNS.

42. Vegeu «Acció», 12-12-1936, hi treballen uns 300 obrers. La col·lectivitat va néixer amb la incautació de la sastreria Puigpey per evitar l'atur dels treballadors. Diàriament es confeccionen 100 uniformes.

43. «Llibertat», 18-10-1936. Es treballen 12 i 14 hores diàries.

44. En sis mesos s'ha inaugurat una cabina d'aparells sonors, s'han canviat els seients de la platea i s'ha enfustat de nou tot el paviment. Vegeu *Una actuació exemplar*, «Llibertat», 23-06-1937.

la premsa també recolliran les opinions del sector anticol·lectivista: els petits i mitjans propietaris que defensen els seus interessos, l'ERC que defensa la potenciació del poder de la Generalitat sobre l'economia catalana i el PSUC partidari de la nacionalització o estatalització de les empreses.[45]

A banda de les manifestacions contràries dels sectors anticol·lectivistes, cal assenyalar les opinions d'alguns partidaris de la col·lectivització que critiquen lúcidament el que consideren defectes de l'empresa col·lectivitzada. L'article *El anarquismo en la actualidad*, signat per «Televisor», és prou contundent:

> «Abominamos algunos de los casos vividos por nuestros compañeros sindicalistas en la acción colectiva. En ciertas industrias han quitado al odioso burgués y se ha creado lo que llaman control de fábrica o taller, y, en cambio observamos prácticamente que si antes la industria en cuestión tenía un "amo" hoy hay un Comité compuesto por algunos compañeros que nada práctico hacen en beneficio colectivo, ya que solamente piensan en ellos y en sus necesidades. Nosotros, los anarquistas, vemos esta cruda realidad, y por eso remarcamos que es necesario activar más intensamente la labor de los Sindicatos en las cuestiones económicas del momento. Tenemos el deber de imponer nuestras normas anarquistas a los inconscientes, en beneficio de la humanidad que gime».[46]

La necessitat d'imposar aquestes «normes anarquistes» també quedarà palesa en una publicació del Sindicat d'Indústria Siderometal·lúrgica CNT-AIT de Barcelona, que denuncia la impotència dels consells d'empresa i de les organitzacions sindicals per a aturar el corrent d'individualisme de molts obrers que, en comprovar l'obtenció de beneficis, «cree que ha llegado el momento de darse una vida más fácil y se limita a producir lo menos y a percibir, en cambio, una remuneración

45. Vegeu «Llibertat», 28-11-1936, 18-08-1937, 24-11-1937 i 27-11-1937. Veure també «Endavant», 20-03-1937.

46. «Televisor», *El anarquismo en la actualidad*, «Diari de Tarragona», 10-12-1936.

màxima».[47] En el mateix sentit, Alfons Martorell, un anarquista reusenc, critica l'actuació egoista d'alguns dirigents de les empreses col·lectivitzades que «tenien els prestatges de casa proveïts en abundància sense que ningú de la família hagués d'anar a fer cua». Aquesta conducta desacreditava a tots per igual i, per tot plegat —continua dient A. Martorell—, «el moviment col·lectivista de Catalunya en pocs mesos va perdre les simpaties populars que s'havia guanyat per camins revolucionaris».[48]

El 15 de març de 1938, l'article 12 del programa d'unitat d'acció entre la CNT i la UGT de Catalunya recull tota una sèrie d'indicacions i orientacions per a evitar els defectes i problemes sociolaborals que s'han anat detectant des de la implantació de la col·lectivització:

> «(...) es declaren partidàries de la direcció unipersonal de les empreses, principalment en l'aspecte tècnic, paral·lelament amb l'establiment de la responsabilitat que correspongui; faran que les assemblees obreres a les empreses es celebrin fora de les hores de treball; vigilaran l'exacte compliment de tot el relacionat amb el control de les empreses que funcionen en règim de propietat privada i evitaran que els treballadors invaeixin funcions que no són les que tenen atribuides els Comités Obrers de Control».[49]

Les crítiques formulades pels partidaris de la intervenció obrera i del procés col·lectivitzador evidencien l'existència de conductes reprovables per part d'alguns membres dels comitès obrers o de grups de treballadors que manifestaran de manera diversa la seva resistència al treball. No obstant això, aquestes actituds negatives —lògiques en un canvi massa brusc del món del treball que la percepció col·lectiva dels tre-

47. CNT-AIT. SINDICATO DE LA INDUSTRIA SIDEROMETALÚRGICA DE BARCELONA, *¿Colectivización? ¿Nacionalización? No: Socialización*. Barcelona 1937, p. 3.

48. A. MARTORELL, *República, revolució i exili*, pp. 97 i 103.

49. Programa d'unitat d'acció entre la CNT i la UGT de Catalunya, 15-03-1938. PS-MADRID 1.168. AHNS.

balladors no ha tingut temps d'assimilar— seran detectades pels dirigents de les organitzacions obreres, els quals adoptaran mesures per intentar corregir els defectes.

Tanmateix, si bé aquests problemes enterbolien l'harmonia de les relacions sociolaborals en els centres de treball, fóra ingenu considerar aquest fenomen una de les principals causes per avaluar negativament tot el procés de transformacions econòmiques revolucionàries. En l'haver del procés col·lectivitzador també trobem exemples que demostren el sentit de responsabilitat assumida pels dirigents obrers que integraran els comitès directius. L'any 1940, el nou propietari de l'empresa tèxtil Suc. de J. J. Soliano admetrà que el comitè obrer que dirigia la col·lectivització «durante el dominio marxista realizó importantes reparaciones y reformas que implicaran considerable aumento de su valor». En concret, el compte de maquinària passarà de registrar un valor de 384.639 pta. a finals de l'any 1935 a 828.281 pta. a inicis de l'any 1939.[50] Així mateix, l'exercici econòmic de 1937 es tancarà amb uns beneficis líquids de 47.839 pta.

En l'àmbit de les entitats bancàries, la memòria redactada per l'exdirector del Banc Mercantil de Tarragona, Antoni Casellas Utrera, reconeix que el comitè interventor integrat pels empleats Solves, Bru i Roselló, «de verdad, hicieron cuando estuvo a su alcance para defender los intereses del Banco, enfrentándose con los Comités locales y de Barcelona (...) evitando que la Entidad pudiera haber resultado perjudicada».[51]

En el sector de les empreses transformadores d'alcohol i exportadores de vi cal esmentar les vicissituds de la casa Alcoholes y sus derivados S.A. L'any 1936, el president del consell d'administració s'exiliarà a França i el secretari del consell es refugiarà a Barcelona. Durant tot el període, i sense procedir a la seva col·lectivització, l'empresa estarà dirigida pel comitè

50. Balanços 1935-1940. Fons d'Hisenda. AHT.

51. A. CASELLAS, *Banco Mercantil de Tarragona. Su fundación en el año 1929 y su desarrollo hasta 1976*. Text mecanografiat inèdit.

obrer de control. La memòria de l'any 1938 redactada per l'esmentat comitè recull esquemàticament la problemàtica general. Si d'una banda l'empresa es veié beneficiada per un augment meteòric dels preus que significà una revaloració immediata de les existències emmagatzemades, de l'altra, l'augment dels jornals, l'encariment de les matèries primeres i del transport, la manca de personal tècnic per a manipular l'aparell rectificador i, especialment, la gran quantitat de comptes impagats, perjudicaran la marxa de l'empresa. Malgrat que els exercicis econòmics dels anys 1937 i 1938 donaran com a resultat unes pèrdues de 5.937 pta. i 4.101 pta., respectivament, quan els antics propietaris recuperen l'empresa l'any 1939 es troben amb unes existències emmagatzemades per valor de 307.017 pta.[52]

Altres empreses intervingudes dedicades a la comercialització de vi obtindran considerables beneficis en l'exercici econòmic 1936-1937, com la societat G. Oliva y Cía. amb 53.573 pta. o Dalmau Hermanos y Cía. amb 221.624 pta. Així mateix, l'empresa col·lectivitzada Sociedad Exportadora Tarraconense, durant l'exercici 15 de juny de 1936 a 31 de desembre de 1937, registrarà uns beneficis de 333.178 pta.[53]

Aquests exemples palesen l'eficàcia i l'actuació responsable de molts comitès obrers en la direcció de les empreses. Bé perquè creien fermament en la implantació revolucionària d'un nou règim econòmic, bé perquè els guiava l'objectiu d'assegurar els llocs de treball i, per tant, l'únic mitjà de subsistència, o, en algunes ocasions, perquè les relacions gairebé paternofilials que existien en determinades petites empreses abans del 19 de juliol menaven els treballadors a vetllar pels interessos del negoci per a quan, solucionada aquella situació transitòria, retornés l'amo.

Els problemes que van incidir en la transformació econo-

52. Memòria de l'exercici 1937, 31-03-1938. Balanços. Fons d'Hisenda. AHT.

53. Balanços 1935-1940. Fons d'Hisenda. AHT.

micosocial de Catalunya a partir del 19 de juliol de 1936 foren conseqüència de la guerra —escassetat de primeres matèries, pèrdua de mercats, destrucció de fàbriques, mobilització de treballadors...—, de l'actuació dels governs de la Generalitat i de la República —discriminació en el subministrament de primeres matèries, retard o incompliment de pagaments, escorcolls policials i intervenció governamental directa—, de les dificultats en el cobrament de les exportacions i el forçat respecte envers el capital estranger invertit a la indústria catalana.[54] A tota aquesta problemàtica cal afegir: la resistència del petit propietari i de la mitjana burgesia, que tindran com a principals avaladors l'ERC i el PSUC, el capgirament que representava en la percepció col·lectiva de la classe treballadora, menys conscienciada, la dificultat d'assimilar la nova situació per la desaparició de la jerarquia, la disciplina i la substitució del patró pel consell d'empresa. Per tant, és difícil avaluar l'èxit o el fracàs de l'establiment del nou règim econòmic i d'organització de les unitats de producció enmig d'una confrontació bèl·lica i en un període curt de temps —només 30 mesos. Oi més, a la comarca del Tarragonès, que no tenia un teixit industrial important i en la qual les transformacions econòmiques foren aplicades bàsicament en els sectors comercial i de serveis.

3.1.2. *Incautació de la propietat urbana*

Des dels primers moments i de manera espontània, els nous dirigents procediran a la incautació o expropiació dels immobles que eren propietat de l'Església, els partits i les organitzacions de dretes i dels particulars, generalment classes benestants, que havien fugit, que ja no residien a la població o bé havien estat empresonats o executats. Pels canvis immediats que implicà en la fesomia urbana, aquest tipus d'incau-

54. Vegeu A. CASTELLS, *op. cit.*

tació esdevindrà un dels fenòmens revolucionaris que més incidirà en la percepció col·lectiva de la població. L'eclosió de la imatgeria revolucionària s'estengué ràpidament per la ciutat i els pobles de la comarca. Però, ara, els colors roig i negre, o roig, de les banderes i les sigles CNT-FAI, POUM, UHP, UGT i PSUC ja no identificaran unes seus rònegues apartades del centre de la ciutat.[55] La derrota de la rebel·lió militar i l'esfondrament inicial de les estructures de poder del règim republicà possibilitaran que els símbols revolucionaris envaeixin el nucli de la vida ciutadana. La Rambla i la seva zona adjacent, ocupada tradicionalment per les classes més acomodades de la ciutat, esdevenien la representació física de la jerarquia de l'espai urbà a Tarragona. Abans del 19 de juliol de 1936, en aquest centre neuràlgic de la ciutat, a banda de les organitzacions polítiques de dretes —Lliga Catalana, CEDA, Círculo Tradicionalista...—,[56] s'hi localitzaven les seus dels partits republicans —Centre Catalanista Republicà, Centre Democràtic Federal, Centre Republicà Federal, Joventut Federal...[57] L'apropiació de pisos o edificis sencers per part de les organitzacions obreres revolucionàries transformarà, o, millor dit, proletaritzarà l'estètica i l'ambient de la zona més aburgesada de la ciutat. Així mateix, en els pobles, les cases més riques i majestuoses del carrer o de la plaça major, els locals de les societats agràries i recreatives on es reunien les forces vives de la burgesia i els edificis de propietat eclesiàstica seran expropiats i reconvertits pels sindicats de pagesos i jornalers. Enmig de l'eufòria revolucionària, l'impacte visual d'a-

55. Abans del 19 de juliol de 1936, els locals de la UGT i la CNT es localitzaven al capdavall del carrer Apodaca, mentre que la seu del POUM s'ubicava en uns baixos de la Rambla Vella.

56. CEDA, Rambla 14 d'Abril, 20; Círculo Tradicionalista, Comte de Rius, 26, i Méndez Núñez, 10; Lliga Catalana, Rambla 14 d'Abril, 77, i Unió Nacionalista Republicana, Rambla 14 d'Abril, 50. Vegeu *Anuario Comercial de España, 1936*, p. 4.504.

57. Centre Catalanista Republicà, Rambla 14 d'Abril, 50; Centre Democràtic Federal, Rambla 14 d'Abril, 46; Centre Republicà Federal, Rambla 14 d'Abril, 30; Joventut Federal i ERC, Rambla 14 d'Abril, 94. Vegeu *Anuario Comercial de España, 1936*, p. 4.504.

questa nova situació havia de causar un efecte espectacular en la consciència col·lectiva de les classes populars. El capgirament de l'urbanisme classista, si més no en el seu aspecte extern, començava a ser una realitat i el lliure accés esvaïa el misteri que contenia la casa del «senyor».

A Tarragona, les organitzacions revolucionàries, gairebé simultàniament, es llançaran a una veritable cursa per ocupar els millors edificis, tant per la seva habitabilitat com per la seva localització. El 21 de juliol de 1936, la Federació Local de Societats Obreres de la UGT aixecava acta d'incautació del Col·legi de les Germanes de la Companyia de Santa Teresa de Jesús, que ocupava els números 81 a 89 de la Rambla 14 d'Abril. Amb uns 3.330 m^2 de solar i una superfície edificada de 900 m^2, la UGT hi instal·larà la seva Casa del Poble.[58] El mateix dia, el Comitè Executiu de la Federació Local de Sindicats Únics de la CNT expropiava el Col·legi de les Germanes de la Companyia de Jesús i Maria del carrer Méndez Núñez, 14, que comptava amb un solar de 4.539 m^2.[59] Un dia després, la CNT farà el mateix amb l'església de Sant Joan i dels seus edificis annexos de la plaça Prim, que posteriorment serà utilitzada com a Cooperativa Popular. Durant el mes d'agost els cenetistes prendran possessió de la Casa Vives —números 26 i 28 de la Rambla 14 d'Abril, amb 522 m^2— i de la Casa Ventosa —número 4 del carrer Apodaca, amb 165 m^2 edificats—, mentre que la FAI ocuparà l'antiga seu dels Sindicats Lliures del carrer Unió. El POUM, per la seva banda, el 22 de juliol incautarà i utilitzarà com a centre del partit el Convent de les Germanes Carmelites de la Caritat del carrer August, 7.

Els homes del Centre Republicà Democràtic Federal, acompanyats pel delegat d'Ordre Públic —Francesc Detrell—,

58. Signen l'acta d'incautació el Comitè Executiu, integrat per Josep Pascual Rossell, Innocenci Viñas Reynés, Joan Huguet Piñol, Domènec Almenara Calvó, Policarpi Pérez González i Josep M. Guasch Martí. PS-BARCELONA 368. AHNS.

59. Signen l'acta Emili Pruñonosa Aycart, Agustí Buján Vilas, Marià Moragues Dolores, Josep Elies Gibert i Ferran Lazcoz Montserrat. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

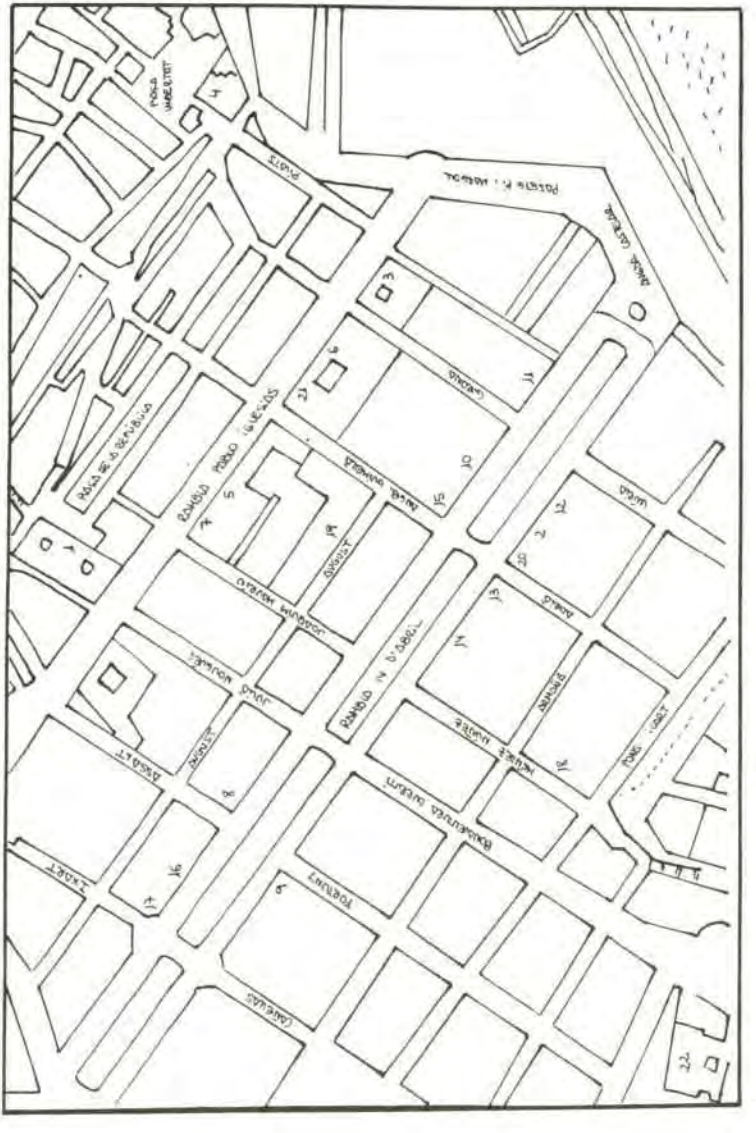

PLÀNOL DE TARRAGONA AMB LA LOCALITZACIÓ DELS PRINCIPALS ORGANISMES I EDIFICIS PÚBLICS

1. Ajuntament - Generalitat
2. Comissaria d'Ordre Públic de la Generalitat
3. Govern Militar
4. Preventori Judicial
5. Hospital General
6. Caserna
7. Teatre Principal
8. Ràdio Tarragona
9. Telefònica
10. Saló Modern
11. Teatre Tarragona
12. Ateneu Llibertari, Rambla 14 d'abril, 30
13. ERC, Rambla 14 d'abril, 38
14. Centre Republicà Democràtic Federal, Rambla 14 d'abril, 46
15. Delegació de Transports, Rambla 14 d'abril, 31
16. Federació Local UGT, Rambla 14 d'abril, 81-89
17. Joventuts Llibertàries, Rambla 14 d'abril, 91
18. CNT, Méndez Núñez, 14
19. POUM, August, 7
20. Oficines municipals de la Conselleria de Proveïments i de la Conselleria d'Incautacions, Rambla 14 d'abril, 36
21. Magatzem central de la Conselleria de Proveïments, església de Sant Agustí
22. Cooperativa Popular CNT, església de Sant Joan

signaran el dia 20 de juliol l'acta d'incautació del Centre d'Acció Catòlica i redacció del diari «La Cruz» de la Rambla 14 d'Abril, 46, i el seu annex del carrer Armanyà, 11.[60] Així mateix, d'acord amb la Comissaria Delegada de la Generalitat, l'ERC col·locarà el cartell indicatiu d'incautació en el convent de les Germanes Terciàries Descalces del Carme i en el convent i escoles dels Germans de la Doctrina Cristiana, ambdós edificis localitzats al carrer Estanislau Figueres. Tanmateix, aquestes accions d'ERC només pretenen «custodiar l'edifici a fi d'evitar actes de pillatge d'alguns que aprofiten els actuals moments, fins que el Govern de la Generalitat de Catalunya ordeni el destí que haurà de donar-se a l'edifici».[61] Finalment, els homes d'ERC es procuraran un nou estatge el 15 d'agost de 1936 incautant Casa Feliu, que, amb una superfície de 1.660 m^2, està situada en el número 38 de la Rambla 14 d'abril.

El 23 de juliol, «Diari de Tarragona» publicava que la Generalitat havia incautat els edificis ocupats per escoles i convents religiosos per tal de destinar-los a seu de serveis públics. Aquest anunci, però, era més una expressió de la voluntat de la Comissaria Delegada per a evitar les expropiacions partidistes d'edificis que no pas la culminació d'una pràctica real. De fet, a més de les incautacions transitòries d'ERC, el director general d'Assistència Social de les comarques tarragonines, Albert Oliva Alentorn, no començarà a signar actes fins quatre dies més tard i iniciarà el seu recorregut per aquells serveis que podien afectar l'atenció dels més necessitats. A finals de juliol Oliva pren possessió de la institució de les Germanetes dels Pobres,[62] l'Asil de menors de Sant Josep,[63] l'asso-

60. Signen l'acta Facond Andreu Bernadó, Estanislau Salvadó Fortuny, Francesc Cañagueral Sagarra i Enric Pallarès Dalmau. PS-BARCELONA 1.441. AHNS.

61. Actes d'incautació del 27-07-1936. PS-BARCELONA 1.441. AHNS.

62. Oliva posarà en mans de la superiora les 2.546 pta. que hi havia a la caixa, reunirà tota la comunitat religiosa i les exhortarà a continuar complint els seus deures. Acta notarial 1-08-1937. PS-BARCELONA 1.441. AHNS.

63. Oliva manifesta que el trobarà completament abandonat i en un gran desordre. Acta notarial 3-08-1937. PS-BARCELONA 1.441. AHNS.

ciació La Gota de Llet, l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla, que passarà a ser Hospital General de les Comarques Tarragonines, l'establiment benèfic vinculat a l'arquebisbat l'Obra Pia de Montserrat,[64] i, el 25 d'agost, l'edifici del Seminari.

Llevat d'algunes finques urbanes de particulars que seran inicialment incautades per les organitzacions antifeixistes per a ús partidista, la resta d'immobles expropiats seran administrats per la Comissió d'Incautacions del Comitè Antifeixista de Tarragona, dirigida per Josep Pechs Franchs, dirigent del POUM i paleta de professió. Pechs, que després del 24 d'octubre de 1936 continuarà la seva tasca com a conseller d'Incautacions de l'Ajuntament de Tarragona, manifestarà, a finals d'any, que s'han incautat 213 cases i s'han recaptat 76.000 pta.[65] L'abril de 1938 es registraran 396 expropiacions, aproximadament un 15 % del Padró d'Edificis i Solars de la Contribució Territorial, que corresponien a 175 propietaris. La dada més interessant és que aquests propietaris incautats representaven el 75 % de les contribucions més altes de la ciutat.[66]

A banda de la transformació d'edificis i solars, el conseller d'Incautacions convertí el convent de les Carmelites Descalces de la part alta de la ciutat en magatzem de mobles requisats. Segons J. P. Virgili, en algunes ocasions es procedí a un repartiment, no exempt de problemes, d'aquests mobles:

> «Davant del convent de la Vetlla cada dia s'armava un guirigall, car algunes dones s'esbatussaven perquè veien que les unes treien més bones robes i més bons pisos que les altres. Segons quina era la procedència del "vale" que exhibien a l'encar-

64. Oliva intervindrà la llibreta que l'hospital tenia al Banc de Biscaia amb 30.219,50 pta. De l'Obra Pia de Montserrat seran intervingudes 6.836 pta. dipositades en comptes corrents i valors. Expedients de Beneficència, 1937. ADT. Per a ampliar el tema de l'assistència social i de l'activitat de l'hospital vegeu J. Piqué, *L'assistència social i hospitalària a Tarragona durant la Guerra Civil. 1936-1939*, pp. 467-474.

65. *Actes de la Comissió Permanent*, 21-12-1936. AMT.

66. Dades extretes del Padró dels Edificis i Solars de la Contribució Territorial de 1935. Fons d'Hisenda, sig. 884. AHT.

regat del repartiment. A l'esmentat magatzem inclús alguna vegada hi anava a reclamar mobles alguna parella que volia casar-se».[67]

D'altra banda, entre setembre i desembre de 1936, alguns sindicats de la CNT o de la UGT també participaran en aquest procés amb l'apropiació directa de magatzems, patis o establiments que havien de servir per a la creació d'una col·lectivitat o com a eix central d'un agrupament d'empreses. Com a exemple citem els casos de les expropiacions realitzades pel Sindicat de Mosaistes, Porlandistes i Pedra Artificial (UGT), la Cooperativa de Producció Secció Fusters (UGT), la Societat de Boters (UGT), i la incautació conjunta d'un immoble de 2.578 m^2 del carrer Barcelona, propietat dels hereus Bofill Gasset, per la Societat d'Obrers Flequers (UGT) i la Secció de Flequers (CNT).

Un aspecte interessant per la relació que necessàriament hem d'establir amb l'ideari programàtic o revolucionari de cada tendència antifeixista és l'elecció de la data en la qual els partits o sindicats acudiran al notari per tal que atorgui la fe pública i protocol·litzi l'acte d'incautació. Mentre que les actes d'ERC, UGT o de l'Assistència Social són escripturades entre el 27 de juliol de 1936 i el 27 de febrer de 1937, la CNT no anirà al notari fins després d'haver viscut els fets de Maig, entre el 15 de maig i el 3 de juny de 1937, quan se situa en una posició defensiva.

Les incautacions en els pobles de la comarca, molt més detallades en les relacions enviades pels ajuntaments al Comitè d'Apropiacions del Departament de Justícia de la Generalitat,[68] presenten els següents resultats globals. Es registren 145 expropiacions, de les quals 127 són de propietat particular —108 cases, 4 xalets, 10 magatzems, 1 local, 1 celler, 1 cor-

67. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, p. 176.

68. GEN. 210/1-4. 1936-1939. AHNS. No hi consta la incautació de la propietat urbana de Bonastre, Creixell, els Garidells, el Morell, els Pallaresos, Perafort, la Pobla de Mafumet, Renau i Vila-seca.

ral, 1 molí de farina i 1 fàbrica de polvorització— i 18 de propietat eclesiàstica —9 cases rectorals, 5 esglésies, 2 convents, 1 sala parroquial i 1 ermita. Els organismes incautadors, amb el nombre d'incautacions i el percentatge, són els següents:

	Nombre d'incautacions	*%*
Comitè Antifeixista local o Ajuntament	97	67 %
Sindicat de Treballadors del Camp i Oficis Varis (UGT)	29	20 %
Sindicat Únic de Treballadors de la Terra i Oficis Varis (CNT)	13	9 %
Unió de Rabassaires	2	1,3 %
Sindicat Agrícola de la població	1	0,7 %
Societat d'Obrers Pescadors (UGT)	1	0,7 %
JSUC	1	0,7 %
Comitè de fàbrica	1	0,7 %

Els motius adduïts, que veurem amb més detall quan tractem l'apropiació de la propietat rústica, se centren bàsicament en la consideració política del propietari com a «feixista» (23 %), «element facciós» (20 %), «element de dretes» (14 %), «fanàtic de dretes» (2 %) i «contrari al règim», «desafecte al règim» i «suposat facciós» (4 %). Altres justificacions de la incautació només es refereixen al fet que el propietari no resideix al poble o n'és absent pel motiu que sigui (24 %). En darrer terme trobem l'explicació que els béns expropiats són propietat de l'Església (13 %).

La utilització, prevista o realitzada, d'aquests immobles és prou diversa. Destaca, en primer lloc, el projecte de rendibilitzar econòmicament aquestes apropiacions en benefici de la Caixa municipal, amb 32 cases destinades a ser llogades. D'al-

tra banda, cal assenyalar l'aprofitament d'aquests immobles en benefici de les forces productives de la població: 18 per la col·lectivitat agrícola local, 17 pel sindicat agrícola, 1 fàbrica d'alcohol i 1 taller cooperatiu. En altres casos la destinació tindrà una finalitat solidària o de servei públic: 13 per a atendre refugiats, 4 escoles, 2 farmàcies i 1 teatre. Finalment, assenyalem una utilització exclusivament política amb la instal·lació de les seus dels partits o sindicats: 8 per la UGT, 4 per la CNT, 2 pel POUM, 1 per ERC, 1 per les Joventuts Llibertàries i 1 per les JSUC. Només en deu ocasions es reconeixerà que la incautació de l'immoble no té cap finalitat concreta, i en dos casos s'admetrà que a la casa hi continuarà residint l'esposa de l'antic propietari.

A Tarragona, a més de la incautació, pels motius ja exposats, de 351 unitats de la riquesa urbana (pisos, cases, edificis, solars...) que posseïen 175 particulars, hi restaven encara unes 2.400 propietats, de les quals una bona part estaven destinades al lloguer. De fet, només 12 —és a dir un 38 %— dels 31 propietaris més destacats de la ciutat[69] que apareixen en una relació elaborada per l'Ajuntament de Tarragona l'any 1938 figuren en les llistes d'incautats. Per tant, sense aventurar-nos-hi massa, podem apuntar com a orientació que més del 80 % dels habitatges del mercat de lloguer continuaven en mans dels seus legítims propietaris. Per aquests, l'arrendament dels pisos significava una important font d'ingressos i, com manifesten M. Aizpuru i A. Rivera, «la operación económica de los propietarios era de una envergadura tal que el espacio de la vivienda

69. Els propietaris més destacats eren Pablo Bru, Josep M. Ixart Moragas, Joan Solé Granell, Salvador Ventosa Pina, Firmo Vives Suñé, Santiago Vallvé Pàmies, Bonaventura Ollé, Josep Cirera Mayol, Enrique Ventosa Pascual, Leandre Ibars, Andreu Segura Donato, Xavier Bella, Antoni Icart Bargalló, Josep A. Sans Boldú, Francesc Rigau, Conrad Solé Bas, Josep Miret Ivern, Joan Panadés Saperas, Antoni Rosell Porta, August Serres Miarnau, Lluís Guerri Esteve, Joan Rimbau Guasch, Josep M. Banús Vidal, M. Dolors Veciana Español, Enric Corbella, Manuel Castellví Feliu, Manel Pedrol Solé, Antoni Boxó Basenys, Xavier de Muller Ferrer, Ramon Joachim Cabré i Rafael Sanromà. Vegeu Expedients de Foment, 1938. AMT.

se constituyó en formidable negocio».[70] Els obrers, principals usuaris del sistema de lloguer, destinaven una mitjana una mica superior al 15 % del seu salari a abonar la renda.

La convulsió revolucionària dels primers dies trencava el règim econòmic d'abans del 19 de juliol i plantejava una nova estructuració de les unitats de producció. Aquestes transformacions socioeconòmiques revolucionàries tingueren una immediata incidència en el sistema de la propietat urbana i, a més de les apropiacions d'immobles, una bona part dels llogaters varen creure que era arribada l'hora de deixar de pagar la renda del pis. Deu dies després del fracàs del sollevament militar, el Departament de Justícia i Dret de la Generalitat decretava la reducció d'un 25 % del preu del lloguer de les finques urbanes que no sobrepassessin les 300 pta. mensuals, així com la suspensió de tots els judicis de desnonament contra ciutadans que formessin part de les milícies antifeixistes.[71] El 12 d'agost, la Generalitat, continuant en la mateixa línia, reduirà els lloguers en un 50, 25 i 15 % segons els casos.[72] J. M. Alomà (CNT) tenia la següent opinió:

> «Si bé això, en principi, significava una millora immediata per a la classe treballadora, car l'alleugeria d'una de les càrregues més feixuges, no solucionava tampoc, ni de bon tros, el problema de l'estatge. Era tan sols, un pal·liatiu per tal de calmar i acontentar les masses treballadores, per por d'un desbordament que acabés amb tot l'estatuït».[73]

Com a conseqüència de les reduccions promulgades i del relaxament en el pagament dels llogaters, els propietaris, a l'espera de millors circumstàncies, ocultaran les vivendes que oferien en arrendament i es paralitzarà la construcció de nous immobles. El 22 d'agost, el Comitè Antifeixista de Tarragona

70. M. Aizpuru, A. Rivera, *Manual de historia social del trabajo*, p. 107.
71. Decret de Justícia i Dret, 29-07-1936. DOGC, 31-07-1936.
72. Citat per J. M. Bricall, *op. cit.*, p. 282.
73. J. M. Alomà, *Els problemes municipals*, «Diari de Tarragona», 22-04-1937.

ordena a tots els propietaris i procuradors amb pisos per llogar que els anunciïn com més aviat millor per mitjà de cartells en els balcons o finestres, «tal com es venia fent».[74] Davant l'incompliment de l'ordre anterior i «degut al saboteig i obstacles que posen sense consideració de cap classe tots els propietaris de locals i edificis a la bona marxa d'aquesta Conselleria», Josep Pechs donarà un termini de set dies per a col·locar els cartells en els pisos desllogats i exigirà explicacions als titulars d'edificis en construcció que han aturat les obres, els contraventors de l'ordre seran considerats facciosos.[75]

Enmig d'aquesta situació, el desordre en el cobrament i el pagament dels lloguers es féu evident. Mentre que la Conselleria d'Incautacions de Josep Pechs (POUM) cobrava directament alguns lloguers de les cases incautades, la Conselleria de Justícia dirigida per Remigi Martorell (UGT), davant el gran nombre de denúncies formulades contra inquilins o estadants morosos, demana a tots el més fidel i exacte compliment de la legislació vigent.[76] Per la seva banda, la Federació Local de la CNT acordarà que el Sindicat tindrà cura de la conservació de les cases incautades pels confederals, cobrarà directament els lloguers i arrendarà les vivendes a qui cregui més convenient.[77]

Després de la constitució del nou ajuntament, a finals d'octubre de 1936, es creà una comissió integrada per un representant de cada minoria per tal de solucionar el desordre existent i estudiar la municipalització de la vivenda. Malgrat tot, el decret número 48 de la sèrie de S'Agaró, promulgat el 9 de gener de 1937, deixava en suspens la municipalització de l'habitatge, disposava que la Generalitat encarregués l'estudi de la qüestió a una comissió, i suspenia el cobrament dels lloguers

74. «Diari de Tarragona», 22-08-1936.
75. «Diari de Tarragona», 17-09-1936.
76. Vegeu «Llibertat», 9-10-1936.
77. Actes de la Federació Local de la CNT, 8-09-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

fins al primer de març. El 10 de març «Diari de Tarragona» reflectia la confusió que hi havia entre propietaris i llogaters, i, davant les crides de «Llibertat» perquè tothom abonés els mesos endarrerits als propietaris, preferia no aconsellar res.

> «Regna actualment entre el veïnat una mena de desconcert pel que fa a l'afer dels lloguers. Tothom hi diu la seva. Els uns sostenen que cal pagar als propietaris de les cases els lloguers corresponents als mesos que fou atorgada la moratòria pel Govern català; els altres sostenen que no, puix no ha estat decretada cap ordre oficial que ho disposi.»[78]

Dos dies més tard es publicava el ban de la Conselleria d'Incautacions de l'Ajuntament de Tarragona que disposava la condonació dels lloguers corresponents a gener i febrer i obligava a tots els propietaris i procuradors a declarar les cases que posseixen, el nom dels llogaters i l'import de lloguer, així com les despeses habituals que recauen sobre les propietats (arbitris, aigües, llum, etc.).[79] Malgrat tot, l'absència d'un decret clarificador de la Generalitat comportarà l'allargament d'una situació prou confusa, justament, com diu J. M. Bricall, en una de les fonts més importants de la renda nacional, la qual, per tant, constituïa un dels pilars essencials per al bon funcionament de l'economia del país.[80] El desconcert en la reestucturació del sistema de la propietat urbana tenia greus conseqüències per a les finances municipals —impagament d'arbitris i contribució urbana— i per a la indústria de la construcció, ja que suposava la paralització d'obres. A finals de març, la Conselleria d'Incautacions, després de satisfer algunes factures endarrerides a petits industrials i pagar alguns treballs d'arranjament als sindicats de la construcció, ha aconseguit recaptar 124.000 pta. del lloguer de les cases incautades. Maltrat tot, segons el Conseller de Finances —Francesc Icart Salas (ERC)—, l'Ajuntament ha deixat de percebre

78. Vegeu «Diari de Tarragona», 10-03-1937.
79. «Llibertat», 12-03-1937.
80. Vegeu J. M. Bricall, *op. cit.*, p. 283.

280.000 pta. en concepte d'arbitris municipals i, per tant, el 28 de febrer hi ha un dèficit de 156.000 pta.[81]

Finalment, el 14 d'abril de 1937, donant compliment a l'ordre del conseller de Finances de la Generalitat,[82] es crearà la Comissió Especial per a l'Administració de la Propietat Urbana de Tarragona, presidida per Josep Pechs Franch (POUM) i amb un representant de cada minoria com a vocal: Josep Arana Esteve (ACR), Esteve Iborra Moix (UdR), Josep Pascual Rosell (UGT), Josep M. Solé Roca (ERC), Joan Fortuny Galofré (POUM) i Serafí Castelló Pena (CNT).[83] La comissió tindrà com a funcions el cobrament dels lloguers i la realització d'obres de reparació, conservació i millora. Un cop descomptats els imports de les obres indispensables, les contribucions i arbitris que graven la propietat i la taxa d'administració —no superior al 10 % del lloguer—, la comissió lliurarà la renda líquida que correspongui als propietaris. D'altra banda, la comissió actuarà amb una certa autonomia, ja que la seva comptabilitat serà independent de la resta del pressupost municipal.

Malgrat tot, atesa la manca de recursos econòmics en què es troba el municipi per a solucionar el problema de l'atur forçós i de la construcció de refugis, J. M. Alomà, com a propagandista de l'ideari anarquista, reclamarà la incautació total i sense indemnització de tots els immobles, llevat dels pertanyents a propietaris que no compten amb cap altra font d'ingressos, als quals s'abonaria una renda vitalícia.

> «Se'ns pot al·legar, naturalment, que si hom procedeix així lesionarà interessos creats. Però, ¿és que la revolució i els problemes econòmics que ens té plantejats la guerra es poden deturar davant d'una raó semblant? ¿És que per damunt dels interessos particulars no hi ha els generals de la població.»[84]

81. Vegeu *Actes de la Comissió Permanent*, 20-03-1937.
82. Ordre del conseller de Finances, 22-03-1937. DOGC, 7-04.1937.
83. Vegeu *Actes de la Comissió Permanent*, 14-04-1937. AMT, i «Llibertat», 20-04-1937.
84. J. M. ALOMÀ, *Problemes municipals*, «Diari de Tarragona», 27-04-1937.

En aquesta línia i a diferència d'algunes localitats que com Badalona decidiran la municipalització de la vivenda a finals de novembre de 1936,[85] el consistori tarragoní aplicarà l'apropiació municipal de l'habitatge en virtut del Decret de Presidència de l'11 de juny de 1937, que preveia la indemnització dels antics propietaris no declarats facciosos amb l'emissió de cèdules immobiliàries.[86] Tanmateix, les ambicioses mesures previstes pel decret no s'arribaran a aplicar en tota la seva extensió i el problema de l'estatge restarà sense una solució definitiva durant tot el període.

Durant l'estiu de 1937, els desperfectes causats en alguns immobles per l'aviació facciosa agreujaran l'escassetat de l'habitatge i algunes famílies seran instal·lades en edificis en construcció o bé en els hotels de la ciutat.[87] Així mateix, el costum de no pagar els lloguers obligarà l'Ajuntament a retenir la nòmina de tots els seus treballadors, obrers i funcionaris fins que no exhibeixin el rebut acreditatiu del pagament del lloguer del darrer mes.[88]

En el balanç de les operacions efectuades per la Comissió Especial per a l'Administració de la Propietat Urbana fins al 15 d'octubre de 1937 destaquen els següents comptes:[89]

85. Vegeu J. M. BRICALL, *op. cit.*, p. 283.

86. Decret de Presidència, 11-06-1937, DOGC, 18-06-1937. Vegeu J. GRIJALBO, F. FÀBREGAS, *Municipalització de la propietat urbana*, pp. 126-135.

87. Vegeu *Actes de la Comissió Permanent*, 23-07-1937. AMT.

88. Decret de Finances, 27-07-1937. DOGC, 29-07-1937, i DOGC, 4-08-1937.

89. Balanç presentat per la Comissió Especial per a l'Administració de la Propietat Urbana, 15-10-1937. AMT.

Existències	
Existències en Caixa	28.298
Existència Banc Comercial	261.120
Lloguers	
Rebuts estesos març-setembre	1.584.715
Rebuts cobrats	1.259.699
Rebuts pendents de cobrament	325.016
Propietaris	
Import dels lloguers cobrats	1.259.699
Pagat a compte dels propietaris per obres, arbitris, administració, taxes...	1.010.675
Líquid a favor dels propietaris	249.024

D'aquests comptes, cal remarcar que el 15 d'octubre de 1937 ja s'havia aconseguit cobrar un 79 % dels rebuts estesos en el període de març a setembre. L'altra dada que cal assenyalar és que de l'import total dels lloguers cobrats resta una quantitat líquida per als propietaris que no arriba al 20 %, ja que, entre altres conceptes, s'han descomptat 559.000 pta. per treballs del ram de la construcció i unes 250.000 pta. per satisfer els arbitris municipals. Lògicament, l'objectiu de la comissió era aprofitar aquesta font d'ingressos per a atenuar la problemàtica de l'atur forçós i anivellar la precària situació financera de l'Ajuntament.

Entre desembre de 1937 i gener de 1938, davant l'agreujament de l'escassetat d'habitatges a causa de l'afluència de refugiats i la destrucció provocada per l'aviació facciosa, comencen a aparèixer a la premsa les primeres crítiques a la labor de la comissió. Es denuncien les corrupteles, negligències i dubtós sentiment antifeixista d'alguns empleats.[90] En aquest sentit, Serafí Castelló Pena (CNT), nou president de la comissió, decidirà examinar tot el personal per jutjar tant la seva capacitat professional com la seva consciència política i sindical.[91]

90. Vegeu *Cops de fuet*, «*Llibertat*», 15-12-1937.
91. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 21-02-1938. AMT.

Dia rere dia, els problemes de la comissió van empitjorant. A finals de febrer de 1938 els constants augments dels preus de la mà d'obra i dels materials representen una despesa mensual de 100.000 pta. Mentre que els lloguers no s'incrementen, només entre treballs d'arranjament i d'administració de la comissió les despeses s'eleven al 65 % dels ingressos. Així mateix, encara resten 184.000 pta. en concepte de rebuts pendents de cobrar. El conseller Pascual (PSUC) manifestarà que «hi ha molta gent que no paga i no perque no pugui si no perque no volen(...) i irresponsables que creuen que perque hi ha hagut una revolució ja no tenen cap obligació que satisfer».[92] Les necessitats cada cop més instants de la guerra i els efectes devastadors de les bombes condicionaran definitivament la gestió de la comissió. En aquestes circumstàncies negatives és molt difícil judicar l'actuació de la intervenció municipal de l'habitatge;[93] no obstant, la seva gestió va permetre apaivagar els efectes de l'atur forçós en el ram de la construcció, reemplaçant la desapareguda iniciativa privada pel finançament públic de la construcció de refugis i l'enderrocament de les ruïnes provocades pels bombardeigs. D'altra banda, la reordenació de l'economia urbana fou l'únic intent de substituir una indústria de la construcció que té com a objectiu el negoci pel projecte de donar satisfacció a la necessitat social de disposar d'un habitatge.[94]

3.1.3. *Incautació i col·lectivització de la propietat rústica*

La comarca del Tarragonès configura la unitat física i socioeconòmica del Camp de Tarragona, junt amb les comarques de l'Alt Camp i el Baix Camp. En aquest marc, els con-

92. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 21-02-1937. AMT.
93. Vegeu F. Roca, *El decret de municipalització de la propietat urbana de l'11 de juny de 1937 i la nova economia urbana*, p. 225.
94. Vegeu J. Grijalbo, F. Fàbregas, *Municipalització de la propietat urbana*, s/d., p. 109.

reus del Tarragonès viuran la reorientació general de l'agricultura que s'esdevé la primera meitat del present segle com a conseqüència de la plaga de la fil·loxera. Així doncs, com a elements definidors dels cultius de la comarca podem esmentar, d'una banda, la davallada generalitzada de la vinya, la regressió de l'olivera i el descens de sembrats; per l'altra, el progrés de l'avellaner, l'increment extraordinari del garrofer, l'inici de l'expansió de l'ametller i un augment progressiu del regadiu.[95] Segons les dades referides a l'any 1900 que aporta J. Iglésias, les quals poden servir d'orientació per al període que estudiem, aproximadament el 70 % de la superfície total de la comarca es destinava al conreu, és a dir unes 24.300 Ha, amb un predomini de la vinya —54 %.

L'anàlisi de la contribució territorial de la terra, com assenyala M. Duch, evidencia la tradicional divisió en petita i mitjana propietat. La franja inferior a les 30 pta. de contribució engloba el 58,3 % dels contribuents, mentre que la superior a les 500 pta. només n'agrupa el 2,6 %. Percentatges que respectivament se situen per sota i per sobre de la mitjana del Camp de Tarragona, amb un 64,8 % de petits propietaris i un 1,3 % de contribuents de la gran propietat.[96]

Paral·lelament al fenomen de la incautació de la propietat urbana que hem tractat en l'apartat anterior, el procés d'expropiació de les finques dels propietaris absents, fugits o detinguts en els primers dies, serà iniciat immediatament pels diferents organismes que representen els treballadors de la terra.

En el terme municipal de Tarragona, entre els mesos d'agost i setembre, s'aixecaran 155 actes d'incautació de la propietat rústica que afectaran unes 814 Ha de terres de conreu, de les quals unes 225 Ha corresponen a bosc i pastures. La So-

95. Vegeu M. DUCH, *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona*, pp. 19-23; J. CARDÓ, *L'evolució dels conreus del Camp de Tarragona a partir del segle XVIII*; J. IGLÉSIES, *Estadístiques de les superfícies cultivades del Camp de Tarragona en el present segle*, i SERVEI GENERAL D'ESTADÍSTICA. GENERALITAT DE CATALUNYA, *Produccions agro-pecuàries de Catalunya*, vols. I, II i III.

96. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, p. 23.

cietat de Treballadors de la Terra (UGT) de Tarragona,[97] que enquadrava una bona part dels 1.571 jornalers que hi havia a la ciutat[98] signarà 111 actes d'apropiació de la terra que representen una superfície de 660 Ha, amb 29 masos, 3 masies i 1 xalet, amb la justificació de l'abandonament de la terra per part del propietari. En segon terme, el Sindicat Agrícola de Tarragona, amb una majoria de llauradors —497 l'any 1934,[99] realitzarà 39 incautacions amb un total de 152 Ha. Les incautacions d'ambdues entitats obreres agrícoles seran seguides de molt lluny per només 5 actes d'apropiació de terres de la CNT, amb una extensió que no arriba a les 2 Ha.[100] Així doncs, el protagonisme de les diferents organitzacions en el procés expropiador demostra una hegemonia clara de la UGT i una presència gairebé nul·la de la CNT entre els treballadors de la terra. Cal tenir en compte, també, la presència considerable d'un sector adherit al Sindicat Agrícola de Tarragona, dominat per la Unió de Rabassaires.[101]

A la resta de la comarca, ateses les dades d'onze municipis,[102] es registren 96 incautacions de terres que corresponen a 85 propietaris. Les dades sobre els organismes incautadors

97. L'executiva comarcal de la Societat de Treballadors de la Terra UGT estava integrada per Manuel Navarro i Antoni Guasch (Tarragona), Pau Gil (Constantí), Josep Alberich (la Canonja), Pere Coll (la Secuita) i Josep Socias (el Morell). PS-BARCELONA 331. AHNS.

98. Vegeu Cens Electoral de la Província de Tarragona, 1934, citat per M. DUCH, *op. cit.*, p. 16.

99. Vegeu Cens Electoral de la Província de Tarragona, 1934, citat per M. DUCH, *op. cit.*, p. 16.

100. De les 2 Ha incautades per la CNT, 1 Ha i 28a —propietat de J. M. Balart Cavallé— seran apropiades per la Unión Ciclista William Tarin amb el projecte de construir un velòdrom. La resta de petites propietats incautades —de les quals eren titulars Regina Blanco Vda. de Sabater, hereus del Marquès de Vallgornera i Pau Aimat Borràs— continuaran essent conreades pels seus arrendataris, homes propers o afiliats a la CNT.

101. El Sindicat Agrícola de Tarragona també incautarà l'església de la Congregació de la Sang ubicada en el núm. 1 del carrer Natzaret i façana a la plaça del Rei. Expedients d'Agricultura, 1936. AMT.

102. Manquen les dades de Bonastre, el Catllar, Creixell, els Garidells, els Pallaresos, Perafort, la Pobla de Mafumet, Renau, la Riera de Gaià, Torredembarra i Vilallonga del Camp.

són similars a les esmentades quan ens referíem a l'apropiació de la propietat urbana. Són similars, així mateix, els motius al·legats contra el propietari per a justificar l'apropiació de les terres; no obstant això, és interessant remarcar la relació existent entre l'actitud dels propietaris durant el conflicte rabassaire[103] i la incautació posterior al 19 de juliol de 1936. Prenent com a exemple les actes de l'Argilaga —agregat de la Secuita—, les més riques en informació, hom observa com la biografia acusadora d'alguns expropiats es remunta a l'any 1921, quan Josep M. Domingo Coll exercia d'alcalde i va fer «fracassar una vaga valentment organitzada pels treballadors de l'Argilaga per a protestar dels atropellaments de que eren objecte, emprant per a tal fi la Guardia Civil i fent tota mena d'amenaces». Així mateix, durant els fets d'Octubre de 1934, segons la mateixa acta d'incautació, Josep M. Domingo va anar amb el seu cotxe a cercar la Guàrdia Civil per detenir un afiliat de la Unió de Rabassaires, el qual fou maltractat, detingut i empresonat.

Benigne Dalmau Fortuny, fugit a l'estranger, serà acusat de ser «un dels més destacats elements de dretes de la província i de declarada tendència feixista», a més d'amagar armes i municions a casa seva. Per la seva banda, de Lluís Ballester —marit de Gaspara Domingo—, que fou President de l'Institut Català de Sant Isidre, es manifestarà a l'acta que havia fugit i abandonat les seves propietats «sens dubte per temor al càstig que degut al seu comportament els hauria estat aplicat». El president del Centre de Viticultors de l'Argilaga serà recriminat per haver denunciat 17 homes d'esquerra del terme després dels fets d'Octubre. Els cinc propietaris expropiats de l'Argilaga també seran inculpats d'haver assistit a l'acte organitzat a El Escorial per Gil Robles[104] i d'haver desnonat diversos rabassaires l'any 1935.[105]

103. Vegeu A. BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya*, pp. 137-352. Vegeu també J. M. MURIÀ, *La revolució al camp de Catalunya*, pp. 3-6.

104. Es tracta del gran míting de protesta dels agraris catalans, organitzat conjuntament amb la CEDA, celebrat el 8 de setembre de 1934. Hi assistiren 5.000 propietaris. Vegeu E. UCELAY DA CAL, *La Catalunya populista*, p. 212.

105. GEN. 210/3 10-14, 2-09-1937. AHNS.

Al Catllar, sis dels afectats per la incautació dels seus béns immobles havien provocat vint desnonaments de rabassaires durant l'any 1935.[106] A la Nou de Gaià el propietari Josep Virgili Calvet serà acusat d'haver expulsat de les seves terres el «rabassaire des de temps immemorial» Magí Fortuny Moragues.[107] Sis dels expropiats de la Pobla de Montornès també havien exigit el desnonament de 39 rabassaires. Semblantment, les acusacions recauran sobre quatre propietaris de Roda de Berà per sis expulsions i sobre sis propietaris de la Secuita per realitzar «llençaments de terra entre els seus mitgers». Els propietaris de la Secuita, a més, seran recriminats per «coaccionar als conreadors perque votessin a les dretes».[108]

Abans del 19 de juliol de 1936, malgrat el decret publicat per la Generalitat el 14 de març que reposava els pagesos desnonats després dels fets d'Octubre de 1934, encara hi havia molts casos per resoldre. No s'havien retornat les parts de fruit exigides indegudament pels propietaris i restaven per aixecar tots els embargaments que patien molts conreadors.[109] La tensió latent en el camp del Tarragonès es respirava a l'ambient, i l'informe adreçat per la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació el mes de maig al ministre d'Hisenda ho reflectia així:

> «Sin embargo, donde el problema social reviste facetas más interesantes es en el campo, siendo difícil de prever el aspecto que tomará la cuestión con motivo de las próximas cosechas. Los recientes Decretos de la Generalitat restableciendo el régimen de contratos de cultivo del año 1934 y anulando todo el estado de cosas creado al amparo de la ley de Arrendamientos

106. Els incautats eren Josep Fortuny Aleu, Celestí Gaspar Altret, Antònia Pallarés Figuerola, Emili Fortuny Alujes, Joan Queralt Mainé i Antònia Mercader Tutusaus. GEN. 210/1 25-11-1936. AHNS. Per als desnonaments vegeu UNIÓ DE RABASSAIRES I DEMÉS CULTIVADORS DEL CAMP DE CATALUNYA, *Els desnonaments rústics a Catalunya*, 1935.

107. GEN. 210/1 1-12-1936. AHNS.

108. GEN. 210/3 4-9. AHNS.

109. Vegeu A. BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya*, pp. 358-359.

rústicos de la República, han creado una situación delicadísima que se ha exteriorizado en algunos pueblos en forma violenta».[110]

A l'ambient enrarit en el món rural s'afegia la radicalització dels posicionaments tàctics dels sindicats d'obrers del camp. La Unió de Rabassaires, en el seu congrés del 15 de maig de 1936, proposava, en la primera ponència, l'expropiació sense indemnització de la terra posseïda privadament.[111] Així mateix, en el dictamen sobre la Reforma Agrària del Congrés Confederal de la CNT, celebrat a Saragossa l'1 de maig de 1936, es reivindicava l'apropiació sense indemnització de les propietats de més de 50 Ha de terra.[112] En aquesta tessitura, la derrota de la sedició militar i el desencadenament de la revolució social havien de comportar la immediata incautació de les terres abandonades per uns propietaris que havien fugit, que ja no residien al poble o que patiren directament la repressió revolucionària.

Ara bé, les diferents organitzacions de pagesos i obrers del camp coincidien en l'expropiació d'aquestes finques, però divergien en el règim de treball i d'explotació amb el qual havien de ser conreades. Vegem en primer lloc el règim col·lectivista proposat pels anarcosindicalistes en la seva forma més pura i defensat amb unes matisacions importants per la Unió de Rabassaires. Malgrat que les fonts documentals consultades no permeten valorar la seva evolució, tenim constància de la col·lectivització de terres en les finques incautades a Tarragona, l'Argilaga, el Morell, la Pobla de Montornès, la Secuita i Vespella de Gaià.

La col·lectivitat agrícola de Tarragona s'estendrà sobre una superfície de 137 Ha: uns 317 jornals de vinya, garrofers, avellaners, sembrats i una part d'horta; uns 200 jornals de bosc, garriga i pastures, i 7 masos. Les principals finques corres-

110. Citat per P. HERAS, C. MAS, *Els primers cent anys de la Cambra*, p. 175.
111. Vegeu A. BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya*, pp. 364-365.
112. Vegeu CNT, *El Congreso Confederal de Zaragoza*, pp. 220-224.

pondran als antics propietaris: Joaquim Brunet, Joan Vilà Granada i Josep Balcells. Les terres treballades en règim de col·lectivitat ocupaven 14 finques incautades, de les 111 que havia expropiat la Societat de Treballadors de la Terra (UGT) de Tarragona, i d'aquest treball col·lectiu vivien 31 famílies, amb un total de 108 membres, sota la presidència d'Anton Tapias Roig.[113]

A l'Argilaga, el Sindicat Únic de Treballadors de la Terra (CNT-AIT), que compta amb 80 afiliats, constituirà una col·lectivitat agrícola que aplegarà les 200 Ha i les 28 a que corresponen a les onze finques rústiques incautades a quatre propietaris. Les terres es dedicaven bàsicament al conreu de la vinya, les garrofes i l'olivera, alternant secà i regadiu, amb una extensió dedicada a sembrar i una part de bosc i garriga. A més de les finques, la Col·lectivitat de l'Argilaga també comptà amb 2 masos, 2 magatzems, maquinària agrícola i sacs de sofre.[114]

La Col·lectivitat Agrícola del Morell, presidida per Antoni Grau, s'estendrà sobre uns 67,5 jornals, que corresponen a les finques incautades de sis propietaris. A la Pobla de Montornès, amb 45 afiliats a la CNT, catorze finques amb un valor total de l'època de 164.000 pta. seran treballades col·lectivament.

113. A continuació relacionem els treballadors de la Col·lectivitat Agrícola de Tarragona i entre parèntesis indiquem el nombre de membres de la família: Manuel Navarro Duch (4), Simó Médico Pardo (4), Anton Tapias Roig (4), Josep Sabaté Pardo (1), Josep M. Sustu Pascual (5), Leandre Saludes (5), Josep Escofet Rofes (6), Lluís Escofet Rofes (3), Alexandre Arrufat Rovira (4), Joan Corbella Mestre (2), Salvador Bolos Rimbau (3), Pere Juanpera Juanpera (1), Joan Galve Villuendas (5), Joan Bofarull Cartanyà (1), Marcel·lí Ferre Claroyo (5), Anton Calva Gatell (4), Joan Salas Ciurana (3), Josep Galve Villuendas (5), Francesc Agustí Comas (2), Ramon Vicente Roca (4), Jacint Vicent Roca (1), Josep Subirats Sans (2), Pau Pascual Grau (9), Pere Arrufat (2), Domènec Barberà Sola (4), Joan Solanes Vidal (1), Feliu Torrents (4), Esteve Saune Serra (5), Josep Bou Cusidó (5), Miquel Puig Solé (3) i Josep Marca Anguera (1). Relació de familiars, 22-08-1938. PS-BARCELONA 230. AHNS.

114. Els principals dirigents i impulsors de la col·lectivitat foren: Antoni Martí Padró, Josep Pous Riqué, Antoni Oliva Segura, Joan Tapias Roig i Pau Ferré Brulles. Les terres foren incautades entre el 7 i el 19 d'agost de 1936. Vegeu GEN. 210/3 10-14. AHNS.

Una part de les terres incautades pel Sindicat de Treballadors del Camp i Oficis Varis (UGT) de la Secuita serà cedida als jornalers aturats dels Pallaresos; l'altra, 274 Ha i 68 a, serà englobada per la Col·lectivitat Agrícola de la Secuita, a més de diferents utensilis, maquinària, mercaderies, sacs de sofre i un cotxe.[115] A la petita població de Vespella de Gaià, amb 121 habitants l'any 1936 i 12 afiliats al Sindicat d'Oficis Varis (CNT), la col·lectivitat agrícola ocuparà uns 40 jornals i un molí fariner. Les restants terres incautades seran administrades directament per l'Ajuntament.

Malgrat l'heterogeneïtat d'aquestes col·lectivitats, constituïdes tant per la UGT com per la CNT —no hem trobat cap cas de col·lectivització conjunta—, pensem que en elles no s'aplicava un comunisme llibertari en un sentit estricte, sinó que més aviat consistia en el repartiment entre els jornalers sense terra i els parcers més pobres, els quals les conreaven en un règim d'explotació familiar i en una mena de possessió tàcita de la terra que s'acostava a l'usdefruit perpetu. Això sí, es compartien els utensilis, la maquinària, els magatzems i els adobs.

L'existència d'aquestes col·lectivitats, no gaire ortodoxes des de l'òptica anarcosindicalista, provocarà que J. M. Alomà (CNT), en el seu article *La revolució és el camp*, publicat al «Diari de Tarragona», manifesti intencionadament que a Tarragona no existeix cap col·lectivitat agrícola. L'editorial d'Alomà serà contestat pel Consell Directiu de la Col·lectivitat Agrícola (UGT) de Tarragona reivindicant el seu reconeixement i afirmant que està constituïda des de setembre de 1936.[116]

Aquestes característiques i el fet que les terres col·lectivitzades provenien exclusivament de la incautació dels primers dies, així com l'absència de notícies que demostrin el contra-

115. Els dirigents de la col·lectivitat foren: Antoni Rocamora Mir, Pere Coll Fortuny, Josep Calvet Porta i Gabriel Brunet Solé. Les finques foren incautades entre el 12 i 25 d'agost de 1936 i es procedí a la seva protocol·lització el 6 de juliol de 1937. Vegeu GEN. 210/3 4,9. AHNS.

116. Vegeu «Llibertat», 6-04-1937.

ri, permeten suposar que a la comarca no es van registrar incidents notables entre els col·lectivistes i els petits propietaris com succeí, per exemple, a les terres de l'Ebre. Tanmateix, tot i valorar l'interès històric de l'experiència, les col·lectivitats, com afirma A. Balcells, «sempre van ser illots enmig de les propietats petites i mitjanes que predominaven i, per tant, constituïren l'excepció a la regla».[117]

L'explotació agrícola administrada directament o subvencionada indirectament per les autoritats locals, comitès antifeixistes, esdevindrà un altre tipus de destinació donat a les finques incautades. Aquest sistema d'explotació consistia a pagar un salari als jornalers que treballaven les terres expropiades amb l'objectiu de solucionar o apaivagar els efectes de l'atur forçós. A la Canonja, el Comitè Antifeixista requisarà la finca «La Coma» i abonarà directament, entre setembre i octubre de 1936, el salari de 27 jornalers i 6 peons amb carro.[118] L'Ajuntament de Constantí també pagarà el jornal dels obrers que treballen a les terres expropiades fins al desembre de 1936, quan els jornalers reivindicaran un augment de 10 a 20 pta. diàries, el «qual augment planteja un greu problema al Consell ja que el mateix obliga a unes despeses superiors als ingressos que s'obtenen de les finques incautades i que administra la Municipalitat».

Davant la impossibilitat d'augmentar els jornals, l'Ajuntament acordarà cedir les finques als jornalers a fi que les administrin directament. Els obrers respondran negativament a l'oferta de l'Ajuntament, ja que prefereixen continuar com a jornalers abans que acceptar el repartiment de terra per a ser treballada individualment o col·lectivament.[119] A Torredembarra l'explotació de la finca incautada «Babilonia» anava a càrrec del Sindicat Agrícola Local, però com que les despeses són superiors als ingressos, es deixarà l'explotació per no haver estat productiva després de quatre mesos. Reunida la Jun-

117. Vegeu A. BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya*, pp. 378-379.
118. Vegeu Correspondència del Comitè Antifeixista de la Canonja. AMCA.
119. Actes de l'Ajuntament de Constantí, 4-12-1936 i 28-01-1937. AMC.

ta del Sindicat Agrícola amb les seccions de la CNT i la UGT de Torredembarra, se celebrarà una assemblea de tots els jornalers per decidir si cal anar a la col·lectivització. Per unanimitat, la resposta fou negativa i s'aprovà demanar al municipi el repartiment en lots individuals. L'Ajuntament, a més d'accedir a la petició, aprovarà la concessió d'un crèdit de 25.000 pta. per a l'explotació de la finca «Babilonia». De fet, el crèdit municipal continuarà servint per a abonar jornals i, malgrat les reiterades reclamacions del consistori, no serà retornat, «tot i haver fet diferents collites de verdures, patates, etc.».[120] Finalment, a Salomó, les finques apropiades passaran a mans de l'Ajuntament i seran administrades pel Sindicat Agrícola. Els obrers que treballaven a les finques expropiades, quinze famílies, passaran de cobrar un jornal de 6 pta. a rebre 30 pta. de setmanada.[121]

Tractem ara algunes de les opinions manifestades per diferents sectors antifeixistes sobre el procés d'incautació de la propietat rústica. Malgrat la inexistència de conflictes seriosos a la comarca, les notícies rebudes de la Terra Alta, la Ribera d'Ebre i el Priorat obligaran a fer públiques declaracions en defensa de la petita propietat. El 21 de novembre, l'article *Cal respectar els treballadors de la terra,* signat conjuntament pel PSUC-UGT i la CNT-FAI, era prou clar:

> «El PSUC, la UGT, la CNT i la FAI coincideixen a imposar el màxim respecte per als camperols. Cal combatre a sang i foc els petits grups d'irresponsables que encara puguin existir a casa nostra i que es proposin implantar sistemes absurds al camp català.
>
> »Cal fer respectar amb totes les armes les disposicions oficials relatives als camperols. Tot el que vagi contra aquestes disposicions s'ha de combatre. Tots els que intentin sabotejar-les s'han de tractar com a facciosos».[122]

120. Actes de l'Ajuntament de Torredembarra, 10-12-1936, 25-02-1937 i 3-07-1938. AMTO.

121. GEN. 210/2. AHNS.

122. *Cal respectar els treballadors de la terra,* «Diari de Tarragona», 21-11-1936.

El POUM, en els mítings de J. Vilar a l'Aleixar i de J. Llagostera a Tarragona, també coincidia amb la mateixa postura: calia expropiar i col·lectivitzar les finques dels grans terratinents, però, «de moment, cal respectar al petit propietari».[123] La consigna del partit «la terra pel qui la treballa»,[124] que coincidia plenament amb les aspiracions del pagès català, era defensada i propagada pels homes del POUM.

D'altra banda, també es manifestaran crítiques contra el baix rendiment de les terres incautades i posteriorment col·lectivitzades. Andreu Gondolbeu (PSUC) es queixarà de l'abandonament en què es troben moltes finques expropiades apuntant que la productivitat agrícola «no se solventa poniendo en cualquier finca rústica y a capricho un rótulo que diga "incautado" si al anuncio formulario no le sigue la acción reformadora que las necesidades del momento exigen».[125] Com a opinió contrària al procés col·lectivitzador i als diferents sistemes d'explotació de la terra que es desenvolupen a Catalunya i en particular a la comarca del Tarragonès, és interessant recuperar l'opinió, càustica però lúcida, del cenetista Joan Peiró:

> «Certament, això que hom fa als camps de Catalunya, no és col·lectivització ni és res. És un simple repartiment de terres embolcallat amb el nom de col·lectivització, i col·lectivització és tot el contrari de repartiment.
>
> »Jo vull dir ara que la majoria de comarques on hom fa aquests assaigs de col·lectivització, s'està fent sense més guia ideal que aquesta: treballar poc i guanyar molt.
>
> »La qüestió consisteix a tenir terres de propietat i mentre aquestes no ragin, anar cobrant dels estalvis dels altres».[126]

Darrere del procés incautador de la propietat rústica, els governs de la República i de la Generalitat —tal com s'havia

123. *Conferència de Joan Llagostera al local de la JCI de Tarragona*, «Acció», 19-12-1936.

124. *Míting de J. Vilar a l'Aleixar*, «Acció», 28-11-1936.

125. A. GONDOLBEU, *Nuestro deber en la hora presente*, «Diari de Tarragona», 1-10-1936.

126. J. PEIRÓ, *Perill a la reraguarda*, pp.156-159.

esdevingut amb el control obrer i la col·lectivització de la indústria i els serveis— promulgaran una sèrie de disposicions legals per intentar primer canalitzar i després controlar mitjançant un marc normatiu les transformacions revolucionàries del camp. El Decret de 8 d'agost del ministeri d'Agricultura deixava en mans de les autoritats municipals l'apropiació de les finques abandonades.[127] Nou dies més tard, un altre decret del ministre d'Agricultura, Mariano Ruiz Funes, mantenia la intervenció municipal, però afegia que l'explotació aniria a càrrec de les organitzacions agrícoles obreres que existissin a la localitat.[128] Per la seva banda, no serà fins al dia 1 de gener de 1937 que un Decret de la Generalitat considerarà nuls els contractes de conreu; és a dir, suprimirà l'arrendament i la parceria obligant els pagesos a pagar les contribucions dels antics propietaris, que, com diu A. Balcells, «era la legalització i la reglamentació d'un fet consumat».[129]

Després dels sagnants fets de la Fatarella, que enfrontaren els partidaris de la col·lectivització i els que hi eren contraris, el Consell de la Generalitat aprovarà les normes que obliguen les col·lectivitats a respectar la terra treballada en règim familiar pels conreadors, encara que els antics propietaris hagin estat declarats facciosos.

> «Camperols: el vostre Govern de la Generalitat, el Govern de Catalunya, encara que amb excés de retard, ha ordenat exactament el que vosaltres fa més de sis mesos desitjaveu escoltar per boca de la única autoritat responsable!»[130]

El permís preceptiu per a procedir a la constitució d'una col·lectivització serà regulat per l'ordre del Departament d'Agricultura de la Generalitat del 13 de març. A mitjan juliol de 1937, amb una correlació de forces diferent de la que hi havia

127. Transcripció mecanografiada del Decret 8-08-1936. AMT.
128. Transcripció mecanografiada del Decret 17-08-1936. AMT.
129. Vegeu J. M. Murià, *La revolució al camp de Catalunya*, pp. 3-9 i A. Balcells, *op. cit.*, p. 376.
130. Crit, *Les col·lectivitats agrícoles*, «Llibertat», 23-02-1937.

abans dels fets de Maig —actitud defensiva de la CNT i repressió del POUM—, es promulgarà el decret del conseller d'Agricultura, Joan Calvet (UdR).[131] Tot i que en el preàmbul s'admet que foren les organitzacions obreres del camp les que s'apressaren a apropiar-se de les finques rústiques «que pertenyien a tots aquells que havien participat d'una manera directa o indirecta al criminal alçament», es decretarà l'apropiació per part de la Generalitat de totes les terres incautades. Un cop definida la titularitat, les terres serien cedides per a la seva explotació als conreadors o jornalers que ja les ocupaven abans del 19 de juliol, que les podrien parcel·lar o treballar col·lectivament.[132] Malgrat la legalització de les incautacions, les normes per a l'adjudicació de les terres no seran promulgades fins a primers de febrer de 1938. Com afirma A. Balcells, «la lentitud legislativa i burocràtica era simptomàtica d'una resistència cada cop més accentuada a la revolució agrària».[133]

3.2. Els sindicats com a protagonistes: CNT i UGT

3.2.1. *L'allau de nous afiliats i la lluita proselitista*

El ressò de la capitalització de la victòria sobre els militars sollevats a Barcelona per part de la CNT —tot i que també hi van contribuir les forces d'Ordre Públic—, l'armament de les milícies obreres i l'aplicació immediata de les transformacions econòmiques revolucionàries protagonitzades per les bases de les organitzacions obreres, convertiran les dues sindicals, durant els primers mesos, en els veritables òrgans de poder socioeconòmic.

131. Decret d'Agricultura, 14-07-1937, DOGC, 15-07-1937.

132. El 20 d'agost de 1937 es decretarà el procediment a seguir per a tots aquells conreadors o jornalers que no disposessin de terres suficients per a les seves necessitats familiars. El repartiment de terres, canalitzada per les Juntes Municipals Agràries, seria decidit pel Consell d'Agricultura de la Generalitat. DOGC, 25-02-1937.

133. A. Balcells, *op. cit.*, p. 383.

Les dades recollides per M. Duch registren per al Camp de Tarragona i abans de juliol de 1936 una taxa d'afiliació del 75,5 % de la població activa considerada classe obrera, empleats i dependents.[134] Aquesta afiliació es repartia entre 81 entitats obreres, la majoria de les quals havien estat constituïdes entre 1931 i 1934, destacant, per sectors d'activitat, la construcció i les activitats portuàries, l'alimentació, la fusta i el comerç.[135] L'adscripció d'aquest ric moviment associatiu obrer a la UGT o a la CNT esdevé més difusa. L'informe adreçat per la Cambra de Comerç al ministre d'Hisenda, el maig de 1936, exposava que «el control es ejercido en nuestra demarcación por la UGT, existiendo algunos focos de la Confederación, que pugnan por conquistar la supremacía en el elemento portuario de la capital».[136] En el mateix sentit, L. Climent remarca l'hegemonia de la UGT tarragonina enfront de la central cenetista.[137] Tanmateix cal entendre aquesta escassa implantació nominal de l'anarcosindicalisme en el marc de l'expulsió de la Federació Local de Tarragona del si de la CNT pel predomini de membres del BOC i les posteriors lluites entre faistes i trentistes.[138] Aquests conflictes interns en l'associacionisme obrer tarragoní havien de restar molts possibles afiliats a la CNT; això no obstant, nombroses societats obreres de resistència mantindrien, si més no, la seva afinitat ideològica amb la central cenetista, la qual, abans del 19 de juliol de 1936, tenia constituïts a Tarragona els sindicats d'Oficis Varis, de Ferroviaris, de Petrolis, del Transport Marítim i del Transport Terrestre.

134. Cal relativitzar aquest elevat percentatge d'afiliació sobretot si es pren com a referent per al període que estudiem, ja que no inclou els joves menors de 22 anys que treballen, ni tampoc els ocupats a l'hosteleria i el comerç o els considerats professionals. Tenint en compte aquestes variables, el percentatge orientatiu i aproximat d'afiliació anterior al 19 de juliol de 1936 seria del 57 %.

135. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, pp. 34-45.

136. Citat per P. HERAS, C. MAS, *Els primers cent anys de la Cambra*, p. 175.

137. Vegeu L. CLIMENT, *Rojos en la provincia de Tarragona*, p.12.

138. Vegeu J. M. MOLINS, *Elecciones y partidos políticos en la provincia de Tarragona 1890-1936*, pp. 110-111, vol. II.

Amb aquests antecedents, un cop derrotada la rebel·lió militar i en plena eufòria d'una revolució marcadament obrera, els únics interlocutors vàlids del poder que està al carrer i en els centres de producció són la CNT i la UGT. En aquest sentit, cal recordar que dels onze membres que integren el Comitè Antifeixista de Tarragona, únic òrgan de poder real a la ciutat, sis representen les dues sindicals (3 UGT i 3 CNT), mentre que els partits marxistes o l'anarcosindicalisme només tenen tres representants (1 PSUC, 1 POUM, 1 FAI), els quals al mateix temps estan afiliats a una de les dues sindicals. Així, doncs, l'augment meteòric d'afiliació que registraran ambdues serà conseqüència de dos factors diferenciats. D'una banda, la bipolarització sindical provocarà la ràpida adhesió de les diferents societats o entitats obreres autònomes a la UGT o la CNT. De l'altra, el decret de sindicació obligatòria del mes d'agost comportarà l'entrada d'una allau de nous afiliats.[139] Bàsicament, entre agost i oc-

139. Sindicats de la UGT de Tarragona amb indicació del nombre màxim d'afiliats: Sindicato Nacional Ferroviario M.Z.A. (470); Sindicat del Transport Marítim (320); CADCI (300); Societat de Peons de Magatzem (195); Sindicat del Ram de la Fusta (220); Federació espanyola de treballadors de l'ensenyament (206); Sindicato de descargadores de pescado fresco (202); Associació d'empleats municipals (180); Sindicat metal·lúrgic (163); Agrupación de militares retirados antifascistas (161); Societat de remitgers «La Defensa Marítima» (150); Sindicat de professions liberals (140); Sindicat de treballadors de Banca, Borsa i Estalvi (132); Societat de cuiners, cambrers i similars «La Unió» (125); Secció de la federació tabaquera espanyola (115); Col·legi d'agents comercials (105); Secció fusters, cooperativa de producció (90); Sindicat comarcal del transport (85); Societat de dependents barbers i perruquers «La Única» (81); Secció de pintors (80); Societat d'obrers i empleats de la junta d'obres del port (74); Associació de constructors de calçat (72); Sociedad de obreros limpia-botas (69); Sociedad de obreros toneleros (61); Societat d'obrers sastres (60); Societat tipogràfica (60); Defensa del ram fabril i tèxtil (60); Associació d'obrers vaquers i cabrers (59); Societat d'obrers flequers (58); Associació de funcionaris d'Hisenda (54); Sindicat d'auxiliars i treballadors de farmàcia i laboratori (50); Associació d'esquiladors (49); Sociedad de obreros chocolateros y fideeros (45); Unió obrera de reposters i pastissers (32); Secció Guàrdia urbana i rural (32); Sindicato de Trabajadores del estado (30); Organització telefònica obrera espanyola (28); Societat del transport del ram de la construcció (25); Sindicato de fogoneros marineros y fonda «La Naval» (22); Secció de guixaires (22); Sindicato minero y barrenero (21); Secció de practi-

tubre de 1936, les dues centrals sindicals augmentaran els seus contingents respectius fins a les següents xifres de màxima afiliació:

---

cants i llevadores (16); Associació professional de periodistes (16); Associació de titulars mercantils (16); Sindicato de guarderia forestal del estado (15); Sindicat de picapedrers (14); Sociedad de obreros escoberos (14); Sindicat d'empleats tècnics de correus (7); Associació d'empleats cambrers de la propietat urbana (6); Associació de funcionaris de la Generalitat (—).

Sindicats de la UGT a la comarca: Altafulla, Sindicat local d'oficis varis (69); Bonastre, Sindicat de professions i oficis varis (51); la Canonja, Sindicat d'obrers del camp (150); Sindicat d'oficis varis (52); el Catllar, Sindicat de treballadors de la terra i oficis varis (16); Constantí, Sindicat de treballadors del camp i oficis varis (350); Creixell, Sindicat de treballadors del camp i oficis varis (—); el Morell, Societat de treballadors de la terra i oficis varis (280); la Nou de Gaià, Sindicat d'obrers del camp i oficis varis (108); els Pallaresos, Sindicat cooperatiu agrícol (90); Perafort, Societat obrera de treballadors del camp (53); la Pobla de Mafumet, Sociedad obrera de todos los oficios (144); la Pobla de Montornès, Sindicato de trabajadores del ramo textil (80); Puigdelfí, Societat de treballadors del camp (22); Renau, Sindicat de treballadors del camp i oficis varis (20); Roda de Berà, Sindicat d'oficis varis (30); Salomó, Sindicat de treballadors de la terra i oficis varis (112); la Secuita, Sindicat de treballadors de la terra i oficis varis (70); Tamarit de Mar, Societat de treballadors de la terra (39); Torredembarra, Sindicat obrer d'oficis diversos (100); Societat obrera de pescadors (88); Sindicat Obrer de treballadors de la terra (87); Sindicat obrer de la indústria tèxtil (58); Sindicat obrer de la indústria metal·lúrgica (51); Societat d'obrers boters «Nova Obrera» (37); Vespella de Gaià, Sindicat d'oficis varis (50); Vilallonga del Camp, Sindicat d'oficis varis (129); Vila-seca, Sindicat de treballadors de la terra (580); Societat obrera d'arts i oficis (350).

Sindicats de la CNT de Tarragona: Sindicat d'oficis varis (819); Sindicat únic d'obres públiques (285); Sindicat únic de ferroviaris (275); Sindicat únic de professions liberals (187); Sindicat d'indústria pesquera (175); Sindicat únic del ram de l'alimentació (175); Sindicat únic d'espectacles públics (117); Sindicat únic mercantil (115); Sindicat únic de petrolis (100); Sindicat únic de la construcció (75); Sindicat únic d'higiene i sanitat (72); Sindicat únic de la metal·lúrgia (58); Sindicat únic del transport terrestre (58); Sindicat únic de mosaistes (42); Sindicat únic de màquines de cosir (39); Sindicat únic del transport marítim (34); Sindicat únic de tabaquers (25); Sindicat únic d'arts gràfiques(17); Secció d'estudiants (—); Secció de funcionaris públics (—).

Sindicats de la CNT a la comarca: Altafulla (150); Argilaga (80); Bonastre (22); la Canonja (60), el Catllar (63); Constantí (46); Creixell de Mar (39); els Garidells (20); el Morell (40); la Nou de Gaià (103); els Pallaresos (30); Perafort (16), la Pobla de Mafumet (4); la Pobla de Montornès (45); la Riera de Gaià (70); Roda de Berà (36); Salomó (45); la Secuita (12); Torredembarra (250); Vespella de Gaià (12); Vilallonga del Camp (85); Vila-seca de Solcina (102).

	Afiliats UGT	*Afiliats CNT*	*Total*
Tarragona	4.685 (64 %)	2.600 (36 %)	7.285 (100 %)
Pobles de la comarca	3.370 (72 %)	1.330 (28 %)	4.700 (100 %)
Totals	8.055 (67 %)	3.930 (33 %)	11.985 (100 %)

Les xifres d'afiliació ens porten a dues consideracions. En primer lloc, a Tarragona, si tenim en compte que la població activa de l'any 1936 s'acostava a les 8.100 persones,[140] s'observa que el 90 % dels treballadors estaven afiliats. En segon lloc, la preponderància de la UGT és prou palesa tant a la ciutat com a la comarca i engloba dos terços de l'afiliació total.

En els tres primers mesos d'hegemonia i poder socioeconòmic de les sindicals obreres, 25 sindicats, seccions o associacions professionals —constituïdes anteriorment o de nova creació— ingressaran a la UGT. En el mateix temps, les adhesions d'organitzacions obreres o les noves afiliacions permetran a la Federació Local de la CNT organitzar els sindicats de la Indústria Pesquera, Arts Gràfiques, Construcció, Espectacles Públics, Higiene i Sanitat, Màquines de Cosir, Mercantil, Metal·lúrgia, Obres Públiques, Professions Liberals, Alimentació i Tabaquers.[141]

Alguns sectors professionals, associats anteriorment o no, decidiran en assemblea i per unanimitat el seu ingrés a la UGT; és el cas de la Societat de Paletes i Manobres,[142] dels agents comercials,[143] de l'Associació Professional de Periodis-

140. Prenent les dades de la població activa de l'any 1934 —7951 persones— hem descomptat les 426 de registrades com a militars-policies i religiosos i hem afegit uns 600 treballadors compresos entre 15 i 22 anys segons el cens de 1940. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, p. 16, i INSTITUTO DE ESTADÍSTICA, *Reseña estadística de la província de Tarragona*, 1952.

141. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

142. «Front Anti-feixista», 20-08-1936.

143. «Front Anti-feixista», 29-08-1936.

tes de Tarragona,[144] de l'Agrupació de Militars Retirats Antifeixistes, del Sindicat de Fogoners i Mariners «La Naval» o de la Societat de Picapedrers. Així mateix, el potent sindicat CADCI, amb uns 300 afiliats i a proposta de la seva Federació d'Empleats i Tècnics, decidirà per aclamació la seva adhesió a la UGT el 12 d'agost de 1936. Altres entitats obreres, en canvi, acordaran l'ingrés per unanimitat a la CNT, com per exemple la Societat Autònoma de Mosaistes o la Sociedad de Obreros y Capataces de Obras Públicas.[145]

Malgrat aquests acords unànimes per una o altra sindical, també es registraran votacions amb un resultat enfrontat que comportarà l'escissió de l'entitat obrera anteriorment constituïda. A l'assemblea de la Societat de Cuiners, Cambrers i Similars es comptabilitzaran 29 vots per la UGT i 16 per la CNT.[146] Per la seva banda, la Secció de la Federació Tabaquera veurà com 13 dels seus 104 afiliats ingressaran a la CNT.[147] Així mateix, l'Associació d'Empleats Municipals decidirà per majoria l'adhesió a la UGT; això no obstant, els treballadors de l'escorxador se'n donaran de baixa per ingressar a la central anarcosindicalista.[148] Altres sectors laborals, com el de la pesca, decidiran la seva afiliació segons la divisió d'interessos. Mentre que els pescadors que reben una part de la captura ingressaran a la Societat «La Defensa Marítima» de la UGT, els patrons de les barques que reben un salari prefixat optaran pel Sindicat d'Indústria Pesquera de la CNT.

Hom ha dit a bastament que els sectors laborals menys combatius i reivindicatius tendiran a ingressar a la UGT. L'afirmació no presenta dubtes en el cas d'empleats relacionats directament o indirectament amb l'Administració —com els

144. Adhesió per unanimitat a la UGT el 23-10-1936. PS-BARCELONA 230. AHNS.

145. «Front Anti-feixista», 23-08-1936.

146. PS-BARCELONA 230. AHNS.

147. PS-BARCELONA 916. AHNS.

148. Text mecanografiat del secretari de l'Associació d'Empleats Municipals, Josep Bru Sans.

funcionaris de l'Estat, de la Generalitat, de l'Ajuntament i de la Cambra de la Propietat Urbana— i la Banca. No obstant això, la tendència ja no és tan clara entre els qualificats com a professionals. A primers de setembre, les assemblees dels metges i dels advocats acordaran que cada associat ingressi individualment a la sindical que prefereixi davant la impossibilitat d'adoptar un acord en comú.[149]

El Sindicat Únic de Professions Liberals de la CNT, constituït el 6 de setembre de 1936, comptarà amb 187 afiliats, englobant, entre d'altres, les seccions de professors músics, mestres, estudiants i funcionaris públics —principalment de la Delegació Marítima. La composició de la seva junta directiva estava integrada pel president Antoni Cardó Calderó (mestre), Roc Llops Lomabà (mestre inspector), Faustí Díaz Herrero (estudiant), Francesc Cabanas Zárate (publicista), Teodor Monge Villa (periodista), Joan Ardit Rebull (estudiant), Antoni F. Matheu Alonso (catedràtic), Marcel Riera Pámies (professor) i Cèsar Escobar Rufilanchas (funcionari de duanes).[150] Artistes com el pintor Ignasi Mallol o l'escultor Joan Rebull també ingressaran a la CNT. És probable que, al marge d'altres consideracions, l'essència molt més revolucionària de la CNT esdevingué un element d'atracció d'alguns sectors avantguardistes de la ciutat, com artistes, estudiants o músics. Lluís de Salvador —afiliat a UGT— no se n'explicarà massa bé els motius, però reconeixerà que bona part dels elements tècnics i intel·lectuals es decantaran per la CNT.[151] Tanmateix, tampoc cal oblidar que algunes persones demanessin el carnet de la Confederació com a protecció; així, segons el mateix Lluís de Salvador, Joan Esteban Sevilla —sacerdot i notari eclesiàstic de la Cúria de Tarragona— i Pere Batlle —sacerdot i director del Museu Diocesà— ingressaran en els rengles de la CNT.[152] D'altra banda, el Sindicat Únic Mercantil, amb 115

149. Vegeu «Llibertat», 1-09-1936 i 6-11-1936.
150. PS-BARCELONA 1.287. AHNS.
151. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 99.
152. Vegeu L. DE SALVADOR, *op. cit.*, p. 167.

afiliats —empleats de comerç, oficinistes, viatjants, comissionistes, agents d'assegurances, etc.— i el Sindicat Únic d'Higiene i Sanitat, amb 72 afiliats —metges, practicants i infermeres—, també demostren l'ingrés de sectors qualificats de «menys combatius» a la CNT.

No obstant això, el Sindicat de Professions Liberals de la UGT —que no inclou els mestres—, amb 140 afiliats, aplegarà també bona part d'aquests sectors professionals: advocats (22), procuradors (10), farmacèutics (35), arquitectes (5), metges (5) o infermeres (30). La junta directiva estava integrada per Joan Merelo Barberà (advocat), Anton Delclós (farmacèutic), Teodor Llevaria (procurador), Salvador Ripoll (arquitecte), Pere Lloret Rosiñol (corredor de comerç) i Joan Casanovas (metge).[153]

Hem fet especial esment de l'afiliació d'aquests sectors no obrers per remarcar la intensitat de la sindicalització o proletarització de la societat. Gaudir del carnet d'una de les dues centrals sindicals en els darrers mesos de 1936 esdevindrà condició necessària i normal, formarà part de la vida quotidiana.

> «Una de les "modes" que s'han imposat definitivament després de la revolta facciosa és la càrrega que portem tots o la majoria de ciutadans de carnets politico-sindicals-patriotico-culturals. El carnet ha estat una de les armes que més han exibit els ciutadans de la nostra reraguarda per a justificar llur personalitat.»[154]

La necessitat dels carnets arribarà, de vegades, al cas de persones que en posseeixen més d'un, és a dir, segons les circumstàncies poden identificar-se amb una credencial de la CNT o de la UGT. En una reunió de les Juntes Directives de Militants de la CNT es denunciarà persones, generalment del

153. PS-BARCELONA 230. AHNS.
154. *Cops de fuet*, «Llibertat», 15-09-1937.

sector de les professions liberals, que han sol·licitat un carnet a cada una de les sindicals.[155]

Nogensmenys, cal assenyalar l'existència d'algunes, poques, excepcions a l'obligació d'ingressar a la UGT o a la CNT. El Sindicato Minero y Barrenero, amb 21 afiliats, no ingressarà a la central ugetista fins a l'1 d'octubre de 1938. Els 16 afiliats del Sindicat de Treballadors i Oficis Varis del Catllar no passaran a formar part de la UGT fins a finals de juliol de 1937, ja que abans només estaven enquadrats en el POUM. Per la seva banda, l'Associació d'Obrers, Vaquers i Cabrers, amb 59 afiliats, que demanarà l'ingrés a la UGT, decidirà finalment restar lliure de cap sindical i establir el seu local en el Centre Republicà Democràtic Federal davant l'intent dels ugetistes de canviar el nom de l'entitat i substituir-lo per Societat de Productors de llet.

Després de tractar el creixement que registraren ambdues sindicals, cal analitzar els efectes distorsionadors de l'entrada massiva de nous afiliats sobre les reduïdes estructures organitzatives de les centrals tarragonines. Uns efectes negatius que es veuran agreujats per la lluita encetada entre ambdues sindicals per aconseguir l'hegemonia. En la nova situació, la pugna intersindical ja no és, com ho havia estat abans del 19 de juliol, una disputa pel control d'una vaga o d'unes societats obreres de resistència, sinó una pugna per adjudicar-se un poder real que s'exercia sobre la societat i l'economia.

La sindicació obligatòria, a banda d'integrar treballadors més o menys ideologitzats provinents del tradicional associacionisme obrer —reivindicatiu i reformista, però no revolucionari—, comportarà l'entrada d'associacions professionals o de treballadors que sempre havien contemplat amb indiferència i escepticisme l'acció sindical.[156] Lluís de Salvador classifi-

155. *Actes de les Juntes Directives de Militants de la CNT*, 7-03-1937. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

156. Vegeu M. Aizpuru i A. Rivera, *Manual de historia social del trabajo*, p. 227.

ca quatre grups de nous afiliats —no conscienciats i fins i tot contraris a les transformacions socioeconòmiques del moment— que per força havien de pertorbar la vida sindical:

> «*a*) Els neutres i oportunistes que sense servir cap ideal que no fos el de la seva personal conveniència, s'arredosaren vora el sol que en aquells moments més escalfava: el sol proletari.
>
> *b*) Els que no tenint la història massa neta per haver-se significat poc o molt en el camp reaccionari, temien represàlies i cercaven la millor manera de parar el cop. La seva adhesió era comparable, doncs, a un parallamps.
>
> *c*) Els que essent en el fons de la seva consciència simpatitzants amb els facciosos (...) es sindicaren per tal d'exercir l'espionatge, la provocació, la pertorbació i el sabotatge.
>
> *d*) Els homes de dubtosa conducta, àdhuc delinqüents, que coneixedors que a les sindicals com al "Tercio" no es preguntava als nous arribats el seu passat, les prengueren com a camp propici a les seves arts de viure còmodament sense treballar, a l'esquena dels treballadors honrats i de bona fe».[157]

El 19 de setembre de 1936, la premsa local publicava un manifest conjunt de la UGT i la CNT advertint els afiliats «històrics» contra aquest tipus de nouvinguts; especialment elements reaccionaris i burgesos:

> «Als pobles on hi havia una forta organització de la CNT se n'han anat a la UGT. Allà on li tenia la UGT s'han fet de la CNT.
>
> »Nosaltres amb el bon desig d'evitar tot això, cridem a tots aquells que ja pertanyien a la UGT o a la CNT abans del 19 de juliol per tal que tractin per tots els mitjans que aquests elements "arrivistes" puguin crear-se ambient de cap classe dintre de la sindical on s'hagin infiltrat i que arribin a desenmascarar-los si és precís».[158]

Un article signat per Sichar denunciarà que els membres de la Federació de Joves Cristians de la Riera de Gaià han in-

157. L. DE SALVADOR, *op. cit.*, p. 98.

158. UGT-CNT, *A tota la classe treballadora*, «Diari de Tarragona», 19-09-1936, «Llibertat», 19-09-1936 i 20-09-1936.

gressat a la UGT, quan «muchos de los que hoy blasonan de comunistas, el 16 de febrero querian a Gil Robles, y pedian por las casas que votaran la candidatura de Dios, que estaba representada por Casabó».[159] Després de ser publicat el decret que regulava la participació de les diferents forces antifeixistes en la constitució dels nous ajuntaments, els articles de la premsa augmenten el to de la seva crítica i es comença a reclamar una depuració i selecció rigorosa dins dels partits i sindicats, ja que ara «els falsos redimits, no sentint cap mena de pudor pel seu passat culpable, es llencen únicament a la conquesta dels primers llocs, atropellant fins els homes que dintre dels partits i dels grups representen el valor suprem de la puresa de principis».[160]

La sospita sobre alguns elements recentment afiliats provoca fins i tot la preocupació per la seguretat física dels dirigents. En una reunió de les Juntes Directives de Militants de la CNT de Tarragona, Martínez Novella manifestarà que a Barcelona s'ha descobert un complot contra els consellers d'Economia i de Proveïments de la CNT, Joan P. Fàbregas i Josep J. Domènech. Davant els recels i les suspicàcies creades, Martínez Novella demanarà una revisió de tots els carnets expedits des del 19 de juliol. En la mateixa reunió, J. M. Alomà proposarà que els nous carnets serveixin per a avalar els afiliats nouvinguts en la seva condició de treballadors, però que només els antics militants han de ser els únics que assisteixin a les assemblees i dictin normes.[161] El 30 de novembre de 1936, enmig d'un debat sobre la conveniència d'acatar les lleis promulgades pel govern de la Generalitat, Martínez Novella expressarà la seva opinió que «el alubión de nuevos afiliados venidos a nuestra organización, son los que cizañan para sa-

159. SICHAR, *Se acostumbra a carecer de lo que mas se blasona*, «Llibertat», 11-10-1936.

160. *Consigna del moment: Unió i depuració*, «Diari de Tarragona», 14-10-1936. Vegeu també A. GONDOLBEU, *No nos cansaremos de insistir*, «Llibertat», 18-10-1936, i KATIN, *Comprensión*, «Llibertat», 1-11-1936.

161. *Actes de les Juntes Directives de Militants*, 26-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

botear nuestra labor diciendo que no deben acatarse las indicaciones».[162]

A mitjan desembre de 1936, la diferenciació entre antics militants i afiliats recents començarà a ser notòria i a ser reconeguda oficialment. Citem com a exemple que en les bases publicades per l'Ajuntament per a cobrir les vacants d'administradors de l'Escorxador Públic i dels Mercats es demanarà com a requisit indispensable l'acreditació de pertànyer a una de les dues sindicals o centre d'esquerra, com a mínim, des de fa dos anys.[163]

A finals de gener de 1937, Valentí Anton Ruiz, secretari del Sindicat Únic d'Higiene i Sanitat de la CNT, admetrà que la revolució i la sindicació obligatòria han provocat el lògic ingrés de molts homes, uns «con la mayor buena fe», els altres «con un gran deseo de representar el papel de Judas». Per als primers reclamarà un control rigorós per part de «los antiguos luchadores», per als segons, «la eliminación como enemigos públicos cien por cien, pues siembran y hacen mas daño que el propio alcohólico-parlanchin de Sevilla».[164] El PSUC, mitjançant el setmanari «Endavant», també criticarà l'error funestíssim de declarar obligatòria la sindicació, ja que a l'empara del carnet sindical molts nous afiliats s'han infiltrat on els ha convingut per treballar en benefici propi.[165]

Malgrat tota la campanya de denúncia contra els perills que comporta l'ingrés de nous afiliats, la depuració d'aquests es realitzarà molt tardanament i se centrarà en els nouvinguts que tenen uns antecedents polítics determinats. És cert que en els primers mesos alguns comitès antifeixistes locals advertiran a les sindicals de la ciutat que han acceptat l'afiliació de persones de dubtosa confiança.[166] En altres ocasions s'acusarà

162. *Actes de les Juntes Directives de Militants*, 30-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

163. «Diari de Tarragona», 5-12-1936.

164. V. ANTON, *Unidad proletaria*, «Llibertat», 30-01-1937.

165. E. DISPÈS, *Els aprofitadors de la revolució*, «Endavant», 29-05-1937.

166. El Comitè Antifeixista de Vila-seca comunicarà a la Federació Local

la central sindical contrària de repartir carnets a «esquirols», o elements que s'havien distingit per anar a favor de la patronal en anteriors conflictes laborals.[167] Tanmateix, les dificultats per controlar els antecedents dels nous afiliats eren enormes, principalment si no residien anteriorment a la població i per tant no eren coneguts. En tot cas, la manca de mitjans i de personal sindical dedicat a exercir aquesta vigilància impossibilitava anar més enllà d'investigar els casos que despertaven més sospites o recels. La UGT iniciarà les investigacions i posteriors depuracions després dels fets de Maig de 1937, però amb l'objectiu de detectar, per reconvertir-los o expulsar-los, tots els afiliats o simpatitzants del POUM. La CNT tarragonina no començarà la depuració dels seus rengles fins a primers de l'any 1938, quan canviarà els vells carnets per uns altres de nous després d'estudiar, amb més o menys profunditat, cada cas.

> «Durant tot aquest temps hem vist molts senyorets "lligueros", cedistes, tradicionalistes, requetés, etc. amb el carnet de la CNT tot presumint-lo (...). Aquesta feina de depuració ha d'ésser feta pels secretaris, veritables militants dels Sindicats.»[168]

A banda dels mitjans materials i dels recursos humans que les organitzacions sindicals havien d'esmerçar en l'exercici de les importants quotes del poder socioeconòmic que tenien a les seves mans, el control sistemàtic i rigorós de la nova afiliació es veié enormement dificultat per la lluita proselitista. És a dir, l'afany per augmentar quantitativament com a demostració de força davant del sindicat contrari o per poder reivindicar més poder sobre la base del nombre d'afiliats. Joan Pei-

---

de la UGT de Tarragona sobre el nou afiliat Josep Viñas Solé, el qual entre 1931 i 1935 va pertànyer a «la societat Joventut Catòlica de Vila-seca de tendència carlista», 25-08-1936. PS-BARCELONA 844. AHNS.

167. La CNT tarragonina denuncia Josep Rosell (exmilitant de CNT i afiliat a UGT) de repartir carnets entre els individus que formaren el Sindicat Autònom de la CAMPSA, amb els quals els confederals varen tenir molts problemes. 7-08-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

168. S.Z.D., *Depurar*, «Diari de Tarragona», 11-01-1938.

ró situava els orígens d'aquesta pugna intersindical abans del 19 de juliol de 1936:

> «Abans d'esclatar la insurrecció feixista, entre les organitzacions sindicals, a Catalunya, ja s'ha havia establert una cursa de competició (...). La qüestió era demostrar que hom anava més endavant, i l'ideal no era altre que el d'estendre carnets i fer colla (...)».[169]

A mitjan setembre de 1936, davant la proliferació d'amenaces i coaccions sobre els treballadors per a determinar el seu ingrés en una o altra sindical, l'article *Saliendo al paso* signat conjuntament per UGT i CNT intentarà desfer equívocs:

> «En vista de que hay personas interesadas en sembrar el confusionismo y la guerra entre [*CNT i UGT*] (...). Acuerdan llamar la atención a todos los trabajadores para que no se dejen sorprender por individuos que coaccionan diciendo que el que no se sindique en UGT quedará despojado de su trabajo o cargo (...). Pues no estamos dispuestos a tolerar a nadie que en nombre de estas dos Centrales Sindicales se coaccione a nadie».[170]

Malgrat aquesta declaració de principis dels dirigents sindicals, els militants de base d'ambdues centrals coaccionaven en alguns casos la decisió dels treballadors. El veterinari de Gandesa comunicarà la seva baixa del Sindicat de Professions Liberals (UGT) per la necessitat d'adquirir aliments a la col·lectivitat de la CNT del poble.[171] Així mateix, per cobrir les places vacants de professors de l'escola de comerç de Tarragona, el primer punt de les bases exigirà tenir el carnet de l'Associació de Titulars Mercantils de Tarragona (UGT).[172] En el mateix sentit, el delegat del Sindicat de Tabaquers de la CNT denunciarà el cap de la Fàbrica de Tabacs per afavorir els afi-

169. J. Peiró, *Perill a la reraguarda*, p. 70.
170. UGT-CNT, *Saliendo al paso*, «Diari de Tarragona», 25-09-1936.
171. 13-10-1936. PS-BARCELONA 230. AHNS.
172. «Diari de Tarragona», 20-09-1936.

liats a UGT quan es distribueix o s'ofereix feina.[173] D'altra banda, a començaments de juny de 1937 es criticarà els Gremis i Entitats de Petits Comercials i Industrials (GEPCI-UGT) per donar un termini de 30 dies a tots els petits industrials i comerciants per a sindicar-se; «els que no ho fessin, no tindrien com aquell que diu, el dret de subsistir».[174]

Per la seva subtilesa i manca de publicitat no podem valorar més profundament el fenomen de la coacció; malgrat tot, els exemples esmentats esdevenen l'expressió més negativa de la lluita proselitista. Una pugna que havia d'aprofundir l'abisme de recels que separava les dues sindicals. El 30 de setembre de 1936, «Diari de Tarragona», adoptant una actitud contemporitzadora, publicarà una nota en la qual es manifesta contrari a difondre la sensació de competència entre ugetistes i cenetistes:

> «(...) no publicarem cap nota ni treball que doni o pugui donar una sensació de molèstia, divisió o discòrdia entre els partits o grups que integren el Front Popular Antifeixista. I no ho farem, per la raó senzilla que no existeix ni el més petit motiu ni el més petit vestigi de desavinença, car no poden ésser considerades com a tals ni tenen prou importància per a ésser anotades des d'un diari les naturals altes i baixes de socis que puguin produir-se en les agrupacions o partits. Actualment, per a la Premsa fidel al Front Antifeixista les úniques altes i baixes que han d'ésser tingudes en compte són les que es produeixen al front de combat».[175]

L'any 1937, quan els sindicats comencen a perdre quotes de poder efectiu i a decréixer la seva influència per a convertir-se en importants grups de pressió, les crítiques a les accions proselitistes esdevindran més aferrissades. Francesc Adell (ERC), sota el pseudònim de CRIT, considerarà que el

173. *Acta de la Federació Local de la CNT*, 10-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.
174. «Llibertat», 4-06-1937.
175. «Diari de Tarragona», 30-09-1936.

proselitisme ha minvat extraordinàriament les iniciatives i reserves intel·lectuals dels rengles antifeixistes.[176] Washington Valls, president del CADCI, lamentarà l'existència única de dues sindicals, que només ha servit per a establir dos bàndols que es disputen l'hegemonia. Dos sectors que, utilitzats pels dirigents polítics que hi ha al darrere dels sindicats, i basantse en la potencialitat del nombre d'afiliats, pretenen «donar la impressió que tots recolzem la política socialista o anarquista que les directrius centrals patrocinen».[177] Altres articles denunciaran l'equivocació dels sindicats en preferir augmentar el nombre d'afiliats més que modelar la consciència de la massa,[178] o bé s'acusarà els apòstols del proselitisme d'utilitzar «la dàdiva, la promesa i l'oferiment de prebendes i sinecures» per a captar nous adeptes.[179]

L'allau de nous afiliats ingressats a partir de l'agost de 1936, provocada per la sindicació obligatòria, el fenomen de proletarització de la societat i la lluita proselitista intersindical, comportarà una greu pertorbació en el si de les organitzacions obreres. Centrarem la valoració d'aquests trastorns de la dinàmica interna dels sindicats en l'existència d'una disciplina sindical que es manifestarà en la inassistència o falta de puntualitat a les assemblees i reunions, l'impagament de quotes i el fracàs del treball voluntari en les fortificacions. Més endavant, i relacionada estretament amb la indisciplina dels afiliats, analitzem la manca d'autoritat de les elits ugetistes i cenetistes i la insuficiència de quadres sindicals preparats.

Hom observa les primeres referències públiques a la inassistència o manca de puntualitat dels afiliats a finals d'octubre de 1936. La FETE (UGT) convocarà una assemblea general un diumenge a les 10,30 h. advertint «que l'assistència és obligatòria, per la qual cosa es portarà un rigorós control, haventse de justificar per escrit els que per qualsevol causa no puguin

176. CRIT, *Sobre la sindicació obligatòria*, «Llibertat», 1-04-1937.
177. W. VALLS, *Confusionisme político-sindical*, «Llibertat», 2-04-1937.
178. COP, *La posició de les sindicals*, «Llibertat», 16-07-1937.
179. *El sanejament de la reraguarda*, «Llibertat», 30-10-1937.

assistir-hi». En la mateixa línia, la Societat d'Oficis Varis (UGT), que convocarà a una reunió un dissabte a les 16 h., comunicarà que no es tolerarà la incompareixença sota cap pretext i que el que falti «será sancionado en la forma que la propia organización determine».[180] Altres sindicats ugetistes recordaran en les seves convocatòries l'obligatorietat d'assistir als actes sobretot ateses a les circumstàncies del moment. En una circular de la Federació Local de la CNT enviada a tots els sindicats confederals, es posen en evidència els mateixos problemes:

> «Esta Federación Local tiene a bien recordar una vez más a todos los Sindicatos la obligación ineludible que tienen los camaradas delegados a la misma de asistir a todas las reuniones ordinarias y extraordinarias que se celebran (...). Recordamos a todos los sindicatos que lean las actas, pero bien, y se fijen en si asisten o no sus delegados respectivos dado que en ellas se hacen constar a todos los Sindicatos que se hallan representados en las referidas reuniones y si observais que vuestro delegado no asiste, teneis la obligación imperiosa de llamarle la atención immediatamente y si no cumple es preciso nombrar a otro, ya que así lo requiere el bien de la Organización Confederal».[181]

David Giménez, president del Sindicat Únic de Professions Liberals (CNT), comminarà a una reunió extraordinària a tots els afiliats per a prendre una resolució definitiva sobre tots aquells que no assisteixen a les reunions i pensen que posseint el carnet ja no tenen cap altra obligació amb l'organització.[182] Malgrat totes les advertències dels dirigents sindicals, molts afiliats continuaran incomplint els seus deures societaris i alguns sindicats de la UGT amenaçaran amb la baixa o amb la sanció de 5 pta. per cada inassistència.[183] A finals de juny de

180. Vegeu «Diari de Tarragona», 24-10-1936.
181. Circular de la Federació Local de la CNT-AIT, 24-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.
182. «Diari de Tarragona», 2-02-1937.
183. És el cas de l'Agrupament del Transport Tracció Sang de Tarragona UGT-CNT. 27-04-1937. GEN. 257/3. AHNS.

1937, el PSUC qualificarà d'oportunistes o «enxufistes» aquells que falten a les reunions o arriben tard, posant com a exemple «el nostre gran mestre —Lenin— que no es feia esperar mai». L'article acaba amb la consigna «guerra als que manquen a les reunions sense causa justificada».[184] Les actes del Comitè Provincial de la FETE (UGT) també recullen les distorsions que pateix l'organització per la descurança existent en la tramesa d'acords i convocatòries als delegats dels pobles. S'acordarà imposar un delegat per tal de vetllar aquest tema i, si el nomenat delegat s'hi nega, li serà aplicada la sanció que pertoqui.[185] Per la seva banda, l'Associació de Funcionaris de la Generalitat (UGT), a més de registrar l'escassa assistència de socis a les assemblees, patirà l'absència també de molts membres de la Junta Directiva. A finals d'agost de 1937 es decidirà donar de baixa per dos anys els membres de la Junta que no compleixin els seus deures sindicals i portar un registre dels socis que no assisteixin a les assemblees.[186]

En el darrer trimestre de 1937, el decurs negatiu dels esdeveniments bèl·lics, els bombardeigs sobre la ciutat i les successives mobilitzacions d'homes[187] augmentaran els problemes de la vida interna dels sindicats, i incidiran encara més en la inassistència dels afiliats. El 27 de novembre, Antoni Grau Costa, president del Sindicat Únic de la Metal·lúrgia CNT-AIT de Tarragona, s'adreça al president del sindicat a Barcelona per demanar-li consell:

> «Orientarme para lo que ocurre a nuestro sindicato Metalúrgico, que hoy a raiz de los desplasamientos de compañeros para el frente, y el de aber habido barios bombardeos en esta, en el Sindicato no acude nomas que una mínima minoria de

184. RED, *N'hi ha a tot arreu*, «Endavant», 26-06-1937.

185. Actes del Comitè Provincial de la FETE, PS-BARCELONA 945. AHNS.

186. Actes de l'Associació de Funcionaris de la Generalitat de Catalunya, agost-setembre de 1937. PS-BARCELONA 501. AHNS.

187. Citem com a exemple el percentatge d'afiliats militaritzats a finals de 1938 d'alguns sindicats: Secció Fusters UGT de Tarragona —48,8 %—, Sindicat de Treballadors de la Terra UGT de Vila-seca —68 %—, i Sindicat d'Oficis Varis (UGT) d'Altafulla —48,2 %.

afiliados la que pone a un mal trance nuestra obra constructiva. Te pido a tí particularmente aber como te las arreglas, ó como te las compondrias si tal fin llegara a tu sindicato. Desearia pues de tú una idea clara y concreta, para alibiar dicha enfermedad de algunos afiliados».[188]

La resposta des de Barcelona, reflex de les greus circumstàncies del moment i de la pèrdua d'influència sindical, només pot aconsellar «propaganda, persuasión y tiempo», amonestar els afiliats per «la falta de responsabilidad, de firmeza y seriedad», i acaba recomanant «de todos modos paciencia y a trabajar por las ideas».[189] Si l'incompliment dels deures societaris per part dels afiliats ja era greu enmig de l'eufòria revolucionària dels primers mesos i quan els sindicats assumien importants quotes de poder, la situació crítica que es vivia l'any 1938 gairebé paralitzava la dinàmica organitzativa de molts sindicats. En aquests moments, les mesures coercitives dels dirigents s'enduriran i, per exemple, el Sindicat Nacional Ferroviari (UGT) advertirà als afiliats que no es presentin a l'assemblea que els seus noms seran comunicats a les autoritats per tal que se'ls consideri desafectes al règim.[190]

La celebració, en hores laborals i en el centre de treball, de reunions dels Consells d'Empresa i dels comitès de control obrer, així com també d'assemblees generals i reunions de militants dels sindicats, serà considerada pel Consell d'Economia de Catalunya com un factor de desordre en el règim normal de treball. El preàmbul de la circular admet que aquests defectes sorgeixen al nostre país «amb tots els agravants que comporta el nostre temperament i la nostra manca de disciplina». Així, doncs, tot i reconèixer els suposats trets caracteriològics del català, no es permetran les reunions durant la jornada legal de treball i les assemblees se celebraran una

188. Carta, 27-11-1937. PS-BARCELONA 1.094. AHNS.
189. Carta, 14-12-1937. PS-BARCELONA 1.094. AHNS.
190. *Circular de la Junta Directiva del Consejo Obrero Norte del SNF (UGT)*, 9-04-1938. PS-BARCELONA 231. AHNS.

hora abans de finalitzar la jornada. En la mateixa línia tampoc no es permetrà la sortida del lloc de treball a obrers que han de concórrer a reunions dels sindicats.[191]

L'impagament de les quotes sindicals dels afiliats o la retenció de les cotitzacions als sindicats locals sense tramesa als organismes centrals seran una manifestació més d'indisciplina sindical. El maig de 1937, la tresoreria de la UGT de Catalunya reclamarà a la Societat d'Obrers i Empleats de la Junta d'Obres del Port el pagament de les quotes pendents que es deuen des del primer trimestre de 1936.[192] Tres mesos més tard, el Secretariat d'Organització de la UGT de Catalunya enviava una circular a totes les juntes dels sindicats d'oficis varis recordant que és imprescindible que «todos coticen regularmente, teniendo en todo momento el carnet al corriente de pago».[193]

El desembre de 1936, la Societat d'Oficis Varis (UGT) acordarà en assemblea que tots els afiliats han de treballar voluntàriament i gratuïtament en obres de fortificació tots els dissabtes i diumenges al matí. La iniciativa serà recolzada per CNT, Joventuts Llibertàries, POUM, PSUC i JSUC. Malgrat tot, les respectives crides i les amenaces de considerar feixistes aquells que no es presentin fan suposar una certa resistència cap aquest treball voluntari.[194] D'altra banda, tot i que fos una ordre sindical, la resistència dels afiliats era prou lògica atesa la percepció d'una guerra encara molt llunyana.

A mesura que anirà decreixent el poder sindical augmentarà la indisciplina dels afiliats, sobretot dels menys conscienciats, envers els seus deures societaris. Tot i molt subjectiva, és interessant, aquí, l'opinió de Claudi Ametlla:

191. *Circular del Consell d'Economia de Catalunya*, DOGC, 7-11-1937.

192. *Actes de la Societat d'Obrers i Empleats d'Obres del Port*, 13-04-1937. PS-BARCELONA 1.373. AHNS.

193. *Carta del Secretariado de Organización de la UGT de Catalunya*, 31-07-1937. AH 32-19. FPI.

194. Vegeu «Diari de Tarragona», 13-12-1936, 15-12-1936, 24-12-1936, 26-12-1936. «Llibertat», 15-12-1936, i «Acció», 19-12-1936.

«Així, de seguida que el poder sindical es relaxa amb l'augment del poder dels partits i amb la mateixa noció de llur inoperància, l'home sindicat per força desoeix les consignes sindicals, oblida de pagar les cotitzacions i va retornant poc a poc a l'estament d'home lliure que tant ha enyorat en la llòbrega nit sindical».[195]

3.2.2. *La problemàtica interna dels sindicats*

En el seu escrit, Lluís de Salvador es pregunta si la CNT i la UGT estaven preparades per a prendre el control i dirigir el moviment revolucionari que s'inicià amb la derrota dels militars sollevats. Coincidim en la resposta negativa del periodista tarragoní. Davant l'efecte desbordant que el massiu ingrés de nous afiliats havia de provocar en les estructures organitzatives sindicals d'abans del 19 de juliol, se situen uns quadres sindicals totalment insuficients per a atendre i gestionar les múltiples parcel·les de poder que havien anat a raure a les seves mans. L'enquadrament, conscienciació i control dels nouvinguts, així com la necessària reestructuració de l'aparell sindical, havien d'esperar, lògicament, atesa la urgència dels proveïments, la formació de milícies, l'engegament dels centres de producció i, en definitiva, la reorganització econòmica i social de la vida ciutadana. D'altra banda, la indefinició d'un nou ordre revolucionari —indefinició lògica, ja que no havia estat sistematitzat prèviament i havia de sorgir d'una societat ideològicament pluralista— i la manca de dirigents sindicals suficientment conscienciats propiciaran la pervivència d'un sindicalisme reformista i reivindicatiu que minarà els fonaments dels diferents projectes revolucionaris.

Des de finals de juliol i fins a mitjan octubre de 1936 els sindicats obrers locals, sense substituir-lo, esdevindran l'eix del poder. Després, a mesura que es reconstituiran els òrgans de decisió política i amb la integració en ells dels represen-

195. C. AMETLLA, *Catalunya, paradís perdut*, pp. 177-178.

tants sindicals, la revolució obrera passarà de ser una fita a identificar una sèrie de transformacions socioeconòmiques. Transformacions que, després de ser reconegudes i legalitzades per un poder polític formal, passaran a ser controlades o neutralitzades per un poder polític real.

Vegem en primer lloc qui són els homes que dirigeixen el moviment sindical tarragoní durant el període de la guerra civil.[196] A la Federació Local de Tarragona de la CNT, amb 2.600 afiliats, ocuparà el càrrec de secretari entre el 22 de juliol de 1936 i el 7 de març de 1937, data de la seva dimisió, Marià Moragas Dolores —treballador de la CAMPSA. Serà substituït per Ferran Lazcoz Montserrat, que exercirà de secretari fins a la seva mobilització el 17 de juliol de 1937, data en la qual serà nomenat Serafí Castelló Pena, que ocuparà al càrrec fins al final de la guerra. Destaca també Joan Arnau Plana —perruquer—, secretari del Comitè Comarcal de Tarragona —amb 3.930 afiliats—. Garcia Oliver el recordava com a «muy delgado, de mirada penetrante y parlanchín (...) Hablaba con fogosidad, a veces esotéricamente, pues intercambiaba palabras que hubiese sido menester un diccionario para comprenderlas».[197] Altres homes que, segons les actes de la Federació Local i de les Juntes Directives de Militants, hi tenien una participació activa i decisòria eren el vicesecretari Jesús Doz —ferroviari—; Josep M. Alomà Sanabres —paleta—, membre de la Comissió de Propaganda; Agustí Buján Vilas —mariner—, membre del Comitè de Defensa Confederal; Emili Pruñonosa Aycart —ferroviari—; Josep Caixal Llauradó —cambrer—, membre de la Comissió de Propaganda i Cultura; Francesc Tejero Giménez —ferroviari. A banda d'aquests cenetistes tarragonins, cal assenyalar la presència d'Àngel Martínez Novella, enviat pel Comitè Regional de Catalunya de la CNT per reforçar l'activitat propagandística. Nomenat sotsde-

196. No esmentem separadament el CADCI atès que aquest sindicat s'adherirà en els primers dies a la UGT i alguns dels seus dirigents s'integraran i ocuparan càrrecs en la Federació Local ugetista.

197. J. GARCIA OLIVER, *El eco de los pasos*, pp. 43-44.

legat comarcal del Departament d'Economia de la Generalitat, ostentarà aquest càrrec des del 3 de desembre de 1936 fins al 15 de gener de 1937, data en la qual li fou retirat el carnet i es procedí a la seva expulsió.

Una de les primeres característiques que hom observa quan s'analitzen les elits cenetistes és la nombrosa presència de ferroviaris. En segon lloc cal remarcar l'acumulació de càrrecs sindicals o polítics en un grup reduït de militants. Pruñonosa, Alomà i Tejero ocuparan la presidència de les comissions de Guerra, Cultura i Comunicacions del Comitè Antifeixista de Tarragona, continuant després com a consellers municipals junt amb Lazcoz i Castelló. Com a càrrecs polítics de la Generalitat hi trobem Moragas, delegat del Servei de Transports de la Regió III[198] i Arnau, delegat d'Economia de la Regió III.[199] D'altra banda, alguns d'aquests homes assumiran altres activitats, com és el cas d'Alomà, que, a més, serà primer articulista i després director del «Diari de Tarragona» i delegat del CENU.

La UGT, amb més de 8.000 afiliats a la comarca, continuarà mantenint, com abans del 19 de juliol de 1936, una estructura organitzativa més cohesionada. Els dirigents gairebé ocuparan els mateixos càrrecs durant tot el període, en el qual destaca, especialment, Josep Catalán Villaescusa —ferroviari—, que serà secretari de la Federació Local i després de la Comarcal fins al 25 de setembre de 1938, quan arran d'una forta polèmica sera substituït per Eloi Cantera Credo. L'oficinista i afiliat al CADCI Jesús Asensio Torres exercirà com a secretari d'Organització fins al final de la guerra, mentre que Esteve Roselló Martí —empleat de banca— ocuparà la Secretaria d'Administració. Cal esmentar, també, el funcionari municipal Josep Bru Sans, que serà secretari del Comitè Comarcal i posteriorment tindrà cura de les finances del sindicat. Tot i que Catalán i Asensio seran al mateix temps consellers

198. Entre el 27 de maig i el 15 de juliol de 1937.
199. Entre el 26 de desembre de 1936 i el 17 d'agost de 1937.

municipals en representació del PSUC, en el cas de les elits de la UGT no podem parlar d'una acumulació excessiva de càrrecs. L'assumpció per part del PSUC dels llocs oficials, de la propaganda i, en definitiva, de la praxi més política, alliberarà els dirigents ugetistes i els permetrà la dedicació exclusiva al sindicat. A diferència de la CNT, convé assenyalar que, llevat de la forta personalitat de Catalán, que és ferroviari, la resta de càrrecs són ocupats per «treballadors de coll blanc», és a dir, oficinistes i empleats.

La distorsió que en les organitzacions obreres provocava l'ingrés dels nous afiliats s'agreujava, especialment a la CNT, per la insuficiència de quadres preparats i formats, i per la coincidència amb la marxa cap al front d'Aragó de bona part dels militants històrics més conscienciats.

> «La gran quantitat de voluntaris que s'anava al front deixava un buit difícil de cobrir a la reraguarda, perquè s'ananaven homes conseqüents aptes per portar els diversos organismes polítics i socials dels serveis públics (...).»[200]

A finals d'octubre de 1936, a la reunió de la Federació Local de la CNT es proposarà que els militants que ocupen càrrecs públics o sindicals restin exempts de les mobilitzacions militars i que només sigui permesa la marxa de milicians voluntaris si han d'ocupar vacants en el comandament de les centúries.[201] A finals de novembre, l'acumulació de càrrecs en un nucli d'afiliats, conseqüència de nomenaments de la Federació Local o de les Juntes Directives de Militants, provoca una agra discussió sobre les atribucions de cada organisme. La direcció de la Federació Local tenia més competències sobre el món del treball i l'organització sindical, mentre que les Juntes Directives de Militants tenien cura dels temes relacionats amb la revolució i la guerra. En els darrers mesos de 1936

200. A. MARTORELL, *República, revolució i exili*, p. 91.
201. *Actes de la Federació Local de la CNT*, 27-10-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

era difícil separar unes i altres atribucions i ambdós organismes tenien suficient autonomia per a anomenar càrrecs, però el conflicte sorgia quan en un mateix militant es cavalcaven diferents encàrrecs de funcions alhora.[202]

Així mateix, el Comitè Regional de la CNT d'Aragó, La Rioja i Navarra —zona ocupada pels rebels—, que s'havia establert a Barcelona, advertia el Comitè Regional de Catalunya contra els desplaçaments d'afiliats sense control que «aprovechando la escasez que hay de compañeros, debido a las necesidades de los frentes, aceptan cargos en nuestra organización».[203]

A finals de desembre de 1937, «Diari de Tarragona», portaveu oficial de la CNT, començarà a publicar una sèrie d'articles signats per S.Z.D. en els quals es reconeixerà la manca de militants conscienciats i aptes per a cobrir tots els càrrecs de responsabilitat. Aquesta insuficiència de dirigents comportarà que alguns nous afiliats amb una ideologia qualificada d'«indiferent» es col·loquin en llocs de comandament, als quals —diu l'articulista— «únicamente debieran tener acceso aquellos que arrostrándolo todo durante largos años predicaron sus ideales democráticos o libertarios sin miedo a represalias y persecuciones».[204] El gener de 1938, s'assumia aquesta situació com un dels principals inconvenients que havia patit l'organització sindical cenetista. D'afiliats, segons «Diari de Tarragona», n'hi havia tres milions, però de militants preparats i qualificats per a ocupar llocs de responsabilitat n'hi havia molt pocs. Així doncs, es reclamarà la creació a Tarragona d'una Escola de Militants que, com la que funciona a Barcelona, prepara els afiliats en les seccions d'oradors, escriptors i organitzadors.

202. Agustí Buján és nomenat al mateix temps cap polític del nou règim per les Juntes Directives de Militants i delegat del Sindicat del Transport Marítim per la Federació Local. *Actes de les Juntes Directives de Militants*, 26-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

203. *Contra els fugitius sense control. Convé difondre-ho*, «Diari de Tarragona», 6-03-1937.

204. S.Z.D., *... y con quien tratamos*, «Diari de Tarragona», 25-12-1937.

> «És del tot necessari que l'Escola de Tarragona funcioni i que tot seguit hi acudeixin els nostres militants per a capacitar-se i poder servir l'Organització en els càrrecs que calguin, ja que d'altra forma aquests van a caure a mans de nouvinguts en les lluites socials i sense la deguda preparació sindical i llibertària que per a servir a la Confederació i els nostres ideals és necessària.»[205]

Tanmateix, darrere d'aquesta qualificació genèrica de nouvinguts, es criticarà concretament aquells afiliats que provenen del sector de les professions liberals els quals, des que la CNT ha anat perdent el seu poder d'influència i la seva representació en els governs de la República i de la Generalitat, «no los hemos visto más por los sindicatos, muchos con cargos oficiales dentro de los mismos los han abandonado». L'experiència, doncs, demostrava que els militants confederals necessitaven formar-se per tal que aquests professionals no tornessin a ocupar càrrecs d'exclusiva representació de la classe obrera.[206] Malgrat la cruesa de l'afirmació, convé citar en aquest context l'opinió d'un entrevistat militant d'ERC: «el fotut del cas és que el que és prou revolucionari és poc intel·ligent i el que es prou intel·ligent és poc revolucionari».[207]

Un altre factor pertorbador de la dinàmica sindical cenetista, implícit en el seu propi ideari, serà la manca d'autoritat que tindran alguns dirigents de l'organització obrera. El 7 de març de 1937, el secretari de la Federació Local, Marià Moragas, dimitirà perquè «no se puede actuar por mucha fuerza de voluntad que se tenga, actuando como actuan ciertos compañeros de la CNT».[208] La gota que havia de fer vessar el got fo-

205. S.Z.D., *Necessitat de l'Escola de Militants*, «Diari de Tarragona», 20-02-1938.

206. S.Z.D., *Lo que sin duda veremos*, «Diari de Tarragona», 20-02-1938. Vegeu *Es diu que...*, «Diari de Tarragona», 20-02-1938.

207. Entrevista a Lluís Vallverdú, 1983. AHT.

208. *Actes de les Juntes Directives de Militants*, 7-03-1937. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

ren unes ocupacions incontrolades per part d'uns militants de la finca incautada Mas Ventosa i el saqueig d'un pis, propietat d'un capità destinat al front d'Aragó, que es trobava sota el control de la Federació Local. Tres mesos més tard, el nou secretari de la Federació Local, Ferran Lazcoz, també presentarà la seva dimissió. Lazcoz adduirà que ja ha passat molt de temps i encara no ha rebut els comptes de l'anterior secretari; així mateix, manifestarà que no va poder traslladar una comissió barcelonina que havia de visitar la presó de Tortosa perquè uns militants li van prendre el cotxe per anar al Perelló.

Lluís de Salvador, en el seu article *Allò que hem de fer per no incórrer en pecat de feixisme*, amb un to especialment pedagògic i clarificador, es referirà al sistema democràtic que ha de regir les assemblees i reunions sindicals. Afirma que si la minoria disconforme no és capaç d'acceptar els acords de la majoria, cal reduir els estatuts de l'entitat al següent article:

> «Article únic: Aquesta entitat, funcionarà en la forma que doni el gust i la gana al soci que sigui prou capaç d'imposar el seu criteri per l'imperi de la força».[209]

El mateix Lluís de Salvador, ateses les dificultats que, per al bon funcionament de les organitzacions sindicals, esdevenen de l'incompliment de les normes i les disposicions adoptades per les juntes directives o les assemblees generals, dibuixarà els trets caracteriològics del bon dirigent:

> «Aquesta circumstància pregonament pertorbadora, és la que ens ha fet creure sempre que als llocs dirigents hi han d'anar homes de mal geni, capaços de fer-se obeir sino de grat per força. I per conseqüència natural, els homes posats en la situació esmentada, si estan disposats a fer-se obeir, procuren de bon principi donar entenent que amb ells no es juga. I que estan disposats a fer-se obeir "per bolets"».[210]

209. L. DE SALVADOR, *Allò que hem de fer per no incòrrer en pecat de feixisme*, «Diari de Tarragona», 5-03-1937.

210. L. DE SALVADOR, *És indispensable una major i més acurada educació cívica*, «Diari de Tarragona», 22-12-1937.

Per la seva banda, la UGT, en el Ple de Comarcals celebrat a Barcelona el 5 de novembre de 1936, reconeixerà com una de les seves grans debilitats la deficiència del treball d'organització interna i la insuficiència de quadres sindicals capacitats. El creixement meteòric dels rengles ugetistes a conseqüència de l'afiliació massiva n'esdevé la principal causa, i com a solució es proposa, d'una banda, destriar entre els milers de nous afiliats aquells homes que poden ser utilitzats per l'organització i, de l'altra, augmentar el nombre de quadres dirigents mitjançant un treball metòdic.[211]

Tot i que, a diferència de la CNT, la Federació Local de la UGT serà dirigida decididament pel ferroviari Josep Catalán amb la mateixa disciplina interna que caracteritzava els sindicats ugetistes abans del sollevament militar, diferents entitats obreres adherides registraran alguns problemes. A la societat «La Defensa Marítima» de la UGT, que agrupa els pescadors del Serrallo, es produiran conflictes seriosos entre els membres del comitè i una bona part dels afiliats.[212] Catalán intervindrà en l'assemblea dels pescadors i advertirà «que todos los que critiquen al Comité han de ser señalados durante las Asambleas. Los emboscados han de ser descubiertos por cuanto solo sirven para dificultar la marcha normal de las Sindicales Antifascistas».[213] Finalment, s'acordarà que tots aquells que critiquin el comitè seran expulsats per indesitjables.

Malgrat la contundència que s'observa a la UGT en el moment de resoldre els conflictes interns, la manca de formació

211. Ple de Comarcals de la UGT. Barcelona, 5-11-1936. PS-BARCELONA 1.331. AHNS.

212. El problema consistia en el fet que els cinc membres del comitè eren els únics que estaven alliberats de sortir a la mar i el seu sou es treia del fons comú que deixaven setmanalment totes les barques. En una assemblea celebrada el 20-09-1936 els afiliats van obligar a rebaixar el sou del comitè. L'abril de 1937 el comitè s'augmentarà el sou i provocarà nous conflictes amb els afiliats. Actes de la Defensa Marítima, setembre de 1936 a abril de 1937. PS-BARCELONA 918. AHNS.

213. *Actes de la Defensa Marítima*, 18-04-1937. PS-BARCELONA 918. AHNS.

de molts quadres esdevindrà un problema existent al llarg de tot el període, ja que la seva solució implicava temps i mitjans. El secretari de la Societat d'Oficis Varis de la Riera de Gaià s'excusarà amb tota la humilitat per la impossibilitat de comprendre i omplir una estadística demanada pels organismes centrals del sindicat:

> «Deseamos que nos perdoneis, pues de estas estadisticas os habeis enviado, no podemos hacer nada de lo que os manda hacer, pues nosotros no tenemos bastante inteligencia para poder llevar acabo todas estas misiones, porque los que antes nos guiaban ahora estan en el frente luchando por la libertad y aquí nos hemos quedado con lo justo de talento para aguantar la sociedad (...)».[214]

Després d'analitzar les elits sindicals i els principals problemes amb els quals havien d'enfrontar-se, cal valorar quin tipus d'acció sindical —entesa amb tota la complexitat apuntada per A. Touraine—[215] serà aplicada per la UGT i la CNT, centrals que agrupaven uns 12.000 treballadors de la comarca.

La proclamació de la República l'any 1931 va despertar en el conscient col·lectiu de les classes populars la sensació que era arribada l'hora de resoldre les tradicionals injustícies i les desigualtats socials i econòmiques. Amb el transcurs del temps, l'esperança es veurà frustrada per la promulgació d'una legislació sociolaboral possibilista i limitada per la conjuntura política. La conseqüent radicalització d'amplis sectors de la població obrera i camperola provocarà una conflictivitat laboral que, a Tarragona, només en el primer semestre de 1936, registrarà diversos fronts: construcció, CAMPSA, neteja pública, fàbrica de mitges i mitjons, descarregadors del port i carreters.[216] Així mateix, abans del 19 de juliol, la Societat d'O-

214. Carta a la Societat d'Oficis Varis (UGT) de la Riera de Gaià, 14-01-1937. PS-MADRID 2.552. AHNS.

215. A. TOURAINE, *La consciencie ouvrière*, citat per M. AIZPURU i A. RIVERA, *op. cit.*, p. 6.

216. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, pp. 44-45.

brers i Empleats del Port havia presentat tots els oficis preceptius per iniciar una vaga.[217]

Semblantment a les expectatives creades i posteriorment frustrades per la restauració de la República, la derrota dels militars sollevats desencadenà una revolució social, marcadament obrera, que havia d'alliberar anhels llargament reprimits. Ara, però, en els primers mesos, el desconcert i la neutralització de les autoritats republicanes convertiren els sindicats en els principals ressorts del poder socioeconòmic.

En els primers dies de convulsió revolucionària, la pressió de les organitzacions obreres que dominaven els carrers i els centres de treball obligarà la Generalitat a promulgar una sèrie de disposicions «objectivament incoherents amb la greu situació econòmica que s'apropava», amb el propòsit d'apaivagar la tensió.[218] Malgrat tot, la interioritzaciò subjectiva d'allò que representava el fenomen revolucionari i la individualització de les expectatives convertien la revolució en la suma de múltiples aspiracions i interpretacions, a vegades contradictòries en el seu conjunt, sense una orientació política global.[219] Orientació, d'altra banda, difícil d'aconseguir atesa la pluralitat política i social existent a Catalunya. J. Garcia Oliver feia la següent consideració:

> «Habeis colectivizado, habeis socializado, habeis incautado; pensais en economias de tipos local, regional; teneis cada uno el ideal opuesto que choca contra el ideal del otro; pero entre todos no teneis el gran ideal, el ideal de todos, el nacional, el de la victoria. (...) cuando un pueblo y una revolución están en lucha, ese pueblo, ese proletariado, si no quiere ser suicida no tiene derecho a gozar los frutos de esta revolución».[220]

217. *Actes Comissió Permanent de la Junta d'Obres del Port*, 11-08-1936. AHPT.

218. Disminució dels lloguers, rebaixa en la tarifa de certs serveis públics, reducció de la jornada laboral a 40 hores setmanals i augment del 15 % dels jornals inferiors a 6.000 pta. anuals. J. M. Bricall, *op. cit.*, p. 119.

219. Vegeu E. Ucelay da Cal, *La Catalunya populista*, p. 289.

220. J. Garcia Oliver, *El eco de los pasos*, p. 410.

El 9 de setembre de 1936, la Secció de Vigilants Nocturns (CNT) reclamava a l'Ajuntament de Tarragona la integració com a funcionaris municipals amb dret a cobrar el mateix salari que els serenos, percebre quinquennis i gaudir de vacances.[221] El Sindicat Únic de Sanitat es queixarà a mitjan novembre del sou dels practicants de l'Hospital de Sang, que només cobren 50 pta. mensuals i reclamen, almenys, que se'ls consideri mobilitzats de guerra i cobrar 10 pta. diàries com un milicià.[222] Uns dies més tard, la Junta Directiva de l'Associació de Funcionaris de la Generalitat (UGT) acordarà presentar unes noves bases de percepció de sous. Un membre de la Junta, Massaguer, votarà en contra, ja que considerarà excessius els sous de 6.000 i 12.000 pta. anuals, «que la qüestió dels quinquenis és immoral, el mateix que la jubilació pugui arribar a 18.000 pessetes».[223] Per entendre l'actitud de Massaguer, cal esmentar que un mestre cobrava 3.000 pta. per any i un conseller-regidor de l'Ajuntament de Tarragona amb dedicació exclusiva percebia anualment unes 4.800 pta.

Aquests exemples de reivindicació salarial presentats a l'administració pública es complementen amb altres reclamacions plantejades a l'empresa privada sota control obrer. L'octubre de 1936, el Comitè de Control de la ferreteria Vda. de D. Socias rep una notificació del CADCI en la qual s'obliga a augmentar el sou de tres dependents amb una mitjana del 64 %. Astorats, els membres del comitè s'adrecen al sindicat per preguntar les bases que regulen l'esmentat augment i obtenen com a resposta que el sindicat ha decidit calcular el sou no per anys d'antiguitat a l'empresa sinó per l'edat del treballador. Finalment, el comitè decidirà augmentar el sou a tots els treballadors, però en el llibre d'actes anotarà: «No tiene ninguna

221. La reivindicació no serà mai acceptada per l'Ajuntament. 9-09-1936-12-08-1937. PS-BARCELONA 1.352. AHNS.

222. *Actes de la Federació Local de la CNT*, 13-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

223. *Actes de la Junta Directiva de l'Associació de Funcionaris de la Generalitat de Catalunya* (UGT), 22-11-1936. PS-BARCELONA 501. AHNS.

misión que cumplir el Comité de esta casa? Parece que estemos en inferioridad».[224]

La repercussió de l'augment salarial i de la reducció de la jornada sobre els costos de producció fou immediata. El setembre de 1936, l'Associació de Consignataris comunicava al comissari de la Generalitat que, davant les disposicions que ordenaven l'augment del 15 % dels salaris i la implantació de la jornada de 40 hores setmanals, es veien obligats a elevar en un 50 % les tarifes generals de càrrega i descàrrega.[225]

Tanmateix, a les advertències contra el desig de satisfer les reivindicacions immediates realitzades per Joan Peiró l'agost de 1936,[226] s'afegiran, a partir del mes d'octubre, els sindicats, els quals iniciaran una campanya per aconsellar la contenció salarial. Las consignes de la Federació Local de Sindicats Únics (CNT) de Barcelona, publicades en el «Diari de Tarragona», no només prohibiran la presentació de noves bases de treball sinó que, a més, no es podrà exigir el compliment de les actuals en els centres de producció que tenen una relació directa o indirecta amb l'esforç bèl·lic.[227] Per la seva banda, Antoni Sesé, membre del Secretariat Regional de la UGT, en el Ple de Comarcals celebrat a Barcelona el 5 de novembre de 1936 manifestava:

> «Cal renunciar als augments de salaris i si és precís rebaixar-los. Aquesta rebaixa ha de servir per a cercar material bèl·lic. (...) els sindicats, les juntes directives, els elements responsables han de tindre el convenciment, i fer-ho tindre, de que d'una manera general vindrà una disminució de jornals i a l'ensems de racionament. Puix amb aquest convenciment, cal que els Sindicats crein un ambient favorable per a que quan això arribi no ens trobi desprevinguts».[228]

224. Esborrany d'actes de Vda. de D. Socias, octubre 1936.
225. *Expedients de Governació*, 3-09-1936. ADT.
226. Vegeu *Interessa més el futur que el present*, publicat a «Llibertat» de Mataró, 9-08-1936. J. PEIRÓ, *Perill a la reraguarda*, pp. 20-21.
227. Vegeu *Consignes de la Federació Local de Sindicats Únics de Barcelona* «Diari de Tarragona», 15-10-1936.
228. 5-11-1936. PS-BARCELONA 1.331. AHNS.

En la mateixa línia, a inicis de 1937, l'informe de la Federació Nacional de l'Edificació (UGT) afirmava que s'havien tramès circulars a totes les seccions, «recomendando con verdadero empeño» que s'abstinguin de plantejar cap reivindicació de millora de les condicions de treball sobre les hores o els jornals per tal d'atendre «con exclusiva preferencia a las necesidades de la guerra».[229]

Després de les elevacions autònomes dels primers dies, vindran els augments salarials dels primers mesos que obeïen a velles o noves aspiracions dels treballadors. Però, a mesura que els Sindicats seran desplaçats del primer pla de la vida econòmica i política del país, els augments dels jornals seran conseqüència lògica de la puja del preu de les subsistències. Així, doncs, fins al final de la guerra, la pèrdua de poder adquisitiu dels treballadors esdevindrà galopant i constant durant tot el període.

Seguint les dades recollides per J. M. Bricall, l'any 1935 a Barcelona, una família obrera amb dos fills destinava un 75 % del pressupost familiar a l'alimentació. A finals de desembre de 1937, les despeses d'alimentació de la classe obrera havien augmentat entre un 80 % i un 180 %, mentre que els salaris, com a molt, s'elevaran entre un 30 i un 40 %.[230] L'any 1938 la distància entre l'augment de salaris i el cost de la vida serà molt més desesperant. Per contrarestar el descens del poder adquisitiu les famílies obreres recorreran a la reducció del consum, la substitució d'aliments cars o escassos per d'altres de qualitat inferior, el subministrament en cooperatives, el racionament, els menjadors col·lectius i el bescanvi. Aquests possibles recursos pal·liaran la minva de la renda real i evitaran la depauperació més absoluta.

En aquesta situació, les demandes de millora salarial apareixeran com a conseqüència del constant augment del preu de les subsistències. El 23 d'abril de 1937, l'Ajuntament de Tarra-

229. Informe sobre Colectivización, 1937. PS-BARCELONA 483. AHNS.
230. Vegeu J. M. Bricall, *op. cit.*, vol. I, pp. 134-135.

SALARIS SETMANALS (1936-1938)

	1936 (Salari bàsic: 60 pta.)	*1937*	*1938* (Salari bàsic: 120 pta.)
Construcció			
distribuïdor	95	126	180
paleta	78	120	168
peó	58	114	150
Brigada d'obres municipals			
fusters	60	75	90
paletes	60	69	90
Junta d'obres del port			
oficial 1a	75	86	135
oficial	69	79	129
xofers i factors	69	79	123
ajudant	60	69	120
peó i mariner	54	62	108
Indústria siderometal·lúrgica			
operari	75	—	180
peó	54	—	160
Neteja pública			
peó	51	60	72
ajudant	42	50	62

SALARIS MENSUALS (1936-1938)

	1936 (salari bàsic: 250 pta.)	*1938* (salari bàsic: 500 pta.)
Ensenyament		
mestres de l'Estat	250	416
Ajuntament de Tarragona		
consellers-regidors	400	500
oficial major d'oficines	425	500
secretari general	780	916

gona negarà un augment sol·licitat pels Cossos de la Guàrdia Urbana i Rural i pels auxiliars administratius, que consideraven el seu jornal «insuficient en les actuals circumstàncies i per a poder atendre modestament les normals necessitats de la vida».[231] A inicis de l'any 1938, l'Ajuntament de Tarragona, mitjançant plusos extraordinaris de 2 o 5 pta. diàries i diferents augments percentuals del 10 al 15 %, intentarà que els diferents empleats municipals s'acostin a les 500 pta. mensuals, xifra a la qual accediran els consellers municipals el 17 de març de 1938.[232]

Fins a la creació de la Comissió Reguladora de Salaris,[233] alguns dirigents sindicals hauran d'actuar de mitjancers en els conflictes laborals que sorgiran en alguns sectors de la producció. El secretari d'organització de la Federació Comarcal de la UGT, Jesús Asensio, intervindrà per solucionar el problema laboral del ram de la metal·lúrgia de Tarragona en el qual els obrers, empesos per «l'actual carestia de la vida», reclamen als patrons uns augments del 25 i el 40 % del salari.[234] Així mateix, el secretari general, Josep Catalán, es desplaçarà a Constantí per negociar amb les autoritats municipals un jornal de 20 pta. per a tots els obrers del camp.[235] L'any 1938, els conflictes entre els treballadors d'Oficis Diversos, pescadors i obrers flequers, amb l'Ajuntament de Tarragona, portaran els dirigents sindicals de la UGT i de la CNT a una situació paradoxal. Com a consellers municipals, els representants de la UGT i la CNT han de vetllar pels interessos de l'Ajuntament, i, com a interlocutors dels treballadors, han de recolzar les seves reivindicacions. Després de la constitució de la Comissió Reguladora de Salaris, l'Ajuntament desviarà totes les de-

231. *Actes de la Comissió Permanent*, 23-04-1937. AMT.

232. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 14-01-1938, 21-01-1938, 28-01-1938 i 21-02-1938. Vegeu també *Actes del Ple*, 17-03-1938. AMT.

233. DOGC, 7-10-1937.

234. *Actes de la Federació Comarcal de la UGT*, 14-10-1937. PS-BARCELONA 368. AHNS.

235. *Actes de la Federació Comarcal de la UGT*, 13-12-1937. PS-BARCELONA 368. AHNS.

mandes d'augment salarial dels treballadors ocupats en obres públiques —paletes i manobres, fusters, carreters, mosaistes...— a la decisió d'aquest organisme, en el qual hi havia una considerable intervenció sindical.[236]

A banda dels importants inconvenients exògens —resistència de la petita burgesia avalada per l'ERC i el PSUC i les necessitats instants de la guerra que condicionaven l'economia—, ¿podien els sindicats, principalment la CNT, esdevenir els principals motors de la revolució? La manca d'una experiència revolucionària basada en esquemes similars, la insuficiència de quadres sindicals capacitats i conscienciats, la falta de tècnics i els efectes distorsionadors provocats per l'allau de nous afiliats, impossibilitaren una definició i una orientació global del procés revolucionari. En aquest sentit, l'opinió de M. Cruells permet calibrar la situació:

> «Es parlava molt de revolució i cadascú la feia a la seva manera, no s'arribava a trobar els punts de coherència justos per a dur-la a terme amb eficàcia. Era una revolució que estava en perill d'auto-destruir-se, d'ofegar-se en ella mateixa a causa de la seva dispersió, d'un excés de matisos ideològics diferents i d'una abundància de comitès, en els quals s'actua, almenys en molts d'ells, per capricі i segons els graus de responsabilitat, de capacitat i de moralitat de qui els dirigien».[237]

Darrere les critiques de J. Garcia Oliver, que considera contrarevolucionaris i burgesos els ideals que només reflecteixen els anhels individuals, de fàbrica o de sindicat,[238] o bé de l'opinió de Lluís de Salvador, que es queixa de la facilitat amb què el proletariat s'ha deixat endur per «l'impuls dels petits i grans interessos egoistes personals»,[239] hi ha una altra lectura. El sector de la classe obrera, més o menys organitzat al voltant del sindicalisme revolucionari anarcosindicalista,

236. Vegeu *La regulació de salaris*, «Llibertat», 19-02-1938.
237. M. Cruells, *El separatisme català durant la guerra civil*, p. 122.
238. J. Garcia Oliver, *El eco de los pasos*, p. 412.
239. L. de Salvador, *Notes inèdites*, p. 96. HMT.

tot i que va encendre l'expectativa revolucionària en els primers moments, no estava capacitat per a endegar una revolució obrera en una Catalunya políticament i socialment pluralista. La pèrdua progressiva de la influència de la CNT i el desplaçament a un segon pla del protagonisme dels sindicats reconduiran el sindicalisme revolucionari inicial cap a una acció sindical reformista i reivindicativa. Les transformacions revolucionàries manifestades en el control obrer, les incautacions i les col·lectivitzacions conviuran, de manera contradictòria, amb la demanda de millores en les condicions de treball.

En les fonts documentals consultades no hi ha cap referència que permeti constatar l'existència en els partits polítics d'una problemàtica interna similar a la que hem analitzat en els sindicats. Llevat del creixement que registrarà el PSUC, no tenim notícies d'un ingrés considerable de nous afiliats en la resta de partits polítics que integraven el bloc antifeixista tarragoní. L'explicació d'aquest fet rau en diferents factors. En primer lloc, lògicament, a diferència del que succeirà amb la sindicalització obligatòria, no es promulgarà cap normativa que forci l'afiliació en els partits polítics. En segon lloc, l'estructura interna dels partits, molt més cohesionada i jerarquitzada que la de les organitzacions sindicals, es mantenia millor amb una afiliació moderada i controlada, i, d'altra banda, les elits polítiques —principalment el PSUC i la FAI— ja tenien establerts els seus mecanismes per a conduir i influir les masses sindicals a través dels seus òrgans directius. En darrer terme, la paralització de l'ERC, la creixent marginalització i posterior criminalització del POUM i la progressiva pèrdua de poder de la FAI —amb l'excepció assenyalada del PSUC— havien de desmotivar les noves afiliacions. Així doncs, malgrat els problemes propis derivats de la seva dinàmica interna, els partits polítics no patiran la distorsió provocada pel massiu ingrés de nous afiliats, i els seus quadres dirigents seran suficients per a dirigir i controlar les respectives organitzacions.

3.3. La política de proveïments

3.3.1. *Els proveïments com a competència exclusiva municipal*

La desaparició parcial de les vies de distribució de lliure mercat, a conseqüència de la convulsió inicial i de l'ideari revolucionari dels nous dirigents, havia de suposar, com en altres branques de l'economia, una transformació del sistema vigent fins aleshores. Les tradicionals xarxes de distribució passaran a ser controlades i dirigides per organismes de base local que assumiran la responsabilitat de l'abastament de la població. Tant els comitès antifeixistes locals, primer, com els ajuntaments, després, intentaran resoldre la problemàtica dels proveïments i, sota una marcada hegemonia cenetista, imposaran la seva gestió al capdavant del subministrament de queviures.

A Tarragona, des de l'agost de 1936 fins a l'abril de 1937, la CNT mantindrà un control gairebé absolut. Salvador Rueda Contreras, ferroviari i militant cenetista, es responsabilitzarà de la Comissió de Proveïments del Comitè Antifeixista des del 8 de setembre fins al 22 d'octubre, data en la qual passarà a ocupar el càrrec de conseller-regidor de Proveïments a l'Ajuntament de Tarragona. Amb seu a l'església de Sant Agustí[240] —anomenada Ca l'Agustí—, les existències inicials de la Comissió de Proveïments es nodriran mitjançant la incautació, «prèvia entrega dels corresponents vals de requisa als consignataris», de totes les partides d'articles de primera necessitat que en situació de trànsit es trobaven al moll i a l'estació del ferrocarril.[241] És evident que les primeres mercaderies que es dipositaran als magatzems controlats per la CNT seran les que anaven destinades a importadors que havien fugit o eren considerats facciosos. Amb aquest primer i important assorti-

240. Fou utilitzada des del 29 de juliol de 1936 com a magatzem de queviures a l'engròs. Vegeu «Diari de Tarragona», 30-07-1936.

241. Vegeu *L'obra de la CNT a la Conselleria de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona*, «Diari de Tarragona», 28-08-1937.

ment, la Comissió de Proveïments dirigida per Rueda intercanviarà els productes requisats (bacallà, llet condensada, formatge, cafè, mantega, safrà...) per patates, llegums, verdures i altres productes del camp que eren proporcionats pels comitès locals dels pobles de les comarques properes. Com manifesta Lluís de Salvador, seguint els postulats de la doctrina anarquista, l'intercanvi consistirà en l'equiparació de la quantitat i la qualitat de les diferents mercaderies que són objecte de la transacció i, per tant, es prescindirà, de moment, de tota compensació monetària.[242] S'establia així un nou sistema de distribució que es basava en l'intercanvi de productes en una xarxa de comitès locals que giraven al voltant de l'eix de la Comissió de Proveïments de Tarragona.

A finals d'agost, segons el diari «Front Popular», una disposició de la Comissió de Proveïments ordenava la sortida cap a Barcelona d'una partida d'ous que estava requisada al moll per a ser intercanviada per cafè i plàtans.[243] El funcionari municipal i dirigent ugetista Josep Bru Sans, abillat amb un granota blava i una petita bandereta republicana com a tot distintiu, rebé l'ordre del comissari Lluís Mestres de dirigir l'expedició, integrada per un cotxe requisat, dos camions carregats d'ous i la protecció d'una parella de guàrdies civils i dotze milicians —entre els quals hi havia els temuts «germans Barres». És molt interessant el relat inèdit que escriurà Bru perquè recull les vicissituds d'una operació d'intercanvi «oficial» de queviures entre Tarragona i Barcelona: el temor, la paralització i el mutisme dels joves guàrdies al llarg de tot el viatge; la determinació i audàcia dels «Barres» i els seus milicians per a obrir-se pas en els diferents controls que els comitès locals establien al llarg de la carretera; la febril activitat que regnava al mercat del Born de Barcelona enmig de tota la simbologia revolucionària; la recerca per les dependències de l'antiga seu de Fomento Nacional del Trabajo, a Via Laietana, de l'organisme competent

242. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, pp. 156-157. HMT.
243. «*Front Popular*», 30-07-1936.

que havia d'aprovar l'intercanvi. Finalment, Bru retornarà cap a Tarragona i descarregarà a «Ca l'Agustí» la llet condensada i el bacallà sec aconseguit a canvi dels ous.[244]

De tota manera, en la recerca de nous canals de subministrament de queviures i gaudint de plena autonomia, els comitès locals dels pobles de la comarca ultrapassaran la centralització inicial de «Ca l'Agustí» de Tarragona. Entre els mesos de setembre i octubre, el Comitè Antifeixista de la Canonja enviarà tres tones d'ordi i de garrofes al Sindicat de Ramaders de la Seu d'Urgell a canvi de 252 ovelles i dos porcs. Des de la Canonja, també, es vendran 275 sacs de garrofes a la Cooperativa Obrera de Consum La Vallesana de Granollers i aquesta es comprometrà a gestionar la venda de porcs i altres gèneres que falten al poble.[245]

La recerca del subministrament de blat o farina fou una de les grans preocupacions; així, mentre els homes del comitè canongí intentaran infructuosament adquirir farina a Albacete, l'Ajuntament de Constantí iniciarà l'intercanvi de garrofes per blat amb la Cooperativa Comunal de Raimat a Lleida.[246]

Des de Tarragona i a mesura que l'assortiment inicial de les mercaderies requisades s'anava exhaurint, se cercaran noves vies més enllà de les fronteres per assegurar l'abastament de queviures. En aquest sentit, mitjançant l'agència de duanes Lloveras de Le Perthus, fins al 4 de desembre, s'importaran des de Marsella o Sète: 400.000 kg. de sucre fi, 47.500 kg. de fesols, 20.000 kg. de bacallà, 20.000 kg. de cigrons, 33.750 kg. de sucre terròs, 5.031 kg. de cafè, 4.695 caixes de llet condensada i 400 caixes d'ous. A canvi, des de Tarragona s'exportaran 60 tones de gra d'avellana i es pagarà una diferència de 1.013.609 pta. i 53.475 francs.[247]

244. Notes mecanografiades inèdites de Josep Bru Sans.

245. Correspondència del Comitè Antifeixista de la Canonja, setembre-octubre 1936. AMCA.

246. *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 25-02-1937. AMC.

247. *L'obra de la CNT a la Conselleria de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona*, «Diari de Tarragona», 29-08-1937. Vegeu F. J. GONZÁLEZ, *El puerto y la mar de Tarragona durante la guerra civil 1936-1939*, pp. 99-100.

Malgrat l'establiment d'aquestes noves xarxes de distribució que les transformacions revolucionàries han convertit en «oficials», el proveïment privat al detall continua existint, sobretot la venda de productes agrícoles, avícoles i ramaders en els mercats de la ciutat. Set dies després de la rebel·lió militar, l'alcalde de Tarragona, Joaquim Fort, publicava una nota de premsa amb l'objecte de tranquil·litzar els pagesos que tradicionalment venien a vendre a la ciutat.

> «Desenvolupant-se en forma normal la vida de la nostra ciutat, tots aquells forasters que portaven ordinàriament articles de consum com verdures, fruites, aviram, etc., són pregats de fer-ho novament, ja que tots els Comitès del "Front Popular", així com les autoritats de tota mena, els donaran les màximes facilitats i garanties per a dur a terme llur comès.»[248]

El registre dels vehicles, principalment carros, que afluïxen des dels pobles de la rodalia al mercat setmanal de Tarragona permet valorar l'existència paral·lela del mercat tradicional. El radi d'atracció del mercat tarragoní dibuixa un arc que va des de Torredembarra fins a Riudoms passant per Vilabella i Valls.

AFLUÈNCIA DE VEHICLES QUE VÈNEN A VENDRE ALS MERCATS SETMANALS DE TARRAGONA
(juliol-desembre de 1936)

	1a set.	*2a set.*	*3a set.*	*4a set.*	*mitjana mes*	*%*
Juliol	256	292	333	254	283	100 %
Agost	193	216	197	189	198	69 %
Setembre	263	211	233	222	232	81 %
Octubre	181	169	191	193	183	64 %
Novembre	189	180	162	182	178	62 %
Desembre	162	196	147	154	165	58 %

Font: «Diari de Tarragona». Elaboració pròpia.

248. «Diari de Tarragona», 26-07-1936.

Malgrat les manifestacions tranquil·litzadores de l'alcalde de Tarragona, les incautacions de mercaderies pels comitès locals dels propis pobles de la rodalia, la progressiva desvaloració del diner, la preferència per l'intercanvi i el control dels preus de venda desmotivaran els venedors. D'altra banda, des d'inicis del mes de novembre i en un procés dirigit a enfortir la competència municipal en l'àmbit dels proveïments, molts ajuntaments acordaran la prohibició de treure queviures fora de la població, si més no sense el permís preceptiu. L'Ajuntament de Constantí farà públic un pregó que prohibirà la sortida de proveïments del poble sense autorització prèvia per tal de «tallar els abusos que es venen cometent al respecte».[249] El 18 de novembre, l'Ajuntament de la Secuita adoptarà un acord semblant per impedir la circulació de mercaderies fora del terme municipal, incloent-hi el carbó vegetal i la centralització a les dependències municipals de la comercialització dels ous.[250] A Vila-seca, l'Ajuntament també actuarà en el mateix sentit i intervindrà la producció de gra d'ametlla i d'avellanes del Sindicat Agrícola, la qual des de la Conselleria de Proveïments serà destinada a l'intercanvi per altres mercaderies.[251] En aquesta situació d'autarquia econòmica local controlada i fomentada pels ajuntaments, amb una clara preferència per l'intercanvi en contra de la compensació en diners, la venda de dos porcells de l'Ajuntament de la Secuita a les autoritats municipals dels Garidells esdevé un fet excepcional, que serà tractat com un acte de solidaritat en un ple municipal i «per tal de demostrar una vegada més que tenim interés en mantenir les relacions més cordials amb els pobles veïns i volem ajudar-los inclús sacrificant-nos quan és precís».[252]

Totes aquestes accions restrictives dels ajuntaments dels

249. Actes de l'Ajuntament de Constantí, 5-11-1936. AMC.
250. Actes de l'Ajuntament de la Secuita, 18-11-1936. AMS.
251. Actes de l'Ajuntament de Vila-seca, 21-12-1936. AMV.
252. Actes de l'Ajuntament de la Secuita, 7-12-1936. AMS.

pobles de la rodalia havien de limitar l'accés de la venda privada als mercats de Tarragona. En el quadre anterior queda reflectit un descens dels vehicles forasters que arriben a Tarragona, passant de 283 carros durant el mes de juliol a 165 el mes de desembre, és a dir, una reducció del 42 %. Prenent com a exemple els vehicles que procedeixen de Vila-seca, els quals representaven entre un 30 % i un 40 % del total, hom pot observar que es passarà dels 89 carros de mitjan setembre als 42 de finals de desembre. Finalment, l'últim dia de l'any 1936, el mateix Ajuntament de Tarragona prohibirà terminantment treure de la ciutat qualsevol article de primera necessitat destinat al consum de la població i amenaçarà els infractors amb el decomís de les mercaderies.[253]

Des de desembre de 1936 fins a maig de 1937, els homes de la CNT que controlen l'abastament de Tarragona adoptaran dues mesures per intentar resoldre la problemàtica dels proveïments, tant pel que fa a la distribució com a la comercialització. Pel que fa a la recerca de noves vies de distribució i a proposta del tècnic de compres i vendes de la Conselleria, el militant cenetista Josep Gallisà Figueres, les operacions comercials mitjançant l'agència Lloveras de Le Perthus passaran a ser assumides per la Conselleria mateix. Així doncs, tota l'exportació i la importació seran controlades directament pels col·laboradors de Salvador Rueda, els quals establiran un pont comercial entre els ports de Marsella i de Tarragona. El balanç, des d'octubre de 1936 fins a maig de 1937 serà la importació mitjançant el «pont de Marsella» de 4.856 tones de queviures per a la població de Tarragona. En el mateix període, des del port seran reembarcades per a l'abastament d'Euskadi 17.897 tones de proveïments. D'altra banda, des d'inicis de 1937 i durant cinc o sis mesos, el Consell Municipal de Reus i el Consell General d'Aragó, amb 2.394 tones i 563 tones respectivament, aprofitaran el pont de Marsella per a desembarcar queviures en el port tarragoní i al mateix

253. «Llibertat», 31-12-1936.

temps canalitzaran l'exportació de productes naturals del país.[254]

Un cop assegurat, en bona part, l'abastament de la ciutat mitjançant la importació de queviures, quedava un problema important per resoldre: la comercialització. Pocs dies després del sollevament militar, l'acaparament de queviures per part dels comerciants i dels consumidors provocà una sensació d'escassetat en la consciència col·lectiva, la qual cosa provocà un augment dels preus en la venda al detall. El 25 de juliol de 1936 l'alcaldia de Tarragona publicava un ban en un intent d'aturar aquesta pujada injustificada dels preus:

> «Que tenint notícies de que alguns industrials i comerciants, així com també els venedors dels mercats públics de la ciutat, han variat els preus d'alguns productes de primera necessitat, sense que existeixi cap causa justificativa d'aquest procedir desaprensiu ha tingut a bé disposar:
>
> 1) D'acord amb les normes dictades pel Govern de la Generalitat de Catalunya resta terminantment prohibit l'augment real del preu dels articles de primera necessitat».[255]

Les sancions als infractors oscil·laven entre la incautació dels establiments o mercaderies i la imposició de multes o bé la presó subsidiària corresponent. El 14 d'agost, un altre ban de l'alcaldia augmenta la sanció econòmica de 1.000 a 100.000 pta. i adverteix que «als infractors de les disposicions anteriors se'ls castigarà amb el màxim rigor i rapidesa».[256] Mesures similars seran acordades pels comitès i ajuntaments dels pobles de la comarca.[257] Aquesta lluita de les autoritats per controlar el preu dels queviures esdevindrà una constant

254. Vegeu la importància de tot aquest tràfic marítim a F. J. GONZÁLEZ HUIX, *El puerto y la mar de Tarragona durante la guerra civil 1936-1939*, pp. 99-103 i 205-218.

255. «Diari de Tarragona», 26-07-1936.

256. Ban de l'alcalde accidental, David Valle Peña, 14-08-1936. AMT.

257. Vegeu per exemple la correspondència del Comitè Antifeixista de la Canonja, 19-08-1936, AMCA, i les actes de l'Ajuntament de la Secuita, 23-12-1936. AMS.

al llarg de tot el període de la guerra civil, i l'enduriment de les sancions, molt lleugeres en un inici, s'anirà incrementant tot i que no paral·lelament a l'augment meteòric dels preus i a la progressiva escassetat de queviures.

La CNT tarragonina que ha dirigit la importació des del sud de França cercarà la solució del problema de la comercialització seguint els seus postulats doctrinaris. Tot i que hi domina la venda a l'engròs, és a dir, el subministrament als botiguers, el marge de benefici últim que obté el comerciant escapa al seu control. Amb el doble objectiu d'estendre la seva intervenció fins al comerç al detall i d'aquesta manera guanyar-se el recolzament dels consumidors, els sindicats locals confederals proposaran la col·lectivització o, si més no, el control de les botigues de queviures. Però la CNT, que en els primers moments va implantar la transformació revolucionària en la importació i exportació de grans partides de mercaderies per no enfrontar-se amb un sector de les classes populars, no va gosar atemptar directament contra els interessos de la petita burgesia, tradicionalment representada per la figura del botiguer.

El 21 de novembre, ja immersos en la dinàmica de relacions de les forces polítiques representades en el consistori, la proposta cenetista de col·lectivitzar o controlar el petit comerç de queviures és rebutjada atès «que no és el moment apropiat per a anar a la col·lectivització, devent-se fer aquesta una vegada hagin passat les actuals circumstàncies».[258] Davant la impossibilitat de procedir a la col·lectivització, el mes de març de 1937 els cenetistes decidiran una altra estratègia; d'una banda, monopolitzar tota la distribució de comestibles mitjançant el Sindicat d'Alimentació (Secció Distribució) de la CNT i, de l'altra, obrir al públic en general una gran cooperativa de consum per a la venda al detall a l'església de Sant Joan, tot plegat sota la protecció de Salvador Rueda des de la

258. Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona, 21-11-1936. AMT.

Conselleria de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona. Ambdós projectes, com veurem, seran vetats i boicotejats per l'ERC i el PSUC.

Per poder valorar el rerefons de la lluita política que gira al voltant de la problemàtica dels proveïments establirem dos nivells de confrontació. En primer lloc, l'enfrontament entre les diferents tendències antifeixistes, més formal i visible, i, en segon lloc, la manipulació o l'aprofitament de les queixes dels consumidors davant l'escassetat i l'augment dels preus, una lluita, aquesta, molt més subtil i camuflada.

Entre els mesos d'agost i setembre, les funcions de l'Ajuntament de Tarragona es reduiran a dictar bans per evitar l'augment dels preus, l'acaparament de productes i la sortida de queviures sense guies. Això és, tota una sèrie de normatives darrere les quals no hi ha cap mesura coercitiva efectiva per a fer-les complir. Mentrestant, des de la Comissió de Proveïments del Comitè Antifeixista, es desenvolupa una gran activitat per facilitar l'avituallament dels milicians del front d'Aragó i el proveïment de la població. És aquesta tasca diària la que demostra el domini de la Comissió de Proveïments del Comitè, i per tant de la CNT, enfront dels bans que promulguen els homes de l'ERC des de l'Ajuntament. Quan el 14 de setembre, des de l'alcaldia, es demana al responsable de proveïments del Comitè Antifeixista, Salvador Rueda, que s'ocupi de controlar l'expedició de guies per a treure queviures de la població segons l'ordre de la Generalitat,[259] Rueda, excusantse en el molt treball que tenia, respon que «seria convenient que cumplimentès l'expressada ordre aquest Excm. Ajuntament».[260]

A partir del 22 d'octubre, després de la dissolució del Comitè Antifeixista, Rueda ocuparà el càrrec de conseller de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona; però aquest canvi,

259. Ordre del conseller d'Agricultura i Proveïments de la Generalitat de Catalunya, 8-09-1936. DOGC, 10-09-1936.

260. Vegeu correspondència de l'alcaldia, 14 i 15-09-1936. AMT.

fins al maig de 1937, és més nominal o formal que real. La Conselleria de Proveïments, sota el control absolut de la CNT, continuarà la seva praxi anterior portant una gestió i una comptabilitat totalment independents de l'administració municipal i dels seus pressupostos. Ni tan sols les oficines s'ubiquen a l'edifici consistorial.

Cap a finals de novembre, coincidint amb les crítiques que es fan a Barcelona contra el conseller de Proveïments de la Generalitat, el cenetista J. Joan Domènech,[261] a Tarragona una comissió del Ram d'Alimentació del CADCI, presidida per Washington Valls, visita l'alcalde «per fer-li arribar la seva enèrgica protesta per l'actuació del Departament de Proveïments que lesiona els seus interessos com a obrers de l'esmentat Ram».[262] La campanya contra la CNT en el sector dels proveïments ja ha començat. El 26 de novembre, «Llibertat» publica un duríssim article signat per A. Gondolbeu, militant del PSUC, titulat *La vergonya de les cues*. El llenguatge emprat és tan agressiu que, a més de ser censurat parcialment, els redactors del diari manifestaran que no se solidaritzen amb certes expressions, tot i que comparteixen bona part del criteri exposat.

> «A Tarragona sense els controls del Comitè no s'haurien pagat mai les patates a pesseta el quilo, ni els conills de quilo a sis pessetes, ni els pollastres de quatre-cents grams a deu pessetes. I, per adquirir això, haver de deixar-nos penjar la cua. Si a Tarragona s'hagués deixat lliure el petit comerç no hauria mancat res fins avui i cap queviure hauria arribat als preus vergonyosos d'ara. (...) a les comarques tarragonines sobren patates, fins per a llençar-les quan es podreixen; sobren formatges, però al públic se li dóna en comptagotes. (...) [*censurat*] en ús del dret que neix de la seva pròpia vida, li exigirà les [*censurat*] pròpies dels que, estant ells ben tips, volen comdenar als demés a [*censurat*] amb l'única finalitat de justificar un sou, com el justificaven els amics de Primo de Rivera.»[263]

261. Vegeu Actes del Consell de la Generalitat, 2-12-1936, Lligall 556. SHM.
262. «Diari de Tarragona», 18-11-1936.
263. A. GONDOLBEU, *La vergonya de les cues*, «Llibertat», 26-11-1936.

El mateix dia en què apareix l'article anteriorment esmentat se celebra una reunió de militants de la CNT en la qual es reconeix l'existència d'una campanya no declarada contra la Conselleria de Proveïments. Rueda explica la visita a l'alcalde d'un grup de majoristes que volen portar mercaderies a la ciutat, els quals han iniciat una campanya de difamació contra la seva gestió. Un altre militant, Buján, es queixa de les facilitats que la Comissaria de la Generalitat ofereix als intermediaris per a poder desenvolupar el seu negoci i anar contra la Conselleria de Proveïments. Per la seva banda, Lazcoz, tot i que s'adona de l'existència d'una campanya política que pretén desplaçar els cenetistes que dirigeixen la Conselleria, admet que bona part del que es critica a l'article publicat a «Llibertat» és cert. Finalment, tots veuran com a solució a la problemàtica dels proveïments la constitució de cooperatives de consum amb recolzament de la UGT i de tots els sindicats confederals, malgrat que la idea no sigui compartida pel Ram d'Alimentació del CADCI.[264]

L'article de Gondolbeu publicat a «Llibertat» és contestat l'endemà mateix en un escrit publicat en els dos diaris locals; signat amb el pseudònim de «Televisor», el seu títol és prou significatiu: *La contrarrevolución*.

> «Se está desarrollando en Tarragona una campaña contra el Comité de Abastos, por el elemento burgués del ramo de la Alimentación, cuya finalidad próxima es la supresión del mencionado Comité de Abastos, que traería como consecuencia remota el acaparamiento por parte de ese elemento burgués de la distribución de los alimentos con la consiguiente especulación que siempre han realizado y en perjuicio del pueblo, al que nunca han tenido en cuenta, sino como objeto de explotación.»[265]

Així mateix, l'article, que també presenta un fragment censurat, denuncia que la campanya es basa en la propagació de

264. *Actes de Juntes de Militants de la CNT*, 26-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

265. *La contrarrevolución*, «Diari de Tarragona», 27-11-1936.

rumors sobre la imminent fallida financera i dissolució de la Conselleria de Proveïments i en l'increment artificiós de les cues «a fin de deprimir el ánimo de la población, creando un estado de agitación que favorece sus intereses».[266] En sentit semblant, quatre dies més tard, Alomà defensarà la gestió de la Conselleria de Proveïments i criticarà la campanya en contra en un article titulat *La contrarrevolució comença a ensenyar les urpes*.[267]

Washington Valls, president del CADCI, sentint-se directament al·ludit per la CNT, manifesta que davant les primeres necessitats que es van registrar en el mercat, junt amb una representació de comissionistes col·legiats, va visitar Salvador Rueda per tal d'ajudar-lo desinteressadament. Afegeix que, a més que la seva col·laboració no fou acceptada per la Conselleria, Rueda es rodejava d'assessors no entesos en la matèria. Malgrat tot, amb una actitud contemporitzadora, el president del CADCI reconeix un respecte i una cordialitat vers la Conselleria de Proveïments, alhora que critica «als periodistes honoraris que s'han permès ironies de baix to sobre el servei de proveïments»,[268] en una clara referència al militant del PSUC, Gondolbeu. Aquell mateix dia, l'editorial del «Diari de Tarragona» també contribuirà a apaivagar la polèmica proposant la mútua i lleial col·laboració del CADCI i de la població en general amb la Conselleria per anar tots junts contra l'enemic comú: els especuladors.[269]

En aquests primers mesos l'actitud del govern de la Generalitat estarà marcada per la pròpia impotència per a poder exercir el govern. Aquesta situació comportà unes accions que anaven des de l'infructuós decret que pretenia fixar els preus d'abans de juliol[270] fins a la cessió de la Conselleria de Proveïments al cenetista Josep Joan Domènech, a finals de setem-

266. *La contrarrevolución*, «Diari de Tarragona», 27-11-1936.
267. «Diari de Tarragona», 1-12-1936.
268. W. VALLS, *En descàrrec*, «Diari de Tarragona», 1-12-1936.
269. «Diari de Tarragona», 1-12-1936.
270. Decret del 21-08-1936. DOGC, 26-08-1936.

bre. El nou conseller intentarà coordinar, més que no pas controlar, els comitès locals amb una organització piramidal que els situava sota uns consells comarcals. Per sobre d'aquests últims hi havia uns consells de Proveïments a Girona, Lleida i Tarragona que depenien directament de la Conselleria de Proveïments de la Generalitat. Així doncs, durant el mes de novembre, totes les divisions territorials en les quals s'estructuren els diferents organismes que tenen competència en matèria de proveïments estan, majoritàriament, en mans dels homes de la CNT: Josep Joan Domènech (conseller de Proveïments de la Generalitat), Francesc Masdeu Menasach (delegat del Consell de Proveïments de Tarragona),[271] Josep Caixal Llauradó (delegat del Consell Comarcal) i Salvador Rueda Contreras (conseller de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona). Tota aquesta estructura en mans confederals continuarà respectant la iniciativa i l'autonomia dels comitès locals.

El PSUC, monopolitzant propagandísticament l'entusiasme popular que va representar l'arribada a Barcelona del vaixell soviètic «Zyrianin», el 14 d'octubre, carregat amb 3.000 tones de queviures, iniciarà la seva campanya d'enfrontament contra la política de proveïments de la CNT. El conseller de Serveis Públics de la Generalitat, Joan Comorera (PSUC), en una reunió del 2 de desembre del Consell de la Generalitat, es pronunciarà directament contra l'autonomia municipal en matèria de proveïments manifestant que «no pot continuar la desarticulació que suposa la indisciplina dels ajuntaments en les importacions i exportacions». En la mateixa reunió, Josep Calvet (Unió de Rabassaires), conseller d'Agricultura, també es queixarà de l'actuació independent dels ajuntaments, «car a les comarques tarragonines encara hi han existències de fruites seques que podrien ésser motiu d'entrada de divises, ja que Polònia, per exemple, absorviria aquelles existències».[272]

271. Nomenat per Ordre de 7-11-1936. DOGC, 9-11-1936.

272. Vegeu Actes del Consell de la Generalitat, 2-12-1936. Lligall 556. SHM.

La crisi del govern d'unitat de la Generalitat iniciada el 12 de desembre s'allargarà fins al dia 17 i, a més de significar l'exclusió del POUM, representarà el traspàs de la Conselleria de Proveïments a Joan Comorera, del PSUC, que figurarà com a representant de la UGT.[273] Els canvis impulsats per Comorera seran immediats, i el 25 de desembre el DOGC publicava un decret en el qual es redistribuïen les competències en matèria de proveïments. Seran competència exclusiva de la Generalitat els serveis d'adquisició als mercats catalans, peninsulars i estrangers, així com tots els serveis de distribució als establiments oficials i de revenda al públic. Mentrestant, la competència municipal quedava reduïda al règim sanitari, administratiu i fiscal, així com els serveis de racionament dels veïns del terme, en cas necessari.[274] Per dur a terme aquesta política centralitzada de proveïments fou creada una Delegació Comarcal de Proveïments a cada una de les comarques de Catalunya, la qual havia d'estar sota el control directe de la Conselleria.[275] Com a delegat de Tarragona fou nomenat el militant del PSUC Ramon Sambró Cases.

El gir registrat per la política de la Conselleria dirigida per Comorera havia de xocar inevitablement amb l'autonomia local dels homes de la CNT que, des dels ajuntaments, com el de Tarragona, controlaven l'exportació, la importació i la distribució de queviures. D'altra banda, el POUM, foragitat del govern de la Generalitat i cada cop més pressionat pel PSUC, criticarà durament la gestió de Comorera i dels seus col·laboradors. El setmanari «Acció», portaveu del POUM, denunciarà que trenta vagons de blat que les farineres de Reus, Valls, Sarral i Tarragona havien contractat a diferents sectors d'Aragó hagin estat desviats des de l'estació de Sariñena cap a Barcelona per ordre de Comorera.[276] Els poumistes acusaran

273. Vegeu P. PAGÈS, *La guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*, p. 33.

274. Decret del 23-12-1936. DOGC, 25-12-1936.

275. Ordre del 22-12-1936. DOGC, 30-12-1936.

276. *Otra solución marca Comorera*. «Acció», 16-01-1937.

el conseller del PSUC de «negligencia e incapacidad manifiesta» i de provocar que molts pobles s'haguin quedat sense farina i, per tant, sense pa. Així mateix es desprestigiarà la figura del nou delegat comarcal de Proveïments.

> «¿Por qué motivo, si ahora el actual Comité de Abastecimientos, que como es natural ha adquirido experiencia en la materia, tiene que ser substituido? Y vaya substitución! El nuevo Delegado Comarcal es un tal Sambró del PSUC, empleado hasta la fecha en un almacén de "waters" y hombre suficientemente conocido por su incapacidad. Es necesario dejen sin efecto este nombramiento.»[277]

Des de les pàgines d'«Endavant», portaveu del PSUC, es sortirà al pas de les crítiques a Comorera manifestant que són formulades pels consellers de proveïments locals que «notant que els comença a mancar la facilitat de poder mangonejar a la seva manera i gust (...) diuen d'una manera altanera i ben poc revolucionària, que ells no permetran deixar sortir cap article alimentari de llur poble, per més que ho digui el Govern de la Generalitat».[278] Per la seva banda, F. Adell, militant d'ERC, col·laborarà en la defensa de la figura de Comorera apel·lant al seu passat revolucionari i al fet d'haver sofert diferents empresonaments.[279]

A la comarca del Tarragonès, el delegat de Proveïments, Ramon Sambró, patirà de bon començament el bloqueig a les seves funcions per part de la poderosa Conselleria de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona, controlada per la CNT. Quan Sambró, seguint les disposicions dictades per l'Ordre de 22 de desembre de 1936, reclama a l'Ajuntament de Tarragona l'entrega dels diferents magatzems de queviures, el conseller de proveïments, Salvador Rueda, s'hi nega al·legant que

277. «Acció», 16-01-1937. Ramon Sambró Cases exercirà de delegat comarcal de Proveïments fins a la seva dimissió el 17-05-1937. Vegeu DOGC, 19-05-1937.

278. «Endavant», 21-01-1937.

279. F. ADELL, *Companyes contrarrevolucionàries*, «Llibertat», 22-01-1937.

són propietat del municipi. Així mateix, Rueda «fa constar que es de sobres comprovada l'impossibilitat en que's troba la Delegació de la Generalitat per donar solució al problema de l'abastiment de la ciutat».[280] És a dir que els cenetistes, fins al maig del 1937, mostraran la seva indiferència a Sambró i continuaran la seva gestió al capdavant dels organismes que tenen cura dels proveïments ignorant totes les disposicions signades per la Conselleria de Proveïments de la Generalitat.

Des de finals de març i durant el mes d'abril de 1937, la lluita política que envolta la problemàtica dels proveïments passarà de les pàgines de la premsa partidista a la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona, amb una agressivitat cada cop més accentuada. El 20 de març, els consellers municipals Josep Segalà (ERC), David Valle (PSUC) i Daniel Recasens (ACR) critiquen, conjuntament, Salvador Rueda pel funcionament autònom de la Conselleria de Proveïments, la qual manté una caixa i una comptabilitat separades de la resta de l'Ajuntament. Així mateix es denuncia que Rueda, amb cabals municipals, ha concedit un crèdit al Sindicat d'Alimentació de la CNT per a crear una cooperativa de consum. El conseller Rueda se'n defensarà dient que «tota aquesta qüestió és una jugada política i que és absurd que per comprar o vendre s'hagi d'esperar una reunió de la Comissió Permanent».[281] En la reunió celebrada tres dies més tard, Rueda manifestarà que els comerciants tarragonins distribueixen els queviures de manera «facciosa» i comunicarà que el Sindicat d'Alimentació de la CNT s'encarregarà de tota la distribució amb l'objectiu de «moralitzar» el repartiment de queviures. Un altre conseller cenetista, E. Pruñonosa, manifestarà que «des de que està a l'Ajuntament no ha vist mai fer cap obra revolucionària i que cal mirar sempre que els beneficiats arribin a una majoria encara que sigui contra una minoria». Davant

280. Actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona, 23-01-1937. AMT.

281. Actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona, 20-03-1937. AMT.

les pressions de D. Recasens (ACR), D. Valle i L. Gatell (PSUC), els cenetistes accepten que la distribució vagi a càrrec de la Conselleria de Proveïments i no del Sindicat d'Alimentació de la CNT. D'altra banda, també admetran que la Caixa de la Conselleria s'integri en la Caixa Municipal, tot i que amb una comptabilitat separada.[282]

El 26 de març, la Federació Local de Sindicats Únics de la CNT comunica a l'Alcaldia que el dia 15 d'abril es procedirà a l'obertura de la Cooperativa Popular CNT, instal·lada a l'església de Sant Joan. Llevat dels consellers cenetistes, tots els representants de les altres forces polítiques defensen que la cooperativa no ha de ser de la CNT sinó del municipi, atès que el local és propietat de l'Ajuntament i el seu arranjament ha provocat despeses en la Caixa municipal. Enmig d'una apassionada discussió, David Valle (PSUC), amb una clara maniobra dilatòria, demana que s'endarrereixi vuit dies la inauguració de la cooperativa i proposa la creació d'una comissió per emetre un dictamen.[283] Finalment, tot i amb l'oposició d'ERC, ACR i PSUC, la Cooperativa Popular de la CNT obrirà les portes el 5 d'abril i, com dirà J. M. Alomà, «mal que pesi a un determinat sector, ha estat un èxit esclatant».[284]

La CNT tarragonina defensarà la creació de la Cooperativa Popular com l'única manera de lluitar contra l'especulació i l'acaparament dels intermediaris i botiguers. Així, doncs, mitjançant l'encarregat de compres i vendes de la Conselleria de Proveïments, J. Gallissà, seran importades des de Marsella 1.244 tones de queviures per nodrir els magatzems de la reconvertida església de Sant Joan.[285] Al darrere s'hi amagava l'objectiu de guanyar-se les simpaties dels consumidors i, per

282. Actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona. 23-03-1937. AMT.

283. Actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona. 26-03-1937. AMT.

284. J. M. ALOMÀ, *L'obra constructiva de la CNT*, «Diari de Tarragona», 9-04-1937.

285. Vegeu F. GONZÁLEZ HUIX, *op. cit.*, pp. 212-213.

tant, d'augmentar el recolzament social de la CNT, un objectiu que copsaven clarament els seus adversaris polítics. En aquest sentit, com ja ha estat assenyalat, durant els fets de Maig la Cooperativa Popular serà assaltada i Josep Gallissà eliminat.

Després de valorar la lluita política pel control dels proveïments mitjançant l'enfrontament de les diferents organitzacions antifeixistes, convé analitzar ara, en un segon nivell, les repercussions de la problemàtica de l'abastament en la població i la recerca dels interessos socials que hi havia darrere de cada tendència.

En primer lloc, ¿és real l'escassetat de queviures? Fins al 30 d'octubre de 1936 no detectem a la premsa cap notícia que indiqui l'existència de límits en l'adquisició de cap producte. En aquesta data s'anunciarà la venda màxima de 100 g. de bacallà remullat per cada consumidor.[286] El 17 de desembre, la Conselleria de Proveïments adverteix que només s'autoritza la venda d'un quilo de patates per cada individu, advertint que serà sancionat l'acaparament tant dels botiguers com dels consumidors.[287] La carn serà l'únic article que inclou la targeta de racionament, la qual s'establirà el 20 de gener de 1937.[288] Per la seva banda, el pa, seguint l'ordre de la Generalitat del 2 de març de 1937, serà racionat quatre dies més tard a raó de 250 g. per persona. Si a les limitacions tardanes en el consum de determinats productes hi afegim les 2.069 tones de queviures importades majoritàriament del sud de França, entre octubre i desembre de 1936, i l'afluència, si més no reduïda, de pagesos que vénen a vendre als mercats tarragonins, hem de respondre negativament a l'interrogant formulat a l'inici del paràgraf.

Llevat d'alguns articles determinats, en aquests primers mesos, l'escassetat de queviures no es registra en els magat-

286. «Llibertat», 30-10-1936.
287. «Diari de Tarragona», 17-12-1936.
288. «Diari de Tarragona», 21-01-1937.

zems a l'engròs sinó en els taulells de les botigues, i molt més si es pretén pagar el preu d'abans del 18 de juliol. Els intermediaris i botiguers, estimulats per l'augment de la demanda provocada per la convulsió dels primers dies, augmentaran els preus dels productes que ja tenien emmagatzemats. Després sostrauran una bona part dels queviures subministrats per la Conselleria de Proveïments per vendre'ls a preus més avantatjosos o per intercanviar-los per altres productes. La denúncia contra aquesta especulació recollida a la premsa prové principalment de la ploma de J. M. Alomà (CNT) i de Lluís de Salvador des de les pàgines del «Diari de Tarragona».[289]

> «Allò que és urgent, apremiant, és establir la moral revolucionària al comerç, a tot el comerç, impedint per mitjà d'inspeccions, de controls, com sigui, que els comerciants sense escrúpols, que sempre n'hi ha, especulin amb la sang i la vida dels altres (...). Tolerar això, és igual o pitjor que perdre Madrid».[290]

És simptomàtic el silenci del PSUC a l'hora de criticar l'especulació en el comerç mentre promou una campanya contra la gestió dels cenetistes a la Conselleria de Proveïments. D'altra banda, des de l'Ajuntament i malgrat la publicació d'algun ban, els homes d'ERC ben poca cosa faran contra l'augment dels preus. No serà fins al febrer de 1937 que l'alcaldia comunicarà que els venedors desaprensius que eludeixin els preus taxats seran denunciats davant dels tribunals populars.[291]

A Tarragona, l'any 1936, es registren 178 establiments dedicats a la venda al detall de diferents articles de consum, als quals cal afegir els llocs de venda del Mercat Central i del mercat de la plaça del Fòrum. D'altra banda, sense comptar els 19 comerciants de vins, hi ha 28 intermediaris de venda a

289. Lluís de Salvador, sota el pseudònim de «Ludovicus», publicarà *Els corbs de la guerra que viuen entre nosaltres*, «Llibertat», 25-10-1936.
290. *Política de proveïments*, «Diari de Tarragona», 20-11-1936.
291. «Llibertat», 5-02-1937.

l'engròs.[292] A més dels propietaris de tots aquests establiments comercials, cal tenir en compte la dependència enquadrada en el Ram de l'Alimentació del CADCI (UGT) i els 273 afiliats a la Societat de Peons de Magatzem de la UGT. Tot plegat representa un important conjunt de la població, directament o indirectament relacionat amb el comerç, el qual havia de copsar les transformacions revolucionàries de la CNT com una lesió als seus interessos. Així, doncs, el PSUC i l'ERC, per la seva pròpia ideologia i per captar l'adhesió d'aquest important sector de la societat, esdevindran els principals defensors d'aquesta petita burgesia i de tots els assalariats que depenen de l'existència del comerç tradicional. Si més no, el PSUC defensarà aquests interessos fins que aconsegueixi foragitar la CNT del control dels proveïments.

La resta de les classes populars, enteses aquí com a consumidors, patiran els efectes d'un rum-rum, manipulat o espontani, que crearà una sensació d'escassetat i provocarà l'acaparació del màxim de queviures possible, amb una dinàmica de percepció col·lectiva d'escassetat-acaparament-escassetat real. L'11 de setembre de 1936 un delegat de la CNT, a «Ca l'Agustí», haurà de desmentir un rumor sobre la manca de patates manifestant públicament que «el que passa és que molta gent, davant del rumor circulat (...) en tenen a casa seva moltes més de les que normalment necessiten».[293] Un dissabte de mitjan setembre s'estengué el rumor que el dilluns no es vendria pa i «les dones s'abraonaren als forns demanant més pa que el de costum i es va provocar l'escassetat».[294] Com a solució hom proposà la creació d'una policia de Proveïments formada per homes i dones de les organitzacions antifeixistes.

> «(...) que un cop més s'ha demostrat que a Tarragona manca una acció enèrgica de policia de proveïments. Acció encarregada de perseguir i castigar amb rigor els propaladors de ru-

292. Vegeu *Matrícula industrial de Tarragona*, 1931. Fons d'Hisenda. AHT.
293. «Diari de Tarragona», 11-09-1936.
294. *A Remarcar*, «Diari de Tarragona», 15-12-1936.

mors falsos, els especuladors sense consciència i el veinat que, endut per un pànic irracional i molts cops sospitós, es dediqui a acaparar queviures en el seu domicili».[295]

El Comitè de la Indústria Col·lectivitzada del Pa manifestarà que hi ha suficient existència de farina i acusaran els propagadors de rumors de «quintacolumnistes», «ratas de iglesia» i «comadres que eran de los de la sotana».[296]

Un altre factor que incidirà negativament en la consciència col·lectiva serà la comprovació que malgrat la tan pregonada revolució, com dirà el militant cenetista Lazcoz, davant del taulell de la botiga o del mercat continuen havent-hi ciutadans de primera i ciutadans de segona.[297] El 3 de novembre es registraven forts aldarulls en una botiga quan unes dones d'una coneguda família de la CEDA foren ateses immediatament per la botiguera sense respectar l'ordre de la cua.

«Quan ja moltes dones duien una llarga estona fent cua, arribaren unes ciutadanes, altes i primes per cert, per tal de comprar bacallà. Però en veure que calia fer cua molta estona, donaren la volta i cridant a la venedora per la porteta del darrera, es van fer despatxar tot seguit alló que els convenia.»[298]

Alguns articles de la premsa apel·laran al bon sentit del consumidor intentant fer entendre que l'únic que té dret a exigir és que no li manquin aliments suficients per a garantir la seva subsistència. Però, tenint en compte les circumstàncies de temps de guerra en què es viu, no es pot pretendre el consum de determinats articles selectes.[299] El 28 de novembre, en el mercat del Fòrum, unes dones es tiraren damunt dels venedors de conills i els arrabassaren la mercaderia de les mans. A

295. *A Remarcar*, «Diari de Tarragona», 15-12-1936.
296. *La quinta columna denotada*, «Llibertat», 19-12-1936.
297. *Actes de Juntes de militants de la CNT*, 26-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.
298. Vegeu «Diari de Tarragona», 4-11-1936.
299. Vegeu LUDOVICUS, *Si nosaltres volem, els preus tornaran a baixar*, «Llibertat», 25-11-1936.

la premsa es formulen les següents preguntes: «és que els conills són articles de primera necessitat? és que per tal de guanyar la guerra cal menjar conill els diumenges?».[300] Evidentment que no. Però, molt probablement, el que va motivar l'aldarull esmentat fou veure com alguna compradora podia pagar sense fer cap escarafall el preu demanat per un conill, un preu que representava el doble del que valia cinc mesos abans. El que realment provocà la crispació entre els consumidors, especialment entre les dones que van a comprar, fou la percepció que la revolució no havia eliminat els privilegis d'abans. Per al contrari, s'han agreujat les diferències, i amb l'augment dels preus els sectors més adinerats continuen adquirint tota classe d'articles mentre que els assalariats cada cop tenen més problemes per a poder omplir el cistell.

D'altra banda, el nerviosisme i la tensió regnant a les cues es palesa fàcilment davant dels rumors que anuncien la manca absoluta d'un determinat article. Rumors difosos pels contraris al bloc antifeixista o per altres amb la intenció de criticar la gestió cenetista a la Conselleria de Proveïments. D'altra banda, l'absència d'una consciència col·lectiva de guerra agreujava encara més la situació. La militant del PSUC Júlia Crespo adreçarà una crida a la responsabilitat de la dona:

> «D'ençà els mesos que portem de guerra... quantes coses hem vist a la reraguarda! cues, baralles, protestaments, i tot per la manca de responsabilitat en la dona. (...) jo com a dona marxista i revolucionària prego a totes les dones antifeixistes vulguin fixar-se en els moments pels quals travessa el nostre poble i fer-nos dignes del sacrifici i abnegació dels nostres companys que lluiten a les trinxeres; i la que no fixant-se en l'hora que vivim provoqui alarmes i escàndols, tinguem la valentia de dir-li que demostra ésser una feixista i com a tal la tractarem».[301]

300. *A remarcar*, «Diari de Tarragona», 29-11-1936.
301. J. Crespo, *La dona a la reraguarda*, «Endavant», 6-02-1937.

La pervivència d'antics privilegis que es mantenen pagant el que convingui en el mercat lliure i l'aparició de nous privilegis entre les elits dirigents en el mercat oficial, sense oblidar l'absència d'una consciència de guerra, comportaran el progressiu enrariment de l'ambient. El mes de febrer de 1937, el comissari de la Generalitat realitza una gestió d'urgència amb la Compañía Arrendataria de Fósforos S.A., advertint que davant la manca de llumins hi ha «el peligro de que surja un conflicto de Orden Público en dicha capital por falta de cerillas en los estancos».[302]

Cal distingir un nivell diferent al de la lluita política per aconseguir el poder que atorga el control dels proveïments. Com apunta E. Ucelay Da Cal,[303] són nombroses les manifestacions i expressions que representen una àmplia capa de la societat i la resposta d'aquesta davant la problemàtica de l'abastament de queviures. Es tracta d'una realitat, tot i ser menys evident, prou palpable al carrer.

3.3.2. *Les polítiques de proveïments després de maig de 1937*

Des del mes de maig de 1937 fins al gener de 1939, hom observarà la immediata desaparició de la CNT al capdavant dels organismes de base local que monopolitzaven la distribució de queviures, l'enfortiment de la política centralitzadora del Consell de Proveïments de la Generalitat ocupada pel PSUC, i, a inicis de 1938, l'absorció de les competències per part de la Comissió Nacional d'Abastaments del govern de la República després de la dissolució del Departament de Proveïments de la Generalitat. A Tarragona, la lluita política entre les diferents tendències antifeixistes s'emmarcarà en una conjuntura configurada per la pèrdua de la força hegemònica dels cenetistes, l'ascens al poder dels homes del PSUC i les crí-

302. *Expedients de Governació*, 1936. ADT.
303. E. UCELAY DA CAL, *La Catalunya populista*, p. 311.

tiques d'ERC vers els nous responsables del proveïment. Cap a la tardor de 1937, el progressiu deteriorament de la situació en el bàndol republicà apaivagarà la lluita essencialment política i els dirigents locals, esperonats per la depauperació i la fam de la població, centraran els seus esforços en l'enduriment de les sancions contra els especuladors i acaparadors i l'enfrontament amb diferents col·lectius de treballadors directament relacionats amb la producció o comercialització de queviures.

La Cooperativa Popular de l'església de Sant Joan, buc insígnia de la CNT en la seva lluita contra l'especulació dels botiguers, fou tancada durant els fets de Maig. La resta de forces polítiques presents a l'Ajuntament, que ja s'havien oposat a l'obertura el dia 5 d'abril, nomenaran una comissió investigadora que procedirà a la seva incautació. La comissió, integrada pels consellers Francesc Icart Salas (ERC), David Valle Peña (PSUC) i Leandre Santamaria Revoltós (ACR), inventariaran totes les existències emmagatzemades el dia 10 de maig. Segons aquest inventari, entre altres queviures, destaquen 8.700 kg. de farina, 2.400 kg. de cafè, 1.268 litres d'oli i 165 sacs de patates. Tot plegat representa un valor total de 250.548 pta. a més d'una existència en caixa de 50.404 pta.[304] D'altra banda, el 15 de maig, la comissió municipal encarregada de la investigació de la Cooperativa Popular manifestà que per a comprar les existències s'havia comptat amb un crèdit de 196.685 pta. concedit per la Conselleria de Proveïments, la qual fins al 28 de juny continuarà sota el control de la CNT. A l'import del crèdit, la comissió investigadora hi afegirà 5.865 pta. corresponents a treballs d'arranjament de l'església que havien estat pagats pel municipi.[305] Finalment, la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona, amb la voluntat de tallar qualsevol vincle entre el municipi i la Cooperativa

304. Acta d'incautació de la Cooperativa Popular de la CNT. *Expedients de Proveïments*, 1937. AMT.

305. *Actes de la Comissió Permanent*, 15-05-1937. AMT.

Popular, n'autoritzarà la reobertura sempre que els cenetistes abonin els deutes.[306] Amb una actitud clarament defensiva, la CNT acceptarà retornar tots els diners a la caixa municipal i legalitzarà l'anterior cooperativa com una societat civil particular. El 26 de maig, els consellers municipals de la CNT Josep Caixal Llauradó, Serafí Castelló Pena, Salvador Rueda Contreras i Josep M. Alomà Sanabres, i l'administrador de l'anterior cooperativa, Julio Casanovas García, constituiran «La Reguladora de Vendes. CNT». Segons l'escriptura de constitució, l'esperit i la finalitat de la nova societat seran els mateixos que els de la cooperativa, amb la diferència que ara ja no s'atendrà el públic en general sinó només els socis, és a dir, els afiliats a la CNT.

> «(...) con la finalidad de adquirir de los centros oficiales y particulares de producción todos los artículos necesarios para la economia ciudadana, para que pudieran ser vendidos con un mínimo de ganancia prudencial; con el exclusivo objeto y fin de que prevaliéndose el comercio de la crisis económica que atraviesa la Nación, se especulase egoistamente y de forma que se tradujera en causar malestar en las masas populares por el encarecimiento de la vida».[307]

Després de reconvertir el centre de comercialització de la CNT en una cooperativa de consum limitada als afiliats confederals, els representants municipals del PSUC, ERC i ACR desmantellaran la poderosa i autònoma Conselleria de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona i la sostrauran del control de la CNT argumentant irregularitats en la comptabilitat. En el Ple del 28 de juny, Rueda és acusat de portar una comptabilitat endarrerida i incompleta, de centralitzar les exportacions de vi per quedar-se amb les divises i pagar els exportadors tarragonins en pessetes i de lliurar un xec de

306. *Actes de la Comissió Permanent*, 19-05-1937. AMT.

307. *Acta de constitució de «La Reguladora de Ventas. CNT. Sociedad Civil»*, 26-05-1937. AMT. La Reguladora de Vendes de la CNT tornarà a obrir les portes a inicis del mes de juny de 1937.

300.000 francs, sense motiu justificat, a l'exconseller de la Generalitat el cenetista Diego Abad de Santillán. Salvador Rueda es defensarà manifestant que l'assassinat del tècnic de compres i vendes Josep Gallissà, el 7 de maig, tenia com a mòbil impossibilitar qualsevol explicació sobre els comptes de la Conselleria i especialment sobre la comptabilitat de les operacions comercials realitzades a Marsella. Malgrat tot, davant les greus acusacions Rueda es declararà com a únic responsable i presentarà la dimissió del seu càrrec.[308] Amb l'abstenció dels consellers cenetistes, el Ple aprovarà trametre l'afer als tribunals competents per determinar i procedir a exigir responsabilitats. Així mateix, s'acordarà que la comissió municipal que ha d'investigar la gestió de la Conselleria de Proveïments actuï amb tota celeritat i urgència, i es designarà Valle (PSUC) i Icart (ERC) per a desplaçar-se a Marsella amb l'encàrrec de comprovar i recuperar els diners ingressats a nom de Josep Gallissà en diferents entitats bancàries.[309] Malgrat les gestions de la comissió d'investigació, l'embolic comptable no es podrà arribar a resoldre i el 12 d'octubre es decidirà comptabilitzar les factures irregulars del període de l'1 de gener a l'11 de maig.[310] Així mateix, la impossibilitat del Departament de Governació de la Generalitat de cedir dos perits mercantils per tal d'esbrinar la gestió cenetista a la Conselleria de Proveïments comportarà l'abandonament de les investigacions.[311]

Totes aquestes maniobres polítiques dels representants d'ERC, PSUC i ACR cercaran, en primer lloc, l'eliminació del

308. *Actes del Ple de l'Ajuntament*. 28-06-1937. AMT

309. Segons la comissió investigadora, hi havia 100.000 francs dipositats a la Casa Bunqe Soriano de París a nom de l'Ajuntament de Tarragona. La recuperació d'aquests diners serà encarregada al delegat de la Generalitat Josep Vila Cardona. D'altra banda, es localitzaran 150.000 francs belgues en un banc d'Anvers. Per procedir a la seva recuperació es compraran pots de llet pel mateix import, però quan la mercaderia arriba a Marsella per a ser embarcada fou intervinguda per Gabona —antic representant del conseller Rueda— al·legant deutes pendents. Vegeu *Actes de la Comissió Permanent*, 3-08-1937. AMT.

310. *Actes de la Comissió Permanent*, 12-10-1937. AMT.

311. *Actes de la Comissió de Govern*, 26-11-1937. AMT

protagonisme que la CNT havia ostentat en l'àmbit dels proveïments, mitjançant el desprestigi de la seva gestió. Però, a més, el PSUC —amb la col·laboració d'ACR— exigirà que les responsabilitats s'han d'estendre a la resta dels consellers municipals de la CNT. L'objectiu era clar, fer debilitar encara més el sindicat confederal i apartar de tota acció de govern els nou consellers cenetistes. En aquest sentit, en el Ple del 28 de juny, per pressionar la minoria de la CNT, David Valle, en representació del PSUC, manifestarà que «davant la desgraciada gestió de Proveïments la seva minoria vol sentar la seva incompatibilitat moral i si bé no es retiren del Consistori es consideran dimitits fins i tant no s'aclareixi aquesta qüestió», Daniel Recasens, en nom d'ACR, adoptarà la mateixa actitud. Amb l'excusa dels proveïments, la lluita política en el si del bloc antifeixista provocarà una situació «esperpèntica» i paradoxal: en plena guerra, nou consellers municipals (sis del PSUC i tres d'ACR) dimitiran dels seus càrrecs tot i que no abandonaran la representació municipal, és a dir, «ni fer ni deixar fer».[312]

La gestió de la Conselleria de Proveïments, entre setembre de 1936 i maig de 1937, ¿justificava per ella mateixa la postura del PSUC i d'ACR? Pensem que no. Malgrat totes les irregularitats comptables i financeres que es van registrar, d'altra banda ben normals en un període de transformacions revolucionàries, durant nou mesos la Conselleria dirigida per Rueda va importar 6.925 tones de queviures per a l'abastament de Tarragona.[313] El setembre de 1937 un article publicat en el diari «Llibertat», portaveu d'ERC, reconeixerà que la ciutat

312. *Actes del Ple de l'Ajuntament*, 28-06-1937, AMT.

313. Seguint el criteri d'eficàcia i agilitat comercial, moltes de les operacions realitzades a Marsella eren administrativament i comptablement irregulars. Segons el funcionari Josep Bru Sans, adscrit a la Conselleria de Proveïment, mitjançant intermediaris, a França es compraven amb francs i molt per sota del seu valor bitllets republicans que tenien els exiliats espanyols. Després, aquests diners eren utilitzats a Tarragona per a poder pagar els exportadors de productes de la terra. Entrevista a Josep Bru Sans, 1996.

estava més ben proveïda durant la gestió de Salvador Rueda, tot i que es denunciarà que no es pagaven els drets aranzelaris del govern de la República ni de la Duana de Tarragona.[314] Evidentment que no es pagaven, l'ideari anarquista d'uns homes que intentaven aplicar una transformació revolucionària a les tradicionals vies de distribució no els podia admetre. Tanmateix, quan l'administrador principal de la Duana de Tarragona reclamarà l'import de 1.697.000 pta. en drets d'aranzels, el nou conseller de Proveïments, Agustí Batalla (UdR), proposarà la condonació del deute. L'argument de Batalla fou que durant els nou mesos de gestió cenetista una part important de les mercaderies importades foren lliurades a preu d'origen a les forces de l'exèrcit de la plaça i del front, a l'Hospital de Sang, als menjadors populars i al proveïment dels refugiats. En aquest sentit, sense que la Conselleria de Proveïments n'obtingués cap guany es van lliurar 97.746 kg. de patates, 14.545 kg. de sucre, 74.613 kg. de fesols, 266 caixes de llet, 2.538 kg. de cigrons, 11.515 kg. de bacallà i 3.295 dotzenes d'ous.[315]

Durant l'estiu de 1937, la CNT tarragonina adoptarà una actitud defensiva i des de les pàgines del seu portaveu oficial, «Diari de Tarragona», es publicaran diversos articles que elogiaran el període de gestió cenetista a la Conselleria de Proveïments i el contraposaran al constant augment del preu dels queviures, el progressiu empitjorament de l'abastament de la ciutat, la manca de decisió en l'aplicació de sancions als especuladors i, en general, la crítica contra la política de proveïments que ara controlen els homes del PSUC.[316]

314. Vegeu «Llibertat», 4-09-1937.

315. Informe d'Agustí Batalla, conseller de Proveïments, a la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona. 4-10-1937. AMT.

316. Vegeu de J. M. ALOMÀ, *L'augment abusiu del preu de subsistències*, «Diari de Tarragona», 11-07-1937, i *De les subsistències*, «Diari de Tarragona», 17-07-1937. Vegeu també els articles signats per «*CA-LLA-DO. Carnet confederal 49.403*» titulats *Abastecimiento y subsistencias*, «Diari de Tarragona», 12-08-1937, *Abastos y su política*, «Diari de Tarragona», 27-08-1937, i *Municipalerias. La crisis*, «Diari de Tarragona», 31-08-1937.

El nou govern de la Generalitat, nomenat el 29 de juny, tindrà com a conseller de Proveïments Miquel Serra Pàmies, del PSUC, el qual continuarà la política centralitzadora del seu antecessor, Joan Comorera, ara a la Conselleria d'Economia. A Tarragona, el delegat de Proveïments de la comarca, Ramon Sambró Cases, serà substituït per un altre militant del PSUC, Antoni Rius Mañé.[317] Mentrestant, la distribució última dels queviures es deixarà en mans de Gremis i Entitats de Petits Comerciants i Industrials (GEPCI), adherit a la UGT. Una «entitat burgesa i especuladora» i «alimentada pel PSUC», segons la CNT.[318] D'altra banda, alguns sindicats de la UGT també consideraven que el GEPCI estava format «solament per patrons».[319]

L'ERC, que havia col·laborat amb el PSUC en les crítiques contra la política de proveïments de la CNT, comença a observar com tots els llocs de direcció dels diferents organismes que regulen l'abastament són ocupats per psuquistes. En aquesta nova correlació de forces els republicans continuen restant al marge. L'exclusió dels homes d'ERC els possibilitarà que s'aprofitin de la popularitat que davant dels consumidors atorga la denúncia contra els especuladors, les deficiències i els errors de la gestió del PSUC. En aquest sentit, des de les pàgines de «Llibertat» s'iniciarà una nova campanya propagandística. El 3 d'agost de 1937, l'article titulat *Cal que parlem de proveïments*, signat amb el pseudònim de CORB, criticarà «la incapacitat més absoluta» dels actuals dirigents de la política de proveïments.

> «Com que l'economia del país està en mans del PSUC, aquest partit és el que té la responsabilitat d'abaratir o d'augmentar el cost de la vida. (...) ésser partidari de millores socials,

317. DOGC, 19-05-1937.

318. Vegeu la denúncia contra el GEPCI per no haver repartit bacallà entre els botiguers del Sindicat d'Alimentació de la CNT. «Diari de Tarragona», 1-09-1937.

319. Vegeu informe de La Unió Ultramarina. Sindicat Mercantil del Ram d'Alimentació de Barcelona. PS-MADRID 2.552, 5-01-1937. AHNS.

voler-ne defensar les seves esséncies no és pas cosa de dir-les exclusivament en mítings i cartells, sinó que s'han de practicar i fer-ne sentir els seus aventatges. Però fins avui els homes que tenen el control de la nostra Economia no han realitzat res per a poder-los creure capaços de millorar al benestar de les classes treballadores.»[320]

D'altra banda, segons «Llibertat», la desviació d'algunes operacions portuàries cap al port de Barcelona deguda a l'elevat cost de manipulació de les mercaderies en els molls de Tarragona serà atribuïda a «la incompetència manifesta de tots els delegats de la Conselleria de Proveïments».

«(...) en fer-se càrrec de la Conselleria de Proveïments i Economia un sol Partit, ha començat una política de desprestigi envers el port tarragoní, dirigida sempre, en tenim el convenciment, per persones, cap d'elles dirigents ni responsable de les esmentades Conselleries, sinó per empleats temporers que no tenen altre mèrit ni competència que ésser socis del Partit dirigent, els quals abusant de la confiança en ells dipositada han fet tot el possible perquè les manipulacions fetes al port de Tarragona resultessin en extrem elevades».[321]

A finals d'agost les denúncies per l'acció o omissió de la política de proveïments dirigida pel PSUC ocupen cada vegada més espai en el diari «Llibertat». Finalment, els responsables del portaveu oficial d'ERC, possiblement pressionats pels dirigents del PSUC, anunciaran una significativa autocensura.

«Cada dia augmenten les denúncies de fets reprobables relacionats amb la política de proveïments. Tot són queixes i lamentacions. Ens dol haver d'utilitzar cada dia espai per a censurar conductes. No volem emprar els tons de censura que es mereixen els organismes dirigents de la política de proveïments.

»LLIBERTAT agraeix l'encoratjament dels nostres visi-

320. CORB, *Cal que parlem de proveïments*, «Llibertat», 3-08-1937.

321. FRANCFORT, *Les delicies de l'economia dirigida. Una ofensiva dels organismes oficials contra el port de Tarragona*, «Llibertat», 8-08-1937. Vegeu F. J. GONZÁLEZ HUIX, *El puerto y la mar de Tarragona*, pp. 199-204.

tants, però havem de manifestar al poble de Tarragona que les nostres pàgines estan plenes d'aquest afer que sempre havíem considerat lligat amb la guerra i capaç de produir greus prejudicis a la reraguarda. De moment, esperant es rectifiqui la política de proveïments, ens imposem silenci. Si no fos així tornaríem a dir les veritats per crues i amargues que fossin.»[322]

El silenci, però, durarà ben poc. Una setmana més tard les crítiques de l'opinió pública contra la Conselleria de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona, dirigida per Agustí Batalla (UdR), obliguen «Llibertat» i el «Diari de Tarragona» a explicar que l'únic responsable de totes les anormalitats que s'observen en matèria de proveïments és el delegat comarcal de Proveïments de la Generalitat, Antoni Rius (PSUC). Amb voluntat de clarificar les competències de cada organisme, la premsa explicarà que la conselleria municipal només té la funció de distribuir i ordenar l'entrega dels articles que són lliurats per la Delegació Comarcal de la Generalitat.[323]

El 18 de setembre, a la secció «Cops de fuet», es denunciarà la política centralitzadora del conseller de Proveïments de la Generalitat, Miquel Serra Pàmies (PSUC), advertint contra la preferència de proveir Barcelona, la qual cosa comporta un greuge comparatiu amb la resta de les comarques. Així doncs, davant la notícia de l'arribada a Barcelona d'una caravana de cent camions carregats amb queviures, Adell diu:

«Cal, però, que el Conseller no s'oblidi que Catalunya no és pas Barcelona solament. Les comarques també tenen dret a menjar i el repartiment ha d'ésser equivalent per arreu de la terra catalana. No volem ni desitjem privilegis, però s'ha de realitzar un repartiment que deixi satisfet a tothom».[324]

Mentrestant, la situació d'escassetat real de queviures que es comença a viure al carrer no permet al portaveu del PSUC,

322. *Pluja de queixes*, «Llibertat», 24-08-1937.
323. «Llibertat», 1-09-1937, i «Diari de Tarragona», 1-09-1937.
324. *Cops de fuet*, «Llibertat», 18-09-1937.

el setmanari «Endavant», replicar les pressions de CNT i ERC amb la defensa o l'elogi de la política de proveïments del seu partit. L'única estratègia possible consistirà a centrar l'atenció contra els especuladors que augmenten els preus o acaparen queviures, i proposar portar en els Tribunals Populars «a tot aquell que especuli amb la fam del poble antifeixista, i jutjar-lo com a veritable enemic de la guerra i la revolució popular».[325] El conseller de Proveïments de la Generalitat, Miquel Serra, per la seva banda, publicarà una circular recordant a les autoritats municipals totes les mesures coercitives que preveu la legislació vigent per a oposar-se a les especulacions il·lícites. En el preàmbul de la circular es defensa l'eficàcia de la normativa vigent, però es reconeix que «el seu sol defecte és haver estat contínuament oblidada per la inexplicable passivitat de les Autoritats que han d'aplicar-la».[326] És a dir, que després de buidar de competències els organismes locals de proveïments, el conseller de la Generalitat acusarà veladament de no aplicar les sancions a les autoritats municipals. Unes autoritats que, com l'Ajuntament de Tarragona, immers en una greu crisi política, no tenen ni la força moral ni el poder efectiu per a aplicar les mesures coercitives necessàries.

Per Ordre de 2 d'octubre de 1937 del conseller de Proveïments de la Generalitat són creades les Juntes Regionals de Proveïments que substituiran les antigues delegacions comarcals. La Junta corresponent a la Regió III tindrà la seva seu a Tarragona, i Joan Cendra Siscart com a delegat.[327] Uns quants dies més tard el diari «Llibertat» tenia l'opinió següent sobre la funcionalitat de les esmentades juntes:

> «Fa una vintena de dies que es formaren les Juntes Regionals de Proveïments. És un organisme que segons el decret no

325. A. Martínez, *Cal perseguir els emboscats i els aprofitats*. «Endavant», 28-08-1937. Vegeu també *Cal imposar una política enèrgica contra els especuladors i els espies*, «Endavant», 21-08-1937.

326. DOGC, 12-08-1937.

327. DOGC, 7-10-1937.

té facultats per a res. Únicament pot i deu dedicar-se al repartiment de les mercaderies sobrants que li són lliurades per la Conselleria. I després de la seva constitució, mancada i privada d'iniciatives no coneix pràcticament de quin color és el blat. I sense blat ja faran el favor de dir-nos quina pot ésser la gestió d'un organisme que s'ha de dedicar exclusivament a repartir-lo».[328]

Washington Valls, president del CADCI, també criticarà la ineficàcia d'aquestes juntes, però amb una anàlisi lúcida afegirà que el decret que les crea pretén desviar les responsabilitats vers els impotents consellers municipals de Proveïments, els quals han de suportar directament la pressió d'una població cada cop més crispada.[329]

A començaments del mes de gener de 1938, en el context del buidat de competències que pateix la Generalitat per part del govern central, el Departament de Proveïments serà dissolt i les seves funcions, amb la participació d'una representació del govern de la Generalitat, seran assumides per la Comissió Nacional de Proveïments, del govern de la República.[330] A la III Regió, la distribució continuarà en mans de la Junta de Proveïments, però ara sota la direcció de Josep Vilardell Puig, nomenat delegat per la Direcció General de Proveïments del govern de la República.[331]

Des de l'octubre de 1937 fins al final de la guerra hom observarà un progressiu empitjorament de l'abastament de la comarca. El tràfic marítim registrat en el port de Tarragona es reduirà en un 50 % durant l'últim trimestre de 1937. L'any 1938 no registrarà cap operació d'exportació i les importacions de queviures es reduiran a 5.776 tones de blat.[332] Paral·lelament, la distribució de queviures per part dels organismes oficials es reduirà considerablement fins a situar-se,

328. *Cops de fuet*, «Llibertat», 6-11-1937.
329. W. VALLS, *D'actualitat*, «Llibertat», 21-11-1937.
330. DOGC, 9-01-1938.
331. «Llibertat», 17-02-1938.
332. Vegeu F. J. GONZÁLEZ HUIX, *op. cit.*, pp. 199-201, 241-243.

durant molt de temps, per sota dels mínims que asseguren la subsistència. Si analitzem el quadre que es relaciona a continuació, s'observa com el repartiment oficial i racionat de queviures, subministrat per la Junta de Proveïments entre novembre de 1937 i desembre de 1938, patirà un descens constant. A partir del mes de maig de 1938, llevat del racionament esporàdic d'unes mínimes quantitats de llenties, cigrons, arròs i pèsols, gairebé només es lliurarà farina per a l'elaboració del pa.

A tall d'exemple, observem la diferència entre la quantitat de sucre, cigrons i fesols importats entre octubre i desembre de 1936 i les quantitats lliurades a la població entre novembre de 1937 i desembre de 1938.

	3 mesos (oct.-des. 1936)	*14 mesos (nov. 1937 - des. 1938)*
Sucre	1.148 t.	36 t.
Cigrons	172 t.	32 t.
Fesols	277 t.	13 t.

Aquesta catastròfica situació comportarà l'apaivagament de la lluita política centrada en la problemàtica dels proveïments, ja que la prioritat bàsica ara és aconseguir un mínim de queviures. D'altra banda, les autoritats enduriran les mesures coercitives contra els especuladors i es registrarà un enfrontament entre els dirigents municipals i diferents col·lectius de treballadors del sector de l'alimentació, especialment els obrers de la Indústria Col·lectivitzada del Pa i els pescadors.

Seguidament, vegem com a exemple l'escassetat o inexistència absoluta d'alguns articles de consum. El sabó, element indispensable per a la higiene personal, que des de maig de 1937 ja estava racionat a raó de 250 g. per persona i quin-

REPARTIMENT OFICIAL DE PROVEÏMENTS A LA COMARCA DEL TARRAGONÈS

	Farina	*Arròs*	*Sucre*	*Cigrons*	*Llenties*	*Fesols*	*Patates*	*Carn congelada*	*Carn conserva*	*Bacallà*
Any 1937										
Novembre	—	10.000 kg.	8.400 kg.	—	—	—	—	20.963 kg.	—	—
Desembre	76.653 kg.	26.000 kg.	5.600 kg.	14.200 kgs.	3.000kg.	—	—	26.810 kg.	—	—
Any 1938										
Gener	81.100 kg.	5.000 kg.	5.000 kg.	5.000 kg.	—	5.000 kg.	—	3.504 kg.	70 kg.	10.000 kg.
Febrer	63.400 kg.	6.800 kg.	5.156 kg.	5.600 kg.	—	—	—	3.100 kg.	311 kg.	8.000 kg.
Març	160.700 kg.	—	4.700 kg.	—	9.000 kg.	—	—	—	—	13.500 kg.
Abril	154.300 kg.	—	4.800 kg.	1.300 kg.	—	—	—	10.014 kg.	43 kg.	—
Maig	123.900 kg.	7.600 kg.	2.300 kg.	5.851 kg.	—	8.600 kg.	—	—	85kg.	—
Juny	138.900 kg.	—	—	—	—	—	32.470 kg.	—	—	—
Juliol	127.300 kg.	—	—	—	—	—	81.309 kg.	—	—	—
Agost	166.175 kg.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Setembre	314.172 kg.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Octubre	187.380 kg.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Novembre	217.200 kg.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Desembre	221.700 kg.	—	—	—	—	—	—	—	—	1.894,5 kg.

Font: Llibre Major. Delegació de Proveïments de la III Regió (novembre-desembre de 1937). Dirección General de Abastecimientos. Delegació de Tarragona (gener-desembre de 1938). ADT. Elaboració pròpia.

zena, no serà subministrat a partir de la segona meitat d'octubre de 1937.[333] El 22 de juliol de 1938 l'alcalde reconeix que ja fa mesos que no s'ha pogut repartir sabó a la població, fet que ha provocat l'aparició i extensió de nombroses malalties de la pell. Així mateix, la Col·lectivitat de Barbers i la Indústria Gastronòmica manifestaran la imperiosa necessitat d'aconseguir sabó per a poder desenvolupar amb normalitat la seva activitat.[334]

La llet i el sucre se subministraran per última vegada en quantitat considerable a finals d'octubre de 1937. Entre el GEPCI i les cooperatives seran distribuïdes 280 caixes de llet i 20.300 kg. de sucre que havien de ser racionats a raó d'un pot de llet i 1/2 quilo de sucre per persona. El sucre es vendrà sense respectar la targeta de racionament, cosa que provocarà l'acaparació dels comerciants, d'alguns consumidors i la venda a residents en els pobles de la rodalia.[335]

El tabac, considerat imprescindible pels consumidors habituals i que esdevindrà un article molt valorat en l'intercanvi, es vendrà per última vegada el 25 de desembre de 1937. Atès que les dones i els nens són exclosos de les cues que es formen davant dels estancs i per tal d'evitar que els homes abandonin la feina per anar a comprar tabac, l'Ajuntament prohibirà la formació de cues fins cinc minuts abans de les 14 hores.[336] A finals d'agost de 1938, el conseller de Governació, Eloi Cantera, adreçarà una carta, en un gest de subordinació a les autoritats militars, al capità ajudant del governador militar de la plaça demanant tabac amb tota humilitat:

> « En virtud de la escasez de tabaco en las expendedurias de esta capital, ruego a V. tenga a bien facilitar desperdicios del mismo y que ha sido proporcionado a diversas dependencias oficiales, al objeto de ser repartido entre los 33 consejeros de

333. «Diari de Tarragona», 11-11-1937.
334. *Actes de la Comissió de Govern*, 22-07-1938.
335. «Llibertat», 30-10-1937, i «Diari de Tarragona», 3-11-1937.
336. Vegeu «Llibertat», 5-12-1937, i «Diari de Tarragona», 24-12-1937.

que se compone el Ayuntamiento de esta ciudad. Con la seguridad de ser atendidos en esta modesta petición (...)».[337]

Un altre article tradicional de la dieta popular, el bacallà, va veure suspès el seu subministrament el març de 1938. Un mes abans, es racionava a raó de 100 g. per persona a 3 pta./kg., però poc temps després d'haver-se posat a la venda se n'havien esgotat totes les existències. Segons el «Diari de Tarragona» moltes persones de fora de la ciutat s'havien endut peces senceres de bacallà pagant fins a 15 o 17 pta./kg.[338] Davant la gravetat de l'afer, l'Ajuntament decidirà revisar tots els justificants de venda per tal d'exigir responsabilitats.[339]

El pinso esdevindrà també un element necessari per a l'alimentació d'animals de corral, el manteniment dels cavalls i mules dels serveis de neteja municipal i en la producció de llet. L'escassetat de pinso deguda a la deficient distribució i a la progressiva incautació de les existències per part de la Intendència Militar comportarà l'abandonament del projecte de la Granja Avícola.[340] D'altra banda, augmentaran les dificultats per a alimentar les 150 vaques del Gremi de Vaquers, les 100 vaques de la Granja Col·lectivitzada «La Pineda» i els 20 cavalls destinats a la neteja pública.[341]

L'escassetat dels articles assenyalats només és una mostra de la situació crítica de desproveïment general que patia la població. El gener de 1938 l'alcalde de Tarragona adreçarà una carta al director general d'Abastaments de la República demanant l'assortiment «almenys, del més indispensable, ja

337. Correspondència de Governació, 25-08-1938. AMT.

338. Vegeu «Diari de Tarragona», 25-02-1938. El bacallà, junt amb l'arengada —tant a la costa com a l'interior— era considerat el substitut de la carn per les classes humils. Vegeu L. PRATS, *La Catalunya rància*, pp. 112-125.

339. *Actes de la Comissió de Govern*, 25-02-1938. AMT.

340. Instal·lada en una finca incautada del quarter Nord, entre el camí de l'Àngel i el tossal de l'Orna. La producció d'ous es destinarà als centres d'Assistència Social de la Generalitat i la producció sobrant es venia prèvia inscripció del sol·licitant a raó d'una dotzena per família cada dos mesos. Vegeu *Actes de la Comissió Permanent del* 15-06-1937 i del 7-01-1938 AMT.

341. Correspondència de Governació, maig-juny de 1938. AMT.

que sols queden [*queviures*] per la setmana que ve».[342] En la reunió de la Comissió de Govern del 25 de febrer es manifestarà la necessitat imperiosa de cercar queviures, ja que «en vuit dies sols s'han repartit 100 grams de llenties per persona i això és una quantitat insuficient per a viure, constituint ja un problema d'Ordre Públic». L'alcalde respondrà a les pressions de diferents consellers en el sentit que tota la seva gestió consisteix exclusivament en la recerca d'aliments; tanmateix, pronostica que vindran temps pitjors.[343] En el Ple del 8 d'agost, el conseller municipal Josep Blaya Pagán (PSUC) manifestarà la seva queixa «del poc racionament que s'ha donat a la població civil ja que fa un mes que no s'ha repartit res».[344]

A inicis de setembre de 1938, tots els consellers municipals, independentment de la força política que representen, entenen que per a eliminar els privilegis i desigualtats existents en el proveïment de la població cal que les forces armades aquarterades a la rereguarda no gaudeixin d'un tracte diferenciat respecte a la resta de ciutadans. L'equiparació del repartiment de queviures a tota la rereguarda sense distingir civils de militars «evitaria el mal efecte moral que produeixen aquestes diferències». D'altra banda, també es denunciarà que la Intendència Militar es dedica a fer intercanvis prohibits a la resta de la població i quan adquireix mercaderies, en no respectar els preus oficials de taxa, entra en competència deslleial amb els organismes civils de proveïments.[345] El tercer punt dels acords de l'Assemblea de Municipis Catalans, celebrada a Barcelona el 3 de setembre de 1938, en tractar el tema dels proveïments assenyalava la seva disconformitat davant la desigualtat existent a l'hora de repartir els queviures. Ja no es tractava d'enfrontaments polítics sinó de la divisió objectiva de la societat entre els que podien menjar i els que patien gana.

342. *Actes de la Comissió Permanent*, 14-01-1938. AMT.
343. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 25-02-1938. AMT.
344. Vegeu *Actes del Ple*, 8-08-1938. AMT.
345. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 2-09-1938.

«3er. Precisa que tots els ciutadans gaudeixin del mateix tracte en una qüestió de tan cabdal importància com és el proveïment. Intendència ha de tenir al seu càrrec l'alimentació dels combatents, i correspon a l'estament civil la distribució igualitària dels queviures als no combatents. Tota la població civil treballa per la guerra; per tant, no cal fer distincions entre els que treballen en altres indústries, car tots tenen llurs necessitats (...). Si cal augmentar els sous dels funcionaris de l'Estat, que s'augmentin; si cal augmentar els salaris dels Agents de Seguretat i de Policia, que s'augmentin també, el que no es pot admetre és aquest tracte de favor que tan irrita al poble i crea un fons de desmoralització.»[346]

L'assemblea també reclamarà que la distribució de queviures ha de retornar a mans dels ajuntaments, ja que de fet aquests són els que l'opinió pública responsabilitza de la manca de proveïments. Així, doncs, a les acaballes de la guerra observem com es reclama el restabliment de la situació dels primers mesos quan eren els organismes de base local els que tenien cura de l'adquisició i distribució dels queviures.

Com hem assenyalat, la ferotge lluita política desfermada en el si del bloc antifeixista amagava un enfrontament per aconseguir el control de la política de proveïments. Els partits i sindicats van entrar en confrontació per la matèria dels queviures quan les estratègies seguides afavorien o perjudicaven directament els interessos de diferents sectors socials que potencialment podien recolzar a cada organització política. A partir de l'estiu de 1937, l'allargament i el decurs negatiu de la guerra, la mitigació de l'enfrontament entre els antifeixistes i l'agreujament de l'escassetat de proveïments amb la conseqüent pressió social comportaran que els dirigents locals endureixin progressivament les mesures coercitives contra els especuladors. Unes mesures que fins aquells moments s'havien aplicat molt tímidament. Així, doncs, des de finals de juliol de 1937, hom observa les primeres notes de premsa que

346. *Acords de l'Assemblea de Municipis Catalans*, 3-09-1938. Sig. 4.205. ANC.

recullen les sancions administratives imposades per les autoritats municipals per la venda de mercaderies sobre els preus de taxa oficials i per l'adulteració de la llet. Com a mesura exemplar, els diaris feien constar els noms i cognoms dels sancionats. D'altra banda, també es donarà publicitat al decomís de mercaderies que havien estat emmagatzemades o transportades il·legalment.[347] Els exemples poden ser molt nombrosos, però pel sentiment de desconfiança i desmoralització que podien provocar en la consciència col·lectiva ens centrarem en aquells casos en què hi ha implicats càrrecs polítics o funcionaris.

El setembre de 1937, un funcionari de la Delegació Comarcal de Proveïments mateix que s'encarregava de la custòdia dels magatzems, anomenat Lozano i afiliat al PSUC, robarà 40 sacs de blat —és a dir, aproximadament unes quatre tones— i els vendrà a un forner tarragoní a 1,25 pta./kg., per a poder elaborar i vendre pa al marge de la col·lectivitat.[348] La partida fou incautada i tant el comprador com el lladre seran detinguts; a més, aquest últim serà expulsat del partit. Quatre mesos més tard, l'exdelegat comarcal de Proveïments, Antoni Rius i Mañé (afiliat al PSUC), que havia descobert i denunciat el robatori anteriorment esmentat, serà acusat pel capità d'un vaixell atracat al port de Barcelona d'intentar adquirir a baix preu una gran quantitat de sucre, cacau i 11.800 quilos de cafè de la casa Rosell de Caracas. En l'afer també estaven implicats l'exsecretari de la Delegació Comarcal de Proveïments, Joan Gibert, i el comerciant Joan Calvet. Aquest últim, afiliat al Centre d'ERC «Francesc Pi i Margall» de Tarragona serà suspès dels seus drets de soci mentre no s'aclareixi la situació judicial.[349] D'altra banda, les pàgines de la premsa també deixaran constància de la detenció de l'alcalde de Godall i del seu

347. Vegeu com a exemple les notes publicades a «Llibertat», 31-07, 7-09, 28-09, 7-11, 27-11 i 30-11-1937.

348. Vegeu «Llibertat», 1-09-1937.

349. «Llibertat», 23-12-1937.

fill per intentar vendre il·legalment 5.000 quilos de sabó.[350] En relació amb aquest cas el «Diari de Tarragona» manifestava:

> «(...) estimulamos al compañero Balaguer, fiscal de Tarragona, para que con su proverbial interés en beneficio del vecindario siga actuando sin compasión contra los acaparadores y logreros que así contribuyen a la zozobra y explotación de la retaguardia antifascista».[351]

El cas més sorprenent de corrupció el patirà l'Ajuntament de Tarragona mateix per part del delegat de la Junta Regional de Proveïments, Joan Cendra Siscart. El conseller municipal de Governació, David Valle, anunciava amb satisfacció el dia 8 de gener de 1938 que, després de molt de temps sense carn, es posarien a la venda 14 vedells que tenia incautats Joan Cendra.[352] Pocs dies després, la Comissió de Govern de l'Ajuntament comprovà astorada que havia pagat els vedells a 11,50 pta./kg., és a dir, molt per sobre del preu de taxa que estava fixat en 7,50 pta./kg. S'acordà reclamar la diferència, però davant la negativa de Cendra els dirigents municipals decidiran formular una reclamació a la superioritat; ara bé: a quina instància si el Departament de Proveïments de la Generalitat havia estat dissolt? La gravetat de l'afer és que ni el delegat mateix no havia respectat el preu de taxa.

Aquests casos esmentats de frau i robatori amb la implicació de càrrecs polítics i personal de l'Administració, als quals hem d'afegir les irregularitats assenyalades de la Intendència Militar, no ens han de fer caure en el parany d'estendre aquesta corrupció a tots els dirigents polítics o els funcionaris. Malgrat tot, podien servir com a justificació moral a tota una població que es veié obligada a realitzar petites operacions il·lícites, no pas amb l'objectiu d'enriquir-se sinó amb el lícit desig d'assegurar-se la subsistència.

350. «Llibertat», 24-09-1937.
351. «Diari de Tarragona», 24-09-1937.
352. «Llibertat», 8-01-1938.

La degeneració progressiva de la situació de desproveïment de la població i la proliferació de l'especulació i de les operacions fraudulentes comportaran, a mitjan març de 1938, les següents manifestacions del «Diari de Tarragona»:

> «El veïnat de Tarragona demana a les autoritats que gestionin l'establiment del Tribunal Especial de Subsistències. És d'absoluta necessitat».[353]

El Tribunal Especial de Guàrdia de Tarragona, amb competència sobre els delictes i infraccions en matèria de subsistències, iniciarà les seves actuacions el 25 d'abril de 1938. Des de la seva creació fins el mes de desembre de 1938, l'esmentat tribunal tramitarà 281 expedients referents a delictes relacionats amb els proveïments a la província de Tarragona. D'aquest total, un 28,6 % correspon a la comarca del Tarragonès i 61 expedients se circumscriuen a la ciutat. El tribunal, que també tenia competències en delictes d'alta traïció, espionatge i derrotisme, dedicarà un 77 % de la seva activitat a lluitar contra les activitats il·legals relacionades amb les subsistències.[354]

Quina pot ser l'explicació de la tardana implantació d'aquest tribunal? La causa, com succeeix generalment, no pot ser única i en tot cas cal cercar-la en un conjunt d'elements interrelacionats: l'enfrontament polític entre els antifeixistes impossibilitava la formació d'un poder únic i suficientment potent per a poder aplicar severes mesures coercitives en un tema, com el dels proveïments, que després d'experimentar diferents estratègies polítiques continuava incidint massa directament en els interessos materials de determinats sectors socials, bàsicament de la petita i mitjana burgesia, però, també en diferents col·lectius de treballadors relacionats amb la producció o comercialització de queviures. D'aquests últims,

353. «Diari de Tarragona», 10-03-1938.
354. Vegeu Causa General, C. 1.450-1.451. AHN.

per la seva rellevància ens centrarem en els enfrontaments entre les autoritats i els flequers, pescadors, xocolaters i pagesos.

El pa, eix al voltant del qual gira la dieta popular, esdevindrà un article de consum d'importància cabdal en uns moments de desabastament general.[355] Les cues davant dels forns, la progressiva pèrdua de qualitat i els rumors, reals o intencionats, que anunciaven la seva mancança o denunciaven les irregularitats i privilegis de la seva distribució, eren uns factors que incidien directament en la percepció col·lectiva de la població. Una població cada vegada més sensibilitzada i afectada per la manca de queviures i l'augment dels preus. Així, doncs, les autoritats, amb l'objectiu de mantenir la pau social de la rereguarda intentaran mantenir el preu polític del pa i tindran cura del subministrament, més o menys regular, de la farina.

Com a conseqüència dels problemes provocats per la resistència d'alguns patrons en la gènesi mateix de la col·lectivització, a finals de desembre de 1936 el Comitè de la Indústria Col·lectivitzada del Pa denunciarà una campanya de rumors que pretenen desacreditar la seva tasca. Segons el Comitè de la Indústria Col·lectivitzada del Pa, darrere dels rumors hi ha els expatrons que han abandonat la feina, els antics patrons integrats a la col·lectivitat però que «sembren la discòrdia entre els obrers» i la quintacolumna.[356] El març de 1937, després de l'establiment del racionament del pa a 250 g. i la creixent aparició de les cues davant dels forns, un article titulat *Fins quan durarà la broma?* denunciarà que abans de la col·lectivització es comptabilitzaven 45 establiments de venda de pa dels quals ja només en resten 12. La mesura adoptada pels dirigents de la col·lectivitat de concentrar la comercialització en dotze punts de venda serà una de les causes de la formació de les cues, ja que, segons l'articulista, cada establiment havia d'atendre una mitjana de 750 famílies.[357]

355. Vegeu A. SOTO, *op. cit.*, p. 712.
356. J. SALES, *La quinta columna derrotada*, «Llibertat», 19-12-1936.
357. *Fins quan durarà la Corona?*, «Llibertat», 16-03-1937.

A l'estiu de 1937, les autoritats, que fins aleshores s'havien limitat a subministrar la farina, intervindran en la problemàtica que envoltava la producció i distribució del pa pressionats per les queixes del veïnat. En aquest sentit, el comissari d'Ordre Públic exigirà l'ampliació de l'horari laboral per a proveir degudament la població. Per atendre la demanda de Joan Rodríguez Papasseit, el Consell d'Empresa de la col·lectivitat comunicarà a tots els obrers que com a màxim s'han d'incorporar al treball a les dues de la matinada i que els punts de venda estaran oberts de les 8 a les 13 h. i de les 16 a les 19 h., «essent sancionats severament els que no compleixin aquesta ordre».[358] El 28 d'agost, a petició de la Comissió de Govern de l'Ajuntament, es disposarà la reobertura de cinc nous punts de venda.[359] Durant el mes de setembre la ració diària de pa es reduirà a 125 g. per persona i, com a conseqüència de problemes en el transport, alguns dies no es repartirà gens de pa. Davant la pressió ciutadana, el Consell d'Empresa de la col·lectivitat denunciarà una nova campanya de premsa contra els obrers flequers i acusarà el delegat de Proveïments de no subministrar la farina fins quatre hores abans de començar l'elaboració i en quantitats força reduïdes.[360] A finals d'octubre, un article signat per «Un ciutadà» i amb el títol *El poble demana el pa que li pertoca* plantejarà que cada subministrament de farina a la col·lectivitat representa una quantitat de 100 sacs, és a dir 10.000 kg. dels quals es poden elaborar 45.000 racions; per tant, tot i tenint en compte els refugiats i les targetes duplicades, haurien de sobrar 5.000 racions; «que passa amb aquest pa?», es pregunta l'articulista.[361]

El 6 de novembre de 1937, el comissari de la Generalitat cursava tres telegrames adreçats, respectivament, al president de la Generalitat, al conseller de Proveïments i al director ge-

358. Vegeu «Diari de Tarragona», 18-08-1937.
359. *Cap a la solució del problema del pa*, «Llibertat», 26-08-1937.
360. *Al habla con la Colectividad del Pan*, «Diari de Tarragona», 12-10-1937.
361. *El poble demana el pa que li pertoca*, «Llibertat», 30-10-1937.

neral de Proveïments. El text palesa la tensa situació que viu la població com a resultat de la inexistència de pa:

> «Manca absoluta pa des de fa 10 dies amenaça provocar greu conflicte possibles alteracions Ordre Públic. Organitzacions obreres disposades a plantejar vaga general dilluns. Junta Proveïments assabentada existencia blat Barcelona prega sigui facilitada partida que resoldria conflicte».[362]

La preocupació de les autoritats municipals creixerà paral·lelament a la indignació popular i a mitjan gener el conseller de Governació, David Valle, constatarà que, malgrat els penyoraments imposats per la manca en el pes dels sacs de farina, dels dotze dies de reclusió a la presó que han passat dos forners i la vigilància dels agents municipals es continua registrant una sostracció de pa a gran escala. Valle, però, reconeix que el fet més preocupant no són les racions que sostrauen els obrers mateixos de la col·lectivitat, sinó la desaparició d'unes 12.000 racions que després són venudes en els pobles de la rodalia a 5 pta./kg., és a dir 4 pta. per sobre del preu oficial.[363] El deteriorament de la situació obligarà els dirigents municipals a exercir un rigorós control sobre la col·lectivitat i els punts de venda. El resultat és espectacular; tot i que la Junta Regional de Proveïments havia subministrat 10 sacs menys de farina —100 kg.—, després de repartir a tota la població encara sobraran 488 kg. de pa que es distribuiran entre les institucions de Sanitat i Assistència Social.[364] Després d'aquesta fiscalització municipal i amb les dades a la mà, Valle comunicarà al president de la col·lectivitat que comptant amb una producció mínima han de sobrar forçosament 6.925 racions i que, després de retirar el control de l'Ajuntament, el fa totalment responsable de qualsevol infracció.

362. Correspondència Comissari de la Generalitat, 6-11-1937. ADT.
363. *Actes de la Comissió de Govern*, 14-01-1938. AMT.
364. *Actes de la Comissió de Govern*, 21-01-1938. AMT.

«Així doncs, aqueix Comitè adoptarà les resolucions que cregui més convenients a fi de que el veïnat resti totalment abastit i quan això no ocorri, aquest Municipi passarà l'oportuna denúncia al Sr. Fiscal de la República per a que procedeixi d'acord amb les disposicions vigents.»[365]

Després d'uns mesos de subministrament irregular, a partir del mes de març de 1938 les gestions municipals aconseguiran repartir pa entre la població tres vegades per setmana amb una mitjana total de 375 a 500 g. per persona.[366]

Quan a partir de l'estiu de l'any 1937 comença a desaparèixer la importació d'aliments a través del port i les necessitats de la guerra dificulten cada cop més el transport de queviures per carretera i ferrocarril, un dels pocs articles de consum que depenien exclusivament de la producció autòctona era el peix. Per evitar l'augment abusiu, la Conselleria de Proveïments de la Generalitat publicà l'ordre que en regulava el preu màxim de venda; la llista apareix al «Diari de Tarragona» el 27 d'agost de 1937.[367] La resposta dels afectats fou contundent. Els pescadors es van negar a sortir a pescar i les venedores de peix del mercat es declararen en vaga. Com a conseqüència d'aquesta actitud, les compradores van formar una llarga cua davant dels llocs de venda d'arengades i la demanda d'aquest article va comportar un augment del preu superior al 75 %. Les queixes inicials aviat es convertiren en un gran aldarull enmig del mercat.[368] L'endemà, l'Ajuntament decidirà incautar les llotges de peix establertes al barri marítim del Serrallo i assumir-ne l'administració i el control mitjançant un representant del municipi.[369] La mesura adoptada serà rebutjada pels pescadors, els quals, representats per la

365. Carta del conseller de Governació al president de la Col·lectivitat del Pa, 7-02-1938.

366. *Actes del Ple*, 7-03-1938.

367. *El preu del peix al mercat*, «Diari de Tarragona», 27-08-1937.

368. *Ahir es renovaren els incidents al mercat*, «Diari de Tarragona», 28-08-1937. L'article conté dos paràgrafs censurats.

369. *Incautació de les llotges de peix*, «Llibertat», 29-08-1937.

Societat de Defensa Marítima (UGT), es tornaran a declarar en vaga els dies 6 i 7 de setembre, i quan retornen a la feina donen l'ordre de no portar el peix a les llotges intervingudes. Enmig del conflicte, «Llibertat» manifestava el següent:

> «Els pescadors s'han convertit en pertorbadors de la vida ciutadana. Això sembla que és motivat per no estar d'acord amb els preus que ha disposat el Govern de la Generalitat (...). Però el que no es pot tolerar ni acceptar és que per a protestar o per a reunir-se no vagin a la mar. La ciutat està mancada d'articles alimentaris per a poder substituir el peix. Aquest fet té una gravetat extraordinària ja que referma la manca de disciplina a la reraguarda».[370]

L'actitud rebel dels representants dels pescadors davant les autoritats municipals acabarà amb la seva detenció, però posteriorment seran alliberats per les gestions del secretari de la Federació Local de la UGT, Josep Catalán. El conflicte se solucionarà parcialment a finals de setembre quan l'Ajuntament, tenint en compte la manca de combustible per a les embarcacions, i que la taxa oficial no s'aplica amb el mateix rigor a la resta de les platges de Catalunya, resoldrà transigir per tal d'assegurar l'abastament de la població.[371]

A principis del mes de desembre, el preu d'un quilo de sardines arriba fins a 12,50 pta. quan el preu taxat era de 3,75 pta./kg. Una altra vegada la intervenció municipal aconseguirà reduir el preu a 5 pta./kg.[372] Així, doncs, per esquivar el control dels agents municipals que vigilen les llotges i els mercats, els pescadors, d'una banda, descarregaran bona part de la captura en altres platges del litoral on podran vendre el peix de manera més avantatjosa i, per l'altra, es dedicaran a la transformació de la sardina fresca en arengada.[373] Tot plegat

370. Vegeu *Actes de la Federació Comarcal de la UGT*, 7-09-1937. PS-BARCELONA. 368 AHNS. Vegeu també «Llibertat», 7-09-1937.

371. *Actes de la Comissió de Govern*, 28-09-1937. AMT.

372. *El fàcil que resulta aixecar l'ànim del poble*, «Llibertat», 3-12-1937.

373. A causa dels bombardeigs al barri del Serrallo, els obradors d'arengades foren traslladats a uns masos propers a la platja de l'Arrabassada. Esde-

provocà una dràstica reducció de la quantitat de peix fresc en el mercat de la ciutat amb la conseqüent crispació dels consumidors. A més, segons Lluís de Salvador, les circumstàncies afavoriren uns ingressos extraordinaris entre les tradicionalment modestes famílies del barri marítim, les quals es dedicaren a adquirir qualsevol article desitjat sense importar el preu. El desabastament del peix i l'ostentació d'algunes famílies del Serrallo, moltes d'elles refugiades en pobles de la rodalia per fugir dels bombardeigs, havien de provocar la indignació de la resta de la població.

> «Era impossible d'evitar que tot això es traduís en un sentiment de forta repulsa popular contra els pescadors, als quals era atribuida en gran part la veritable fam que patia una bona part de la classe treballadora (...). Els pescadors en contribuir a augmentar les privacions i la desmoralització de la reraguarda, treballaven inconscientment contra la seva pròpia perdició».[374]

L'any 1938, davant l'actitud dels pescadors, els dirigents sindicals de la CNT i de la UGT intentaran resoldre el contenciós per tal de proveir de peix la població. Mentre els consellers municipals de la CNT negociaran amb els seus afiliats —la majoria dels patrons de les barques—, els representants municipals de la UGT cercaran l'acord amb els pescadors afiliats a la Societat de Defensa Marítima (UGT). Malgrat tot, el secretari de la Federació Local de la UGT, Josep Catalán, es lamentarà de «la manca de compenetració i sentit moral que regna entre aquells treballadors del mar».[375]

El mes de març de 1938, l'alcalde intervé el subministrament de gasoli a les barques, com a mesura per a exigir l'en-

---

vingué una indústria molt lucrativa per als pescadors, però va provocar la manca de sardina fresca en els mercats. Vegeu L. DE SALVADOR, «*Notes inèdites*», p. 140. HMT.

374. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, pp. 158-159.

375. Vegeu *Actes de la Federació Comarcal de la UGT*, 14-02-1938. PS-BARCELONA-368. AHNS.

trega del peix pescat a Tarragona, per tal d'evitar la desviació cap a altres pobles o ciutats. L'oposició dels pescadors obligarà un altre cop a anul·lar l'aplicació d'aquesta intervenció municipal.

> «La presidència manifesta que el seu interès era precisament fer quedar tot el peix a Tarragona, vistes les impossibilitats de subministrar cap més altre queviure a la població, sense que hagués pensat ni assenyalat a ningú a ficar-se amb el preu. El que passa es que no volen ésser controlats persistint en un estat d'indisciplina tradicional.»[376]

L'Ajuntament en un altre acte de transigència acordarà permetre als pescadors un marge del 30 % entre el preu taxat i el preu de venda al públic.[377] És a dir, es prioritzarà el subministrament de peix deixant de banda el control del preu. Malauradament, el peix continuarà essent desviat fora de la ciutat. A finals d'agost de 1938, les autoritats municipals decidiran denunciar al fiscal del Tribunal Especial de Guàrdia a tots els contraventors, demanar l'augment de la vigilància al delegat d'Ordre Públic i sol·licitar a la Delegació Marítima l'autorització per a poder inspeccionar les barques.[378] Tot serà inútil.

L'actitud contemporitzadora dels consellers municipals del PSUC-UGT, que intenten cercar acords amb els seus afiliats, la majoria dels pescadors, contrasta amb la postura enèrgica dels consellers de la CNT, que denunciaran «l'egoisme de la classe pescadora excusant-se a estar afiliada a una sindical», i reclamaran una resposta contundent, fins i tot violenta, per evitar la sortida del peix «en alguns casos protegits i montat en camions conduïts per agents d'uniforme».[379] A finals de novembre, l'Ajuntament intentarà negociar amb l'autoritat de Marina la solució de desabastament de peix a la ciu-

376. *Actes de la Comissió de Govern*, 25-03-1938. AMT.
377. *Actes de la Comissió de Govern*, 17-06-1938. AMT.
378. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 27-08, 24-09 i 7-10-1938. AMT.
379. Vegeu *Actes del Ple*, 14-11-1938. AMT.

tat per tal de «fer complir a la gent de mar que no es mereix cap atenció per part del poble ni de les Sindicals a les quals s'han acollit, que perjudiquen al poble i sols actuen de cara al seu egoisme desenfrenat». Malgrat tot, encara que en quantitats mínimes, es reconeix que a la ciutat es pot comprar peix, a diferència de Barcelona i altres poblacions del litoral, que es troben absolutament desabastades.[380]

Un altre conflicte amb què s'enfrontaran les autoritats municipals serà la sostracció de xocolata de la fàbrica Ortí Piera a la qual l'Ajuntament subministra oficialment sucre i cacau. El març de 1938, el conseller de Governació, David Valle (PSUC) diu: «s'entèn que potser és arribada l'hora d'acabar amb el règim intolerable de distribució de la xocolata que practiquen els obrers de la fàbrica». Valle denuncia que els 40 obrers sostrauen diàriament 80 kg. de xocolata, una quantitat exagerada que provoca l'escassetat d'aquest article entre la resta de la població. Malgrat tot, atès que la fàbrica també produeix per encàrrec dels governs de la Generalitat i de la República, l'única mesura que s'adoptarà serà informar de l'abús registrat a les instàncies superiors per tal de controlar la producció i la distribució d'aquest aliment.[381]

El proveïment de verdures i fruits del camp dels voltants de la ciutat esdevindrà un altre front obert. El març de 1938, l'Ajuntament admetrà que es veu impotent per a fer respectar els preus de taxa oficials, ja que aquesta obligació comporta la fugida dels venedors cap a altres mercats menys controlats.[382] A mitjan agost, la verdura es ven «descaradament» en els masos mateix eludint la distribució en els llocs autoritzats. Segons els consellers municipals, aquest fet manté la població «en un estat d'excitació que podria tenir conseqüències que tots lamentaríem», i demanen al conseller d'Agricultura, Agustí Batalla (UdR), que estimuli l'esperit de col·laboració

380. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 25-11-1938. AMT.
381. Vegeu *Actes del Ple*, 7-03-1938. AMT.
382. Vegeu *Actes del Ple*, 7-03-1938. AMT.

entre els pagesos.[383] Tanmateix, la venda o intercanvi en els masos continuarà fins al final de la guerra, ja que permetia esquivar el control municipal i evitar la protesta col·lectiva dels consumidors davant dels preus desorbitats. La fam provocarà que alguns ciutadans vagin a robar les verdures als horts; tot plegat, com diu Lluís de Salvador, enmig d'una certa «complaença» de l'opinió pública.[384]

El desabastament de la ciutat, que es començarà a notar cap a finals de 1937 i que posteriorment s'agreujarà i es generalitzarà a tots els articles de consum, col·locarà els dirigents municipals en una situació d'absoluta impotència. Tots els col·lectius o sectors socials relacionats directament o indirectament amb la producció, distribució o comercialització de queviures estendran una gran xarxa de complicitats que possibilitarà el frau i la circulació il·legal de proveïments. Així doncs, la societat es dividirà en un sector que per disposar de mitjans econòmics o d'una situació de privilegi podrà aconseguir aliments i una majoria de la població que, guiada per l'instint de supervivència, amb imaginació i picardia intentarà atenuar la seva misèria.

3.3.3. *Conseqüències de l'escassetat de subsistències sobre la població*

Des dels inicis del conflicte el control del govern de Burgos s'estengué sobre un espai geogràfic molt més ric en producció agrícola i ramadera que no pas la zona de l'Espanya republicana. Aquest fet marcarà durant tota la guerra l'escassetat d'articles alimentaris que es registrarà en les regions controlades pels republicans.[385] Una escassetat que a Catalunya, per l'elevada densitat de població i la progressiva afluència de

383. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 19-08-1938. AMT.
384. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, pp. 160-161.
385. Vegeu J. M. BRICALL, *op. cit.*, pp. 34-36.

masses de refugiats, es patirà amb més virulència, especialment en els nuclis urbans.

En els primers mesos, l'augment de la capacitat econòmica de molts consumidors —recordem com a exemple que cada milicià del front o de la rereguarda rebia 10 pta. diàries— i la reducció de béns disponibles per l'acaparament del botiguer o del comprador provocaren un desequilibri entre la demanda i l'oferta del mercat que es traduí en una elevació dels preus, progressiva i constant durant tot el període. És a dir una desvaloració del diner i la pèrdua del poder adquisitiu; això és, la inflació. El persistent augment dels preus presentarà un ritme de creixement galopant a partir de l'estiu de 1937 i situarà el cost de la vida molt per sobre de l'increment dels salaris.

L'existència d'uns preus de taxa dels articles de subsistències, que en alguns casos varien segons l'Administració que els promulga —Presidència del govern de la República, Generalitat de Catalunya o ajuntament—, junt amb els preus reals del mercat negre i la utilització de la barata com a sistema d'intercanvi dificulten l'elaboració d'uns índexs fiables del cost de la vida. Tanmateix, i com a orientació, a continuació relacionem les dades elaborades l'any 1942 per l'Ajuntament de Tarragona.[386]

	1936	*1937*
Índex general de preus	100	175
Índex del preu de les subsistències	100	185
Índex del preu de productes industrials	100	140
Poder adquisitiu de la pesseta	1	0,55

Malgrat les dificultats que presenta l'anàlisi quantitativa de l'evolució del preu de les subsistències i de l'índex del cost

386. *Estadística 1936-1939*, AMT. Desconeixem el procediment seguit per elaborar el càlcul.

de la vida podem constatar, com diu J. M. Bricall, «la greu escassetat de productes en el mercat, que esfondrà el canvi monetari, mecanisme bàsic d'una economia basada en el preu».[387] Així, doncs, davant la insuficiència dels queviures racionats, especialment greu durant l'any 1938, la població cercarà assegurar-se la subsistència al marge del sistema oficial establert mitjançant l'adquisició d'aliments en el mercat negre, la barata com a sistema d'intercanvi, i el frau en les targetes de racionament i les receptes mèdiques. D'altra banda, la inexistència o l'elevat preu de determinats articles de qualitat superior obligarà a la seva substitució per altres aliments de qualitat inferior.

Com a exemple de l'escassetat de queviures en el mercat, hom observa en el quadre següent el considerable descens en el diferent bestiar sacrificat a l'escorxador municipal de Tarragona entre el mes de juliol de 1936 i al llarg dels nou primers mesos de l'any 1938:

NOMBRE DE CAPS DE BESTIAR

	1936	*1938*								
	juliol	*gener*	*febrer*	*març*	*abril*	*maig*	*juny*	*juliol*	*agost*	*setembre*
Bous	43	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vedelles	171	15	1	1	8	1	16	19	3	2
Corders	811	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cabrits	935	—	—	—	—	—	—	—	2	—
Porcs	236	60	21	9	25	9	7	—	—	—
Cavalls	—	220	113	111	127	59	46	—	—	—
Total kg.	69.605	30.608	13.109	13.484	17.795	7.726	9.350	2.751	620	527

Font: *Expedients d'abastaments. 1936.* AMT. *Secció Provincial d'Estadística. 1936-1939.* AHT.
Elaboració pròpia.

387. J. M. BRICALL, *op. cit.*, p. 137.

La producció de carn bovina, ovina i porcina era molt deficitària a les comarques tarragonines. Segons el cens ramader de l'any 1934, es comptabilitzaven 3.100 caps de bestiar boví, 75.700 caps de bestiar oví i 15.500 caps de bestiar porcí, que respecte a la resta de Catalunya representaven respectivament un 1,5 %, 12,1 % i 3,6 %.[388] Així, doncs, llevat de la venda racionada de la carn d'algunes vedelles, la carn de bou i corder desapareixerà ben aviat dels mercats essent substituïda per la carn de cavall i la carn congelada. En aquest sentit, entre gener i setembre de 1938, seran sacrificats a l'escorxador de Tarragona 676 cavalls[389] i es consumiran 21.993 kg. de carn congelada.

A banda de la carn, que serà un dels primers articles que començaran a escassejar a principis de l'any 1937, les dificultats per a distribuir i transportar queviures des de les comarques productores a les zones de producció deficitària comportaran la manca o l'elevació meteòrica dels preus de determinats articles de consum. Les comarques tarragonines, amb una producció de cereals i lleguminoses i patates que representaven en el total de Catalunya, respectivament, el 18,70 %, el 17,35 % i el 8,2 % no podien autoabastar-se. Paral·lelament, la desviació d'aquests articles cap al mercat negre, que podia fixar lliurement els preus segons la demanda, comportava un fenomen en cadena que provocava l'augment d'aquells productes agrícoles que com l'arròs, l'oli o les hortalisses, registraven, respectivament, una producció del 97 %, el 50,4 % i el 31,73 %, força representativa sobre el total de Catalunya.[390] Així mateix, la dificultat en l'abastament del peix del Cantàbric i la puja generalitzada de les subsistències im-

388. Vegeu Servei Central d'Estadística, *Produccions agropecuàries de Catalunya. 1936*, p. 131.

389. Dels 9.199 caps de bestiar cavallí censats durant l'any 1933 es passarà a 2.837 caps censats l'any 1939, és a dir una reducció del 69 %. Vegeu *Reseña estadística de la provincia de Tarragona*, p. 277.

390. Per les xifres de la producció agrícola, vegeu Servei Central d'Estadística, *Produccions agropecuàries de Catalunya*. 1936.

plicaran també l'augment del peix capturat en el litoral tarragoní.

La mancança i escassetat d'alguns articles influiran en la pujada dels preus d'altres articles que provenen de la producció interior. En aquesta situació, i per defugir el control dels preus taxats, bona part de les subsistències seran distribuïdes en el mercat negre. Al final del present apartat podem contemplar les llistes que recullen els preus màxims que s'arribaran a pagar, així com l'encariment desmesurat que es registrarà a partir de finals de l'any 1937.[391]

El proveïment de subsistències en el mercat negre, és a dir, al marge del control oficial dels preus, es continuarà fent en els tradicionals punts de comercialització, com les botigues i les parades del mercat. Cap a finals de l'any 1937, davant l'enduriment de les sancions contra l'especulació il·lícita, les transaccions comercials podien realitzar-se també en les pròpies unitats de producció, sigui en els masos dels pagesos o al peu de les barques del Serrallo. Durant l'any 1938, amb l'excepció d'un petit grup d'articles de consum (pa, llet, sucre, cigrons, llenties, pèsols, oli, patates i carn congelada) subministrats a preu de taxa, tot i racionats esporàdicament i en quantitats insuficients, la resta de les subsistències havien de ser adquirides en el mercat negre.

La combinació entre el desajustament de la relació preus-sous i l'escassetat generalitzada de proveïments afavorí el sistema d'intercanvi, la barata. Malgrat algun rerefons de l'ideari anarquista que hom pot observar en els intercanvis de mercaderies realitzats pels comitès locals en els primers mesos de guerra, la generalització progressiva de la barata des de

391. La recollida d'aquestes dades fou realitzada per la Sección Provincial de Estadística de Tarragona el novembre de 1939. La informació fou facilitada per diferents famílies de la ciutat, atès que els delegats de la CNS dels rams de l'alimentació i del vestit varen afirmar que mai no havien venut a preus superiors a les taxes oficials. Aquest fet representa un valor afegit a la fiabilitat d'aquesta informació. Carta del Jefe Provincial de Estadística al Director General de Estadística, 17-11-1939. AHT.

mitjan 1937, que segons J. M. Bricall esdevindrà habitual en el segon semestre de 1938,[392] només obeeix a la necessitat d'acordar l'intercanvi d'un article que es posseeix per un altre de més imprescindible. Vegem a continuació alguns exemples de barata realitzats durant l'any 1938[393] que mostren la mancança d'alguns articles com l'oli i el tabac i, per tant, la seva sobrevaloració:

1 litre d'oli:	12 cols / 600 g. de carn de conill / 10 litres de vi / 8 ous / 25 kg. de moniatos / un parell d'espardenyes
1 parell d'espardenyes:	25 kg. de moniatos / 1 litre d'oli
1 quilo de sardines:	8 litres de vi
1 paquet de tabac:	1 pot de llet
1 paquet de cigars caliquenyes:	10 kg. d'arròs
1 paquet de cigars anglesos:	0,5 kg. de pa i 15 pta.
1 «mataquintos»:	0,5 kg. de pa
1 tallada de cabells i afaitar:	1 ou

Evidentment, les famílies dels treballadors assalariats del nucli urbà que no tenien relació amb la producció, distribució o comercialització de queviures no disposaven de cap article per intercanviar. Tanmateix, aquests sectors urbans es beneficiaven del racionament a preu de taxa i podien aconseguir més quantitat de la legalment autoritzada amb la duplicitat de les targetes de racionament i la falsificació de receptes mèdiques, o bé adquirir peix en el mercat negre i intercanviar-lo per productes agrícoles en els pobles de la comarca.

392. J. M. BRICALL, *op. cit.*, pp. 141-142.
393. Vegeu *Secció Provincial d'Estadística, 1939*. D1 AHT. Vegeu també L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 134. HMT.

El setembre de 1937, en un al·locució radiofònica, l'alcalde de Tarragona, Ramon Boronat (ERC), apel·lava al civisme dels ciutadans denunciant que, mentre que el cens de la ciutat no ha sobrepassat mai els 35.000 habitants, es comptabilitzen més de 42.000 targetes de racionament, és a dir hi ha en circulació 7.000 targetes falses.

> «Tarragona, en els moments actuals i com a conseqüència de la guerra que sostenim contra el feixisme internacional, passa per un període de carestia, d'escassetat de productes alimentaris que va agreujant-se per la negligència d'aquelles persones que, per diferents motius, han sofert una reducció en el nombre dels seus familiars i no han curat de passar la baixa corresponent a la secció d'Estadística Municipal.»[394]

A finals d'octubre, l'Ajuntament comunicarà als caps de casa l'obligació d'emplenar uns fulls declaratoris amb l'expressió de totes les persones que viuen en el domicili familiar. Aquest requisit serà indispensable per a poder disposar de la targeta de racionament i s'advertirà que «la falsetat o alteració maliciosa de les dades que es demanen serà castigada amb tot rigor, d'acord amb les disposicions vigents».[395] Així mateix, la sospitosa freqüència en la qual es declara la pèrdua de targetes i l'expedició de noves per a substituir les extraviades obligarà les autoritats municipals a prohibir la renovació.[396] El 25 de desembre, una nota del conseller de Governació David Valle (PSUC) comunicarà que tota persona que es descobreixi utilitzant una targeta que no li correspongui serà immediatament detinguda i posada a disposició del fiscal de la República, així com els pares o tutors dels infractors menors de 16 anys.[397] El Ple del 10 de gener de 1938, a proposta del conseller Josep Blaya (PSUC), acordarà la creació d'una comissió inspectora per a realitzar una investigació sobre la generalit-

394. «Llibertat», 9-09-1937.
395. «Llibertat», 30-10-1937.
396. «Llibertat», 16-11-1937 i 17-12-1937.
397. «Diari de Tarragona», 25-12-1937.

zació del frau en les targetes de racionament.[398] Tres mesos més tard, Blaya es queixarà que la comissió encara no s'ha constituït i opina que l'afer de les targetes requereix una solució immediata, atès que «aquests defectes són molt desmoralitzadors».[399] Finalment, el juliol de 1938, la comissió investigadora obrirà un procediment sumarial a tots els empleats municipals de la Secció de Targes de Racionament. Llevat del cap de la secció i de dos empleats en els quals no es detectaran responsabilitats, la resta del personal serà sancionat amb el descompte de 8 dies d'haver. El conseller Batet (CNT) anirà més lluny i demanarà que s'estengui la sanció als familiars i amics dels empleats municipals que s'han beneficiat de la duplicació de targetes de racionament.[400]

Les receptes mèdiques que asseguren i faciliten el subministrament de llet, sucre i carn de gallina per als infants i malalts també seran duplicades i falsificades. Davant l'abús observat, el novembre de 1937 l'Ajuntament comunicarà al Col·legi Oficial de Metges l'anul·lació de totes les receptes «fent-lo responsable davant les autoritats competents de les extralimitacions que es cometin».[401] Durant l'any 1938, l'escassetat de llet i sucre comportarà l'augment del frau en les receptes mèdiques, un frau que ja no es podrà solucionar durant tot el període.

> «Comprenem la tasca aclaparadora que significa l'imposar un control sobre determinats articles de primera necessitat que encara es reparteixen massa pel favor, per l'amistat, per l'interès lucratiu, etc., del tender o venedor (en el cas de les receptes mèdiques, el facultatiu pot assimilar-se també a un subministrador (...) Res de garrotades de cec, però sí inflexibilitat de la llei en els casos comprovats, sigui el que sigui a qui afectin.»[402]

398. *Actes del Ple*, 10-01-1938. AMT.
399. *Actes del Ple*, 7-03-1938. AMT.
400. *Actes de la Comissió de Govern*, 15-07-1938. AMT.
401. *Actes de la Comissió Permanent*, 7-11-1937. AMT.
402. *Cops de fuet*, «Llibertat», 7-01-1938.

Després de tractar els diferents sistemes d'abastament emprats per la població al marge del mercat oficial, esmentem seguidament el fenomen de la substitució d'articles de consum tradicionals per altres articles de qualitat inferior o succedanis.[403] En primer lloc, atesa la desaparició de la carn bovina i ovina, serà substituïda aquesta pel consum de carn de cavall, carn congelada i cansalada de porc. D'altra banda, el Gremi de Cafeters i Bars, que ja no havien elaborat gelats durant l'estiu del 1937 per manca de sucre i sal, davant la inexistència d'articles de consum demanaran a les autoritats municipals que es fabriquin pastes per a ser servides amb vins dolços.[404] El moniato com a substitut de la patata, la garrofa cuinada a la brasa, com a succedani de la xocolata i el cafè, i la carabassa esdevindran articles de consum d'ús corrent.[405] Així mateix, l'aprofitament màxim d'un sol producte possibilitava l'elaboració de tres plats:

> «Recuerdo que en una tienda compramos una escarola y de esta hacíamos tres comidas: las hojas más verdes las hervíamos y luego fritas parecían espinacas. Del caldo que dejaba haciamos sopas si teniamos pan y si no nos lo bebíamos y de las hojas más blancas nos haciamos ensalada».[406]

Davant l'empitjorament dels proveïments, alguns articles de la premsa proposaran amb resignació diferents solucions. La més ingènua, potser, és l'exposada a l'article *Contra el hambre* en el qual s'explica l'existència de casos de dejú voluntari que han resistit de set a vuit setmanes.

> «Ayunando voluntariamente también podemos contribuir a ganar la guerra, ya que así, además de facilitar la labor del gobierno, ofrecemos lo indispensable a los que en la linea de fuego, lo entregan todo por la libertad.»[407]

403. Vegeu Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, *El menjar en temps de guerra. Problemes alimentaris que planteja la guerra*. 1937.
404. *Actes de la Comissió de Govern*, 21-01-1938.
405. Vegeu J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. IV, p. 58.
406. Entrevista núm. 64. Anònim, 1984. AHT.
407. Vegeu TARRACO, *Contra el hambre*, «Diari de Tarragona», 22-09-1937.

Amb una actitud menys «numantina», la secció «A remarcar» del «Diari de Tarragona» constatarà l'augment en la venda de begudes alcohòliques per a ser consumides en el domicili: «en ésser interrogats els compradors sobre els motius d'aquesta esporàdica afició, han manifestat que la beguda els fa més suportables moltes preocupacions, especialment les que fan referència al problema dels queviures».[408] Altres mesures més pràctiques seran la publicació de receptes de guerra en la secció «El plat del dia» del diari «19 de Juliol», entre les quals assenyalem la «Xocolata del burro» a base de garrofes i la «Sopa de rap, sense rap» amb els següents ingredients: avellana, pa sec i sofregit de greix i alls.[409]

Un important sector de la població, que no disposava de mitjans econòmics per a l'adquisició de subsistències en el mercat negre ni de béns per a ser intercanviats a la barata, es veurà, empès per la gana, a recórrer els camps per recol·lectar plantes i herbes comestibles. Entre aquestes plantes destaquen els llicsons (anteriorment utilitzats com a menjar per als conills), els colitxos (herba de tronc dret bullida com a verdura), la cosconilla (amanida com a enciam), les borraines (es menjaven enfarinades i fregides) i el fonoll.[410] Així mateix, segons Lluís de Salvador, la disminució de les existències de medicaments per les necessitats òbvies de la guerra provocarà, quan n'hi havia, uns augments del preu del 600 a 700 %. En aquest sentit, la substitució de determinats medicaments per herbes medicinals també esdevindrà un canvi obligat.[411]

Paral·lelament a la problemàtica de les subsistències cal esmentar la manca d'uns altres articles de primera necessitat; ens referim als combustibles per a cuinar, com a calefacció o per a il·luminar. Abans del 19 de juliol de 1936, els combustibles més freqüentment utilitzats per a ús domèstic eren el car-

408. *A remarcar*. «Diari de Tarragona», 13-11-1937.

409. Vegeu *El plat del dia*, «19 de juliol», 18-12-1938.

410. Entrevistes a L. Oterino, núm. 86 i Anònim, núm. 82, AHT. Vegeu també J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. IV, p. 58.

411. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 55. HMT.

bó de coc (0,12 pta./kg.), el carbó vegetal (0,30 pta./kg.) i el petroli (0,70 pta./l.). Aviat, però, desapareixerà del mercat el carbó de coc, i el carbó vegetal que es produirà a les comarques tarragonines es pagarà a 0,70 pta./kg. D'altra banda, a començaments del mes d'abril de 1938 les tropes de l'exèrcit rebel havien ocupat el curs alt dels rius Segre i Noguera Pallaresa i controlaven la zona on s'ubicaven les principals centrals hidroelèctriques del país.[412] Les restriccions de fluid elèctric, que ja es patien des del bombardejament de la Central Hidroelèctrica de Camarasa, s'agreujaren i es feren més freqüents. L'alternativa eren els llumets d'oli i les espelmes, que de 10 cèntims passaran a 1,50 pta. El carbur també va augmentar el preu de 0,80 pta./kg. a 11 pta./kg.; malgrat tot, les existències es van exhaurir en pocs dies. Per a possibilitar el subministrament d'electricitat a l'edifici de l'Ajuntament i de la Generalitat, fou necessària la instal·lació d'un generador amb una dinamo accionada per gasolina.[413]

Les condicions climàtiques de l'hivern de l'any 1938 foren especialment dures. El 5 de gener la premsa recollia unes mínimes de 6 graus sota zero i deia que a la superfície del riu Francolí hi havia una capa de tres dits de gel.[414] Enmig de l'onada de fred la llenya esdevingué un article de primera necessitat. En poc temps, més de 100 garrofers plantats entre la carretera de Barcelona i el passeig Arqueològic i avellaners plantats a la vora del Francolí desapareixeran sota les destrals de llenyataires furtius.[415] El conseller municipal Batet (CNT) proposarà la detenció de tots aquells ciutadans que entren llenya a la ciutat i no en poden justificar la legítima procedència.[416] Malgrat tot, els arbres plantats en els passeigs i la via pública seran respectats.

412. Vegeu J. M. SABATÉ i J. VILLARROYA, *L'ocupació militar de Catalunya*, 1987.
413. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 180. HMT.
414. Vegeu «Diari de Tarragona», 5-01-1938.
415. Vegeu L. DE SALVADOR, *op. cit.*, pp. 51-53. HMT.
416. *Actes de la Comissió de Govern*, 25-02-1938. AMT.

Dibuixats els trets de la greu situació de desabastament generalitzat a la rereguarda, analitzarem ara els aldarulls populars com a reflex de l'ambient de crispació. A partir del mes de juny de 1937, les cues formades davant de les botigues, forns i parades del mercat esdevindran un fenomen habitual i quotidià fins al final de la guerra. Com ja hem esmentat, el tancament de la meitat de les fleques per part de la col·lectivitat del Pa i la distribució en un reduït nombre d'establiments dels queviures racionats, així com la irregularitat en la freqüència del subministrament, provocaran la formació d'unes cues on l'angoixa i el cansament originaven un ambient tens que qualsevol rumor o discussió banal podia encendre. El sobtat augment dels preus o l'arbitrarietat d'una distribució considerada injusta generaran que a les cues s'esdevinguin aldarulls que requeriran la intervenció de les forces d'Ordre Públic. Més enllà de la lluita política entre les diferents organitzacions antifeixistes, aquests esvalots populars seran l'expressió d'un ampli sector social, el dels consumidors, que no troba cap interlocutor vàlid entre els partits polítics i sindicats del moment. Entre juny i novembre de 1937 la premsa recollirà l'existència de nou alteracions de l'ordre públic. Durant l'any 1938, la mobilització de la rereguarda, el despoblament de la ciutat per por dels bombardeigs, la censura i l'enduriment de la repressió policial comportaran la desaparició d'aquest tipus de protesta col·lectiva.

D'altra banda, sovint, la dinàmica mateix de la formació de la cua era font de conflictes i discussions. Els cuistes prenien posicions durant la nit i alteraven l'ordre públic nocturn. Així doncs, «davant els continus incidents i dolorós espectacle que donen les cues», les autoritats municipals comunicaran que tots aquells que es col·loquin a les portes dels establiments comercials abans de les set de la matinada seran detinguts i posats a disposició del fiscal de la República.[417] El maig de 1938, el conseller de Governació, per evitar la formació de cues, «origen de polèmiques i disputes», que tant «desdiuen la cultura dels po-

417. «Llibertat», 25-12-1937.

bles», demanarà al delegat d'Ordre Públic la presència de guàrdies d'assalt al Mercat Central, al del port i al de la plaça del Fòrum, així com a les quatre peixateries que resten obertes.[418]

ALDARULLS REGISTRATS ENTRE JUNY I NOVEMBRE DE 1937

Data	*Causa*	*Fets*
14-06-1937	després de dos dies sense pa, uns refugiats extreuen sacs de pa d'una fleca del c/ Cavallers	aldarulls i baralles, intervenció dels guàrdies d'assalt, manifestació fins a la Delegació d'O.P.
05-08-1937	queixes per la qualitat del pa	agressions contra el consumidor, el flequer és detingut, solidaritat dels veïns amb l'agredit
25-08-1937	incompliment dels preus de taxa d'una venedora de peix del mercat	les compradores tiren el peix per terra i l'aixafen. Forts aldarulls. Manifestació fins a la Delegació d'O.P.
26-08-1937	vaga de pescadors i de venedores de peix fresc	incidents i aldarulls davant l'augment abusiu del preu de l'arengada
27-08-1937	venda de patates al doble del preu taxat	les protestes obliguen la intervenció de les forces d'Ordre Públic, que restableixen els preus de taxa
6/7-09-1937	vaga de pescadors	incidents al Serrallo, el comitè dels pescadors és detingut
11-10-1937	reducció de la ració de pa de 250 g. a 125 g.	esvalots, protestes i incidents pels carrers
23-10-1937	un camió descarrega sacs d'arròs a l'edifici de la Delegació d'Hisenda	concentració i intents d'assaltar l'edifici, intervenció de la policia
06-11-1937	manca absoluta de pa des de fa deu dies	convocatòria de vaga general

Font: «Llibertat», 15-06-1937, 6-08-1937, 14-08-1937, 17-08-1937, 12-10.1937, 24-10-1937, i «Diari de Tarragona», 26-08-1937, 27-08-1937, 28-08-1937, 12-10-1937.

418. Correspondència del conseller de Governació amb el delegat d'Ordre Públic, 1938. AMT.

Els efectes desmoralitzadors sobre la rereguarda a causa de l'escassetat d'aliments són prou palesos amb tots els factors que hem esmentat. Si més no, el que descoratjava profundament la població era la percepció de la impotència de les autoritats per a controlar l'augment dels preus, la pervivència de les diferències de classe entre aquells que podien pagar els queviures en el mercat negre —classes benestants i nous rics sorgits del procés especulatiu— i els que no disposaven de diners suficients, i l'aparició d'una nova classe de privilegiats que, pel fet d'ocupar un càrrec polític, públic o militar gaudien d'una situació preferent. En un segon nivell, però amb una incidència considerable, el fenomen de la xarxa de complicitats que planteja la barata i la conseqüent exclusió d'aquells que no posseeixen res per a intercanviar, les corrupteles dels funcionaris i dels treballadors del ram de l'alimentació, així com l'existència d'un sector de la població que podrà gaudir dels menjadors col·lectius de la UGT[419] o de la distribució de queviures de les cooperatives de consum,[420] esdevindran factors de desmoralització sobre el conjunt de la societat més marginat en el subministrament de queviures.

La relació causa-efecte entre la gana i la desmoralització de la rereguarda fou exposada lúcidament a finals de 1937 a través de diferents articles publicats a la premsa. Lluís de Salvador opinava que l'actitud feble del govern de la Generalitat davant l'abús dels especuladors provocava «en els estaments populars una situació de disgust, de malfiança i de nerviosisme que en res no poden afavorir la situació general de la rera-

419. A mitjan 1938, la UGT va instal·lar un menjador cooperatiu al convent de les Teresines que servia als afiliats, pel preu de 5 pta. Els menus bàsicament es componien d'arròs a la valenciana, carn amb salsa, ous de peix amb salsa, pa i vi. Entre dinars i sopars se servien uns centenars de racions diàries. Vegeu «19 de Juliol» 18-10-1938, 16-12-1938 i 25-12-1938.

420. Els afiliats a la CNT continuaven adquirint queviures a la cooperativa ubicada a l'església de Sant Joan. D'altra banda, la Cooperativa Obrera de Tarragona, que passarà de 254 socis l'any 1934 a 1.654 socis l'any 1938, durant aquest últim any distribuirà queviures per valor de 1.134.004 pta. incrementant les vendes en un 87,8 % respecte de l'any 1935. Vegeu M. DUCH, *La Cooperativa Obrera Tarraconense*, pp. 30-31 i 84-85.

guarda».[421] Per la seva banda, la secció irònica de *Cops de Fuet* del diari «Llibertat» manifestava el sentiment popular que reclamava menys paraules i més menjar:

> «Avui ni els mítings ni les conferències interessen. El que cal portar són queviures. De paraules més o menys agradables no en viu ningú. Els estomacs s'omplen d'un altre producte que res té que veure amb la xerrameca. Potser les conferències i els mítings només serveixen per a debilitar els cervells que avui no van alimentats necessàriament. Amb una conferència per a després fer un acurat repartiment de queviures potser guanyariem prestigi i augmentarien els simpatitzants i aleshores tothom voldria anar a escoltar —millor dit— a rebre els productes que allí es repartirien».[422]

La pervivència d'alguns sectors socials —classes acomodades o persones enriquides pel procés especulatiu— que mantenien o havien elevat el seu poder adquisitiu trastornava la convivència en els mercats quan pagaven uns preus que escapaven a les possibilitats d'una gran majoria. Com un dels molts exemples, citem que l'agost de 1937 unes dones, sense regatejar, varen pagar 15 pta. per un conill i 35 pta. per un ànec i després anaven exhibint ostentosament la seva compra pertot arreu.[423] En el mateix sentit es denunciarà la conducta de molts comerciants per la reserva de paquets de queviures per a «benestants i amics» que «contra tota llei no cal que passin per la cua».[424]

D'altra banda, també es criticarà el privilegi dels «nous enxufats»[425] i «dels que s'han dit revolucionaris sense ésser-ne» que cada dia obtenen els seus queviures i «el que és més greu sense fer cua ni esperar el seu torn».[426] Josep Blaya (PSUC) de-

421. L. DE SALVADOR, *Allò que manca a la reraguarda*, «Diari de Tarragona», 1-10-1937.
422. *Cops de fuet*, «Llibertat», 22-10-1937.
423. *A remarcar*, «Diari de Tarragona», 24-08-1937.
424. *Opinions per endegar les cues. Cues i tandes*, «Llibertat», 3-10-1937.
425. Josep GASULL, *El camí és aquest*, «Llibertat», 17-07-1937.
426. CICLOP, *La veu del carrer. Tarragona i la qüestió dels proveïments*, «Llibertat», 9-10-1937.

manarà que les autoritats i dirigents siguin els qui comencin a donar exemple i presentarà com a model a seguir la dona de Lenin, la qual «formava a les cues entre les mullers dels altres obrers i comprava quan li arribava el torn».[427]

L'any 1938, un superior control de la censura exercida sobre la premsa escrita i la tipificació del delicte de derrotisme obligaran a silenciar les crítiques i denúncies que s'havien publicat durant el segon semestre de 1937. Tot plegat, les irregularitats, privilegis i il·legalitats que es cometran en una situació crítica d'escassetat de subsistències —com diu Lluís de Salvador— «*contribuia innegablement, a la debilitació de la reraguarda, a fer-li mirar en desencís les suposades conquestes de la revolució, a decandir pregonament el seu esperit*».[428]

427. Josep BLAYA, *Política de proveïments*, «Endavant», 28-08-1937.
428. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 158. HMT.

PREUS MÀXIMS DE VENDA (KG.) EN EL MERCAT NEGRE. CARN

	Vaca	*Vedella*	*Corder*	*Gallina*	*Conill*	*Cavall*	*Llom*	*Pernil*	*Porc*
Any 1936									
Juliol	8,50	10	6	8	8	—	12	12	3.50
Octubre	9 (8,50)	10 (10)	9 (6)	12 (10)	11 (8)	—	—	18 (12)	—
Any 1937									
Gener	inexistent	inexistent	inexistent	16	12	3,50	14	20	10,50 (3,50)
Abril	inexistent	inexistent	inexistent	17	14	5	25	25	18 (4)
Juliol	inexistent	inexistent	inexistent	18	16	10 (7,50)	—	30	—
Octubre	inexistent	inexistent	inexistent	50	40	16 (7,50)	—	50	—
Any 1938									
Gener	inexistent	inexistent	inexistent	75	60	60 (8)	100	150	75
Abril	inexistent	inexistent	inexistent	90	75	90	125	175	100
Juliol	inexistent	inexistent	inexistent	125	100	inexistent	—	200	—
Octubre	inexistent	inexistent	inexistent	175	160	inexistent	—	inexistent	—
Any 1939									
Gener	inexistent	inexistent	inexistent	200	175	inexistent	—	inexistent	—

La xifra entre parèntesis correspon al preu oficial de taxa.
Font: Secció Provincial d'Estadística. 1939. AHT. Elaboració pròpia.

PREUS MÀXIMS DE VENDA (KG.) EN EL MERCAT NEGRE. PEIX

	Bacallà	*Sardines*	*Seitó*	*Llúcera*	*Rap*	*Popets*
Any 1936						
Juliol	2,25 (2,20)	1,25	1,25	9	8	8
Octubre	3,25	1,25	1,25	9	8	8
Any 1937						
Gener	—	4	4	10	9	9
Abril	—	4,50	4,50	15	12	12
Juliol	—	5 (3,75)	5 (2,75)	25 (10)	20 (6)	20 (4,5)
Octubre	—	6 (3,75)	6 (2,75)	50 (10)	40 (6)	40 (4,5)
Any 1938						
Gener	(3)	12,50	8	60	50	50
Abril	(5)	15	10	70	60	60
Juliol	—	25 (3,90)	20	100	80 (10,40)	80 (9,75)
Octubre	—	40 (3,90)	40	125	100 (10,40)	100 (9,75)
Any 1939						
Gener	—	55	55	130	125	125

La xifra entre parèntesis correspon al preu oficial de taxa.
Font: *Secció Provincial d'Estadística. 1939*. AHT. Elaboració pròpia.

PREUS MÀXIMS DE VENDA (KG.) EN EL MERCAT NEGRE. HORTALISSES

	Tomàquet	*Cebes*	*Cols*	*Bledes*	*Enciam*	*Bajoques*	*Patates*	*Faves*
Any 1936								
Juliol	0,85	0,20	1,25	1	0,50	1,50	0,35 (0,25)	0,80
Octubre	3 (0,85)	2,50 (0,20)	1,25	1	0,50	2,50	1 (0,40)	2
Any 1937								
Gener	—	3	1,50	2	1	—	2	2,50
Abril	4	2,50	2	2,50	1,25	4,50	4	3
Juliol	5	4	3	3	1,50	6	5,50 (0,50)	8
Octubre	6	4,50	4	4	1,75	—	6 (0,50)	9
Any 1938								
Gener	—	5	5	5	1,80	—	7	10
Abril	7	5,50	6	5,50	1,90	10	10	12
Juliol	9	6	6,50 (1,25)	6	2 (0,75)	15 (3,75)	20	15
Octubre	12	6,50	7 (1,25)	6,50	2,50 (0,75)	—	30	18
Any 1939								
Gener	15	9	8	7	3	—	—	—

La xifra entre parèntesis correspon al preu oficial de taxa.
Font: *Secció Provincial d'Estadística. 1939*. AHT. Elaboració pròpia.

PREUS MÀXIMS DE VENDA (KG.) EN EL MERCAT NEGRE. FRUITES I VI

	Pomes	*Peres*	*Raïm*	*Avellanes*	*Ametlles*	*Taronges*	*Llimones (unitats)*	*Vi (litre)*
Any 1936								
Juliol	2,50	2,50	1,25	2	3	0,75	0,25	0,40
Octubre	2,50	2,50	1,25	2	3	0,75	0,25	1 (0,40)
Any 1937								
Gener	—	—	—	3	4	1	0,50	1,50
Abril	—	—	—	4	5	1,50	0,60	1,75
Juliol	4	4,50	2,50	5	6	3	0,80	2
Octubre	5	5	2,75	6	7	5	1	3
Any 1938								
Gener	—	—	—	8	9	10	1,15	3,50
Abril	—	—	—	9	10	inexistent	1,25	4
Juliol	8	8 (5)	5 (2)	10	11	inexistent	1,30	5
Octubre	14	14 (5)	8 (2)	12	14	inexistent	1,50	7,50
Any 1939								
Gener	—	—	—	14	—	inexistent	1,75	—

La xifra entre parèntesis correspon al preu oficial de taxa.
Font: *Secció Provincial d'Estadística. 1939*. AHT. Elaboració pròpia.

PREUS MÀXIMS DE VENDA (KG.) EN EL MERCAT NEGRE. LLEGUMS, CEREALS I OLI

	Pa	*Pasta de sopa*	*Arròs*	*Cigrons*	*Llenties*	*Pèsols*	*Oli*
Any 1936							
Juliol	0,70	1,75	0,80	1,15 (1,30)	1,50	1	1,90
Octubre	0,70	2	1,50 (0,80)	2,50 (1,75)	2	2 (1,40)	3
Any 1937							
Gener	0,70	4	3 (1)	3 (1,90)	2,50 (1,30)	2,50 (1,60)	4
Abril	0,70	7	4 (1,10)	5	3 (2,10)	5	5
Juliol	0,85	inexistent	10 (1,50)	10 (2,25)	8 (2,10)	10 (1,50)	7 (2,20)
Octubre	1,20	inexistent	15 (1,50)	20 (2,25)	9	20 (1,50)	8 (2,20)
Any 1938							
Gener	1,20	inexistent	20 (2)	30 (2,50)	10	30	60 (5)
Abril	1,20	inexistent	25 (2)	45 (2,50)	12	45	150 (5)
Juliol	1,20	inexistent	—	50 (2,90)	15	50 (2,20)	200
Octubre	1,20	inexistent	— (2)	60 (3,20)	18 (2,30)	60	250
Any 1939							
Gener	1,20	inexistent	—	—	20 (2,30)	—	300

La xifra entre parèntesis correspon al preu oficial de taxa.
Font: *Secció Provincial d'Estadística. 1939.* AHT. Elaboració pròpia.

PREUS MÀXIMS DE VENDA EN EL MERCAT NEGRE. ALTRES ARTICLES DE CONSUM

	Llet (litre)	*Ous (dotzena)*	*Xocolata*	*Sucre*	*Cafè torrat*	*Malta*
Any 1936						
Juliol	0,70	3,60	11,50	1,75 (1,75)	12 (11)	3,50
Octubre	1 (0,70)	5 (4,25)	12,50	2,50 (1,70)	18	3,50
Any 1937						
Gener	2 (0,70)	10 (6)	—	5 (1,70)	20	4
Abril	2 (0,70)	20 (6,75)	—	8 (2)	25 (18)	6
Juliol	2 (0,80)	35 (6,75)	—	14 (2)	30 (18)	7
Octubre	2 (0,80)	60 (6,75)	15 (8)	20 (2,25)	35 (18)	9
Any 1938						
Gener	2 (1,35)	150	—	40 (2,40)	50	10
Abril	2	175	(9)	50	75	12
Juliol	2	200	—	75	100	15
Octubre	2	225	—	160	200	30
Any 1939						
Gener	2	300	—	—	—	40

La xifra entre parèntesis correspon al preu oficial de taxa.
Font: *Secció Provincial d'Estadística, 1939*. AHT. Elaboració pròpia.

PREUS MÀXIMS DE VENDA EN EL MERCAT NEGRE. HIGIENE I VESTIR

	Sabó (quilo)	*Lleixiu (litre)*	*Botes (parell)*	*Sabata sola (parell)*	*Espardenyes (parell)*	*Mitges cotó (parell)*	*Mitjons (parell)*
Any 1936							
Juliol	1,25	0,70	70	9	12	4	8
Octubre	2	0,70	70	9	12	4	8
Any 1937							
Gener	2,50	1	75	12	12	6	8,50
Abril	5	1,75	80	25	12	7,50	9
Juliol	8(3)	2	85	35	25	9	12
Octubre	10(3)	2,50	90	50	25	10	14
Any 1938							
Gener	15	3	100	60	—	13	15
Abril	25	4,50	150	75	—	15	25
Juliol	45	5,50	200	90	—	20	30
Octubre	50	7	250	100	—	25	40
Any 1939							
Gener	60	—	—	—	—	—	—

La xifra entre parèntesis correspon al preu oficial de taxa.
Font: *Secció Provincial d'Estadística*. 1939. AHT. Elaboració pròpia.

4. ACTITUDS DE LES CLASSES POPULARS DAVANT LA REVOLUCIÓ I LA GUERRA

4.1. La revolucionarització inicial de la societat

4.1.1. *Signes de revolució*

L'ordre social establert, en el qual cada individu i la seva família tenien un lloc assignat segons la posició ocupada en el món del treball, es manifestava i es basava en tota una sèrie de comportaments formals que marcaven les diferències i l'existència d'una jerarquia que calia respectar. Aquest joc de símbols i relacions que expressaven l'assumpció d'un determinat ordre establert es trastocarà, si més no en els seus aspectes més visibles, a finals del mes de juliol de 1936. Les transformacions revolucionàries que es desencadenaran com a resposta a la rebel·lió militar comportaran el bandejament o arraconament dels partits polítics del sistema republicà i la irrupció del protagonisme i l'hegemonia dels sindicats —CNT i UGT—, és a dir, dels representants de la classe obrera tradicionalment marginada de la vida política. La classe obrera esdevindrà l'agent únic de la revolució, una revolució proletària en la qual els sindicats tindran com a objectiu la transformació de la societat amb l'abolició del poder polític, el qual voldran substituir per

la mateixa organització sindical i l'apropiació i el control dels centres de producció.[1] Així doncs, mentre s'esborrava tot l'aparell simbòlic del predomini dels estaments benestants, la força dels sindicats comportarà l'aparició i l'extensió d'un «ambient» obrer amb unes conductes pròpies que durant els primers mesos seran adoptades per altres sectors populars.

En els primers dies d'eufòria revolucionària el paisatge urbà canviarà radicalment: noves seus incautades per les organitzacions obreres situades en les zones burgeses de la ciutat, pancartes, consignes, cartells... Ràpidament, la iconografia de les organitzacions obreres revolucionàries eclipsarà altres símbols d'identificació més popular com la senyera catalana o la bandera tricolor de la República.

> «En aquells primers dies de la revolta, tot l'aspecte intern de la ciutat semblava bellugar-se a impuls de la falç i el martell i pels colors roig-negre. Les insígnies de les quatre barres i les de la República semblaven acobardides davant les altres.»[2]

Un dels signes externs més visibles que defineix la condició social és la indumentària. La gorra, la granota blava i l'espardenya són elements comuns del vestit del treballador manual que el distingien de la resta de treballadors de «coll blanc» —oficinistes, empleats de banca...— i de les altres capes socials. Així, doncs, enmig de les transformacions socials que imposa la revolució obrera, la «moda» proletària serà seguida per amplis sectors de la població en els primers mesos. D'una banda, els mateixos obrers abandonaran el vestit del diumenge que els apropava al gust burgès; per l'altra, és la indumentària habitual dels dies feiners, la de signe obrer, la que serà adoptada per molts treballadors no manuals, per sectors de la petita i mitjana burgesia o per persones que sota aquesta disfressa revolucionària intentaven passar desapercebudes. Fins i tot, com assenyala Enric Ucelay, algunes noies burgeses es vestiran amb granotes i espardenyes,

1. Vegeu S. JULIÀ, *De revolución popular a revolución obrera*, pp. 29-43.
2. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. I, p. 153.

ja que, conscients de ser més esveltes que les noies obreres, l'estètica revolucionària les afavoria.[3] Els aspectes més cridaners d'aquesta superficial revolució del vestit tindran la seva rèplica en l'aparició d'algunes veus crítiques ja a mitjan octubre de 1936:

> «¿Qui haurà pogut imbuir a aquests homes dels "partits d'ordre" de fa encara no un any, que l'esperit revolucionari se simbolitza i es consagra en una gorra de tres pessetes i cinquanta cèntims? ¿Com pot haver brollat d'una ment integra i sana la idea que arraconant el capell d'abans i substituint-lo per una gorra o una boina queda esborrada tota una història polítco-social plena de... teranyina, quedant ja net i verge com si acabés de néixer? (...) Quina utilitat reportaran a la causa seriosa, transcendental, fonamental que el poble defensa amb la vida, aquests elements de la societat convençuts que el més greu problema ideològic d'una consciència humana es resol, senzillament, soplujant-se sota una gorra? (...) Hi ha milions i milions de treballadors socialistes, sindicalistes, llibertaris, que no duen gorra sinó capell».[4]

La secció *A remarcar* del «Diari de Tarragona», amb el to irònic que la caracteritzava, proposarà establir la categoria revolucionària de cada individu més que per la utilització de la gorra «per la quantitat de greix que les múltiples suors dels seus treballs i angúnies hi hagin acumulat»; així mateix, es plantejarà que la premsa local publiqui els noms dels «revolucionaris de la gorra».[5] Més afectats directament pels canvis de la nova «moda» proletària, els barretaires comunicaran al poble tarragoní que des de l'11 de novembre funcionarà un control per la ciutat amb la missió d'esbrinar els motius o les causes que impedeixen l'ús del barret a tots els particulars que n'havien portat sempre.[6] Lluís de Salvador, en l'article *Cal re-*

3. E. Ucelay da Cal, *La Catalunya populista*, p. 299.

4. L. de Salvador, *Cal malfiar dels que es disfressen de proletaris*, «Diari de Tarragona», 10-10-1936.

5. *A remarcar...*, «Diari de Tarragona», 10-10-1936. Vegeu també el comentari a un editorial de «La Veu de Catalunya», sobre el tema dels que es disfressen d'obrers, publicat per «Llibertat», 10-10-1936.

6. «Llibertat», 11-11-1936.

tornar al bon gust, defensarà que la revolució i el nou ordre social que es va creant no exclouen l'estètica ciutadana i, d'altra banda, argumenta que el retorn dels vestits, abrics i capells ha de permetre que els obrers del ram tèxtil es puguin guanyar el sou.[7] Durant els primers mesos de 1937, la decreixent influència dels sindicats, el progressiu augment del poder de la Generalitat i l'enfortiment dels partits polítics —especialment del PSUC— esvairan l'atmosfera revolucionària dels primers dies i, en conseqüència, com diu J. Virgili, «es començava a vestir amb més cura i hom deixava de banda els monos blaus i les espardenyes i abillava vestits fets pels sastres».[8] Si la proletarització de la indumentària havia manifestat de manera ben palesa l'esclat de la revolució obrera, el retorn, primer tímid i pausat, als vestits tradicionals, classistes i diferenciadors apuntarà cap a l'acabament o l'endegament de la transformació social protagonitzada per les organitzacions obreres. Tanmateix ara, com veurem més endavant, les crítiques es giraran cap a aquells que amb la seva manera de vestir, pulcra i polida, demostren una absència absoluta no ja d'esperit revolucionari sinó de consciència de viure en guerra.

Un altre aspecte que esdevé signe cultural d'una situació revolucionària és la desaparició de la cortesia i de les normes d'educació. Si entenem la cortesia com el conjunt de gestos simbòlics adoptats per una societat, principalment urbana, per a evacuar l'agressivitat dels seus membres i al mateix temps per a reconèixer i assumir la jerarquia de l'ordre social establert, és obvi que desapareixerà enmig de l'onada revolucionària.[9] Els primers canvis que hom observa s'esdevindran en el tractament, en el qual el «tu» substituirà el respectuós «vostè» o «vós», i la tradicional salutació d'«Adéu» serà suplantada pel laic «Salut». El 19 de setembre «Diari de Tarra-

7. L. DE SALVADOR, *Cal retornar al bon gust*, «Diari de Tarragona», 15-10-1936.

8. J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. II, p. 180.

9. Delacroix observarà com la cortesia desapareixia en situacions revolucionàries. Citat per J. BAECHLER, *Los fenómenos revolucionarios*, p. 238.

gona» transcriurà l'article *S'ha de donar exemple* publicat al «Diari de Reus»:

> «L'estar en període revolucionari no vol dir que s'hagin de burlar les ordinacions municipals i els drets de la ciutadania, ni que s'hagi de prescindir de les més elementals normes d'educació, de respecte, de correcció i de galanteria. Al contrari hem de demostrar que som ciutadans cultes i exemplars que volem procedir amb rectitud, que volem honorar i dignificar la causa que ens inspira, que som enemics de tota transgressió, de tota injustícia i de tota falta per lleu que sigui».[10]

L'espontaneïtat del poble reemplaçarà les normes d'urbanitat i d'educació cívica enteses com a símbols del poder que les transformacions socials pretenen anorrear. Però, durant la segona meitat de l'any 1937, amb el retrocés de l'hegemonia de les organitzacions revolucionàries, aquesta espontaneïtat serà interpretada com una grolleria primària per part d'importants sectors socials no identificats amb el proletariat.

> «Empentes, cops, paraules gruixudes, exhibicions fisològiques. Crits, disputes, baralles. L'home primari, amb tots els seus instints desfrenats, ha vençut el civilitzat. La bona educació, les bones maneres socials han sofert un eclipsi momentani. (...) i la vida de relació cada dia adquireix aspectes de més violència. Com més grollera i més cridanera sigui una persona, més facilitats trobarà arreu. I per a distingir el grau de revolucionarisme o d'esperit bél·lic d'algú l'haurem de comparar amb l'absència de bones maneres. La carència d'aquests és la demostració palesa d'un ben demostrat revolucionarisme i bel·licisme.»[11]

Lluís de Salvador, per la seva banda, atribuirà a la «deficientíssima educació cívica del poble peninsular» la resistència innata a complir les disposicions més senzilles de les auto-

10. *S'ha de donar exemple*, «Diari de Tarragona», 19-09-1936.

11. «Llibertat», 24-08-1937. Altres articles criticaran la grolleria en el parlar i l'estridència en la veu i el gest; vegeu *Tòpics de la revolució*, «Llibertat», 18-11-1937, i *Cops de fuet*, «Llibertat». 19-11-1937.

ritats i dels dirigents de les organitzacions obreres i aquell costum «tan espanyol» de no ser mai puntuals en res. Segons el periodista, aquests fets pertorbadors desmoralitzen els dirigents de les organitzacions davant la seguretat que «allò que proposi, estableixi o bé ordeni, no serà acomplert».[12]

Amb la proclamació de la segona República, els nous ajuntaments sorgits de les eleccions del 12 d'abril de 1931 varen iniciar una substitució de la nomenclatura urbana molt significativa. Com assenyala M. Duch, el canvi de retolació dels carrers expressarà els postulats ideològics dels nous dirigents republicans: catalanització i reafirmació de la identitat republicana i federal. Aquests canvis nominatius republicans substituiran una part de la toponímia religiosa amb noms com: Francesc Macià, República, 14 d'Abril, Fermín Galán, García Hernández o Pi i Margall.[13]

Després del 19 de juliol la revolució obrera, per tal de legitimar-se i assolir un grau d'acceptació social suficient, havia de procedir a la inculcació de nous sistemes de valors i pautes de comportament. Un dels instruments per a fer-ho serà deixar la seva pròpia empremta en la nomenclatura urbana, tot i respectant, però, la retolació adoptada anteriorment pels ajuntaments republicans. L'odi, la superstició i la por envers els mots tradicionals —com apunta R. Tasis—,[14] especialment els derivats del santoral catòlic, portaran els revolucionaris a bandejar aquests noms i a incorporar una toponímia adient a la revolució obrera o bé al republicanisme nacionalista, segons l'organització que elevi la proposta.[15]

12. L. DE SALVADOR, *És indispensable una major i més acusada educació cívica*, «Diari de Tarragona», 22-12-1937.

13. M. DUCH, *op. cit.*, pp. 93-94.

14. R. TASIS, *Les persones dels altres*, p. 29.

15. La CNT, a Tarragona, proposarà donar el nom de Ferrer i Guàrdia a la plaça Corsini; això no obstant, l'alcalde demanarà que es proposin altres carrers per no suprimir cap nom de grata memòria per a la ciutat. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 29-01-1937. AHNS. Finalment, l'Ajuntament acordarà no canviar més noms de carrers que els que portin denominacions del santoral. «Llibertat», 16-03-1937.

NOVA TOPONÍMIA A TARRAGONA

Nova denominació	*Nom antic*	*Proposta*	*Data*
Passatge Carles Marx	Passatge Forn	acord del veïnat	29-08-1936
Narcís de Monturiol	Sant Pere	Joventut Federal	14-10-1936
Isaac Peral	Sant Andreu	Joventut Federal	14-10-1936
Pi i Margall	Sant Joan	Joventut Federal	14-10-1936
Alférez Balboa	Espinach	Joventut Federal	14-10-1936
Plaça de Layret	Plaça Bonet	Joventut Federal	14-10-1936
Plaça de Lluís Companys	Plaça Central	Joventut Federal	14-10-1936
Joaquim Maurín	Comte de Rius	POUM	11-11-1936
Francesc Ascaso	August	CNT	16-03-1937
Bonaventura Durruti	Unió	CNT	16-03-1937
Ferrer i Guàrdia	Major	CNT	16-03-1937
Pau Casals	prolongació del c/ Colom	Ajuntament	26-04-1937

Font: PS-Barcelona 457 i 1.444. AHNS.

En alguns pobles de la comarca les noves denominacions dels carrers, en homenatge als herois caiguts en la lluita antifeixista, portaran el nom dels milicians de la població que van morir els primers mesos. Per exemple, a Constantí es donarà a un carrer el nom de Joan Sans, milicià del POUM,[16] i a Torredembarra, el milicià mort al front d'Alcubierre, Batista Roig Montull, donarà nom al carrer Freginal en el qual residia.[17] A la Ca-

16. A Constantí també se substituirà el nom del carrer Sant Jordi pel de Llibertat, denominació aprovada per 4 vots i seguida per 3 pel de Bonaventura Durruti. Vegeu *Actes Municipals*, 18-02-1937. AMCO.

17. Altres carrers que canviaran de denominació a Torredembarra seran:

nonja es denominarà carrer Bonaventura Durruti al carrer Nou, a proposta de la CNT, i Lina Ódena el carrer Major, per una proposició de la Unió de Rabassaires.[18] L'Ajuntament de la Riera de Gaià modificarà els noms dels següents carrers: 19 de Juliol al carrer Major, Durruti al carrer Sant Joan, Maurín al carrer Sant Antoni, Ascaso al carrer Sant Pau, Lenin al carrer Alzinar i Mariner Coll al carrer Placeta.[19] Tot plegat, les noves denominacions transmetran i configuraran el mite dels herois locals, nacionals o de la resta de l'Espanya republicana, dones i homes exemplars que han de servir de referent a tots els antifeixistes.[20]

D'altra banda, el canvi també afectarà el Cementiri Municipal de Tarragona. La Comissió de Govern de l'Ajuntament acordarà substituir els noms de sants que designaven les illes de nínxols per unes indicacions numèriques, mentre que els noms religiosos de les vies es passaran a denominar Central, de l'Est, Transversal, del Camp, Ponentina, de Reding i de Muntanya. Així mateix, per acord municipal, les capelles es designaran com a criptes i aquestes com a panteons.

Posar noms sense relació amb el santoral catòlic, els pares als nounats, fou una pràctica iniciada a Vila-seca l'any 1932. En els naixements civils d'abans de la guerra s'inscriuran noms com Harmonia, Llibertat, Independent o Germinal.[21] Després, entre l'agost de 1936 i el gener de 1938, tot i que continuarà la inscripció de noms com Llibertat (13 nadons), Llibert (2 nens), Germinal, Floral, Progrés, Urà i Alegria, es registraran noms de clara significació revolucionària com Durruti (2 nens), Lenin (2 nens) i, fins i tot, Miliciano.

La revolució social també trasbalsarà l'acte civil del matrimoni. El Decret de la Generalitat de 2 d'octubre de 1936 regulava la validesa dels matrimonis celebrats per milicians i sol-

---

plaça Ascaso-Durruti (plaça del final del carrer d'Antoni Roig), carrer Joaquim Maurín (al carrer Ample) i Lina Ódena (al carrer Joan Ibern del Barri Marítim).

18. *Actes Municipals*, 26-11-1936. AMC.

19. Vegeu DOGC, 24-03-1937.

20. Vegeu PS-Barcelona 457 i 1.444. AHNS.

21. M. DUCH, *op. cit.*, p.128.

dats, al front de batalla, davant llurs superiors jeràrquics o persones per ells delegades.[22] El mateix decret també legalitzarà els matrimonis celebrats davant els organismes responsables dels partits polítics i de les organitzacions sindicals.[23] Com en altres ocasions, la normativa de la Generalitat només intentava introduir una certa legalitat i regular uns requisits mínims, com la inscripció en el registre civil, per tal que l'acte civil del matrimoni no es reduís a un pacte particular entre un home i una dona. De fet, un cop neutralitzada i reconduïda la situació revolucionària, el conseller de Justícia, Pere Bosch i Gimpera, promulgarà el Decret de 31 d'agost de 1937[24] pel qual es derogaven les anteriors disposicions que regulaven el matrimoni i es retornava a la situació d'abans de juliol de 1936.

Lluís de Salvador observarà amb disgust la celebració d'aquells matrimonis revolucionaris confirmats pels caps de les milícies o els dirigents polítics i sindicals. Uns matrimonis, segons el periodista, que es realitzaven «a la brutesca».

> «Dintre el període de total subversió dels costums i usos locals, i aquell sentiment un xic xiroi que naixé en la massa del fet de veure com les coses més sòlides, més serioses i més tingudes en compte per fonamentals es capgiraven i feien fàcils, determinaren l'aparició d'un període durant el qual (....) semblava com si l'acte d'unir un home i una dona els seus destins, no revestís cap especial importància ni hagués de fer bellugar a gaire més gent que a la concretament interessada.»[25]

D'una banda, l'ambient de festa, llibertat i eufòria revolucionària dels primers mesos havia de flexibilitzar i afavorir les relacions de parella; per l'altra, les successives mobilitzacions

22. A la caserna de Letux, es casaran dos milicians tarragonins de la segona columna Ortiz, Josep Barrot i Antonia Bru, «Llibertat», 24-10-1936.

23. El 20 de gener de 1937, davant el secretari general de la Federació Local de la UGT se celebraran els matrimonis de Manuel Garcia Morales amb Cinta Arasa Ardit i de Francesc Batista Batista amb Pilar Escribano Otal. Vegeu «Endavant», 21-01-1937.

24. Decret de Justicia del 31 d'agost de 1937. DOGC.

25. Lluís DE SALVADOR, *op. cit.*, p. 174.

d'homes joves per anar al front desgavellava el tradicional festeig dels nuvis, bé avançant el matrimoni o bé ajornant-lo fins al final de la guerra. És obvi que un període d'enfrontament bél·lic no és gens favorable a mantenir o augmentar les taxes de nupcialitat. En aquest sentit, veiem com a la ciutat de Tarragona, d'una mitjana de 187 matrimonis anuals entre 1933-1935, es passarà a xifres com 91 el 1938 i 133 el 1939. L'any 1940, la celebració de matrimonis ajornats per la guerra, o la regulació de matrimonis que es trobaven en una situació legal no reconeguda, n'elevarà el nombre fins a 229. Proporcionalment, els percentatges extrets de les dades de nupcialitat de la província seran similars.[26]

INSCRIPCIÓ DE MATRIMONIS (1933-1940)

Anys	*Ciutat*	*Província*
1933	168	2.343
1934	174	2.311
1935	220	2.475
1936	232	2.121
1937	273	1.692
1938	91	641
1939	133	2.091
1940	229	3.120

Font: *Reseña estadística de la provincia de Tarragona*, 1952. Elaboració pròpia.

En tot cas, el que interessa destacar en el present estudi no és la constatació, d'altra banda prou evident, del descens de les xifres de nupcialitat durant el període de guerra civil, entre 1936-1939, sinó l'excepcional augment del nombre de matrimonis registrat durant l'any 1937. Si en el període 1923-1936, la

26. Amb totes les reserves que comporta la utilització de dades estadístiques de l'època, pensem que el grau de fiabilitat és prou considerable atès que coincideixen les dades de l'Institut Nacional d'Estadística publicades l'any 1952, les de la Secció d'Estadística de Tarragona publicades en el DOGC entre 1936 i 1939 i les dades demogràfiques que recull la premsa local durant el període.

xifra absoluta de matrimonis representa un índex del 6,7 ‰ tant a la ciutat com a la comarca,[27] els 273 matrimonis comptabilitzats durant l'any 1937 suposen un índex del 8,6 ‰, la quantitat més elevada des de 1917, que no serà superada fins a l'any 1947. Però, encara més. Si centrem l'atenció entre els dotze mesos compresos entre octubre de 1936 i setembre de 1937, és a dir, el període de les transformacions revolucionàries, la xifra total de matrimonis s'eleva a 326; això serà un índex anual del 10,4 ‰. Els moments més àlgids d'aquesta evolució seran el mes d'octubre de 1936, amb 43 matrimonis, i el mes de març de 1937, amb 41 matrimonis. Possiblement, entre altres factors, els permisos concedits als milicians i l'estabilització del front d'Aragó, així com la mobilització de les primeres lleves de l'Exèrcit Popular de Catalunya, poden servir d'explicació.

MATRIMONIS REGISTRATS A TARRAGONA
I CLASSIFICATS PER MESOS (1935-1940)

	1935	*1936*	*1937*	*1938*	*1939*	*1940*
Gener	14	12	26	8	2	18
Febrer	12	9	20	10	—	14
Març	25	21	41	15	—	19
Abril	17	15	21	7	—	25
Maig	22	22	31	4	13	20
Juny	15	15	25	9	11	21
Juliol	18	9	24	6	14	16
Agost	15	15	14	4	13	31
Setembre	18	13	23	6	18	20
Octubre	23	43	15	11	20	17
Novembre	17	34	21	6	19	15
Desembre	24	24	12	5	23	13
Totals	220	232	273	91	133	229

Font: *Reseña estadística de la provincia de Tarragona*, 1952. Elaboració pròpia.

27. GENERALITAT DE CATALUNYA, *Moviments demogràfics i de població de Catalunya*, vol. 2, Barcelona 1937.

Un altre factor que cal tenir en compte serà l'edat dels contraents. Entre 1900 i 1930 l'edat mitjana dels nuvis oscil·lava al voltant dels 27,5 anys en els homes i 25 anys en les dones,[28] tendència que amb lleugeres variacions es mantindrà en les dades de 1935 referides a la ciutat de Tarragona. Tanmateix, si durant l'any 1935 les noies que es casaven amb menys de 20 anys representaven el 7,2 % del total, l'any 1937 el percentatge serà del 19,4 %. Pel que fa als homes compresos entre els 20 i els 24 anys, l'any 1935 representaven el 20,9 %, mentre que dos anys més tard el percentatge s'eleva al 27 %.

D'altra banda, l'augment d'un 24 % en els matrimonis de l'any 1937 respecte a l'any 1935 a la ciutat de Tarragona no es correspon a les xifres referides al conjunt de les comarques tarragonines, en les quals es registrarà un descens d'un 32 %. Així, doncs, podem afirmar que les influències alliberadores i modernitzadores implícites en l'ambient revolucionari incidiran, bàsicament en el món urbà, en les relacions entre els sexes, amb la conseqüència que els joves accediran més precoçment al matrimoni i en major nombre que no pas abans del juliol de 1936.

Un altre aspecte que podem assenyalar com un signe de revolució en la societat és el descens de les xifres de suïcidi. Durkheim ja es va referir al fenomen de la disminució dels suïcidis en èpoques de guerra i revolució, és a dir, en moments d'efervescència social.[29] La revolució entesa com un esdeveniment històric que trenca la línia d'evolució normal i quotidiana dels fets pot ser interioritzada per l'individu, el qual pot sentir-se integrat en el grup com a protagonista o com a espectador d'unes transformacions excepcionals. Així, doncs, malgrat les reserves que cal tenir quan s'utilitzen aquestes dades, hom pot observar en les estadístiques de suïcidi que en les xifres del total d'Espanya, de Catalunya o de la província de Tarragona les taxes es mantindran baixes fins a l'any 1939.

28. Vegeu T. VIDAL, J. RECAÑO, *Demografía y guerra civil*, p. 65.
29. Vegeu J. BAECHLER, *Los fenómenos revolucionarios*, p. 75.

ESTADÍSTICA DEL SUÏCIDI

Anys	*Província de Tarragona*			*Catalunya*	*Espanya*
	Homes	*Dones*	*Total*		
1936	10	2	12	78	1.816
1937	14	6	20	148	1.671
1938	16	3	19	120	1.605
1939	38	27	65	405	2.542
1940	24	10	34	372	2.458

Font: *Estadística del suicidio*, 1944. Elaboració pròpia.

Respecte a l'actuació de la dona, la pressió de la guerra comportarà la seva mobilització en la lluita antifeixista en tasques auxiliars i de suport com l'ajut als combatents, els serveis sanitaris, l'assistència social, les campanyes de solidaritat o l'atenció als refugiats. Tot i que les necessitats de la guerra possibilitaven una nova configuració del paper social de la dona que anava més enllà de l'àmbit domèstic, aquest protagonisme femení s'entenia com a conjuntural i transitori. L'any 1938, la lluita diària per trobar subsistències reduirà el paper de la dona en les activitats sindicals i polítiques, segons Lluís de Salvador, a «no gaire cosa més que el bell record del seu entusiasme d'un any abans».[30] De fet, llevat del nomenament de Dolors Martí Domènech (PSUC) com a delegada d'Economia de la III Regió,[31] no hi haurà cap altre càrrec important, públic, polític o sindical que fos ocupat per una dona.

En el món del treball, malgrat la necessitat de mantenir i augmentar la producció, que quedava desatesa per la mobilització dels homes, els condicionants històrics i, com diu Mary Nash, la manca de col·laboració i l'hostilitat masculines impossibilitaran una integració remarcable de la dona.[32]

30. Vegeu L. DE SALVADOR, *op. cit.*, p. 172.
31. Ordre d'Economia, 4-11-1937. DOGC, 11-11-1937.
32. Vegeu M. NASH, *Las mujeres en la guerra civil*, pp. 104-117.

Si hem apuntat els canvis d'indumentària, la desaparició de la cortesia i l'educació cívica, la substitució de la toponímia urbana, els matrimonis i el descens del suïcidi com a signes de revolució, l'actuació de la dona, tot i que important, cal considerar-la més en qualitat de la situació de guerra i de les necessitats que comporta.

4.1.2. *El món lúdic*

Les successives reduccions de la jornada laboral, que a partir de 1919 quedarà fixada en 48 hores setmanals, havien de permetre a la classe treballadora augmentar el seu temps d'oci. Un temps d'esplai que en els anys trenta i amb la progressiva aparició d'un consum de masses, principalment a les zones urbanes, anava configurant unes pautes de conducta determinades. Aizpuru i Rivera divideixen el món lúdic en dos àmbits diferenciats i a vegades, segons partidaris o contraventors, oposats: la diversió tradicional, i l'oci racionalitzat.[33] Pel que fa a la diversió tradicional, podríem agrupar-la en un nivell primari en el qual el consumidor esdevé el principal protagonista sense rebre a canvi cap espectacle elaborat. Identificaríem en aquest apartat la taverna, el bar, el cafè i, amb certes reserves, l'ús dels serveis que ofereix la prostitució. En un segon nivell englobaríem aquells esbargiments que requereixen la presència de professionals de l'espectacle o la utilització de mitjans tècnics. Serien el teatre, el cinema, les manifestacions taurines, els espectacles de varietats, els concerts de música i els balls. D'altra banda, l'oci racionalitzat, defensat tant pel proletariat militant com per la burgesia, cercava la formació edificant de l'obrer mitjançant la seva vinculació i associació en ateneus, cors, centres excursionistes i biblioteques populars. És a dir, entitats cíviques, identificades amb les diferents tendències polítiques i sindicals, que cercaven

33. M. AIZPURU, A. RIVERA, *op. cit.*, pp. 108-112 i 215.

instruir i educar l'obrer tot allunyant-lo de la diversió tradicional.

El Decret de 26 de juliol de 1936 que implantava la jornada laboral de 40 hores setmanals augmentava encara més el temps d'esbarjo de la població. Així, doncs, després de l'aixafament de la rebel·lió militar, a més del centre de treball, l'espai d'oci i dins d'aquest el món lúdic esdevindrà per als nous dirigents un àmbit d'intervenció per a influir, manipular o aixecar la moral. Seguidament, veurem els intents realitzats per les elits polítiques i sindicals de Tarragona per configurar unes pautes de comportament que afavoreixin la captació de les simpaties d'un important sector de la societat, indiferent o poc conscienciat.

L'any 1936 a Tarragona hi havia 13 bars, 14 cafès i 12 taverne.[34] Passats els primers dies de convulsió revolucionària i «essent la normalitat complerta a la nostra ciutat», l'onze de setembre de 1936 els cafès, bars i similars són autoritzats de nou a tancar a les dues de la matinada els dies feiners i a les tres el dissabte i festius.[35] Per la seva part, els dos cabarets de la ciutat —el «Hollywood», situat a la Rambla Pau Iglesias, i el «Sala Ponent», ubicat a la plaça Ponent— seran tancats el 13 de febrer de 1937 per ordre del comissari d'Ordre Públic, Joan Rodríguez Papasseit.[36] El comissari adreçarà una carta a l'alcalde demanant-li les normes moralitzadores que caldria exigir per permetre la reobertura d'ambdós locals. Tot i al·legant que el tema no és de competència municipal, l'Ajuntament manifestarà que veuria amb gust la concessió d'una autorització «sempre i quan es regularitzessin fortament transformant-los en un espectacle decent».[37] Davant l'atur forçós dels treballadors dels dos cabarets, el mes de març de 1937, el Sindicat Únic d'Espectacles Públics (CNT) s'adreçarà a la central ugetista demanant el seu parer i la seva col·laboració per poder reclamar la reobertura seguint les normes que regeixen a Barcelona i a València. És a

34. Vegeu *Anuario Comercial de España. 1936-1937*. Tom III.
35. «Llibertat», 11-09-1936.
36. «Diari de Tarragona», 14-02-1937.
37. *Actes de la Comissió Permanent*, 19-02-1937. AMT.

dir, «a base de un espectáculo socializado de varietés, comedia, etc. completamente artístico, moral y con taquilla, excluyendo lo obsceno y de vicio que consistía en alternar oculta o abiertamente con las personas de distinto sexo, con los consiguientes abusos de bebidas y alcoholes que embrutecen y degradan al hombre».[38] Finalment el 26 de març, un cop reconvertits, els dos cabarets tarragonins tornaran a obrir les portes per oferir espectacles de varietats.[39]

La manca de documentació dificulta la valoració del fenomen de la prostitució. Llevat d'una ordre del comissari d'Ordre Públic que disposa el tancament de «les cases de lenocini» a la una de la matinada[40] i d'alguna campanya sanitària impulsada per l'Ajuntament, no disposem de gaires notícies. Tanmateix, com apunta M. Alpert, la proximitat dels fronts de combat, dels quals venien amb permís els milicians i soldats que disposaven d'una paga considerable, comportarà que les malalties venèries esdevinguin la causa més corrent de baixes en les milícies.[41]

La revista «El Guerrillero», editada pel Regiment d'Infanteria número 2, que estava aquarterat a Tarragona, publica un article de Valle, delegat de premsa, en el qual, després de constatar l'excés d'alguns soldats en la seva assistència als prostíbuls, advertirà sobre els perills que aquesta pràctica pot comportar contra la salut física i espiritual.

> «No puede causar buena impresión ni a nuestros jefes ni a nuestros Comisarios ni a mí insignificante soldado, la locura sexual que algunos padeceis; la marcha que por el imaginario camino de rosa del placer sexual algunos quereis emprender (...). ¡¡Camaradas!! Unos segundos de espasmo, no pueden compararse a toda una vida sana y pura, en donde halleis la felicidad por la tranquilidad de vuestro espíritu (...). ¡¡Camarada, lucha y vence a tu carne!!»[42]

38. Carta del S.U.P.L.-CNT, 9-03-1937. PS-MADRID 2.553. AHNS.
39. «Llibertat», 27-03-1937.
40. «Llibertat», 10-11-1936.
41. M. ALPERT, *op. cit.*, p. 197.
42. VALLE, *De moral*, «El Guerrillero», 6-05-1937.

A mitjan febrer de 1938, «Diari de Tarragona» denunciava que a la ciutat hom tornava a observar «una excessiva llibertat de les anades i vingudes i en la pul·lulació entre la massa general» de prostitutes. Unes dones que, segons «Diari de Tarragona», alternen en llocs públics i promouen escàndols acusant de feixistes diferents ciutadans.[43]

Malgrat algunes acusacions de la premsa en el sentit que darrere de la prostitució s'amagaven algunes espies, la principal preocupació de les autoritats es continuarà centrant en les malalties venèries que tantes baixes provocaven. Així, doncs, el delegat d'Ordre Públic ordenarà una inspecció a tots els prostíbuls, hotels i fondes de Tarragona per intentar subsanar l'expansió de la sarna, la sífilis i el tifus. La causa era òbvia: l'absència total de condicions higièniques per la manca de sabó i lleixiu.[44]

Però, com diu F. Abella, el drama de la guerra i la proximitat de la incorporació al front expliquen que molts soldats o milicians cerquessin uns «brazos femeninos, aunque fuera pagándolos, que hicieran cálida la despedida y vertiginosos los privilegios de la vida».[45]

Després d'un mes d'inactivitat, els teatres de Tarragona (teatre Tarragona, Saló Modern i Ateneu, tots a la Rambla 14 d'Abril) reprenen les activitats. Intervingudes pels mateixos treballadors, les recaptacions, un cop descomptades les despeses, seran destinades a finançar la Columna Tarragona i l'Hospital de Sang.[46] Fins a mitjan octubre de 1936, es realitzaran algunes representacions com *El cor del poble* per l'Associació d'alumnes de l'Escola del Treball, *La nostra Natatxa* pel grup aficionat de l'Ateneu, o *El Cristo Moderno*, obra de José Fola Igurbide i organitzat per la CNT i les JJLL,[47] a més d'algun es-

43. *Es diu que...*, «Diari de Tarragona», 10-02-1938.
44. *Expedients de Governació*, 25 i 29-07-1938. ADT.
45. F. Abella, *La vida cotidiana durante la guerra civil. La España republicana*, p. 362.
46. Vegeu N. Montardit, *El teatre, el cinema i les varietats a Tarragona. 1936*, pp. 288-291.
47. «Llibertat», 22-09-1936.

pectacle líric i de varietats. El 27 d'octubre, organitzada per les Joventuts Llibertàries de Tarragona, la Compañía Socializada CNT. «Guzmán Moreno» representarà l'obra *El proceso de Ferrer*. La propaganda d'aquest festival benèfic «pro-cultura revolucionària» feia una crida a tots els treballadors i manifestava la seva intenció formadora:

> «El mundo nuevo que germina en las entrañas de la península Ibérica requiere de la colaboración de todos sus componentes en la forma que más agrade a los sentimientos de cada uno, y por ello, teniendo la intención sana de crear una inteligencia clarividente en el cerebro de cada obrero productor de la Iberia, es por lo que llamamos a la colaboración de todos los seres humanos sin distinción».[48]

Ben aviat, però, sorgiran les primeres veus crítiques. Lluís de Salvador, sota el pseudònim de Ludovicus, reconeixerà «la gran florida d'activitats teatrals que es pot observar en els actuals moments entre els aficionats de Tarragona». Això no obstant, opina que les presses, la improvisació i la insuficiència dels assaigs previs impossibiliten l'èxit de les representacions. Per tant, Lluís de Salvador recomanarà una preparació acurada a tots els aficionats abans de llançar-se de nou a successives temptatives teatrals.[49]

D'altra banda, J. R. Tuset es queixarà del poc nivell artístic de les obres que es representen a la ciutat. Defensor del teatre rus com el més ple d'esperit renovador i de formes suggeridores, Tuset reivindicarà l'escenificació d'un teatre pedagògic, compromès i d'avantguarda, però artístic.

> «Tenim el dret d'exigir educadores manifestacions d'art. No volem aquelles elucubracions literàries que pretenen sota un fals realisme, portar a escena retrats de visió fotogràfica dels fets del carrer, que no reprodueixen actes d'idealitat sinó els de la bestialitat més indecent. Aquest teatre falsament realista, de

48. «Llibertat», 27-10-1936.
49. LUDOVICUS, *Parlem avui del teatre «amateur»*, «Llibertat», 11-10-1936.

llebrosia, de manicomi, de burdell, que avui ha arribat a invadir l'escena tota, ni és teatre, en el sentit veritable del mot, ni per escriure'l es va fer la majúscula al parlar de les coses d'Art.»[50]

Segons Lluís de Salvador, aquest teatre rus al qual es refereix Tuset fou representat amb un cert èxit a Barcelona però no arribarà a Tarragona. De fet, les circumstàncies del moment, que comportaven la dificultat per a portar companyies foranes i la poca preparació dels grups d'aficionats, no permetien vetllar pel rigor artístic de les obres. La «cultura revolucionària» a «preus revolucionaris», segons consta en els cartells de propaganda, reunia a la platea un públic popular amb escassa o nul·la cultura teatral. Un públic al qual calia influir i motivar amb missatges clars, senzills i directes.[51] Tanmateix, l'intent per dignificar i imprimir les noves orientacions i tendències fracassarà davant l'interès comercial i l'atracció sobre el públic d'obres teatralment mediocres que, com diu Lluís de Salvador, fins i tot eren d'autors contraris al règim republicà.[52]

D'altra banda, segons R. Abella, el desig de diversió i d'evasió davant la incertesa i anormalitat dels moments que es vivien potenciarà un gènere frívol, basat en el «vodevil» i les varietats, que fugia del marc estricte de la militància quotidiana.[53]

El cine, fins a començaments de l'any 1938, quan el perill dels bombardeigs desaconsellarà la concentració de persones en un mateix espai, continuarà essent el principal espectacle de masses durant tot el període. En aquest sentit, la intervenció dels nous dirigents per a reorientar el tipus de films que es projectin esdevindrà molt més activa. Fins a mitjan desembre

50. J. R. TUSET, *Envers el nou teatre*, «Llibertat», 11-10-1936.

51. Vegeu J. HERRERA PETERE, *Teatro para combatientes. Romances de «el mono azul». Fue un tiempo de mentira*.

52. L. DE SALVADOR, *op. cit.*, pp. 62-63.

53. Vegeu R. ABELLA, *La vida cotidiana*, pp. 233-234.

de 1936 la programació del Saló Modern, del teatre Tarragona i de l'Ideal Cinema —localitzat al carrer Reial— continuarà estant dominada per les pel·lícules nord-americanes, tot i que la producció cinematogràfica espanyola començava a competir seriosament en la recaptació de les taquilles.[54] L'única diferència consistia en el fet que a més dels films programats es projectaven una sèrie de reportatges de la casa Fox titulats *El poble en armes*. De fet, la continuació de la programació habitual d'abans del 19 de juliol provocarà la publicació a la premsa de diferents articles que, prenent com a referent la significació de la filmografia soviètica, reclamaran la reorientació i adaptació de les pel·lícules a les circumstàncies del moment. En aquest sentit s'expressava, a començaments d'octubre, l'article signat per «Picture's Man»:

> «Hi ha necessitat de fer el cinema de la Revolució amb tota l'expressió i la violència veritablement poètica, però sense oblidar el cinema revolucionari en el seu aspecte temàtic, fent-se precís orientar seriosament tot ço que pugui significar cinema d'art. Tenim en primer terme l'exemple del film soviètic, que és una magnífica lliçó d'energia, independent i alié a tota idea comercial, però ple de preparació artística prèvia».[55]

A finals de novembre, el portaveu del POUM, «Acció», publicà un article que criticava la frivolitat de les pel·lícules projectades i feia una crida als treballadors i als responsables dels cinemes per tal que col·laboressin decididament en l'esforç revolucionari:

> «Penseu que no exagerem en dir-vos que vosaltres, juntament amb els educadors, sereu els responsables de que la revolució que forgem amb sang a les línies de lluita quedi plasmada definitivament en les masses».[56]

54. Vegeu J. M. CAPARRÓS, *La actividad cinematográfica de la Generalitat*, pp. 267-270. Vegeu també F. FANES, *Cifesa, la antorcha de los éxitos*.

55. PICTURE'S MAN, *Els actuals moments i el cinema documental*, «Llibertat», 4-10-1936.

56. JUNCOSA, «Acció», 28-11-1936.

Un altre article d'A. P. Sancho admet la bona qualitat de dues pel·lícules projectades recentment a la ciutat: *Sin novedad en el frente* i *¿Somos civilizados?* No obstant, Sancho considera que ambdós films contenen una crida contra la guerra i, en els moments actuals, aquest missatge podria tenir efectes negatius i contraproduents. Així, doncs, reclamarà del Sindicat d'Espectacles Públics de la CNT la implantació d'una censura de guerra i aconsellarà la projecció de films revolucionaris com *El acorazado Potemkin, Los marinos de Kronstadt* o *Viva Villa*. El títol de l'article no podia ésser més eloqüent: *Cal crear psicosi de guerra.*[57]

Les possibilitats del cinema com a mitjà de suggestió i d'influència sobre la població seran ràpidament valorades per les autoritats municipals. En aquest sentit, l'Ajuntament de Torredembarra acordarà per unanimitat controlar el cinema «El Recreo» amb l'objectiu d'aconseguir que les pel·lícules projectades «estiguin amb relació a les conveniències actuals».[58]

A Tarragona, comptant amb el recolzament dels sindicats confederals que controlen la producció, distribució i exhibició cinematogràfica a Catalunya, la col·laboració de joves interessats pel món del cinema i l'ajut dels treballadors de les sales d'exhibició, Josep M. Alomà, des de la Conselleria de Cultura de l'Ajuntament, constituirà la Secció de Cinema Cultural.[59] El mateix Alomà valorava d'aquesta manera el cinema:

> «El cinema és una de les armes més formidables que es coneixen per a propagar i moldejar d'acord amb les noves orientacions revolucionàries a les grans multituds».[60]

Amb la premissa que la revolució havia d'elevar el nivell moral i cultural del poble i amb l'objectiu de bandejar «els

57. A. P. Sancho, *Cal crear psicosi de guerra*, «Llibertat», 26-12-1936.
58. *Actes de l'Ajuntament de Torredembarra*, 26-11-1936. AMTO.
59. Secció de Cinema Cultural, *Les sessions de cinema patrocinades per la Conselleria de Cultura*, «Llibertat», 9-12-1936.
60. J. M. Alomà, *Cinema cultural*, «Llibertat», 10-12-1936.

films sossos sense sentit ni esperit de cap mena», les pel·lícules serien seleccionades seguint dos criteris: produccions de tendència social clarament orientatives i educatives segons l'ideari revolucionari i documentals científics i instructius.[61] Així, doncs, a partir de l'11 de desembre de 1936, cada divendres, en sessió de tarda i nit, es projectaran al Saló Modern els films programats per la Conselleria de Cultura. Passaran per la pantalla del Modern documentals com *Eskimo, Hombres de Aran* i *Carbón*, pel·lícules com *Sóc un fugitiu* o *Gran Hotel*, a més dels típics dibuixos animats adreçats a la canalla, ja que l'assistència dels escolars era obligatòria en algunes sessions.[62]

Paral·lelament, la programació dels dissabtes i diumenges comença a incloure des de mitjan mes de desembre pel·lícules soviètiques com *El nou Gulliver, El guerriller roig, El gran experiment*, o alguna producció soviètica-mexicana com *Tempestat sobre Mèxic*.[63] És a dir, pel·lícules compromeses i militants que davant la retina de l'espectador enalteixen les èpiques revolucions russa i mexicana. Picture's Man, habitual comentarista de cinema, només assenyala un defecte en aquesta campanya que pretén oferir un nou cinema, l'absència de producció nacional.[64] Continuant amb les pel·lícules del constructivisme o realisme socialista, es projectaran *Nits blanques a Sant Petersburg* i *Els marins de Kronstadt*. L'articulista de «Llibertat» aprofitarà el comentari d'aquest últim film per a establir comparacions i afirmar: «quina lliçó pels revolucionaris d'opereta que desfilen pels carrers, ciutats i pobles de Catalunya».[65]

61. J. M. ALOMÀ, *Secció oficial*, «Llibertat», 10-12-1936.

62. LLUÍS DE SALVADOR, *op. cit.*, pp. 62-63.

63. PICTURE'S MAN, *El cinema expressió de la vida social*, «Llibertat», 31-12-1936.

64. Una de les primeres pel·lícules nacionals que s'estrenaran serà *Los héroes del barrio*. Casualment una de les actrius infantils, Nati Abad, serà una de les nenes refugiades de Madrid i actuarà al final de les projeccions. «Llibertat», 31-01-1937.

65. «Llibertat», 21-02-1937.

Fora de la ciutat, en aquelles poblacions petites que no disposen de cinema es realitzaran algunes sessions per part de l'operador Lluís Batalla Montserrat, el qual, aprofitant un permís i a benefici de les milícies, es desplaçarà a Puigdelfí, el Morell, la Pobla de Mafumet, la Secuita, els Garidells, Perafort i els Pallaresos.[66]

Els bombardeigs de primers de juliol de 1937 afectaran greument el Saló Modern, mentre que el teatre Tarragona suspendrà tota activitat el mes de març de 1938.[67] A finals d'octubre de 1938, el Conseller de Cultura, Batet (CNT), cercarà nous espais i proposarà la municipalització del teatre Principal, de l'Ateneu i del Metropol.[68] Tanmateix, el perill dels bombardeigs i el decurs negatiu de la guerra impossibilitaven la realització de cap tipus d'espectacle.

A diferència de l'Espanya dominada pels militars sediciosos, les manifestacions taurines no gaudiran de massa acollida a la zona republicana. Llevat de la cursa de braus celebrada el 23 de setembre de 1936 —dia de la festa major de la ciutat—, organitzada pel Control Ferroviari de UGT-CNT en benefici de les milícies antifeixistes, no s'organitzarà cap altre festival taurí.[69]

Pel que fa a la música i al ball, durant els primers mesos algunes orquestrines locals —com Joventut Jazz— amenitzaran ballades a la sala de la Cooperativa Obrera Tarraconense, sempre, però, en benefici de l'Hospital de Sang i de la Columna Tarragona.[70] Això no obstant, Josep Alomà reintroduirà uns espais musicals a càrrec de l'orquestra del Sindicat d'Espectacles Públics de la CNT en els intermedis de la programació cinematogràfica i argumentarà la seva decisió d'oferir exclusivament música clàssica:

66. «Llibertat», 14-01-1937.
67. Lluís DE SALVADOR, *op. cit.*, pp. 62-63.
68. *Actes Comissió de Govern*, 28-10-1938. PS-Barcelona 1.422. AHNS.
69. Vegeu J. PIQUÉ, *El 23 de setembre de 1936*. «KESSE», p. 15.
70. «Llibertat», 1-09-1936.

> «El materialisme de la nostra època, ens ha embotat els sentits esfumant aquest culte que fou una nota delicada d'antany. Mentre la música de jazz ens allunya del veritable art, tant sols uns pocs temperaments delicats mantenen el caliu dels Bach, Beethoven, Chopin...».[71]

Contràriament, el portaveu del POUM, «Acció», tot comentant un concert de l'Orquestra de Cambra de Barcelona que dirigí Baltasar Samper, reivindicarà l'obligació de fer escoltar himnes proletaris i revolucionaris en encetar i cloure l'acte.

> «(...) l'ambient del concert fou de pau, d'absoluta pau. Durant tot l'acte no es féu cap al·lusió als moments emotius de l'hora present. Vivíem una atmósfera de repòs absolut, que no respon a la realitat, a la crua realitat».[72]

D'altra banda, els cants o himnes que s'interpreten variaran segons el moment. Mentre que abans dels fets de Maig els himnes revolucionaris anarquistes —*A las barricadas*— o comunistes —*La Internacional*— dominen l'espai auditiu, després d'un concert de la Banda Municipal de Madrid, celebrat al Saló Modern el 27 de maig de 1937, el públic, «dempeus», escoltarà *La Santa Espina, Els Segadors* i *L'himne de Riego.*[73]

El món de l'esport, en la seva doble vessant de pràctica i espectacle, serà intervingut a finals d'agost de 1936 per la CNT. A partir de la incautació del Club Gimnàstic i del Club Nàutic, la sindical confederal constituirà el Comitè de Cultura Física i Esport sota la presidència de Montagut i la presència d'Alomà a la secretaria. Amb el patrocini de l'Ajuntament se cercarà l'objectiu «de procurar arribar a que les classes populars i obreres poguessin gaudir dels serveis».[74]

A inicis del mes d'octubre es reprendran els partits del Campionat de Futbol de Catalunya fins que seran suspesos

71. «Llibertat», 27-01-1937.
72. «Acció», 21-11-1936.
73. «Endavant», 29-05-1937.
74. «Diari de Tarragona», 29-08-1936 i 4-09-1936.

pel Comissariat d'Educació Física i Cultura a finals del mes de novembre.[75] En aquesta lliga, corresponent a la categoria de segona preferent, l'equip del Casal d'Esports Tarragona —creat de la fusió del Gimnàstic i el Tarragona— disputarà diferents partits amb els equips d'Amposta, Tàrrega, Barcelona (amateur), Móra, Gràcia, Reus i Lleida. Des del mes de gener de 1937, un cop suspès el campionat català pels imperatius lògics de la guerra, se celebraran competicions locals com la «Copa de Tarragona 1937» de futbol, amb la participació de set equips amateurs, i la «IIIa Copa Tarragona» de bàsquet amb vuit equips. L'últim diumenge de gener la premsa comentarà per primera vegada que «la jornada esportiva a la nostra ciutat avui és ben pobre, i poca cosa es celebra».[76]

Per altra banda, a instàncies del conseller de Cultura, J. M. Alomà, les penyes ciclistes «William Tarin» i «Unió Ciclista» es fusionaran amb el nom d'«Unió Ciclista William Tarin» que s'integrarà en el Casal d'Esports de Tarragona.[77] Organitzada pel Socors Roig Internacional, més de 175 ciclistes participaran en la cursa del 21 de març de 1937 per la «Campanya Proambulància». Així mateix, alguns corredors tarragonins competiran en la cursa ciclista «Front d'Aragó-Barcelona» que tindrà lloc a mitjan abril.[78]

El primer de maig de 1937 se celebrarà l'últim festival esportiu digne de ser mencionat. En benefici del Batalló Tàrraco, equips locals i equips del Regiment d'Infanteria núm. 2 disputaran partits de futbol, bàsquet i proves atlètiques. Posteriorment, llevat d'alguns partits aïllats, les competicions esportives gairebé desapareixeran del món lúdic ciutadà.[79]

75. Una altra celebració esportiva que cal esmentar serà la «XII Travessia del Port de Tarragona», que tindrà lloc el 4 d'octubre de 1936 amb la participació de 43 nedadors de diferents clubs de natació de Catalunya. Vegeu «Llibertat», 5-10-1937.

76. «Llibertat», 2-02-1937.

77. «Llibertat», 25-11-1936.

78. «Diari de Tarragona», 15-04-1937.

79. «El Guerrillero», 6-05-1937.

Després dels fets de Maig de 1937, la pèrdua d'influència dels cenetistes comportarà la desaparició del tutelatge que exercia Josep M. Alomà des del Casal d'Esports de Tarragona. El 21 de maig serà anul·lada la incautació del Club Nàutic de Tarragona i, la nova Junta, l'encapçalarà Joaquim Fort (ERC), comissari de la Generalitat, com a president, i dos homes de la seva confiança, Joan Llevadot (ERC) com a vicepresident i Josep Floresví (PSUC) com a secretari.[80]

Un cop tractat el grau d'intervenció de les noves elits en el ventall de possibilitats que oferia la diversió tradicional, entrarem a l'àmbit de l'oci racionalitzat. En aquest camp, cultural i lúdic, cal esmentar en primer lloc l'obra de l'Ateneu Llibertari. La figura d'Alomà tornarà a ser decisiva per a reconstituir l'antic Ateneu Llibertari, com a ens «forjador de conciencias libres y una escuela de militantes» que, ara, «és aún más imprescindible que nunca por lo necesario que es en estos momentos de suma gravedad el conocer cuales son los principios básicos de la idea; para evitar falsas interpretaciones que redundan en perjuicio del individuo y de la colectividad».[81]

Constituït el 28 de novembre de 1936 i localitzat en el número 30 de la Rambla 14 d'Abril, l'Ateneu Llibertari, presidit per Josep M. Alomà,[82] comptarà amb una biblioteca particular i desenvoluparà un prolífic i variat cicle de conferències. Per a copsar la tendència ideològica i els interessos de l'Ateneu Llibertari, a continuació relacionem les xerrades impartides i els corresponents conferenciants:

80. «Endavant», 22-05-1937.

81. *El Ateneo Libertario de Tarragona al pueblo en general*, «Diari de Tarragona», 28-11-1936.

82. La resta de membres de la Junta Directiva eren: Josep Tarango, vicepresident; Mateu Benjumea, secretari; Francesc Tejero, tresorer; Joan Domínguez, comptador; Àngel Martínez Novella, bibliotecari; Damián Rodríguez i Lluís Romeu com a vocals. «Llibertat», 29-11-1936.

Data	*Conferenciant*	*Títol*
03-12-1936	A. Martínez Novella	«Historia de los movimientos sociales»
05-12-1936	Luis Bazal	«Sobre la convivencia humana»
20-12-1936	Dr. Félix Martí Ibáñez	«Visió revolucionària de la joventut»
26-12-1936	José de Recasens (operador de cinema)	«El cinema en la hora actual»
02-01-1937	Guadalupe Danús (mestre)	«Origen del teatro»
16-01-1937	Dr. Royo Lloris	«Llamamiento a los intelectuales y su misión actual»
23-01-1937	Dr. Royo Lloris	«Los educadores de la humanidad»
30-01-1937	Jose M. Alomà	«La CNT y la Escuela Nueva»
06-02-1937	Adrià F. Broseta (mestre)	«La raza y la historia»
20-02-1937	Josep Ibars	«L'alquimia, difusora de supersticiones»
20-03-1937	Francesc Menasanch (funcionari de correus)	«Els homes de la revolució»
24-04-1937	Dr. Royo Lloris	«Evolución de la medicina y sanidad revolucionaria»

D'altra banda, per afavorir la instrucció, a partir del mes de febrer de 1937, l'Ateneu Llibertari impartirà sessions gratuïtes de primera ensenyança, tant per a nens com per a adults. Cap a mitjan juliol, el decreixent poder de la CNT i les mobilitzacions de l'exèrcit aniran apaivagant l'activitat de l'Ateneu Llibertari.

«El Ateneo Libertario (...) atraviesa un periodo de languidez por falta de ese calor general que debe prestarle todo compañero que estime en algo el futuro libre de una humanidad mejor. La Junta Directiva estima conveniente levantar la moral de los asociados, máxime no habiendo motivos para perder la confianza y la seguridad que infunden en todos la bondad de las ideas que preconizamos.»[83]

Un altre exemple de la inquietud dels anarquistes per fer centres de cultura popular el trobem a Torredembarra. El 12 de novembre l'Ajuntament accedirà a la petició de les Joventuts Llibertàries de crear una biblioteca popular a partir del fons bibliogràfic de la rectoria i de l'extingida Agrupació Republicana de Cultura, evidentment, seleccionant els llibres «la lectura dels quals es consideri útil».[84]

Entre finals de juliol del 1936 i l'estiu del 1937, ¿on són les activitats característiques d'aquell oci racionalitzat no militant i de llarga tradició? ¿On trobem les manifestacions folklòriques, els orfeons i les accions culturals de la xarxa dels centres republicans? Enlloc. L'onada revolucionària dels primers dies s'emportarà totes aquestes expressions de la cultura popular que en molts casos existien paral·leles a les celebracions religioses. A ulls dels dirigents revolucionaris, aquestes actuacions pretenien acomboiar els obrers vers una moral i uns valors burgesos.

Llevat d'algunes excursions organitzades a la font d'en Garrot pel nucli d'Estat Català, la paràlisi dels militants i simpatitzants d'ERC i ACR serà prou palesa. D'altra banda, la destitució dels dirigents de l'Ateneu de Tarragona duta a terme pels sectors més revolucionaris agreujarà encara més la situació.[85]

No serà fins després dels fets de Maig, amb la conseqüent pèrdua de capacitat de la CNT, que es publicarà un article en

83. «Diari de Tarragona», 13-07-1937.

84. *Actes de l'Ajuntament de Torredembarra*, 12-11-1936. AMTO.

85. La Junta Directiva serà reposada pel comissari de la Generalitat durant el juliol de 1937. *Expedients de Governació*, 1937. ADT.

el qual es reconeix la feblesa catalanista i la impressió general de decadència patriòtica. L'escrit, signat per «un catalanista», és una manifestació d'enyorança dels temps pretèrits, quan la sardana era conreada pel Foment de l'Orfeó i el Foment de l'Harmonia. Davant la inactivitat d'ambdós foments i la situació caòtica en què es troben en proposa la fusió. La nostàlgica redacció acaba amb un «Visca la unió de sardanistes!» i «Visca la nostra pàtria catalana!».[86]

Aquest únic article denunciant la manca de catalanitat de les manifestacions lúdiques i culturals demostra, un cop més, l'hegemonia de la CNT en l'àmbit de l'esplai. Josep M. Alomà traurà, certament, el màxim profit de la força inicial dels sindicats confederals i convertirà la Conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Tarragona en un òrgan d'implantació i difusió de l'ideari revolucionari. Les projeccions de la Secció de Cinema Cultural, el tutelatge del Casal d'Esports de Tarragona i l'impuls de l'Ateneu Llibertari en són una bona mostra. Tanmateix, quan comença a decréixer la influència anarquista, l'obra d'Alomà iniciarà el seu declivi. Però les circumstàncies de la guerra suposaran que l'estiu de 1937 ja no sigui un temps favorable per a les manifestacions lúdiques i culturals populars. Ben al contrari, el drama de la confrontació bèl·lica comportarà unes necessitats d'evasió que tindran sortida en espectacles més frívols, senzills i alegres.

4.1.3. *Ensenyament i escoles*

L'extensió i millora de la qualitat de l'ensenyament, que ja havia estat un dels objectius prioritaris dels dirigents polítics locals des de la proclamació de la Segona República,[87] prendrà, ara, una nova embranzida, però en un altre sentit. Enmig de la

86. UN CATALANISTA, *Un prec als sardanistes. Per la catalanitat*, «Llibertat», 28-05-1937.

87. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, pp. 111-126.

guerra provocada pels militars sediciosos i conseqüent amb la revolució social que es desencadenà, sorgirà un plantejament entusiàstic per a aconseguir, en un breu espai de temps, implantar una escola renovada, laica i catalana fonamentada en una pedagogia moderna i una difusió popular. Malgrat el neutralisme que caracteritzarà els continguts pedagògics, fugint del sectarisme i amb la desvinculació de l'enfrontament bèl·lic, l'escola havia de mantenir un important grau d'implicació política en la mesura que configurava els lligams intel·lectuals i afectius dels futurs homes i dones que havien de viure en la nova societat que s'estava forjant en aquells moments.[88]

Segons Ricard Garriga, inspector d'ensenyament primari, l'estadística escolar de la ciutat de Tarragona corresponent al mes de juliol de 1935 reflectia les següents xifres:[89]

	Nens	*Nenes*	*Total*	%
Escoles oficials	1.369	1.103	2.472	51,5 %
Escoles religioses	624	1.352	1.976	41,1 %
Sense escolaritzar	152	208	359	7,4 %
Cens escolar	2.145	2.663	4.807	100,0 %

Quatre anys abans, les escoles religioses tenien un 41,5 % dels alumnes per un 38 % que estaven escolaritzats a l'escola pública, mentre que un 20,5 % restaven sense instrucció. Així, doncs, observem com la tasca desenvolupada per l'impuls de l'ajuntament republicà de Tarragona aconseguirà reduir en més d'un 64 % el nombre de nens que no rebia cap tipus d'ensenyament.

88. Respecte al tema de l'ensenyament i del món escolar durant la guerra civil vegeu: R. NAVARRO, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat 1931-1939*; E. FONTQUERNI, M. RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil. El CENU*; R. SAFON, *La educación en la España revolucionaria*, i J. M. FERNÁNDEZ SORIA, *Educación y cultura en la guerra civil.*

89. R. GARRIGA, *Tarragona i l'escola proletària*, «Llibertat», 6-09-1936.

Tot i que després de les eleccions del 14 de febrer de 1936 les autoritats prosseguiran el seu propòsit de substituir les escoles religioses per l'ensenyament laic, la desaparició dels ordres religiosos posterior al 19 de juliol havia de plantejar un greu problema, ja que, recordem-ho, més d'un 40 % del cens escolar de la ciutat assistia als col·legis tutelats per les diferents congregacions catòliques.

En aquesta situació i a les portes de la inauguració del nou curs escolar, el «Diari Oficial de la Generalitat» del 29 de juliol publicava la creació del Comitè de l'Escola Nova Unificada, atès que «la voluntat revolucionària del poble ha suprimit l'escola de tendència confessional».[90] El CENU havia d'estructurar una escola unificada, gratuïta i laica. Amb aquest objecte, un decret del 6 d'agost posava a disposició del CENU tots els edificis incautats per la Generalitat amb finalitats pedagògiques.

Veiem tot seguit l'organització de l'aparell escolar que es desenvoluparà a la ciutat des de l'agost 1936 fins a mitjan de 1937. De les escoles públiques que hi havia a Tarragona, com diu Lluís de Salvador, «poca cosa es podia aprofitar, car la majoria constituien una vergonya per a l'Estat que fins llavors les havia mantingut».[91] Malgrat tot, després de realitzar algunes reformes en les instal·lacions més antigues, es continuarà impartint classes a les escoles de la plaça Prim, del carrer Cavallers i al Grup Escolar de Saavedra. Així mateix reprendrà les seves activitats l'escola i parvulari de la Casa d'Assistència Social. D'altra banda, l'Ajuntament demanarà a la Junta d'Obres del Port la cessió en lloguer de dos pavellons de l'edifici on s'ubicava la Unión Naval de Levante per instal·lar les escoles del barri marítim.[92]

Pel que fa als edificis religiosos que servien de convent o d'escola, per la manca de condicions higièniques i d'habitabilitat seran clausurats: el col·legi de Monges Carmelites del car-

90. Preàmbul del decret de creació del CENU. DOGC, 29-07-1937.

91. L. DE SALVADOR, *op. cit.*, p. 74.

92. Es fixarà un lloguer mòdic de 112,50 pta./mes. *Actes Comissió Permanent de la JOP*, 28-09-1936. AHPT.

rer la Unió, el col·legi de Monges anomenat popularment «de les Òrfenes» de la plaça de Palau, el col·legi dels Germans Carmelites del carrer August i el col·legi de Monges Carmelites del carrer de Mar.[93] En canvi, després de reformar, higienitzar i adaptar, foren aprofitats els següents edificis religiosos per a escoles creades per la Generalitat:[94]

Edifici	*Localització*	*Nova denominació*	*Capacitat alumnes*	*Seccions*
Convent de l'Ensenyança	c/ Arc de Sant Llorenç	«Eliseu Reclús»	1.400	23
Convent de la Vetlla	c/ Estanislau Figueras	«Ferrer i Guàrdia»	1.100	23
Convent dels Caputxins	Rambla 14 d'Abril	Parvulari «Mar i Cel»	350	6
Convent de Jesús i Maria	c/ August	«Àngel Guimerà»	500	11
Convent de la Teula	c/ de la Pau	«Llibertat»	700	16

L'edifici més modern i que reunia millors condicions, el col·legi dels Germans de la Doctrina Cristiana del carrer Estanislau Figueres, fou destinat des d'un inici a Hospital de Sang. Posteriorment, el 25 de febrer de 1938, les necessitats de la guerra obligaran a cedir el Grup Escolar «Ferrer i Guàrdia» per a la instal·lació d'un nou hospital militar que depenia del Cos de Sanitat de l'Exèrcit.[95]

El 8 de novembre de 1936, «Llibertat» comunicava que els grups escolars «Ferrer i Guardia» i «Àngel Guimerà» ja esta-

93. Vegeu L. DE SALVADOR, *op. cit.*, p. 75.
94. Vegeu DOGC, 28-03-1937, i «Diari de Tarragona», 16-11-1937.
95. *Actes Comissió de Govern*, 25-02-1938. AMT.

ven en ple funcionament amb uns 1.320 alumnes. Mentrestant, en el parvulari «Mar i Cel» i en el grup escolar «Eliseu Reclús» continuaven les obres d'habilitació.[96] Uns dies més tard i finalitzades les reformes, aquests dos últims centres obriran les seves portes.[97] Per la seva banda, l'Institut Nacional de Segon Ensenyament «Martí d'Ardenya» iniciarà el curs acadèmic el dia 1 de desembre.[98]

Solucionat en bona part el problema de l'espai, calia resoldre la insuficiència d'ensenyants. A la desaparició física dels religiosos que impartien classes, la depuració del magisteri imposada per les circumstàncies del moment havia de restar encara més el nombre de mestres. A començament de setembre de 1936, Ricard Garriga exigirà una àmplia i decidida depuració:

> «El professorat mereix una sincera i enèrgica depuració. S'han d'expulsar del Magisteri aquells que han utilitzat la professió per fer obra fejocista i reaccionària. Els ineptes. Els que no porten dins son cor la sava renovadora. Els que miren a l'escola com a mitjà de subsistència (...). S'han de jubilar els que tenen, dissortadament algun defecte físic, ja que l'activitat escolar és amb ella incompatible. Els mestres vells, d'actuació dubtosa i incapaços de guanyar-se el pa amb un altre ofici».[99]

Segons Garriga, la substitució dels mestres depurats ha de permetre a la nova escola nodrir-se de «mestres sans i idealistes que amb mots sonors cantin els encants de la natura i que escampin una cultura proletària i racional».[100]

El 2 de gener de 1937, la «Gaceta de Madrid» publicava la llista de mestres depurats o jubilats forçosament. Segons l'ordre ministerial seran cessats amb pèrdua de la carrera tres mestres de Tarragona i un de Vila-seca,[101] mentre s'aplicarà la

96. *El problema escolar està resolt*, «Llibertat», 8-11-1936.
97. «Llibertat», 15-11-1936 i 25-11-1936.
98. «Llibertat», 29-11-1936.
99. R. Garriga, *Tarragona i l'escola proletària*, «Llibertat», 6-09-1936.
100. R. Garriga, *S'ha d'impulsar l'obra revolucionària de reraguarda*, «Llibertat», 21-10-1936.
101. Els mestres cessats eren Timoteu Zanauy Lanao, Carles Homedes Pérez i Carme Cardona Cabré de Tarragona, i Francesc Ferrer Bonet de Vila-seca.

jubilació forçosa a deu mestres de Tarragona, un de la Nou de Gaià, un de Vilallonga del Camp, un de Constantí i un dels Pallaresos. D'altra banda, l'Escola Normal de Tarragona serà profundament depurada: una professora numerària i 4 auxiliars seran cessats amb pèrdua de la carrera,[102] tres professors seran jubilats forçosament i quatre professors més seran traslladats fora de Catalunya.[103] El trasllat d'aquests professors de la Normal serà comentat negativament per «Llibertat», en un article en el qual es manifesta «la convicció que els anticatalans segueixen gaudint d'alta protecció. I això malgrat que amb la catalanofòbia hi vagi el reaccionarisme».[104]

Transitòriament, per tal d'evitar la desescolarització d'infants per manca de mestres, la Inspecció d'Ensenyament Primari de Tarragona disposarà que en aquelles escoles que sigui necessari es faran dues sessions de 3 hores com a mínim, una al matí i una altra a la tarda, amb grups diferents d'alumnes.[105] Malgrat tot, per solucionar el dèficit de professionals de l'ensenyament, el desembre de 1936, l'Estat, a proposta del CENU, nomenava 61 mestres per a atendre les escoles de la comarca. Per la seva banda, el conseller de Cultura de la Generalitat, Antoni M. Sbert, feia el mateix amb 64 mestres més que també havien estat proposats pel CENU. La selecció dels nous mestres interins es realitzava a partir d'unes llistes elaborades per cada sindicat, i l'interessat havia d'aportar una memòria pedagògica i un currículum professional.[106] Finalment, per poder ser nomenat mestre numerari de la Generalitat, calia exercir un any com a interí sota la direcció d'un titular. A més, els interins que no disposaven de cap titulació havien d'obtenir el Certificat d'Aptitud Pedagògica superant una prova de cultura

102. Els depurats eren Anna Biader del Castillo, Teresa Manuel Roca, Pau Ricomà Tutusaus, Marcel·lina Soria de Luna i Maria Rebull Cabré.

103. *D'ensenyament*, «Llibertat», 7-01-1937.

104. *El comentari nostre a una O.M.*, «Llibertat», 7-01-1937.

105. «Llibertat», 14-11-1936. D'altra banda, una ordre de Cultura permetrà als mestres augmentar el nombre d'alumnes de 40 a 80. DOGC, 14-10-1936.

106. Vegeu E. FONTQUERNI i M. RIBALTA, *op. cit.*, pp. 104-105.

general i una altra de pedagogia.[107] Per bé que cal suposar que a finals de l'any 1937 totes les escoles tenien cobertes les places de mestres, com diu R. Navarro, la formació i la solvència dels nous mestres no era del tot garantida.

La delegació comarcal del CENU de Tarragona es constituí el 15 d'agost de 1936 i estava integrada per:

President: Estanislau Salvadó Fortuny (ERC) —conseller de Cultura de l'Ajuntament de Tarragona—, fins al 22 d'octubre de 1936.
Serà substituït per Josep M. Alomà Sanabres (CNT), fins al juliol de 1937.
Secretari: Ricard Garriga Salvadó (UGT-FETE).
Vocals: Joan Vilar Caballero (representant de la Generalitat).
Antoni P. Sancho Juncosa (UGT-FETE).
Sebastià Pous Pous (CNT-P.L.).
— (CNT-P.L.).

De bon principi, el CENU adoptarà l'alternativa educativa que contenia l'experiència anarquista en el camp de la pedagogia anticonfessional que, des de Ferrer i Guàrdia, s'havia experimentat en les escoles racionalistes.[108] El CENU, vinculat orgànicament al Departament de Cultura de la Generalitat, exercirà les funcions de control i la fixació de principis i orientacions sobre totes les institucions docents de Catalunya. Així, doncs, a més dels centres oficials i de les escoles creades en els edificis religiosos, el CENU estendrà el seu control sobre les acadèmies particulars de la ciutat.

Fins als fets de Maig de 1937, el control de l'ensenyament fou objecte d'una dura pugna sindical entre, d'una banda, el CENU, amb una marcada influència anarquista, i el minoritari Sindicat Únic d'Ensenyament i Professions Liberals de la

107. Vegeu R. NAVARRO, *op. cit.*, p.176.
108. Vegeu R. NAVARRO, *op. cit.*, pp. 183-187.

CNT, i de l'altra, la Federació Espanyola de l'Ensenyament de la UGT. En una situació més marginal i criticant ambdós sectors oposats se situaran els mestres propers al POUM.

El setembre de 1936 la Federació de Mestres de Catalunya es fusionarà amb la FETE. El dia 23 del mateix mes, representants de la FETE i de l'Associació Nacional del Magisteri Primari iniciaran les converses per fusionar ambdues sindicals i crear el Sindicat Nacional de Mestres adherit a la UGT.[109] A mitjan març el sindicat ugetista englobava 1.275 mestres de les comarques tarragonines i 206 del Tarragonès que, per sexes, es dividien en 113 mestres i 93 mestresses.[110] El comitè provincial de la FETE estarà integrat per Francesc Blanch, com a secretari general, i Amadeu Travé, Juan Mañé, Josep Pons i Andrés Herrera, com a vocals.[111] D'altra banda, 18 professors d'ensenyament mitjà de l'Institut Martí d'Ardenya constituiran la Secció Local de la FETE d'Ensenyament Mitjà.[112] Podem considerar, doncs, que la FETE dominava a bastament la situació sindical.

El Sindicat Únic de l'Ensenyament i Professions Liberals de la CNT agruparà seccions de mestres, professors i estudiants, tot i que en la pràctica no gaudirà mai d'una força significativa. Tanmateix, el control dels anarquistes dins la delegació comarcal del CENU i la presència de Josep M. Alomà (CNT) com a conseller de Cultura de l'Ajuntament de Tarragona afavoriran la formació d'un actiu nucli de militants que arribarà a editar «Camí. Portantveu del S.U.E.P.L. Secció Magisteri. CNT-AIT».

Els mestres del POUM comptaran com a figura destacada amb la persona de Ricard Garriga, el qual fins al novembre de 1936 ocupà la secretaria de la delegació comarcal del CENU i

109. Vegeu PS-BARCELONA 1.388. AHNS.
110. Vegeu PS-BARCELONA 844. AHNS.
111. Vegeu *Actes de la FETE*, 13-03-1937. PS-BARCELONA 945. AHNS.
112. La secció tenia com a president Andrés Herrera Rodríguez i com a vocals Valentín Bertrán Villagrasa, Isidro Valentines Llobet, Benjamín Muñoz, Juan Molas Sabaté i Prudencio Seró Navás. PS-BARCELONA 844. AHNS.

esdevingué un dels seus principals defensors i propagadors. L'oposició de la CNT i de la UGT al fet que els partits polítics tinguessin intervenció en el CENU[113] obligarà Garriga a presentar la dimissió quan se li assigna la secretaria de cultura de les JCI-POUM de Tarragona.[114] Així mateix, en el si de la FETE els mestres poumistes restaran cada vegada més marginats i acabaran constituint els Grups d'Orientació Marxista (GOM), amb escassa incidència.[115]

Els estudiants d'ensenyament mitjà es dividiran, segons l'opinió d'E. Baixeras, en «els nois més quiets i espanyolistes», que s'afiliaran a la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FNEC-UGT), i «els més esbalandrats i de tirada llibertària», que ingressaran a la Secció d'Estudiants del Sindicat Únic de Professions Liberals (CNT).[116]

Un cop dibuixats a grans trets els sectors sindicals que representaven als professionals de l'ensenyament, tractarem seguidament les principals característiques de l'enfrontament. Un conflicte que no es pot reduir a la disputa provocada per les diferents postures o interessos que coexistien en l'àmbit del món escolar, sinó que estava immergit en la dinàmica d'antagonisme polític existent entre les diferents tendències antifeixistes.

Malgrat el suport inicial que la FETE atorgarà a l'actuació escolar i a l'orientació pedagògica proposada pel CENU, les crítiques de la central sorgiran ben aviat. En primer lloc, els atacs de la FETE mostraran el greuge de la principal sindical per la representació paritària del minoritari sindicat cenetista i, en definitiva, contra l'adopció dels criteris anarquistes per part del CENU. En darrer terme, les crítiques de la FETE re-

113. Vegeu R. NAVARRO, *op. cit.*, p.187.
114. «Llibertat», 11-11-1936.
115. «Acció», 28-11-1936.
116. Vegeu E. BAIXERAS, *L'Institut abans del 36*, en el record a *«Institut Martí Franquès, 150 anys»*. Josep Vilar Artigas i Josep Forné Ferreres seran els dirigents de la FNEC de Tarragona, mentre que Josep Grau i Antoni Gras seran, respectivament, el president i el secretari de la Secció d'Estudiants del SUEPL (CNT).

flectiran clarament la postura corporativa dels mestres que depenien del Ministeri d'Instrucció Pública contra els interins proposats pel CENU que ocupaven les places en les escoles creades per la Generalitat i que, a més, cobraven 1.000 pta. més de salari a l'any.

> «Avui, per a fer de mestre, no són necessaris gaires tràmits. N'hi ha prou que algú es cregui prou apte, el presenti al sindicat corresponent i ja es cuidaran de que sigui nomenat. Ja veieu: els que sempre havien combatut l'escola religiosa pels molts defectes que tenia i, entre ells, l'intrusisme que practicaren en gran escala, ara ens veiem sorpresos amb una altra edició d'intrusos amb la pretensió de donar-nos lliçons de revolucionarisme i modernització».[117]

Francesc Blanch, secretari general del Comitè Provincial de la FETE, formularà la seva queixa contra la divisió del món escolar entre les escoles de l'Estat i les de la Generalitat afirmant que la pretesa Escola Nova Unificada està degenerant en la guerra de les escoles múltiples de Catalunya. Segons Blanch, mentre que les escoles de l'Estat «rutllen a la perfecció», la Generalitat ha creat uns «mestres improvisats» i no importa que «els mestres pagats per la Generalitat no tinguin res de mestres molts d'ells» mentre obeeixin exclusivament el conseller de Cultura.[118]

El setmanari «Endavant», portaveu del PSUC, en la seva secció, «Safareig del Magisteri», comentarà una notícia publicada a «Camí» en la qual es dóna publicitat a la formulació de noves propostes de mestres interins de la Generalitat per a exercir a Tarragona. L'articulista d'«Endavant» afegirà:

> «Nosaltres hi trobem a mancar: "Sou esplèndid. No s'exigeix títol de cap mena". I si encara no piquessin: "Se'ls obsequiarà amb una tassa de xocolata".»[119]

117. A. TRAVÉ, *Per mal camí*, «Llibertat», 17-12-1936.
118. F. BLANCH, *Escola Nova Unificada?*, «Acció», 30-01-1937.
119. *Safareig del Magisteri*, «Endavant», 15-05-1937.

A nivell més local, les crítiques de la FETE es concentraran en la figura del cenetista Josep M. Alomà, que des de la Conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Tarragona esdevindrà un dels principals pilars de l'obra del CENU a la ciutat. Amb motiu d'haver estat nomenat habilitat dels mestres per disposició del govern de la Generalitat,[120] «Endavant» li dedicarà un corrosiu atac:

> «És ja típic el Conseller de Cultura que amb uns quants tòpics d'Escola Nova i una gran dosi de pedanteria per tot bagatge, pretén ésser el superior jeràrquic de tots els mestres de la localitat, el tècnic professional més modern, el més indiscutible, sense el permís del qual no és possible que es mogui una branca de l'arbre cultural de la petita població».[121]

Després dels fets de Maig, amb l'inici de la disminució del protagonisme del CENU i, paral·lelament, amb la pèrdua d'hegemonia de la CNT, la Direcció General de Primera Ensenyança nomenarà directora del parvulari «Mar i Cel» la mestra Ardèvol. Atès que es tractava d'un centre del CENU, Josep M. Alomà li adreçarà una carta manifestant a la recent nomenada que no la reconeix ni com a directora ni com a mestra. L'afer serà tractat pel Comitè Provincial de la FETE i s'acordarà dirigir una carta a l'Ajuntament per reclamar que es proporcionin edificis independents del CENU a les escoles que depenen de l'Estat, la dimissió del conseller de Cultura per la seva actuació sectària i el nomenament d'una nova comissió de mestres per tractar a la problemàtica escolar de la ciutat.[122] Quan uns dies més tard el tema és tractat a la Comissió de Govern de l'Ajuntament, no es prendrà la carta de la FETE en consideració per la forma incorrecta en què ha estat redactada.

Pel juliol de 1937 les pressions de la FETE aconseguiran forçar una reestructuració del CENU, el qual es transformarà

120. «Diari de Tarragona», 19-12-1936.
121. «Endavant», 6-02-1937.
122. *Actes del Comitè Provincial de la FETE*, 22-05-1937. PS-BARCELONA 945. AHNS.

en una mena d'organisme tècnic amb una funció bàsicament assessora. Així mateix, la FETE imposarà la desaparició de la paritat sindical i la consolidació d'una única categoria de mestres.[123]

Per la seva part, els mestres del POUM, inicialment, col·laboraran directament en la delegació comarcal del CENU. El poumista Ricard Garriga ocuparà la secretaria i participarà activament com a propagador de l'obra i l'ideari del CENU en nou mítings de la UGT, fins que a inicis del mes de novembre dimitirà del seu càrrec. Pocs dies després, Garriga considerarà que l'objectiu revolucionari del CENU no s'havia assolit:

> «L'obra del CENU, però, que en un principi responia a les exigències revolucionàries del moment, al cap de tres mesos, desviant-se del curs empès —per una sèrie de fets consecutius— ja no respon a les necessitats que les circumstàncies reclamen. Ha fracassat».[124]

Els poumistes acusaran la FETE de buròcrata, reaccionària, de manca d'orientació política i d'haver traït els ideals de la revolució.[125] En aquest sentit, amb l'objectiu d'impulsar «por caminos de verdadero contenido revolucionario marxista» i evitar la desviació reformista de la FETE, els mestres del POUM crearan els Grups d'Orientació Marxista.[126] Per tal d'aconseguir una escola socialista destinada a formar la nova classe treballadora, els GOM, tot i la seva escassa incidència, havien de formar ideològicament els mestres per impedir una orientació neutra de l'escola, la qual, a més d'antifeixista, havia d'ésser marcadament revolucionària.

> «Per tal de transformar l'escola, no n'hi ha prou canviant directors i altres càrrecs, sinó que cal enfocar la qüestió a fons, dintre de la concepció ideològica de l'escola. S'han de portar

123. Vegeu E. FONTQUERNI i M. RIBALTA, *op. cit.*, p. 130.
124. *Conferència de Ricard Garriga al Vendrell*, «Acció», 28-11-1936.
125. Vegeu R. NAVARRO, *op. cit.*, p. 198.
126. «Llibertat», 2-12-1936.

les qüestions socials dintre de l'escola, en ella s'han de plantejar-se tots els problemes vitals del moment actual.»[127]

La repressió i depuració contra el POUM posteriors als fets de Maig de 1937 eliminaran la dissidència en el si de la FETE. D'altra banda, la imposada desaparició de la paritat sindical en els òrgans del CENU reforçarà encara més la presència ugetista en l'àmbit de l'ensenyament.

Un dels aspectes més innovadors aplicats per la nova escola serà la coeducació, practicada des de l'inici del curs 1936-1937.[128] L'establiment oficial de la integració de nens i nenes en una mateixa aula per primera vegada en l'educació espanyola trencà la tradició d'una bona part dels pares de matricular les seves filles en centres religiosos. Recordem que l'estadística escolar de l'any 1935 registrava 1.352 nenes i només 624 nens entre els alumnes dels col·legis de les diferents congregacions religioses. Segons Francesc Blanch, secretari general de la FETE a les comarques tarragonines, darrere dels pretextos morals utilitzats pels contraris a l'educació mixta, s'amagava la voluntat de «sostreure les nenes de la influència que damunt d'elles pogués exercir el contacte amb elements masculins (mestres i nens), sempre més predisposats a captar els corrents liberals o revolucionaris».[129] A més dels avantatges socials i pedagògics de la coeducació, l'agrupació dels alumnes segons l'edat i no segons el sexe possibilitava que en les poblacions on hi havia pocs mestres es pogués organitzar millor l'ensenyament.

L'acondiciament dels espais necessaris i la dotació de les places suficients de mestres solucionaven el problema de l'escolarització. Tanmateix, la inassistència a classe de molts alumnes matriculats continuarà constituint un seriós proble-

127. *Conferència de Gironella (Enric Adroher) del GOM a l'Ateneu de Tarragona*, «Acció», 12-12-1936.

128. Decret de Cultura. DOGC, 1-10-1936.

129. F. Banch, *L'ensenyament a les nostres comarques*, «Llibertat», 28-03-1937.

ma. Durant el curs 1935-1936 es registrarà una assistència mitjana del 84,8 %,[130] i malgrat que no disposem de les dades d'assistència del curs 1936-1937, les advertències adreçades als pares que publicà la premsa evidencien un absentisme considerable. Després del juliol de 1936, a més de l'assumpció de la inassistència normal del sistema escolar de l'època, que en bona part era conseqüència de la precària situació econòmica i cultural de moltes famílies, s'afegia el sentiment negatiu d'un sector de pares per la imposició d'una nova escola per la qual no tenien cap simpatia. L'abril de 1937, Josep M. Alomà criticarà que malgrat l'esforç realitzat per aconseguir una suficient dotació d'aules i mestres, així com de l'extensió de l'ensenyament gratuït, l'assistència a l'escola va minvant. Alomà justificarà aquest fet per la palesa anormalitat de la situació i la despreocupació dels pares, però advertirà que cal prendre mesures contra aquells que recorren a les acadèmies i als professors particulars.

> «Tot això, quin objecte té? El de que els seus nois no es freguin amb els fills dels obrers i que no visquin l'ambient de l'Escola Nova Unificada.»[131]

Pocs dies després, la Conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Tarragona, davant la constància de l'existència de «certs elements reaccionaris» que van a la recerca de mestres o individus sense títol per a l'ensenyament particular per tal d'evitar que els seus fills «no visquin el nou ambient», es disposarà que tot aquell que doni classes sense l'autorització i el control del CENU serà denunciat a les autoritats.[132] Malgrat tot, davant la persistència d'una situació generalitzada de falta d'assistència a classe, la Conselleria de Governació de l'Ajuntament disposarà que la guàrdia urbana detingui els nens que es troben pel carrer en hores d'escola. Els pares, a més de

130. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, p. 120.
131. J. M. ALOMÀ, *El deure dels pares*, «Llibertat», 10-04-1937.
132. *Comunicat de la Conselleria de Cultura*, «Llibertat», 24-04-1937.

ser penyorats, veuran els seus noms i l'adreça del seu domicili publicats a la premsa.[133] Entre el 4 i el 10 de juny de 1937, les pàgines de «Llibertat» relacionaran 20 pares sancionats per aquest motiu.

Els atacs de l'aviació facciosa sobre la ciutat a partir de començaments de l'estiu de 1937 comportaren la progressiva dispersió de la població, principalment dones i nens, entre els masos i pobles de la rodalia. Lògicament, la recerca de protecció i seguretat davant el perill dels bombardeigs incidirà molt negativament en la vida escolar. El febrer de 1938 «Diari de Tarragona» manifestava la desmoralització dels mestres:

> «(...) dos mestres joves deien ahir mateix que els resulta vergonyós i humiliant no poder donar classes a les escoles per manca d'alumnes, mentre a la via pública i pel camp es veuen grups de menuts vagant pel seu compte i lliurats a les seves trapaceries».[134]

Amb la intenció de pal·liar aquest problema, conseqüència lògica de la por dels bombardeigs, Batet (CNT), conseller municipal de Cultura, establirà uns cursets a l'aire lliure als afores de la ciutat. El primer d'aquests s'iniciarà a començaments de juliol de 1938 al turó de l'Oliva. L'èxit d'aquesta primera experiència animarà Batet a organitzar altres cursos en zones properes a la carretera de Barcelona i a la carretera de Valls.[135] Per la seva banda, els professors de l'Institut Martí d'Ardenya impartiran algunes classes en els jardins del Col·legi de Saavedra al costat mateix de la porta d'accés al refugi. Posteriorment, alumnes i professors es traslladaran a Mas Mallol, prop de l'Oliva.[136]

Paral·lelament a la tasca desenvolupada per garantir i renovar l'ensenyament oficial, el CENU, junt amb la Conselleria

133. «Llibertat», 4-06-1937.
134. «Diari de Tarragona», 24-02-1938.
135. *Actes de la Comissió de Govern*, 1-07-1938 i 22-07-1938. AMT.
136. Vegeu P. MALLAFRÉ, *Bachillerato, guerra y posguerra*, a «Institut Martí Franquès, 150 anys».

de Cultura de l'Ajuntament de Tarragona, organitzarà diferents cursets de cultura popular que s'impartiran durant l'estiu de 1937 a l'Institut Martí d'Ardenya. Amb matrícula gratuïta, estaven destinats a majors de 14 anys, «en especial, obrers».[137] El curs s'estructurava en les següents seccions: Filosofia i Pedagogia; Art, Literatura i Història; Ciències Socials i Ciències Naturals; Medicina i Farmàcia.[138]

Partint d'una situació desfavorable —manca d'edificis condicionats, insuficiència de mestres, existència d'un nombre important de nens sense plaça...— i enmig d'una situació de guerra progressivament desfavorable —mobilització de mestres, bombardeigs sobre la població civil, arribada de nens refugiats, racionament i falta de recursos—, cal remarcar la tasca entusiàstica i febril del CENU. Com apunta R. Navarro, l'objectiu de garantir l'escolarització a tot el cens escolar, fita en la qual van fracassar tots els sistemes polítics anteriors, va estar a punt de ser assolida pel CENU.

4.1.4. *Absència d'una consciència de guerra*

> «El poble, com tenia costum, es dirigí en part, al camp, a fer "l'arròs" a masets i muntanyes. Les platges es veieren molt concorregudes de gent jove i els passeigs molt animats. A la tarda, al Passeig de Pi i Margall, la banda de música donà un concert que es va veure concorregudíssim. Els cinemes funcionaren per primera vegada, veient-se molt concorreguts i novament es veieren taxis de servei públic als seus respectius llocs de parada.»[139]

Aquest podria ésser el retrat de Tarragona, les imatges de qualsevol diumenge d'estiu dels anys trenta. Però l'ambient festiu que descriu «Diari de Tarragona» correspon al diumen-

137. «Llibertat», 6-07-1937.
138. Vegeu el programa dels cursets de Cultura Popular a «Diari de Tarragona», 29-06-1937.
139. «Diari de Tarragona», 11-08-1936.

ge 9 d'agost de 1936, quan l'exèrcit d'Àfrica avançava inexorablement cap a Badajoz i el general Varela ocupava una franja de territori que enllaçava Sevilla amb Granada. Vint dies abans la rebel·lió militar havia fracassat en bona part de les zones més populoses d'Espanya i la seva derrota havia estat total a Catalunya. A Tarragona, frustrat l'intent de sedició, es formaran els primers contingents armats de milicians, soldats i forces d'Ordre Públic que partiran cap al sud de Saragossa.

Els símbols i els colors de les organitzacions obreres apareixien arreu pels carrers de la ciutat i els cèntrics locals recentment incautats, s'havien registrat les primeres víctimes de la repressió revolucionària i el mot «revolució» anava de boca en boca, tant entre els partidaris i els contraventors, esperançats i atemorits, com entre els indiferents i els escèptics. Es vivia una revolució, un fenomen entès de manera diversa, plural i fins i tot contradictòria segons les diferents organitzacions polítiques i sindicals, i amb una percepció col·lectiva configurada a partir de múltiples idealitzacions individuals.

Tot seguit veurem com a Tarragona i, en general, a Catalunya, la revolució és al carrer però no hi ha gaires símptomes de zona de rereguarda immergida en un país en guerra. Les causes d'aquesta absència d'una consciència de guerra són diverses i es complementen entre si. En primer lloc, el fracàs d'una ràpida victòria dels militars sediciosos i la impossibilitat per part del govern de la República d'imposar immediatament la seva autoritat en tota la geografia espanyola comportaran l'inici d'una guerra civil. Un enfrontament bèl·lic del qual, a primers d'agost, gairebé ningú era capaç d'albirar l'extensió en l'espai i el temps, ni imaginar els efectes devastadors d'una guerra moderna, ni tampoc figurar-se el catastròfic resultat final. Els milicians que marxaren al front d'Aragó anaven vestits amb roba lleugera, atès que tothom compartia la idea que tot plegat es resoldria favorablement abans d'acabar l'estiu. El control del govern republicà sobre ciutats com Madrid, València i Bilbao o el domini de les organitzacions obreres a Barcelona reforçaven la creença d'una victòria ràpi-

da sobre l'acció dels rebels que, en principi, ja anava molt més enllà de la «Sanjurjada» de l'any 1932.

En segon lloc, la llunyania dels fronts de combat esvaïa encara més la percepció d'una guerra que es lliurava contra un enemic qualificat genèricament com a «facciós» o «feixista». Un enemic indefinit, del qual, malgrat la memòria històrica de les classes treballadores que tenien com a referent proper la repressió exercida sobre els obrers asturians l'octubre del 1934, es desconeixien les tàctiques brutals de guerra colonial, la potencialitat i la determinació d'anihilar físicament el contrari. En darrer terme, el desencadenament de la revolució, amb els seus trets característics —trasbals, convulsió, eufòria—, i també la reordenació socieconòmica que representà havien d'eclipsar lògicament el distant ressò de la guerra. Els esdeveniments revolucionaris eren suficients per a captar l'atenció de la població i concentrar tota la capacitat d'assimilació i adaptació de la societat davant els canvis que es registraven al carrer o al centre de treball. La guerra encara era quelcom llunyà.

En tot cas, el que ens interessa aquí és constatar l'existència d'una col·lectivitat que viu al marge de la guerra a partir de les veus crítiques que sorgiran en el seu si. Opinions i manifestacions públiques de dirigents i militants de tot el ventall antifeixista que insistiran en la necessitat imperiosa de crear una consciència de guerra en la població. A finals de setembre de 1936 la premsa començarà a publicar els primers crits d'atenció:

> «No és possible consentir de cap de les maneres, que els ciutadans que hem quedat a les ciutats allunyades del front de lluita, tinguem els mateixos drets i deures de l'època normal, com si allò que està passant a tot el país, res no tingués a veure amb nosaltres.
>
> »Tampoc no és tolerable que algú de nosaltres estigui amb la creença que blasmant el feixisme, dient uns quants renecs i assistint a les funcions benèfiques pro hospital de sang, ja pot anar-se'n al llit amb la consciència tranquil·la.
>
> »(...) tots: benestants i no benestants; treballadors manuals

i intel·lectuals; homes i dones, infants i vells fins allí on puguin, hauriem de formar un exèrcit de reraguarda, generós i disciplinat, al servei de les necessitats del front».[140]

Durant el mes d'octubre «Llibertat» publica una sèrie d'articles que exigeixen la implantació d'un règim d'austeritat sever que reconverteixi l'existent «normalitat» de la vida quotidiana en temps de pau en una «normalitat» de rereguarda en temps de guerra. Es reclama la prohibició de tota activitat nocturna innecessària a la via pública i el tancament dels locals de diversió, a la mitjanit, amb l'objectiu d'acabar la gresca dels «senyorets viciosos sense un exacte concepte dels moments que vivim, ni dels imperatius de la pròpia dignitat».[141] Lluís de Salvador escriu «que ací a la ciutat, els que hi vivim, la qüestió de la guerra ens l'haviem pres molt a la fresca» i, expressant un sentiment de vergonya, farà referència a la complaença que senten molts ciutadans quan manifesten als forasters que a Tarragona la guerra quasi no es coneix.[142]

Dirigents obrers, com Antoni Sesé, del Secretariat Regional de la UGT, també començaran a fer sentir la seva opinió crítica. En el Ple de Comarcals de la UGT celebrat a Barcelona, el 5 de novembre, Sesé manifestarà que «a la reraguarda nostra, la classe obrera en general no sent amb intensitat l'inquietut que en si porta la guerra».[143] Per la seva banda, Ricard Garriga, veu i ploma del POUM tarragoní, contraposant l'esforç i el sacrifici dels voluntaris que lluiten al front i la situació que viu la rereguarda, denunciarà la despreocupació de la població envers «la guerra civil ibèrica».[144] En la mateixa lí-

140. «Diari de Tarragona», 20-09-1936.

141. LUDOVICUS, *Cal major austeritat en els costums*, «Llibertat», 4-10-1936. Vegeu també N. CLAR, *Austeritat, camarades, austeritat!*, «Llibertat», 16-10-1936.

142. LUDOVICUS, *Cal pensar tothora: estem en guerra*, «Llibertat», 1-11-1936.

143. *Ple de Comarcals de la UGT de Catalunya*, 5-11-1936. PS-BARCELONA 1.331. AHNS.

144. R. GARRIGA, «Acció», 19-12-1936.

nia, però amb l'interès afegit de ser la visió d'un jove no militant, veiem les paraules recollides en un diari personal:

> «Yo mismo me estoy dando cuenta: si esto es guerra que no venga la paz. No hay derecho a que nos lo pasemos tan bien, como nos lo estamos pasando. Mientras en el frente se combate (...) nosotros aquí, a la retaguardia, nos estamos dando la buena vida, y eso que yo soy de los que trabajan algo en el almacén todo el dia, pero los demás estan hechos unos perfectos holgazanes. Por la mañana a la playa y por la tarde a leer novelas y a la Rambla. Además voy al cine cada domingo e incluso algún dia entre semana. Vamos, en una palabra ¿que no hay derecho tanta frivolidad en la retaguardia!».[145]

Centrant-nos en tres articles publicats entre mitjan novembre i principis de desembre, signats respectivament per Ramon Vaquer (UGT-PSUC), Josep M. Alomà (CNT) i el periodista Lluís de Salvador, esmentem els diferents tipus o sectors socials que, segons els autors, més manifesten la manca de consciència de guerra. Vaquer assenyala els comerciants especuladors, els rendistes, els funcionaris que per servir el govern que els paga «es limiten a esperar tranquil·lament el dia de cobrar la nòmina», els joves de qualsevol classe social que omplen cinemes i balls i els valents de rereguarda que passegen «tot ostentant impúdicament corretjam i pistola».[146] Alomà es queixa de la indolència, la indiferència i la frivolitat «de la mayor parte de la gente que parece que aún no se ha dado cuenta de que estamos viviendo la más feroz, la más cruel y la más inhumana de las guerras». Rebutja també, l'article d'Alomà, les actuacions de tots aquells obrers que plantegen conflictes laborals o que en assemblees, reunions i comitès prioritzen els seus interessos particulars per sobre del profit col·lectiu mentre la feina resta per fer. Això no obstant, serà l'actitud indiferent de molts joves la que més el revoltarà:

145. Citat per J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. III, p. 356.
146. R. VAQUER, *Un exemple que cal que sigui imitat*, «Diari de Tarragona», 19-11-1936.

«Es aún más indignante y vergonzoso ver a esa pléyade de hombres jóvenes de aquí y de fuera de aquí que siempre a toda hora y en todo momento los veis pulcros, límpios y bien afeitados, estudiando los gestos y las palabras de tal manera que parecen maniquís recién salidos de un bazar de modas. Se reunen en grupos, comentan los partidos de fútbol, los deportes en general, y lo que la última moda ha dado para presumir de miliciano, para ir de correaje y pistola al cinto. Comentan y critican y discuten todo lo que hacen los demás... pero ellos siguen mano sobre mano y si les dices que aporten soluciones se rien con sonrisa irónica y estúpida própia de los imbéciles... o de los malvados».[147]

Lluís de Salvador, per la seva banda i en la mateixa línia, desaprova la vida ordinària que continuen portant molts homes joves que, després de complir la jornada de 40 hores setmanals «que ells procuren escursar més encara», passegen o assisteixen a les diversions que més els plauen, tot comentant els temes de la guerra «com si es tractés dels partits del campionat de futbol». L'articulista contraposarà aquesta actitud censurable a l'exemple de 200 noies tarragonines que, després de treballar la jornada establerta, confeccionen gratuïtament roba d'abric per als milicians del front.[148]

Les autoritats i les organitzacions polítiques i sindicals, des del mes de novembre de 1936, adoptaran —infructuosament, com veurem— una sèrie de mesures amb l'objectiu d'intentar vertebrar la vida ciutadana al voltant de l'eix de la guerra: la instrucció militar, el treball voluntari en les fortificacions i la campanya «pro-Exèrcit Popular». El 19 de novembre «Llibertat» manifestava que tots els homes compresos entre els 21 i els 30 anys que per qualsevol concepte no havien fet el servei militar practicaven la instrucció en el Camp de Mart cada dia de 6 a 8 del matí.[149] L'endemà, E. Pruñonosa, conseller municipal

147. J. M. ALOMÀ, *Algo que subleva*, «Diari de Tarragona», 20-11-1936.

148. LUDOVICUS, *L'exemple magnífic de duescentes dones tarragonines*, «Llibertat», 8-12-1936. Vegeu també *Escoltem el jo acuso de la nostra consciència*, «Diari de Tarragona», 14-03-1937.

149. «Llibertat», 19-11-1936.

de Guerra, recordava l'obligatorietat d'assistir a la instrucció militar i advertia que els certificats mèdics que no estiguessin avalats per la Sanitat de Guerra no tindrien validesa.[150] Les posteriors crides i els avisos de prendre mesures enèrgiques evidenciaran l'incompliment d'aquestes disposicions per part de molts joves.

D'altra banda, a proposta de les centrals sindicals, es decidirà organitzar brigades de treballadors voluntaris per bastir fortificacions durant els caps de setmana. Ben aviat, però, malgrat les amenaces, bona part dels treballadors deixaran de prestar el servei en unes obres de discutible eficàcia. Antoni Llanas, d'Estat Català, criticarà la suposada voluntarietat d'aquests treballs i opinarà que les fortificacions han de ser secretes i no construïdes de cap de setmana en cap de setmana.[151]

El mes de març de 1937, la «Campanya Pro-Exèrcit Popular», entre d'altres objectius, també intentarà motivar la població de la rereguarda. Segons els cenetistes, una de les missions dels membres del Comitè Pro-Exèrcit Popular serà estructurar «la vida de la retaguardia a fin de terminar con la despreocupación y alegria en que se vive y hacer vivir la guerra; misión suya será también la de cerrar los cabarets y espectáculos que no tengan como fin un objetivo para la guerra».[152] El comitè convocarà tots els homes útils d'entre 18 i 40 anys, per impartir-los lliçons teòriques, pràctiques de fusell i bombes i marxes militars, cada dissabte i diumenge.[153] Al Morell, PSUC, JSUC, UGT, CNT i JJ.LL. acordaran la formació de grups de 15 homes per a realitzar pràctiques militars sota el comandament d'instructors locals, prevenint de l'expulsió a tots aquells que no compleixin.[154]

150. «Diari de Tarragona», 20-11-1936.

151. A. LLANAS, *Fortificacions, sí... però...*, «Llibertat», 31-12-1936. Vegeu també *Una disposició que serà lloada*, «Diari de Tarragona», 25-12-1936.

152. *Circulars del Sindicat Únic de Professions Liberals de Tarragona*. PS-MADRID 615. AHNS.

153. «Llibertat», 13 i 19-03-1937, «Endavant», 20-03-1937.

154. «Endavant», 20-03-1937.

L'escassa participació de la població en alguns festivals benèfics també motivarà les crítiques d'alguns dirigents i militants. A mitjan novembre de 1936 l'òrgan del POUM, «Acció», publicava, entre la decepció i l'esperança, aquest comentari:

> «Estem vivint una guerra civil, una revolució social. Malgrat tot Tarragona dorm. Tarragona no acut als mítings, ni fa cas de les crides altruistes dels Socors Roig del POUM ni de la veu del SRI. Tarragona passeja rambla amunt i rambla avall, ben abrigada, ben peixada, satisfeta i amb absoluta tranquil·litat. (...) és aquesta la Tarragona dels obrers?... No! La nostra Tarragona ha d'imposar-se. La Tarragona negra, ensotanada i estrellada, serà anihilada per la Tarragona roja, revolucionària».[155]

Washington Valls, president del CADCI, denunciarà l'existència de treballadors que es neguen a aportar l'ajut material per a la guerra, que protesten quan han de fer efectives les quantitats equivalents a un dia d'haver acordades per les centrals sindicals i que no col·laboren en la recaptació del «Dia de Madrid».[156] En el mateix sentit, Francesc Mialet, del Morell, desaprovarà l'actitud de tots aquells que no assisteixen als actes de solidaritat amb l'excusa «de que fa calor» i preguntarà al lector si al cafè no fa calor o si els soldats que lluiten al front no pateixen les altes temperatures.[157]

Les mesures dels nous dirigents havien d'incidir per força en el món lúdic. Si malgrat tots els articles que comminaven a viure la guerra els homes continuaven assistint als espectacles frívols, s'imposava l'adopció de mesures de limitació d'horaris, i, fins i tot, la prohibició. L'11 de novembre de 1936 una entitat tarragonina decidirà suprimir els tradicionals balls de diumenge «fins al moment que resultin oportuns i grats al poble antifeixista».[158] En aquest sentit cal entendre

155. «Acció», 19-12-1936.
156. W. VALLS, *¡Tot per la guerra!*, «Llibertat», 24-03-1937.
157. F. MIALET, «Endavant», 26-06-1937.
158. *Ja no hi ha més ball*, «Diari de Tarragona», 11-11-1936. Vegeu també LUDOVICUS, *El dret a divertir-se*, «Llibertat», 3-12-1936.

també la suspensió del Campionat de Futbol de Catalunya i les disposicions del delegat d'Ordre Públic, Joan Rodríguez, retallant l'horari dels prostíbuls i clausurant els dos cabarets de la ciutat.

Malgrat les crítiques dels militants més lúcids i l'aplicació d'algunes tímides mesures coercitives, bona part de la població continuarà vivint d'esquena a la guerra. Si a començaments d'agost de 1936 podem justificar aquesta actitud en la impossibilitat que l'opinió pública es fes càrrec de la idea d'una guerra llarga i devastadora, a mitjan 1937 el decurs negatiu dels esdeveniments era prou palès: les tropes de Franco ja havien ocupat Sant Sebastià (13-09-1936), Màlaga (8-02-1937) i Bilbao (19-06-1937). D'altra banda, la passivitat de la rereguarda esdevenia agent desmoralitzador del combatent que venia de permís amb el llast de les mancances i les misèries del front. Miquel Rion, un milicià de les JCI-POUM, exposava així les seves impressions:

> «La vida de les ciutats, ofereix un contrast amb la del Front. A les ciutats sembla que no hi hagi passat absolutament res. El luxe, els divertiments i la moixiganga, continuen en més increment que en temps normal.
>
> »Mentre ací hi ha fastuositat i despreocupació, allí hi trobem fred, privacions, sacrificis, pluges...».[159]

George Orwell, durant un permís a Barcelona l'abril de 1937, contempla amb incredulitat i sorpresa la indiferència general que hi ha respecte a la guerra. A Tarragona, l'escriptor anglès observa com «la vida normal d'una ciutat marina elegant continuava gairebé sense distorsions».[160] Els primers dies de juliol, procedents del front d'Aragó, arriben amb permís a Tarragona un grup de soldats de l'extingit Regiment Almansa, els quals queden astorats en copsar l'ambient eufòric i plaent de la ciutat.

159. M. Rion, *El front i la reraguarda*, «Acció», 12-12-1936.
160. G. Orwell, *Homenatge a Catalunya*, p. 116.

«Se han dado una vuelta por la Rambla y han podido constatar, de un simple golpe ocular, que "Pocholo" y "Tonin" siguen en su ardua tarea de atormentar los corazones y los oidos de las tiernas gacelas femeninas persiguiéndolas con celo de faunos.

»¿Que hay guerra? ¡Y qué! el partido nos ha dicho que la ganaremos.»[161]

Durant els primers sis mesos del 1937 la tònica general de la vida a la rereguarda, si més no pel que fa a una part considerable de la societat, continua essent d'indiferència, indolència o optimisme. Unes actituds repetidament criticades per homes que pertanyen a les diferents organitzacions antifeixistes, els escrits dels quals omplen les pàgines de tota la premsa local.[162] És obvi que en el transcurs d'un any, de mitjan juliol de 1936 a mitjan juliol de 1937, aquesta societat ha rebut diferents senyals de l'existència més o menys propera del conflicte bèl·lic: l'amenaça del desembarcament a Roses, l'arribada de nens refugiats i de població desplaçada de les zones ocupades d'Extremadura i Màlaga, les baixes de milicians i soldats del front d'Aragó, les mobilitzacions de lleves, les notícies dels bombardeigs aeris de Flix, Tortosa i Reus, el bombardeig naval de Tarragona el 14 d'abril i el bombardeig sense conseqüències sobre el port el dia 27 de maig... Així mateix, a més de les crítiques esmentades, les autoritats i les organitzacions polítiques i sindicals han intentat incidir en la percepció col·lectiva, amb més o menys èxit, limitant el món lúdic i incentivant la instrucció premilitar, el treball de fortificacions i les campanyes de solidaritat o de l'Exèrcit Popular. Cal esmentar també el recurs utilitzat, principalment pel PSUC i ERC, de plantejar el conflicte com una guerra d'independèn-

161. *El mejor de los mundos*, «Diari de Tarragona», 8-07-1937.

162. Vegeu LUDOVICUS, *Allò a que ens obliga la guerra*, «Llibertat», 9-01-1937; *La responsabilitat de la reraguarda*, «Endavant», 21-01-1937; *Pensem en la guerra*, «Llibertat», 28-03-1937; *Estem en guerra*, «Llibertat», 17-06-1937; *Quan acabarem amb les paradoxes de la revolució*, «Llibertat», 18-06-1937; J. P. VIRGILI, *La guerra civil a Tarragona*, vol. II, p. 180.

cia contra la invasió del feixisme estranger representat pels exèrcits italià i alemany.[163]

D'altra banda, la intencionada distorsió i manipulació de les notícies de premsa i ràdio que informaven sobre els esdeveniments dels fronts de combat, presentant victòries i avanços falsos i retirades «estratègiques», més que aixecar la moral provocava l'efecte contrari en restar credibilitat a la informació.[164]

Tanmateix, no serà fins als bombardeigs aeris de l'aviació italiana procedent de Mallorca del dia 17 de juny de 1937 —amb 9 morts i 48 ferits—, i, especialment, el del dia 19 de juliol —amb 51 víctimes mortals i 104 ferits—[165] quan la població tarragonina sentirà en la seva pròpia pell tot el dramatisme de la guerra. Així doncs, pel que fa a la consciència col·lectiva del conflicte, podem parlar d'un abans i un després del tràgic 19 de juliol de 1937. La normalitat o la indiferència anterior es capgiraran i es transformaran en sentiments d'odi i ràbia. Això no obstant, la impotència davant els bombardeigs indiscriminats de l'aviació facciosa conduirà també al pessimisme, a la desmoralització i al pànic.

> «Ara, quan havem començat a sentir els efectes que la guerra comporta, és quan molts esperits pusil·lànimes, que fins ara vivien en plena eufòria, omplint els cafès i els carrers de la ciutat, on exhibien el seu inconscient tanmefutisme i la seva alegria pueril, és quan havem caigut a l'extrem contrari. I de l'optimisme a ultrança havem passat sense transició al pessimisme més exagerat. Tot són cares llargues, mitges veus i nerviosisme. (...) a la ciutat hi ha hagut una tragèdia sí, però és que els de la ciutat ens crèiem que tot ens ho havien de donar fet els del front?»[166]

163. Vegeu el discurs de Manuel Galès en el míting d'ERC del 10 de gener de 1937, «Llibertat», 12-01-1937; J. MADARRO, «Endavant», 20-03-1937; J. FUENTES, *La juventud en armas*, «Endavant», 27-03-1937.

164. Vegeu J. PEIRÓ, *Els infladors*, *op. cit.*, pp. 145-147; R. FRANQUET, *op. cit.*, p. 189; J. P. VIRGILI, *op. cit.*, vol. I, p. 189.

165. Vegeu F. J. GONZÁLEZ-HUIX, *El asedio aéreo de Tarragona*, pp. 30-36.

166. *Una mica més de coratge*, «Llibertat», 27-04-1937.

Malgrat l'impacte dels primers bombardeigs assassins, que s'abatran sobre la ciutat durant vint mesos, encara continuarem observant, tot i que amb menys freqüència, algunes demostracions de frivolitat. Ara, però, aquest comportament pot ser explicat per la necessitat d'evasió i d'esbargiment imprescindible per a poder suportar la tragèdia i el perill de les bombes italianes. El 9 de setembre, cinc dies després de lluitar contra les flames de l'incendi de la Factoria de la Campsa —bombardejada el dia 4 de setembre—, se celebra el sopar ofert als bombers de Tarragona, Reus i Barcelona al Restaurant Miramar: 51 sopars extres a 22 pta. cobert, 25 botelles de vi René Barbier a 5,50 pta. cada una, 32 botelles de xampany extra a 12,50 pta. l'ampolla, 51 cafès i 95 copes de licor. La factura abonada per l'Ajuntament de Tarragona s'elevarà a 1.793 pta., és a dir més de 35 pta. per cada bomber, xifra considerable si tenim en compte que el jornal bàsic era de 10 pta.[167] Tanmateix el sacrifici d'aquells homes justificava prou bé la necessitat d'esplaiar-se menjant i bevent.

Òbviament, és impossible valorar quantitativament el grau d'inconsciència envers la guerra que existia entre la població tarragonina abans de l'estiu de 1937. En tot cas era considerable i per aquest motiu provocà una onada de crítiques a la premsa i l'adopció de diverses mesures per part de les autoritats, els partits i els sindicats. Això no obstant, la divisió que es patia en el si del bloc antifeixista i els enfrontaments entre els diferents sectors oposats, que esdevindran fatals en produir-se els fets de Maig de 1937, havien de dificultar la configuració d'una consciència de guerra que mobilitzés massivament les classes populars. Progressivament, la societat anirà identificant i definint l'enemic, però des de l'inici de la guerra les dificultats per a reconèixer el bàndol propi augmentaran i s'esvairan en una barreja de sigles englobades sota una concepció genèrica d'oposició: l'antifeixisme. Un mot que agrupava tots

167. Factura de l'Hotel Restaurant Miramar presentada a l'Ajuntament de Tarragona, 14-09-1937. AMT.

aquells militants i afiliats sabedors que lluitaven contra els militars rebels, però que pertanyien a organitzacions que defensaven uns postulats i uns objectius diferents, moltes vegades, contradictoris.

4.2. La resistència proletària al treball

4.2.1. *La problemàtica de l'atur forçós*

El problema de l'atur forçós, endèmic i creixent durant la dècada dels anys trenta, esdevingué un dels inconvenients més greus que hagué de patir l'economia catalana durant els dos anys i mig de guerra civil. Els efectes de la depressió econòmica mundial, iniciada l'any 1929, repercutiren en l'economia espanyola amb la caiguda de les exportacions, la paralització de la inversió estrangera i la interrupció del flux emigratori. A més, en el sector industrial, la situació creada per la contracció del consum i l'excés de producció havia de comportar una política empresarial de contenció i restricció de les plantilles. Tot això coincidint amb el creixement demogràfic de la població potencialment activa.[168]

A Catalunya, les xifres d'atur forçós global, total o parcial afectaven, durant el mes de juny de 1936, 72.782 obrers, amb un índex d'atur del 7'5 % de la població obrera.[169] Durant els anys 1935 i 1936, a Tarragona es registrava una xifra d'aturats inferior al miler de persones, amb un índex del 8 % respecte del total de la població activa. Cal assenyalar, però, que aquesta taxa d'atur gairebé s'havia triplicat des de l'any 1933.[170]

Com assenyala M. Duch, l'atur colpejava els treballadors del port i, especialment, els obrers de la construcció. En aquest sector, l'abril de 1935 es comptabilitzaren 500 treballadors en

168. Vegeu A. Soto, *op. cit.*, pp. 345-360.
169. Vegeu J. M. Bricall, *op. cit.*, pp. 85-92.
170. Vegeu M. Duch, *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona (1931-1936)*, pp. 47-534; M. Duch, *op. cit.*, p. 51.

atur total i 605 en atur parcial. Davant l'absència d'un sistema de subsidis d'atur, l'agreujament de la situació farà que el pensament predominant entre la massa obrera sigui la preocupació per mantenir un lloc de treball estable. El dia 16 de maig de 1936, el president del Sindicat del Ram de la Fusta adreçava una carta a l'enginyer director d'obres del port de Tarragona en la qual exposava la dramàtica situació de molts obrers:

> «(...) el trist panorama que tenen a la vista els obrers en atur forçós que malgrat estar freturosos de guanyar una setmanada els hi és impossible trobar col·locació i que en plena joventut es veuen condemnats a una esterilitat aclaparadora en la que els dies són anys i les setmanes segles, per no poder portar a la família el més indispensable per a subvenir les quotidianes necessitats (...)».[171]

Per intentar apaivagar els efectes de l'atur forçós, tant des de la Comissaria Delegada de la Generalitat a Tarragona com des de l'Ajuntament, es projectarà un pla de les principals obres públiques, obres necessàries per a aconseguir un doble objectiu: millorar la qualitat de vida i lluitar contra l'atur. Malgrat tot, l'elevat índex d'atur continuarà de manera persistent.

En aquesta difícil conjuntura, després de la sotragada del 19 juliol, els poders públics existents —ajuntaments i Comissaria de la Generalitat a Tarragona— es veieren empesos pels sindicats obrers a donar solucions immediates al problema de l'atur. No només per alleugerir les conseqüències socials que provocava la desocupació, sinó també per mantenir enquadrats els aturats i d'aquesta manera assegurar l'ordre públic, sobretot després de la desarticulació o desaparició de les forces que vetllaven pel seu compliment. Així, doncs, a continuació, tractarem sobre l'ingent esforç realitzat per l'administració local i autonòmica per finançar la construcció d'unes obres públiques que havien d'ocupar el màxim nombre d'obrers en atur.

171. Correspondència, 1936. AHPT.

Deu dies després de l'intent de sollevament militar, el comissari de la Generalitat a Tarragona comunicava al conseller de Treball i al conseller de Defensa que, amb l'objecte de donar treball a la nombrosa població obrera que es trobava en atur forçós total, «m'he vist obligat a començar les obres de construcció d'un camp d'aterratge, projectat el setembre de 1933 i pendent de resolució a l'Institut contra l'Atur Forçós, en el terme de Vilaseca».[172] La urgència per a trobar solucions immediates forçava el comissari Lluís Mestres a decidir pel seu compte l'expropiació de les finques afectades i a iniciar els treballs el dos d'agost de 1936.[173] D'altra banda, també s'executaran obres en el desenrunament del convent de Santa Clara i l'arranjament de l'Hospital de Sang. Només entre el dos d'agost i el dotze de setembre, l'import dels jornals satisfets serà de 164.950 pta.

OBRERS I JORNALS EMPRATS PER LA COMISSARIA DELEGADA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA A TARRAGONA EN OBRES PÚBLIQUES, DEL 2 D'AGOST AL 12 DE SETEMBRE DE 1936

	Camp d'aviació de la Pineda	*Convent de Sta. Clara i Hospital de Sang*	*Total obrers*	*Jornals*
2 a 8 d'agost	213	45	258	13.660
10 a 15 d'agost	284	63	347	18.610
17 a 22 d'agost	353	68	421	23.557
24 a 29 d'agost	427	77	504	29.099
31 a 5 de setembre	573	75	648	36.374
7 a 12 de setembre	677	78	755	43.648

Font: *Expedients de Governació*. 1936. ADT. Elaboració pròpia.

172. *Expedients de Governació*, 1936. ADT.

173. Les obres del camp d'aviació de la Pineda finalitzaran el 31 d'agost de 1937. Es construïren tres pistes d'aterratge, una de 1.200 metres i dues de 1.000 metres. Per accedir a les instal·lacions fou arranjada una carretera amb dos passos elevats sobre la via del tren que enllaçava amb la carretera de València. El camp no fou d'utilitat fins a començaments de 1938 quan s'instal·là una esquadreta d'avions de caça. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, pp. 64-68, HMT.

Paral·lelament a l'inici i execució de les obres públiques desenvolupades per la Comissaria de la Generalitat, que arribaren a ocupar 755 treballadors, els ajuntaments emprendran accions similars. La pressió dels aturats i dels seus representants sindicals obligarà a prioritzar el fet de donar treball a més treballadors per sobre de la necessitat o utilitat de l'obra en si mateixa.

En aquest sentit, a l'Ajuntament de Tarragona, el ritme de l'ampliació de l'oferta de treball seguirà un augment constant, passant dels 53 assalariats ocupats en obres públiques municipals durant el mes de juny de 1936 als 923 obrers del mes de març de 1937.

MITJANA DIÀRIA D'OBRERS OCUPATS
PER L'AJUNTAMENT DE TARRAGONA (1936-1937)

	1936	*1937*	*1938*
gener	59	823	686
febrer	51	730	520
març	31	923	528
abril	39	757	630
maig	27	637	389
juny	30	609	488
juliol	53	699	306
agost	67	558	216
setembre	158	515	243
octubre	757	726	206
novembre	708	532	232
desembre	589	554	256

Font: *Estadístiques de la inversió de la mà d'obra en l'execució d'obres públiques.* Servei Provincial d'Estadística de Tarragona, 1939. F-3. AHT. Elaboració pròpia.

La successiva incorporació de les lleves militars i la mobilització civil de tots els homes entre 18 i 50 anys que es troben en atur, decretada el 7 de desembre de 1937,[174] reduiran sensiblement la taxa d'ocupació en les obres públiques, reducció que serà significativa, sobretot, durant l'any 1938.

Com a mostra de l'esforç dels ajuntaments en la seva lluita contra l'atur, vegem el quadre que mostra la mitjana mensual d'obrers ocupats en obres públiques entre 1933 i 1938:

MITJANA MENSUAL D'OBRERS OCUPATS EN OBRES PÚBLIQUES

	1933	*1934*	*1935*	*1936*	*1937*	*1938*
Ajuntament de Tarragona	67	66	72	214	672	391
Ajuntaments de la resta de la província	114	107	140	251	927	438
Total província	181	173	212	465	1.599	829

Font: *Estadístiques de la inversió de la mà d'obra en l'execució d'obres públiques*. Servei Provincial d'Estadística de Tarragona, 1939. F-3. AHT. Elaboració pròpia.

La paralització de les obres generades per la iniciativa privada esdevé gairebé absoluta. L'any 1937, l'Ajuntament de Tarragona només va rebre la sol·licitud de sis permisos de construcció, tots ells provocats per la disseminació de la població a causa dels bombardeigs: tres casetes, dos coberts i l'addició d'un pis; totes aquestes obres es realitzaven per condicionar els masos que envoltaven la ciutat. Durant l'any 1938, ja no es va sol·licitar cap permís de construcció.

Així doncs, totes les obres que donaven feina als aturats seran únicament finançades amb cabals públics. A més dels tre-

174. DOGC, 7-12-1937.

balls esmentats realitzats per la Comissaria de la Generalitat, l'Ajuntament de Tarragona arranjarà l'avinguda Pau Casals —l'actual Rovira i Virgili— que havia d'enllaçar la Rambla 14 d'Abril i l'avinguda de Catalunya. Altres obres realitzades foren: desenrunament de Santa Maria del Miracle i neteja de les primeres restes de l'amfiteatre romà, treballs en els jardins i terrenys del Seminari annexos a les muralles, amb la recuperació del pas de ronda, i l'ampliació de la plaça del Palau de l'Arquebisbe, amb l'enderrocament d'algunes residències conventuals. Malgrat tot, el decurs de la guerra obligarà, des de juny de 1937, a concentrar tota l'activitat en la construcció de la xarxa de refugis antiaeris.[175]

La inversió pública destinada només a satisfer els jornals fou enorme i a Tarragona es va passar d'una despesa de 177.498 pta. l'any 1935 a 2.219.403 l'any 1937. El total de les obres realitzades pels ajuntaments de la província de Tarragona i de la Secció de Vies i Obres de la Generalitat anava de les 343.166 pta. de l'any 1935 a 5.594.259 de l'any 1937.

Per poder finançar totes aquestes inversions, tant l'Ajuntament com la Comissaria Delegada de la Generalitat sol·licitaran repetides vegades diferents crèdits i subvencions. Generalment, l'ajut concedit no arribarà a cobrir el 17 % del pressupost total de l'obra. El juny de 1937, la Corporació Municipal sol·licità un milió i mig de pessetes a la Delegación Regional de la Junta Nacional Contra el Paro per a la realització de diferents obres públiques; només li són concedides 256.367 pta.[176] Un mes més tard, dels dos milions demanats a la Conselleria de Treball i Obres Públiques de la Generalitat només són aprovades 300.000 pta.[177]

175. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, pp. 64-68. HMT.
176. Comissió Permanent, 11-06-1937. AMT.
177. Comissió Permanent, 2-07-1937. AMT.

IMPORT TOTAL DELS JORNALS SATISFETS PER L'ADMINISTRACIÓ LOCAL I PROVINCIAL EN TREBALLS D'OBRES PÚBLIQUES

	1933	*1934*	*1935*	*1936*	*1937*	*1938*
Ajuntament de Tarragona	190.180	166.512	177.498	501.402	2.219.403	1.901.310
Ajuntament de Torredembarra	1.850	578	1.988	22.991	24.336	25.537
Ajuntaments de la resta de la província	67.058	65.159	87.441	528.906	2.981.147	2.092.198
Vies i obres provincials de la Generalitat	17.666	23.781	76.239	97.916	369.373	311.639
Totals ajuntaments i vies i obres provincials	276.754	256.030	343.166	1.151.215	5.594.259	4.330.684

Font: *Estadístiques de la inversió de la mà d'obra en l'execució d'obres públiques*. Servei Provincial d'Estadística de Tarragona, 1939. F-3. AHT. Elaboració pròpia.

Els sindicats d'oficis diversos de la CNT i de la UGT, amb 819 i 506 afiliats respectivament, centralitzaven els obrers no qualificats i els treballadors en atur forçós d'altres sectors econòmics i organitzaven les llistes de desocupats que havien de treballar en les obres públiques. Tanmateix, els obrers cobraven el jornal directament de l'administració. En aquest sentit l'Ajuntament actuava com una mena de gran empresa constructora que a més de procurar els materials mantenia la direcció tècnica. Malgrat tot, el control i organització del treball anava a càrrec dels delegats sindicals, amb els resultats negatius que analitzarem en els dos apartats següents. Lluís de Salvador manifesta que, atesa la manca de rendiment, les obres «costaren a la població quatre o cinc vegades més del que haguessin costat fetes en temps normals i per compte de qualsevol contractista. Obres la duració normals de les quals

àdhuc en règim de treball de quaranta hores, eran de dos mesos, es perllongaren fins a un any i encara més sense justificació de cap mena».[178] Les afirmacions de Lluís de Salvador queden paleses en el quadre que recull el percentatge del cost de la mà d'obra en relació amb el cost total de l'obra.

PERCENTATGE DEL COST DE LA MÀ D'OBRA
EN RELACIÓ AMB EL COST TOTAL DE L'OBRA

	1933	*1934*	*1935*	*1936*	*1937*	*1938*
Ajuntament de Tarragona	50 %	60 %	63 %	89 %	96 %	82 %
Ajuntament de la província sense Tarragona	48 %	45 %	42 %	51 %	67 %	75 %
Vies i obres provincials de la Generalitat	60 %	50 %	77 %	73 %	56 %	82 %
Percentatge total	52 %	51 %	60 %	71 %	73 %	79 %

Font: *Estadístiques de la inversió de la mà d'obra en l'execució d'obres públiques*. Servei Provincial d'Estadística de Tarragona, 1939. F-3. AHT. Elaboració pròpia.

La immigració fou un altre dels aspectes que també incidí en la problemàtica de l'atur forçós. L'any 1933, J. Borrell i Macià considerava una de les causes específiques de l'atur forçós a Catalunya el desordenat moviment migratori. Fugint de la manca de treball que es registra en algunes províncies espanyoles, principalment Múrcia i Almeria, un gran nombre de treballadors no especialitzats emigraren a Catalunya atrets per l'oferta de treball generada per les obres públiques de la Dictadura de Primo de Rivera.[179]

178. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 88. HMT.
179. Vegeu J. BORRELL, *L'atur forçós a Catalunya. Causes específiques i remeis possibles*, p. 59.

Tot i que també cal tenir en compte els immigrats procedents del món rural més proper, entre 1923 i 1936, la ciutat de Tarragona es convertí en un autèntic centre receptor i registrà un augment de la població per immigració de 1.169 persones. És a dir, l'any 1936, un 3,72 % de la població era d'origen forà. De manera similar, en el mateix període, a Torredembarra hi haurà un augment per immigració del 4,25 %, i a la Pobla de Mafumet, del 5,20 %.[180] A més d'aquesta immigració quantificada oficialment, també cal tenir en compte els moviments de població més puntuals i estacionals que no queden registrats estadísticament. Davant la manca de treball, a partir de l'any 1931, els treballadors en atur reivindicaven la prohibició d'oferir feina als obrers forans mentre hi hagués tarragonins en atur.[181]

Durant el període de la guerra civil, provocat per la progressiva ocupació de zones lleials per part de l'exèrcit nacionalista, el nombre de refugiats procedents d'altres zones d'Espanya que arribaran a Catalunya augmentarà constantment. A finals de 1936, segons J. M. Bricall, ja hi havia a Catalunya prop de 300.000 refugiats.[182] En aquesta situació, la defensa de l'endogàmia laboral per part dels residents de Tarragona es mantingué i fins i tot s'enfortí.

A Tarragona, el novembre de 1936, els consellers municipals Valle (PSUC), Pruñonosa, Alomà i Rueda (CNT), i Pechs (POUM), després d'exposar la manca de treball que afecta els obrers dels sectors metal·lúrgic i de la construcció, així com el peonatge no qualificat d'Oficis Diversos, manifesten «que els fills de la ciutat i els residents de molts anys estan mancats de feina mentre hi ha forasters ocupats en diverses obres públiques».[183] En la mateixa sessió s'acordà celebrar una reunió amb les federacions locals de la UGT i de la CNT per tal de res-

180. Vegeu GENERALITAT DE CATALUNYA, *Moviments demogràfics i de població a Catalunya*, p. 90.

181. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, p. 49.

182. Vegeu J. M. BRICALL, *op. cit.*, pp. 93-97.

183. Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona, 06-11-1936. AMT.

tringir la feina als treballadors forans. A la recerca de noves i immediates solucions, la UGT proposarà destinar els obrers no residents en atur a Albalate, localitat aragonesa on hi ha destacada la Columna Tarragona, amb l'objecte de fer-los treballar en les obres de fortificació del front.[184] Així mateix, el març de 1937, l'Ajuntament acordarà que tots els obrers que no residien a Tarragona abans del 19 de juliol hauran de posar-se a disposició del conseller de Defensa de la Generalitat de Catalunya i ser considerats com a mobilitzats de guerra.

Un altre exemple de l'autarquia laboral de Tarragona prové de la denúncia formulada per la Cooperativa de Boters «La Nova Obrera» de Torredembarra a la Comissió Executiva de la UGT a València. La queixa posa de manifest l'absència de treball, el fet que des de la creació de la cooperativa només han percebut 25 pta. setmanals, gràcies al crèdit de l'Ajuntament de Torredembarra, i, finalment, que la Cooperativa de Boters de Tarragona, únic lloc on poden vendre les seves bótes, els ha notificat que «no pensáramos de entrar ni un solo casco ni ningún operario en dicha población».[185]

Obligats a responsabilitzar-se de la utilització dels cabals municipals, els consellers de l'Ajuntament —representants del ventall polític i sindical antifeixista— hauran de negociar constantment amb els delegats dels Sindicats d'Oficis Diversos de la UGT i de la CNT, sindicats que actuaven gairebé com una oficina de col·locació. La fixació del nombre màxim de treballadors ocupats per l'Ajuntament serà un dels motius de disputa. El setembre de 1936, l'alcalde es queixarà al secretari de la Federació Local de la UGT que les organitzacions obreres acostumen a enviar un nombre superior de treballadors dels que són realment necessaris, donant-se el cas d'obrers que no tenen eines suficients per a treballar. Mesos més tard, el conseller Icart (ERC) exposarà la imminent fallida de

184. *Actes de la Federació Local de la UGT*, 17-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

185. Correspondència, 6-01-1937. AH-45-52 UGT-CE. FPI. Vegeu també *Actes de l'Ajuntament de Torredembarra*, 3-10-1936. AMTR.

les finances municipals si es continua amb aquest ritme de despeses i que la distribució del treball ha de ser dirigida des de les oficines municipals, ja que «no es pot fer càrrec l'Ajuntament de tot aquell que sense més ni més compareix a treballar».[186]

La negociació per a determinar el jornal també serà un dels aspectes més controvertits. Les reivindicacions dels delegats sindicals que representen els obrers ocupats en les obres públiques havien de xocar forçosament amb l'agreujament de les finances municipals. D'acord amb el Decret de 25 de juliol, que preveia l'augment del 15 %, els treballadors de les obres públiques cobraven un jornal de 9,20 pta., és a dir 55,20 pta. a la setmana. El febrer de 1937, els Sindicats d'Oficis Diversos UGT i CNT, tot i que consideren «que no son los momentos adecuados para formular peticiones», demanen 80 pta. pels majors de 18 anys i 55,20 pta. pels obrers de 15 a 18 anys. L'augment reclamat representava un 58 % més del jornal que es pagava abans de juliol de 1936.[187] Valle, conseller de Foment i representant del PSUC, prèvia declaració d'ésser defensor del moviment obrer, exposarà la crítica situació de la hisenda municipal:

> «El que sotasigna ha propugnat sempre el benestar de la classe treballadora que durant tants anys ha sigut víctima de l'explotació capitalista; però en les circumstàncies actuals es precís que la millora econòmica del proletariat dependent del municipi, segueixi el ritme que marquen les disponibilitats econòmiques de l'Ajuntament, que avui es troba en una situació molt crítica (...)».[188]

A finals d'abril, malgrat les repetides reunions entre els Sindicats d'Oficis Diversos i els consellers municipals de la UGT i de la CNT, només s'ha aconseguit que l'Ajuntament accedeixi a augmentar el jornal i el fixi en 10 pta. diàries. Un any

186. Carta de l'alcalde actal. a la UGT, 07-09-1936. AMT.
187. *Expedients de Foment*, 03-02-1937. AMT.
188. *Expedients de Foment*, 05-02-1937. AMT.

més tard, a petició dels esmentats sindicats, la Direcció General del Treball notificarà a l'Ajuntament que està incomplint les bases de treball del ram de la construcció. La resposta de l'Ajuntament és clara i demostra el sentit últim de les obres públiques municipals:

> «(...) no es pot parlar de bases de treball ni de jornals, ja que a part del poc rendiment que ha donat aquest peonatge, es tracta d'un subsidi contra l'atur forçós més que d'un salari».[189]

Davant l'actitud dels obrers, que amenacen amb una vaga, i de l'Ajuntament, que per manca de pressupost vol acomiadar-los a tots, el juny de 1938 les federacions locals de la UGT i la CNT, d'acord amb els representants municipals, decideixen dissoldre les seccions d'oficis diversos.[190] És simptomàtic el fet que després d'aquest contenciós l'Ajuntament torna a contractar obres directament a empresaris privats. Se subhasta la construcció d'una illa de nínxols i s'accepta l'oferta de l'empresari Pellicer, que ha presentat un pressupost més baix que els proposats per la Societat de Paletes i la Societat de Picapedrers.[191]

A més d'expressar l'important esforç econòmic dels ajuntaments i de la Generalitat de Catalunya per alleugerir els efectes de l'atur forçós enmig d'una conjuntura de guerra civil, s'han apuntat altres factors que, junt amb la relaxació de la disciplina laboral, tingueren incidència en la manca de rendiment. En primer lloc, la deficient i irracional distribució del treball per part d'alguns delegats d'Oficis Diversos. En segon terme, la considerable presència d'obrers forasters. Finalment, la percepció d'un salari baix i insuficient que, d'altra banda, la crítica situació dels recursos públics no permet augmentar i la inestabilitat mateix del treball.

189. Comissió de Govern, 23-04-1938. AMT.
190. Sessió extraordinària de la Comissió de Govern i les representacions de les federacions locals UGT-CNT, 16-06-1938. AMT.
191. Comissió de Govern, 03-06-1938. AMT.

4.2.2. *La jornada laboral i la manca de rendiment*

El descens de la producció que es registrà durant tot el període de la guerra civil com a conseqüència del fort impacte econòmic comportà la manca d'avituallament de primeres matèries i la pèrdua de mercats, fets que han estat analitzats per Josep M. Bricall.[192] Més enllà d'aquests factors, implícits en la conjuntura d'una economia catalana en el marc de la guerra civil espanyola, els quals, evidentment, incideixen decisivament en el descens de la producció, ens interessa estudiar un altre aspecte, difícilment quantificable, però que també havia d'influir en la reducció de l'índex de productivitat. Ens referim a l'actitud de l'assalariat davant del treball.

Durant la segona meitat del segle XIX, la progressiva implantació de la segona Revolució Industrial provocà una sèrie de canvis irreversibles en l'àmbit de l'organització del món del treball: racionalització, divisió del treball, alienació i depauperació. Canvis que motivaren una desvaloració del treball en si mateix i que conduïren a l'eliminació de qualsevol sentiment de satisfacció per la labor realitzada. L'assalariat, sense poder gaudir ni enorgullir-se de la seva pròpia tasca, davant la intensificació de la producció i la llarga jornada laboral, només troba com a única justificació del seu esforç la gratificació immediata, el salari. En aquesta situació, que s'accelera en el segle XX, «observamos una persistente resistencia al trabajo por parte de muchos asalariados. Hay un rechazo a la férrea disciplina que implica la fábrica, a la productividad intensiva y a la larga y agotadora jornada laboral».[193]

Aquesta resistència al treball, segons M. Seidman, adoptarà diferents formes d'expressió: absentisme, manca de puntualitat, malaltia simulada, robatoris, sabotatges, vaga de braços caiguts, indisciplina i apatia laboral.[194]

192. J. M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat 1936-1939)*, vol. I, pp. 47-67.

193. M. AIZPURU, A. RIVERA, *Manual de historia social del trabajo*, p. 21.

194. M. SEIDMAN, *Hacia una historia de la resistencia proletaria al trabajo*,

Contra l'opinió de molts autors socialistes del segle XIX, com Louis Blanc,[195] que defensaven una percepció positiva del treball, l'any 1883, Paul Lafargue, gendre de Karl Marx, argumentava que si «la classe obrera s'aixequés amb la seva força terrible, no pas per reclamar els Drets de l'Home, que només són els drets de l'explotació capitalista, ni el Dret al Treball, que no és res més que el Dret a la misèria, sinó per forjar una llei implacable que prohibís de treballar a tot home més de tres hores per dia, la Terra, la vella Terra, estremint-se d'alegria, sentiria agitar-se en ella un nou univers (...)».[196]

Malgrat la tesi polèmica de Paul Lafargue, els teòrics del moviment obrer, tant els defensors de l'anàlisi marxista com els propagadors de l'ideari anarquista,[197] cerquen la causa de la desvaloració del treball en el sistema capitalista més que no pas en la crisi provocada per la segona Revolució Industrial en l'organització de la societat. En aquest sentit, l'abolició del sistema capitalista i l'establiment d'un Estat socialista, com és el cas de la Unió Soviètica després de la revolució d'Octubre de 1917, haurien d'haver fet desaparèixer l'alienació en el treball. Així mateix, a Catalunya, després del juliol de 1936, l'assumpció de diferents graus de poder polític i econòmic per part dels partits polítics i sindicats que s'autoatorguen la representativitat de les classes treballadores, hauria d'haver significat una revaloració del treball entre els assalariats. Pel que fa a l'àmbit de Tarragona, veurem com la resistència al treball continuarà essent ben present.

---

p. 33. En el mateix sentit, és molt interessant l'aportació d'A. MONJO i C. VEGA, *Història d'una indústria catalana col·lectivitzada. Els treballadors i la guerra civil*, pp. 118-126 i 166-168.

195. Citat per J. L. Martín Ramos a l'estudi preliminar de la reedició d'*El dret a la peresa*. Louis Blanc (1811-1882) fou un dels principals teòrics de la reivindicació del dret al treball.

196. P. LAFARGUE, *El dret a la peresa*, p. 152. L'obra polèmica de Paul Lafargue, tot i que no es pot considerar un text marxista, tingué una àmplia difusió entre el moviment obrer, essent reeditada en vuit ocasions entre 1896 i 1937.

197. Vegeu K. MARX, F. ENGELS, *Manifest del partit comunista*, i J. PIQUÉ, *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme*.

La implantació de la jornada laboral de vuit hores, de dilluns a dissabte, fou una de les aspiracions més reivindicades pel moviment obrer. A Espanya, aquesta setmana de 48 hores s'aplicarà, de manera generalitzada, a partir de l'octubre de 1919. Malgrat tot, era costum treballar més hores, les quals es cobraven com a temps de treball extraordinari.[198] Durant la dècada dels trenta, la legislació laboral republicana permetrà la progressiva implantació de la setmana anglesa sempre que es compti amb l'acord d'ambdues parts i es recuperin les hores no treballades el dissabte mitjançant un augment de la jornada ordinària els altres dies. D'altra banda, com a solució a la problemàtica de l'atur forçós, en alguns fòrums obrers internacionals es comença a reivindicar la setmana de 44 hores i fins i tot la de 40 hores.[199] Malgrat tot, aquestes peticions no són acceptades per les autoritats laborals espanyoles ni per les de la resta de països occidentals.

La sotragada revolucionària de juliol de 1936 tindrà com a conseqüència immediata la declaració de la jornada de 40 hores setmanals pel Decret de 24-07-36, que «haurà de permetre la desaparició ràpida de l'atur forçós en les activitats econòmiques de Catalunya».[200]

Optar per la reducció de la jornada laboral de la setmana de 40 hores, a més de no ser una reivindicació obrera massa estesa,[201] i de no significar cap mena d'avenç en la lluita contra l'atur, és paradoxal en un moment de conflicte bèl·lic en què cal intensificar la producció. Vint mesos més tard s'argumentarà que «fou implantada en un moment d'eufòria, quan vençuda la

198. A. SOTO, *El trabajo industrial en la España contemporánea 1874-1936*, p. 588.

199. Congrés de la Federació Internacional del Treball, celebrat a Estocolm l'any 1930 i reunió de l'Oficina Internacional del Treball de l'any 1931. Vegeu A. SOTO, *op. cit.*, p. 622.

200. BOGC, 26-07-1936.

201. Malgrat els exemples citats per M. Duch, la reducció de la jornada a 40 hores setmanals si no anava acompanyada d'una reducció de jornals només va ser defensada per alguns sectors minoritaris. Vegeu M. DUCH, *op. cit.*, pp. 48-50.

rebel·lió a Barcelona, Madrid i València, hom considerà joc de poques taules dominar-la a la resta d'Espanya».[202]

La contradicció entre el compliment estricte de la jornada laboral i la pressura per intensificar el treball davant les necessitats de guerra provocà greus problemes. El setembre de 1936, uns operaris que treballaven en la preparació d'un servei sanitari destinat al front «van tenir la immoralitat» de presentar una demanda de sou per una o dues hores extraordinàries.[203] D'altra banda, a la secció «A Remarcar» del «Diari de Tarragona», es plantejava que «si de 168 hores que té la setmana es dediquen 84 per dormir i menjar i 40 per treballar, encara en resten 44 hores, ¿per què són aquestes 44 hores? Per a plaers. És temps aquests de plaers? Suposo que ningú que fos un cínic, no contestaria afirmativament. No és dormint com un poble es fa gran». Finalment, l'articulista proposa que de les 44 hores de lleure, almenys 36 es dediquin a treballar per la «llibertat», és a dir, per a guanyar la guerra.[204]

La premsa també es farà ressò dels casos que poden servir com a exemples edificants i dignes d'imitar: els obrers de la General Motors, «soldats de la rereguarda», s'han imposat la jornada setmanal de 60 hores, i els obrers de la fàbrica Pirelli de Vilanova i la Geltrú han acordat restablir la setmana de 48 hores.[205] En el mateix sentit, el Comitè del Consell Obrer del Sindicat Nacional Ferroviari de la UGT rep un document signat per quinze afiliats que demanen reunir a la Federació Local de Sindicats per proposar que la diferència de jornada legal fins a arribar a les 60 hores sigui emprada exclusivament en treballs propis de la guerra. La proposta no prospera. Cal tenir en compte que d'un sindicat com el SNF de la UGT, que aplega 470 afiliats, només quinze han signat el document esmentat.[206]

202. «Llibertat», 23-02-1938.
203. *La moral del treball i els maules*, «Diari de Tarragona», 02-09-1936.
204. «Diari de Tarragona», 19-11-1936.
205. «Diari de Tarragona», 08-11-1936.
206. Carta del 06-11-1936, PS-BARCELONA 231, AHNS.

En el míting de l'Aliança Jovenívola Revolucionària, celebrat al teatre Tarragona el 29 de novembre de 1936, Zamora, representant de les JJLL, exigirà la reorganització de la rereguarda amb l'objectiu d'intensificar el treball «sense exigències ni planys quant a la duració de la jornada de treball». Per la seva banda, Garcia, en nom de la JSU, qualificarà de paràsits tots aquells que es queixen oblidant que els combatents del front no tenen fixades hores limitades de treball.[207]

En el mateix sentit, el POUM demanarà que s'acabi l'ociositat i les jornades curtes de treball tot exigint que els sindicats facin no la consigna, sinó simplement l'ordre del treball intensiu. A més, s'apunta com a primers responsables de la situació els dirigents i militants de les organitzacions revolucionàries dels quals ha de partir l'exemple.[208]

L'estricte compliment del decret d'aplicació de les 40 hores setmanals arriba fins al punt que la Junta d'Obres del Port de Tarragona desobeirà l'ordre de la Direcció General d'Obres Hidràuliques i Ports del 12 d'agost de 1937, en la qual es fixa la jornada de treball en 44 hores setmanals. La Junta, acollintse a l'horari establert per la Generalitat de Catalunya, es negarà a augmentar l'horari en quatre hores setmanals.[209]

A més del còmput total d'hores, el Jurat Mixt del Comerç en general, a l'Engròs i a la Menuda de Tarragona, redistribueix l'horari comercial del comerç a la menuda de 8 a 13 i de 15 a 17 hores de dimarts a dissabte i el dilluns de 12 a 17 hores.[210] La pressió de l'Ajuntament i de la Comissaria Delegada de la Generalitat farà rectificar l'acord obligant a treballar el dilluns com la resta de la setmana i deixant la festa per a la tarda del dissabte.[211]

207. «Diari de Tarragona», 1-12-1936.
208. *Perills de la reraguarda. L'ociositat*, «Acció», 5-12-1936.
209. Actes Comissió Permanent. Junta d'Obres del Port de Tarragona 30-08-1937. AHPT.
210. DOGC, 20-10-1937.
211. DOGC, 25-10-1937.

Cap a finals de l'any 1937 la situació ja és insostenible i es restableix la setmana de 48 hores per a tots els assalariats que treballen en la construcció de refugis antiaeris, feina que es considera treball de guerra.[212] Per la seva banda i de comú acord, el Comitè d'Obrers del Port, la Societat de Peons de Magatzem, l'Agrupament del Transport Tracció Sang i la Delegació d'Obres del Port, acorden retornar a la jornada de 48 hores setmanals.

Finalment, el Ministeri de Treball i Assistència Social del govern de la República haurà de promulgar un decret restablint les 48 hores setmanals. A més, l'article 3r. preveu que la direcció de cada empresa o els seus representants podran exigir dels obrers el treball que calgui per a prevenir mals imminents o remeiar accidents soferts. En el preàmbul, el text del decret manifesta que «no és possible de mantenir la folgança i la comoditat; no és lícit ni moral; és intolerable i execrable de regatejar els límits de l'esforç tot pretenent de gaudir dels que en èpoques de normalitat, amb prou feines amb l'adveniment de la República s'arribaren a conquistar».[213]

Per fer complir l'esmentat decret, el delegat del Treball de Tarragona Ramon Sanahuja donarà un termini de sis dies a tots els establiments i llocs de treball, mercantils i industrials, per a presentar un cartell-horari, el qual, un cop segellat, es col·locarà en lloc ben visible. Així mateix, adverteix que els inspectors sancionaran els infractors.[214]

En estreta relació amb la jornada laboral, atesa la seva incidència en el còmput anual d'hores treballades, cal esmentar les festes entre setmana i les vacances. A més dels dies festius que imposava la tradició religiosa, el govern de la República i la Generalitat de Catalunya van establir altres dies de celebracions laiques.[215] Cal assenyalar, però, que després de

212. DOGC, 08-12-1937 i 26-01-1938.
213. DOGC, 25-02-1938.
214. «Diari de Tarragona», 13-03-1938.
215. Any Nou, 14 d'abril, 1 de maig, 12 d'octubre.

juliol de 1936, malgrat la indiferència envers la religió de bona part de la classe obrera i enmig d'una ferotge reacció anticlerical, els treballadors no aniran a treballar els dies de les festes tradicionals. El 23 de setembre de 1936, diada de Santa Tecla —patrona de la ciutat—, els obrers tipògrafs, acollint-se a les bases de treball del 1934, no treballaran i, per tant, l'endemà no apareixerà cap dels tres diaris que es publiquen a Tarragona.[216] Altres seccions sindicals, com els empleats municipals, barbers i perruquers, anuncien la seva intenció de no treballar, o, si més no, de fer mitja jornada. Finalment, en un intent de reconduir la situació, el Comitè Antifeixista de Tarragona acordarà declarar festiu el dia 23 a la tarda amb l'objecte de facilitar l'assistència a la cursa de braus que tenia lloc en benefici de les milícies del front d'Aragó.[217]

La disbauxa existent entre les diferents seccions sindicals i les directrius donades per les autoritats polítiques i sindicals esdevé una constant davant cada festa, ja sigui commemoració religiosa o laica. A la diada del 6 d'octubre de 1936, mentre que una nota de la Casa del Poble, UGT, feia esment del tancament i obertura del comerç només durant el temps just en què transcorregués la manifestació oficial, una altra nota del CADCI considerava festiva tota la jornada festiva «i per tant els establiments mercantils restaran tancats».[218]

Pel que fa a les vacances,[219] les corresponents a l'any 1937, previstes amb més antelació i en un moment de reforçament de l'autoritat del govern de la Generalitat, són suspeses vistes les greus circumstàncies per què travessa el país, les quals «exigeixen de tothom els sacrificis necessaris i la perseverança en

216. «Diari de Tarragona», 23-11-1936.

217. J. PIQUÉ, *El 23 de setembre de 1936*, «KESSE», p. 15.

218. «Diari de Tarragona», 6-10-1936.

219. La concessió de les vacances, regulada per la Llei de Contracte de Treball de 21-11-1931, no va ser fruit d'una campanya reivindicativa, sinó que obeeix a les recomanacions de la OIT i a la pràctica d'altres països europeus. El treballador havia de comptar amb un any de treball a l'empresa per a poder gaudir d'unes vacances remunerades, per un període de 7, 15 o 21 dies. Vegeu A. SOTO, *op. cit.*, pp. 627-628.

el treball per a fer compatible la vida de la rereguarda amb el màxim sacrifici dels homes del front».[220] El mateix decret convenia que les cases no col·lectivitzades havien d'ingressar l'import del salari corresponent als dies de vacances de llurs treballadors a la Caixa de Dipòsits i Consignacions de la Generalitat. Malgrat tot, la Junta d'Obres del Port de Tarragona, que evidentment no estava col·lectivitzada, no només abonarà al seu personal, obrers i administratius, l'import de les vacances de l'any 1937, sinó que, a més, també farà efectiva la retribució a vuit obrers evacuats dels ports de Bilbao i de Santander.[221]

Després d'emmarcar la problemàtica que envolta el temps dedicat al treball mitjançant la jornada laboral, les festes i les vacances, cal que aprofundim en el treball efectiu que es desenvolupa durant les hores dedicades a la feina, tenint en compte que la fórmula més habitual és la del salari a temps, independentment de l'obra realitzada. Aquest sistema de retribució implicava un control del patró i el compliment d'una disciplina laboral que obligués l'obrer a treballar tot el temps estipulat. En aquest marc de relacions laborals, K. Marx considerava que «el tiempo durante el cual trabaja el obrero es el tiempo durante el que el capitalista consume la fuerza del trabajo que compró. Y el obrero que emplea para sí su tiempo disponible roba al capitalista».[222]

Després del mes de juliol de 1936, la situació és substancialment diferent. D'una banda, les empreses són col·lectivitzades, agrupades o s'hi estableix un comitè de control obrer i, per tant, els nous dirigents sindicals substituiran o controlaran el patró. De l'altra, la desaparició de la figura de l'empresari o la fiscalització de la seva acció relaxarà l'anterior sistema disciplinari.

Malgrat l'absència de fonts documentals directes de les empreses mateix i llocs de treball, fins a començaments de

220. DOGC, 19-06-1937.

221. Actes Comissió Permanent. Junta d'Obres del Port de Tarragona, 8-03-1938.

222. K. Marx, *El Capital*, p. 179. Citat per A. Soto, *op. cit.*, p. 534.

l'any 1938 la premsa es farà ressò de nombrosos articles que denuncien la manca de rendiment. Tot i que la seva lectura no ens ha de portar a la generalització d'aquesta actitud a tots els assalariats, el contingut, l'afiliació i significació política o sindical dels autors i l'aparició dels esmentats articles en tots els diaris i setmanaris de les diferents tendències del ventall antifeixista són prou il·lustratius de la percepció que regnava sobre aquest tema.

Els títols dels articles són prou significatius i hom observa un llenguatge cada cop més punyent a mesura que avancem en el temps. Vegem-ne alguns exemples: *Consigna única, tot per al front* (18-08-1936), *Cadascú al seu lloc* (1-09-1936), *La moral del treball i els maules* (2-09-1936), *El treball responsable* (10-11-1936), *Perills de la rereguarda. L'ociositat* (5-12-1936), *Cal fer-nos dignes de l'ajut aliè* (12-11-1936), *Pitjor que la cinquena columna* (24-12-1936), *Cal que triomfi la legió dels treballadors conscients* (26-02-1937), *La disciplina del treball* (30-10-1937), *La guerra exigeix aptituds* (9-11-1937), *Responsabilització del treball* (5-12-1937), *Cal augmentar el rendiment del treball* (8-12-1937), *Una amenaça contra la nostra economia* (13-09-1938).[223]

L'existència de grups de treballadors que, durant la seva jornada legal de treball, no rendeixen suficientment, i menys si tenim en compte la conjuntura de guerra del moment, és nítidament reflectida a mitjan novembre de 1936 per un destacat militant de la CNT, Josep M. Alomà:

> «(...) hi ha una sèrie d'individus que només s'aprofiten de les actuals circumstàncies, que mai no han treballat i ara fan veure que treballen, que no és pas la mateixa cosa. N'hi ha d'altres que d'una manera inconscient, s'ho tiren tot esquena avall, de la qual cosa no cal dir com en surt de resentida l'economia i el treball, i per tant, no cal dir que també en sortim perjudicats nosaltres».[224]

223. Els articles són publicats a «Diari de Tarragona», «Front Antifeixista», «Llibertat», «Acció» i «Endavant».

224. J. M. Alomà, *El treball responsable*, «Diari de Tarragona», 10-11-1936.

Una de les constants comunes a la majoria dels articles esmentats és utilitzar el sacrifici dels combatents al front com a exemple que estimula l'increment del rendiment en el treball. Així, un mes després del sollevament militar i en plena convulsió revolucionària, es manifesta que «el primer esforç és la línia de foc on lluiten els nostres germans» i la segona línia, és a dir, la rereguarda, «no és el carrer, ni la tertúlia, ni l'escamot armat perquè sí, ni la circulació inútil pels carrers de la ciutat en cotxes requisats, ni la còmoda estada en locals incautats sense una finalitat concreta. El nostre lloc és el treball».[225]

Un altre dels aspectes més recurrents, i que cal assenyalar d'entre el contingut dels articles, esdevé la tasca pedagògica adreçada al treballador per fer-li entendre que ja no treballa per l'antic amo, burgès i capitalista. Josep M. Alomà manifesta que «si fins ara la culpa del nostre abandonament i de la nostra misèria física i moral l'havíem pogut atribuir a la classe capitalista i als governs, avui això no és pas possible, puix que el capitalisme, almenys el gran capitalisme és mort. El govern avui és el poble, ja que en ell estem tots representats»; més endavant afirma amb contundència que s'ha d'acabar el concepte que tenen molts obrers «en creure que encara treballen per una burguesia explotadora i tirana».[226]

Els adjectius més utilitzats per a qualificar els assalariats que no rendeixen el mínim necessari són els de «maules», «ganduls», «dropos», «indisciplinats», «traïdors a la causa», «paràsits», «sabotejadors» i fins i tot «feixistes». Tanmateix el mot més significatiu per a determinar els que no compleixen la seva tasca diària és «immoral». Michael Seidman, en el seu estudi sobre la Barcelona revolucionària, recull que molts activistes sindicals consideraven la incapacitat o la manca de rendiment com «immoral» i que en diverses col·lectivitats es va acomiadar o suspendre treballadors sota l'acusació d'im-

225. *Consigna única, tot per al front*, «Front Anti-feixista», 18-09-1936.
226. J. M. Alomà, *El treball responsable*, «Diari de Tarragona», 10-11-1936.

moralitat.[227] A Tarragona, Lluís de Salvador, director del «Diari de Tarragona», amb una lúcida visió, constata la desvaloració o desmoralització del treball que existia en el sistema capitalista, fenomen que s'accelera a tot el món occidental durant el segle XX, i preconitza com a necessària una moralització del treball, «cal que desaparegui aquell rencor, aquella insatisfacció amb la qual es treballava abans».[228] Així, doncs, per a Lluís de Salvador tots els que incompleixen el seu deure de treballar seran uns immorals.

La majoria dels autors coincideixen a considerar que la principal causa d'aquesta manca de rendiment és la continuació del fenomen de la desvaloració que existia en el sistema capitalista, però, també, s'apunten altres circumstàncies col·laterals que incideixen en la manca de rendiment. Des de la presència a Tarragona de gent forana que cerca un jornal en la bossa de treball, creada per solucionar el problema de l'atur forçós,[229] fins a l'excessiva assistència als bars i cabarets nocturns, passant per l'abús en el consum de begudes alcohòliques,[230] o l'acció pertorbadora de quintacolumnistes.[231]

Mentre que en la denúncia del problema i l'anàlisi de les seves causes s'observa una certa coincidència entre els autors i diaris de les diferents tendències antifeixistes, les solucions que es proposen ja són més divergents, si més no fins a finals de 1937. El setembre de 1936, Lluís de Salvador és partidari de publicar el nom dels treballadors immorals i trametre la llista a les seccions sindicals respectives per tal «de donar-los el tracte que mereixen».[232] En el mateix sentit, un article pu-

227. Vegeu M. SEIDMAN, *op. cit.*, pp. 41-45.

228. L. DE SALVADOR, *La moral del treball i els maules*, «Diari de Tarragona», 2-09-1936.

229. Vegeu J. M. ALOMÀ, *El treball responsable*, «Diari de Tarragona», 10-11-1936.

230. Vegeu L. DE SALVADOR, *Pitjor que la cinquena columna*, «Diari de Tarragona», 21-12-1936.

231. Vegeu «Diari de Tarragona», 21-11-1936.

232. L. DE SALVADOR, *La moral del treball i els maules*, «Diari de Tarragona», 2-09-1936.

blicat a «U.H.P.» de Lleida i transcrit pel «Diari de Tarragona» reclama «hacer un censo en cada pueblo, poniendo a un lado a los que colaboran con tesón y dignidad antifascista, y en el opuesto, en la lista negra de la revolución, a los haraganes y a los parásitos».[233] També, en el mateix sentit, el secretari de Producció del Front de Joventut manifesta que, per a despertar aquests adormits que fa justament un any i dos mesos que somien, n'hi hauria prou amb la publicació dels seus noms a la premsa.[234]

Els dirigents de la CNT-FAI continuaran defensant l'eficàcia de la propaganda amb un contingut pedagògic i estimulant.[235] En la mateixa línia, els poumistes exigeixen l'exemple dels dirigents i militants conscients de les diferents faccions revolucionàries.[236]

Progressivament, la campanya de denúncia contra la manca de rendiment en el treball que té els seus moments més àlgids entre setembre i desembre de 1936, és a dir, en ple període de transformacions revolucionàries, cap al febrer de 1937 comença a apuntar com a solució l'adopció de mesures disciplinàries. Lluís de Salvador justifica tímidament el règim disciplinari que «l'antic explotador prenia contra els que cobren un jornal sense haver-se'l guanyat».[237] Per la seva banda, des del PSUC s'utilitzen aquelles paraules de Lenin que consideren condició fonamental per a la victòria del proletariat la centralització i la disciplina més severes sobre el treballador.[238] A finals d'agost, ja en plena campanya anticol·lectivitzadora, el portaveu del PSUC exigirà la nacionalització i militarització de les fàbriques «per tal d'acabar amb els sabotejadors de la pro-

233. Vegeu «Diari de Tarragona», 19-11-1936.

234. Vegeu *Producció*, «Llibertat», 1-10-1937.

235. Vegeu discurs de Jacint Toryho de la FAI pronunciat al Teatre Olímpia de Barcelona el 10 d'octubre de 1936 i transcrit a «Diari de Tarragona», 19-11-1936.

236. Vegeu SARRÓ, *Perills de la reraguarda. L'ociositat*, «Acció», 5-12-1936.

237. L. DE SALVADOR, *Cal que triomfi la legió dels treballadors conscients*, «Diari de Tarragona», 26-02-1937.

238. Vegeu «Endavant», 27-02-1937.

ducció i amb els ganduls».[239] Julián Zugazagoitia, ministre de Governació en representació del PNB, atribuirà la manca de rendiment en el treball a una sola causa: l'absència de disciplina.[240]

El 30 d'octubre, coincidint ja amb l'adopció de les primeres mesures disciplinàries en la construcció dels refugis de la ciutat, el diari «Llibertat» declara obertament:

> «Revolució no és ni pot ésser, ni ha estat mai, l'enlairament de la vagància ni de la incompetència ni de la immoralitat. Els ganduls, els mandrosos, els aprofitadors no tenen cabuda en els rengles antifeixistes».[241]

La relaxació o desaparició absoluta del règim disciplinari laboral en bona part dels centres de treball provocà en alguns casos la impotència dels membres del comitè. Josep P. Virgili relata que va conèixer empreses que «es negaren a treballar unes hores més per necessitats de la guerra(...). El responsable de la col·lectivització no volia complicacions per mor a represàlies, deixà fer i el Comitè nomenat en moltes empreses no sabia com fer tirar endavant la producció».[242] En el mateix sentit, una altra opinió molt més implicada en el procés revolucionari prové del Sindicat de la Indústria Siderometal·lúrgica de Barcelona CNT-AIT:

> «Los Consejos de Empresa y las organizaciones sindicales se ven impotentes para atajar esta corriente egoísta despertada en el individuo al calor de un falso concepto de lo que es la cooperación en la vida del hombre».[243]

Els autors de la campanya contra la manca de rendiment en el treball, homes amb una formació ideològica de caire mar-

239. *Cal crear una potent indústria de guerra*, «Endavant», 28-08-1937.
240. Vegeu *La disciplina del treball*, «Llibertat», 30-10-1937.
241. Vegeu *La disciplina del treball*, «Llibertat», 30-10-1937.
242. J. P. Virgili, *La guerra civil a Tarragona*, II, p. 121.
243. CNT-AIT. Sindicato de la Industria Siderometalúrgica de Barcelona, *¿Colectivización? ¿Nacionalización? No: Socialización*. Barcelona 1937.

xista o anarquista, atribuïen al sistema capitalista l'origen i la causa d'aquesta actitud entre la massa treballadora. Així, doncs, els dirigents, activistes i militants dels partits i sindicats que monopolitzaven la representació dels assalariats —bàsicament CNT, FAI, UGT, PSUC i POUM— no podien comprendre com, en un moment en què havien assumit un important grau de poder polític i econòmic i es portaven a la pràctica bona part de les teories revolucionàries, molts treballadors persistien en la seva resistència al treball.

L'existència d'una baixa productivitat i d'una indisciplina laboral extensa, revelada per la mateixa campanya que la denuncia, demostra la insuficient formació ideològica revolucionària que hi havia entre la massa treballadora. La propaganda dels seus «teòrics» representants, els partits i sindicats, xocava contra el desig de preferir el benefici i la millora immediates davant el sacrifici per a assolir els veritables i permanents avantatges del futur. Tot plegat, com afirma M. Seidman, pot representar l'escepticisme de bona part dels treballadors davant les solucions revolucionàries proposades pels partits i els sindicats.[244]

Una altra explicació la podem trobar en l'organització mateix del treball. Davant la manca d'una formació professional específica en el món laboral, l'experiència en el lloc de treball esdevé l'únic «currículum» a valorar per a ocupar successives categories. Els coneixements adquirits durant anys de treball seran els únics que possibilitaran el pas d'aprenent a ajudant i posteriorment de peó a oficial.[245] Les transformacions revolucionàries registrades trencaran en un espai reduït de temps les tradicionals regles del joc. Així, doncs, s'inverteix un procés assumit com a inalterable per molts treballadors i al davant dels nous organismes rectors dels centres de treball, els comitès obrers o de control, ja no seran capdavanters els treballadors de més categoria, antiguitat o preparació, sinó els assalariats

244. Vegeu M. SEIDMAN, *op. cit.*, pp. 33-34.
245. Vegeu A. SOTO, *op. cit.*, p. 513.

que gaudeixen de més pes específic dins dels sindicats. Imaginem l'efecte desmoralitzador que pot tenir per a un oficial o peó veure un ajudant dirigint una assemblea o utilitzant el cotxe del patró desaparegut per anar a les reunions del sindicat.

No compartim, almenys com a causa fonamental, el que diu M. Seidman quan apunta com un dels motius de la resistència al treball «una resposta comprensible a las prolongadas penalidades de la vida cotidiana de los trabajadores».[246] Recordem que a finals de juliol, de manera immediata, s'estableix la setmana de 40 hores, és a dir 8 hores menys, i l'augment d'un 15 % dels jornals. Així mateix, el moment àlgid de la campanya, entre setembre i desembre de 1936, encara no coincideix amb la manca greu de proveïments.

És evident que el conjunt dels treballadors que es resistien a treballar, comportament manifestament subversiu en aquells moments, no estaven organitzats ni comptaven amb mitjans de comunicació, i, per tant, és gairebé impossible analitzar la seva actitud col·lectiva en fonts documentals directes. Malgrat tot, interessa constatar que la seva forma de resistència evidenciava la distància que els separava dels partits i sindicats de base social obrera i els convertia en una mena de segon front obert a les aspiracions revolucionàries dels militants. Un segon front que s'afegia a la creixent pressió antirevolucionària de l'ERC, el PSUC i la UGT.

Les necessitats de la guerra no permetien disposar de més temps; passat el moment de la pedagogia i el convenciment, s'imposava l'exercici de la disciplina.

4.2.3. *Resposta dels dirigents polítics i sindicals*

En aquest apartat analitzarem la reacció i la resposta dels dirigents i dels militants davant la persistència en l'actitud de resistència al treball d'una part —cal repetir-ho, difícilment

246. Vegeu M. SEIDMAN, *op. cit.*, pp. 33-34.

quantificable, però prou significativa— de la massa assalariada.

Malgrat que, com recollirà el cronista Lluís de Salvador, no hi va haver cap agrupació sindical que recolzés obertament la campanya contra la manca de rendiment per por a perdre la confiança i l'adhesió dels seus afiliats,[247] els dirigents sindicals articularen ben aviat diferents sistemes de disciplina. A mitjan agost de 1936, els comitès incautadors del magatzem S. Vallvé Morera i de la casa Enrique Ventosa s'adrecen mitjançant una circular a tot el personal en termes prou eloqüents:

> «Este Comité espera de todos los trabajadores y compañeros de este almacen la máxima colaboración y rendimiento en los trabajos que se le encomienden. Para poder demostrar que la Dirección, organización y rendimiento de este Almacén es superior en todos los aspectos, hoy que está dirigido por este Comité, que es la representación de todos los trabajadores de esta casa, tanto de los que se dedican en los trabajos normales como los que se dedican a la parte administrativa. Espera este Comité no verse precisado a imponer a los compañeros de este Almacén sanciones en caso de negligencia, sabotaje o faltas graves, ya que las sanciones que se determinaran seran ejemplares. Este Comité lamentaría tener que llegar a estas medidas extremas».[248]

En el Ple de Comarcals de la UGT celebrat a Barcelona el 5 de novembre s'adoptà la consigna «Sindicats, de cara a la guerra». En aquesta consigna, entre d'altres, quedaven implícites la decisió de treballar totes les hores que siguin necessàries, sense descansar, si les necessitats de la guerra ho exigeixen; vetllar que tots els afiliats compleixin el deure, i educar i enfortir l'esperit de sacrifici i la disciplina indispensable dels afiliats.[249]

Per la seva banda, el conseller primer del govern de la Generalitat, J. Tarradellas, a finals de 1937 remarcava en una reu-

247. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 86.
248. PS-MADRID 2.007. AHNS.
249. PS-BARCELONA 1.331. AHNS.

nió del govern la gravetat del problema econòmic «puix ningú no treballa i es cobren salaris alts» i proposa com a solució l'enfortiment de l'executiu.[250] Així mateix, la Federació Nacional de l'Edificació de la UGT, com a única solució a la manca de rendiment i l'absència de disciplina en el treball, proposarà al president del Consell de Ministres la creació de batallons de fortificacions perquè els aturats del ram de la construcció, «sujetos a una disciplina militar, rindan la máxima eficacia».[251]

Centrarem el tema de la resposta dels dirigents polítics i dels sindicats davant el fenomen de la resistència al treball en dos sectors diferenciats que, en conjunt, agrupen més de dos mil treballadors: els sindicats ferroviaris i els sindicats d'oficis diversos.

El 15 de desembre de 1936, el Consell Obrer del Sindicat Nacional Ferroviari (UGT) de Tortosa s'adreça al Consell Obrer de Tarragona per demanar una reunió de delegats amb l'objecte de vigilar i controlar com cal tots els treballadors «a fin de que comencemos de una vez a hacernos cargo de la situación grave en que nos encontramos, y que no es posible que cada cual haga lo que le venga en gana, sino todo lo contrario, hemos de trabajar más y mejor en beneficio de la guerra».[252]

Dos mesos més tard, davant l'adversa situació bèl·lica provocada per la presa de Màlaga, els ferroviaris tarragonins reben una circular de la Comissió Executiva del Sindicat Nacional Ferroviari UGT de Madrid on s'ordena que «todos los camaradas ferroviarios atiendan y cumplan sin discusión!! así, sin discusión!! cuantas disposiciones, cuantas órdenes emanen del Gobierno de la República o de sus legítimas autoridades delegadas en las distintas localidades».[253]

Malgrat tot, l'esforç dels dirigents sindicals per controlar els actes d'indisciplina en un servei de tanta importància per a les

250. Actes del Consell de la Generalitat, 24-02-1937, Zona Roja, lligall 556. SHM.
251. Informe sobre colectivización, 1937. PS-BARCELONA 483. AHNS.
252. PS-BARCELONA 231. AHNS.
253. PS-BARCELONA 231. AHNS.

operacions de guerra com és el transport ferroviari, en ocasions, arribarà a frec de la més desmoralitzadora impotència. El cas d'un rentador del dipòsit de màquines afiliat al SNF-UGT de Tarragona no deixa d'ésser sorprenent. El 5 de març de 1937, el Consejo Obrero Norte del SNF-UGT d'Irun adverteix als seus col·legues tarragonins que Sotero Hernández va ser jutjat i expulsat del sindicat quan va cometre una malversació de fons aprofitant-se d'haver estat nomenat tresorer i demana la seva depuració. La carta d'Irun no tindrà cap efecte, ja que el 16 de juny l'encarregat del Comitè de Dipòsit denuncia Sotero Hernández per presentar-se a treballar quinze dies després d'haver finalitzat el seu temps de llicència. L'encarregat defineix el rentador com un veritable indesitjable, el qual des que va incorporar-se a Tarragona «hasta el médico lo tenia aburrido y cuando no estaba de baja hacia los posibles para no trabajar».[254] El mes de juliol, serà el representant de la CNT en el Comitè de Dipòsit el que denunciarà el rentador a la Delegació Nacional de Ferrocarrils de València, l'acusa d'absentisme i de manca de puntualitat; així mateix, adverteix que cal prendre mesures urgents, «pues el estado moral de los demás puede en un momento evolucionar a otro rumbo que no es conveniente para las consecuencias que el indisciplinado sin sanción da lugar».[255]

Finalment el 26 de juliol, atès que el rentador no vol presentar cap mena de justificant sobre les seves repetides absències, el Comitè del Dipòsit de Tarragona, tot esperant la resposta de la Delegació Nacional de Ferrocarrils de València, decideix suspendre'l de sou i de feina. Així mateix els dirigents sindicals demanen a València una ràpida resolució de l'afer «pues si esta indisciplina cunde será difícil asegurar el servicio».[256] Contra tot pronòstic i davant la incredulitat dels delegats tarragonins, l'11 d'agost, la Sección Social de la Delegación del Comité Nacional de Ferrocarriles ordena que s'aixequi

254. PS-BARCELONA 1.434. AHNS.
255. PS-BARCELONA 1.434. AHNS.
256. PS-BARCELONA 1.434. AHNS.

la suspensió de feina i sou a Sotero Hernández sense perjudici de la sanció que pugui imposar-se en l'expedient que s'està tramitant. La resposta adreçada a València mostra la frustració i la impotència dels delegats de Tarragona, que no poden actuar decididament contra un obrer que entre faltes, baixes, permisos i llicències no ha treballat cap mes sencer:

> «Con trabajadores de esta clase como creeis vosotros que se puede hacer una labor fructífera dentro del ferrocarril, pero teniendo en cuenta vuestra decisión en que lugar se coloca al Comité que suscribe con respecto a este compañero y todos los que tomando ejemplo de su impunidad imiten también su ejemplo de indisciplina».[257]

Per si no fos prou, un dels delegats sindicals es queixarà que la dona de Sotero Hernández l'ha aturat dues vegades pel carrer per increpar-lo i recriminar públicament la seva actuació. Evidentment, el cas «Hernández» no és generalitzable a l'actitud de la resta dels treballadors del ferrocarril, però és una prova de la minsa llibertat d'acció que tenen els delegats sindicals ferroviaris a l'hora d'aplicar mesures disciplinàries.

L'abandonament del servei esdevindrà un altre aspecte que requerirà la intervenció disciplinària dels delegats sindicals. El març de 1937, en una assemblea de ferroviaris afiliats a la CNT, es denuncia que un membre del Servei de Vigilància de Trens va abandonar el tren per quedar-se a Juneda a menjar una paella.[258] En l'assemblea conjunta entre afiliats de CNT i UGT es decideix mantenir el càstig contra un company que de manera irreglamentària i sense permís es va desplaçar a València per queixar-se d'una sanció imposada des de Barcelona.[259] El mes de juliol, un maquinista de tercera s'adreça a l'assemblea reconeixent que va cometre una falta quan va abandonar el servei i demana que se li aixequi la sanció, «gra-

257. PS-BARCELONA 1.434. AHNS.
258. PS-BARCELONA 1.434. AHNS.
259. 13-06-1937, PS-BARCELONA 1.434. AHNS.

cia que espera obtener de la respetable asamblea y opinión pública».[260]

Tres mesos més tard, l'encarregat de Tortosa denuncia a un fogoner que al·legant que s'havia mullat no va voler continuar fins a Benicarló. També és denunciat un maquinista d'un tren suprimit que es va negar a continuar en un altre comboi. La denúncia s'estén a uns altres maquinistes i fogoners i acaba demanant al Comitè de Dipòsit de Tarragona que es prenguin les mesures necessàries «para que el personal no haga lo que quiera».[261] La resposta adreçada a Tortosa des de Tarragona manifesta que, tenint en compte la repetició d'aquests casos d'abandonament del servei, crida l'atenció als delegats tortosins per no fer prevaler la seva autoritat i ésser capaços d'obligar als treballadors a complir el servei assignat.[262]

A més de les dificultats que imposava la burocràcia sindical, com ja hem esmentat en l'afer «Hernández», l'elecció per part de l'assemblea d'alguns càrrecs, com el de delegat de control, els restava força per a poder aplicar mesures disciplinàries. Domingo Vigo, afiliat a la UGT, perdrà una votació per a ocupar un càrrec de delegat «seguramente, por las mismas razones de que se odiaban a los antiguos jefes, en su mayoría. Es decir, por obligar con energía al cumplimiento del deber».[263] Poc després, Vigo s'afiliava a la CNT.

Després de veure alguns exemples de com responien els dirigents sindicals del sector ferroviari de Tarragona a les diferents expressions de resistència al treball, passem seguidament a tractar un dels casos més significatius: la problemàtica dels afiliats als sindicats d'oficis diversos, tant de la UGT com de la CNT. La resistència al treball d'aquest sector d'assalariats presenta unes característiques pròpies. Es tracta d'un treball ofert per l'administració, tant la local com l'autonòmi-

260. PS-BARCELONA 231. AHNS.
261. PS-BARCELONA 1.434. AHNS.
262. PS-BARCELONA 1.434. AHNS.
263. Informe del FNIF-CNT, 30-08-1937, PS-BARCELONA 1.434. AHNS.

ca, com a mesura immediata per a solucionar la greu situació d'atur forçós; els treballadors, tot i que molts provenen del sector de la construcció, la majoria no tenen cap qualificació; una part del contingent d'assalariats no residia a la ciutat abans del 19 de juliol; atès que treballen a l'aire lliure, primer en diferents obres públiques i després en la construcció de refugis, el seu ritme laboral és contemplat per tots els ciutadans i per tant té una incidència més profunda en la percepció de l'opinió pública.

A començaments de setembre de 1936, bona part dels peons d'Oficis Diversos que treballen en el camp d'aviació de la Pineda, com recull Josep P. Virgili,[264] passaven hores banyantse a la platja i després jeien sota les oliveres. Els rumors es converteixen en denúncies i uns delegats d'ambdues sindicals es presenten a les obres. Alguns treballadors seran sancionats i els delegats fan l'advertència de mobilitzar-los a tots com a obrers de guerra si persisteixen en la seva conducta negligent.[265] D'altra banda, el 19 de setembre, el Comitè Antifeixista de Tarragona acorda fer una nova estructuració de les brigades de treballadors per aconseguir una major eficiència.

Josep M. Alomà, militant cenetista i obrer de la construcció, com a conseller de l'Ajuntament de Tarragona es queixarà de la «passivitat demostrada» pels obrers empleats en les obres del municipi, «contraris a l'esperit del moment». Deixant de banda els principis autogestionaris més ortodoxos, proposa que les obres municipals es realitzin previ contracte o pressupost, és a dir, pagar segons l'obra feta i no per salari a temps. Malgrat tot, defensarà que les obres han d'estar sota la responsabilitat de l'Ajuntament.[266]

Un altre conseller municipal de la CNT, Ferran Lazcoz, planteja el problema en el qual es troba la Comissió de Col·locació Municipal: molts dels obrers aturats als quals s'ofereix

264. Vegeu J. P. Virgili, *La guerra civil a Tarragona*, II, p. 8.

265. Vegeu *Molt bé, això honora a la classe treballadora*, «Diari de Tarragona», 04-09-1936.

266. *Actes del Ple de l'Ajuntament de Tarragona*, 30-11-1936. AMT.

treball procedeixen de diferents comarques catalanes i aragoneses. Els representants anarquistes proposaran un fort control sindical per evitar que la ciutat esdevingui refugi dels aturats d'altres poblacions i comarques, així com per assegurar el treball als residents d'abans del 19 de juliol i evitar l'enfonsament dels cabals municipals. En aquest sentit, els treballadors forans són obligats a retornar a les poblacions d'origen. La solució adoptada no dóna resultats, ja que, en el Ple municipal del 14 de desembre, Lazcoz, davant el fet que molts dels obrers enviats a altres poblacions estan novament a Tarragona, cosa que complica la solució del problema de l'atur forçós, presenta la dimissió, però, a petició de l'alcalde, la retira.[267]

A mitjan 1937, les obres encarregades als sindicats d'Oficis Diversos de la CNT i de la UGT ja no consisteixen en l'arranjament de carrers, sinó que obeeixen a una necessitat de guerra: la construcció de refugis antiaeris per a la població. Aquest fet comporta un valor afegit al treball d'Oficis Diversos i les crítiques contra la seva manca de rendiment pugen de to. Alomà considera inadmissible que la construcció de refugis «es faci a pas de tortuga» i proposa la mobilització general de la rereguarda.[268] Així mateix, a la Comissió Permanent de l'Ajuntament, es dóna compte del mal ambient que regna a la ciutat a conseqüència de la conducta indolent que s'observa en les brigades d'obrers que treballen en la construcció de refugis, i s'acorda aplicar mesures disciplinàries.[269]

L'1 de setembre, el diari «Llibertat» publica un dels articles que critiquen més durament la manca de rendiment dels afiliats a Oficis Diversos. El títol no pot ser més suggerent: *La vagància retribuida*. L'article esmenta que abans del 19 de juliol els afiliats a Oficis Diversos de les dues sindicals no passaven de 350, en canvi, en aquests moments són més d'un miler.

267. *Actes del Ple de l'Ajuntament de Tarragona*, 14-12-1936. AMT.

268. Vegeu J. M. ALOMÀ, *Ha arribat l'hora dels fets*, «Diari de Tarragona», 26-06-1937.

269. *Actes Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona*, 23-07-1937. AMT.

Tot demanant una solució immediata per part de l'Ajuntament, l'articulista critica, directament i per primera vegada, els dirigents sindicals:

> «La covardia d'enfrontar-se amb els ganduls o el seu afany de proselitisme, no solament permeteren sinó que fomentaren aquest estat de coses, i avui comprovada pels mateixos dirigents la greu equivocació soferta no es veuen amb coratge de posar-hi fi emprant procediments radicals (...)».[270]

La resposta de les sindicals és immediata. El Sindicat Únic d'Oficis Diversos CNT-AIT es lamenta que se'ls tracti de dropos i de feixistes, admet que hi ha treballadors que no compleixen el seu deure i atribueix bona part de culpa a la deficient distribució i administració del treball organitzada pels tècnics de l'Ajuntament.[271] La resposta més raonada de la CNT fa ressaltar l'aïrada rèplica de la UGT. J. Serra en nom de la Societat de Professions i Oficis Diversos de la UGT ataca directament l'articulista anònim de «Llibertat» qualificant-lo d'«incontrolado enchufista», «niño bien», «gran fascista al que se deben pedir cuentas» i d'emboscat que cerca la desmoralització per protegir el feixisme internacional. A més, el periodista és convidat a agafar el pic i la pala per poder comprovar quin és el seu rendiment.[272]

A la manca de rendiment en el treball, s'afegirà la denúncia contra els treballadors que, emparant-se en la baixa mèdica per ferides lleus, es passen setmanes inactius mentre continuen percebent la setmanada. El conseller de Foment s'adreçarà per carta al doctor Josep Soler, cap dels Serveis Sanitaris de l'Hospital, demanant que s'atengui els ferits a les hores de treball, sense regatejar res, però que per tal d'evitar els abusos se'ls doni l'alta tan aviat com estiguin en condicions d'incorporar-se de nou. Les baixes fingides, a més de ser un perjudici a l'eco-

270. Vegeu *La vagància retribuida*, «Llibertat», 1-09-1937.
271. Vegeu «Diari de Tarragona», 03-09-1937.
272. Vegeu «Diari de Tarragona», 04-09-1937.

nomia municipal, provoquen «la desmoralització entre els demés companys que veuen en una minça ferida, l'excusa a no acudir a treballar».[273]

El 27 d'octubre, el conseller de Foment tramet als sindicats les normes a seguir en cas d'accident «per a que siguin complertes escrupulosament».[274]

> «Tots els obrers que formen les brigades d'obres i treballen per compte de l'Ajuntament, en cas d'accidentar-se hauran de seguir al peu de la lletra les següents instruccions si volen acollir-se als beneficis de curació i subsidi:
>
> INSTRUCCIONS
>
> 1.ª En fer-se mal (ferida contusa, cop, etc.), per petit que el mal sigui, hauran de donar-ne compte immediatament a l'Encarregat de la Colla, i tenir almenys dos testimonis que puguin respondre de l'accident sofert durant el treball.
>
> 2.ª La curació del mal no s'atendrà quan estigui infectat o indignat, i de cap manera si al donar-ne coneixement ja han passat les vint-i-quatre hores d'haver-se fet el mal.
>
> 3.ª Tot individu que deixi d'acudir cada dia al Consultori municipal perquè sigui curat pel metge, perdrà en absolut tots els drets i atencions que puguin correspondre-li com a accidentat.
>
> L'Ajuntament no es farà responsable de cap cas d'accident si l'individu afectat no compleix rectament les expressades instruccions».

A finals d'octubre la situació esdevé insostenible i, finalment, la Junta de Defensa Passiva Local, davant la indisciplina i manca de rendiment en la construcció de refugis, acorda recuperar a cada obra la figura del capatàs, la missió del qual, investit de plena autoritat, consistirà a exercir una recta i escrupolosa vigilància.[275] La imposició del capatàs, per tots aquells militants sindicals que han promogut i defensat el

273. Carta del conseller de Foment, 11-10-1937. AMT.
274. Instruccions en cas d'accident, 27-10-1937. AMT.
275. Vegeu *Nota de la Junta de Defensa Passiva Local*, «Llibertat», 29-10-1937.

control obrer del treball, havia de representar un traumàtic retorn a la situació d'abans de juliol de 1936 i, en certa manera evidenciava el fracàs d'una aspiració revolucionària.

El capatàs havia estat una de les figures que desvetllava més hostilitat en els centres de treball, ja que comptava amb la confiança de l'empresari. Distribuïa i fiscalitzava la feina, penalitzava amb multes l'incompliment de la tasca fixada i, de vegades, el seu poder el portava a excedir les seves competències i arribar a accions vexatòries contra els obrers.[276] Malgrat tot, davant la impotència per a actuar contra la manca de rendiment, els sindicats d'Oficis Diversos ja no protestaran públicament. La premsa, per la seva banda, publica articles que justifiquen la decisió de la Junta i recomana quines haurien d'ésser les característiques del nou capatàs.[277] Però l'afer no s'acaba aquí. La Comissió de Govern del 16 de novembre acorda deixar de pagar als delegats d'Oficis Diversos que la UGT i la CNT tenien destacats a les obres, tenint en compte que la seva funció de control del treball és nul·la. Els sindicats protesten al·legant que l'acord «nega a la classe treballadora la funció d'ordenació i control en el treball que ara més que mai se'ls hi reconeix». La corporació manifestarà que accepta la presència dels delegats però sense cobrar cap jornal i adverteix que a partir d'aquest moment aplicarà les sancions que consideri oportunes per restablir la disciplina normal del treball.[278]

En aquesta nova conjuntura, el conseller de Foment amonesta, per última vegada, sis obrers indisciplinats que treballen en el refugi del carrer Reding, tres dels quals, segons l'informe de l'arquitecte municipal, s'han presentat a la feina «una mica alegres».[279] El 7 de febrer de 1938, cinc afiliats a

276. Vegeu A. Soto, *op. cit.*, 513-516.

277. Vegeu *Lamentable, però necessari*, «Diari de Tarragona», 30-10-1937; *Com era abans el capatàs i com hauria d'ésser avui*, «Diari de Tarragona», 31-10-1937, i *Cops de fuet*, «Llibertat», 3-11-1937.

278. Vegeu la correspondència entre l'alcalde i els Sindicats d'Oficis Diversos UGT i CNT, 16 a 27 de novembre de 1937. AMT.

279. Vegeu *Expedients de Foment*, 26-11-1937. AMT.

UGT i un a la CNT són acomiadats. Mentre treballaven en el desenrunament d'una casa del carrer Castaños, van intentar agredir un encarregat d'obres i algun d'ells es va emborratxar. Un altre obrer serà acomiadat després d'haver estat sis mesos de baixa per una erosió al peu.

Des de començaments de l'any 1938, davant la reducció dels cabals municipals i la persistent manca de rendiment, l'Ajuntament abandona la retribució pel sistema del salari a temps i ofereix al mateix Sindicat d'Oficis Diversos UGT-CNT obres segons pressupost pactat.[280]

Hem exposat més detalladament la incidència de la resistència al treball i la conseqüent resposta dels dirigents sindicals en dos sectors diferenciats: els ferroviaris —amb 470 afiliats a UGT i 275 a CNT—, amb una proporció considerable d'obrers qualificats, i el sector d'Oficis Diversos —amb 506 afiliats a UGT i 819 a la CNT—, que presenta un gran contingent d'obrers sense qualificació o que provenen d'altres branques de l'economia en atur forçós. Ambdós sectors representen, aproximadament, un 27 % de la població activa de la ciutat.

Això no obstant, es detecten altres casos de resistència al treball referits a altres professions. Vegem-ne alguns a tall d'exemple. El 20 de novembre de 1937, la Secció Col·lectivitzada de Guixaires CNT-UGT de Tarragona estableix un estricte reglament de treball;[281] poc temps després un membre de la col·lectivitat és sancionat amb sis mesos sense feina per no complir les bases.[282] Lluís de Salvador recull en les seves notes que a la Col·lectivitat de la Indústria del Pa hi havia obrers «que es posaven a la feina i la deixaven quan volien. Es treballava, per tant, poc i malament. I la qualitat del pa se'n ressentia».[283] En el mateix sentit, la directiva de la Societat d'Obrers

280. Construcció de dues fosses comunes per un pressupost de 2.312,50 pta. El pagament s'efectua setmanalment segons l'obra realitzada. Vegeu *Actes de la Comissió de Govern*, 3-01-1938. PS-BARCELONA. AHNS.

281. PS-BARCELONA, 1.213. AHNS.

282. PS-BARCELONA, 1.213. AHNS.

283. Vegeu *Notes inèdites*, de Lluís de Salvador, p. 50 bis. HMT.

i Empleats de la Junta d'Obres del Port descomptarà jornals a diferents obrers que no es presenten a treballar.[284] A Torredembarra, l'assemblea del Sindicat Obrer de la Indústria Tèxtil, davant del fet que alguns treballadors no acudeixen al seu lloc de treball en les hores i els dies reglamentaris, autoritza els patrons de les empreses Cortasa i Fité perquè, d'acord amb els comitès de control respectius, apliquin les sancions que siguin oportunes.[285]

Finalment, per acabar aquesta sèrie de manifestacions de resistència al treball i, per tant, d'indisciplina laboral, esmentem un exemple que no afecta la classe obrera, sinó el sector dels professionals. El 14 de juny de 1937, en una reunió del Consell de l'Escola Nova Unificada celebrada a Barcelona, es decidirà crear per a tot Catalunya un servei d'inspecció mèdica. Segons el doctor Trias, aquest servei tindrà cura de comprovar «preteses malalties que al·leguen els mestres amb objecte de demanar trasllats o llicències temporals».[286]

El programa d'unitat d'acció sindical entre la UGT i la CNT, signat a Barcelona el 15 de març de 1938, aplegarà en el seu articulat l'establiment d'una ferma disciplina en el treball i la imposició de sancions als que no compleixin el seu deure de productor. Els representants sindicals als Consells Generals d'Indústria i a les Federacions Econòmiques estudiaran l'establiment dels rendiments mínims exigibles als treballadors. En el mateix sentit, defensaran el principi de «a més i millor producció, major retribució» amb un plus o premi. Totes aquestes mesures, adoptades vint mesos després del 19 de juliol, són prou eloqüents de quina era la situació a la qual calia posar remei.[287]

284. Llibre d'actes de la Societat d'Obrers i Empleats de la J.O.P (UGT). PS-BARCELONA 1.373. AHNS.

285. Llibre d'actes del Sindicat Obrer de la Indústria Tèxtil de Torredembarra, 28-02-1937. PS-BARCELONA, 1.185. AHNS.

286. Actes del CENU, 14-06-1937, GEN. 266/4. AHNS.

287. Programa d'Unitat d'Acció entre la UGT i la CNT de Catalunya. 15-03-1938, PS-M 1.168. AHNS.

Com assenyala E. H. Carr, a la Unió Soviètica dels anys vint, l'elit dirigent considerava que en un Estat proletari, entenent el proletariat com una entitat col·lectiva, desapareix l'explotació del proletari individual. Així doncs, s'elimina d'arrel la idea d'un treballador amb interessos o ambicions oposats als de la col·lectivitat. En aquest marc teòric, la disciplina en el treball es basa en la convicció i en la consciència que cada treballador és responsable davant la seva classe.[288] Trotsky, més realista, en un congrés sindical de l'any 1920 plantejava la qüestió del treball en els següents termes:

> «Avanzamos ahora hacia un tipo de trabajo socialmente regulado conforme a un plan económico obligatorio para todo el país, es decir, forzoso para cada trabajador... Sabemos que todo trabajo es un trabajo socialmente coercitivo. El hombre tiene que trabajar para no morir. No quiere trabajar pero la organización social le compele y empuja en esa dirección».[289]

Podríem dir que els dirigents soviètics varen passar de defensar la convicció i la conscienciació del treballador a aplicar mesures disciplinàries coercitives. Gabriel Jackson, per la seva banda, afirma estar convençut que un dels motius de la repressió dels règims comunistes fou «el descubrimiento de que la gente no trabajaba más duramente, ni acudía al trabajo con más puntualidad, porque le dijeran que ahora era propietaria de los medios de producción».[290]

La persistència de la resistència al treball en un contingent considerable de treballadors a Tarragona i a Catalunya, enmig de l'aplicació de les transformacions revolucionàries, provocarà en la percepció dels dirigents i militants sindicals diferents actituds que aniran des de la incomprensió fins al rebuig passant

288. Vegeu E. H. Carr, *1917. Antes y después de la revolución rusa*, pp. 100-102.

289. Citat a E. H. Carr, *1917. Antes y después la revolución rusa*, pp. 100-102.

290. Vegeu G. Jackson, *La izquierda genérica*, «El País», 30-01-1995.

per la impotència i la frustració. La resposta seguirà la dinàmica: tasca pedagògica-denúncia-disciplina-enduriment de la disciplina.

4.3. L'IMPACTE DE LA GUERRA

4.3.1. *La vida ciutadana sota les bombes*

Respecte als bombardeigs de l'aviació facciosa soferts a Tarragona i alguns pobles de la comarca, la completa i detallada obra de F. J. González-Huix[291] esdevé una referència obligada i constant. Així mateix, la contextualització en l'àmbit de tot Catalunya de la dinàmica, conseqüències, i, en definitiva, del que varen significar els bombardeigs sobre la rereguarda catalana ens l'ofereix el treball de J. M. Solé i J. Villarroya.[292] Tanmateix, malgrat que els objectius i els efectes dels bombardeigs han estat a bastament tractats, en el present estudi, sense pretendre aportar una nova visió del tema, cal insistir en alguns aspectes que permeten assenyalar com els brutals atacs de l'aviació marcaran un abans i un després en la percepció col·lectiva i individual que la població de la rereguarda tenia de la guerra.

Hom ha dit que la guerra civil espanyola esdevingué una mena de camp de proves per a l'assaig de l'*art* de la guerra, guerra que, posteriorment, havia d'ensangonar tot Europa. En aquest sentit un dels *experiments* més reeixits fou la utilització de l'aviació per a bombardejar sistemàticament la població civil amb l'objectiu de paralitzar i desmoralitzar la rereguarda. I just per aquest caràcter experimental i per l'absència de referents en la història de les tècniques bél·liques

291. F. J. GONZÁLEZ-HUIX, *El asedio aéreo de Tarragona 1937-1939*. També aporta algunes notícies sobre els bombardeigs J. P. VIRGILI, *Tarragona i la seva premsa 1900-1980*, vol. II, pp. 25-33. Els records i sentiments d'un nen davant la destrucció de les bombes, a F. SALAS, *Vivències*.

292. J. M. SOLÉ i J. VILLARROYA, *Catalunya sota les bombes 1936-1939*.

més recents, durant els deu primers mesos de guerra ningú —ni les autoritats militars i civils ni la població en general— no era capaç d'albirar l'efecte devastador d'un bombardeig aeri modern.

El 12 d'octubre de 1936, E. Pruñonosa, conseller de Defensa del Comitè Antifeixista de Tarragona, difonia unes instruccions a seguir pels ciutadans en cas d'un eventual bombardeig de la ciutat. La primera mesura que calia adoptar era evitar el pànic col·lectiu «ya que ha de llegar a conocimiento de todos la escasa importancia material que un bombardeo aereo supone, pues son necesarias mas de diez mil bombas que caigan dentro de un kilometro cuadrado para que sus efectos sean realmente importantes».[293] Malgrat la ingenuïtat i el desconeixement que sobre l'abast real d'un bombardeig tenien els dirigents de Tarragona, es dictaran les primeres normes bàsiques (sirenes, apagar els llums, detenció de la circulació de cotxes i ferrocarrils...) i, alhora, es recomanaran 39 llocs que teòricament podien servir per a refugiar-se, la majoria d'ells insegurs i situats en els baixos i soterranis de cases particulars. A banda d'algunes proves realitzades amb la sirena instal·lada a la Conselleria de Defensa mateix[294] i de la prohibició, per a evitar la confusió, d'utilitzar els senyals acústics de les fàbriques que assenyalaven els torns de treball,[295] el 17 de gener una nota del conseller de Defensa comunicarà l'obligació de protegir els vidres de finestres, portes i aparadors amb tires de paper engomat, «per tal que en cas d'un possible bombardeig evitar les desgràcies que es podrien produir amb la xafadissa que forçosament esdevindria».[296]

A més a més d'aquestes mesures, que amb els primers bombardeigs es demostraran del tot insuficients, els responsables

293. Vegeu «Llibertat», 20-10-1936. Citat a J. PIQUÉ, *Revolució i guerra civil al Tarragonès*, p. 243.

294. «Diari de Tarragona», 31-10-1936.

295. «Llibertat», 28-11-1936.

296. *Nota del Departament de Defensa Interior*, «Diari de Tarragona», 17-01-1937.

del Comissariat de Defensa del litoral tarragoní, el comissari polític Francesc Oliva (POUM) i el comissari militar Enric Álvarez (tinent coronel de la Guàrdia Nacional Republicana), trametran una petició raonada al conseller de Defensa de la Generalitat, Francesc Isgleas (CNT). Obviant la importància estratègica del port de Tarragona, Oliva i Álvarez centraran la seva atenció en la zona de Reus on es localitzaven diverses fàbriques de material de guerra i l'escola de pilots del camp d'aviació. Per aquests motius reclamaran una defensa antiaèria suficient i la instal·lació d'avions de guerra en l'aeròdrom de Reus.[297]

La tranquil·litat ciutadana durant la primavera de 1937 —assenyalada anteriorment quan tractàvem l'absència d'una consciència de guerra—, d'una banda, era conseqüència del desconeixement de tot allò que realment significava un bombardeig, però, d'altra banda, es veié també reforçada per la creença que l'aviació de l'exèrcit rebel no actuaria indiscriminadament sobre una rereguarda en la qual hi havia molts dels seus partidaris. El 23 de febrer de 1937, «Llibertat» publicava un article de Lluís de Salvador en el qual irònicament es comentava que, en una de les seves al·locucions radiofòniques, Queipo de Llano havia manifestat que els rebels no bombardejarien mai Tarragona, ja que a la ciutat hi residien unes bones amigues seves. Una ciutadana tarragonina, segons Lluís de Salvador, en una conversa entre companyes proposà:

> «Pel que a nosaltres correspon, no voldríem sinó conèixer el nom de les amigues perquè els hi pagaríem de bon grat el viatge fins a Sevilla (...). Teniu: Ací van les vostres amigues, Tarragona, tractant-se de vós, s'estima més els vostres obusos. Seran, potser, més cruels. Però no seran tan repugnants».[298]

El 14 d'abril de 1937, de sobte, la quotidianitat de la vida ciutadana es veié trasbalsada per unes quaranta canonades

297. Fons de la Generalitat Republicana, 6-03-1937. GEN 336/12. AHNS.
298. LUDOVICUS, *Canviem unes amigues per uns obusos*, «Llibertat», 23-02-1937.

disparades pels creuers rebels «Canarias» i «Baleares», des d'una distància de tres milles.[299] Tot i que en aquesta primera agressió no es registraran víctimes, com apunta F. J. González-Huix, la desorganització ciutadana fou absoluta. Tanmateix, la reacció de les autoritats es reduirà a enviar una dotació de bombers a Barcelona per assistir a un curset sobre pràctiques de Defensa Passiva contra atacs aeris i agressions químiques. Així mateix, els edificis inicialment destinats a refugis no començaran a ser inspeccionats tècnicament fins al dia 4 de juny.

A dos quarts de deu del vespre del 17 de juny, tres «Savoia S-81» italians llançaren sobre Tarragona 26 bombes que provoquen 9 víctimes mortals i 48 ferits. El multitudinari enterrament, presidit pels representants de totes les forces polítiques i sindicals, esdevingué una mostra de la reacció popular: indignació i odi contra els agressors. L'endemà mateix, els acords adoptats per la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona evidencien, però, que les autoritats municipals encara no s'havien sobreposat a l'astorament inicial.

> «La Presidència en atenció al criminal bombardeig efectuat per l'aviació facciosa damunt la població civil de Tarragona el dia d'ahir, del que resultaren víctimes, proposa i s'accepta per unanimitat, que consti en acta la protesta de la Corporació Municipal davant d'aquest fet i que l'Ajuntament es faci càrrec de les despeses d'enterrament de les víctimes.»[300]

Uns quants dies més tard, mentre a la premsa local apareixien diferents articles que denunciaven la indefensió de la ciutat davant els atacs aeris i s'exigien unes mesures eficaces de defensa passiva, els dirigents municipals estudiaran seriosament la realització d'una xarxa de refugis segurs. La imminència d'un nou atac aeri, però, convertia en desesperada la urgència de les accions.

299. Vegeu «Llibertat», 16-04-1937, i J. M. SOLÉ i J. VILLARROYA, *op. cit.*, pp. 25-26.

300. *Actes de la Comissió Permanent*, 18-06-1937. AMT.

El 19 de juliol, primer aniversari del pronunciament militar i de l'esclafament dels rebels a Barcelona, l'aviació legionària italiana deixà anar la seva càrrega mortífera sobre la ciutat. Era un quart de deu del vespre i els tarragonins havien sortit a prendre la fresca. El balanç tràgic provocat per l'explosió de 34 bombes fou de 51 morts i 104 ferits. La realitat dramàtica de la guerra havia colpejat ferotgement la població de la rereguarda. Després d'aquella terrorífica nit els sentiments populars d'indignació i hostilitat sorgits després del primer bombardeig es transformaran en impotència, indefensió i pànic. En les seves notes, Lluís de Salvador relatarà les impressions d'aquells tràgics moments:

> «En esclatar el moviment facciós, ningú no podia preveure ni de ben lluny, les derivacions que havia de tenir pel que fa a l'emprament dels més inhumans i barbars procediments de guerra (...) Allò que ningú es va poder explicar després de la data luctuosa del 19 de juliol (...) és que els facciosos empressin els aeriplans de lluita, per tal de sembrar la mort i l'espant entre la població civil innocent de les ciutats pacífiques, sense deturar-se al davant de la consideració que entre les víctimes hi podia haver persones que els eren afectes».[301]

En els dies immediatament posteriors a l'acció assassina de l'aviació legionària italiana, es reuniran a la Comissaria de la Generalitat els representants de les autoritats civils i militars juntament amb els dirigents polítics i sindicals.[302] En l'esmentada reunió, a més de decidir la publicació d'unes disposicions governatives amb unes instruccions més realistes per a la població en cas de bombardeig,[303] s'acordarà que una comissió, encapçalada pel comissari Joaquim Fort, viatgi a València per entrevistar-se amb les autoritats del govern de la República amb l'objecte d'exposar els problemes que planteja-

301. L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 123. HMT.
302. «Diari de Tarragona», 23-07-1937.
303. *Disposicions governatives del Delegat d'Ordre Públic*, «Llibertat», 24-07-1937.

va la defensa activa i passiva de la ciutat.[304] Per la seva banda, la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona «protesta pel barbar atemptat sofert» i envia telegrames al ministre de Defensa Nacional i al president del Consell de Ministres.[305] Uns dies més tard, també acordarà atorgar un premi de 100 ptes. als bombers que es van distingir en l'auxili dels ferits i el desenrunament de les cases, premiar els membres de la Creu Roja amb uns uniformes nous i reconèixer l'actuació dels soldats del Regiment.[306] Tot plegat, res que pogués apaivagar el pànic de la població després de la matança provocada per la darrera incursió.

Articles com *Cal evitar costi el que costi, allò humanament evitable*, *Dolorosa experiència* o *El pueblo sufre*[307] criticaran l'absència d'una eficient defensa passiva (sistemes d'alarmes, refugis, equipament adequat dels bombers...) i la mancança de bateries antiaèries per a respondre als atacs. En definitiva, es reconeixia que per desconeixement o per imprevisió, la ciutat i els seus habitants romanien totalment indefensos i impotents esperant el proper bombardeig indiscriminat. De l'encuriosiment que desvetllaren en alguns tarragonins els primers bombardeigs navals i aeris que els portava a contemplar la novetat d'aquells atacs des de balcons i terrats, es passarà al pànic, la desorganització de la vida ciutadana i el desig de fugir d'un nucli urbà que de sobte havia esdevingut un objectiu de guerra.

> «Tarragona sofreix avui un ambient d'esgotament moral degut al bombardeig. Els ciutadans de Tarragona viuen lógicament coaccionats pel fet brutal. Tarragona per uns moments ha deixat d'ésser una ciutat (...) Fins avui... que poques coses sabiem de la guerra! Fins avui a Tarragona qui vivia de cara a la guerra.»[308]

304. L'entrevista de Fort amb representants del govern de la República a València se celebrarà el 12 d'agost de 1937, «Llibertat», 13-08-1937.
305. *Actes de la Comissió Permanent*, 23-07-1937. AMT.
306. *Actes de la Comissió Permanent*, 30-07-1937. AMT.
307. «Diari de Tarragona», 20, 23 i 27-07-1937. AMT.
308. «Llibertat», 22-07-1937.

Dos dies després del sagnant bombardeig, el Sindicat Gastronòmic comunicava al comissari de la Generalitat que unilateralment havia acordat tancar els cafès a les sis de la tarda i les fondes i els hotels a les vuit del vespre.[309] Altres sectors professionals, especialment els establiments comercials, amb acord o sense acord del sindicat corresponent, adoptaran la mateixa pràctica que els gastronòmics. Darrere d'aquest nou horari de treball s'amagava la intenció dels treballadors d'abandonar la ciutat cada dia al capvespre.

El 23 de juliol «Llibertat» publicava una nota del consell directiu d'ERC en la qual reconeixia i justificava «el pànic i el pessimisme» que envaí la població després del darrer bombardeig, però no acceptava la fugida de la ciutat cap als masos i pobles de la rodalia.

> «El que trobem injustificat però, és que ara aquell pànic i aquest pessimisme pugui continuar ni un moment més a la nostra ciutat. I encara trobem molt més contraproduents i francament derrotistes els acords gremials que sota pretexts casolans mancats de lògica, tenen la virtut de paralitzar la vida tarragonina tot i contribuir a la desmoralització de la ciutat.»[310]

Alguns articles publicats per la premsa qualificaran de porucs tots aquells que cada vespre abandonen la ciutat per no retornar-hi fins a trenc d'alba i reclamaran la col·laboració entusiasta de tota la ciutadania en la construcció dels refugis tot invocant l'adopció d'una actitud ferma.

> «I és que el poble s'ha de convèncer que la guerra porta aquests perills que no evitarem pas arreconant-nos i desmoralitzant-nos sinó ans al contrari, de continuar aquests estats de pessimisme, el que aconseguiríem seria afavorir els interessos del feix per quan aquest no cerca altra cosa que acovardir-nos per tal d'assolir els seus criminals intents.»[311]

309. «Llibertat», 22-07-1937.
310. «Llibertat», 23-07-1937.
311. Vegeu *Els que abandonen la ciutat*, «Llibertat», 25-07-1937, i *Retorn a la normalitat*, «Llibertat», 12-08-1937.

Per aturar l'èxode de la població cap als afores de la ciutat, el delegat d'Ordre Públic tornarà a insistir —com ja ho havia disposat infructuosament dies abans— en la prohibició de sortir del nucli urbà adreçada a tots els homes de menys de 50 anys, especialment aquells que tenien feines relacionades amb els serveis sanitaris, l'ordre públic i la defensa passiva.[312] Així mateix, es comunicava que tots els establiments comercials que incomplissin l'horari de treball fixat pel Departament del Treball serien incautats pel municipi, i els seus propietaris, detinguts com a sabotejadors. Altrament, els ciutadans que han anat a viure a altres pobles són advertits que, en cas de necessitat, els seus pisos de la ciutat seran incautats.

A finals d'agost de 1937, malgrat la imposició d'algunes sancions governatives, com la multa de 300 ptes. imposada pel delegat d'Ordre Públic al Col·legi de Metges de Tarragona «per l'incompliment del servei mèdic establert en les actuals circumstàncies»,[313] la ciutat, que recull l'article de Joan Bta. Tarrida *Tarragona, què fas?*, s'havia convertit «en un camp erm i desert, sobretot de posta de sol enllà».[314] La necessitat de mitjans de transport per a marxar de la ciutat cada capvespre es veurà agreujada a mitjan setembre pel decret del govern de la República[315] que restringia el servei públic d'autobusos, taxis i camions privats. L'augment del nombre d'usuaris augmentarà considerablement per la por als bombardeigs nocturns, la qual cosa provocava que els viatgers assaltessin els cotxes de línia que encara mantenien un servei mínim.[316]

La lluita de les autoritats per intentar mantenir la «normalitat» de la vida ciutadana xocava, freqüentment, amb les modificacions dels horaris de treball d'alguns sectors professionals que cercaven l'escurçament de la jornada per tal de disposar del temps necessari per a traslladar-se fora de la ciutat. A comença-

312. «Llibertat», 11-08-1937 i 17-08-1937.
313. «Llibertat», 29-08-1937.
314. J. B. TARRIDA, *Tarragona, què fas?*, «Diari de Tarragona», 24-08-1937.
315. DOGC, 10-09-1937.
316. «Llibertat», 7-09-1937.

ments d'octubre, les modistes de la Casa d'Assistència Social sol·licitaven al director poder treballar en jornada intensiva, «atès que quan surten de treballar la ciutat ja està a les fosques i per tal de poder desplaçar-se al camp o algun poble on poder salvaguardar-se i correr menys risc dels que resten a la capital davant els bombardeigs».[317] Per la seva banda, les Seccions d'Alimentació al detall i a l'engrós (CADCI-UGT) establiran una jornada de treball intensiva de les 8 a les 14 hores. L'actitud «desmoralitzadora» dels botiguers serà durament criticada per «Llibertat» en els articles *Com quedaria Tarragona si tots fessin el mateix?* i *Tarragona i el nou horari laboral*.[318] Finalment, el Ple celebrat pel Jurat Mixt del Comerç en general imposarà un horari de 7 a 14 hores en el comerç a l'engròs, i en el comerç a la menuda —que té més incidència en la normalitat de la vida ciutadana—, una jornada de 8 a 13 hores i de 15 a 17 hores.[319]

A inicis d'estiu de 1937 el fuet de la guerra colpejarà sobtadament la ciutat mitjançant les bombes italianes. L'efecte dels bombardeigs sobre la població civil esdevindrà molt traumàtic atès que fins aleshores la població de la rereguarda vivia d'esquena a una guerra molt llunyana, les operacions bèl·liques de la qual eren seguides per les notícies de la ràdio i de la premsa.

> «Sense saber per què, Tarragona era la ciutat alegre i confiada i al rebre aquell atac criminal fou tanta la sorpresa i l'esparverament que tot d'un plegat s'inicià l'escampall de nombroses famílies i hom veié diàriament el seguici d'una llarga caravana que emprenia el camí de les afores molt abans de la posta de sol.»[320]

Val a dir, però, que més enllà de les disposicions provinents de les autoritats, la reacció ciutadana registrarà dues actituds diferenciades. Paral·lel a l'èxode vespertí d'aquells que tenien

317. Correspondència de Governació, 5-10-1937. ADT.
318. «Llibertat», 8-10-1937.
319. «Llibertat», 17-10-1937.
320. «Llibertat», 15-10-1937.

masos o parents que els acollissin en els pobles propers, en alguns sectors de la població —bé perquè no tenien possibilitats de fugir o bé perquè no volien abandonar la ciutat— sorgirà la iniciativa de construir refugis per protegir-se dels bombardeigs.

Així, doncs, serà el perill el que aglutinarà diferents sectors socials al voltant de l'objectiu comú d'arranjar galeries subterrànies amb suficient capacitat. Sense esperar l'adopció de mesures per part de les autoritats, que, amb justificació o sense, havien demostrat una manca absoluta de previsió, apareixerà en algunes zones de la ciutat un moviment associatiu —que P. Frutos i J. Pujadó, recorrent a la sociologia, qualifiquen com a «sociabilitat informal»—[321] capaç de sobreposar-se al pànic i a la impotència inicials. Més enllà de les ideologies polítiques i de la divisió de la societat en estrats econòmics i culturals, l'aportació individual de treball voluntari a la causa comuna d'assegurar la supervivència enfront dels criminals bombardeigs esdevindrà una de les manifestacions més visibles del moviment associatiu de la rereguarda.

En les seves notes, redactades durant el mateix periode de la guerra civil, Lluís de Salvador esmenta com a principal obra de la societat civil la construcció del refugi del carrer Martí Julià (actual Governador González):

> «Al carrer de Martí Julià, es constituí una comissió de veins que a base de la prestació personal o de quotes voluntàries que oscilaven entre una i deu pessetes segons les possibilitats de cadascú, inicià tot seguit la feina (...) El Comitè de veins no es deixava vèncer per les dificultats i fos com fos, es procurava els elements necessaris i les galaries s'anaven enfondint i dividint-se en altres travesseres destinades a donar al refugi el màxim de capacitat disponible».[322]

L'assessorament tècnic de l'arquitecte municipal només tingué lloc quan les obres dutes a terme pels veïns ja estaven

321. P. Frutos i J. Pujadó, *El moviment associatiu a la rereguarda. Els refugis antiaeris a Barcelona.*

322. L. de Salvador, *Notes inèdites*, p. 124. HMT.

en una fase molt avançada. Un any més tard, a mitjan 1938, el refugi tenia capacitat per a acollir 395 persones, amb una llargada de 61 metres, ocupava una superfície de 79 m^2 i comptava amb tres boques d'entrada.

Un altre dels refugis bastits per iniciativa dels veïns fou el del carrer Armanyà. De dimensions molt més reduïdes que el refugi del carrer Martí Julià, es tractava d'una excavació recoberta de ciment armat amb una única entrada i una capacitat de 40 persones.

En el mateix sentit, J. P. Virgili considera que la construcció de refugis fou el fruit del treball d'una societat civil que tenia el seu eix vertebrador en cadascun dels barris i que maldava per protegir-se dels bombardeigs.

> «Fou una de les coses més serioses de la rereguarda, encarregada a la població civil. Els veïns de cada barri es reunien i feien els plans i prenien les mesures econòmiques i personals per a construir un refugi que fos el més prop possible dels veïns.»[323]

Tanmateix, en un informe realitzat per la Comissaria de la Generalitat, s'assenyala que llevat d'aquests casos exemplars de construcció de refugis per la iniciativa i el treball del moviment associatiu ciutadà, l'esforç que permetrà dotar Tarragona d'una veritable xarxa de refugis antiaeris serà obra gairebé exclusiva dels organismes oficials.

> «No es pot dir que la cooperació ciutadana hagi fallat. Es pot afirmar, però, que no ha estat en concordància amb les constants exigències d'aquesta mateixa opinió. Això, es posa més de manifest si es te present que en diverses localitats de la nostra terra, la construcció de refugis ha estat feta uns cops per la pròpia i desinteressada prestació personal dels veins. Altres cops amb intervenció de braços mercenaris, sobre la base, però, d'aquella aportació generosa, si és que es pot considerar com a generositat, posar les nostres forces al servei incondicional del propi instint de conservació.

323. J. P. Virgili, *Tarragona i la seva premsa 1900-1980*, vol. II, p. 26.

»A Tarragona han estat donats casos exemplars i admirables de col·laboració ciutadana. Alguns d'ells, mereixedors de recompensa. En general, però, i degut a causes no sempre de caire condemnable, és cert, la feixuga tasca de la construcció de refugis ha recaigut de ple sobre els organismes oficials.»[324]

La participació dels ciutadans en les obres d'arranjament de refugis, tot i que en alguns barris o carrers era considerable, esdevenia insuficient. Malgrat les afirmacions de Lluís de Salvador i Josep P. Virgili, hem d'entendre que la col·laboració dels veïns en la construcció de la xarxa de refugis no era massiva, la qual cosa endarreria uns treballs que, com ja hem assenyalat, atesa la manca de rendiment dels obrers dels sindicats d'Oficis Varis encara s'alentien més.[325] El 19 de febrer de 1938, «Diari de Tarragona» publicava l'article *La desidia, uno de los males de la retaguardia,* en el qual es reconeixia i alhora es criticava l'absència d'una acció decidida per part de la població:

«¿Por qué esta terquedad, esta oposición a la construcción de refugios? ¿Es que se espera que el Gobierno obligue por decreto a dicho trabajo a todos los habitantes? ¿Es necesario siempre que el pueblo no tenga iniciativa propia, que se tenga que velar hasta por sus vidas?».[326]

L'11 d'agost de 1937, per decret de la Presidència de la Generalitat era constituïda la Junta Local de Defensa Passiva. L'alcalde, el delegat d'Ordre Públic, l'arquitecte i el metge municipals integraven l'organisme responsable de la defensa enfront dels atacs dels avions que provenien de Mallorca. La JLDP, després d'una inspecció del Col·legi d'Arquitectes, donarà de baixa 30 refugis considerats insegurs i recomanarà la utilització de 26 refugis que reuneixen les mínimes condi-

324. *La xarxa de refugis de protecció anti-bèl·lica realitzada a Tarragona*, febrer 1938. ADT.

325. «Llibertat», 29-10-1937, i «Diari de Tarragona», 30-10-1937.

326. E. Gibert, *La desidia uno de los males de la retaguardia*, «Diari de Tarragona», 19-02-1938.

cions. Tot seguit, accelerarà al màxim la construcció de nous refugis i s'esforçarà en la recerca dels recursos econòmics necessaris per a finançar les obres. Set mesos més tard, el març de 1938, la ciutat ja disposava d'una xarxa de 60 refugis amb capacitat suficient per a unes 20.000 persones.[327]

Per a finançar la construcció de la xarxa de refugis antiaeris, la JLDP comptava bàsicament amb els recursos municipals i les subvencions de la Generalitat. D'altra banda, per intensificar els treballs, el febrer de 1938, es decretaran unes contribucions obligatòries indirectes sobre les consumicions i serveis d'hotels, fondes, restaurants i bars; els bitllets dels espectacles i autobusos interurbans, i una quantitat fixa que havien d'abonar mensualment les caixes d'estalvi i els bancs.[328] En el mateix sentit, a finals de març de 1938, atès que la JLDP ja només comptava amb mitjans econòmics per a una setmana, la Comissió de Govern estudiarà l'establiment d'una quota obligatòria familiar que oscil·lava entre 5 i 10 ptes. que seria abonada en el moment de retirar la targeta mensual de racionament.[329] El 16 de maig de 1938, el govern de la República concedia un crèdit de 10 milions de pessetes a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, dels quals 7 milions són destinats a la JLDP de Barcelona. El romanent seria repartit entre la resta de poblacions de Catalunya en quantitats mínimes amb l'objectiu de servir «d'estimul i esperó per a que els veïnats respectius, paral·lelament, cooperin a la tasca de les seves Juntes Locals corresponents». A la comarca del Tarragonès el crèdit es distribuirà en 10.000 pta. a Torredembarra i a Vila-seca i 20.000 pta. a Tarragona. En canvi, la Junta Local de Reus rebia un ajut de 100.000 pta. La diferència de les quantitats de les subvencions rebudes radica en el fet que, a mitjan maig de

327. Vegeu la relació dels refugis a F. J. GONZÁLEZ-HUIX, *op. cit.*, pp. 201-208.

328. Vegeu «Llibertat», 10-02-1938.

329. Les quotes obligatòries que gravaven les targetes de racionament no s'imposaran fins al mes de juny de 1938. *Actes de la Comissió de Govern*, 25-03-1938 i 9-05-1938. AMT.

1938, la construcció de refugis a Tarragona ja estava pràcticament enllestida.[330]

L'aprofitament de les restes arqueològiques de la Tàrraco romana facilitava la connexió de galeries subterrànies i, en definitiva, possibilitava l'habilitació urgent de molts refugis que no exigien massa treballs d'arranjament. L'informe de la Comissaria de la Generalitat destacarà la situació paradoxal que es donava en el fet que les construccions de la civilització romana havien de servir com a protecció de les bombes dels seus hereus, l'aviació legionària italiana:

> «(...) aquests venerables monuments de la Roma pagana que la ciutat ha esguardat sempre amb noble orgull. I és pregonament significatiu que uns edificis i unes obres de fàbrica aixecades pel geni creador de la civilització romana, aquella civilització tan repetidament i tan enfàticament invocada per determinats pobles feixistes, hagin de servir ara de cuirassa protectora contra la barbàrie i instints bàrbarament criminals d'aquests mateixos pobles que es venten d'ésser hereus de Roma».[331]

D'altra banda, la JLDP tindrà cura de perfeccionar el sistema de detecció dels avions enemics i d'establir uns senyals d'alarma que havien d'advertir del perill de bombardeig a tota la població. Fins a finals d'agost de 1937, segons Lluís de Salvador, l'avís d'alarma era donat per les sirenes dels motoristes del Departament d'Obres Públiques que recorrien els carrers de la ciutat. Òbviament, la ineficàcia d'aquesta mesura comportarà, des d'inicis de setembre, l'establiment d'un servei de vigilància al campanar de la Catedral[332] i la instal·lació de sirenes en diferents llocs de la ciutat.[333]

330. Fons Generalitat Republicana, 16-05-1938. GEN. 260/6. AHNS.

331. *La xarxa de refugis de protecció antibèl·lica realitzada a Tarragona*, febrer 1938. ADT.

332. La vigilància anava a càrrec de cinc homes de més de 35 anys, afiliats al Sindicat d'Oficis Varis de la UGT, els quals percebien un jornal de 10 pta. de la JLDP. *Actes de la Federació Comarcal de la UGT*, 28-09-1937. PS-BARCELONA-368. AHNS.

333. La sirena més potent estava instal·lada a l'Ajuntament. També funcio-

Això no obstant, el sistema d'avís per a donar l'alarma fallava. El guaita que detectava la presència d'avions, abans d'engegar els senyals acústics, ho havia de comunicar immediatament a la Comandància Militar, la qual, després de comprovar si es tractava de l'aviació enemiga, autoritzava els sons de les sirenes. Amb aquest sistema es perdia un temps preciós que, en algunes ocasions, permetia els bombarders deixar anar la seva càrrega mortífera abans que el veïnat fos avisat del perill. No serà fins després del mes de març de 1938 —durant el qual, coincidint amb la penetració de l'exèrcit franquista a Catalunya, es registren 15 agressions aèries, prop de 300 bombes, 53 morts i 72 ferits—[334] quan s'autoritzarà que el vigilant premés el botó que posava en funcionament les sirenes tan bon punt detectés la presència d'avions.[335]

Des del 27 de maig de 1937 fins al 15 de gener de 1939, l'aviació franquista —amb una predominant participació italiana i alemanya, que evidencia un cop més la fal·làcia de la política de no-intervenció seguida per les potències occidentals— atacarà indiscriminadament la ciutat en 144 ocasions.[336]

	Agressions	*Avions*	*Bombes*
Aviació Legionària (Itàlia)	60	263	2.285
Legió Còndor (Alemanya)	83	324	1.433
Brigada Hispana de Bombarderos	1	12	324
Totals	144	599	4.042

naven altres sirenes a la Comandància de Marina, la Comandància Militar, la CAMPSA, l'església de Sant Joan i l'estació de classificació del ferrocarril. Així mateix, des de la Catedral es feia sonar la campana anomenada «Capona».

334. Vegeu F. J. González-Huix, *op. cit.*, pp. 69-89.

335. Vegeu L. de Salvador, *Notes inèdites*, pp. 127-128, HMT.

336. Vegeu F. J. González-Huix, *op. cit.*, pp. 148-153.

Els efectes devastadors dels bombardeigs provocaran l'anul·lació de l'activitat portuària a inicis de l'any 1938, així com la destrucció d'onze fàbriques —Tabacalera, CAMPSA...— i diferents establiments comercials. Només durant els primers mesos de l'any 1938, cinc empreses de capital estranger, principalment suís i francès —Federico Huber, La Unión Agrícola, S.A., Sociedad de Placas y Polvos para Soldar, S.A., Ferd Steiner i Jacques Vilet—, aixecaran acta notarial per poder reclamar amb posterioritat danys i perjudicis pels desperfectes causats per les bombes. Pel que fa a les destrosses causades en els habitatges, el 25 de març, el conseller municipal Vicente exposava als seus companys de consistori que després dels darrers bombardeigs més de cent famílies es troben sense llar.[337] A mitjan novembre, el conseller Castelló informa en el Ple de l'Ajuntament que un 60 % de total de les vivendes de la ciutat estan en ruïnes o en un estat inhabitable i que unes 6.000 o 7.000 persones es troben sense habitatge.[338] Un informe municipal datat el 9 d'agost de 1939 recollia les xifres de 74 edificis totalment destruïts i 522 de parcialment enderrocats per les bombes. Tot plegat, la quantificació econòmica dels danys causats pels bombardeigs s'elevava a la xifra de 19.678.700 pta.[339]

Molt més important que els estralls materials esmentats era la pèrdua de vides humanes. L'acció indiscriminada i criminal de l'aviació feixista registrarà 230 víctimes mortals —166 homes i 54 dones, 15 dels quals eren menors de 14 anys— i, com apunta F. J. González-Huix, més de 350 ferits.[340] D'altra banda, en els pobles de la comarca cal comptabilitzar 13 víctimes mortals a Vila-seca, 8 a Torredembarra i 1 al Morell.

L'objectiu de minar la resistència física i moral de la rereguarda mitjançant els bombardeigs sistemàtics sobre la indefensa població civil s'havia aconseguit en bona part. El temor

337. *Actes de la Comissió de Govern*, 25-03-1938. AMT.
338. *Actes del Ple*, 14-11-1938. AMT.
339. J. M. Solé i J. Villarroya, *Catalunya sota les bombes*, p. 218.
340. Vegeu la relació de víctimes a F. J. González-Huix, *op. cit.*, pp. 177-186.

desfermat per les bombes provocarà la fugida de molts ciutadans i el pànic desmoralitzarà progressivament una societat que acabarà anhelant la fi de la guerra, malgrat que això per a molts representi la derrota. Tanmateix, val a dir que, al costat de les comprensibles i humanes manifestacions de por, les autoritats locals, amb la col·laboració d'un considerable nombre de veïns, en un espai curt de temps —9 mesos— i comptant amb uns recursos limitats, desplegaran una activitat febril que permetrà dotar la ciutat d'una xarxa de refugis antiaeris segura i eficaç.

4.3.2. *La solidaritat popular i els refugiats*

En els primers mesos de la guerra, les forces de milicians i soldats que havien sortit cap al front d'Aragó mantindran una dependència gairebé absoluta de la ciutat. Tarragona, en aquest sentit, esdevindrà la base a la rereguarda d'unes línies de combat situades a uns 200 quilòmetres. Des de l'inici del conflicte, els dirigents locals hauran de vetllar tant pel subministrament de queviures, equipaments i municions a un contingent d'uns 2.000 homes, com per l'organització d'un aparell sanitari de guerra. D'altra banda, la força simbòlica que per la lluita tindrà la resistència de Madrid, ciutat a les portes de la qual arribaran les tropes rebels durant el mes de novembre de 1936, servirà per a desvetllar la solidaritat de les poblacions de la rereguarda més allunyades dels fronts de combat. Així doncs, passats els primers moments de trasbals revolucionari i paral·lelament al procés de reorganització de la rereguarda, les campanyes per a recaptar fons, queviures o roba seran tothora presents en la vida quotidiana de la ciutat amb el desplegament d'una gran activitat que es mantindrà viva fins a l'estiu de 1937.

A les llistes nominals de donatius que diàriament publicarà la premsa, s'afegiran, des de mitjan mes de setembre, els beneficis obtinguts en diferents espectacles, festes de la ban-

dereta i tòmboles.[341] Altres sistemes seguits per a contribuir al sosteniment de les milícies i de l'Hospital de Sang seran la decisió de diferents seccions o agrupacions sindicals de destinar-hi dies d'haver, que eren descomptats als seus afiliats, o bé l'adquisició directa i posterior donació de roba o queviures.[342]

El novembre de 1936 la Conselleria de Guerra de l'Ajuntament de Tarragona, controlada per la CNT, havia recaptat un total de 18.733 pta. Per la seva part, el Comitè Militar UGT-PSUC-JSU, que comptava amb les donacions de dies d'haver dels sindicats ugetistes, assolirà la xifra de 63.791 pta. a primers de març de 1937. D'altra banda, la Comissaria de Defensa Militar, que tenia com a comissari polític Francesc Oliva (POUM), comptabilitzarà 18.000 pta. en donatius. Resulta difícil quantificar l'import total de totes aquestes campanyes; malgrat tot, segons les dades recollides per la Comissaria Delegada de la Generalitat a Tarragona, la tercera relació total de donatius rebuts mostra que s'havia assolit la considerable xifra de 749.669 pta.[343]

Cal remarcar la importància que cada organització política i sindical atorgava al fet de deixar constància de la seva aportació. Així mateix, en el moment de repartir els donatius dels par-

341. El 10 de setembre de 1936 són lliurades al Departament de Guerra del Comitè Antifeixista 1.153 pta. que corresponen als beneficis obtinguts en la representació de l'obra *El Cristo Moderno*, organitzada per la CNT-FAI al Teatre Tarragona. Les agrupacions antifeixistes femenines recaptaran 1.422 pta. per la venda de banderetes el diumenge 27 de setembre. El festival taurí organitzat pel Control Ferroviari CNT-UGT representarà un benefici de 7.681 pta. D'altra banda, la liquidació de la tòmbola organitzada pel Centre Catalanista Republicà d'ACR aportarà un donatiu de 21.866 pta. «Diari de Tarragona», agost-setembre, 1936.

342. L'Associació d'Empleats Municipals destinarà quatre dies d'haver repartit entre les milícies, l'Hospital de Sang, el Comitè Militar de la UGT i la campanya «Pro-ambulància» del SRI. «Llibertat», 20-12-1936. Per la seva banda, la Federació d'Empleats de Banca i Borsa (UGT) ha contractat la producció de 3.000 jerseis a la fàbrica Soliano per als milicians del front. La Societat d'Obrers Xocolaters i Fideuers (UGT) comprarà 12 mudes apelfades i 23 tovalloles per als milicians, «Llibertat», 20-09-1936.

343. Expedient de Beneficència, març de 1937. ADT.

ticulars, cada organització que atenia els seus respectius milicians al front n'exigirà una distribució igualitària. El comissari polític de la Comissaria de Defensa Militar de Tarragona, amb motiu de la celebració de Cap d'Any, repartirà entre el Socors Roig Internacional, les Joventuts Llibertàries «Centúria Floreal» i el Socors Roig del POUM tres lots iguals que es componen cada un de 500 parells de mitjons, 25 barres de torrons, 50 rajoles de xocolata, 250 capses de neules i 1 caixa de xampany.[344] Tanmateix, la progressiva militarització de les milícies i la campanya per la formació de l'Exèrcit Popular sostraurà els milicians com a principals beneficiaris dels donatius. Des del mes de gener de 1937, les recaptacions es destinaran, si més no nominalment, al manteniment de l'Hospital de Sang.

L'octubre de 1936 es constituirà a Tarragona el Comitè Local del Socors Roig Internacional (SRI) amb l'assistència de representants de UGT, PSUC, ERC, ACR, JSU, EC, IR i UdR. Cal assenyalar que les pressions i la força del PSUC en el SRI comportaran que els homes del POUM no siguin convocats a l'acte. La Federació Local de la CNT, tot i ser convocada, decidirà en una reunió de les Juntes Directives de Militants la negativa a participar en una organització internacional dominada pels comunistes soviètics, manifestant que el sindicat confederal «ya tiene la AIT, órgano internacional de solidaridad moral y material».[345] Així, doncs, amb l'exclusió del POUM i l'absència voluntària de la CNT, el Comitè Local del SRI de Tarragona estarà integrat per: Antoni Secall (ERC), secretari general; Marià Masvidal (ACR), secretari administratiu; Jaume Pàmies (PSUC) i Enric Pajares (IR), secretaris d'ajut; Josep Panisello (JSUC), secretari d'agitació i propaganda; Antoni Llanas (EC) i Josep Mas (UdR), secretaris d'organització; Pere Medem (UGT), secretari jurídic.[346] Entre octubre de 1936

344. «Llibertat», 1-01-1937.
345. Actes de Juntes Directives de Militants de la CNT, 30-09-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.
346. «Endavant», 3-04-1937.

i març de 1937, segons informacions publicades pel mateix SRI, la militància d'aquest organisme passarà de 1.400 a 1.900 afiliats i s'organitzaran diferents comitès locals en els pobles de la comarca.[347]

Entre els mesos d'octubre de 1936 i febrer de 1937, el SRI traslladarà a Madrid 25 tones de mercaderies, entre roba i aliments, organitzarà sessions de cinema al teatre Tarragona i diferents festivals per a comprar una ambulància.[348] Durant el mes de març de 1937, la campanya d'ajut a Madrid, capital emblemàtica de la lluita antifeixista, tindrà l'objectiu de pal·liar els greus problemes que plantejava l'abastament d'una ciutat molt populosa, pràcticament assetjada per l'exèrcit enemic. Però, en el rerefons de la campanya, hi havia un altre objectiu menys evident però igualment important: conscienciar les tranquil·les poblacions de la rereguarda en el sentit que la guerra no es decidia exclusivament en les llunyanes línies del front, sinó que tot el dramatisme i la destrucció inherents a la confrontació bél·lica també fuetejaven les ciutats i, per tant, la població civil.

El «Dia de Madrid» se celebrarà l'1 de març de 1937, en plena campanya «Pro-exèrcit Popular», i la seva comissió organitzadora, a més del SRI, estarà integrada pel PSUC, JSUC, UGT, ERC i EC.[349] La llista de donatius estarà oberta fins a finals de març i aconseguirà aplegar més de 50.000 pta.

A més dels donatius en metàl·lic, la campanya d'ajut a Madrid comptarà amb diverses donacions en espècies. El 16 de març, la Comissió Permanent de l'Ajuntament i la Societat de Flequers acordaran destinar tota la farina que es consumeix durant un dia a la ciutat per ajudar la població de Madrid.

347. El Comitè Local del SRI de Tarragona s'ubicava en el segon pis del núm. 91 de la Rambla 14 d'Abril, un pis que fou incautat i després cedit pel Centre Unió Republicana.

348. El 15 de febrer de 1937 se celebrarà el festival «Pro-ambulàncies» amb la col·laboració de la Companyia Lírica de l'Orfeó Canongí. Amb la recaptació del festival i amb altres donatius s'adquirirà una ambulància per un import de 25.000 pta. que serà lliurada al front de Madrid.

349. «Llibertat», febrer-març 1937.

Una setmana més tard sortiran cap a la capital nou camions amb 110 sacs de farina i altres queviures.[350] Per altra banda, el Consell Municipal de Cambrils acordarà enviar un camió de peix cada setmana i els pescadors de Tarragona destinaran el producte d'un dia de treball a Madrid, és a dir, 600 caixes de peix amb un valor aproximat de 50.000 pta.[351]

Durant els primers dies del mes de juny una nova expedició formada pel SRI de Tarragona transportarà a Madrid 10 tones de patates, 11,5 tones de llenties, 4 tones de farina, 4.000 litres d'oli, 4 bocois de vi, 1 tona de carbó, 1 tona d'arròs, 1,5 tones de fesols, 40 caixes de pebrot i tomaca en conserva, 25 caixes de llet condensada i 4 caixes de sabó.[352] Així mateix, el SRI s'encarregarà de traslladar i repartir 300 paquets d'encàrrecs particulars destinats a familiars de tarragonins que resideixen a Madrid o als soldats de Tarragona destinats al front central, especialment els del Batalló Tarraco.

La campanya «Pro-ajut a Euzkadi» centrarà les seves activitats durant la segona setmana del mes de juny de 1937.[353] Organitzada pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat i l'Ajuntament de Tarragona, es representarà l'obra *Pedro Mari* al Saló Modern i s'instal·larà un estand per a la recaptació de donatius a la Rambla.

Tota aquesta intensa campanya de solidaritat popular, especialment vers el poble madrileny, es veurà aturada en el seu aspecte més multitudinari quan l'acció de guerra s'abat sobre Tarragona amb els primers bombardeigs de l'aviació italiana. El 27 de juny de 1937, l'Ajuntament de Tarragona acordarà suspendre «en atenció a les circumstàncies que travessem» totes les autoritzacions per a celebrar festivals encara que siguin amb finalitats benèfiques. Això no obstant, es continuaran obrint

350. Vegeu «Llibertat», 16-03-1937, i «Diari de Tarragona», 25-03-1937. La Junta Delegada de Defensa de Madrid agraïrà el donatiu enviat. *Actes Comissió Permanent*, 2-04-1937, AMT.

351. «Llibertat», 26-03-1937.

352. «Endavant», 19-06-1937.

353. «Llibertat», 10-06-1937.

llistes de donatius i a finals de l'any 1937, en una assemblea del SRI, el secretari general, Antoni Secall, comunicarà que al llarg de l'any s'ha recaptat una suma total de 175.000 pta.[354] D'altra banda, la campanya de recollida de roba per a l'exèrcit de l'Est assolirà la xifra de 57.826 pta. a finals de febrer de 1938.

Cal fer esment, també, de la campanya de solidaritat del «Segell Pro-Infància», els beneficis de la qual reverteixen en la pròpia rereguarda i són destinats a l'atenció dels infants. El Comitè del Segell Pro-Infància s'instituirà a Tarragona l'1 d'abril de 1937[355] i celebrarà diversos actes benèfics: partit de futbol entre els equips Casal d'Esports i Reus Deportiu (15-04-1937), «Festa de la Flor» (13-05-1937) i festivals infantils al Saló Modern (7 i 14-06-1937). L'objectiu de la recaptació serà contribuir a la millora d'algunes escoles de la ciutat.

Durant l'any 1938, en una Tarragona cada cop més colpejada per les bombes de l'aviació enemiga, amb la constant incorporació de quintes per a anar al front i l'agreujament del desabastament de queviures que patia la població, les campanyes de solidaritat popular perdran aquell caràcter entusiasta i multitudinari que havien tingut mesos abans. Això no obstant, com ja s'havia fet l'any anterior, la tradicional festa dels Reis d'Orient serà substituïda per la Setmana de l'Infant. La comissió encarregada es constituirà el dia 3 de gener de 1938 i adreçarà una crida a tota la població per a recaptar donatius amb l'objectiu d'adquirir joguines que no promoguin la violència, les quals seran repartides entre els nens refugiats i els infants que es troben a l'empara de l'Assistència Social.

354. «Llibertat», 28-12-1937.

355. Format per: l'alcalde Ramon Boronat Pontons, president; el conseller de Sanitat i Assistència Social Daniel Recasens Comes, tresorer; pel CADCI, Washington Valls Cabré, secretari; com a vocals, el director de l'Escola Normal Manuel Ferrer Gasch, el director d'Escola Graduada Jesús Abadías Lamuela, per l'Orfeó Tarragoní Francesc Borrut, pel Casal d'Esports Josep Sabaté, per l'ERC Bernabé Bernabé, per la UGT Josep Catalán Villaescusa, per la CNT Ferran Lazcoz Montserrat i per la premsa Ramon Coll Valls, del diari «Llibertat». Vegeu *Actes del Comitè del Segell Pro-Infància*. PS-BARCELONA 1.422 i GEN/277/5,2. AHNS.

«Ciutadans: contribuïu amb les vostres possibilitats a proporcionar a la nostra mainada uns instants d'esbarjo i felicitat que allunyin momentàniament de les seves mentalitats infantils la visió de la tragèdia que l'invasor ens fa viure.»[356]

El 4 de novembre de 1938, coincidint amb les primeres ofensives reeixides de l'exèrcit franquista a la serra de Cavalls que posaran el punt final a la batalla de l'Ebre, el conseller municipal de Cultura de l'Ajuntament de Tarragona, Batet (CNT), tot i les enormes necessitats que té la ciutat, anunciarà en la Comissió de Govern la constitució d'una comissió d'homenatge a Madrid. La commemoració s'havia de celebrar tres dies més tard, amb l'objectiu solidari «de prestar ajut en cas necessari».[357] Així mateix, el diari «19 de Juliol» del dia 15 de desembre encara anunciarà la Jornada de recollida del drap i la II Campanya d'Hivern a fi de recollir roba d'abric per als combatents del front.[358]

Sense pretendre desmerèixer en absolut l'esforç solidari d'una bona part de la població, cal fer algunes observacions en relació amb les primeres llistes de donatius publicades a la premsa entre finals de juliol i setembre de 1936. D'una banda, la publicitat que es donava als noms dels donants esdevenia una bona oportunitat per a demostrar l'adhesió a la causa antifeixista per a tots aquells que eren observats amb recel pels nous dirigents, ja fossin les famílies que tenien algun dels seus membres empresonats, els propietaris de béns que podien ser objecte d'incautacions o els empresaris que volien acontentar els desitjos dels comitès de control obrer.[359] En aquest sentit, durant

356. «19 de Juliol», 4-01-1938.

357. *Actes Comissió de Govern*, 4-11-1938. AMT.

358. «19 de Juliol», 15-12-1938.

359. Citem com a exemples els següents donatius: Adela Porta de Chacón, 12.000 pta.; Ramon Joachim Cabré, 7.500 pta.; Manuel Castellví, 14.000 pta.; Maria de Amezaga, 15.000 pta.; Família Soliano, 50.000 pta.; Teresa Dalmau, Vídua de Massó, 15.000 pta.; Rafael Panasachs Mestre, 10.000 pta.; Jaume Panasachs, 15.000 pta.; Llorenç Recasens Cases, 20.000 pta.; E. Saugar i Cia, 15.000 pta.

dos mesos, cal entendre que els donatius fets per només 36 persones s'elevin a la xifra de 458.500 pta. D'altra banda, la pressió sobre els donants podia ser ben directa i per a alguns la col·lecta podia esdevenir una mena d'impost revolucionari. Veiem, com a exemple, que per tal de satisfer les despeses dels nens refugiats de Madrid l'Ajuntament de la Secuita exigirà un impost extraordinari de 30.000 pta. al propietari Pere Mallafré Gibert, amb l'obligació d'abonar l'import en el termini de 72 hores.[360]

El 28 de juliol de 1936, amb el títol *Cal que tingui imitadors*, «Diari de Tarragona» comentava el lliurament de 10.000 pta. ofert pel comerciant Joan Pallarès Golarons al comissari de la Generalitat, Lluís Mestres.[361] Això no obstant, l'any 1939, el mateix Pallarès manifestarà a l'administrador de Rendes Públiques que, sota el concepte de «donatius» que figuren en el balanç de la seva empresa, s'hi amagava la recaptació obligatòria d'un impost de guerra.

> «(...) le diré que Ptas. 100.000 me fueron exigidas el dia 16 de noviembre de 1936 a las 10 1/2 de la noche con toda clase de preparación, pues tenia la casa rodeada de gente armada, aparte de tres sujetos que con revolver en mano no me dejaron hasta que les entregué un talón firmado a cargo del Banco de España de la cantidad antes referida».[362]

Per la seva part, el Sindicat d'Exportadors de Vins de Tarragona, que englobaba els principals empresaris de la ciutat en aquest sector, anunciarà a finals d'agost l'entrega de 14 bocois de vi, així com lliuraments successius per als «companys» del front.[363] La Unió Agrícola, nom comercial de la fàbrica que produïa el famós licor *Chartreuse* i que tenia hissades les banderes de Bèlgica i Luxemburg per tal d'evitar la col·lectivització, segons una nota de la gerència «también ha hecho muy gustosa, envios de licores para los combatientes

360. *Actes de l'Ajuntament de la Secuita*, 23-12-1936.
361. «Diari de Tarragona», 28-07-1936.
362. Balanços 1935-1939. Fons d'Hisenda. AHT.
363. «Front Anti-feixista», 20-08-1936.

del frente».[364] La pressió ambiental revolucionària havia de forçar les classes benestants de Tarragona a demostrar la seva generositat vers un nou ordre pel qual no sentien gens de simpatia.

Un altre dels aspectes que convé destacar sobre la qüestió de la solidaritat popular és la dispersió d'objectius i la diversitat d'organitzacions promotores, fets que restaven eficàcia i rendibilitat a les campanyes.

> «(...) enduts per la pruïja ben humana i fins a cert punt lloable de "a veure qui fa més coses i amb més èxit", anem creant una multitud de finalitats a assolir, pro-milicians, pro-cap d'any al front, pro-ambulàncies sanitàries, pro-setiats de tal lloc, pro-infants refugiats, pro-festa de tal cosa, pro-socors roig d'ací i d'allà...
>
> »(....) aquesta dispersió i atomització de les possibilitats que tot ciutadà tingui de socòrrer als necessitats, és a perjudici de la humanitària obra perseguida, car són molts els que —també això és ben humà— no podent acudir a tot arreu no acuden enlloc, prenent com a motiu o excusa, la desorientació en que el tenen tan diverses, profuses i molts cops dualitzades apel·lacions a la seva generositat».[365]

La pugna entre les diferents tendències antifeixistes impossibilitarà la centralització dels diferents lliuraments en una única organització comuna o bé la implantació obligatòria i unitària de lliurar un dia d'haver mensual per a contribuir a les diferents campanyes. El desembre de 1937, el deteriorament de les condicions de vida de la rereguarda evidenciarà encara més el cansament de la població davant la profusió de les campanyes de solidaritat.

> «Amb setze mesos que portem de guerra a casa nostra s'ha mendicat i recaptat fins a fer enutjosa la pràctica de la contribució voluntària del ciutadà a les necessitats de la guerra. S'ha usat i abusat del donatiu de la recapta. Els que l'han recollida

364. E. OLIVÉ, *La Chartreuse de Tarragona. De la fàbrica al convent*, p. 85.
365. *A remarcar*, «Diari de Tarragona», 25-12-1936.

l'han adoptada com un procediment fàcil; els qui han contribuït al capdavall ho han fet pensant que era el mitjà més còmode de quedar bé.»[366]

Tanmateix, l'esforç no fou en va i els donatius recaptats, a vegades en petites quantitats, demostren la solidaritat d'una part de la població que contribuí en la mesura de les seves possibilitats.

L'emplaçament del front de guerra en terres aragoneses durant l'agost de 1936, que es mantindrà gairebé inalterable fins a inicis de 1938, allunyarà l'escenari bèl·lic de les terres catalanes. Aquesta situació geoestratègica de rereguarda possibilitarà l'acollida d'onades de refugiats que provenien del Madrid assetjat i bombardejat o de les zones ocupades successivament per l'exèrcit rebel. Les xifres de refugiats varien segons els autors. Tarradellas manifestava que a finals de 1936 es registrava a Catalunya la presència de 300.000 desplaçats.[367] El setembre de 1937, el conseller de Governació, Antoni M. Sbert, reconeixia la presència de 450.000 desplaçats,[368] xifra que el mes de març de 1938 havia augmentat a 700.000. Per la seva banda, P. Pagès i E. Ucelay da Cal coincideixen a assenyalar una població refugiada que supera el milió de persones a finals de novembre de 1938.[369] Malgrat la imprecisió del nombre, podem considerar que a la rereguarda catalana s'hi va emparar una massa de refugiats que cap al final de la guerra representava més d'un 33 % de la població total de Catalunya. Tot aquest contingent humà —la majoria nens, dones i vells que tenien altres costums i parlaven una llengua diferent— havia de comportar una problemàtica múltiple que s'afegia, i la feia augmentar, a la rereguarda catalana mateix: escolarització, alimentació, allotjament, higiene i salut.

366. «Llibertat», 12-11-1937.
367. Citat per J. M. Bricall, *op. cit.*, pp. 93-94.
368. «Llibertat», 4-09-1937.
369. Vegeu P. Pagès, *op. cit.*, p. 139, i E. Ucelay da Cal, *Cataluña durante la guerra*, p. 173.

A Tarragona, les primeres notícies referents al tema apareixen el 6 d'octubre de 1936, data en la qual arriba a la ciutat una colònia escolar madrilenya que es compon de 200 nens, 6 professors i personal auxiliar. Mentre s'habiliten les instal·lacions del Sanatori Marítim de la Rabassada seran allotjats transitòriament en el convent dels Germans de la Doctrina Cristiana del carrer Estanislau Figueres. Quatre dies més tard s'acollirà una nova colònia de nens procedents d'Astúries que s'instal·laran directament en el sanatori de la platja.[370] La percepció d'un ràpid desenllaç de la guerra, o la intenció de fer-ho creure a l'opinió pública, portarà la premsa a no qualificar de refugiats els nens acollits sinó de colònies d'hivern que «passaran una temporada entre nosaltres».[371] Això no obstant, per ordre del conseller de Sanitat i Assistència Social, Antoni G. Birlan, es constituirà el Comitè Comarcal d'Ajut al Refugiat sota la presidència del Comissari de la Generalitat, Lluís Mestres, i amb un representant per cada una de les entitats —CNT, UGT, Socors Roig Internacional, Pro Infància Obrera i Assistència Municipal— amb la funció de coordinar l'actuació de les diverses organitzacions que acullen els refugiats procedents de zones de guerra.[372]

El 13 d'octubre, sense notificació prèvia oficial, aparegué en el port de Tarragona el transatlàntic «Nyassa» escortat pel destructor «Douro», ambdós arboraven la bandera portuguesa. La càrrega, sota l'estreta vigilància de 62 policies portuguesos, era 1.437 persones que havien fugit de Badajoz abans de la sagnant ocupació de la ciutat per les tropes de l'exèrcit rebel.[373] La imprevisió de l'arribada, com a conseqüència de la decisió unilateral del govern portuguès de desembarcar els re-

370. Anomenat també Colònies Escolars «Francesc Pi i Margall» o bé «Francesc Macià».

371. Vegeu «Llibertat», 7-10-1936 i 11-10-1936.

372. Ordre del 17-10-1936, DOGC, 18-10-1936.

373. Vegeu el detallat relat de F. J. GONZÁLEZ-HUIX, *El puerto y la mar de Tarragona durante la guerra civil. 1936-1939*, pp. 69-71, «Diari de Tarragona», 14-10-1936, i A. PÉREZ RIPOLL, *Ganes de moure soroll*, «Llibertat», 29-10-1936.

fugiats a Tarragona, que no fou comunicada a les autoritats republicanes, havia de plantejar diferents problemes ja que en el contingent desembarcat només hi havia 160 dones i 50 nens. El 14 d'octubre, el comissari general d'Ordre Públic de la Generalitat, Gómez García, s'entrevistarà amb el governador Militar de Badajoz, coronel Ildefonso Puigdengola, repatriat a bord del «Nyassa», per tractar la problemàtica creada pels refugiats extremenys.[374] L'endemà, en una reunió de les Juntes Directives de militants, Caixal denunciarà algunes anormalitats registrades amb els companys repatriats i qüestionarà si estan sota la tutela de la Generalitat o del Comitè Antifeixista de Tarragona, tot assenyalant «que estos compañeros van por las calles en un estado deplorable que no se puede consentir».[375] Després de queixar-se al Comitè Regional de la CNT per telèfon, es nomenarà una comissió que haurà d'entrevistar-se amb el comissari de la Generalitat. Pocs dies després de la seva arribada, el coronel Puigdengola, 15 militars, 20 soldats, 130 carrabiners i alguns homes que formaven part de l'expedició de repatriats marxaran cap al front de Madrid. La premsa local afirmarà que a Tarragona ja només hi ha les dones i els nens;[376] tanmateix, però, una quantitat considerable d'homes restà a la ciutat on se'ls allotjà a l'edifici dels Germans de la Doctrina Cristiana i se'ls facilità feina a les obres municipals.[377]

Francesc Adell, sota el pseudònim de Crit, considerarà una injustícia el fet que mentre s'estan mobilitzant quatre lleves de joves tarragonins per anar al front, molts dels repatriats extremenys restin tranquil·lament a la ciutat sense voler lluitar ni treballar.[378] El 20 de novembre, el rebuig contra els homes

374. «Llibertat», 15-10-1936.

375. Els militants de la CNT donaran 1.000 pta. provinents del dissolt Tribunal Popular per a les necessitats dels refugiats. *Actes de les Juntes directives de militants*, 15-10-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

376. «Diari de Tarragona», 21-10-1936.

377. Vegeu L. DE SALVADOR, *Notes inèdites*, p. 137. HMT.

378. CRIT, *Sobre els refugiats extremenys*, «Llibertat», 30-10-1936.

refugiats que tot i estar en edat militar continuen a Tarragona queda prou palès en l'article publicat per «Llibertat»:

> «Refugiats entre els quals n'hi ha que insulten grollerament els companys tarragonins pel fet d'ésser catalans, que diuen a llurs infants que tenim l'obligació d'alimentar-los a base de "pollo", quan la seva festa major abans del 19 de juliol era sentir l'olor d'arengada, que "fan desaparèixer" les robes i objectes dels llocs on estan instal·lats i que s'escapen covardament de Madrid i en arribar a Tarragona exigeixen pisos degudament amoblats, que tenen el cinisme de dir a regidors que ells tenen dret a cobrar un jornal de 10 pessetes, sense reparar en mitjans, encara que sigui precís enviar a tots els tarragonins al front de combat».[379]

A banda del trasbals que patí la societat tarragonina per la impossibilitat d'integrar un nombrós i homogeni grup de refugiats amb hàbits força diferents, cal tenir en compte, també, l'efecte de les explicacions i vivències personals narrades per aquests repatriats en relació amb la ferotge repressió aplicada per l'exèrcit sollevat. El genèric mot «feixista» ja no serveix només per a identificar els homes represaliats a la rereguarda, per a justificar incautacions dels propietaris que han fugit o per a referir-se als soldats enemics que hi ha darrere les línies de l'immòbil front d'Aragó. El testimoni directe dels repatriats dibuixa el terrorífic retrat d'un exèrcit «feixista» cruel i sanguinari, disciplinat i ben equipat que avança victoriós cap a Madrid. A partir de l'octubre de 1936, els grups d'infants que arriben a Tarragona ja no vénen com a colònies d'escolars ni tan sols per salvaguardar-se dels estralls de la guerra, sinó que «fugen de la criminalitat d'uns generals facciosos, mil voltes pitjor encara que la pitjor de les guerres».[380]

El 24 d'octubre arribarà una nova expedició de 20 infants madrilenys del barri de Chamartín, enviats pel PCE i acompanyats per l'exdiputat socialista Rodolfo Viñas. L'acollida

379. *Intolerable, francament intolerable!*, «Llibertat», 20-11-1936.
380. LUDOVICUS, *Els infants que fugen de la mort*, «Llibertat», 12-11-1936.

fou organitzada pel diari «Llibertat», i els infants, després de passar la nit a l'Hospital de la Sang, seran distribuïts entre les famílies que ho havien sol·licitat.[381] A banda d'aquests infants repartits entre els particulars, a finals d'octubre s'allotjaren al Sanatori Marítim 299 refugiats (210 nens i 89 nenes) sota la vigilància de 2 mestres, 5 mestresses i 2 auxiliars.

A finals de novembre, un nou contingent de 2.000 refugiats procedent de Madrid, format per vells i infants, arriba a Tarragona.[382] El Comitè d'Ajut al Refugiat allotjarà bona part dels nouvinguts en edificis habilitats[383] i la resta serà repartida pels pobles de les comarques properes. Entre el 24 de novembre i el 14 de desembre, 93 infants refugiats —52 nens i 41 nenes—, amb una franja d'edat entre els dos i quinze anys, seran acollits directament per famílies. En alguns casos, aquesta mostra de solidaritat popular arribarà a l'extrem de famílies modestes en les quals el cap de família era pescador, pagès, peó del moll o xofer que, tot i comptar amb sis o set membres, tindran cura d'un d'aquests infants desplaçats. Seguint aquest sistema, 54 nens seran tutelats per famílies tarragonines, 21 s'allotjaran en cases particulars de la Pobla de Montornès, 15 a la Nou de Gaià i 3 a la Pobla de Mafumet. La majoria dels caps de família que acolliran nens refugiats estaran afiliats a la UGT, probablement per la intervenció del Socors Roig Internacional. Això no obstant, es produiran repartiments de nens i nenes organitzats per altres forces polítiques, com el de 36 infants traslladats a Tarragona pel Socors Roig del POUM.[384] Tot plegat, entre aco-

381. Els nens eren: Alfonsa i Julio Gómez Alonso; Vicente, Matías i Ascensión de las Heras Gavilán; Carmen, Mercedes, Amparo i José Casado Salvador; Patrocinio, Concepción i Manuel Sánchez Rodríguez; Irene i Pedro de las Heras Vallejo; Miguel Llamas Regino; Mercedes, Emiliano, Ascensión i Manuel Luque Falcón i Candela Reca Pantoja, «Llibertat», 25-10-1936.

382. «Llibertat», 25-11-1936.

383. Són habilitats els convents de les Oblates, de les Carmelites del carrer del Mar, l'asil de Sant Josep, la casa Ixart del carrer Cavallers, un casal del carrer Granada i el beateri de Sant Domènec a la plaça Pallol. Vegeu L. DE SALVADOR, *op. cit.*, p. 114. HMT.

384. «Llibertat», 2-12-1936.

llits pels particulars i allotjats directament pel comitè, a les darreries de l'any 1936 Tarragona concentrava un total de 1.097 refugiats, i de repartits entre els pobles de les comarques se'n comptabilitzaven 367.[385]

Les Colònies Escolars «Francesc Macià», ubicades al Sanatori Marítim, fins a finals de febrer de 1937 allotjaran uns 300 nens evacuats de zones de guerra, mantenint sempre l'equilibri al voltant d'aquesta xifra ja que quan arribaven noves expedicions es repartien nous grups entre els pobles de la comarca. Entre les diferents mostres de solidaritat de la societat tarragonina podem assenyalar la visita de 32 barbers per a tallar els cabells a tots els nens, la donació de 302 parells d'espardenyes dels obrers de la fàbrica A. Salvatella d'Altafulla o les 300 bates i el mateix nombre d'espardenyes cedits pel CADCI el 24 de desembre de 1936. Tanmateix, les crítiques al funcionament de la institució aparegueren ben aviat. En una reunió de militants de la CNT, Salvador Pérez —delegat en el Comitè d'Ajut al Refugiat— denunciarà «la mala administración y malos tratos de que eran objeto los niños, por parte principalmente del enfermero».[386] En la següent reunió, celebrada el 6 de novembre, els representants del Sindicat de Sanitat i del Comitè d'Ajut manifesten que malgrat tots els seus esforços cal exigir del Ple de l'Ajuntament de Tarragona una immediata solució davant «el abandono en que se encuentran los niños refugiados de Madrid en el Sanatorio».[387] Les Joventuts Llibertàries i les Joventuts Socialistes s'afegiran a les crítiques i reclamaran una actitud enèrgica en el sanatori i si convé la dimissió del director. Aquestes organitzacions polítiques juvenils contraposaran les comoditats de les habitacions del personal, amb calefacció i dos o tres llits, al deplorable estat de la resta de les instal·lacions:

385. Vegeu *Expedients de Beneficiència*. 1936. ADT, i «Llibertat», 31-12-1936.

386. *Actes de les Juntes Directives de Militants*, 3-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

387. *Actes de les Juntes Directives de Militants*, 6-11-1936. PS-BARCELONA 1.444. AHNS.

«Veamos allí, unas salas grandes, espaciosas, ventiladas, demasiado ventiladas porque faltan algunos cristales; unas cuantas camas alineadas en las cuales escasea tanta la ropa, que no concebimos como un ser viviente, pueda resistir la baja temperatura de estos dias, sirven para dormitorios de 300 niños aproximadamente. Camas viejas, ropas viejas, raidas, insuficientes y niños indefensos forman el conjunto inhumano de aquel albergue».[388]

El conseller municipal, Daniel Recasens (ACR) —metge de professió—, reclamarà la construcció d'un dispensari modern per atendre i evitar l'expansió de malalties contagioses que pateixen molts del evacuats, com el tracoma.[389]

Malgrat les crítiques esmentades, les despeses d'alimentació i vestit dels nens allotjats a les Colònies Escolars «Francesc Macià», satisfetes per la Comissaria de la Generalitat, augmentaren, entre el mes d'octubre de 1936 i el mes de febrer de 1937, a 146.101 pta., és a dir unes 100 pta. per nen al mes, una quantitat important si tenim en compte que el salari bàsic mensual se situava entre 250 i 300 pta.

DESPESES DE LES COLÒNIES ESCOLARS «FRANCESC MACIÀ» PER ALIMENTACIÓ I VESTIT

Any 1936		
	Octubre	22.187
	Novembre	29.534
	Desembre	34.786
Any 1937		
	Gener	31.023
	Febrer	28.571
	Total pta.	146.101

Font: Expedients d'Assistència Social, 1936-1937. ADT.

388. «Diari de Tarragona», 15-12-1936.

389. *Actes de la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Tarragona*, 21-12-1936. AMT.

L'explicació de la pèssima situació en què es trobava el sanatori és que fou conseqüència del pillatge que practicaven els mateixos nens allotjats. La majoria dels nens no acollits per particulars tenien entre 10 i 15 anys, es trobaven lluny de les seves famílies i en un ambient estrany i desconegut. D'altra banda, les nou persones que tenien cura de l'escolarització i la vigilància eren del tot insuficients per a mantenir la disciplina necessària. En aquest sentit, l'informe signat el 4 de març de 1937 per l'administrador Ferran Hierro relaciona els greus desperfectes ocasionats pels nens evacuats de Madrid durant cinc mesos: 713 vidres trencats, 180 parallamps arrencats i desapareguts, 100 matalassos danyats, 100 llits de ferro molt deteriorats, dos cotxes rebentats i 19 vàters i lavabos embussats, entre altres estralls.[390] Tot i en nombre més reduït, fins a l'agost de 1937 s'hi continuaran allotjant nens evacuats, però cap a la tardor del mateix any el sanatori serà cedit als Serveis de Sanitat de l'Exèrcit de l'Est per a instal·lar-hi un Hospital de Guerra.[391]

La presa de Màlaga per l'exèrcit franquista, el 8 de febrer de 1937, provocarà una nova onada de refugiats del sud-est d'Andalusia. Vuit dies més tard i amb la notificació prèvia del govern de la República instal·lat a València, fondejava en el port de Tarragona el motoveler «Cala Engosanba» amb 600 persones a bord.[392] La sorpresa fou que en lloc de vells, dones i criatures, la majoria del passatge estava format per homes d'entre 20 i 30 anys. Després de l'experiència dels repatriats de Portugal, algunes autoritats locals es manifestaran en contra del desembarcament, el qual finalment es realitzà en compliment de les instruccions rebudes des de Barcelona. «Diari de Tarragona» considerà que la presència d'aquests homes joves representava «una vergonya i una ferida greu a la susceptibilitat de

390. Informe de l'administrador, 4-03-1937. *Expedients de Governació*, 1937. ADT.

391. GEN. 277/4-1. AHNS.

392. Vegeu F. J. GONZÁLEZ-HUIX, *op. cit.*, pp. 221-222.

la gent de la nostra terra que es troba mobilitzada».[393] Posteriorment, el 20 de febrer, 1.700 evacuats de Màlaga i Almeria arriben de nou al port de Tarragona en el vaixell «Ciutat de Barcelona»; en aquesta segona expedició el grup d'homes joves ja era molt reduït.[394] Tots aquests refugiats andalusos seran allotjats transitòriament en un dels coberts de la Junta d'Obres del Port fins que el Comitè d'Ajut al Refugiat en comenci la distribució entre les poblacions de les comarques tarragonines.

A partir de les dades emprades pel Departament d'Economia i Finances de la Generalitat per a complir l'Ordre de 3 d'abril de 1937[395] que garantia un subsidi de 2 pta. diàries als ajuntaments per cadascun dels refugiats que albergaven, podem valorar la quantitat de persones evacuades i la dinàmica de la seva arribada. Cal tenir en compte que les xifres totals de refugiats que relacionem a continuació són inferiors al nombre real de desplaçats que resideixen a la comarca. La diferència es deu al fet que no hi són comptabilitzats tots aquells que no tenen dret al subsidi de la Generalitat, com era el cas de persones que percebien pensions de viduïtat, jubilació o ajuts per familiars combatents morts al front; famílies desplaçades que gaudien de rendes o els assalariats, ja siguin els treballadors que s'integraran a la Junta d'Obres del Port, a la Fàbrica de Tabacs, o que estan ocupats en les obres municipals; refugiats hostatjats en cases de familiars i, finalment, tots els nens que depenen directament d'Assistència Social o de famílies que els han acollit voluntàriament. Per tant, a partir del tercer trimestre de l'any 1937, cal considerar que el nombre d'evacuats a la comarca no serà mai inferior als 3.000 refugiats,[396] és a dir, un 5,75 % del total de la població del Tarragonès.

Durant l'any 1937, des del mes de gener al mes de desembre, el nombre de refugiats al Tarragonès augmentarà un

393. «Diari de Tarragona», 16-02-1937.
394. «Llibertat», 23-02-1937.
395. Ordre de Finances, 3-04-1937, DOGC, 11-04-1937.
396. *Expedients de Governació*, 30-07-1937. ADT.

32,3 %. El creixement del mes de febrer de 1938 serà conseqüència de la contraofensiva de l'exèrcit franquista i la subsegüent ocupació de Lleida i Gandesa el dia 3 d'abril i de Vinaròs setze dies més tard. Posteriorment, els efectes de la batalla de l'Ebre provocaran la fugida d'una nova massa de població civil que comportarà durant el mes d'agost la presència d'uns 8.000 refugiats a Tarragona, és a dir, un 26 % del total de la població que residia a la ciutat. La crítica situació de la rereguarda empitjorarà encara més quan la ruptura del front català, el mes de novembre, provoqui la fugida de la darrera massa de refugiats, aproximadament 40.000 aragonesos i 130.000 catalans de les zones ocupades.[397]

Cal assenyalar que el mes d'agost de 1938 la relació entre la població i els refugiats acollits en cada localitat superarà en alguns casos el 10 %, com Perafort (15 %), la Canonja (10,5 %) i la Pobla de Mafumet (10,2 %). Altres municipis, en canvi, registraran percentatges inferiors al 5 %, com és el cas de Bonastre (4,9 %), la Riera de Gaià (2 %) i la Secuita (2,8 %). Vespella de Gaià és l'únic cas on no hi ha constància de la presència de cap refugiat al llarg del període.

397. Vegeu P. PAGÈS, *op. cit.*, p. 139.

GRÀFIC REFUGIATS DE GUERRA SUBVENCIONATS PER LA GENERALITAT A LA COMARCA DEL TARRAGONÈS

Any 1937 - 1938

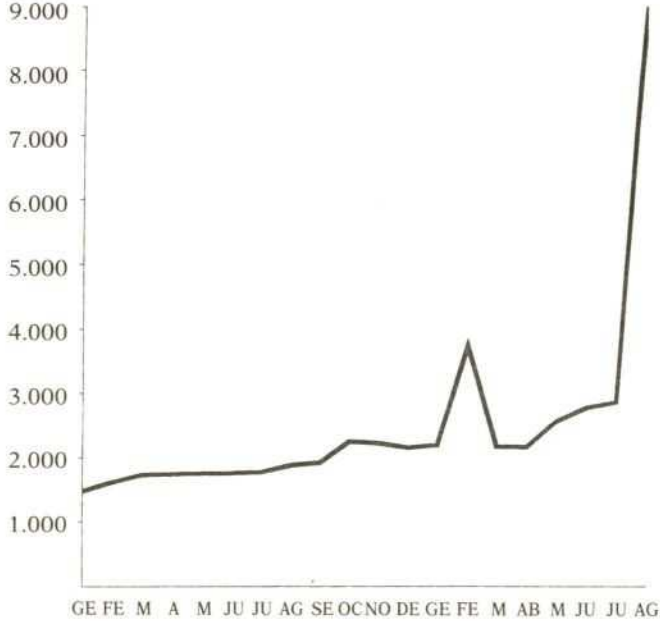

REFUGIATS DE GUERRA SUBVENCIONATS PER LA GENERALITAT
A LA COMARCA DEL TARRAGONÈS. 1937

Municipi	*Gen.*	*Feb.*	*Mar.*	*Abr.*	*Mai.*	*Jun.*	*Jul.*	*Ago.*	*Set.*	*Oct.*	*Nov.*	*Des.*
Altafulla	29	29	29	29	28	25	25	39	40	44	45	40
Bonastre	3	3	16	17	17	19	19	20	20	35	35	35
Canonja, La	29	29	33	33	31	30	30	52	52	65	61	52
Catllar, El	8	9	9	9	16	16	25	22	18	18	31	31
Constantí	59	77	83	90	90	90	93	93	101	128	123	123
Creixell	—	—	20	20	20	22	21	21	18	25	27	27
Garidells, Els	—	—	—	7	7	7	7	7	7	18	18	18
Morell, El	14	22	18	11	26	26	26	30	41	61	56	57
Nou de Gaià, La	18	19	19	21	21	21	21	21	21	32	32	32
Pallaresos, Els	19	19	10	10	7	10	13	14	14	22	22	22
Perafort	17	27	27	27	27	27	27	27	27	27	37	37
Poblade Mafumet, La	29	29	34	34	35	35	35	35	35	36	36	36
Poblade Montornès, La	21	19	50	50	47	47	47	36	36	54	54	52

Puigdelfí	—	—	10	10	10	10	9	10	10	10	10	10
Renau	—	—	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Riera de Gaià, La	17	19	23	23	23	23	23	37	23	48	48	48
Roda de Berà	19	23	23	37	39	38	38	39	43	59	59	65
Salomó	—	11	52	45	45	45	45	45	45	59	59	59
Secuita, La	—	10	14	14	17	16	17	17	16	34	34	31
Tamarit de Mar	—	—	8	8	8	8	8	8	7	15	15	15
Tarragona	1.097	1.100	1.052	1.053	1.033	1.033	1.040	1.061	1.095	1.093	1.050	1.008
Torredembarra	34	74	94	96	101	98	92	102	102	135	136	134
Vilallonga del Camp	12	18	18	18	18	20	19	19	21	52	52	52
Vila-seca de Solcina	36	69	77	74	77	85	87	120	122	177	180	166
Totals	1.461	1.605	1.725	1.740	1.749	1.757	1.773	1.881	1.920	2.253	2.226	2.156

Font: Fons Generalitat Republicana. Sig. 4126, 4129, 4131. ANC. Elaboració pròpia.

REFUGIATS DE GUERRA SUBVENCIONATS PER LA GENERALITAT
A LA COMARCA DEL TARRAGONÈS. 1938

Municipi	*Gen.*	*Feb.*	*Mar.*	*Abr.*	*Mai.*	*Jun.*	*Jul.*	*Ago.*
Altafulla	41	40	45	47	47	50	54	62
Bonastre	32	32	32	21	21	21	21	27
Canonja, La	49	49	42	58	122	122	122	135
Catllar, El	31	31	31	31	31	50	50	57
Constantí	120	121	120	148	119	119	120	126
Creixell	27	27	27	33	27	27	27	27
Garidells, Els	18	18	17	17	17	17	17	17
Morell, El	58	59	60	61	66	79	86	86
Nou de Gaià, La	29	29	29	40	31	21	19	21
Pallaresos, Els	22	22	21	20	21	21	21	22
Perafort	32	32	27	37	68	68	65	65
Pobla de Mafumet, La	36	35	36	36	59	59	59	59
Pobla de Montornès, La	51	48	48	38	48	48	59	60

Puigdelfí	11	11	11	11	11	11	11	11
Renau	6	6	6	6	6	6	6	6
Riera de Gaià, La	42	38	35	12	34	24	20	20
Roda de Berà	65	64	64	46	96	93	58	60
Salomó	59	61	64	64	71	63	63	59
Secuita, La	29	29	24	27	27	27	27	27
Tamarit de Mar	16	8	14	12	16	13	20	16
Tarragona	1.080	2.654	1.085	1.089	1.280	1.392	1.513	7.462
Torredembarra	133	132	127	98	105	154	158	164
Villalonga del Camp	52	51	51	66	71	71	42	96
Vila-seca de Solcina	158	158	162	150	177	223	233	239
Totals	2.197	3.755	2.178	2.168	2.571	2.779	2.871	8.924

Font: Fons Generalitat Republicana. Sig. 4126, 4129, 4131. ANC. Elaboració pròpia.

PERCENTATGE DE REFUGIATS SOBRE EL TOTAL DE LA POBLACIÓ DURANT EL MES D'AGOST DE 1938

Municipi	*Població*	*Refugiats*	*Percentatge*
Altafulla	695	62	8,9 %
Bonastre	545	27	4,9 %
Canonja, La	1.274	135	10,5 %
Catllar, El	996	57	5,7 %
Constantí	2.217	126	5,6 %
Creixell de Mar	311	27	8,6 %
Garidells, Els	173	17	9,8 %
Morell, El	1.612	86	5,3 %
Nou de Gaià, La	399	21	5,2 %
Pallaresos, Els	379	22	5,8 %
Perafort	506	76	15 %
Pobla de Mafumet, La	576	59	10,2 %
Pobla de Montornès, La	824	60	7,2 %
Renau	82	6	7,3 %
Riera de Gaià, La	989	20	2 %
Roda de Berà	637	60	9,4 %
Salomó	726	59	8,1 %
Secuita, La	951	27	2,8 %
Tamarit de Mar	303	16	5,2 %
Tarragona	31.412	7.462	23,7 %
Torredembarra	2.278	164	7,1 %
Vespella de Gaià	121	—	—
Vilallonga de Camp	1.112	96	8,6 %
Vila-seca de Solcina	3.053	239	7,8 %
	52.171	8.924	

SUBSIDIS DE DUES PESSETES DIÀRIES PER ASSISTÈNCIA A REFUGIATS

Ordre del Departament de Finances de 3 d'abril de 1937
Circumscripció de Tarragona

	Any 1937		*Any 1938*	
Mes	*Pessetes*	*Refugiats*	*Pessetes*	*Refugiats*
Gener	—	—	1.119.589	19.621
Febrer	601.078	10.414	948.652	18.608
Març	785.648	12.930	600.851	10.795
Abril	747.856	11.667	476.327	11.889
Maig	655.684	10.915	595.061	12.426
Juny	740.590	9.834	553.887	12.440
Juliol	766.392	12.656	620.344	12.625
Agost	768.250	12.684	586.344	17.093
Setembre	817.928	14.272	—	—
Octubre	1.021.038	19.012	—	—
Novembre	1.127.084	18.892	—	—
Desembre	1.194.972	18.011	—	—

Font: Generalitat Republicana, sig. 4126, 4129, 4131. ANC. Elaboració pròpia.

Els problemes d'integració dels refugiats en la societat de la comarca esdevindran especialment difícils quan es tracti d'homes en edat militar. Articles com *El treball responsable,*[398] *Ni un moment més*[399] o *Un problema que cal arrenjar,*[400] són una prova evident del problema i de l'ambient que es respirava:

> «Ni un moment més pot tolerar-se l'ignominiosa conducta dels individus desaprensius que han arribat, de molts kilòmetres de distància, a casa nostra, amb la única finalitat de lliu-

398. «Diari de Tarragona», 10-11-1936.
399. «Llibertat», 12-11-1936.
400. «Llibertat», 17-11-1936.

rar-se al panxa-contentisme i desentendre's de la guerra. Aquests éssers menyspreables en tots conceptes o han d'entrar a la raó o han d'ésser foragitats sense compassió com ja s'ha fet a diverses poblacions valencianes i catalanes».[401]

El mes de febrer de 1937, el conseller de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat, Pere Herrera (CNT), en una reunió del Consell Executiu proposarà gestionar davant del govern central que no siguin evacuats a Catalunya els homes en edat de mobilització, és a dir, entre els 18 i els 45 anys. Així mateix es proposarà i s'acordarà que en el cas que arribin desplaçats d'aquestes característiques siguin posats immediatament a disposició de la Conselleria de Defensa de la Generalitat.[402]

A finals de juliol de 1937, el delegat en cap de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats de Tarragona comunicarà al comissari de la Generalitat la necessitat d'obligar a treballar els evacuats. Es refereix a 50 homes que «no hi ha manera de fer-los treballar ni de que prestin el més petit ajut a les dones i criatures residents en els refugis».[403]

A més dels problemes de pillatge que hem esmentat en el Sanatori Marítim, els nens repartits entre els pobles de la comarca també esdevindran una font de problemes. L'octubre de 1937, l'alcalde de la Nou de Gaià s'adreçarà al comissari de la Generalitat dient que cal imposar «la moralitat i les bones costums dintre la colònia de refugiats», ja que els nens madrilenys apedregant l'escola han ferit lleument la mestra, i han robat 10 quilos de tomàquets «i aixís cada dia i cada moment».[404] Per la seva banda, Lluís de Salvador, tot i que reconeix un tracte cordial entre els tarragonins i els refugiats, assenyala algun exemple de l'efecte de l'exteriorització de costums estranys, com el sorollós seguici de refugiats que va recórrer la ciutat amb motiu

401. *Ni un moment més*, «Llibertat», 12-11-1936.
402. *Actes Consell Executiu de la Generalitat*, 20-02-1937. Lligall 556. SHM.
403. *Expedients de Governació*, 1937. ADT.
404. *Expedients de Governació*, 1936-1937. ADT.

d'un casament de desplaçats madrilenys.[405] L'augment del nombre de refugiats i la seva concentració impossibilitava la integració amb una població autòctona que tenia la sensació «que havia arribat una invasió estrangera, sobretot perquè es creien superiors a la gent del país, i es va produir un descontentament general i una atmòsfera de segregació racial, entre ciutadans del mateix Estat».[406] En aquest sentit són molt il·lustratives les investigacions realitzades pels ajuntaments de la III Regió que foren enviades al comissari d'Assistència als Refugiats de la Generalitat, entre desembre de 1937 i febrer de 1938.[407]

L'estiu de 1938 la situació de la rereguarda catalana era extremadament crítica i els refugiats, llevat de la subvenció de la Generalitat, del minso racionament oficial de pa i llegums i de l'allotjament, poca cosa podien esperar de més. Com al principi del període i dins les escasses possibilitats del moment, les atencions se centraran en el nens. El juny de 1938, a proposta del conseller municipal Batet (CNT), s'acordarà la instal·lació d'una cantina escolar al convent de l'Ensenyança a fi de vetllar al mateix temps per l'alimentació i l'escolarització dels infants, i evitar que «vagin corrent pels carrers».[408] La cantina escolar de l'Ensenyança o Grup Escolar «Eliseu Reclús» estava subvencionada directament per la Comissió Internacional d'Ajuda als Nens Refugiats d'Espanya, integrada pels serveis anglès i nord-americà de la Societat d'Amics Quàquers.[409] Va entrar en funcionament a començaments de setembre de 1938 i atenia 500 nens allotjats a l'antic convent. D'altra banda, Batet qualificarà la situació pel que fa a la higiene dels nens de deplorable i, d'acord amb la resta de com-

405. L. DE SALVADOR, *op. cit.*, p. 114. HMT.

406. A. MARTORELL, *op. cit.*, p. 113. Vegeu també COP, *Hostes vingueren...*, «Llibertat», 14-08-1937.

407. GEN. 281/2-3. AHNS.

408. *Actes Comissió Permanent*, 3-06-1938. AMT.

409. La Societat d'Amics Quàquers atenia 5.470 nens en 13 cantines de Barcelona i 8.100 nens en 21 cantines repartides per la resta de ciutats catalanes. Vegeu D. RICART, *Ayuda a los niños durante la guerra civil 1936-1939)*, s/d. mecanografiat, BF.

panys del consistori, s'intentarà habilitar el refugi de la Casa d'Assistència Social com a centre de banys destinat a guarir tots els malalts sarnosos i atacats per altres malalties parasitàries.[410]

Quins efectes havien de tenir aquestes onades humanes de població desplaçada sobre la moral de la rereguarda? A finals de 1936 i en els primers mesos de 1937 els relats dels refugiats extremenys i andalusos parlaven de repressions ferotges i de vivències terribles; això no obstant, sortosament, la guerra encara era molt llunyana. El mes d'abril de 1938, com a conseqüència de la ruptura del front d'Aragó, passaran per Tarragona noves masses de refugiats, però en aquest cas els evacuats eren una mostra fefaent d'una guerra que inexorablement s'acostava a Tarragona. Lluís de Salvador narra les impressions d'aquells dies:

> «L'arribada d'evacuats que més impressió causa al poble tarragoní, fou la que es va produir a les primeries del mes d'abril de 1938 (...). Per la Rambla de Pau Iglesies la caravana dels evacuats resultava una cosa impressionat i fins tràgica, car tots ells portaven a la casa les doloroses impressions d'aquells dies d'angoixa i de fadiga (...) Les primeres setmanes d'abril, la sensació depriment que el poble tarragoní experimentà amb motiu del pas dels evacuats aragonesos es centuplicà i es féu molt més pregona. La raó és senzilla: ara ja no eren persones de parla forastera les que fugien de l'azot feixista Tarragona enllà. Ara eren gent catalana de Ribarroja, de Gandesa, de Mora d'Ebre... No és necessari amagar que un estat de coses tan greu commociona vivament el veinat i s'inicià un fort corrent de pessimisme. Hi havia motius per tal de considerar que planava al damunt de la nostra terra un gran perill que fins llavors no havia conegut».[411]

Dia rere dia, a Catalunya, el dramatisme de la guerra i el nombre de desplaçats augmentava pràcticament al mateix pas. Tanmateix, cal reconèixer l'ingent esforç realitzat per un

410. *Actes Comissió de Govern*, 9-09-1938. AMT.
411. L. DE SALVADOR, *op. cit.*, pp. 138-139. HMT.

poble que, en la mesura de les seves limitades possibilitats, intentarà resoldre els múltiples problemes que plantejava l'acolliment d'una gran massa de refugiats que, a finals de 1938, representava un terç de la població total del país.

4.3.3. *Desmoralització i mobilització militar general*

L'apressant i creixent necessitat de mobilitzar homes per organitzar les brigades del nou Exèrcit Popular, que s'estrenarà sense gaire èxit en les ofensives republicanes del front d'Aragó durant l'estiu de 1937, esdevindrà un altre dels factors de desmoralització de la rereguarda. La partida cap al front dels nois deixava les famílies afectades en un estat d'angoixa davant la certesa dels nombrosos perills que amenaçaven els marits, germans o fills. Una inquietud que s'estenia per la rereguarda i que havia d'augmentar progressivament a mesura que s'anaven coneixent les notícies no gens falagueres dels fronts, els comunicats de les baixes i les crides de noves quintes. En aquesta conjuntura adversa, el fenomen dels emboscats, és a dir, aquells homes que s'ocultaran per defugir la incorporació a files, adquirirà una significació especial, tant per a les famílies dels allistats i les organitzacions antifeixistes com per a les autoritats republicanes. D'altra banda, com hem esmentat anteriorment, la cada cop més dramàtica situació de la rereguarda —bombardeigs aeris i desabastament de queviures— havia d'afectar també la moral dels soldats que patien per la sort i les penúries de les seves persones estimades. Així doncs, el descoratjament i l'abatiment, a més de ser conseqüència directa de les circumstàncies i les condicions de vida personals, esdevenien una mena de corrent desmoralitzador que anava en una doble direcció entre el front i la rereguarda.

Durant la primavera de l'any 1937, com ja hem assenyalat, es formalitzarà la mobilització militar de les lleves de 1934, 1935 i 1936, és a dir els homes compresos entre els 22 i els 24

anys. A partir de l'estiu de 1937 seran cridades les quintes de 1931, 1932, 1933, 1937 i 1938, joves de 19, 20 21, 25 i 26 anys. En el transcurs de l'any 1938 les creixents necessitats militars de la República obligaran a decretar una mobilització cada vegada més general. Entre finals de juliol i principis de novembre, els diferents cossos de l'exèrcit de la República enquadraven ja tots els homes útils de les lleves que van del 1941 fins al 1922, és a dir des de la tristament famosa quinta del biberó fins als reservistes madurs de 40 anys. D'altra banda, l'11 de novembre de 1938, en ple replegament de l'exèrcit republicà, seran mobilitzats els majors de 40 anys per portar a terme treballs de fortificació i col·laboració en diferents serveis auxiliars.[412]

Per a il·lustrar millor l'abast de la mobilització militar, disposem de les dades que reflecteixen la proporció dels afiliats de la CNT en quatre pobles de la comarca que, a finals d'octubre de 1938, estaven incorporats a l'exèrcit:

Població	*Afiliats abans de la mobilització*	*Mobilitzats*	*Morts i desapareguts*	*Percentatge mobilitzats + morts*
Creixell de Mar	39	20	5	64 %
La Pobla de Montornès	45	24	3	60 %
Roda de Berà	28	13	1	50 %
Vilallonga	85	50	9	69 %
Totals	197	107	18	60,7 %

Font: Estadístiques CNT, 25-10-1938. PS-BARCELONA 140. AHNS. Elaboració pròpia.

Tot i que només coneixem les dades referents a la mobilització de les quintes de 1936 a 1941, és a dir, els nascuts entre 1915 i 1921 que eren allistats per l'Ajuntament de Tarragona,

412. Vegeu L. MEZQUIDA, *La batalla del Ebro*, p. 165; P. PAGÈS, *La guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*, pp. 133-140.

la seva anàlisi permet una valoració quantitativa prou significativa del fenomen dels emboscats. Les dades relacionades a continuació procedeixen de l'expedient tramitat per la «Comisión clasificadora de los antecedentes personales en relación al Movimiento Nacional de los mozos comprendidos en los alistamientos de los años 1936 a 1941».[413]

Lleves	*Edat durant l'any de la mobilització*	*Allistats*	*Emboscats*	*Percentatge d'emboscats*
1936	22 (1937)	208	41	19,7 %
1937	21 (1937)	235	56	23,8 %
1938	20 (1937)	197	51	25,8 %
1939	20 (1938)	231	60	25,9 %
1940	19 (1938)	228	58	25,4 %
1941	18 (1938)	286	79	27,6 %
Totals		1.385	345	24,9 %

Font: Expediente de la Comisión Clasificadora, 5-01-1940. AMT. Elaboració pròpia.

Tanmateix, les dades de la Comissió Classificadora de l'any 1940 poden induir a error, ja que no es té en compte el nombre de morts que van caure al front atès que l'objectiu de la depuració, lògicament, són els allistats dels reemplaços 1936 a 1941 que varen sobreviure a la guerra. Per tot això, les dades aportades per l'expedient de la Comissió Classificadora presenten un elevat nombre d'emboscats que s'acosta al 25 %. Així, doncs, malgrat els probables errors que contenen, cal recórrer també als resums generals dels reemplaços de 1936 i 1937.[414] En aquesta font documental el percentatge d'emboscats disminuirà sensiblement, situant-se al voltant del 9 %, ín-

413. *Expediente de la Comisión Clasificadora*, 5-01-1940. ADT.
414. Resums generals dels reemplaços 1936 i 1937. AMT.

dex que augmentarà posteriorment amb motiu de la no incorporació a files de molts d'aquells que havien estat declarats inicialment com a inútils temporals o que gaudien de pròrrogues per expedients de pobresa.[415] Per tant, sense por d'equivocar-nos gaire, podem dir que el percentatge aproximat d'emboscats oscil·larà entre el 10 i el 15 %, xifra que, d'altra banda, continua essent elevada.

A finals de juny de 1937 la premsa local, reflectint bona part de l'opinió pública, inicia una campanya contra tots aquells que defugen, amb autorització o sense, la incorporació a files. El diari «Llibertat» manifestarà que a Tarragona molta gent coneix joves d'entre 20 i 25 anys, amb la lleva que els correspon mobilitzada, que continuen a la rereguarda per «fer el revolucionari i el fatxenda». Així mateix, les crítiques també s'adreçaran als joves refugiats evacuats de les zones ocupades per l'exèrcit rebel «que passegen la seva covardia pels carrers de la ciutat».[416]

El 15 de juliol de 1937, «Llibertat» denunciarà que la incorporació de les lleves de 1937 i 1938 pateix «certes falles i no aconsegueix encara una presentació lleial, absoluta i francament voluntariosa».[417] Concretament, les crítiques del portaveu d'ERC s'adrecen a aquells mobilitzats que intenten esquivar el servei d'armes al front mitjançant la seva incorporació a serveis auxiliars, com per exemple el Cos Sanitari.

En les lleves de 1936 i 1937, el percentatge dels destinats a serveis auxiliars representa un 8,3 % del total d'incorporats. Sense valorar si aquesta xifra d'homes destinats a serveis auxiliars era la necessària o bé era exagerada, en una ciutat petita com Tarragona, les famílies que havien vist marxar un dels seus integrants cap al front desaprovaven manifestament el privilegi d'altres joves coneguts que es quedaven a la rere-

415. L'estimació de pròrrogues per expedient de pobresa es fixava en un jornal de 10 ptes., quantitat que cobrava un bracer a Tarragona. Expedients de Quintes, 28-01-1937. AMT.

416. *Refugiats o indesitjables*, «Llibertat», 23-06-1937.

417. «Llibertat», 15-07-1937.

guarda. En grans titulars, «Llibertat» s'afegia a aquest corrent d'opinió:

> «L'hospital de sang de la nostra ciutat i altres cossos sanitaris de l'exèrcit no poden ésser caus d'emboscats que al conèixer la mobilització de les seves lleves s'han convertit en aficionats a practicants. Si cal donarem noms».[418]

D'altra banda, les crítiques també s'adreçaran vers tots aquells joves declarats inútils, especialment els «que quan és hora d'ingressar a la caserna pateixen dels nervis, l'estòmac no els funciona i el cap no els rutlla normalment».[419] L'any 1937, els expedients de quintes de l'Ajuntament de Tarragona registren un total de 262 individus, d'entre 19 i 41 anys, que han acreditat la seva inutilitat total. Tanmateix, amb posterioritat, es realitzaran repetides revisions mèdiques dels declarats en primera instància com a inútils i molts d'ells seran incorporats a files o destinats a serveis auxiliars.[420]

L'endemà, el 16 de juliol, la premsa informa sobre una manifestació de dones que s'havia desenvolupat el dia abans pels carrers de la ciutat. Mares, germanes i promeses de joves mobilitzats —amb una pancarta que condemnava el feixisme i els emboscats— es queixaran davant l'alcalde Ramon Boronat Pontons i el comandant militar Enric Pérez Farràs del gran nombre d'emboscats que no s'incorporen i reclamaran la igualtat de deures per a tots. Mentre l'alcalde amenaçarà amb el cessament a tots els funcionaris municipals que desatenguin els deures militars, el comandant militar demanarà la col·laboració ciutadana per a denunciar els emboscats camuflats en oficines.[421] Josep M. Alomà, a l'article titulat *El poble reacciona*, comentarà com les dones s'havien dirigit en manifestació «als llocs on sabien que hi havia casos concrets d'em-

418. «Llibertat», 16-07-1937.
419. «Llibertat», 15-07-1937.
420. Expedients de Quintes, 1937. AMT. Vegeu també «Llibertat», 28-10-1937 i 23-02-1938.
421. «Llibertat», 16-07-1937.

boscats, armant-los gran bronca». Altrament, l'escrit denunciarà diferents «casos de fills dels més importants industrials de la ciutat que sota la capa d'antifeixistes» han aconseguit defugir la incorporació en el front.[422]

Les queixes de les dones, les respostes de l'alcalde i del comandant militar i la denúncia d'Alomà semblen apuntar cap a una certa discriminació professional o classista en el moment de determinar les destinacions dels soldats. Una discriminació que beneficia i deixa a la rereguarda alguns homes amb una certa formació —funcionaris, empleats, oficinistes...— o bé els fills de famílies benestants que conserven encara bona part de la seva influència. La protesta d'aquells sectors de les classes populars que se senten agreujats serà protagonitzada, bàsicament, per les dones. Així ho manifestava Maria Perelló a les pàgines de «Llibertat»:

> «No volem emboscats de cap mena, ni "xòfers" d'ocasió, ni empleats de Municipi, ni malalts que saben passejar-se tots els vespres per la Rambla amb els pantalons ben planxats i el cap extraordinàriament lluent, després d'haver treballat les set hores tranquil·lament.
>
> »No volem emboscats de cap mena. Tots els homes al front. Curts de talla? Estrets de pit? Nerviosos de perill? Vista curta? És hora d'ésser mascles i no femelles esporuguides davant la guerra! (...) Les dones de Tarragona, sense escarafalls, hem de declarar la guerra a tots aquells que fan el "tonto" per no anar a soldat».[423]

El desembre de 1937 augmenta el to d'aquest refús, i en un article publicat a «Llibertat» signat per Ramon Coll Valls s'exigia la pena de mort per als emboscats, els quals havien de ser considerats feixistes.[424]

Paral·lelament a la campanya popular, a partir de l'estiu de 1937, les organitzacions polítiques i sindicals adoptaran

422. J. M. ALOMÀ, *El poble reacciona*, «Diari de Tarragona», 16-07-1937.

423. M. PERELLÓ, *Parla una dona d'ERC*, «Llibertat», 17-07-1937. Vegeu també FLOC, *Aquella altra mena d'emboscats*, «Llibertat», 29-08-1937.

424. R. COLL, *Emboscats !!!*, «Llibertat», 8-12-1937.

acords i mesures per evitar i impedir l'existència d'emboscats, tant en el sentit literal del mot —homes que s'oculten per evitar la incorporació— com en aquells casos en què s'utilitza una feina o un càrrec com a excusa per a no anar al front.

El comitè del Centre d'ERC «Francesc Pi i Margall» acordarà expulsar tots els afiliats compresos en les lleves del 1932 al 1936 que no s'hagin incorporat al seu lloc de destinació, els quals, a més a més, seran denunciats a les autoritats. Al mateix temps, el comitè exigirà a tots els afiliats que denunciïn aquell soci que «emparant-se sota la capa d'algun càrrec burocràtic vulgui eludir la seva obligació».[425]

El mateix mes de juliol, en una reunió urgent de la Federació Local de Sindicats CNT-AIT de Tarragona, es nomenaran dos representants —Dídac Flores i Manuel Treig— al Comitè pro-Exèrcit Popular, que tenia la missió d'organitzar la instrucció militar, fer acabar la «despreocupación y alegria en que se vive» tancant «los cabarets y espectáculos que no tengan como fin un objetivo para la guerra» i canalitzar vers l'autoritat les denúncies que es rebien contra els emboscats.[426]

A finals de novembre, la Federació Comarcal de Sindicats UGT de Tarragona rebrà una carta d'uns afiliats a la UGT de Rocafort de Queralt en la qual es denuncia l'existència en el poble d'uns emboscats de la lleva de 1939.[427] Un mes més tard, el Front Antifeixista de Tarragona comunica que a les secretaries d'UGT, CNT, PSUC, ACR i EC es rebran totes les denúncies d'aquells individus que no compleixin els decrets referents a la incorporació a files.[428] La mediació dels partits i dels sindicats entre els denunciants i l'autoritat militar, receptora de les denúncies contra els emboscats, denota una certa resistència de la població a informar directament els organis-

425. «Llibertat», 17-07-1937, i «Diari de Tarragona», 18-07-1937.

426. Reunió de la Federació Local de Sindicats CNT-AIT de Tarragona, juliol 1937. PS-MADRID 615. AHNS.

427. Actes de la Federació Comarcal de Sindicats UGT, 24-11-1937. PS-BARCELONA 368. AHNS.

428. «Llibertat», 25-12-1937.

mes de l'Exèrcit, encara que sigui l'Exèrcit Popular. Així, doncs, veiem com seran els partits i principalment els organismes sindicals els que vehicularan aquestes acusacions.

Els sindicats també adoptaran mesures contra els seus propis afiliats. El comitè provincial de la FETE (UGT) acordarà l'expulsió de tres mestres que no s'han presentat a les corresponents destinacions militars i farà pública una nota de denúncia a la premsa.[429] D'altra banda, el secretari general de la Federació Comarcal de la UGT, Josep Catalán (ferroviari), es queixarà a les autoritats militars sol·licitant una aclaració «al cas bochornós de que alguns ferroviaris compresos en aquestes lleves que han sigut incorporades encara continuin per aquí a la rereguarda pretextant que també treballen per la guerra». Uns dies més tard, J. Asensió, delegat de la UGT en el Front Popular Antifeixista de Tarragona, s'entrevistarà a Barcelona amb el sotsecretari del ministeri de Defensa Nacional i insistirà en la presència autoritzada «d'un grup d'emboscats i sabotejadors» entre el col·lectiu ferroviari de la ciutat.[430]

L'ofensiva de l'exèrcit franquista durant la primavera de 1938 aconseguirà l'aïllament de Catalunya per la zona de Vinaròs i l'ocupació de la primera ciutat catalana important, Lleida. En aquesta conjuntura militar adversa les consignes sindicals declararan la guerra a l'emboscat. Tant en el programa d'unitat d'acció entre la UGT i la CNT de Catalunya,[431] en les circulars del Comitè Nacional de la UGT a totes les seccions sindicals,[432] com en l'informe del Comitè Executiu de la CNT-FAI-JJLL, el missatge és el mateix: cal denunciar i castigar els emboscats.

429. Els mestres expulsats són Josep Pons Orpinell de Masllorens, Josep M. Porta Curull d'Arbolí i Salvador Aragonés Calduch de Sant Carles de la Ràpita. Acta del Comitè Provincial de la FETE, 26-11-1937. PS-BARCELONA 945. AHNS.

430. Actes de la Federació Comarcal de Sindicats UGT, 7-01-1938 i 20-01-1938. PS-BARCELONA 368. AHNS.

431. Vegeu Programa d'unitat d'acció entre la CNT i la UGT de Catalunya, 15-03-1938. PS-MADRID 1.168. AHNS.

432. Vegeu Circular número 2 del Comitè Nacional de la UGT, 1-04-1938. PS-BARCELONA 231. AHNS.

«Que los organismos sindicales cuiden de expulsar de las fábricas a los elementos comprendidos en las quintas llamadas a filas. Que se entreguen las listas de nombres a los Comités Regionales de las respectivas organizaciones. No apoyar ningún emboscado.»[433]

Per la seva part, les forces d'Ordre Públic des de començaments d'estiu de 1937 exerciran un control actiu en els llocs d'esbarjo per detectar els joves compresos en les lleves mobilitzades que no s'havien incorporat. Amb un caràcter més intimidatori que no pas efectiu, la policia, acompanyada dels guàrdies d'assalt, visitarà les platges, els cafès i altres llocs d'esplai amb l'objecte de procedir «a la detenció dels desvagats i els emboscats».[434]

El 4 de juliol de 1937, «Diari de Tarragona» publica una nota del comissari general de la IV Divisió en la qual es queixa que «el reclutament de les darreres lleves no es realitza amb la quantia ni amb la celeritat necessàries». Davant la resistència passiva dels mobilitzats s'anuncia la disposició de castigar amb «inflexibilitat i màxima duresa legal les faltes d'incorporació a files». Així mateix, la nota advertirà que es prendran mesures sancionadores contra metges, autoritats i organismes que per desídia o deixadesa contribueixin a dificultar la mobilització. D'altra banda, les recomanacions per a aconseguir exclusions a la incorporació o per a canvi de destinació «fetes per qui sigui» hauran de ser rebutjades sistemàticament i publicades a la premsa, per a la vergonya dels recomanats.[435]

El 31 d'octubre de 1937, «Llibertat» publicava una nota en la qual es detallava que, a l'estadi del Casal d'Esports, conti-

433. Informe del Comitè Executiu CNT-AIT-JJLL, 5-04-1938. PS-BARCELONA 1.168. AHNS.

434. Vegeu «Llibertat», 29-06-1937 i 13-07-1937.

435. «Diari de Tarragona», 4-07-1937. Un exemple de recomanació és la carta adreçada per Magí Guardiola, de Vila-seca, demanant a Manuel Galés, director general d'Administració Local de la Generalitat, que gestioni el trasllat del seu nebot, Àngel Morell Pujals, des del camp d'aviació de Lahueza (Osca) a la base aèria de Reus, 1-11-1937. PS-BARCELONA 886. AHNS.

nuava amb gran èxit la pràctica de la instrucció premilitar obligatòria que el govern de la República havia decretat per a tots els joves de 18 a 20 anys. Mentre que la nota esmentada afirmava que la joventut tarragonina «ha respost amb gran entusiasme a la crida assistint en un nombre molt crescut», en la primera pàgina del mateix diari es publicava l'article *Ni emboscats ni privilegiats*.[436] Aquest escrit, signat per Josep Rovira, de les JERC, denunciarà que només de 150 a 200 joves han assistit als exercicis. Per combatre l'efecte descoratjador es demanaran càstigs severíssims per als joves que no compleixen el decret. La manca de puntualitat, l'assistència irregular o la no incorporació a l'educació premilitar dels nois obligarà el capità Àngel Pérez Ripoll, segon cap de la Comandància Militar, a amenaçar els infractors amb l'enviament a un batalló disciplinari.[437]

L'administració militar republicana, estructurada seguint la divisió territorial provincial, tenia ubicat a Tarragona un Centre de Reclutament, Instrucció i Mobilització (CRIM). Aquest organisme, a més a més d'exercir les funcions pròpies de les antigues caixes de reclutes, tenia cura dels militars retirats, familiars de morts i ferits, reagrupació d'unitats disperses i policia militar.[438] Paral·lelament al desenvolupament negatiu de la guerra per al bàndol republicà, la tasca del CRIM de Tarragona es veurà dificultada per la manca de col·laboració d'unes autoritats municipals cada cop més desmotivades. El 4 d'octubre de 1938, el cap del CRIM número 18 es queixarà al comissari de la Generalitat que ja fa deu mesos que va reclamar als ajuntaments de la província la documentació corresponent a les lleves de 1938 i 1939. En l'àmbit de la comarca del Tarragonès, els ajuntaments de Creixell, els Garidells, els Pallaresos, Perafort, la Pobla de Mafumet i la Pobla

436. Vegeu *La instrucció pre-militar* i compareu amb Josep ROVIRA, *Ni emboscats ni privilegiats*, «Llibertat», 31-10-1937.

437. Vegeu «Llibertat», 23-12-1937. Les amenaces de càstigs es repetiran: «Llibertat», 12-01-1938.

438. Vegeu M. ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*, p. 260.

de Montornès no respondran als requeriments de l'organisme militar.[439] Altres pobles, en canvi, com Constantí i Torredembarra, seguint les instruccions del govern de la República, a mitjan abril de 1938 establiran oficines de reclutament de voluntaris per a l'exèrcit, que ja només podien ser homes de més de 36 anys. No obstant, en ambdues poblacions, després de fer els pregons reglamentaris no es registrarà la inscripció de cap voluntari.[440]

Respecte al fenomen de l'emboscat, cal esmentar les represàlies adoptades contra els familiars d'aquells que defugien la incorporació. El 12 de desembre de 1937, un article titulat *Com són ells i com som nosaltres* afirmava, amb una exageració intencionada, que mentre que a la zona controlada pels rebels ja s'havien afusellat milers de pares i germans de desertors, en el bàndol republicà el delicte d'ocultar-se per no anar al front o la deserció només establia la responsabilitat sobre l'individu mateix però mai sobre la seva família.[441] Tanmateix, les mesures repressives sobre els familiars, especialment els pares dels emboscats i desertors, també seran aplicades a la zona republicana, sense arribar, però, a la pena capital. En alguns pobles de la comarca com Constantí, Creixell, el Morell, la Riera de Gaià, Roda de Berà, Salomó, Torredembarra i Vilallonga, les sancions imposades més comunes seran la retirada de la targeta de racionament, la imposició de multes i en alguns casos la detenció transitòria dels pares. A Torredembarra, per exemple, les despeses ocasionades per la recerca a Barcelona de l'emboscat Marcel Solé Ibáñez hauran de ser abonades per la seva mare.[442]

Després de tractar els efectes a la rereguarda de la mobilització militar i la resistència a l'allistament, vegem tot seguit quines eren, cap a la tardor de l'any 1938, l'actitud, les preo-

439. Vegeu *Expedients de Governació*, 4-10-1938. ADT.
440. *Actes municipals*, 10-04-1938. AMCO.
441. *Com són ells i com som nosaltres*, «Diari de Tarragona», 12-12-1937.
442. Vegeu Causa General, NP 231. C. 1.449-1.450. AHN.

cupacions i les pors dels soldats destinats al front, basant-nos exclusivament en la correspondència que enviaven a casa.[443] Cal assenyalar, però, que aquesta font documental, tot i que és una informació primària i directa dels sentiments dels soldats, òbviament no contindrà cap referència a aquells temes prohibits per la censura que observava el correu.

En un informe del comissari del Grup d'Exèrcits de l'Est, el cenetista Gil Roldán, amb data del 25 d'agost de 1938, s'atribuïa l'augment de les desercions registrades durant les desordenades retirades de març de 1938 a la proximitat dels domicilis familiars dels soldats i a la situació d'abandonament en la qual es trobaven aquests:

> «El rancho era insuficiente, muchos hombres carecían de vestidos y comida adecuados, la paga era irregular y las organizaciones políticas ocasionaban resentimientos por su favoritismo en la distribución de los paquetes de comida. Por último, los soldados sentían preocupación por la situación de la retaguardia y de sus familias».[444]

De la lectura de les aproximadament 200 cartes que els soldats destacats al front adrecen a les seves famílies, generalment a la dona, podem assenyalar una sèrie de constants que es repeteixen amb considerable freqüència. La petició de l'enviament d'articles diversos des de la rereguarda al front se centrava bàsicament en tabac, paper de fumar, paper d'escriure, sobres, espardenyes, mitjons i sabó. En canvi, no es demanaven aliments per la probabilitat que es malmetessin durant el viatge i el convenciment dels soldats de saber que aquests queviures eren tan necessaris o més a les seves famílies. No obstant, sovint les trameses contenien alguns aliments perdurables i relativament assequibles en el camp català, com ametlles i avellanes. Amb menys freqüència, es podia enviar algun pot de carn o de llet. Tanmateix, tot i que

443. Expedients de presumptes morts, 1942-1946. AHT.

444. Informe de Gil Roldán, citat per M. ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*, pp. 210-211.

no s'observen comentaris sobre el menjar distribuït als soldats, probablement per temor a l'acció de la censura, en alguna ocasió, bé per tranquil·litzar la família o per trobar-se en unes circumstàncies privilegiades, algun soldat informarà molt positivament sobre la seva situació:

> «La comida de primera, buena y abundante, que si no fuera por la falta que me haceis todos vosotros, parece que esté pasando unas vacaciones en el campo».[445]

D'altra banda, a la paga irregular que rebien els soldats i que en una gran part era reservada per a ser tramesa a la família, s'afegia la preocupació per l'endarreriment i la inseguretat de la rebuda per part dels familiars dels diners enviats des del front.

Les pèssimes condicions higièniques en les quals vivien els soldats esdevindrà un dels temes més citats. Un soldat de Vilaseca destinat al front de l'Ebre explica a la seva muller que el seu cos ja sembla «un criadero porque creo que no hay otra clase de bichos para recojer».[446] En el mateix sentit s'expressava un veí de la Secuita destinat a la 21 Brigada Mixta del front de Guadalajara:

> «En el vatallon que estoy ay muchos casos de sarna y todos los dias estamos dandoles con una pomada que esta echa de azufre y esto viene por que no te puedes lavar mucho la ropa por falta de jabón».[447]

A més a més de comunicar aquestes deficiències o necessitats que podríem considerar com a més primàries o biològiques —higiene, menjar, roba...—, dues de les grans preocupacions dels soldats seran els perills que corren les seves famílies a la rereguarda i el desig que finalitzi la guerra. Un soldat de

445. G. R. de Torredembarra, 17-06-1938. 227 Bgda. 42 Div. AHT.
446. A. R. de Vila-seca, 20-09-1938. Front de l'Ebre. AHT.
447. J. F. P. de la Secuita, 26-11-1938. 21 Bgda. Mixta. Front de Guadalajara. AHT.

Tarragona de la 9 Brigada 11 Divisió expressava els seus temors amb aquests mots:

> «Estic amb la constant preocupació de que no et pases res amb els continus bombardejos que diariament fan sobre Tarragona la canalla feixista, ja que cada vegada que bombardegen, veix els aparells i sento les explosions, que cada una d'elles és un pensament per tu i el nostre nin».[448]

Mentre que tots els soldats manifesten en les seves cartes l'anhel que acabi la guerra per poder-se retrobar definitivament amb les persones estimades, observem una certa diversitat en el càlcul de quan finalitzarà el conflicte bèl·lic. Algunes cartes expressaran el convenciment que la guerra ja no pot durar gaire més temps, però altres soldats, probablement més conscienciats, pensaran el contrari i manifestaran un esperit combatiu i la determinació de lluitar fins a la victòria final. Vegem-ne alguns exemples:

> «(...) a mi lo único que me interesa es poder terminar esta guerra que nos separa y poder reunirnos en casa otra vez, pues una vez esto se termine a favor nuestro tendremos mas felicidad y bienestar, pues siendo al reves volveriamos a aquellos tiempos en que uno no era dueño de si, todo será para nuestro hijo».[449]
>
> «(...) yo pienso que volveremos a estar juntos muy pronto porque yo creo que la guerra no puede durar mucho porque pronto derrumbaremos el fascismo invasor de nuestra querida tierra».[450]
>
> «(...) esta guerra lleva trazos de no acabar nunca con las ansias que tengo que termine pronto con una victoria total y reunirme con vosotros despues de esta separación forzosa por culpa de unos traidores que han vendido a su patria».[451]
>
> «Ara passo per l'amargor d'haver perdut al meu bon germà Joan al front de l'Ebre. Això em dona més energies per combatre els criminals feixistes que tantes llars devasten en les extre-

448. A. R. de Tarragona, 10-11-1938, 9 Bgda. 11 Div. AHT.
449. J. R. de Cambrils, 21-05-1938, Front de l'Est. AHT.
450. C. R. R. de Sarral, 14-06-1938, Front d'Aragó. AHT.
451. G. R. de Torredembarra, 8-08-1938, 227 Bgda. 42 Div. AHT.

mituts de la seva impotència (...), sabré lluitar com el primer dia fins la victòria final.»[452]

La superioritat de l'exèrcit franquista en homes, municions, artilleria i aviació també serà reflectida en una de les cartes enviades el 13 d'octubre de 1938 des del front de l'Ebre. Tanmateix, malgrat el convenciment d'aquesta potència de l'enemic, l'autor de l'escrit preveu que la guerra encara es perllongarà:

«Segun veo aquí, en la retaguardia veis la guerra como terminada y nosotros aquí estamos viendo que la guerra va larga y dura porque esta maldita gente fascista, creo que hasta de la tierra hacen proyectiles y metralla».[453]

La correspondència emesa per aquests soldats, malgrat la censura, en algunes ocasions desprèn la sensació d'haver-se perdut el sentit de la lluita i de reconèixer la desvirtuació dels objectius primers que portaren aquests homes a les trinxeres. Un soldat de la Secuita destinat al front de Guadalajara relata a la seva esposa el greu desabastament de les ciutats de la rereguarda del front central i explica com en un control foren requisats dos quilos de patates adquirits «il·legalment» per unes dones, mentre que uns privilegiats que anaven amb cotxe passaren sense problemes amb dos sacs. Davant d'aquests greuges el soldat es pregunta: «por que estamos luchando, para el pobre o para tener otros burgueses mas malos, es que si uno está pensando con esto no se a donde se puede llegar».[454]

A la insuficiència de material bèl·lic que l'exèrcit republicà podia oposar a les ben equipades tropes franquistes, s'afegirà la imatge d'una rereguarda exhausta i derrotada, traslladada al front en forma d'un nou contingent d'homes inexperts i sen-

452. S. P. de Tarragona, 18-09-1938. 94 Bgda. PS-BARCELONA 844. AHNS.

453. A. R. de Vila-seca, 13-10-1938. Front de l'Ebre. AHT.

454. J. F. P. de la Secuita, 26-11-1938, 21 Bda. Mixta, Front de Guadalajara. AHT.

se preparació militar, massa joves o massa grans, que havien estat incorporats per la mobilització general. Uns mesos abans de l'entrada de l'exèrcit de Franco, la rereguarda ja havia estat vençuda per la fam i les bombes de l'aviació. Un veí de Reus ho expressava així:

> «(...) al moment d'entrar els nacionals, pel poble, per la gent, pels que no tenien por per no ser de cap bàndol, per la gran massa, l'entrada representava que s'acababa la guerra. Feia temps es veia venir que se sabia que els republicans tenien perduda la guerra. Fins aleshores s'havia passat misèria i això podia representar tornar a menjar».[455]

455. Antoni Aluja, Reus. Entrevista 1986. núm. 81. AHT.

CONCLUSIONS

Per a avaluar la crisi interna de la rereguarda, a Tarragona i comarca, centrarem l'anàlisi en tres nivells o estrats intercomunicats: les característiques econòmiques i socials de l'àmbit territorial objecte del nostre estudi; l'activitat política i sindical de les noves minories dirigents, així com les relacions conflictives que es generen en el si del bloc antifeixista; les mesures adoptades per les elits per a assegurar un consens social i els efectes que tingueren sobre la massa de la població.

En un curt espai de temps, entre 1910 i 1936, la ciutat de Tarragona experimentarà un considerable creixement urbà, un procés que significarà un augment del 35 % de la població —de 23.289 a 31.412 habitants—, motivat principalment pels efectes de l'èxode rural, proper o llunyà. Com a conseqüència, es registrarà un increment del 43 % en el nombre de vivendes el qual, en un període de vint-i-sis anys, passarà de 2.073 edificis a 2.964 immobles destinats a habitatges. Tanmateix, malgrat la implantació d'algunes indústries de caràcter públic —com la Fàbrica de Tabacs o la factoria de la Campsa— i de l'activitat generada al voltant del port, la ciutat continua un desenvolupament de base econòmica tradicional fonamentat en petites i disseminades unitats de producció que principalment atenien la pròpia demanda local. Només el sector de la

construcció, un dels principals receptors de la mà d'obra immigrada, mantindrà un creixement sostingut fins a inicis dels anys trenta, paral·lel al creixement urbà. D'altra banda, el conreu de la terra que es practicava en l'entorn rural de les comarques properes fonamentava l'existència d'unes petites i mitjanes empreses agroalimentàries que es dedicaven, principalment, a la transformació i comercialització del vi i de fruita seca. D'altra banda, cal remarcar la capitalitat administrativa, militar i eclesiàstica que caracteritzava la ciutat dels anys trenta que comportava la presència d'un elevat nombre de funcionaris, professionals, religiosos, militars i forces d'Ordre Públic. Un sector que representava aproximadament un 18 % del total de la població activa.

Els efectes de la depressió econòmica mundial que afectaran Espanya i Catalunya coincidint amb els primers anys de la segona República, així com l'agreujament del problema agrari, que crisparà encara més l'ambient després dels fets d'Octubre de 1934, bé havien de tenir el seu ressò a la comarca. Això no obstant, malgrat l'augment i l'extensió preocupant de l'atur, els desnonaments de rabassaires i l'existència d'una certa conflictivitat laboral, no es constata un ambient d'agitació social remarcable. La presència d'una important guarnició militar a la plaça, el Regiment Almansa número 15, i dels efectius de la Guàrdia Civil, configura un aparell coercitiu més que suficient per a assegurar l'ordre establert i reprimir les accions reivindicatives que puguin esdevenir d'un incipient moviment obrer. Un moviment obrer dividit en diferents sindicats d'ofici i categories laborals, amb escassa afiliació i amb predomini de la UGT. Una classe obrera que, segons el cens de la població activa de l'any 1934 i comptant els jornalers del camp i els pescadors, només representa un 60 % del total. Es tracta d'un proletariat urbà no concentrat en grans indústries sinó dispers —en ocasions, en petites empreses que mantenen una relació paternofilial entre amo i treballador—, desorganitzat —llevat dels ferroviaris i els obrers de la Junta d'Obres del Port— i

entrecreuat pel que fa a l'espai físic —tant en el lloc de treball com en el barri on residien— amb la resta de classes populars de la ciutat. És a dir, amb altres sectors socials no específicament obrers —petits industrials i comerciants, artesans, treballadors de l'hosteleria, dependents, oficinistes, funcionaris, llauradors i servei domèstic— que suposaven en conjunt gairebé el 30 % de la població activa.

La base econòmica tradicional que caracteritzava la ciutat comportava una estructura del món laboral determinada. Una configuració que no afavoria ni possibilitava el desenvolupament d'un moviment obrer potent o, si més no, que fos suficientment ampli com per a poder ésser capitalitzat per les organitzacions obreres revolucionàries —polítiques i sindicals— i esdevenir la base social en la qual recolzar el poder que aquestes havien de tenir a les seves mans. Cal remarcar aquest factor ja que és fonamental per a entendre la nova trama de relacions que s'establirà entre unes elits ben diferenciades de les d'abans i les classes populars. Oi més, si tenim en compte que ens referim a una ciutat en què durant les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936, amb una participació del 75 % del cens electoral, el vot recollit per la coalició de dretes, el Front d'Ordre, s'acostarà al 38,5 %, i que en el conjunt de la comarca representarà el 41 % dels vots.

Si l'any 1931, dirigents polítics procedents de les classes mitjanes urbanes dirigiran i encapçalaran una aliança de forces populars de caire interclassista amb l'objectiu d'instaurar la República, el sollevament militar del juliol de 1936 col·locarà aquest personal polític republicà entre una pinça paralitzadora formada pels militars insurgents que cerquen el seu anorreament i unes forces obreres que participen en la lluita contra els rebels. Un cop armades, aquestes organitzacions obreres, principalment les del sector anarcosindicalista, ja no cercaran l'ocupació del poder polític, sinó el bandejament i la substitució d'aquest per una nova organització social basada en l'administració obrera de l'economia. Vegem tot seguit l'evolució política dels 30 mesos de guerra per després valorar

les relacions d'aquests nous dirigents amb la seva base social i les diferents reaccions de la població.

La rebel·lió militar i la lluita armada que es registrarà a Barcelona i en altres ciutats catalanes que comptaven amb una guarnició militar no tindrà lloc a Tarragona. Malgrat l'existència d'un nucli castrense conspiratiu i el recolzament d'un reduït, però suficient, nombre de civils —bàsicament tradicionalistes—, la descoordinació, la indecisió i la manca d'audàcia dels caps i oficials partidaris del sollevament avortaran qualsevol possible acció. A partir del dia 21 de juliol, el ressò de la victòria sobre els rebels a Barcelona —monopolitzada pels anarcosindicalistes—, l'arribada dels milicians barcelonins, l'alliberament dels reclusos de la presó, la crema de convents, el repartiment d'armes entre els militants obrers i l'espontània i simultània constitució de comitès antifeixistes locals arreu de la comarca havien de catapultar les organitzacions obreres cap a la presa del poder. Tanmateix, l'esclat revolucionari fa que ja no es tracti d'un poder polític tradicional centralitzat que s'instrumenta en unes institucions i se sosté en un aparell coercitiu —l'Exèrcit i les forces d'Ordre Públic són enviades ràpidament, per necessitat i desconfiança alhora, a l'Aragó—, sinó d'un poder real, encara que fragmentat, i amb una important autonomia de base local. És la força que atorguen les diferents milícies armades que manté cada organització política i sindical antifeixista.

En aquesta tessitura, el Comitè Antifeixista de Tarragona es constituirà amb una clara hegemonia del sector anarcosindicalista local i els nous dirigents controlaran les àrees de Guerra —formació de milícies—, Proveïments —abastament i comercialització de queviures a la població—, Comunicacions —telèfons, telègrafs i correus— i Cultura —formació de les classes populars urbanes mitjançant l'ensenyament i la intervenció en el món lúdic. El POUM, per la seva banda, ocuparà el departament d'Incautacions. En canvi, les restants àrees de poder, que seran reservades a la UGT-PSUC —Treball, Agricultura, Justícia i Assistència Social— i a ERC —Governació i

Finances—, en la nova situació estaran mancades d'operativitat efectiva, i, a més, aquestes organitzacions no podran incidir en l'actuació dels altres departaments atès que el comitè no governarà col·legiadament sinó que cada àrea serà gestionada autònomament segons el criteri de qui la controla. Altrament, cal remarcar el substrat específicament obrer dels nous dirigents, treballadors amb professions tradicionalment marginades de la vida política de la ciutat, les quals al mateix temps denoten els sectors laborals en què és més actiu el sindicalisme revolucionari: quatre paletes, tres ferroviaris, dos treballadors del port i un sastre.

Abans del 19 de juliol de 1936, ni la CNT no era una força sindical hegemònica a la ciutat ni el POUM no deixava de ser un petit nucli cohesionat. Això no obstant, enmig de la convulsió revolucionària assumiran el protagonisme com a conseqüència d'una suma de diferents factors. D'una banda, el fet de comptar amb un major nombre de militants, antics o recentment afiliats, que des dels primers moments estaran disposats a empunyar les armes per defensar la revolució obrera —bé a la rereguarda o al front—, així com l'audàcia i la determinació dels seus dirigents i les repercussions que tindrà a Tarragona el poder anarcosindicalista barceloní. D'altra banda, els esdeveniments sobrepassaran momentàniament la UGT i el PSUC locals, mentre que l'ERC, com a partit, restarà totalment paralitzada i només aportarà l'acció particular d'alguns republicans que ocupen càrrecs a la Comissaria Delegada de la Generalitat, la Delegació d'Ordre Públic i l'Ajuntament, i dels respectius i reduïts cercles d'homes de confiança.

A l'entorn rural, el que és la comarca fora de Tarragona, la situació serà ben diferent. El predomini de la petita i mitjana propietat de la terra, el moviment rabassaire que s'atansa cap al PSUC, l'ascendent ugetista sobre els sindicats de treballadors del camp i, en definitiva, l'absència d'un proletariat obrer —industrial o rural—, determinarà el protagonisme de l'ERC i del PSUC-UGT en els comitès antifeixistes locals.

Enmig de tot aquest procés revolucionari no s'anorrearan

les corporacions municipals sinó que, un cop depurat el personal polític de dretes, es mantindran en la majoria dels casos eclipsades i sense poder efectiu fins que, seguint les directrius del govern d'integració de la Generalitat, els comitès revolucionaris es reconvertiran en els nous ajuntaments constituïts entre el 15 i el 24 d'octubre de 1936. L'artificialitat de les quotes de representació que des de Barcelona s'atorgaran a cada organització política i sindical esdevindrà una font de problemes perquè, freqüentment, no respectaran les majories dels diferents sectors antifeixistes existents a cada població.

Un cop ja han marxat cap al front d'Aragó prop d'un miler dels milicians més conscients i idealistes de les diferents organitzacions antifeixistes i coincidint amb la constitució dels nous ajuntaments que apunta, si més no nominalment, cap al predomini de la UGT-PSUC i de l'ERC, la important parcel·la de poder que continua en mans de la CNT de Tarragona ja només es correspon amb el manteniment d'aquella correlació de forces prefixada en els primers moments, a la qual s'ha d'afegir el respecte que provoquen els temuts milicians armats i la determinació dels seus dirigents. Un poder cenetista que a l'Ajuntament de la ciutat es materialitzava, principalment, en la direcció de la conselleria de Proveïments.

Si la revolució havia de donar pas a una nova organització social fonamentada en el control de l'economia per part de les organitzacions obreres, no seran els sindicats cenetistes, més actius i potents en les empreses de caire públic o en el paralitzat sector de la construcció, els que encapçalaran el procés. La realitat socioeconòmica de la comarca i la implantació sindical de la UGT —afavorida per l'afiliació forçosa dels sectors menys combatius— determinaran el protagonisme dels sindicats ugetistes en la direcció de les transformacions econòmiques revolucionàries que es registraran en l'empresa privada: intervenció dels comitès de control obrer, incautacions, col·lectivitzacions i agrupaments d'empresa. Uns canvis heterogenis que van des de l'autèntica iniciativa i el control de l'empresa per part dels mateixos treballadors fins a la consti-

tució de comitès obrers que, mantenint la relació paternofilial que existia amb l'empresari, continuen actuant sota les seves ordres, sense oblidar el dirigisme sindical que promou i imposa la intervenció obrera en algunes petites empreses.

Així mateix, en el camp, el fet revolucionari consistirà en la incautació —generalment per part dels comitès locals o del Sindicat de Treballadors de la Terra (UGT)— de les terres dels propietaris considerats facciosos —detinguts, abatuts o que han fugit. Això no obstant, la denominació de col·lectivitats agràries no es refereix a la pràctica ortodoxa del comunisme llibertari, sinó al repartiment en lots de les terres incautades —les més productives— entre parcers i jornalers que generalment ja les conreaven anteriorment i que a partir d'ara les treballaran individualment o en règim familiar, en una mena d'usdefruit perpetu. També serà freqüent que les propietats incautades passin a mans del comitè i, després, de l'Ajuntament, els quals abonaran directament un salari als jornalers i administraran els beneficis.

Sense menystenir la importància de l'enfrontament ideològic, el progressiu enrariment de les relacions en el si del bloc antifeixista amaga a Tarragona quelcom més que el simple conflicte entre els defensors d'implantar la revolució obrera al mateix temps que es lluita per guanyar la guerra —postulats de CNT-FAI i POUM— i els partidaris de guanyar la guerra primer i impulsar la revolució després —postura del PSUC-UGT, ERC i ACR. A diferència de les terres de l'Ebre i d'altres punts de les comarques tarragonines, al Tarragonès —per tot el que ja hem apuntat— no es registrarà cap conflicte entre cenetistes partidaris de la col·lectivització de la terra i pagesos enquadrats al PSUC, UGT o ERC que s'oposen al procés col·lectivista. D'altra banda, les transformacions revolucionàries aplicades en l'àmbit de l'empresa privada, industrial o comercial tindran un signe marcadament ugetista i una actuació potser més convençuda però secundària de la CNT. Per tant, si algú està fent la revolució a la comarca mentre es lluita a la guerra, són els sindicats de la UGT i no els de la CNT,

els quals no tenen implantació suficient i a més, paradoxalment, reserven les seves energies per a la gestió d'algunes parcel·les de poder «polític», com les conselleries municipals de Proveïments, Defensa, Cultura i les delegacions d'Economia i Transports de la Generalitat.

Les causes del conflicte que esclatarà durant els fets de Maig de 1937 són unes altres. En primer lloc, la resistència, primer activa i després passiva, de la CNT i el POUM a la militarització de les milícies. La campanya «pro-Exèrcit Popular» que s'inicia el gener de 1937 evidencia la divisió existent. Per UGT-PSUC, ERC i ACR l'objectiu de formar un exèrcit disciplinat i amb comandament únic, junt amb el redesplegament per tota la comarca de les forces de la Guàrdia Nacional Republicana, no només obeïa a la necessitat d'organitzar una força militar capaç d'enfrontar-se a la professionalitat de l'exèrcit rebel, sinó que també suposava un nou aparell coercitiu que podria dominar la rereguarda i assegurar la pervivència de la república democràtica l'endemà de la victòria. En canvi, per anarquistes i poumistes, la militarització de les milícies obreres significava la desideologització i l'enquadrament sota les ordres de nous oficials, els quals procedien generalment dels sectors de la petita i mitjana burgesia urbana més que no pas dels rengles del proletariat. La constitució del nou exèrcit, amb la mobilització de lleves i la militarització de les milícies, tot i que era una necessitat assumida per alguns cenetistes, representava el principi de la fi de la revolució que amb un govern obrer havia de donar pas a una organització social diferent.

En segon lloc, la històrica animadversió que existia entre les dues sindicals no farà més que augmentar després de decretar-se la sindicació obligatòria. La lluita proselitista provocarà nous enfrontaments i agres recels entre cenetistes i ugetistes. Una situació viciada que comportava que, davant de qualsevol conflicte laboral o d'ordre públic —com la batussa amb víctimes mortals a casa de l'advocat Ixart—, els sindicats automàticament assumien la cobertura i protecció dels seus

militants enfront dels afiliats del sindicat contrari. No serà fins al 15 de març de 1938, un cop esvaït tot l'impuls revolucionari, que se signarà el programa d'unitat d'acció sindical entre la UGT i la CNT.

En tercer lloc, una de les causes directes que a Tarragona desencadena la lluita fratricida dels fets de Maig és el conflicte generat al voltant de la política de proveïments. Des del mes d'agost de 1936 fins a finals d'abril de 1937 la CNT exercirà un control absolut de la conselleria de Proveïments, des de la qual dirigirà les exportacions de productes de la terra i la importació de queviures del sud de França, l'anomenat «pont de Marsella», els quals seran distribuïts a l'engròs per la conselleria mateix. Això no obstant, cap a finals de març de 1937, la perceptible escassetat d'alguns articles, l'acaparament i l'alça de preus provocats per les actuacions especulatives dels comerciants i l'afany de cercar adhesions entre el poble consumidor, seran determinants en el fet que els dirigents cenetistes procedeixin a l'obertura d'una Cooperativa Popular a l'església de Sant Joan, la qual amb el suport de la conselleria municipal hauria d'atendre amb «preus polítics» a tota la població. Si el control cenetista de les exportacions i importacions, així com la distribució a l'engròs, lesionava els interessos dels intermediaris, exportadors, consignataris i també de retruc els treballadors del ram (dependents, oficinistes, peons de magatzem...), l'obertura de la cooperativa atemptava directament contra el *modus vivendi* dels botiguers, dels petits comerciants i dels seus empleats. La conselleria municipal de Proveïments desobeirà constantment, des de desembre de 1936, les ordres del nou conseller de la Generalitat, el psuquista Joan Comorera, i ignorarà el seu delegat comarcal. La importància política i social que per a la rereguarda representa el control de queviures serà ben aviat copsada per les altres forces antifeixistes, les quals criticaran la gestió de la conselleria dirigida per Rueda i intentaran boicotejar des de l'Ajuntament l'obertura de la cooperativa. Per tot plegat, no és casualitat que el dia 7 de maig sigui abatut el tècnic de compres i vendes de la conselle-

ria, Francesc Gallissà, artífex del «pont de Marsella». Ni tampoc que aquell mateix dia la Cooperativa Popular sigui assaltada i clausurada per un grup armat d'afiliats ugetistes, pertanyents al comerç local, dirigits pel militant del PSUC que exercia de delegat comarcal de Proveïments de la Generalitat.

En darrer terme, durant els fets de Maig, els guàrdies d'assalt i els militants de la UGT, el PSUC i l'ERC cercaran d'anihilar d'una vegada per totes la força de xoc de l'anarcosindicalisme tarragoní: els temuts escamots de les Joventuts Llibertàries dirigits pel «Sec de la Matinada» o els «germans Barres». No tant pels excessos que s'han comès durant la repressió, que a mitjan novembre de 1936 pràcticament ha desaparegut, sinó per eliminar violentament l'aparell coercitiu, a vegades descontrolat, de l'anarcosindicalisme local.

Després dels fets de Maig, les pressions del Komintern sobre el PCE i el PSUC aconseguiran finalment la dissolució, la criminalització i la clausura dels mitjans de comunicació del sector més dèbil que defensava la revolució obrera: el POUM. No obstant, a Tarragona, no tenim constància de la detenció o empresonament de cap dels seus militants locals, i els tres consellers municipals poumistes —amb el recolzament d'ERC i CNT— es mantindran en els seus càrrecs fins a finals d'octubre de 1937. Pel que fa a la CNT, que encara conserva una força considerable —uns 4.000 afiliats a la comarca—, patirà la repressió directa i judicial d'alguns dels seus militants. El Tribunal Popular de Tarragona processarà pels successos dels fets de Maig més de 140 anarcosindicalistes de Tortosa, Tarragona i la Terra Alta, i a mitjan novembre de 1937 encara restaven tancats uns 160 anarquistes de les terres de l'Ebre. Amb el POUM dissolt i la CNT abocada en una campanya per alliberar els seus empresonats, l'ascens hegemònic del PSUC era més evident. El juny de 1937, a l'Ajuntament de Tarragona el PSUC exigirà la destitució de tots els consellers cenetistes, havent-los culpabilitzat de les «irregularitats comptables» que s'havien detectat durant els nou mesos de la gestió de la CNT a la controvertida conselleria de Proveïments. Malgrat que comptava amb el suport d'ACR, el seu

intent es veurà frustrat gràcies a la postura més neutral d'ERC. Finalment, la situació conduirà a una crisi municipal en què durant quatre mesos, de juliol a octubre de 1937, els consellers del PSUC i d'ACR deixen els seus càrrecs de responsabilitat.

El progressiu buidatge de competències de la Generalitat per part del govern Negrín i l'hegemonia del PSUC seran la causa que l'ERC recuperi el seu discurs nacionalista. Si abans dels fets de Maig el discurs republicà intenta torpedinar el procés revolucionari abanderat per la CNT considerant-lo un fenomen aliè a Catalunya, durant l'estiu i la tardor de l'any 1937 la campanya d'ERC va en contra del govern de la República i el PSUC i se centra en la defensa de la llengua, la cultura i les institucions catalanes.

Des de finals de l'any 1937 i fins a l'ocupació de les tropes franquistes, el gener de 1939, la pugna política en l'àmbit local, sense desaparèixer, queda soterrada per la lògica que imposa la guerra. El fracàs de les ofensives republicanes de l'estiu de 1937 al front d'Aragó, els bombardeigs sobre la ciutat, l'agreujament de les necessitats de la població i la substitució de bona part del personal dirigent dels ajuntaments per les successives mobilitzacions de l'exèrcit, implicaran l'adopció d'una política més o menys unitària i frontpopulista encaminada bàsicament a evitar l'ensorrament total de la rereguarda. Lluny d'aquella autonomia local dels primers mesos i amb mitjans totalment insuficients, l'actuació de l'Ajuntament de Tarragona intentarà suplir la manca de recursos, lluitar contra l'especulació i l'acaparament i defensar-se de la prepotència de les autoritats militars i atenuar les necessitats d'una població cada cop més desmoralitzada.

Si fins ara hem resseguit l'activitat política i sindical de les minories que representaven les elits i els militants conscienciats, cal valorar quines foren i quins resultats tingueren les mesures adoptades per aquests dirigents per a assolir un grau d'acceptació o de consens suficient entre la base social en la qual caldria fonamentar la revolució social que es volia implantar.

En principi, des de finals del segle XIX el discurs revolucionari de les organitzacions obreres, principalment les anarquistes, presagiava l'esclat d'un cataclisme que donaria pas a una nova societat feliç en la qual s'hauria esborrat tot vestigi d'injustícia social. Enmig de la convulsió i la festa revolucionària dels primers dies, sectors de la classe obrera contemplaran il·lusionats l'eliminació o desaparició dels principals signes d'opressió: l'Església, les presons, l'Exèrcit i les forces d'Ordre Públic. La marxa dels milicians armats cap a l'Aragó, convençuts d'una ràpida victòria sobre els rebels, la presa o control d'una part dels mitjans de producció, les incautacions de la propietat rústica i urbana, la substitució de les antigues i rònegues seus de les organitzacions obreres per majestuosos edificis al centre de la ciutat, els milicians ocupant l'Ajuntament, la presència arreu de simbologia revolucionària..., és a dir, tot allò que indicava l'inici d'un procés revolucionari, serà confusament entès per alguns dirigents i per bona part del proletariat com el triomf absolut i irreversible de la revolució. Tanmateix, per al triomf de la revolució primer calia guanyar la guerra contra l'exèrcit rebel, vèncer l'oposició de les classes populars no obreres que primer tindran com a interlocutor l'ERC i després el PSUC i, finalment, reconduir la resistència passiva i l'actitud escèptica de molts obrers.

Fins als fets de Maig de 1937 podem assenyalar quatre àmbits d'intervenció mitjançant els quals les minories dirigents que dominen el bloc antifeixista cercaran assegurar i consolidar l'acceptació de les classes populars. Mesures que, segons els seus objectius específics, podem classificar en: *a*) de persuasió, formació i conscienciació; *b*) d'apaivagament de la tensió social; *c*) d'enquadrament i control de la població; *d*) de coerció.

En primer lloc, l'escassa conscienciació i formació ideològica de les classes populars obligava a desplegar una àmplia campanya de propaganda política —mitjançant la premsa, la ràdio, els mítings, el cartellisme...— que havia de convèncer la massa neutra o indiferent de la necessitat de lluitar contra l'e-

nemic comú: el feixisme. Tanmateix, ben aviat, la inevitable lluita pel poder esdevinguda en el si del bloc antifeixista havia de diluir aquest missatge en un conglomerat de postulats partidistes que pretenien cohesionar els respectius militants en una manifestació o demostració de força davant les tendències contràries i aconseguir, al mateix temps, guanyar nous adeptes. A més, si, d'una banda, els discursos revolucionaris de signe exclusivament obrerista marginaven aquells sectors populars que no formaven part de la classe obrera, de l'altra, la dispersió i la contradicció de molts missatges propagandístics confondran i saturaran la capacitat d'assimilació d'una classe obrera —en part analfabeta— que progressivament deixarà d'assistir als mítings i de comprar diaris.

La irrupció en la vida quotidiana d'una atmosfera obrera embolcallada de rica simbologia revolucionària serà ràpidament perceptible en l'adopció de la indumentària proletària, en la referència constant que en el paisatge urbà representen les cèntriques seus obreres i en els canvis introduïts en la toponímia urbana a la recerca d'una nova mitologia. A més a més d'aquests signes externs, altres gestos de caire cultural també seran adoptats o rebutjats en la relació diària, la nova salutació o la desaparició de la cortesia i d'algunes de les tradicionals normes d'educació que seran considerades burgeses. És difícil avaluar el grau d'assimilació d'aquests signes revolucionaris en el gruix de la població. No obstant això, malgrat el curt espai de temps durant el qual seran visibles, uns set mesos, hem vist la interiorització d'aquesta revolucionarització en alguns aspectes concrets de la vida ordinària com els noms dels nounats, l'increment del nombre de matrimonis i el descens de l'edat dels contraents, i la baixa en l'índex de suïcidis. D'altra banda, cal assenyalar que la revolució arraconarà símbols d'identificació com la bandera republicana o la senyera, les quals no seran recuperades amb una relativa normalitat fins a la campanya «pro-Exèrcit Popular» de la primavera de 1937. La qual cosa permet suposar que una part de les classes populars no obreres restaran man-

cades de símbols de referència durant els primers mesos.

La intervenció cenetista en el món lúdic tarragoní, encapçalada bàsicament per Josep M. Alomà des de la conselleria municipal de Cultura, s'adreçarà tant a la diversió tradicional —teatre, cinema, música i esports— com a l'oci racionalitzat —Ateneu Llibertari. Aquest intent de formar amplis sectors de la població mitjançant la ideologització de l'esbarjo bandejarà de cop una altra cultura popular que ara serà considerada burgesa: els orfeons, els esbarts dansaires, l'antic ateneu i l'associacionisme esportiu. Després dels fets de Maig, el món lúdic es reduirà a espectacles frívols i despreocupats que, lluny de cercar una certa culturalització, esdevindran una evasió natural dels perills que comporta la guerra.

En l'àmbit de l'ensenyament l'esforç dels dirigents se centrarà a aconseguir l'escolarització absoluta, habilitant velles i noves escoles i dotant el sistema escolar de mestres suficients. La coeducació, l'adopció dels principis racionalistes i el laïcisme seran les bases de l'ensenyament. Tanmateix, les disputes en el si del CENU entre anarquistes i ugetistes i els conflictes entre els mestres de la Generalitat i els del Magisteri Nacional dificultaran un dels grans triomfs d'aquest període.

Altrament, les campanyes de solidaritat seran un recurs utilitzat no només per a recaptar fons sinó també per a mantenir una consciència constant de la rereguarda vers les necessitats de la revolució i la guerra. De tota manera, l'excessiva diversificació dels objectius i el partidisme dels organitzadors de cada campanya saturaran i neutralitzaran progressivament l'impuls generós de bona part de les classes populars.

Des del mes de setembre de 1936 es desplegarà una intensa campanya que denunciarà la manca de rendiment en el treball. Els dirigents sindicals no comprendran com, en un moment en què els mitjans de producció estan en mans dels obrers, alguns d'aquests continuen resistint-se al treball. Primer s'intentarà corregir aquestes manifestacions d'escepticisme envers el procés revolucionari d'alguns treballadors mitjançant la persuasió i la pedagogia; després, no quedarà altre

remei que aplicar mesures coercitives disciplinàries, com reimplantar l'odiada figura del capatàs.

En segon terme, la necessitat d'endegar la convulsió i la festa revolucionària aconsellarà l'adopció de mesures encaminades a apaivagar l'efervescència social. La rebaixa dels lloguers, l'augment de sous i la reducció de la jornada es contradeien amb la lògica d'un país en guerra, però demostraven a tothom els beneficis immediats de la revolució. En el mateix sentit, en l'àmbit laboral, fidels a la seva trajectòria i formació sindical, els nous dirigents declararan la batalla a l'atur, força agreujat per la paralització de la iniciativa privada en el sector de la construcció. A partir del mes d'agost de 1936 i amb cabals públics s'iniciaran diferents obres que proporcionaran feina a tots els aturats. El mes de març de 1937 hi havia 923 obrers empleats en les obres públiques municipals i, durant aquest any, l'import dels jornals satisfets s'elevarà a 2.219.403 pta. Malgrat els ajuts de la Generalitat, la xifra esdevindrà astronòmica, sobretot si la comparem amb el 1.750.017 pta. que representava l'import total del pressupost municipal de l'any 1936.

En un altre sentit, el control cenetista de la Conselleria de Proveïments i l'obertura de la Cooperativa Popular tenien com a objectiu el proveïment regular de queviures a una població que veia com, davant l'especulació, l'acaparament i l'alça de preus, les classes benestants eren les úniques que podien continuar pagant i comprant alguns articles que l'escassetat havia convertit en consum de luxe. Tanmateix, la lluita política d'ERC i del PSUC contra la gestió de la CNT aglutinarà els sectors del comerç afectats per la nova distribució.

En tercer lloc, considerem la sindicació obligatòria decretada l'agost de 1936 com una mesura d'enquadrament i control social. Entre finals de juliol i desembre de 1936, els veritables amos de la situació són la UGT i la CNT. No obstant la ideologia, l'estratègia i el recel mutu havien d'impossibilitar la centralització d'un poder obrer. Ambdues organitzacions obreres confiaran únicament en la seva organització sindical com a instrument per a dirigir i implantar la revolució social.

Per tant, si a partir d'aquell moment la societat s'estructurava al voltant dels sindicats, l'afiliació obligatòria permetria enquadrar i proletaritzar tota la població. Així doncs, artificiosament, les quotes d'afiliació a la comarca s'acostaran al 90 % de la població activa, i, en un curt espai de temps, una allau de nous afiliats desbordarà les reduïdes estructures organitzatives d'abans del 19 de juliol. Tota una massa heterogènia d'idealistes, enfollits, oportunistes, elements de dretes que cercaven cobertura, així com d'un bon nombre d'escèptics i d'homes sense cap mena de formació ideològica, engruixiran els rengles sindicals. Tot just quan bona part dels militants conscienciats han marxat voluntàriament cap al front d'Aragó i quan els insuficients quadres dirigents resten superats per la gestió diària que comporta la normalització de la rereguarda, per les necessitats de la guerra i per l'administració de l'economia. Els efectes distorsionadors i els trastorns que patirà l'organització interna d'ambdós sindicats ben aviat seran perceptibles: inassistència o falta de puntualitat a les assemblees i reunions, impagament de quotes, fracàs del treball voluntari i manca d'autoritat dels dirigents sindicals sobre els nous afiliats. A la CNT, el problema esdevindrà molt més greu atès que sobre un petit grup de militants es cavalcaran diferents càrrecs, funcions sindicals i responsabilitats generades per la revolució. D'altra banda, quan la revolució es mostra exigent amb els sacrificis i cada cop es veu més llunyà el benestar general que havia de portar, ressorgirà amb força un sindicalisme reivindicatiu i reformista que, malgrat les consignes dels dirigents, reclamarà augments salarials i millores de les condicions laborals. Tanmateix, no serà fins a finals de l'any 1937 quan els sindicats es plantejaran crear escoles de militants i dur a terme una depuració dels seus afiliats. No només l'organització sindical no podia ésser l'instrument amb el qual la classe obrera emprengués la revolució, sinó que la seva potenciació mitjançant la sindicació obligatòria fou especialment funesta per a la dinàmica interna dels sindicats.

Tampoc no hem d'oblidar els efectes negatius que entre la

classe obrera tindrà la mobilitat vertical d'alguns dels seus membres. Les noves elits, tot i que en continuen formant part, en alguns casos, canvien d'estatus. Alguns dirigents obrers, ara, es traslladen amb cotxe, s'instal·len en habitatges incautats que reuneixen millors condicions, les seves dones no han de fer cua per adquirir queviures i, en definitiva, ja no acudeixen a treballar. Sense generalitzar aquests desequilibris, aquells casos que es coneixien i es comentaven, que n'hi havia, eren suficients per a augmentar l'escepticisme de molts treballadors davant el procés revolucionari. Oi més quan aquests dirigents que s'assignaven a ells mateixos la tasca de defensar i representar l'interès col·lectiu de tots els assalariats, des de l'Ajuntament o des de la direcció dels sindicats, recomanaven esperit de sacrifici i es negaven a acceptar, perquè no podien, les reivindicacions salarials de diferents col·lectius de treballadors.

En darrer terme, malgrat que la repressió registrada entre finals de juliol i mitjan novembre de 1936 no fou una acció planificada, controlada i selectiva, sinó tot al contrari, no podem deixar de considerar el seu efecte sobre una població que mantenia bosses importants de desafectes al nou règim. Tanmateix, si la ferotge persecució anticlerical havia de restar adhesió a la revolució d'aquell sector de les classes populars, difícilment quantificable però considerable, que fins al 19 de juliol omplia les esglésies, el temor que desvetllava en la percepció col·lectiva la impunitat dels escamots d'executors es multiplicarà després de la matança de la nit del 28 de setembre. Quan el fenomen repressiu ultrapassa l'esfera dels eclesiàstics i dels enemics polítics —militars i elements ultradretans— i empès per rancúnies acumulades i odis personals que van més enllà de les ideologies polítiques provoca víctimes entre ciutadans de la burgesia i de les classes populars, la repressió serà considerada una acció criminal indiscriminada a la qual cal posar fre. Sens dubte, la brutalitat de la repressió restarà suport de sectors de la població al procés revolucionari. Tot i que la constitució dels Tribunals Populars significarà

la reconducció del procés repressiu i el final del devessall de sang, per a molts, el mal ja estava fet.

Després dels fets de Maig de 1937, totes les mesures adoptades per les minories dirigents locals per defensar la revolució, entesa per cada organització —fins i tot l'ERC— a la seva manera, desapareixeran definitivament o junt amb la pèrdua d'impuls revolucionari aniran perdent la intensitat i els objectius inicials. La població, fins al mes de juny de 1937, havia anat assimilant amb més o menys afecció —recordem que tot plegat el procés només durarà nou mesos— alguns dels aspectes formals de la revolució. Tanmateix, malgrat les campanyes i la propaganda —llevat dels familiars dels milicians del front d'Aragó i dels recentment mobilitzats per l'Exèrcit—, segons diferents veus crítiques que provenen de diferents partits i organitzacions sindicals, la ciutat continuava vivint d'esquena a la guerra. De sobte, els bombardeigs aeris del mes de juny, i especialment, el del dia 19 de juliol —amb 51 víctimes mortals i 104 ferits—, esdevindran una traumàtica experiència per a una societat que no havia pres consciència de l'abast destructor d'una guerra moderna. Només en dues nits, el terror i el pànic s'apoderaran d'una bona part de la població, que a partir d'aquest moment i cada vespre intentarà dispersar-se per evitar el perill de les bombes.

D'altra banda, a l'estiu de 1937 l'escassetat de queviures comença a ser greu. La premsa es farà ressò de la problemàtica, criticarà els nous gestors, el PSUC, i informarà sobre tot un seguit de protestes, aldarulls i manifestacions espontànies que, davant qualsevol anomalia o alça de preus, protagonitza el poble consumidor, principalment les dones. Dones seran les que, després de recórrer el centre de la ciutat, reclamaran la igualtat de tots els que s'han d'incorporar a files i exigiran que tots aquells emboscats que s'amaguen darrere un càrrec, una destinació en els serveis sanitaris o una inutilitat mèdica dubtosa siguin mobilitzats.

La guerra ha arribat a Tarragona i el poble pateix directament els seus efectes. Ara, però, els privilegis d'alguns —anti-

gues classes benestants que disposen de diners, comerciants enriquits, elements de les minories dirigents, oficials de l'Exèrcit, o simplement «enxufats» per parentiu o amistat— topen amb la denúncia, la crítica i la protesta —generalment aliena a la política— de les classes populars.

Les bombes, l'escassetat de subsistències, l'arribada de nous refugiats, la crida de noves lleves... esdevindran constants que s'aniran agreujant ràpidament i progressivament fins al final de la guerra. L'Ajuntament, perduda l'autonomia local com a conseqüència de la centralització de competències per part de la Generalitat i del govern de la República, no podrà fer res més que centrar els seus esforços en la construcció d'una extensa xarxa de refugis antiaeris, gestionar el subministrament d'alguns articles de primera necessitat —bàsicament el pa— i enfrontar-se amb la Col·lectivitat del Pa i el sindicat de pescadors per intentar evitar la depauperació total de la població.

Tanmateix, a les darreries de 1937, les mesures de coerció policials i judicials adoptades pels delegats nomenats pel govern de la República silenciaran les protestes populars dels mesos anteriors. La censura, la indiscriminada actuació del SIM, la creació dels tribunals especials i la militarització progressiva de la rereguarda seran els nous instruments que asseguraran el control de la població. Els temps de la persuasió i la formació ideològica de les classes populars s'han esvaït davant la lògica imparable de la guerra. La tasca política resta reservada als comissaris de l'Exèrcit i es destina als soldats. Quan l'estiu de 1938 l'exèrcit republicà travessava l'Ebre, la societat de la rereguarda estava exhausta i absolutament desmoralitzada. Hom desitjava el final d'aquella guerra, hom desitjava la pau encara que portés implícita la derrota.

Sense deixar de valorar els fets i les circumstàncies de l'activitat política i sindical, imprescindible en qualsevol anàlisi del període, hem centrat l'atenció en aquells aspectes quotidians que recullen la premsa, les actes i la correspondència institucional, la documentació orgànica dels sindicats i dels

partits polítics i les memòries inèdites dels coetanis. Aspectes, com dèiem, que expressen diferents problemes organitzatius, de manca d'autoritat, d'indisciplina i d'absència de consciencíació ideològica. És a dir, que denoten el neguit i la frustració existent, des dels primers mesos del període, entre l'elit sindical i política davant d'una certa resistència de la població a seguir amb entusiasme les seves consignes i postulats. Cal continuar incidint, sense perdre de vista la importància dels factors externs que comporta la guerra, en l'anàlisi de la distància que, segons la variació de les circumstàncies polítiques i bél·liques, separa els governants dels governats. Primer, durant el procés revolucionari, en una situació de fragmentació i dispersió del poder; després, a partir dels fets de Maig de 1937, en una nova etapa de centralització i reforçament de l'autoritat amb l'enduriment de la coerció i el control social. En definitiva, fóra necessari comptar amb altres investigacions que haurien de possibilitar una anàlisi comparativa entre la crisi de la rereguarda centrada en el microespai tarragoní amb la d'altres zones de Catalunya. Així mateix, també s'haurien de delimitar les semblances o diferències amb altres ciutats més pròximes al front de guerra, com Madrid o Guadalajara.

En poc temps, només en deu anys, els homes i les dones de la nostra terra, és a dir, els avis i els pares de molts de nosaltres, havien viscut l'enfonsament de la Dictadura de Primo de Rivera, l'abolició de la Monarquia, la proclamació de la República, l'eclosió de la revolució, la guerra i la implantació d'una fèrria dictadura. Des de la nostra òptica, oberta a un món divers i en constant evolució, acostumada a una ràpida successió de fets polítics i socials, convé reflexionar sobre el que degué suposar per als qui en foren actors, amb més o menys implicació, la vivència d'una seqüència cronològica que representa en molt poc temps una sèrie de situacions inimaginables, de canvis impensables..., en definitiva, de circumstàncies històriques certament irrepetibles.

FONTS

PREMSA

«Acció». Òrgan de la Joventut Comunista Ibèrica-POUM de les comarques tarragonines. Setmanal. Tarragona, 1936-1937.
«Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona». Tarragona, 1939.
«Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya». Barcelona, 1936.
«Camí». Portantveu del SUEPL —Secció Magisteri— CNT-AIT. Tarragona, 1937.
«Catalonia». Diari d'avisos i notícies. Tarragona, 1936.
«El Comercial». Revista mercantil y agrícola. Órgano de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Tarragona. Tarragona, 1936-1937.
«La Cruz». Diario Católico. Tarragona, 1936.
«Diari de Tarragona». Portaveu de la CNT. Tarragona, 1936-1938.
«Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya». Barcelona, 1936-1939.
«19 de Juliol». Diari Comarcal Antifeixista. Tarragona, 1938.
«Endavant», Portantveu del Partit Socialista Unificat de Catalunya. Tarragona, 1937.
«Frente Anti-fascista». Portavoz del Frente Anti-fascista. Tarragona, 1936.
«Front Anti-feixista». Portaveu del Front Anti-feixista. Tarragona, 1936.
«Front Popular». Portaveu del Front Popular d'Esquerres. Tarragona, 1936.

«El Guerrillero». Semanario del Regimiento núm. 2 - 3a. División. Tarragona, 1937.
«Llibertat». Portaveu del Front Anti-feixista de Tarragona. Tarragona, 1936-1938.

FONTS ORALS

Alomà Sanabres, Josep M. (CNT-FAI). Tarragona 1982 i 1985.
Bru Sans, Josep (UGT). Tarragona 1996.
Cabré, Rafael (Gremi de Llauradors de Sant Isidre). Tarragona 1988.
España Garzo, Josep (CNT). Tarragona 1984.
Olivé Martínez, Enric (FJCC). Tarragona 1996.
Pàmies Vilalta, Salvador (Caporal del Regiment Almansa núm. 15). Saint-Ponts, França 1990.
Prats Biarnés, Josep M. (Col·laborador de Ràdio Tarragona). Tarragona 1986.
Rodríguez Papasseit, Joan (Delegat d'Ordre Públic-ERC). Barcelona 1985.
Salas Puertos, Francesc. Tarragona 1996.
Vallès, Josep (Gremi de Llauradors de Sant Isidre). Tarragona 1988.
Virgili Sanromà, Josep P. (Impressor). Tarragona 1986.

D'altra banda, s'han consultat les 195 entrevistes realitzades pel Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, Tarragona, entre 1982-1986.

MEMÒRIES INÈDITES

BRU SANS, Josep: *Maig del 37 a Tarragona*. Text mecanografiat inèdit.
CASELLAS UTRERA, A.: *Banco Mercantil de Tarragona. Su fundación en el año 1929 y su desarrollo hasta 1976*. Text mecanografiat inèdit.
DE LA VIRGEN DE LA MISERICORDIA, P. Jaime: *Relación de los sucesos y cosas notables ocurridas a la comunidad de P.P. Carmelitas Descalzos de Tarragona des de Julio de 1936 hasta 1 de Agosto de 1936*. Text manuscrit inèdit. ACDC.
DE SALVADOR ANDRÉS, Lluís: *Notes inèdites*. Text manuscrit inèdit. HMT.
VIRGILI SANROMÀ, Josep P.: *La guerra civil a Tarragona*. 4 vols. Text mecanografiat inèdit.

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES (1932-1952)

ACCIÓ POPULAR CATALANA: *Per què som d'Acció Popular Catalana?* Barcelona 1935.

ADELL I FERRER, F.: *¿Deu mesos de revolució? Recull d'articles publicats a* «Llibertat» de Tarragona durant deu mesos de caos i de confusió revolucionària. Tarragona: Sugrañes Impresor, 1937.

Ajut infantil de reraguarda. Assistència als refugiats. Barcelona 1937.

Àlbum dedicat a les Col·lectivitzacions a Catalunya. Barcelona: Secció d'Estudis Polítics i Socials de les Institucions. Francesc Layret, 1938.

Anuario Comercial de España. Guia-Pascual. Tom III, 1936-1937. Barcelona 1936.

BARÇA, J. O.: *L'obra financera de la Generalitat en els sis primers mesos de la revolta.* Col. «Antecedents i documents». Barcelona 1937.

BELLMUNT, Domènec de: *La revolució i l'assistència social.* Col. «Antecedents i documents». Barcelona 1937.

BLASCO, Juan: *Estampas de mi cautiverio.* Buenos Aires: Sociedad Editora Nacional, 1940.

BORRELL I MACIÀ, J.: *L'atur forçós a Catalunya. Causes específiques i remeis possibles*, dins «Unió Catalana d'Estudis Polítics i Economico Socials. Conferència sobre l'atur forçós». Barcelona 1933.

CÁMARA DE COMERCIO, INDUSTRIA Y NAVEGACIÓN: *Vida económica de Tarragona 1933-1934.* Tarragona: Imprenta Antonio Ventura, 1935.

CASTELLARNAU Y DE LLEOPART, Joaquín M.: *Recuerdos de mi vida (1854-1941).* 2a. ed. Burgos: Imprenta Aldecoa, 1942.

Catalogna. Documentario fotografico dell'assedio aereo. Roma: Editoriale Aeronautica, s/a.

CERDÁ Y RICHART, Baldomero: *Empresas colectivizadas e intervenidas. Su organización, contabilidad y régimen legal.* Barcelona 1937.

CNT: *La CNT et les événements vécus en Catalogne pendant les «journées» des 3, 4, 5, et 6 Mai.* París 1937.

CLIMENT, Lluís: *Rojos en Tarragona y su provincia.* Tarragona: Torres i Virgili, 1942.

CONSULADO GENERAL DE FRANCIA EN BARCELONA: *Una de las obras del Consulado durante 1936-1938.* Barcelona 1938.

DE LA VIRGEN DEL CARMEN, Alejo: *Nuestros mártires de la provincia de San José de Cataluña.* Lleida: Imprenta Comercial, 1944.

DOMÈNECH, J. Juan: *Retaguardia y frente.* Barcelona 1937.

GENERALITAT DE CATALUNYA. COMISSARIAT DE PROPAGANDA:
— *Ciutadà: Què has de fer davant la guerra aèria?* Barcelona, s/a.
— *Problemas de alimentación que plantea la guerra.* Barcelona 1937.
— *Le sauvetage du Patrimoine historique et artistique de la Catalogne.* Barcelona 1937.
— *«En dono fe...». Un any d'actuació en l'Espanya nacionalista.* Barcelona 1937.

GENERALITAT DE CATALUNYA. CONSELLERIA D'ECONOMIA:
— *Estatut tipus per a establir els agrupaments o concentracions d'empreses d'un mateix ram.* Barcelona, s/a.
— *Municipalització de les finques urbanes. Decret de l'11 de juny del 1937.* Barcelona 1937.
— *Col·lectivització i Control Obrer. Disposicions legals que regulen aquestes matèries.* Barcelona 1937.
— *Classificació industrial.* Barcelona 1937.
— *Estatut d'empresa col·lectivitzada.* Barcelona, 1937.

GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT D'ECONOMIA: *Comissió reguladora de preus. Decret del 14 de setembre de 1937.* Barcelona, s/a.

GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA: *Els contractes de conreu.* Barcelona: Departament de Justícia i Dret, 1933.

GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE PRESIDÈNCIA:
— *Els pressupostos municipals de Catalunya. Regió 3a.* Barcelona: Servei Central d'Estadística, 1937.
— *Moviments demogràfic i de població de Catalunya.* Barcelona: Servei Central d'Estadística, 1937.

GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENTO DE DEFENSA: *Protegeos! Consejos a la población civil contra los ataques por bombardeo.* Barcelona: Editorial Marxista, s/a.

GENERALITAT DE CATALUNYA. SERVEI CENTRAL D'ESTADÍSTICA:
— *Produccions agro-pecuàries de Catalunya. Cereals*, vol. I. Barcelona 1936.
— *Produccions agro-pecuàries de Catalunya. Llegums, arrels, tuberculs i bulbes i arbres fruiters*, vol. II. Barcelona 1936.
— *Produccions agro-pecuàries de Catalunya. Plantes hortícoles, vinya i olivar*, vol. III. Barcelona 1937.

GRIJALBO, J.; F. FÀBREGAS: *Municipalització de la propietat urbana.* Barcelona: Edicions UGT, s/a.

Historia de la cruzada española. Tarragona, vol. V, tom 21. *La guerra en Aragón*, vol. VII, tom 32. Madrid: Ediciones Españolas, 1940-1943.

MARTÍ IBÁÑEZ, F.: *Grandezas y miserias de la revolución*. Barcelona 1937.

MINISTERIO DE TRABAJO. DIRECCIÓN GENERAL DE ESTADÍSTICA: *Estadística de suicidio en España 1936-1940*. Madrid 1944.

MUNTANYOLA, Antoni: *Organització turística de Catalunya*. Barcelona 1932.

MURIÀ, Josep M.: *La revolució al camp de Catalunya*. Col. «Antecedents i documents». Barcelona 1937.

NOGUER-MORÉ, J.: *Nuestra alimentación en tiempos de escasez*. Col. «Higiene de guerra». Barcelona 1937.

OLTRA PICÓ, J.: *El POUM i la col·lectivització d'Indústries i Comerços*. Col. «La Nueva Economía». Barcelona: Editorial Marxista, 1936.

PASCUAL, Juan: *Los organizadores de matanzas*. Barcelona 1937.

PRESIDENCIA DEL GOBIERNO: *Reseña estadística de la província de Tarragona*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística, 1952.

PRUDHOMMEAUX, A. et D.: *Catalogne libertaire 1936-1937. L'armement du peuple. Qui sont la CNT et la FAI?* París: Cahiers SPARTCUS, 1940.

RIAL, Salvador: *Recuerdos amargos y edificantes*, a «Boletín Oficial Eclesiástico del Arzobispado de Tarragona (BOEAT)». Tarragona 1944.

RIEGER, Max: *Espionaje en España*. Barcelona: Ediciones Unidad, 1938.

ROLDÁN, Manuel: *Las colectivizaciones en Cataluña (dos años y medio de destrucción de vidas y riquezas)*. Barcelona 1940.

RUBIÓ I TUDURÍ, Marian: *La justícia a Catalunya. 19-juliol-1936 a 19-febrer-1937*. Barcelona 1937.

RUIZ, Diego: *1.º de Mayo de Sangre*. Barcelona: Sindicato del Ramo de Alimentación, 1937.

SARDÀ, Rafael: *Las colectividades agrícolas*. Publicaciones del Secretariado Agrario del POUM. Barcelona: Editorial Marxista, 1937.

SERRA VILARÓ, Juan: *Víctimas sacerdotales del Arzobispado de Tarragona durante la persecución religiosa del 1936-1939*. Tarragona: Torres y Virgili, s/a.

SINDICAT DE TREBALLADORS DE BANCA, BORSA I ESTALVI. UGT: *Memòria de l'exercici 1937*. Barcelona 1938.

SINDICATOS DE ABOGADOS UGT: *Compendio de la legislación de Tribunales Populares*. Barcelona 1937.

SINDICATO DE LA INDUSTRIA SIDEROMETALÚRGICA DE BARCELONA. CNT-AIT: *¿Colectivización? ¿Nacionalización? No: socialización*. Barcelona 1937.

SOCIEDAD ARQUEOLÓGICA TARRACONENSE: *Los monumentos arqueológicos y tesoro artístico de Tarragona y su provincia durante los años 1936-1939. Memoria.* Poblet 1942.

Los sucesos de Barcelona. Relación documental de las trágicas jornadas de la 1.ª semana de mayo de 1937. Ediciones Ebro, 1937.

TASIS I MARCA, Rafael: *La revolució en els ajuntaments.* Barcelona 1937.

TORRE ENCISO, C.; D. MURO ZEGRI: *La marcha sobre Barcelona.* Barcelona: Editora Nacional, 1939.

UNIÓ DE RABASSAIRES I DEMÉS CULTIVADORS DEL CAMP DE CATALUNYA: *Els desnonaments rústics a Catalunya.* Barcelona 1935.

VALLDEPERES, Manuel: *Els perills de la reraguarda.* Barcelona 1937.

VERDAL, Tomàs: *Los presos del Manuel Armús.* Reus 1935.

RELACIÓ D'ARXIUS I CENTRES DE DOCUMENTACIÓ

Arxius generals

Archivo Histórico Nacional de Madrid. (AHN)
- — Fons Causa General: NP 299, 231, 245

Archivo Histórico Nacional. Sección Guerra Civil. Salamanca. (AHNS)
- — Fons Político-Social Barcelona: PS-B 7, 140, 230, 231, 232, 304, 368, 462, 483, 487, 501, 514, 606, 803, 844, 848, 850, 886, 895, 916, 918, 945, 1093, 1094, 1170, 1185, 1213, 1285, 1287, 1331, 1352, 1373, 1387, 1388, 1422, 1434, 1437, 1438, 1441, 1444, 1482, 1492, 1567
- — Fons Político-Social Lérida: PS-L 63
- — Fons Político-Social Madrid: PS-M 615, 1168, 2007, 2552
- — Fons Político-Social Vinaroz: PS-V 3
- — Fons Social-Militar: PSM 2130, 2390-2403, 2473
- — Fons de la Generalitat de Catalunya: lligalls 31/3, 63/1-3, 63/2-3, 77/1, 86/2, 89, 90, 95/5, 100/4, 104/1, 106/4, 210/1-2, 210/2-4, 252/9, 257/1-4, 260/1, 266/2-4, 277/4-5, 278/3-5, 279, 280, 281, 283, 304/1-2, 306/8, 313/1, 335/1, 336/10

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. (AHB)

Arxiu Històric de Tarragona. (AHT)
- — Fons de l'Instituto Nacional de Estadística (1887-1980)
- — Fons de la Delegación Provincial de Hacienda (1850-1966)

— Fons del Centre Penitenciari de Tarragona (1939-1975)
— Fons Municipal de Vespella de Gaià (1845-1975)
— Fons Cooperativa Obrera Tarraconense (1904-1975)
— Fons Chartreuse (1901-1962)
— Fons De Muller (1845-1975)
— Fons Ràdio Tarragona (1933-1982)
— Fons de Vivències Orals
Arxiu Nacional de Catalunya. (ANC)
— Fons Pere Bosch Gimpera (1925-1944)
— Fons de la Generalitat de Catalunya (1931-1939)
— Col·lecció Jordi Mercader
Arxiu Tarradellas del Monestir de Poblet
— Fons Joan Rodríguez Papasseit
International Instituut voor Sociales Geschiedenis Amsterdam
Servicio Histórico Militar. Madrid (SHM)
— Documentació de la Generalitat de Catalunya
— Documentació Forces Aèries de la 3a. Regió
— Documentació de la Comandància General de Milícies

Arxius específics

Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears. Barcelona. (ACDC)
Arxiu Diputació de Tarragona. (ADT)
Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. (AHAT)
Arxiu Històric del Port de Tarragona. (AHPT)
Arxiu Municipal d'Altafulla. (AMA)
Arxiu Municipal de la Canonja. (AMC)
Arxiu Municipal del Catllar. (AMCA)
Arxiu Municipal de Constantí. (AMCO)
Arxiu Municipal de la Riera de Gaià. (AMR)
Arxiu Municipal de la Secuita. (AMS)
Arxiu Municipal de Tarragona. (AMT)
Arxiu Municipal de Torredembarra. (AMTO)
Arxiu Municipal de Vespella de Gaià. (AMVE)
Arxiu Municipal de Vilallonga. (AMVI)
Arxiu Municipal de Vila-seca. (AMV)
Arxiu particular casa Vda. de D. Socias. Tarragona.
Fundación Pablo Iglesias de Madrid. (FPI)

Centres de documentació

Biblioteca Arús de Barcelona.
Biblioteca de Catalunya.
Biblioteca-Hemeroteca Municipal de Tarragona. (HMT)
Biblioteca del Museu d'Art Modern de Tarragona.
Biblioteca Pública de Tarragona.
Centro de Información Documental de Archivos. (CIDA)
Fundació Figueres de Barcelona.
Fundación Anselmo Lorenzo de Madrid.
Fundación Salvador Seguí de Madrid.
Hemeroteca de la Caixa d'Estalvis Provincial de Tarragona.

SIGLES

AC	Acció Catalana
ACR	Acció Catalana Republicana
AIT	Associació Internacional de Treballadors
BOC	Bloc Obrer i Camperol
CADCI	Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria
CEDA	Confederación Española de Derechas Autónomas
CENU	Consell de l'Escola Nova Unificada
CNT	Confederació Nacional del Treball
DGRC	Direcció General de Radiodifusió de Catalunya
EC	Estat Català
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
FAI	Federació Anarquista Ibèrica
FE	Falange Española
FETE	Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament
FIJL	Federació Ibèrica de les Joventuts Llibertàries
FJC	Federació de Joves Cristians de Catalunya
FNEC	Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya
GEPCI	Gremis i Entitats de Petits Comerciants i Industrials
GNR	Guàrdia Nacional Republicana
GOM	Grups d'Orientació Marxista
IR	Izquierda Republicana
JOP	Junta d'Obres del Port
JCI	Joventut Comunista Ibèrica

JERC	Joventuts d'Esquerra Republicana de Catalunya
JJ.LL.	Joventuts Llibertàries
JSUC	Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya
OTOE	Organització Telefònica Obrera Espanyola
PCC	Partit Comunista de Catalunya
PCE	Partit Comunista d'Espanya
PNB	Partit Nacionalista Basc
POUM	Partit Obrer d'Unificació Marxista
PRF	Partit Republicà Federal
PSOE	Partit Socialista Obrer Espanyol
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
RE	Renovación Española
SIM	Servicio de Inteligencia Militar
SNF	Sindicato Nacional Ferroviario
SRI	Socors Roig Internacional
SUEPL	Sindicat Únic d'Ensenyament i Professions Liberals
UGT	Unió General de Treballadors
UHP	Unión de Hermanos Proletarios
UME	Unión Militar Española
UMRA	Unión Militar Republicana Antifascista
UR	Unión Republicana
UdR	Unió de Rabassaires
USC	Unió Socialista de Catalunya

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA COMARCAL

ADSERÀ MARTORELL, Josep: *El doctor Rafael Battestini i Galup i el seu entorn. (1923-1937).* Tarragona: Estarraco, 1992.

ALEMANY, J.; J. BLAY; S. ROQUER: *Port de Tarragona. Història i societat.* Barcelona: L'Avenç, S.A., 1986.

ANGUERA I Nolla, PERE:

— *Notes per a la història del BOC/POUM al Baix Camp,* dins «Quaderns d'Història Tarraconense», vol. VI. Tarragona 1987.

— *L'ombra de l'Estel Blanc. La reivindicació nacionalista al setmanari Estat Català. Reus 1737-1938,* dins «Amb el barret a la mà». Reus 1989.

— *Menjacapellans, conservadors i revolucionaris.* Reus: Centre de Lectura, 1991.

— *Sobre la República y la guerra civil: segunda lectura de los panfletos o de su uso como fuente histórica,* a «España, años 30 y 40. Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne», núm. 19, Juin 1994.

BARBARÀ CAMAFORT, A.; J. M. ROIG ROSICH: *La Guerra Civil a Alcover i la repressió de postguerra,* a «Centre d'Estudis Alcoverencs», núm. 11. Alcover 1980.

BLANC CANYELLES, Francesc: *Quan Lluís Punsoda va ser l'alcalde i Lluís Amill el secretari,* a «Estudis Altafullencs», núm. 20. Altafulla: Centre d'Estudis d'Altafulla, 1996.

BUÏGUES I VILLAR, Joan Carles: *Aproximació als fets de maig de 1937 a*

Tarragona, a través de la premsa local, dins «Quaderns d'Història Tarraconense», vol. VII. Tarragona 1988.

CARDONA, Pere: *El convent de Frares Menors Caputxins a la Ciutat de Tarragona (1589-1989). Aproximació històrica*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1994.

CARNICER I TORRENT, Joan: *Els bitllets de l'Ajuntament republicà a Altafulla*. Altafulla: Centre d'Estudis Altafullencs, 1982.

CARRERAS TARRAGÓ, Josep M.: *Els tribunals populars de 1936. Procés de cinc veïns de Santa Coloma de Queralt*. Valls: La Segarra, 1986.

CASAS MERCADÉ, Ferran: *Valls: La Guerra Civil (Quan no hi havia pau ni treva 1936-1939)*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 1982.

CLUB NÁUTICO DE TARRAGONA: *Historial año 1878 al 1950*. Tarragona: Imprenta Sugrañes.

CORTIELLA I ÒDENA, Francesc: *Història de la Pobla de Mafumet*. La Pobla de Mafumet: Ajuntament de la Pobla de Mafumet, 1986.

CORTS I SALVAT, J. R.; J. M. TODA I SERRA: *Josep M. Sentís: un soldat per Déu i la pàtria*, dins «La guerra civil a Riudoms» a «Lo Floc», núm. 80, agost 1986.

Declaració jurada de Josep Maria Alomà Sanabras. Tarragona: Ateneu de Tarragona 1992.

DUCH PLANA, Montserrat:

— *La guerra civil a Tarragona*, a «Diari de Tarragona», 28 de juny a 1 d'agost de 1986.

— *Constantí durant la guerra civil*, a «Estudis de Constantí», núm. 3. Constantí 1987.

— *La Cooperativa Obrera Tarraconense*. Tarragona: Cooperativa Obrera Tarraconense/El Mèdol, 1993.

— *República, reforma i crisi. El Camp de Tarragona (1931-1936)*. Tarragona: El Mèdol, 1994.

DUCH, M.; M. A. FERRER; M. J. MUIÑOS: *Guerra i revolució a la memòria popular*, dins «Quaderns d'Història Tarraconense», vol. VIII. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1989.

FERNÁNDEZ REY, Eduardo: *El fusilamiento de Salou o «el sexto sentido»*, a «Historia y vida», núm. 88. Barcelona 1975.

FONTATA TARRATS, José María: *Dos trenes se cruzan en Reus*. Barcelona: Acervo, 1979.

FUENTES, Manuel: *Història del Catllar*. Treball inèdit.

GAVALDÀ TORRENTS, Antoni: *El pensament agrari de l'anarquisme a*

l'Alt Camp: 1923-1939. El paper de Pere Sagarra i Boronat. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1986.

GONZÁLEZ HUIX, Francisco J.:

— *El torpedeamiento del vapor Navarra en aguas de Altafulla durante la guerra civil*, a «Estudis Altafullencs», núm. 12. Altafulla 1988.

— *El asedio aéreo de Tarragona 1937-1939.* Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1990.

— *Enero 1939. Un proyecto de desembarco en la zona Tamarit-Berà*, a «Estudis Altafullencs», núm. 16. Altafulla 1992.

— *Una biblioteca singular sobre la guerra civil de 1936 a 1939, en Altafulla*, a «Estudis Altafullencs», núm. 17. Altafulla 1993.

— *El puerto y la mar de Tarragona durante la guerra civil. 1936-1939.* Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1995.

GONZÁLEZ-HUIX FERNÁNDEZ, Gloria: *El puerto de Tarragona (1936-1939): Historia de un asedio.* Tarragona: U.B. Tesi inèdita de Llicenciatura, 1986.

HERAS, Pedro A.; Carlos MAS ARREDONDO: *Els primers cent anys de la Cambra.* Tarragona: Cambra Oficial del Comerç, Industria i Navegació de Tarragona, 1987.

LLORENS, Josep M.: *La meva Tarragona.* Andorra la Vella: Mirador del Pirineu, 1970.

MARQUÈS, Salomó: *La repressió franquista en el magisteri públic de la Selva*, a «Quaderns de la Selva», núm. 6. Santa Coloma de Farners: Revista del Centre d'Estudis Selvatans, 1993.

MARTORELL, Alfons: *República, revolució i exili. Memòries d'un llibertari reusenc.* Reus: Centre de Lectura, 1993.

MASDEU I GUITARD, J. ; J. M. VERNET BORRÀS: *Aproximació a la història recent de la Selva del Camp: la guerra civil (1936-1939)*, a «Penell», núm. 1. Reus 1984.

MAYAYO ARTAL, Andreu:

— *La Conca de Barberà (1890-1939): de la crisis agraria a la guerra civil.* Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà 1986.

— *Els fets de Solivella, juliol de 1936*, a «L'Avenç», núm. 79. Barcelona 1985.

MENCHON I GARCIA, S.; J. MORANT I CLANXET: *La Pobla i el Castell de Montornès. Introducció a la seva història.* La Pobla de Montornès: Caixa Rural de la Pobla de Montornès, 1972.

MEZQUIDA I GENÉ, Luis Ma.:

— *La Batalla del Ebro. Asedio de Tortosa y combates de Amposta. Del*

río Guadalope al Gayá, con las ocupaciones de Falset, Montblanc, Valls, Reus y Tarragona (1938-1939). Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1970.

— *La Batalla del Segre. Repercusiones del Ebro en el oeste de Cataluña.* Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1972.

— *La batalla del Ebro. Asedio y defensa de Gandesa en sus aspectos militar, económico, demográfico y urbanístico.* 2a. ed. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1973.

— *La batalla del Ebro. Asedio y defensa de Villalba de los Arcos en sus aspectos militar, económico, demográfico y urbanístico.* 2a. ed. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1974.

MOLINS, Joaquim M.: *Elecciones y partidos políticos en la provincia de Tarragona. 1890-1936.* 2 vols. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1985.

MONTARDIT BOFARULL, Núria: *El teatre, el cinema i les varietats a Tarragona. 1936*, dins «Comunicacions presentades a la Ponència III. Col·loqui Internacional II República Espanyola». Tarragona 1981.

NOGUERA I SALORT, Joan: *La guerra civil a Tamarit (1938-1939)*, a «Estudis Altafullencs», núm. 8. Altafulla 1984.

OLIVÉ MARTÍNEZ, Enric: *¿Será hoy cuando me fusilan?*, a «Revista del Diari de Tarragona», núm. 15. Tarragona 1989.

OLIVÉ SERRET, Enric:

— *El franquisme*, dins «Història del Camp de Tarragona. El Tarragonès». Tarragona: Diputació de Tarragona, 1989.

— *La Chartreuse. De la fàbrica al convent.* Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Governació, 1990.

OLIVÉ, E.; J. PIQUÉ; X. RICOMÀ: *Tarragona: la imatge i el temps.* Tarragona: Ajuntament de Tarragona, 1990.

PIQUÉ I PADRÓ, Jordi:

— *Aproximació a l'estudi del Gremi de Llauradors de Sant Isidre durant la guerra civil i la postguerra (1936-1939)*, dins «Setmana Santa». Tarragona 1988.

— *Apunts històrics al voltant de la Comunitat de Regants de les Hortes de Tarragona (1936-1945)*, dins «Setmana Santa». Tarragona 1989.

— *Revolució i guerra civil al Tarragonès (1936-1939)*, dins «Història del Camp de Tarragona. El Tarragonès». Tarragona: Diputació de Tarragona, 1989.

— *El 23 de setembre de 1936*, a «Nou Diari». Tarragona, 23 de setembre de 1991.

— *El fons de vivències orals de l'Arxiu Històric de Tarragona*, dins «Franquisme a les comarques tarragonines». Tarragona: CEHS «Guillem Oliver», 1993.
— *Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*, dins «El segle XX a Tarragona». Tarragona: Ajuntament de Tarragona/Nou Diari, 1995.
— *L'assistència social i hospitalària a Tarragona durant la Guerra Civil. 1936-1939*, dins «El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell». Tarragona: Diputació de Tarragona, 1997.

PRATS I BIARNÉS, J. M.:
— *Memòries d'un tarragoní absent*. Barcelona 1988.
— *Tarragona. Poemes*. Tarragona 1993.

RECASENS I COMES, Josep M.: *Club Gimnástico de Tarragona 1886-1961*. Tarragona 1961.

Revolució i guerra civil. Recerques a l'Arxiu Històric Nacional de Salamanca. Tarragona: Departament d'Història Contemporània, 1983.

RICOMÀ I VENDRELL, X.; S. ROVIRA I GÓMEZ: *Aportació al coneixement de l'Església a la clandestinitat (1937-1939)*, dins «Col·loqui Internacional II República Espanyola». Tarragona 1981.

ROIG QUERALT, Francesc: *El bisbe Manuel Borràs i Ferré. Notes de postcentenari*, a «Diario Español». Tarragona 13.03.1981.

ROVIRA I GÓMEZ, SALVADOR-J.: *El catalanisme conservador a Tarragona: Francesc de P. Ixart i de Moragas (1868-1936)*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1989.

SALAS PUERTOS, F.: *Vivències. Del cau a la llibertat?*. Tarragona 1986.

SOLÉ SABATÉ, Josep M.: *Assassinats a la Terra Alta*, a «L'Avenç», núm. 111. 1988.

SUBIRATS PIÑANA, Josep:
— *Pilatos 1939-1941. Prisión de Tarragona*. Madrid: Pablo Iglesias, 1993.
— *Tortosa, front de guerra. La rereguarda durant la guerra civil*. Barcelona: Columna Tresmall, 1996.

VALLES, Antonio: *Vida cotidiana en la retaguarda. Tarragona bajo las bombas*, a «Historia y vida», núm. 4 extra. 1975.

VENTURA I SOLÉ, Joan:
— *El meu diari de guerra. 1937-1939*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1987.
— *Presó de Pilats. Tarragona, 1939-1941*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1993.

VIRGILI SANROMÀ, Josep P.: *Tarragona i la seva premsa 1900-1980.* 1a. ed., vol. II. Tarragona: Hemeroteca C.A.P.T., 1982.

BIBLIOGRAFIA GENERAL

ABELLA, Rafael:
— *La vida cotidiana durante la guerra civil. La España republicana.* Barcelona: Planeta, 1975.
— *Dos Españas frente a frente*, a «Testimonio», núm. 9. Barcelona, juliol 1936.
ABELLÓ GÜELL, Teresa: *El movimiento obrero en España, siglos XIX y XX.* Barcelona: Hipòtesi, 1997.
ADSUAR, Josep Eduard: *El Comitè Central de Milícies Antifeixistes*, a «L'Avenç», núm. 14. Barcelona 1979.
AIZPURU, M.; A. RIVERA: *Manual de historia social del trabajo.* Madrid: Siglo XXI, 1994.
ALBA, Víctor:
— *Història del B.O.C. El marxisme a Catalunya. 1919-1939.* «Col·lecció Nàrtex», vol. I. Barcelona: Pòrtic, 1974.
— *Història del P.O.U.M. El marxisme a Catalunya. 1919-1939.* «Col·lecció Nàrtex», vol. II. Barcelona: Pòrtic, 1974.
— *Joaquim Maurín. El marxisme a Catalunya. 1919-1939.* «Col·lecció Nàrtex», vol. IV. Barcelona: Pòrtic, 1974.
ALCARAZ, Ricard: *La Unió Socialista de Catalunya.* Barcelona: La Magrana, 1987.
ALÍA MIRANDA, Francisco: *La guerra civil en retaguardia, Ciudad Real (1936-1939).* 2a. ed. Ciudad Real: Diputación de Ciudad Real, 1994.
ALPERT, MICHAEL: *El ejército republicano en la guerra civil.* 2 ed. Madrid: Siglo XXI. 1989.
AMETLLA, Claudi:
— *Memòries polítiques. 1936-1940.* Barcelona: Selecta, 1983.
— *Catalunya, paradís perdut. La guerra civil i la revolució anarco-comunista.* Barcelona: Selecta, 1984.
— *Des de l'exili. Els primers anys del franquisme.* Barcelona: Selecta, 1986.
ANDRADE, J.: *La revolución española día a día.* Barcelona: Nueva Era, 1979.
ARIÈS, P; G. DUBY: *Historia de la vida privada. De la Primera Guerra mundial a nuestros dias.* Madrid: Taurus, 1989.

AROCA, José Ma.: *Las tribus*. Barcelona: Acervo, 1972.

AZAÑA, Manuel: *Memorias políticas y de guerra*. 2 vols. 4a. ed. Barcelona: Crítica, 1981.

AZCÁRATE, Manuel: *Derrotas y esperanzas. La República, la Guerra Civil y la Resistencia*. Barcelona: Tusquets Editors, 1994.

BADA, Joan: *Guerra civil i Església catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

BAECHLER, Jean: *Los fenómenos revolucionarios*. Barcelona: Península, 1974.

BALCELLS, Albert:

— *Crisis económica y agitación social en España. (1930-1936)*. Barcelona: Ariel, 1971.

— *Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña contemporánea (1900-1936)*. Barcelona: Laia, 1974.

— *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*. 2a. ed. Barcelona: La Llar del Llibre, 1983.

— *Justícia i presons, després de Maig de 1937, a Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1989.

BALLBÉ, Manuel: *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*. 2a. ed. Madrid: Alianza Universidad, 1985.

BALLESTER, David: *Marginalitats i hegemonies: L'UGT de Catalunya (1888-1936)*. Barcelona: Columna Edicions, 1996.

BARRULL PELEGRÍ, Jaume: *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1939-1937)*. Lleida: Pagès Editors, 1995.

BELTRÁN LARROYA, Gabriel: *Carmelitas Descalzas de Cataluña y Baleares. Documentación histórica: 1588-1988*. Roma: Monumenta Historica Carmeli Teresiani, 1990.

BENAVIDES, Manuel D.: *Guerra y revolución en Catalunya*. México: Roca, 1978.

Bergalli, Roberto; Enrique E. MARI: *Historia ideológica del control social. España-Argentina, siglos XIX y XX*. Barcelona: PPU, 1989.

BERNECKER, Walther L.: *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española 1936-1939*. Barcelona: Crítica, 1982.

BERNERI, Camillo: *Guerra de clases en España, 1936-1937*. Barcelona: Tusquets, 1977.

Bibliografías de Historia de España. La Guerra Civil (1936-1939), dins «Bibliografías», núm. 7, vols. I i II. Madrid: CSIC. CINDOC. Departamento de Ciencias Humanas, 1996.

BLINKHORN, Martin: *Carlismo y contrarrevolución en España. 1931-1939*. Barcelona: Crítica, 1979.

BOLLOTEN, Burnett: *La Guerra Civil española: Revolución y contrarrevolución*. Madrid: Alianza, 1989.

BONAMUSA, Francesc:

— *L'administració de justícia a Catalunya (setembre-desembre 1936)*, a «Recerques», núm. 4. Barcelona 1974.

— *El Bloc Obrer i Camperol (1930-1937)*. Barcelona: Curial, 1974.

— *Andreu Nin y el comunismo en España 1930-1937*. Barcelona: Anagrama, 1977.

— *Política i finances republicanes (1931-1939). Lluís Mestres i Capdevila*. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1997.

BONAMUSA, F.; P. GABRIEL; J. L. MARTÍN RAMOS; J. TERMES: *Història gràfica del moviment obrer a Catalunya*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1989.

BORKENAU, Franz: *El reñidero español*. 3a. ed. Barcelona: Ruedo Ibérico, 1977.

BRADEMAS, John: *Anarco-sindicalismo y revolución en España 1930-1937*. Barcelona: Ariel, 1974.

BRENAN, Gerald: *El laberinto español. Antecedentes sociales y políticos de la guerra civil*. Barcelona: Ibérica de Ediciones y Publicaciones, 1977.

BRICALL, Josep M.: *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*. 2a. ed. Vol. I. Barcelona: Edicions 62, 1978. Vol. II. Barcelona: Edicions 62, 1979.

BROUÉ, Pierre, i Èmile TÉMIME: *La Révolution et la Guerre d'Espagne*. París: Les Éditions de Minuit, 1961.

BROUÉ, P.; R. FRASER; P. VILAR: *Metodología histórica de la guerra y la revolución españolas*. 2a. ed. Barcelona: Fontamara, 1982.

BURGUET, Francesc: *La CNT i la política teatral a Catalunya (1936-1938)*. Barcelona: Edicions 62, 1984.

CABRERA, M.; S. JULIÀ; P. MARTÍN: *Europa en crisis. 1919-1939*. Madrid: Pablo Iglesias, 1991.

CAMPILLO, Maria: *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

CARBALLEIRA, Raúl; AMADOR Franco: *La F.I.J.L. en la lucha por la libertad*. Barcelona: Edicions de la CNT, 1979.

CARDÓ Soler, J.: *L'evolució dels conreus del Camp de Tarragona a partir del s. XVIII*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 1983.

CARDOSO, CIRO F. S.; H. PÉREZ BRIGNOLI: *Los métodos de la historia*. 6a. ed. Barcelona: Crítica, 1986.

CARR, Edward H.: *1917. Antes y después (La revolución rusa)*. Madrid: Sarpe, 1985.

CASANOVA, Julián:

— *Guerra y revolución: la edad de oro del anarquismo español*, a «Historia Social», núm. 1, 1988.

— *España, 1931-1939: República, protesta social y revolución*, dins «Revueltas y revoluciones en la historia». Salamanca: Universidad de Salamanca, 1990.

— *La historia social y los historiadores*. Barcelona. Crítica, 1991.

— *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*. Barcelona: Crítica, 1997.

CASANOVAS, Joan: *La guerra civil a Barcelona: les patrulles de control de Sants vistes per un dels seus membres*, a «Historia y Fuente Oral», núm. 11. Barcelona: Identidad y Memoria, 1994.

CASTELLS DURAN, Antoni, *Les col·lectivitzacions a Barcelona 1936-1939*. Barcelona: Hacer, 1993.

CASTERÁS, Ramon:

— *Diccionario de organizaciones políticas juveniles durante la 2a. República*. La Laguna: Dep. Hª Contemporánea, 1974.

— *Las JSUC ante la guerra y la revolución (1936-1939)*. Barcelona: Nova Terra, 1977.

— *La joventud del POUM*. Barcelona 1983.

CASTILLO, Santiago (coord.): *La Historia Social en España. Actualidad y perspectivas*. Madrid: S. XXI, 1991.

Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco. París: Edicions Catalanes de París, 1973.

Catalunya i la guerra civil (1936-1939). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.

CNT: *El Congreso Confederal de Zaragoza. 1936*. Madrid: Zero Zyx, 1978.

COBO ROMERO, Francisco: *La guerra civil y la represión franquista en la provincia de Jaén. 1936-1950*. Jaén: Instituto de Estudios Gienenses. Diputación Provincial de Jaén, 1993.

COBOS, J. M.; M. OLLÉ; C. SANTACANA: *Col·lectivitzacions industrials, un debat que resta obert*, a «L'Avenç», núm. 105. Barcelona 1987.

Colectivizaciones. La obra constructiva de la revolución española. 4a. ed. CNT de España en el exilio, 1973.

COLL, Josep; Josep PANÉ: *Josep Rovira. Una vida al servei de Catalunya i del socialisme*. Barcelona: Ariel, 1978.

CONNELLY ULLMAN, Joan: *La Semana Trágica*. Barcelona: Ariel, 1972.

Consejo de Aragón, a «Cuadernos de la Guerra Civil», núm. 2, 3/4. Madrid: Fundación Salvador Seguí, 1987, 1989.

Consejo Nacional de Defensa, a «Cuadernos de la Guerra Civil», núm. 5. Madrid: Fundación Salvador Seguí, 1989.

CRUELLS, Manuel:

— *Mayo sangriento. Barcelona 1937*. Barcelona: Juventud, 1970.

— *De les milícies a l'Exèrcit Popular a Catalunya*. Barcelona: Dopesa, 1974.

— *El separatisme català durant la guerra civil*. Barcelona: Dopesa, 1975.

— *La societat catalana durant la guerra civil*. Barcelona: Edhasa, 1978.

DÍAZ-PLAJA, Fernando: *Francia 1789 España 1936. Dos revoluciones y un paralelo*. Madrid: Rialp, 1991.

DÍEZ DE LOS RÍOS SANJUAN, Ma. T.: *La Sección de la guerra civil del Archivo Histórico Nacional (Salamanca)*, a «La II República Española». Barcelona: Universitat de Barcelona, 1983.

DIRECCIÓN GENERAL DE INFORMACIÓN: *Dominación roja en España. La causa general instruida por el Ministerio Fiscal*. Madrid: Publicaciones Españolas, 1961.

L'Espai Viscut. Col·loqui Internacional d'Història Local. València: Diputació de València, 1989.

FABRE, Jaume: *Els refugiats de la guerra civil a Catalunya*, a «L'Avenç», núm. 63. Barcelona 1983.

FANÉS, Fèlix: *Cifesa, la antorcha de los éxitos*. València: Institució «Alfons el Magnànim», 1982.

La Federació de Joves Cristians de Catalunya. Contribució a la seva història. Barcelona: Nova Terra, 1972.

FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, Joaquín: *La propiedad expropiada. Jaque a la economía*. Barcelona: Mare Nostrum, 1990.

FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel: *Educación y cultura en la guerra civil. (España 1936-1939)*. València: Nau Llibres, 1984.

FERRAROTTI, Franco: *La historia y lo cotidiano*. Barcelona: Península, 1991.

FLAQUER MONTEQUI, Rafael: *La opinión pública alicantina durante la Guerra Civil (1936-1939)*. Alicante: UAM, 1994.

FONTANA, Josep: *La història després de la fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*. Vic: Eumo, 1992.

FONTANA, Josep M.: *Los catalanes y la guerra de España*. Madrid: Acervo, 1956.

FONTQUERNI, E. i M. RIBALTA: *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil. El CENU*. Barcelona: Barcanova, 1982.

FONTSERÈ, Carles: *Memòries d'un cartellista català (1931-1939)*. Barcelona: Pòrtic, 1995.

FRANQUET I CALLET, Rosa:

— *Història de la Radiodifusió a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1986.

— *Guerra d'ones: La ràdio a la guerra civil espanyola*, a «L'Avenç», núm. 104. Barcelona, 1987.

FRUTOS, P.; J. PUJADÓ: *El moviment associatiu a la rereguarda. Els refugis antiaeris a Barcelona*, a «El Contemporani», núm. 8. 1996.

GALÍ, Raimon: *Signe de contradicció. L'Exèrcit de Catalunya*. Barcelona: Barcelonesa d'edicions, 1991.

GARCÍA DURAN, Juan: *La guerra civil española: Fuentes. (Archivos, bibliografía y filmografía)*. Barcelona: Crítica, 1985.

GARCÍA OLIVER, Juan: *El eco de los pasos*. Barcelona: Ruedo Ibérico, 1978.

GIMENO, Manuel: *Revolució, guerra i repressió al Pallars (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

GINER, Salvador:

— *Historia del pensamiento social*. 2a. ed. Barcelona-Caracas-México: Ariel, 1980.

— *Sociologia*. 3a. ed. Barcelona: Península, 1986.

GIRALT, E.; A. BALCELLS; J. TERMES: *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes. (Cronologia 1800-1939)*. 2a. ed. Barcelona: La Magrana, 1978.

GIRONA ALBUIXECH, Albert: *La responsabilidad obrera en el colectivismo industrial valenciano: administración, resultados y experiències (1936-1939)*. Treball inèdit.

GUARNER, Vicenç:

— *Catalunya en la guerra de España 1936-1939*. Madrid 1975.

— *L'aixecament militar i la guerra civil a Catalunya (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980.

Guerra y revolución en España. 1936-1939. Tom II. Moscou: Progreso, 1966.

La Guerra i la Revolució a Catalunya 1936-1939, a «Acàcia», núm. 1. Barcelona, 1990.

GUILLEM MESADO, Juan Manuel: *Los movimientos sociales en las sociedades industriales*. Madrid: Eudema, 1994.

GUTIÉRREZ LATORRE, Francisco: *La República del crimen*. Barcelona: Mare Nostrum, 1989.

HAURIOU, André: *Derecho constitucional e instituciones políticas*. Barcelona: Ariel, 1971.

HERRERA PETERE, José. *Teatro para combatientes*. Madrid: Hispamerca, 1977.

HOBSBAWM, E. J.: *La revolución*, dins «La revolución en la historia». Barcelona: Crítica, 1990.

HUERTAS CLAVERIA, J. M.: *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*. 2a. ed. Barcelona: L'Avenç, 1994.

IGLESIAS, Ignacio: *Trotsky y la revolución española*. Madrid: Zero, 1976.

IGLESIAS, Ignacio; Víctor ALBA: *L'aventura del militant*. Barcelona: Laertes, 1994.

IGLESIAS RODRÍGUEZ, Gema: *La propaganda política, fuente para el estudio político-social de la España republicana durante la guerra civil española*, dins «España, años 30 y 40. Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne», núm. 19, Juin, 1994.

IGLÉSIES Fort, J.: *Estadística de les superfícies cultivades del Camp de Tarragona en el present segle*, a «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña», 1970, vol. IV.

Informe sobre els patrimonis confiscats a les cooperatives el 1939. Barcelona: Departament de Treball. Direcció General de Cooperatives. Generalitat de Catalunya, 1984.

JACKSON, Gabriel: *La República española y la guerra civil*. 2a. ed. Barcelona: Crítica, 1976.

JONG, Rudolf de: *Los Países Bajos y la guerra civil. Algunos depósitos documentales de la guerra civil española*, a «La II República Española». Barcelona: Universitat de Barcelona, 1983.

JOSEPH I MAYOL, Miquel: *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*. Barcelona: Pòrtic, 1971.

La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per a una història, vol. I. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1987.

JULIÀ, Santos:

— *De revolución popular a revolución obrera*, a «Historia Social», núm. 1, 1988.

— *Sociologías de la revolución*, dins «Revueltas y revoluciones en la historia». Salamanca: Universidad de Salamanca, 1990.

Junto a los patriotas españoles en la guerra contra el fascismo. Moscou: Agencia de Prensa de Nóvosti, 1986.

Justicia en guerra. Jornadas sobre la administración de justicia durante la guerra civil española: instituciones y fuentes documentales. Madrid: Ministerio de Cultura, 1990.

LAFARGUE, Paul: *El Dret a la peresa*, 1883. Badalona: Llibres de l'Índex, 1990.

LEVAL, Gaston: *Colectividades libertarias en España.* Madrid: Aguilera, 1977.

LEVAL, Gaston; Agustín SOUCHY; B. CANO RUÍZ: *La obra constructiva de la revolución española.* México: Ideas, 1982.

LÓPEZ SANTAMARIA, Jesús: *Formació i evolució de les Joventuts Llibertàries*, a «L'Avenç», núm. 75. Barcelona, 1984.

«LOS DE SIEMPRE»: *Las colectividades campesinas 1936-1939.* Barcelona: Tusquets, 1977.

MALEFAKIS, Edward: *La Guerra de España. 1936-1939.* Madrid: El País, 1986.

MALUQUER I WAHL, J. J.: *L'aviació a Catalunya els primers mesos de la guerra civil.* Barcelona: Pòrtic, 1978.

MANENT, Albert; Josep RAVENTÓS: *L'Església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939).* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.

MANZANERA, Elías: *Documento histórico. La Columna de Hierro.* Barcelona 1981.

MARTÍNEZ BANDE, José Manuel: *La Campaña de Cataluña.* Col. «Monografías de la Guerra de España», núm. 14. Madrid. Servicio Histórico Militar. San Martín, 1979.

MASSOT I MUNTANER, Josep:

— *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

— *La persecució religiosa de 1936 a Catalunya. Testimoniatges.* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

MAYAYO ARTAL, Andreu: *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya. 1893-1994.* Catarroja-Barcelona: Afers, 1995.

MILIAN I MASSANA, Antoni: *El Tribunal de Cassació de Catalunya i l'organització del Contenciós Administratiu a la II República.* Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Governació. EAPC, 1983.

La militarización de la política durante la II República, a «Historia Con-

temporánea», núm. 11. Bilbao: Universidad del País Vasco, 1994.

MINTZ, Frank: *La Autogestión en la España revolucionaria*. Madrid: La Piqueta, 1977.

MOLAS, Isidre: *El sistema de partidos políticos en Cataluña. 1931-1936*. Barcelona: Península, 1974.

MONJO, Anna; Carme VEGA: *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria catalana col·lectivitzada*. Barcelona: Editorial Empúries, 1986.

MONTERO MORENO, Antonio: *Historia de la persecución religiosa en España. 1936-1939*. Madrid: Católica, 1961.

MUNIESA, Bernat: *La burguesía catalana ante la II República Española (1931-1936)*. Barcelona: Anthropos, 1986.

MUNTANYOLA, Ramon: *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1969.

MUÑOZ DÍEZ, Manuel: *Marianet. Semblanza de un hombre*. México: Ediciones CNT, 1960.

NASH, Mary: *Las mujeres en la guerra civil*, dins «La Guerra Civil», a «Historia 16», núm. 14.

NAVARRO, Ramon, *L'Educació a Catalunya durant la Generalitat 1931-1939*. Barcelona: Edicions 62, 1979.

NONELL BRU, Salvador: *Los Requetés catalanes del Tercio de Nuestra Señora de Montserrat en la Cruzada Española 1936-1939*. Barcelona: Casulleras, 1956.

NÚÑEZ PÉREZ, M. Gloria: *Bibliografía comentada sobre la II República Española (1931-1936)*. Col. Archivo II República Española en el exilio. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1993.

ORWELL, George: *Homenatge a Catalunya*. Barcelona: Ariel, 1969.

PAGÈS I BLANCH, Pelai:

— *La guerra civil española a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: «Els llibres de la frontera», 1987.

— *La presó Model de Barcelona: aproximació a la història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939). La mobilitat de reclusos*, dins «Miscel·lània en honor del Doctor Casimir Martí». Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1994.

PÀMIES, Teresa: *Quan érem capitans. Memòries d'aquella guerra*. Barcelona: Dopesa, 1975.

PASTOR PETIT, D.: *La cinquena columna a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Galba, 1978.

PAYNE, Stanley G.: *La primera democracia española. La Segunda República. 1931-1936*. Barcelona-Buenos Aires-México: Paidós, 1995.

PAYNE, Stanley, i Javier TUSELL (direcció): *La Guerra Civil. Una nueva visión del conflicto que dividió España*. Madrid: Temas de Hoy, 1996.

PAZ, Abel:

— *Crònica de la Columna de Ferro*. Barcelona: Hacer, 1984.

— *19 de juliol del «36» a Barcelona*. Barcelona: Hacer, 1988.

— *Durruti en la Revolución española*. Madrid: Fundación Anselmo Lorenzo, 1996.

PEIRATS, Josep: *La CNT en la revolución española*. 3 vols. París: Ruedo Ibérico, 1971.

PEIRÓ, Joan: *Perill a la rereguarda*. Mataró: Llibertat, 1936.

PÉREZ BARÓ, Albert:

— *Trenta mesos de col·lectivisme a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Ariel, 1970.

— *Història de les cooperatives catalanes*. Barcelona: Crítica, 1989.

PI SUNYER, Carles: *La guerra 1936-1939. Memòries*. Barcelona: Pòrtic, 1986.

PIQUÉ I PADRÓ, Jordi: *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme. L'oposició de dues postures en el moviment anarquista català (1881-1891)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

Ponencias presentadas al coloquio internacional sobre la II República Española. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1983.

PONS, Agustí: *Converses amb Frederica Montseny*. Barcelona: Laia, 1977.

PORTER, Roy; Mikulás TEICH (eds.): *La revolución en la historia*. Barcelona: Crítica, 1990.

PRATS, Llorenç: *La Catalunya rància. Les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*. Barcelona: Alta Fulla, 1996.

Presència de Catalunya. Barcelona: José Batlló, 1977.

PUIG ROVIRA, Francesc X.: *Vilanova 1936/1939. El govern municipal i altres aspectes*. Institut d'Estudis Penedesencs, 1994.

QUILIS TAURIZ, Fernando: *Colectivizaciones, incautaciones y socializaciones en Alicante*. Treball inèdit.

RAGUER SUNYER, Hilari:

— *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.

— *Le Vicaire du Cardinal Mgr. Salvador Rial Lloberas, vicaire general de Tarragone pendant la guerre civile espagnole*, a «Revue d'Histoire Ecclesiastique», núm. 79. 1984.

— *Salvador Rial, vicari del Cardenal de la pau*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
— *El general Batet*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
— *Les emissions de «Radio Verdad» durant la guerra civil espanyola*, dins «Miscel·lània en honor del Doctor Casimir Martí». Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1994.

RANZATO, Gabriele: *Lucha de clases y lucha política en la guerra civil española*. Barcelona: Cuadernos Anagrama, 1978.

REIG TAPIA, Alberto: *Violencia y terror*. Madrid: Akal Universitaria, 1990.

Las relaciones entre la CNT y la UGT (1936-1939), dins «Cuadernos de la Guerra Civil», núm. 6. Madrid: Fundación Salvador Seguí, 1989.

RICART, Domingo: *Ayuda a los niños durante la Guerra Civil (1936-1937)*. Treball inèdit.

RIERA, German: *Habla un «vencido»*. Barcelona, 1979.

ROCA, Francesc: *El Decret de municipalització de la propietat urbana de l'11 de juny de 1937 i la «nova economia urbana»*, a «Recerques», núm. 2. Barcelona, 1972.

RODRÍGUEZ OLAZÁBAL, José: *La administración de justicia en la guerra civil*. València: Alfons el Magnànim, 1996.

ROJAS, Carlos: *La guerra en Cataluña*. Barcelona 1979.

ROMAN, Manuel: *Burocracia y cambio social*. Madrid: Porrúa, 1976.

ROSAL DÍAZ, Amaro del: *Historia de la UGT de España. 1901-1939*. Barcelona: Grijalbo, 1977.

ROVIRA I VIRGILI, Antoni:
— *Els darrers dies de la Generalitat republicana (Memòries sobre l'èxode català)*. Barcelona: Curial, 1976.
— *Catalunya i la República*. 2a. ed. Barcelona: Undarius, 1977.

SAFÓN, Ramón: *La educación en la España revolucionaria (1936-1939)*. Madrid: La Piqueta, 1978.

SALLÉS, Anna: *Quan Catalunya era d'Esquerra*. Barcelona: Edicions 62, 1986.

SÁNCHEZ ALONSO, Blanca: *Las causas de la emigración española 1880-1930*. Madrid: Alianza Universidad, 1995.

SÁNCHEZ, Isidro; Manuel ORTIZ; David RUIZ: *España franquista. Causa General y actitudes sociales ante la dictadura*. Universidad de Castilla-La Mancha, 1993.

SÁNCHEZ RECIO Glicerio: *La República contra los rebeldes y los desafectos. La represión económica durante la guerra civil*. Alicante: Universidad de Alicante, 1991.

SARIOL BADIA, Joan: *Petita història de la Guerra Civil*. Barcelona: Dopesa, 1977.

— *La IV Guerra Civil*. Barcelona: Dopesa, 1978.

SARRION I GUALDA, Josep: *Història de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya (1912-1939)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Governació. EAPC, 1982.

SEIDMAN, Michael: *Hacia una historia de la resistencia proletaria al trabajo: París y Barcelona durante el Frente Popular y la Revolución Española 1936-1938*, a «Historia Social», núm. 3. 1989.

SEMPRÚN-MAURA, Carlos: *Revolución y contrarrevolución en Cataluña (1936-1937)*. 1a. ed. Barcelona: Tusquets Editor, 1978.

SERRAHIMA, Maurici: *Memòries de la guerra i de l'exili*. Vol. I (1936-1937), Barcelona: Edicions 62, 1978. Vol. II (1940), Barcelona: Edicions 62, 1981.

SERVICIO HISTÓRICO MILITAR: *Partes oficiales de guerra 1936-1939. Ejército de la República*. Tom II. Madrid: San Martín, 1978.

SOLÉ SABATÉ, Josep M.; Joan VILLARROYA FONT:

— *Les víctimes dels Fets de Maig*, a «Recerques», núm. 12. Barcelona, 1982.

— *La Guàrdia Civil i el 19 de juliol a Barcelona*, a «L'Avenç», núm. 57. 1983.

— *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.

— *La trama civil del 19 de juliol a Catalunya*, a «L'Avenç», núm. 90. 1986.

— *L'ocupació militar de Catalunya (març 1938 - febrer 1939)*. 1a. ed. Barcelona: L'Avenç, 1987.

— *La repressió a la retreguarda de Catalunya (19369-1939)*. Vol. I, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

— *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes. 1936-1975*. Barcelona: Curial, 1994.

SOLÉ SABATÉ, Josep M.:

— *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*. Barcelona: Edicions 62, 1985.

— *El cost humà de la guerra civil: metodologia per a la recerca*, a «L'Avenç», núm. 80. 1985.

SOTO CARMONA, Álvaro: *El trabajo industrial en la España Contemporánea (1874-1936)*. Barcelona: Anthropos, 1989.

SUÁREZ, Andrés: *El proceso contra el POUM. Un episodio de la revolución española*. París: Ruedo Ibérico, 1974.

Sucesos de Mayo (1937), dins «Cuadernos de la Guerra Civil», núm. 1. Madrid: Fundación Salvador Seguí, 1987.

TAGÜEÑA LACORTE, Manuel: *Testimonio de dos guerras*. Barcelona: Planeta, 1978.

TARRAGONA, Eduardo: *Las elecciones de 1936 en Cataluña*. Barcelona: Bruguera, 1977.

TASIS, Rafael: *Les presons dels altres. Records d'un escarceller d'ocasió*. Barcelona: Pòrtic, 1990.

TERMES ARDÉVOL, Josep:

— *La guerra civil a Catalunya, en el seu cinquantenari*, dins «Cinquantenari de la Guerra Civil Española 1936-1986». Acte inaugural del Curs 1986-1987. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1986.

— *De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil. 1868-1939*, a «Història de Catalunya», vol. 6. Barcelona: Edicions 62, 1993.

TÉRMENS I GRAELLS, Miquel: *Revolució i guerra civil a Igualada (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

TOWNSON, Nigel (ed.). *El republicanismo en España (1830-1977)*. Madrid: Alianza Universidad, 1994.

UCELAY DA CAL, Enric:

— *La Catalunya Populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Barcelona: La Magrana, 1982.

— *El concepte de «vida quotidiana» i l'estudi de la guerra civil*, dins «La Guerra i la Revolució a Catalunya 1936-1939». «Acàcia», núm. 1. Barcelona, 1990.

VEGA, Eulàlia: *Anarquismo y sindicalismo durante la Dictadura y la República*, a «Historia Social», núm. 1. 1988.

VIDAL, César: *Recuerdo mil novecientos treinta y seis...* Madrid: Anaya/Mario Muchnik, 1996.

VIDAL, T.; J. RECAÑO: *Demografía y guerra civil*, dins «La Guerra Civil», a «Historia 16», núm. 14.

VILÀ VALENTÍ, J.; J. SARRIÓN GUALDA: *El sentit històric de la comarca a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Governació. Direcció General d'Administració Local, 1992.

VILANOVA, Mercedes:

— *Atlas electoral de Catalunya durant la Segona República*. Barcelona: La Magrana, 1986.

— *Les majories invisibles*. Barcelona: Icaria Editorial, 1995.

VILAR, Pierre:

— *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*. 4a. ed. Barcelona: Crítica, 1982.
— *La guerra civil espanyola*. Barcelona: Crítica, 1986.
— *L'historiador i les guerres*. Vic: Eumo, 1991.
VILLARRUBIAS SOLANES, F. A.: *El ejército del 19 de julio en Cataluña*. Barcelona: Mare Nostrum, 1991.
VINYES, Ramon: *La Catalunya internacional: el front-populisme en l'exemple català*. Barcelona: Curial, 1983.
VIOLA GONZÁLEZ, Ramiro: *Historia de la Congregación de Carmelitas Misioneras Teresianas*. 2 vols. Burgos: Imprenta Monte Carmelo, 1995.
Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945. «Quaderns del Departament de Geografia i Història». Lleida: Universitat de Lleida, 1994.
Visions de guerra i rereguarda. «Col·lecció Visions». Barcelona: Olañeta, 1977.
WOODCOCK, George: *El anarquismo*. Barcelona: Ariel, 1979.
XURIGUERA, Joan B.: *La guerra civil*. Barcelona: El Llamp, 1986.
YANIZ, Pedro: *El 19 de julio de los carlistas catalanes*, a «Historia y vida», núm. 105. Barcelona 1976.

ÍNDEX

PRÒLEG, per Enric Olivé i Serret 7

INTRODUCCIÓ 13

1. EL MOVIMENT SUBVERSIU 23
   1.1. De l'avortada rebel·lió militar a la convulsió revolucionària 23

2. EVOLUCIÓ POLÍTICA 39
   2.1. Les transformacions polítiques i la fragmentació del poder 39
      2.1.1. Dels comitès locals antifeixistes a la constitució dels nous ajuntaments . 39
      2.1.2. Influència sobre les classes populars: la propaganda 57
   2.2. De les milícies a l'Exèrcit Popular 81
      2.2.1. Les milícies tarragonines 81
      2.2.2. La formació de l'exèrcit popular . . 96
   2.3. Ordre Públic i repressió política a la rereguarda 108
      2.3.1. Forces d'Ordre Públic i milicians de rereguarda 108
      2.3.2. Violència i repressió 125

2.4. De la lluita pel poder a la política de resistència 166
2.4.1. L'enrariment de les relacions entre els antifeixistes 166
2.4.2. Els fets de Maig 193
2.4.3. Repressió i depuració en els rengles antifeixistes 208
2.4.4. Un nou marc de relacions 223
2.4.5. Moral de resistència oficial contra desmoralització popular general . . . 240
2.5. Justícia i presons 259
2.5.1. La nova administració de Justícia: el Tribunal Popular Especial i el Tribunal Popular de Tarragona 259
2.5.2. Els òrgans judicials i el control de la rereguarda. 290
2.5.3. El Preventori Judicial de Tarragona . 313

3. DE L'ASSAIG REVOLUCIONARI A LA PARALITZACIÓ ECONÒMICA 331
3.1. Les transformacions revolucionàries . . . 331
3.1.1. Control obrer, incautacions, col·lectivitzacions i agrupaments d'empreses. 331
3.1.2. Incautació de la propietat urbana. . 351
3.1.3. Incautació i col·lectivització de la propietat rústica 367
3.2. Els sindicats com a protagonistes: CNT i UGT 379
3.2.1. L'allau de nous afiliats i la lluita proselitista 379
3.2.2. La problemàtica interna dels sindicats 399
3.3. La política de proveïments 416
3.3.1. Els proveïments com a competència exclusiva municipal 416
3.3.2. Les polítiques de proveïments després de maig de 1937 438

3.3.3. Conseqüències de l'escassetat de subsistències sobre la població . . . 466

4. ACTITUDS DE LES CLASSES POPULARS DAVANT LA REVOLUCIÓ I LA GUERRA 489
4.1. La revolucionarització inicial de la societat . 489
4.1.1. Signes de revolució 489
4.1.2. El món lúdic 502
4.1.3. Ensenyament i escoles 517
4.1.4. Absència d'una consciència de guerra 532
4.2. La resistència proletària al treball 544
4.2.1. La problemàtica de l'atur forçós . . 544
4.2.2. La jornada laboral i la manca de rendiment 556
4.2.3. Resposta dels dirigents polítics i sindicals 570
4.3. L'impacte de la guerra 584
4.3.1. La vida ciutadana sota les bombes . 584
4.3.2. La solidaritat popular i els refugiats . 600
4.3.3. Desmoralització i mobilització militar general. 629

CONCLUSIONS 645

FONTS 665
Premsa 665
Fonts orals i Memòries inèdites 666
Fonts bibliogràfiques (1932-1952). 667
Relació d'arxius i centres de documentació . . . 670
Sigles 672

BIBLIOGRAFIA 675
Bibliografia comarcal 675
Bibliografia general 680